

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

У СУЧАСНОМУ СВІТІ:

ПОЛІТИКА
ЕКОНОМІКА
ПРАВО
СУСПІЛЬСТВО

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
II МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
ЛЬВІВ, 15 ТРАВНЯ 2015 РОКУ

1

**United States of America
in the modern world: politics,
economics, law, society**

**Сполучені Штати Америки
у сучасному світі: політика,
економіка, право, суспільство**

IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS
UNITED STATES STUDIES CENTER

***United States of America
in the modern world:
politics, economics, law, society***

Collection of the materials
II International Scientific and Practical Conference
(May 15, 2015, Lviv)

(Volume 1)

Lviv-2015

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ЦЕНТР АМЕРИКАНСЬКИХ СТУДІЙ

***Сполучені Штати Америки
у сучасному світі:
політика, економіка, право, суспільство***

Збірник матеріалів
II міжнародної науково-практичної конференції
(15 травня 2015 року, м. Львів)

(Частина 1)

Львів-2015

УДК 327(73)(063)
ББК Ф4 (7СПО) я431
С-73

*Друкується за рішенням
Вченої Ради факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка
від 27.04.2015 №19.*

Упорядники: Калитчак Р. Г., Зазуляк З. М.
Автор обкладинки: Романюк Р. Й.
Верстка: Винниченко С. В.

С-73 **Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 1** : зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15.05.2015) / упоряд. Калитчак Р. Г., Зазуляк З. М. – Львів : Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 476 с.

*Матеріали видано за підтримки Українського Фулбрайтівського кола,
Програми імені Фулбрайта в Україні, Інституту міжнародної освіти (США).*

INSTITUTE OF
INTERNATIONAL
EDUCATION

За повного або часткового використання матеріалів збірника посилання на видання обов'язкове.

Матеріали надруковані методом прямого відтворення тексту, наданого авторами, які несуть відповідальність за його достовірність, зміст і стилістику, за правильне цитування джерел та посилання на них.

Організаційний комітет не несе відповідальності за погляди, висловлені авторами матеріалів.

Електронна версія: <http://international.lnu.edu.ua/us-conference-2015/>

© Центр американських студій
факультету міжнародних відносин
ЛНУ ім. І. Франка, 2015
© Автори статей, 2015

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	11
----------------------------	-----------

I. США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

СЕКЦІЯ 1

<i>Бессонова Марина (Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»). <i>Антиамериканізм на пострадянському просторі: російський та український виміри</i>.....</i>	13
<i>Гавриленко Ілля (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Використання військової та економічної сили Сполученими Штатами Америки у контексті концепції «м'якої сили»</i>.....</i>	20
<i>Зазуляк Зоряна (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Амбівалентність мультилатералізму США</i>.....</i>	27
<i>Моренчук Андрій (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки). <i>Вплив Дж. Кеннана на політику США в середині ХХ століття</i>.....</i>	31
<i>Питльована Лілія (Український католицький університет). <i>Стара та нова «холодна війна» у баченні американських лівих інтелектуалів: Ноам Хомскі</i>.....</i>	36
<i>Потсхін Олександр (Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»). <i>Антиамериканізм і антисемітизм: порівняльний аналіз</i>.....</i>	45
<i>Романюк Ростислав, Романюк Наталія (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Гегемонічна (ре)структуризація сучасної міжнародної системи: онтологічний статус США</i>.....</i>	55
<i>Федуняк Сергій (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича). <i>Проблема політичного лідерства США в умовах кризи міжнародної системи</i>.....</i>	59
<i>Цвігатий Вячеслав (Дипломатична академія України при МЗС України). <i>Дипломатія і дипломати США ХХІ ст.: професійна майстерність, модель і кар'єра (досвід для України)</i>.....</i>	65
<i>Шеренговський Дмитро (Український католицький університет). <i>Чинники використання США збройної сили для захисту прав людини</i>.....</i>	74

I. США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

СЕКЦІЯ 2

<i>Богданова Тетяна, Шпаковська Юлія (Чорноморський державний університет імені Петра Могили). <i>Еволюція міжамериканської системи відносин у 1970-х – першій половині 1980-х років</i>.....</i>	77
<i>Бут Станіслав (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Російсько-китайське стратегічне партнерство як виклик глобальному лідерству США</i>.....</i>	80
<i>Зубаренко Ірина (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова). <i>Американсько-єгипетські відносини за часів президентства Хосні Мубарака</i>.....</i>	84

Комарницький Михайло (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Перспективи розвитку співпраці США з АСЕАН у XXI столітті</i>	95
Корольова Альона (Дипломатична академія України при МЗС України). <i>Співробітництво Сполучених Штатів Америки та Європейського Союзу щодо формування енергетичної політики у рамках Енергетичної Ради</i>	98
Криворучко Наталія (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). <i>Клієнтелізм чи асиметричне партнерство: дилеми чесько-американських відносин</i>	102
Матлай Любава (Національний університет «Львівська Політехніка»). <i>Двосторонній політичний альянс США та Республіки Корея (1953-2015)</i>	115
Мітрофанова Оксана (Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»). <i>Асиметричне стратегічне партнерство зі США провідних країн Північноатлантичного альянсу</i>	121
Плевако Ігор (Національний університет «Острозька Академія»). <i>Інструменти геополітичного позиціонування США у латиноамериканському регіоні</i>	129
Подворна Олена (Національний університет «Острозька Академія»). <i>Політика Сполучених Штатів щодо Арктики в XXI столітті</i>	133
Яремко Марта (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Американський вектор зовнішньої політики Югославії: 1948-1951 рр.</i>	139
Czulda Robert (University of Łódź, Poland). <i>Europe's place in the military security policy of the United States. A diminishing partnership?</i>	142

II. НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ США

СЕКЦІЯ 3

Гуторов Андрій (Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»). <i>Розвиток інтеграції та концентрації в аграрному секторі економіки США</i>	148
Дугінець Ганна, Головня Юлія (Київський національний торговельно-економічний університет). <i>Вплив глобальних ланцюжків створення вартості на економіку США</i>	152
Запроводюк Анастасія (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана). <i>Динаміка і тенденції корпоративного венчурного інвестування в світі та США</i>	160
Клиновий Дмитро, Петровська Ірина (Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», Київський університет ринкових відносин). <i>Сучасні форми та засоби забезпечення сталого природокористування у США</i>	165
Костирко Лідія, Брікман Тетяна (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк). <i>Досвід державно-приватного партнерства США і можливості його використання в Україні</i>	170

Лихолат Світлана (Львівський державний університет внутрішніх справ). <i>Аналіз малого бізнесу в США та Україні: реалії та перспективи</i>	175
Мисака Ганна (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Регулювання фондового ринку в умовах кризи: досвід США</i>	179
Носова Євгенія (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Використання досвіду США в реформуванні системи оподаткування доходів фізичних осіб</i>	186
Родіонова Тетяна (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова). <i>Адаптація зовнішніх позицій як результат політики кількісного пом'якшення США та інших розвинених країн</i>	189
Ситницький Максим (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Key factors of successful management of the USA companies</i>	192
Соломатіна Тетяна, Хромяк Василь (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Соколовського НААН). <i>Державна підтримка галузі рослинництва у США та Україні: направленість, можливості та перспективи</i>	195
Черкас Наталія (Львівська комерційна академія). <i>Income inequality determinants in the USA compared to European countries</i>	200
Якубовський Сергій (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова). <i>Чинники надвисоких прибутків американських прямих інвесторів за кордоном</i>	203
Янишина Анна (Київський університет ринкових відносин). <i>Modern sustainable development concept implementation trends: US-related issues</i>	207

III. ПРАВОВА СИСТЕМА І ДЕРЖАВНЕ/ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ США

СЕКЦІЯ 4

Головко-Гавришева Оксана (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Правові аспекти визначення ринку в антихестівському законодавстві США</i>	210
Гришук Оксана (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Американський правовий реалізм як філософсько-правова течія</i>	214
Діковська Ірина (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Можливість вибору недержавних правових норм для регулювання міжнародних приватних договорів за правом США</i>	217
Калганова Олена (Національний університет державної податкової служби України). <i>Федеральні правозастосовні відомства в США</i>	225
Кондра Михайло (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Угоди із правосуддям як правовий засіб для боротьби із злочинністю крізь призму рівності осіб перед законом: досвід США</i>	233
Кривенчук Марія (Ужгородський національний університет). <i>Еутаназія в Сполучених Штатах Америки</i>	238

Ладиченко Віктор (Національний університет біоресурсів і природокористування України). <i>Установча влада у конституційному устрої США</i>	241
Місінкевич Анна (Хмельницький університет управління та права). <i>Comparative and legal analysis of regulation for land reclamation in Ukraine and in the USA</i>	244
Нестеренко Оксана (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). <i>The legal framework of whistleblower protection at the intelligence community in the U.S.</i>	247
Пастух Анна (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України). <i>Правове регулювання вироцкування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива у США</i>	251
Софінська Грина (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Громадянство США: конституційно-правовий інститут, явище чи «американська мрія»? .....</i>	255
Сунрун Тетяна (Національний університет державної податкової служби України). <i>Загальна характеристика судової системи США</i>	263
Теличко Марія (Національний університет «Львівська політехніка»). <i>Зарубіжний досвід державної реєстрації прав власності на нерухоме майно (На прикладі Сполучених Штатів Америки)</i>	269
Bell Patrick (George Washington University, USA). <i>The development of performance measurement in the United States: a conceptual overview</i>	273

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 5

Алексєєва Ірина (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Identity play through a standup comedian's eyes</i>	277
Колодій Антоніна (Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України). <i>Особливості мультикультуралізму та двомовності у США</i>	285
Кріцберг Роман (Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій). <i>American English in the 19th century and cultural environment</i>	302
Лагодзінська Юлія (Національна академія внутрішніх справ). <i>Concept of democracy through prism of Walt Whitman's literary works</i>	312
Левченко Лариса (Державний архів Миколаївської області, Чорноморський державний університет імені Петра Могили). <i>Дослідження архівної справи в США та переосмислення внеску Ернста Максиміліана Познера</i>	319
Лозова Ганна, Клименко Вікторія (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний авіаційний університет). <i>Історичні передумови формування та розвитку середнього класу в США: уроки для України</i>	329
Наталевич Наталія (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка). <i>Культура міжособистісних взаємин у постмодерному суспільстві США</i>	337

Осін Вадим (Академія митної служби України). <i>Мотивація вибору професії в американській політології</i>	341
Перга Тетяна (Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»). <i>Екологічна політика адміністрації Барака Обами: національний та глобальний контекст</i>	350
Смаль Валентина (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). <i>Сполучені Штати Америки у міжнародному туризмі</i>	360
Федина Софія (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Особливості формування та розвитку української громади у США</i>	364
Чабанна Маргарита (Національний університет «Києво-Могилянська Академія»). <i>Мовно-етнічна ідентичність населення США: політичні та соціально-економічні аспекти</i>	368
Harzowski Mateusz (University of Wroclaw, Poland). <i>Impact of the sixties on a modern American society – analysis of chosen problems</i>	374

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 6

Гарматій Ольга (Національний університет «Львівська політехніка»). <i>Інформаційне агентство Associated Press: американське «громадянство» та статус глобальної новинневої мережі</i>	377
Леськів Олег (Львівський національний університет імені Івана Франка). <i>Реформування інституту соціальної реклами за умов військової боротьби: американський досвід та вітчизняні реалії</i>	386
Лютянська Наталія (Чорноморський державний університет імені Петра Могили). <i>Національна концептосфера американців та її відображення у мас-медійних дискурсивних практиках</i>	390
Покляцька Валерія (Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»). <i>Офіційна риторика наддержав щодо країни-суперника в період загострення американсько-радянських відносин (1979-1987 рр.)</i>	396
Романюк Світлана (Рівненський державний гуманітарний університет). <i>Маніпулятивні стратегії і тактики в американському комерційному журнальному рекламному дискурсі</i>	405
Сицук Олексій (Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Перспективи американської концепції "операцій впливу" (influence operations)</i>	414
Терецук Віталій (Університет економіки та права «КРОК»). <i>Інституційні аспекти розвитку інформаційної стратегії США у зовнішньополітичній сфері</i>	419
Терецук Марина (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки). <i>Національний брендинг як інструмент забезпечення національних інтересів: досвід США та перспективи для країн ЦСЄ</i>	424

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 7

- Дмитрієва Олеся** (Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ). *The peculiarities of middle school health promotion in the United States of America: the lessons the Ukrainians can learn from the American positive experience* 429
- Долінська Наталія** (Львівський національний університет імені Івана Франка). *Сучасні форми та завдання менторства в університетах США* 437
- Ковальчук Олена** (Луцький національний технічний університет). *Автономний менеджмент в школах США* 442
- Куць Тетяна** (Національний університет біоресурсів і природокористування України). *Напрями аграрної економічної освіти в США за результатами стажування в рамках програми FER* 450
- Скорик Богдана** (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка). *Освітній потенціал козацької доби в працях учених української діаспори США XX-XXI століття* 453
- Терепищій Сергій** (Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова). *Higher education in the United States: current challenges and innovative trends* 458
- Федоренко Світлана** (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»). *Зміст загальноосвітньої гуманітарної складової вищої освіти в американських державних університетах* 461
- Чаграк Наталія** (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). *Освітні програми для людей третього віку у США* 469

ВСТУПНЕ СЛОВО

Доброю традицією стає проведення Львівським національним університетом імені Івана Франка мультидисциплінарних конференцій, присвячених Сполученим Штатам Америки. Це підтверджує актуальність функціонування постійних академічних майданчиків для ознайомлення, апробації та популяризації наукових досягнень у сфері американських студій в Україні, покликаних не лише поступово долати традиційну для нашого наукового середовища дисциплінарну відособленість у вивченні США, але й сприяти налагодженню ефективного діалогу українських вчених з різних галузей, які зосереджуються на дослідженні американської тематики.

З перспектив формування цілісного й ґрунтовного розуміння особливостей розвитку Сполучених Штатів, генерування та постійної актуалізації різнобічних знань про цю країну, розглядаємо нашу конференцію як своєрідний академічний континуум інших тематичних заходів, як наприклад добре відомих міжвідомчих конференцій в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, присвячених пам'яті видатного українського американіста Є. Камінського, що спільно забезпечують рецепцію вартісного американського досвіду у контексті демократизації й модернізації нашої держави, стимулюють знищення стереотипів і допомагають зближенню України з одним з ключових стратегічних партнерів – Сполученими Штатами Америки.

Кількість осіб, які виявили бажання взяти участь у роботі нашої конференції, перевершила найоптимістичніші очікування організаторів, – зголосилися понад 300 аплікантив, що репрезентують 70 українських вишів та наукових установ із різних регіонів, а також дослідники зі США, Польщі та Словаччини. Два томи матеріалів конференції, які містять понад дві сотні тематичних досліджень, слугують своєрідним зрізом сучасного стану американських студій в Україні. Маємо сподівання, що він сприятиме комплексному і, водночас, критичному (пере)осмисленню не лише вагомих здобутків, але й окремих негативних практик в українській науці. Винятково важливою є наявність серед авторів нашого двотомника як знаних вітчизняних американістів, так і молодих дослідників, що дає привід для оптимізму з питань наступності й подальшої консолідації американських студій в Україні.

Ініціатива проведення II Міжнародної науково-практичної конференції «Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство» належить Центру американських студій, створеному 2014 р. з метою організації та координації тематичної наукової, освітньої й інформаційної діяльності професорсько-викладацького складу і студентства Львівського національного університету імені Івана Франка. Окрім

цього, Центр відповідальний за методологічне забезпечення магістерської спеціалізації з американських студій, яка, починаючи з 2011 р., четвертий рік посліпль функціонує на факультеті міжнародних відносин. Як черговий амбіційний крок розглядаємо заснування мультидисциплінарного наукового журналу, відкритого для публікацій результатів досліджень українських науковців з американської проблематики.

Істотним чинником динамічності й однією з передумов успішного розвитку американських студій у Львівському національному університеті імені Івана Франка є співпраця з американськими партнерами, що дає змогу забезпечувати проведення відкритих лекцій, круглих столів, експертних дискусій, літніх американознавчих інститутів та інших тематичних академічних заходів. У цьому контексті маємо особливу приємність подякувати нашим партнерам і наголосити, що публікацію матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство» здійснено завдяки сприянню Українського Фулбрайтівського кола, Програми імені Фулбрайта в Україні, Інституту міжнародної освіти (США).

Висловлюємо щире вдячність керівництву Львівського національного університету імені Івана Франка, адміністрації, співробітникам та Раді молодих вчених факультету міжнародних відносин, а також колегам з інших університетських підрозділів і усім, хто долучився до реалізації цієї важливої академічної ініціативи.

Сподіваємося, що плідна дискусія у рамках конференції, а також публікація цього збірника, будуть позитивним внеском у розвиток американських студій в Україні.

Роман Калитчак

кандидат політичних наук, доцент

Директор Центру американських студій

факультету міжнародних відносин

Львівського національного університету імені Івана Франка

Випускник дослідницької програми Фулбрайта-Кеннана

Член Українського Фулбрайтівського кола

І. США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

СЕКЦІЯ 1

АНТИАМЕРИКАНІЗМ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: РОСІЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІРИ

МАРИНА БЕССОНОВА

*кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України"*

Анотація. У статті здійснено спробу виявити спільні та відмінні риси антиамериканізму у пострадянських Україні та Росії. Визначено присутність так званого "старого" (радянського) та "нового" (пострадянського) антиамериканізму. Відзначено, що в Україні антиамериканізм є більш поміркованим, ніж у Росії, в якій він став однією з основ державної політики.

Ключові слова: США, Україна, Росія, антиамериканізм, пострадянський простір.

Summary. There was made an attempt to identify the common features of anti-Americanism in post-Soviet Ukraine and Russia. The presence of so-called "old" (Soviet) and "new" (post-Soviet) anti-Americanism were determined. It was noted that anti-Americanism in Ukraine is more moderate than in Russia, where it became one of the foundations of public policy.

Key words: USA, Ukraine, Russia, anti-Americanism, post-Soviet space.

У сучасному світі антиамериканізм (сукупність негативних та критичних поглядів на США у цілому, політику їх уряду та на американське суспільство, що спостерігаються у суспільно-політичній та громадській думці держав світу) став доволі поширеним феноменом. Дослідження його різноманітних проявів та форм, специфіки в окремих країнах та регіонах має не тільки науково-теоретичне, а й важливе практичне значення. Це пов'язано передусім з тим, що критика та негативні погляди щодо американської політики та суспільства стають одним з маніпулятивних механізмів (інструментів), які використовуються не тільки у зовнішній, а й у внутрішній політиці окремих держав.

Останнім часом вивчення антиамериканізму стає доволі популярним. На початку XXI ст. вже проведено низку різноманітних досліджень, серед яких можна побачити історичні, політологічні, філософські, соціологічні та навіть філологічні праці. Серед наукового доробку у царині

вивчення антиамериканізму є варіанти класифікації його основних типів, аналіз причин його виникнення у різних регіонах світу; досліджені фактори, що впливають на його активізацію у той чи інший період. Такі роботи, як правило, ґрунтуються на великій кількості історичних та статистичних фактів, тим не менш – вони є переважно політологічними, публіцистичними або соціологічними.

Феномен антиамериканізму на пострадянському просторі має свою специфіку, пов'язану передусім зі спадщиною Холодної війни та тим впливом, який мало ідеологічне протистояння на усі сторони життя радянського суспільства. Завершення біполярного протистояння та розпад СРСР не мали наслідком повного зникнення радянських традицій світосприйняття. Тож антиамериканізм, як одна зі складових цих традицій, так само не зник остаточно.

Слід зауважити, що комплексний аналіз антиамериканізму на пострадянському просторі має включати усі без винятку республіки колишнього СРСР. Втім, у даній публікації здійснено спробу оглянути його на прикладі двох країн: України та Росії. Ця робота не претендує на всеохоплюючий аналіз, тож акцент буде зроблений на виокремленні певних особливостей. Одразу зазначимо, що в українському та російському проявах антиамериканізму можна побачити як спільні (детерміновані спільним радянським минулим), так і відмінні (зумовлені різним політичним, культурним, економічним розвитком у пострадянську добу) риси.

Перш за все звернемо увагу на те, що російські за походженням автори Е. Ширяєв та В. Зубок (з 1990-х рр. живуть та працюють у США та Великій Британії), аналізуючи антиамериканізм у Росії, виділяють його “старий” (радянський) та “новий” (пострадянський) варіанти [1, с.3]. Перш, ніж трохи деталізувати інтерпретації таких варіантів антиамериканізму, зазначимо, що цей підхід доцільний при розгляді цього феномену і в інших країнах пострадянського простору, у тому числі і в Україні.

“Старий” (радянський) антиамериканізм базувався на критиці внутрішньої політики Сполучених Штатів, соціальної несправедливості в американському суспільстві, на викриванні імперіалістичного характеру їх зовнішньої політики. Це було невід’ємною частиною радянських інтерпретацій як історії США, так і тогочасного стану міжнародних відносин. Окрім цього, антиамериканські погляди становили ідеологічне підґрунтя у системі радянської освіти, наукових дослідженнях та інформаційній практиці на теренах всього Радянського Союзу. За класифікацією інших дослідників такий тип антиамериканізму називають “антикапіталізм” (американський дослідник П. Холландер [2, с.444]), або “радикальним антиамериканізмом” (його колеги П. Катценштейн та Р. Кеохан [3, с.33]). Характерною рисою останнього є спрямування не тільки на критику, а

й на послаблення, трансформацію чи навіть руйнування політичних та економічних інституцій США.

“Новий” (пострадянський) антиамериканізм поєднує у собі риси “ліберального”, “соціального”, “суверенно-націоналістичного” антиамериканізму (за П. Катценштайном та Р. Кеоханом [3, с.33]), або ж так званого “протесту проти сучасності” (за П. Холландером). Означені типи антиамериканізму спрямовані на засудження США за те, що вони не живуть за тими демократичними принципами, які проголошують (“ліберальний”); на критику американського внутрішнього політичного устрою, в якому на першому місці стоїть вигода, а не саме суспільство (“соціальний”); на неприйняття США та їх зовнішньої політики, що загрожує суверенітету та національним або політичним ідентичностям інших народів (“суверенно-націоналістичний”). Стосовно “протесту проти сучасності”, то вона спрямована проти глобалізації, вестернізації, американізації світу, уособленням чого є Сполучені Штати та їх культурний, політичний, економічний вплив на міжнародну спільноту.

З огляду на те, що Росія позиціонує себе на міжнародній арені як спадкоємиця СРСР, цей підхід поширювався та продовжує поширюватися російськими офіційними особами і для внутрішньо-російського вжитку, спочатку спробуємо охарактеризувати певні особливості саме цієї країни.

Е. Ширяєв та В. Зубок у своїй роботі виокремлюють три основні “фази” (етапи/періоди) еволюції російського антиамериканізму. При цьому перехід від “старого” до “нового” антиамериканізму відбувся через своєрідну фазу так званого “медового місяця” [1, с.2-3]. “Старий” антиамериканізм, який був результатом офіційної ідеології часів СРСР, становив першу фазу, упродовж якої увага радянського суспільства акцентувалася на змаганні з США та неприйнятті усього “американського”. “Медовий місяць” (кінець 1980-х – перша половина 1990-х рр.), був другою фазою, для якої було характерним зникнення “старого” антиамериканізму, послаблення негативних та прояви позитивних поглядів щодо США. “Новий” антиамериканізм (з кінця 1990-х рр.) знаменував собою третю фазу, перехід до якої був спричинений як низкою внутрішньополітичних та економічних факторів, так і станом російсько-американських відносин та міжнародним становищем.

Хоча робота згаданих авторів доведена до виборів 2000 р., коли президентом Росії вперше став В. Путін, можна вважати, що остання фаза триває у Росії і дотепер. Інші автори, які тією чи іншою мірою розглядали антиамериканізму у Росії, також відзначають першу половину 1990-х рр. як період найбільш позитивного ставлення росіян до США та датують початок зростання негативних оцінок саме з кінця 1990-х рр. [4, с.224].

Серед причин зростання антиамериканізму в Росії, які обґрунтовано наводяться як російськими, так і зарубіжними дослідниками, можна

виокремити політичні, безпекові, економічні, соціальні, культурні, ідеологічні, релігійні тощо. Втім, переважна більшість експертів пояснює активізацію антиамериканізму у пострадянській Росії домінуванням здебільшого внутрішніх факторів, а саме невиправданими сподіваннями росіян та офіційної влади Російської Федерації щодо США.

У зв'язку з цим, варто звернути увагу на два наступних факти, які являють собою специфіку “нового” російського антиамериканізму.

По-перше, з початку 2000-х рр. відбувся його перехід та закріплення на “державному” рівні. Свідченням чого стала не тільки активізація антиамериканської пропаганди у російських мас-медіа, а й відображення цього у державній політиці (справа Сноудена; “антисирітський закон”; конфліктна ситуація навколо нового посла США у Росії М. Макфола; інформаційна війна проти Сполучених Штатів у “Russia Today”, “Russia Beyond the Headlines”). За спостереженнями експертів, російська влада культивує анти західні та антиамериканські погляди у суспільстві з метою більшої консолідації суспільства [5]. США перетворилися у своєрідного “цапа-відбувайла”, на якого російська влада переносить свої помилки та невдачі. Підтверджують це і соціологи. Згідно результатів спільного російсько-американського проекту Лабораторії порівняльних соціальних досліджень на базі Вищої школи економіки (Санкт-Петербург) зростання негативного ставлення до США у 2000-х рр. у Росії стало здебільшого результатом інформаційного впливу з боку російських еліт, які переслідували конкретні політичні цілі [6].

По-друге, негативне ставлення щодо США стало характерним не тільки для офіційної риторики, а й для сприйняття широкими верствами російського населення. Починаючи з кінця 1990-х рр. антиамериканські настрої не були домінуючими серед росіян. Підтвердженням цьому є цифри різноманітних соціологічних опитувань, проведених як російськими, так і зарубіжними дослідницькими центрами у 2002-2013 рр. Хоча їх результати і різняться між собою, тим не менш вони ілюструють загальну тенденцію: росіян, позитивно налаштованих щодо США більше ніж тих, хто ставиться до Америки негативно (позитивно від 48 до 55 %, негативно від 30 до 39 %) [7, с.339]. Події в Україні 2013-2014 рр. (Євромайдан та Революція гідності), які сприймаються російським населенням як “американський проект”, стали своєрідним каталізатором для максимального зростання масового негативного ставлення до США. Так, за даними Левада-Центру січень 2015 р. став піком масової антиамериканської ненависті – 81 % респондентів продемонстрували негативне ставлення до США (на питання “Як Ви ставитеся зараз до Сполучених Штатів Америки?” 42 % обрали відповідь “в основному погано”, 39 % – “Дуже погано”) [8]. Результати цих та інших соціологічних досліджень підтверджують висновки дослідників про те, що це є результатом російської державної інформаційної політики.

Своєрідне поєднання “офіційного” (“державного”) та “неофіційного” (“народного”) антиамериканізму простежується і у штучному підігріванні місцевого патріотизму через неприйняття Америки. За визначенням аналітиків, основою сучасного офіційного патріотизму у Росії стає саме антиамериканізм. Специфікою Росії у цьому контексті стає те, що негативна оцінка Сполучених Штатів присутня як у лівих, так і у правих сил. І, якщо праві демонструють “новий” антиамериканізм, то ліві здебільшого реанімують “старий”.

Україна, так само як і Росія, демонструє наявність як “старого”, так і “нового” антиамериканізму. Як і в інших країнах світу, найчастіше негативною риторикою щодо США користуються ліві сили з метою привернути до себе увагу виборців [9, с.114-115]. Цілком зрозуміло, що критика “імперіалістичної Америки” є складовою традиційної марксистсько-ленінської ідеологічної картини світу та проявами “старого” антиамериканізму. Усталені “образи” часів Холодної війни знаходять своїх прибічників переважно серед осіб похилого віку, для яких означена картина світу у чорнобілих кольорах є звичною: є чітко визначений ворог – світовий імперіалізм на чолі із США та його локальні “поплічники”. Новими акцентами, які можна простежити у сучасних комуністів та соціалістів є те, що вони закликають не знищити США, а тільки боротися з їх впливом та присутністю в Україні [9, с.115]. Окрім того, з метою розширення своїх прибічників за рахунок молодого покоління намагаються запозичувати й американські політичні технології та досягнення у сфері комунікації.

Звернемо увагу на існуючі суттєві особливості сучасного українського антиамериканізму. Так, в Україні традиційним є більш позитивне сприйняття США, ніж у Росії. Це пов’язано у першу чергу з українською діаспорою та її активною допомогою у роки незалежності [10]. Іншою причиною є проголошена багатовекторність зовнішньої політики України, яка в усі роки незалежності, окрім періоду 2014-2015 рр. балансувала до останнього часу між Заходом, і Сходом, та ніколи не містила проявів яскравого антиамериканізму.

Специфікою “нового” українського антиамериканізму стала його найбільша активізація в часи Помаранчевої революції (2004 р.) та Євромайдану з Революцією Гідності (2013-2014 рр.).

В ході президентської кампанії та Помаранчевої революції 2004 р. антиамериканські виступи акцентувалися навколо одного з кандидатів, а саме В. Ющенка, з яким пов’язували проамериканські та прозахідні пріоритети у його майбутній міжнародній діяльності. Це стало підґрунтям для використання проти нього антиамериканських гасел та штампів, а також і візуальних образів часів Холодної війни.

Президентська передвиборча кампанія 2004 р. стала певним вододілом в Україні в оформленні своєрідного поділу суспільства по лінії Захід-

Схід, одним з вимірів якого власне було ставлення до США. Як правило ті, хто висловлює антиамериканські погляди – є прихильниками євразійської інтеграції, на протипагу євроатлантичній. Окрім того, антиамериканські висловлювання стали своєрідним маркером проросійських уподобань.

Треба відмітити і суто маніпулятивний характер використання антиамериканських закликів, що закріпився в українській політиці після подій 2004 р. Так, ліві сили втратили своєрідну монополію на використання антиамериканських гасел під час виборів, бо їх почали застосовувати і представники правих партій, які користувалися переважною підтримкою населення Сходу та Півдня України. Слід відзначити наявність такого парадоксу, що використовуючи проти своїх опонентів звинувачення у співпраці з США, такі партії самі користувалися допомогою американських політтехнологів.

Окрім того, задекларовані під час передвиборчої кампанії антиамериканські погляди не завжди втілюються у життя. Прикладом можна навести невідповідність антиамериканської риторики лідера КПУ П. Симоненка та пропозиції щодо “налагодження” (2002 р.) та “поглиблення” (2004 р.) співробітництва з Сполученими Штатами Америки, вміщені ним у двох версіях законопроекту “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України” [9, с.115]. Отже, антиамериканізм в Україні є здебільшого декларативним та він не став складовою державної політики, як це сталося у Росії.

Події 2013-2015 рр. в Україні продемонстрували чітку антиамериканську риторику ярих прибічників Росії. При цьому, здебільшого можна було спостерігати випадки у бік США у контексті традицій “старого” антиамериканізму. Негативне ставлення до США стало своєрідним показником домінування радянських стереотипів часів Холодної війни.

Як вже згадувалося, на відміну від Росії, антиамериканські настрої ніколи не були домінуючими в Україні. Станом на березень 2015 р. у контексті загострення українсько-російських відносин українці демонструють здебільшого проамериканські уподобання (за результатами опитування Центру Разумкова позитивне ставлення до США виявило 53,5 % респондентів [11]).

В цілому, антиамериканізм у кожній з країн, які розглядалися у даній статті, має свою специфіку. Формування нових якостей цього феномену у пострадянський період було спричинено різними факторами – як внутрішніми, так і зовнішніми, комбінація яких і визначає особливості антиамериканізму в Україні та Росії. Спільним для цих країн є збереження радянських традицій негативного ставлення до США (“старий” антиамериканізм), активізація антиамериканської риторики під час виборчих кампаній, маніпулятивний характер (прояви “нового” антиамериканізму). Декларативні антиамериканські заяви, що використовуються політичними силами у кожній з держав, у першу чергу спрямовуються на власне населення з

метою: активізувати електорат під час виборів, розтлумачити причини буксування реформ або пояснити невдачу зовнішню політику. Важливою відмінністю між Україною та Росією стало те, що в останній – антиамериканізм став по суті державною політикою, яка за допомогою ЗМІ сприяла масовій підтримці негативного ставлення до США з боку російського населення.

Список використаних джерел:

1. Shirayev E., Zubok V. *Anti-Americanism in Russia: From Stalin To Putin* / E. Shirayev, V. Zubok. – Palgrave Macmillan, 2000.
2. Hollander P. *Anti-Americanism: Irrational and Rational* / Paul Hollander. – New Brunswick: Transaction Publishers, 1995.
3. Katzenstein P., Keohane R. *Varieties of Anti-Americanism: A Framework for Analysis // Anti-Americanisms in World Politics* / Ed. by P. Katzenstein, R. Keohane. – Cornell University Press, 2007. – P. 9-38.
4. Connor W. *Anti-Americanism in Post-Communism Russia* / W. Connor // *Understanding Anti-Americanism: its origins and impact at home and abroad* / Ed. by P. Hollander. – Chicago: Ivan Dee Publisher, 2004. – P.214-235.
5. Birnbaum M. *Russia's anti-American fever goes beyond the Soviet era's* / Michael Birnbaum // *The Washington Post*. – 08 March. – 2015.
6. Соколов Б. Ресентимент и негативное отношение к США: динамика настроений российских элит и масс в 1993-2009 годах [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://lcsr.hse.ru/news/80513333.html>
7. Бессонова М.М. Спадщина біполярної системи міжнародних відносин: антиамериканізм на пострадянському просторі (на прикладі Білорусі та Росії) // Актуальні проблеми всесвітньої історії: аксіологічні та культурно-історичні засади державотворення: збірник наукових праць / За загальною редакцією Доктора історичних наук, проф. Кудряченка А.І. // Державна установа “Інститут всесвітньої історії НАН України”. – К.: Вид-во “Фенікс”, 2013. – С. 333-344.
8. Отношение к другим странам. Левада-Центр // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.levada.ru/02-04-2015/otnoshenie-k-drugim-stranam>
9. Бессонова М.М. Антиамериканські гасла під час виборчих кампаній у незалежній Україні / Бессонова М.М. // Гілея. – К., 2012. – Вип. 63. – С. 113-117.
10. Чи захворіє Україна на “російський антиамериканізм”? / *Geostrategy* – [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://geostrategy.ua/node/350>
11. Результати соціологічного дослідження “Зовнішньополітичні орієнтації громадян України // [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=615

ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СИЛИ СПОЛУЧЕНИМИ ШТАТАМИ АМЕРИКИ У КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ “М’ЯКОЇ СИЛИ”

ІЛЛЯ ГАВРИЛЕНКО

*аспірант кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Анотація. Концепція “м’якої сили” передбачає використання переконання і привабливості, на противагу примусу чи погроз (“жорсткої сили”), для отримання бажаних результатів від інших країн. Загальноприйнятим є зарахування публічної та культурної дипломатії до методів м’якої сили, у той час як військова і економічна могутність держави типово вважаються сферами жорсткої сили. Однак, ці характеристики держави створюють є також основами її м’якої сили. У статті робиться спроба на прикладі США обґрунтувати зв’язок військової та економічної сили із м’якою силою держави.

Ключові слова: м’яка сила, жорстка сила, військова сила, економічна сила, дипломатія.

Summary. The concept of “soft power” provides for use of persuasion and attraction, by contrast to coercion or threats (“hard power”), in order to achieve desired results or action from other countries. The conventional wisdom identifies public and cultural diplomacy as methods of soft power, while military and economic power is widely regarded as domains of hard power. However these characteristics of a state can also produce soft power. The article makes an attempt to explain the connection between military and economic power and soft power of a state on the U.S. example.

Key words: soft power, hard power, military power, economic power, diplomacy.

Однією із головних специфічних рис здійснення м’якої сили у дипломатії США є її тісний зв’язок із методами, які традиційно зараховують до жорсткої сили держави, а саме – військова сила та економіка, про що і свідчить виникнення поняття “розумна сила”, що характеризувало неможливість чи неефективність здійснення виключно м’якої чи жорсткої сили і передбачало їх поєднання і взаємодоповнення. Негнучка, прямолінійна дипломатія, яка висуває ультимативні вимоги має більше спільного із жорсткою силою, тоді як військові сили, яким би дивним це не здавалося, паралельно із своїм прямим застосуванням можуть створювати ефекти, що з повною впевненістю можна розглядати як м’яку силу держави. Приклад Сполучених Штатів демонструє чи не найбільш ефективне використання військової та економічної могутності з такою метою.

Одним із головних завдань військових стратегів та аналітиків є вимірювання військових ресурсів та потенціалу власної держави та інших країн з метою їх порівняння. При цьому враховуються такі показники, як

кількість населення держави, зокрема, придатного до військової служби, розмір та склад збройних сил, військовий бюджет, військова інфраструктура та інституції, оборонна промисловість, матеріальна база армії. Також звертається увага на військову стратегію, концепцію чи доктрину, рівень навченості армії, організованість, мотивацію та інноваційних потенціал. Таким чином визначається боєздатність певної держави. Традиційно, такий аналіз проводиться перед початком воєнних дій певної держави, і якщо потенціал суперників перевищує власний – держава навряд чи вступить у військову кампанію. У даний час щорічно публікуються рейтинги та звіти міжнародних організацій, державних та незалежних експертів, щодо військової могутності країн світу. За поглядами, що панували у минулому і застосовувалися в експансивних стратегіях та традиційній концепції балансу сил, державі було вигідно приховувати чи применшувати власну військову силу, а національна безпека полягала у відсутності у імовірного противника даних про склад і дислокацію збройних сил. За нинішніх умов, військова могутність держави є, в тому числі, її джерелом м'якої сили.

Розглядаючи весь спектр прямого і непрямого використання військової сили, варто відзначити її різні рівні. По-перше, і найбільш очевидно, військові ресурси можуть бути застосовані для нападу, залякування чи примусу інших держав, що змінює політику таких держав проти їх волі, тобто це є методом жорсткої сили. Військова могутність держави, без прямого її застосування, також створює умови, в яких діють інші актори і, відповідно до цього, є змушеними корегувати свою політику. Країна, що не має військової переваги ні за яких умов не стане нападати на сильнішу. Наприклад, навіть якщо Мексика захоче відвоювати території приєднані Сполученими Штатами у XIX ст., це питання не стоятиме на порядку денному, враховуючи різницю військових потенціалів. Іншим проявом цього ж аспекту, є формування режимів та інституцій за результатами війни, що визначають політику певного кола держав. Військове домінування США після Другої Світової війни дозволило їх союзникам у Європі та Японії не перейматися питаннями військової безпеки, а зосередитися на економічному відновленні та розвитку, що мало позитивні для них наслідки.

Засобами покращення іміджу держави, що підсилює м'яку силу відповідної держави, є високий рейтинг її збройних сил, загалом військова потужність та інноваційність у цій сфері, підтримка союзників та участь у миротворчій діяльності, що великою мірою характерно і для Сполучених Штатів. Перше місце збройних сил США у світі підтверджується як державними оцінками, наприклад даними ЦРУ, так і незалежними оцінками, наприклад проекту "Світова вогнева міць" [1]. Окрім цього, відомі полководці минулого (наприклад, Наполеон Бонапарт, А.Гітлер тощо) намагалися створити образ непереможності власних армій. Привабливим є як успіх загалом, так і просто вміння ефективно використовувати власні збройні сили. Виключно

результативна для США та легітимна у очах світової спільноти війна у Перській затоці 1990-1991 рр., увійшла в історію як зразок максимально ефективної військової операції (прямі втрати США склали близько 150 військових, при у десятки разів більших втратах Іраку та при повному виконанні завдання – звільненні Кувейту), так і максимально технологічного ведення бойових дій. Окрім того США вдалося збільшити свій вплив у регіоні, продемонструвати відданість зобов'язанням перед союзниками та підкріпити імідж головного арбітра міжнародних відносин. У той же час недостатня легітимність зовнішньополітичних акцій, односторонні дії, можуть похитнути позитивне враження світової аудиторії, як це відбулося у подальшому з військовими операціями США в Іраку та Афганістані, адже у військовому плані ці війни були досить успішними, однак переконати у правильності цих інтервенцій Сполученим Штатам не вдалося ні народи цих країн, ні велику частину світової громадськості.

Таким чином, збройні сили держави можуть здійснювати чотири типи функцій на міжнародній арені: фізичний примус, погрози примусу, захист і допомога, і проявляються, відповідно, у проведенні військових дій і знищенні ворога; підкріпленні погроз дипломатією примусу; наданні захисту шляхом створення союзів, військових гарантій та миротворчої діяльності; наданні військової допомоги в усіх її можливих формах. Перші два типи відносяться до царини жорсткої сили, хоча зазвичай і мають вплив на імідж держави також, тоді як два останні є саме м'якою силою. При цьому, означені дві функції виконуються переважно через дипломатичну діяльність, шляхом переговорів, зовнішньополітичні заяви, участь у міжнародних організаціях колективної безпеки, роботу військових аташе тощо.

Отримання переваг у м'якій силі через надання військових гарантій союзникам великою мірою залежить від їх надійності, а також довіри до таких гарантій у державах що їх отримують. Восени 2009 р., коли Російська Федерація проводила військові навчання поблизу країн Балтії, американські військові кораблі увійшли у Балтійське море, а шість високопоставлених американських генералів відвідали Латвію. Ці дії були спрямовані на переконання Латвії у надійності гарантій безпеки як члену НАТО. Тим не менш, з огляду на події в Україні у 2014 р., військові експерти країн Балтії озвучили хвилювання щодо вступу країн НАТО у війну з Росією, у випадку агресії останньої. Такі думки озвучувалися до жовтня 2014 р., аж поки американський контингент не прибув до регіону. У багатьох випадках такі сумніви навіть не виникають. Коли у 2006 р. Північна Корея провела ядерні випробування, присутність американського контингенту в Японії та Кореї дозволила уникнути сумніву останніх щодо неможливості ядерного нападу на них з боку агресивного і непередбачуваного сусіда, адже, у такому випадку, безперечно були б загиблі з американського боку, що змусило б Сполучені Штати вступити у війну на боці союзників. У свою чергу, такий захист

обумовлює наявність власної м'якої сили у середовищі країн-союзників і дозволяє досягнути деяких зовнішньополітичних завдань навіть без офіційних звернень. Наприклад, коли Малайзія у 1990-х рр. висунула неприйнятний для Сполучених Штатів проект регіонального економічного блоку, Японія цей проект відхилила. І навпаки, гарантії безпеки, що передбачають значні витрати у малозначущих регіонах, викликають мало довіри, а отже й не створюють м'якої сили, чи навіть мають негативний вплив. Наприклад, відсутність суттєвої військової допомоги США Україні (станом на весну 2015 р.), населенням України було сприйнято як відмова виконувати Будапештський меморандум, що певною мірою погіршило імідж США в Україні.

Союзицькі військові відносини одночасно збільшують і жорстку, і м'яку силу держави, що надає таку підтримку. Союзицькі відносини в рамках НАТО, безперечно, не тільки додають військову міць країн учасниць до американської власної могутності, але й налагоджують систему більш вузьких зв'язків між членами та створюють привабливий імідж блоку в цілому та США як його лідера. У часи холодної війни жорстка сила Сполучених Штатів гарантувала безпеку Євроатлантичного регіону, створюючи сприятливі умови для стабільності та економічного розвитку регіону, що було в інтересах усіх учасників, в тому числі Сполучених Штатів, які отримали додаткові дивіденди у формі значного обсягу м'якої сили у регіоні. Однак у деяких випадках союзицтво та військова допомога не призводить автоматично до зростання м'якої сили. Наприклад, у союзицьких відносинах США із Саудівської Аравії, з якою Сполучені Штати мають мало спільних інтересів, і де політичний режим не може бути визнаний як демократичний, що суперечить задекларованим зовнішньополітичним інтересам США, домінує економічна вигода. У обмін на військові гарантії, Саудівська Аравія враховує інтереси США у своїй енергетичній політиці, при цьому політичні режими цих держав мають мало взаємного впливу [2].

Також збройні сили можуть бути залучені до надання військової допомоги у формі тренування іноземних військових, участі в міжнародних військових навчаннях, наданні гуманітарної допомоги чи подоланні наслідків стихійних лих, що також підтримує м'яку силу держави, адже отримувачі допомоги більш прихильно ставлять до держави, що її надає. Так Сполучені Штати здійснюють тренування іракських та афганських військових, маючи за метою не тільки навчити їх більш ефективно боротися з повстанцями, але й виховуючи у них більш прихильне ставлення до демократичних цінностей, та США. Також збройні сили можуть бути залучені до подолання стихійних лих у інших країнах, що також дозволяє розраховувати на збільшення подальшої прихильності країни отримувача допомоги. Саме тому після землетрусу на Гаїті у 2010 р. допомогу цій державі надали не тільки США, а й такі віддалені держави як, наприклад, Китай та Ізраїль. Однак при цьому важливо звертати увагу і на те, як постраждала держава оцінює таку

допомогу. Якщо очевидно, що допомога надається з корисливою метою, то це може тільки погіршити позицію держави, що надає допомогу.

Загалом, військова сила одночасно надає і жорстку, і м'яку силу, при цьому обов'язковим є одночасне залучення і дипломатичних зусиль. Аналогічним чином діє і економічна сила держави, яка також може бути застосована як для примусу, так і для приваблення інших держав.

Економічні ресурси держави створюють м'яку і жорстку силу. Економіка будь-якої держави через податки та бюджет є основою фінансування і для збройних сил, і для дипломатичної служби, але якщо економічна модель проявляє себе як успішна, то вона створює привабливий образ і, таким чином, посилює наявну м'яку силу. Це властиво і для Європейського Союзу, і для нинішньої розбудови м'якої сили Китаєм, і, протягом майже двох сторіч, для Сполучених Штатів, ліберальна економіка яких традиційно діє під девізами “американської мрії” та “рівних можливостей”. Привабливі економічні характеристики держави включають такі параметри як валовий національний продукт, дохід на душу населення, рівень розвитку технологій, торгівля, конкурентоспроможність і т.д. Вони є публічно відомими і дозволяють порівнювати різні держави. Відповідно, чим вище позиція держави у такого роду рейтингах – тим краще може бути її імідж. На думку дослідника-економіста Д. Болдуїна, потенціал впливовості держави на основі економічної сили ґрунтується на економічних характеристиках суспільного життя – виробництві та споживанні багатства, що виміром якого є гроші [3, с. 30–31]. За допомогою економічної сили також можна досягнути домінування чи контролю інших держав через економічні покарання чи заохочення [4, с. 56].

Економічний тиск чи погрози, а також намагання змінити структуру ринку, вганяючи конкурентів у вузькі рамки без права вибору, що часто здійснюється державою, очевидно не є м'якою силою. Можливості економічної сили держави включають позитивні чи негативні санкції, тобто надання чи навпаки відмову від надання фінансів у тій чи іншій формі; тарифи, квоти, правила доступу на ринки, курси валют, створення монополій, “дипломатія чекової книжки” та надання економічної допомоги [3, с. 41–42].

Санкції вважаються найбільш поширеним засобом впливу одних державних чи недержавних акторів на інших і полягають у покаранні (негативні санкції) чи заохоченні (позитивні санкції) за певні дії. Д. Болдуїн [3, с. 41–42] виділяє 11 видів негативних торговельних санкцій, від ембарго до превентивних закупівель; 7 негативних фінансових санкцій, включно із замороженням активів, невідгідним оподаткуванням та припиненні фінансової допомоги; заборона на в'їзд певних осіб; а також 12 позитивних санкцій, наприклад, зниження тарифів, сприяння доступу на ринки, надання допомоги та інвестиційні гарантії. Однак незалежно від виду і спрямування санкцій, спільною рисою є використання економічних механізмів з політичною метою. При цьому, одна санкція може розглядатися під різним кутом: надання

Європейським Союзом колишнім колонія права вільно торгівлі на власних ринках можна розглядати як спробу компенсації за попередню несправедливість до них, що таким чином націлено на збільшення власної м'якої сили у них, так і як спосіб неокolonіального контролю, що є жорсткою силою.

США, як найбільша у світі економіка, часто виступали піонером накладання санкцій. Лише у період з 1996 р. по 2001 р. ця держава ввела 85 нових санкцій, що дало підстави стверджувати, що майже півсвіту підпадає під ті чи інші санкції США [5, с. 100].

Така велика кількість санкцій є основою для дискусій про їх неефективність. Американське ембарго Куби, що триває з 1960 року не призвело до повалення режиму Фіделя Кастро. Саддама Хусейна було скинуто у Іраку внаслідок військової кампанії, а не більш ніж десятилітніх санкцій. Санкції не завадили Північній Кореї створити власну ядерну зброю і не змусили Іран цілковито відмовитися від ядерних амбіцій тощо. неефективність санкцій є відносною. За даними деяких дослідників, у випадку застосування санкцій у сприятливих умовах – не надто амбітні цілі; значні економічні зв'язки між країною, що вводить санкції, і їх об'єктом; ослаблена економіка останньої тощо – то санкції досягають своєї безпосередньої мети у третині випадків [6]. Якщо говорити про вже згаданий приклад із Фіделем Кастро, варто відзначити, що санкції були відносно дешевими і ефективним засобом стримування Кастро від агресивних дій та підриву економіки Куби. З огляду на провал операції у затоці Свиней, можна стверджувати, що інша військова операція США щодо Куби могла б призвести до більших витрат і втрат США – у військовому, економічному та іміджевому плані, як це значною мірою сталося із скиненням Саддама Хусейна. У такому випадку, дипломатичний варіант, пов'язаний із введенням економічних і політичних санкцій, хоч і призводить лише до часткового вирішення проблеми, є більш привабливим.

Окрім “жорстких” цілей санкцій, що полягають у примусі чи стримуванні, вони мають і “м'яку” функцію, що полягає у дипломатичному сигналізованні. Сигнальна роль санкцій полягає у потребі продемонструвати об'єкту санкцій, внутрішній аудиторі чи іншим державам, свою відданість зобов'язанням. На прикладі із застосуванням ембарго до Куби, не дивлячись на неуспішність ізоляції країни через отримання нею допомоги від Радянського Союзу, Сполученим Штатам вдалося продемонструвати внутрішній та світовій громадськості, що союзництво з СРСР призводить до негативних наслідків на міжнародній арені. Аналогічно, після інтервенції Радянського Союзу до Афганістану у 1979 р., президент Джиммі Картер обмежив поставки зерна та ввів бойкот олімпіади у Москві, адже погрози силою виявилися б неправдоподібними через стратегічний ядерний паритет між державами. Така погроза завдала би більшої шкоди іміджу США. І навпаки, негативні економічні наслідки цих санкцій для самих Сполучених Штатів тільки підкріпили у очах світової громадськості довіру до принциповості США.

Поступово утверджується розуміння, що санкції не є самостійним інструментом зовнішньої політики і мають застосовувати у рамках більш широкої стратегії проведення дипломатичних дій. У 1990-их рр., коли США почали відновлювати відносини із В'єтнамом, поступове послаблення санкцій супроводжувало дипломатичний діалог. Аналогічно, у 2009 р., тодішній держсекретар США Хіларі Клінтон заявляла, що у політиці Сполучених Штатів щодо Бірми, санкції мають корелюватися із одночасним залученням цієї держави.

Функція сигналізуванню має не лише символічне, а й практичне значення. Міжнародне “таврування” певних країн за їх неприйнятну політику, має реальне значення на міжнародній арені, адже така країна втрачає союзників, контракти, а отже і свій вплив. Держави постійно борються між собою і за м'яку силу, намагаючись збільшити власну, і зменшити силу ворогів. Саме з такою метою із здійснювалося, зокрема, проголошення “осі зла” президентом Джорджем Бушем-молодшим.

Не дивлячись на дискусії щодо ефективності санкцій, їхня відносно невелика вартість для держави, і одночасна цінність як інструмента дипломатичного сигналізуванню і м'якої сили, на думку Дж. Ная, сприятиме їх збереженню в ролі основного інструмента зовнішньої політики у ХХІ ст. [7, с. 75-76].

Таким чином, можна зробити висновок, що військова і економічна сила держави може застосовуватися не тільки за їх звичним призначення, але і створює одночасно силу привабливості для інших країн, що дозволяє здійснювати вплив на них. У сучасних дослідженнях такий вплив розглядається у контексті концепції “м'якої сили”. Висновки дослідження розширюють розуміння поняття, включаючи до нього нові сфери. На прикладах підтверджено, що США, володіючи найбільшою у світі військовою і економічною могутністю, ефективно використовують згадані методи у своїй зовнішній політиці, додатково підкріплюючи цим свою позицію у світі.

Список використаних джерел:

1. Global Firepower Military Ranks 2015 [електронний ресурс] / Global Firepower. – Режим доступу: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>
2. Bronson R. Thicker Than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia. – New York: Oxford University Press, 2006. – 368 p.
3. Baldwin D.A. Economic Statecraft. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985. – 424 p.
4. Kindleberger C.P. Power and Money: The Politics of International Economics and the Economics of International Politics. – New York: Basic Books, 1970. – 246 p.
5. Gottemoeller R. The Evolution of Sanctions in Practice and Theory / Survival, vol. 49, No. 4, 2008. – P. 99–110.
6. Hufbauer G.C., Schott J.J., Elliott K.A. Economic Sanctions Reconsidered. – Washington, DC: Institute for International Economics, 1990. – 632 p.
7. Nye J.S. The future of power. – New York: Public Affairs, 2011. – 320 p.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ МУЛЬТИЛАТЕРАЛІЗМУ США

ЗОРЯНА ЗАЗУЛЯК

*асистент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Існують численні підходи щодо визначення ролі Сполучених Штатів у світовій політиці, зокрема її характеризують як “парадоксальна” [1]. Наголошується, що хоча США залишаються військовою надпотоугою, їм необхідна співпраця з іншими державами з метою забезпечення ефективної протидії міжнародному тероризму. Хоча Сполучені Штати є однією з провідних економік світу, вони істотно залежать від постійного припливу капіталу з-за кордону, щоб збалансувати величезний торговельний дефіцит. Такі парадокси американської могутності чітко простежуються у її зовнішній політиці, адже були періоди і прихильності до мультилатералізму, і дотримання унілатералізму, та навіть активного прагнення ізоляціонізму. Парадоксальною у цьому контексті також залишається позиція США щодо міжнародних організацій. У післявоєнний період офіційний Вашингтон обрав мультилатеральний вектор, що стало одним з чинників створення численних міжнародних організацій. Однак нині Сполучені Штати здобули собі на міжнародній арені імідж одного з найбільших противників мультилатералізму.

Амбівалентність ставлення американців до міжнародних організацій привертає увагу багатьох дослідників. Над цією тематикою зокрема працювали Р.Фут, С.Н. Макфарлейн і М. Мастандуно [2], а також С. Патрік і С.Форман [3] та інші. Особливості різних підходів варто аналізувати крізь призму класичних теорій міжнародних відносин, зважаючи на розмежування між концепціями, що базуються на позиції сили, на основі інтересів і культурної спільності.

Ключовим викликом при дослідженні зовнішньополітичної поведінки США є необхідність належно врахувати елементи різних теоретичних традицій. Дослідження Д. Айкенберрі [4], наприклад, ґрунтуються на напрацюваннях реалістських та інституціоналістських теорій. Е. Лак [5] свій підхід базує на балансі сил у міжнародній системі, але й також враховує внутрішні детермінанти – наприклад особливості американської політичної системи чи американських переконань у власній винятковості.

Вчені, що займаються проблематикою взаємодії США з міжнародними організаціями вказують на емпіричну амбівалентність, а не на конкретні теоретичні підходи. Зокрема, Д. Айкенберрі [4] стверджує, що простежується своєрідна абстракція: всі держави, які залучені у багатосторонню співпрацю, постають перед вибором між бажанням забезпечити передбачуваність поведінки інших націй і страхом втратити власну

політичну автономію. Кожна держава, незалежно від того, наскільки вона є потужною чи маргіальною, має справу з аналогічною дилемою.

Мультилатералізм може бути виграшною стратегією для ведення зовнішньої політики для провідної держави світу, адже забезпечує сприятливе політичне середовище для реалізації національних інтересів. Якщо провідна держава здатна змусити інші держави співпрацювати в рамках багатосторонньої інституції, що може тривалий час забезпечувати інтереси провідної держави, то їй необхідно буде постійно витратити свої ресурси [6, p.52]. Менш впливові держави можуть погодитися на запропоновані гегемоном умови, адже керуються переконанням, що у такому випадку дотримання міжнародних норм і правил зробить його поведінку більш передбачуваною. Тому існує дуже велика ймовірність того, що вони слідуватимуть у фарватері гегемона, від якого безпосередньо залежить доля мультилатеральних інституцій.

Тим не менш, Д. Айкенберрі стверджує, що багатосторонні організації є привабливими для провідних держав лише до тих пір, поки вони можуть забезпечити своє домінування у них. У випадку, якщо гегемон втрачає контроль над ухваленням рішень, то ймовірно він покине багатонаціональний форум. Проте, у випадку США виникають певні проблеми. Перш за все, однією із особливостей американської амбівалентності щодо міжнародних організацій є те, що у ставленні Вашингтону до них поєднується і ентузіазм, і скепсис. Наприклад, у 1990-х Сполучені Штати сприяли швидкому зростанню миротворчих місій ООН, і у той самий час відмовилися сплачувати внески до бюджету самої організації.

Підхід Д. Айкенберрі не є достатньо всеохопним і не може повністю розтлумачити амбівалентність поведінки США. Це обумовлено трьома причинами. Насамперед, автор прагнув обґрунтувати загальну для усіх держав теорію поведінки гегемона щодо багатосторонніх інституцій. Д. Айкенберрі припускає, що кожен раціональний гегемон в аналогічній ситуації дотримуватиметься аналогічної із США моделі поведінки. По-друге, автор наголошує на чинниках, які формують поведінку гегемона щодо багатосторонніх організацій, основними з яких є розподіл влади у міжнародній системі до типу держави [4, p.5]. Вказуючи на ключові причини такої американської поведінки на міжнародному рівні, Д. Айкенберрі ігнорує важливість внутрішньодержавних аспектів, а їх важливо враховувати. По-третє, його теорія дещо зміщена в бік роз'яснення фактів із історії зовнішньої політики США, натомість не акцентується на динаміці рутинної політики, що має місце тут і зараз.

Такі акценти, безумовно, не сприяють належному осмисленню природи амбівалентності ролі США на міжнародній арені. У зв'язку з цим, існує ще один, більш перспективний підхід, якого притримується Е. Лак. У своєму дослідженні "Mixed Messages" [5] він розглядає як міжнародні,

так і широкий спектр внутрішніх чинників, які обумовлюють ставлення Сполучених Штатів до багатосторонніх організацій. Менш теоретично, проте більш диференційовано, у цій книзі окреслюються витоки амбівалентності. США не розглядаються як унітарний раціональний актор міжнародних відносин, увага акцентується на ролі окремих груп усередині країни, що ставляться прихильно чи опонують мультилатералізму.

Внутрішні чинники, які потенційно впливають на американське ставлення до мультилатералізму, досить різноманітні. В першу чергу – зовнішньополітична еліта, що чинить вплив на рішення адміністрації щодо конкретних випадків міжнародного співробітництва. Крім того, існують внутрідержавні групи тиску (зокрема, представники бізнесу та культурної еліти), що часто виступають проти певних інтернаціоналістських устремлінь виконавчої гілки влади. Коли Президент і більшість у Конгресі не належать до однієї партії, то важливі зовнішньополітичні рішення потребують схвалення внутрішньої опозиції. Таким чином, виконавча вертикаль влади США стикається зі значними інституційними обмеженнями у здійсненні послідовної зовнішньої політики.

Тим не менш, навіть переконані інтернаціоналісти у США та інших країнах навряд чи прагнуть повної домінації мультилатералізму: можна одночасно підтримувати, наприклад, благодійну акцію проти поширення СНІДУ, і при цьому активно виступати проти підписання Кіотського протоколу. Таким чином, щоб збагнути передумови появи американської амбівалентності, потрібно ретельно досліджувати конкретні випадки із діяльності окремих міжнародних організацій [7].

Вагомим є також вплив громадської думки з цієї проблематики. Частина американців не розглядають мультилатералізм як такий, що є ефективним для Сполучених Штатів – “країни можливостей і глобальної відповідальності”. До цього схилились і більшість американських президентів, що не обирали мультилатералізм за основу своєї зовнішньополітичної стратегії з огляду на його суттєві недоліки та надавали перевагу унілатералізму, що очевидно викликало занепокоєння у багатьох держав.

А. Шлезінгер відзначає, що унілатералізм є найдавнішою американською традицією у сфері ведення зовнішньої політики. [8, р. 18]. Однак, цей механізм, що здавалося б, існував у зовнішньополітичних підходах США вже тривалий час, абсолютно не вписується у бачення зовнішньої політики США більшістю американських громадян, котрі активно виступають за здійснення на міжнародній арені мультилатерального підходу. Стівен Крулл у своєму дослідженні надає переконливі докази того, що більшість американців підтримують потужні міжнародні організації на кшталт ООН, плідну співпрацю із іншими державами, спрямовану на вирішення глобальних проблем та засуджують військові інтервенції США.

Президент Барак Обама проголосив мультилатералізм одним з центральних елементів свого зовнішньополітичного курсу. *De facto*, сьогодні стиль здійснення зовнішньої політики США варто вважати “націоналістичним мультилатералізмом”, коли держава діє спільно із іншими акторами міжнародних відносин задля реалізації національних інтересів [9].

Отже, США вдало притримуються власної гібридної версії мультилатералізму і, відповідно до тверджень представників різних шкіл теорії міжнародних відносин, ця тенденція зберігатиметься і надалі.

Список використаних джерел:

- 1 Nye J. S. *The Paradox of American Power*. – New York: Oxford University Press, 2002. – 240 p.
- 2 Foot R., MacFarlane S. N., Mastanduno M., eds. *US Hegemony and International Organizations*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- 3 Patrick S., Forman S. *Multilateralism and US Foreign Policy: Ambivalent Engagement*. – USA: Lynne Rienner Publishers, 2002. – 497 p.
- 4 Ikenberry G. J. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. – Princeton: Princeton University Press, 2001.
- 5 Luck, E. C. *Mixed Messages: American Politics and International Organization, 1919- 1999*. -Washington D.C.: Brookings Institution Press, 1999.
- 6 Ikenberry, G. J. *State Power and the Institutional Bargain: America’s Ambivalent Economic and Security Multilateralism* // in Foot R., MacFarlane S. N. and Mastanduno M. (eds.) *American Hegemony and International Organizations*. – 2003. – London: Oxford University Press, p. 49-70.
- 7 Soroka S. N. *Media, Public Opinion, and Foreign Policy* //Press/Politics.- 2003. – 8 (1) – p.27-48.
- 8 Schlesinger A. M. Jr. *Unilateralism in Historical Perspective* // in Gwyn Prins (eds.). *Understanding Unilateralism in American Foreign Relations*. – 2000. – London: RIIA – p. 18-29.
- 9 Зазуляк З. М. Теоретичне обґрунтування мультилатералізму у політичній думці Сполучених Штатів Америки / Зоряна Миколаївна Зазуляк. // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Міжнародні відносини, серія “Політичні науки”. – 2015. – №5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2507/2237

ВПЛИВ ДЖ. КЕННАНА НА ПОЛІТИКУ США В СЕРЕДИНІ ХХ ст.

АНДРІЙ МОРЕНЧУК

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин,
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Серед історичних постатей Дж. Кеннан займає особливе місце. Звичай, коли виникають дискусії щодо ролі особистості в історії, опираються в основному на прикладах політичних діячів, лідерів. Його ж досвід показує як на хід історії і світову політику може вплинути аналітик.

Джордж Фрост Кеннан (1904–2005), американський дипломат, політолог, історик. В юнацькі роки він проявив інтерес до російської мови, культури та історії і пройшов відповідний курс протягом 1929–1932 рр. у Берлінському університеті. З моменту відкриття у 1933 р. в Москві посольства США він став там одним із провідних працівників.

Він симпатизував простим радянським громадянам. Але, у той же час, був приголомшений атмосферою Великої сталінської чистки і системою терору, сформованою радянським режимом. Коли, в умовах Другої світової війни, між Заходом і СРСР налагодилась співпраця, він, у міру своїх сил, пробував переконати представників влади в ілюзорності поглядів на Радянський Союз як можливого партнера в умовах повоєнного миру, конструктивного члена ООН і т. п.

Такі оцінки не відповідали загальним настроям, що панували в американському суспільстві і серед його керівництва. Так, у 1945 р. серйозно розглядалося питання щодо передачі СРСР повної інформації щодо виготовлення ядерної зброї. В останній момент їх зупинив саме Дж. Кеннан [1].

Шанс прояснити всю небезпеку, яку представляв собою Радянський Союз та його політика, Дж. Кеннан побачив у проханні Міністерства фінансів США зробити деякі роз'яснення щодо того, чому СРСР відмовляється виконувати рекомендації Світового банку і Міжнародного валютного фонду. У цей час він тимчасово виконував обов'язки посла. Замість короткої інформаційної записки він надіслав їм 22 лютого 1946 р. (за кілька тижнів до Фултонської промови) знамениту “Довгу телеграму”, яка складалась більше ніж із 5500 слів. Через півтора року її текст під назвою “Джерела радянської поведінки” був опублікований в журналі “Foreign Affairs” під псевдонімом “Х”.

Телеграма викликала потрясіння в правлячих колах Вашингтона. Військово-морський міністр містер Форрестол ознайомив з нею сотні ви-

сих і старших офіцерів. Урядовці дуже швидко представили її текст безпосередньо президентові Г. Трумену. Після цього Дж. Кеннана терміново відкликали з Москви, щоб він детальніше розкрив перед керівництвом суть своїх поглядів. Саме вони лягли в основу доктрини стримування.

Телеграма складалася з п'яти частин:

1. Особливості радянського світогляду після Другої світової війни.
2. Основи цього світогляду.
3. Його проекція на реальну політику на офіційному рівні.
4. Його проекція на неофіційному рівні.
5. Практичні висновки з точки зору політики США.

В ній Дж. Кеннан проаналізував особливості світогляду радянських (російських) політиків і виділив ряд характерних рис:

1. Сприйняття оточуючого світу суто як ворожого середовища.

Дж. Кеннан пояснював цю “маніакальну точку зору Кремля” “традиційним та інстинктивним для Росії відчуттям незахищеності. Спочатку це було відчуття незахищеності аграрних народів, які живуть на великих відкритих територіях по сусідству з войовничими кочівниками. Із налагодженням контактів з економічно більш розвинутим Заходом до цього відчуття додався страх перед більш компетентним, більш могутнім, більш організованим співтовариством. З цієї причини вони весь час побоювалися іноземного вторгнення, уникали прямого контакту між західним світом і своїм власним, боялися того, що може трапитися, якщо російський народ дізнається правду про зовнішній світ або ж зовнішній світ дізнається правду про життя всередині Росії. І вони шукали шляху до забезпечення своєї безпеки лише в наполегливій і смертельній боротьбі за повне знищення конкуруючих держав, ніколи не вступаючи з ними в угоди і компроміси” [2].

2. Такий, що базується на лицемірстві та нещирості, хоча скоріше – неадекватний.

“Багато хто з них [тих, хто розробляє політичний курс] настільки недосвідчені у питаннях зовнішньої політики і настільки підвладні самонавіянням, що легко можуть повірити тому, у що їм вірити зручно і комфортно... В атмосфері таємності та конспірації, що панує в уряді, існують безмежні можливості до спотворення і фальсифікації інформації. Недовіра росіян до об'єктивної правди – а точніше, відсутність віри в її існування – призводить до того, що вони розцінюють представлені факти як засоби для підтримки тієї чи іншої таємної мети” [2].

3. Орієнтація на цілковиту всеохоплюючу експансію.

“Внутрішня політика, присвячена всебічному росту потенціалу та престижу радянської держави: інтенсивна військова індустріалізація;

максимальний розвиток збройних сил; демонстрація високих досягнень перед зовнішніми спостерігачами; незмінна таємність щодо внутрішніх справ, покликана приховати слабкі сторони і тримати опонентів у невіданні. Докладаються зусилля щодо розширення меж радянського впливу” [2].

4. Використовуються найрізноманітніші засоби на офіційному та неофіційному рівнях для підризу внутрішньої стабільності західних країн (націлені на руйнування всіх форм особистої незалежності) через:

- Комуністичні партії західних країн.
- Профспілкові, молодіжні, жіночі та інші організації.
- Міжнародних організацій”
- Російську православну церкву.
- Використання ідеї панславізму та інших національних рухів, що базуються на національних групах в складі СРСР (вірмени, азербайджанці, туркмени тощо).

- Натравлювання західних держав одна на одну.
- Використання антизахідних настроїв серед народів Азії і Африки. Так, Дж. Кеннан пише: “У відношенні колоніальних територій, відсталіх і залежних народів радянська політика на офіційному рівні буде спрямована на ослаблення влади та впливу передових країн Заходу, теоретично пояснюючи це тим, що до тих пір, поки ця політика успішно здійснюється, буде створюватися вакуум сприятливий для впровадження радянського комунізму. Помилки та слабкі сторони західного колоніального правління будуть нещадно виявлені та використані в своїх інтересах. Ліберальні течії в західних країнах будуть мобілізовані для ослаблення колоніальної політики. Невдоволення серед залежних народів буде посилюватися. І поки останні будуть прагнути знайти незалежність від західних держав, прорадянські маріонеткові політичні апарати будуть готуватися перейняти національну владу на відповідних колоніальних територіях відразу після отримання незалежності” [2]. Звичайно, нині такі тези не виглядають оригінальними, так як відображають історичні реалії. Але слід пам’ятати, що Дж. Кеннан писав це ще до того, як розпочався сам процес деколонізації. Першою країною, що звільнилася від колоніалізму й розпочала хвилю деколонізації, була Індія. Вона отримала самостійність у 1947 р. Використання терміну “вакууму” додатково засвідчує той факт, що погляди Дж. Кеннана лягли в основу зовнішньополітичного курсу США у другій половині ХХ ст. “Заповнення вакууму” стало зовнішньополітичною доктриною адміністрації Д. Ейзенхауера (1953–1960).

- Підризу традиційних основ західного суспільства, зокрема економічної і політичної незалежності населення.

Поряд з цим Дж Кеннан виділив такі сильні сторони радянської системи як гнучкий апарат із навичками підпільної роботи і непрогнозованість дій [2].

Аналізуючи слабкі сторони опонента Дж. Кеннан відмічає, що хоча російська політика несприйнятлива до логіки як такої, вона чутлива до логіки сили. Він вказує, що тому, хто демонструє перед Росією готовність застосовувати силу, рідко до неї приходиться насправді вдаватися. Основними засобами протидії поширенню комунізму Дж. Кеннан називає згуртованість західних сил і відданість демократичним цінностям. Він підкреслює, що якщо США будуть приховувати якісь вади, що існують в їх політичній системі, радянська пропаганда обов'язково скористається цим. Він образно порівнює світовий комунізм із паразитом, що харчується ураженими тканинами [2]. Таким чином, можна припустити, що розпочатий Д. Ейзенхауером і продовжений Дж. Кеннеді курс на подолання бідності серед населення та проявів расової дискримінації також, певною мірою, бере витоки з “Довгої телеграми”.

Однією з ключових загроз він називає можливість уподібнення до свого опонента. Саме цими словами можна пояснити, чому Г. Трумен пробував накласти вето у вересні 1950 р. на закон “Про внутрішню безпеку”, який заклав основи “маккартизму” – антикомуністичної істерії, що охопила американське суспільство на початку 1950-х років. Крім того, хочеться звернути увагу на те, що хоча слова Дж. Кеннана звучать доволі пафосно, вони писалися не для загалу з пропагандисткою метою, а були вміщені в документ внутрішнього користування й становили, на думку їх автора, базові принципи протистояння комуністичній загрозі [3, 37].

Говорячи про необхідність єдності західних держав для протистояння радянській загрозі Дж. Кеннан підкреслює, що США не повинні вимагати від європейських народів готовності підтримати їх у боротьбі проти світового комунізму. Що вони, виснажені Другою світовою війною і чекають скоріше на підтримку, аніж на наділення відповідальністю. Що в умовах, які склались вони менше зацікавлені у загальній свободі, ніж у власній безпеці [2]. Ці думки, очевидно, послужили певним стимулом наданню фінансової допомоги Греції і Туреччині й прийняттю плану Маршала у 1947 р.

І, зрештою, основною стратегією, яку пропонував Дж. Кеннан мала стати стратегія стримування. При цьому, основним мотивом він називав необхідність підтримати інтереси простого населення, що стало жертвою тоталітарного режиму. Тому що, якщо чинити, наприклад, на Росію економічний тиск, то це позначиться саме на житті простих громадян [2]. По-суті Дж. Кеннан передбачив неефективність радянської системи, і те, що вона сама себе рано чи пізно доведе до кризи і розпаду.

Таким чином, можна стверджувати, що погляди Дж. Кеннана вплинули на формування доктрин стримування і заповнювання вакууму, прийняття плану Маршалла та ін. Їх аналіз дає змогу:

- зрозуміти основи стратегії США в умовах “холодної війни” та її витоки;

- з’ясувати особливості зовнішньої політики Росії (у т. ч. сучасної);

- оцінити засоби зовнішньої політики США.

При цьому впадає в очі відданість Д. Кеннана демократичним цінностям й віра в те, що саме вони мають лежати в основі внутрішньої і зовнішньої політики США.

Погляди Дж. Кеннана на витоки і особливості російської політики не втрачають актуальності й в сучасних умовах. Вони вказують на загрози, які можуть зумовлювати поступки у відповідь на тиск з боку Москви, а також пригальмовування процесу демократизації вітчизняної політичної системи і недостатня відкритість влади.

Список використаних джерел:

1. Кеннан Дж. Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана. / Дж. Кеннан. – М.: Центрполиграф, 2002. // Сайт “Военная литература”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/usa/kennan/index.html>.
2. Кеннан Дж. “Длинная телеграмма” / Джордж Кеннан // Сайт “Холодная война”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coldwar.ru/bases/telegramm.php>.
3. Моренчук А. Дж. Кеннан як ідеолог “холодної війни” / Андрій Моренчук. // КОМА, кореспонденція міжнародної аналітики. – 2013. – Том 1. – Весна. – С. 32–37.

СТАРА ТА НОВА “ХОЛОДНА ВІЙНА”
У БАЧЕННІ АМЕРИКАНСЬКИХ ЛІВИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ:
НОАМ ХОМСКІ

ЛІЛІЯ ПИТЛЬОВАНА

кандидат історичних наук,
доцент кафедри світової історії нового і новітнього часу
Українського католицького університету

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу поглядів знаного американського філософа та публічного інтелектуала Ноама Хомскі на зовнішню політику США. Досліджується бачення Н. Хомскі причин, змісту наслідків американської політики у період старої “холодної війни”, яка тривала до розпаду СРСР, та зусилля США щодо встановлення нового світового порядку на сучасному етапі.*

***Ключові слова:** зовнішня політика, Ноам Хомскі, США, “холодна війна”*

***Summary.** The article is devoted to analyzing of well-known American philosopher and public intellectual Noam Chomsky's views onto America foreign policy. His interpretation of the causes, content and consequences of American policy during the old Cold War, which lasted until the Soviet Union dissolution, and American effort for establishing of New world order, is investigated.*

***Keywords:** Cold War, foreign policy, Noam Chomsky, USA*

Ноам Хомскі, без сумніву, належить до когорти найвпливовіших інтелектуалів США ХХ століття. Маніфестом його політичних поглядів стала моральна критика американської зовнішньої політики в період після Другої світової війни. Попри те, що позиція Хомскі зазнає значної критики у західному суспільстві [13], його ідеї знаходять жвавий відгук як у середовищах ліворадикальних, так і в ліберальних. Цей феномен французький історик Пьер Відаль-Наке називав “подвійним дискурсом” Хомскі, у риторичі якого кожна частина аудиторії знаходить прийнятні для себе аргументи і твердження [14].

Аналізуючи політику Сполучених Штатів, її як реальні, так і декларовані причини та мотиви, Н. Хомскі найбільше уваги приділяє двом великим періодам: часу “класичної”, старої, “холодної війни” і нової. Стара тривала з 1945 і до часу розпаду Радянського Союзу, нова – з початку 90-х років ХХ ст. дотепер і фактично є процесом встановлення нового світового порядку.

Говорячи про період “класичної” “холодної війни”, Хомскі, у кращих традиціях американської ревізіоністської історіографії, найбільше дорікає Сполученим Штатам. Він практично цілком покладає вину за розв’язання “холодної війни” на США, які, у його баченні, виглядають

таким собі підступним монстром, що успадкував ідеї та методи не більше і не менше, як нацистської Німеччини. Він твердить, зокрема, що користуючись порадами німецьких нацистів, які втекли до Латинської Америки після Другої світової війни, США підтримували підлегли собі поліцейські режими в регіоні, змодельовані за зразком Третього рейху [10]. Хомські не цурається досить широко вживати слово “фашистський” та “нацистський” по відношенню до США, їх політичного керівництва, академічної еліти. Звинувачуючи корумповану частину останньої у підтримці політики американського “ліберального імперіалізму” – прямого спадкоємця фашизму, Хомські апелює до обов’язку відповідальності інтелектуала [3, р. 3-22].

Він вказує, що відповідальність за власні дії людей привілейованих, тих, що живуть у більш вільних суспільствах, є набагато вищою, ніж тих, які можуть бути суворо покарані за свою чесність і моральну прямоту. Хомські звинувачує американське суспільство у тому, що його переконання мають занадто вибірковий характер. Адже ніхто не вірив радянській пропаганді, коли вона сурмила про “злочини американського імперіалізму”, навіть якщо вона мала рацію, і ці злочини дійсно були серйозними або навіть жахливими. Однак, коли радянські дисиденти почали засуджувати злочини режиму в СРСР, на думку Хомські, набагато менш важкі, то це справило на американців велике враження. Так відбувалося тому, що у повоєнному протистоянні систем після Другої світової війни США та СРСР були офіційними ворогами і уявлення у них про те, хто має рацію, а хто ні, були діаметрально протилежними [1, с. 68-70].

У розділі “Як працювала холодна війна” з книги “Чого насправді хоче дядько Сем?” [10] Хомські наполягає, що у другій половині 40-х рр. XX ст. у США, безумовно, панувала антирадянська параноя та страх перед радянською військовою загрозою. Їх надзвичайно хвилювало зростання політичної могутності СРСР та небезпека поширення комуністичних ідей у Європі та світі. Причому, поняття захисту від комуністичної агресії трактувалося урядами США досить широко. Але Хомські розглядає стару холодну війну не лише як систему протистояння двох наддержав, а також як планомірну політику США, яка була спрямована не на захист інтересів національної безпеки, а на встановлення американського домінування в усіх регіонах світу.

Справжні мотиви політики Білого дому лише прикривалися антирадянською риторикою, а по-суті, відображали інтереси американського бізнесу, корпорацій, зацікавлених у доступі до джерел сировини, ринків збуту та енергоносіїв. Головним виправданням політики американської адміністрації в межах доктрини Трумена слугував страх бути інфікованими вірусом комунізму, який міг поширитися у результаті ефекту доміно. У такий спосіб, вказує Хомські, проблемна ситуація, що виникала будь-де у світі розглядалася США у контексті їхньої боротьби з Кремлем.

Це стало пропагандистським шаблоном, яким пояснювалися будь-які дії американської адміністрації на міжнародній арені [12, р. 133].

Особливе занепокоєння проблемою встановлення власної переваги у світі Сполучені Штати відчували відразу ж після завершення Другої світової війни. Хомські звинувачує США у тому, що задля запобігання поширення комуністичної загрози і збереження своїх впливів у Європі, вони навіть підтримали уряд нацистських колабораціоністів у Греції.

Згідно з Н. Хомскі, протистояння часу старої “холодної війни” передбачало діяльність наддержав в межах простих формул, які легко виправдовували їх злочини по всьому світу, а також зміцнювали їх становище всередині країни [12, р. 10]. Шаблонна схема була використана і для втручання у війну в Індокитаї, й у в’єтнамську війну. Сама війна у В’єтнамі – це яскрава ілюстрація того, як функціонував механізм “холодної війни” з боку США. Для виправдання американської інтервенції у будь-якому регіоні світу нав’язувалася думка про її абсолютну необхідність і створювалося хибне враження, що робиться вона з метою боротьби з головними оплотом комунізму (СРСР, КНР), або з наркоторгівлею, або тероризмом і т. д.

У 60-70 роках, додає Н. Хомскі, США остерігалися не лише вірусу комунізму, а й вірусу незалежності. Перспектива створення низки непідвладних Сполученим Штатам держав у Південно-Східній Азії та й у світі загалом змушувала США відчувати острах перед закриттям вільного доступу в той чи інший регіон. Задля збереження контролю над Індокитаєм вони були готові розділити його з Великою Британією і навіть з Японією [10].

На думку Н. Хомскі, у США найефективнішим способом здолати вірус комунізму вважали його знищення. Що і намагалися зробити під час війни у В’єтнамі. Як подальший крок розглядався процес проведення щеплення всіх тих країн, які могли підпасти під потенційну загрозу, шляхом становлення там жорстоких диктатур. Та загалом, оцінює Хомскі, Сполученим Штатам не вдалося досягнути основної стратегічної мети – створення системи держав-сателітів в Південно-Східній Азії [6].

Політику США та СРСР часу старої “холодної війни” Хомскі розглядає також у контексті функціонування пропагандистським машин обох держав. Поширення заздалегідь неправдивої інформації, систематичні маніпуляції переконаннями громадян та введення в оману громадської думки – ось “джентльменський набір”, який активно використовувався задля привернення на свій бік суспільства. Хомскі сумнівається у доцільності розглядати “холодну війну” лише з точки зору гри з нульовою сумою, де досягнення однієї сторони обов’язково обертаються програшем іншої. Таке розуміння є радше ідеологічним конструктом. Він оцінює протистояння двох ідеологічних таборів, порівнюючи його з алегоричним середньовічним сюжетом “Танців смерті”, у яких лідери наддер-

жав, забезпечували собі високий ступінь мобілізації населення на підтримку своїх навіть найжорсткіших дій у регіонах, які вони вважали сферою “своїх законних інтересів”. Апеляція до уявної загрози з боку глобального ворога була дуже корисною у цьому випадку. Американська пропаганда вміло і переконливо виправдовувала чи то участь США в усуненні неугодних їм урядів в Ірані, Гватемалі, Чилі, чи то американське вторгнення на Кубу, в Індокитай і в Домініканську республіку. Коли СРСР відправляв танки у Східний Берлін, Угорщину, Чехословаччину або Афганістан, то це теж представлялося як дії, спрямовані на захист соціалізму і свободи, проти махінацій американського імперіалізму та його посіпак.

Після нав’язування суспільству параноїдального страху перед комуністичною загрозою другим аргументом, що маскував справжні мотиви американської зовнішньої політики часу “холодної війни”, стало бажання “гарантувати стабільність”. Прикриваючись цим гаслом, США скидали демократичні режими в одних країнах, встановлювали криваві диктатури в інших, прагнучи забезпечити собі контроль над світовими ресурсами.

У риторичі нової “холодної війни” Н. Хомскі не очікує нічого принципово нового. Дії керівництва ключових держав і далі матимуть підтримку власних суспільств, в тому числі у США за рахунок докладених зусиль з подолання так званого “в’єтнамського синдрому” [9]. Це переконання, що сформувалося в американській громадській думці після поразки США у війні у В’єтнамі, про те, що Сполучені Штати не повинні брати участь у жодних конфліктах за кордоном, якщо останні не загрожують національній безпеці. Хомскі вважає, що Америка здолала синдром на початку 90-х років, коли Конгрес США схвалив рішення про вжиття заходів проти іракської агресії у Кувейті.

Яскравим критиком зовнішньої політики США Н. Хомскі залишився і після формального завершення “холодної війни”, після розвалу СРСР і зникнення вираженої двополярності у системі міжнародних відносин. Він розглядає сучасні взаємовідносини між великими державами у контексті нових концепцій світового порядку, які прийшли на зміну старим згасаючим, на його думку, інституціям, що продемонстрували свою безсилість [1, с.7]

Н. Хомскі вважає, що вже починаючи з 80-х рр. XX ст. ресурс такого формулювання підстав політики США як “захист від комуністичної агресії” почав вичерпуватися, оскільки у цей час сфери впливу СРСР у світі вже були надто незначними. Громадська і політична активність у США теж мала свій вплив на політику американського уряду, тож завдання створення оманливого враження, що все робиться з метою боротьби з Радянським Союзом, наштовхувалося на ряд перешкод. Хоча адміністрація Р. Рейгана і намагалася вирішити проблему за допомогою “бурних декларацій” про “імперію зла”, однак потребувала нової публічної рито-

рики. Її основним змістом, як твердить Хомські, стало оголошення боротьби з тероризмом, особливо міжнародним. Ця новопроголошена мета посіла чільне місце у політиці та пропаганді США.

Хомські вважає, що остаточно унеможливила застосування притаманних американській політиці декларативних підстав політика М. Горбачова. Вакуум цілей був заповнений “війною з наркотиками” у Латинській Америці – традиційній зоні застосування сили з боку США. Вторгнення Дж. Буша у Панаму, яке відбулося відразу після падіння Берлінської стіни, Хомські розглядає як підтвердження того, що американська адміністрація вже практично не боялася реакції росіян [8, р. 145].

Зміна геополітичної ситуації у світі після розвалу СРСР, відсутність стримуючого фактору у вигляді суперництва наддержав, уможливила вільну висадку експедиційних сил на чолі зі США в Саудівській Аравії в межах підготовки війни з Іраком. У 1990 р. Білий дім переконав Конгрес США у тому, що бюджет Пентагону повинен залишатись на такому ж колосальному рівні, що і раніше. Як аргумент наводилася теза про те, що зникнення Радянського Союзу як політичного гравця було зі стурбованістю зустрінуте у країнах третього світу, оскільки простір для неприєднання зник як такий. Зростаюча технологічна забезпеченість цих країн буде продовжувати загрожувати інтересам США. Той факт, що після закінчення старої “холодної війни” Сполучені Штати продовжували діяти традиційними для себе методами лише з видозміненою аргументацією, на думку Хомські, свідчить про те, що головним для них було не протистояння СРСР, а встановлення власної гегемонії у світі.

Загрози американським інтересам, не пов’язані з Радянським Союзом, розцінювались як дуже серйозні і потенційно потребує військового втручання. У часи адміністрацій Дж. Буша і Б. Клінтона США контролювали три четверті ринку озброєнь у країнах третього світу. Абсурд ситуації, вказував Хомські, полягав у тому, що 85% цих поставок йшло у країни, уряди яких Вашингтон розглядав як недемократичні [8, р. 205-206, 262]. Навіть з терактів 11 вересня 2001 р. Сполучені Штати скористалися задля збільшення своєї воєнної допомоги країнам Азії, Африки та особливо Латинської Америки. І з поглиблення нерівномірності економічного розвитку країн в ході процесів глобалізації кількість чинників нестабільності для США лише зростатиме [11].

Хомські відмічає, що з часу війни з Іраком 2003 р. американська адміністрація почала висувати новий аргумент, що мав пояснювати її агресивну зовнішню політику: необхідність проведення демократичних перетворень у тій чи іншій країні. Забезпечення цих перетворень силою американської зброї або її поставок – це звичний сценарій, за яким діятиме Вашингтон найближчими десятиліттями. Таке “демонічне месіанство”, є природнім для правлячих кіл США, які зосередили у своїх руках

владу і багатство і прагнуть світового панування. Науковець порівнює його з месіанськими ідеями німецького націонал-соціалізму. Іншим засобом, до якого постійно вдається Білий дім під час нової “холодної війни” є культивування страху бути неминуче знищеним ворогом, який є втіленням цілковитого зла. Такі уявлення є глибоко вкоріненими в американській масовій культурі поряд з вірою у власну шляхетну мету, тому владі виявилось нескладно розпочати нещадну експлуатацію цієї особливості задля власної політичної вигоди. У роки правління Р. Рейгана американцям належало тремтіти від страху перед жупелом у вигляді найманих вбивць із Лівії, які прагнули знищити американського президента; авіабази у Сен-Джорджесі (Гренада), де під виглядом міжнародного аеропорту споруджується стратегічна радянсько-кубинська військова база, яка несе загрозу безпеці США; несамовиті нікарагуанської армії, якій рукою подати до Техасу; всюдисущих арабських терористів, вуличної злочинності та латиноамериканських наркоторговців. Тобто, слід було боятись усього, що тільки можна вигадати, щоб отримати підтримку для чергової кампанії вдома і за кордоном [5, р. 209-214].

Як один з найяскравіших епізодів становлення нового світового порядку Н. Хомські розглядає бомбардування Югославії силами НАТО у березні – червні 1999 р. під час війни у Косово. З одного боку, вчений детально ілюструє фактичні події перебігу конфлікту, а з іншого – у контексті власного бачення політичної картини світу аналізує передумови воєнного втручання США та Великої Британії.

Найважливішим у даному контексті Хомські вважає питання про те, що можна вважати виправданою нормою для втручання одних держав у справи інших?

Згадуючи період після Другої світової війни, Хомські визнає, що поряд з діями, які були санкціоновані ООН, однією з таких норм були самовільні рішення держав та альянсів (США, НАТО, Варшавського договору). Наприкінці ХХ ст. склалася сприятлива ситуація для тих держав, які не чекають і не отримують відповідних повноважень від міжнародного співтовариства, а використовують силу лише тому, що вірять у її справедливість.

Свої дії така наддержава також визначає, виходячи з важливості тієї чи іншої території для її власних інтересів. Підтримувані колись Радянським Союзом світової комуністичні режими та сили вже не мають нині колишньої ваги і не можуть слугувати відволікаючою силою, “порушниками порядку”, для добрих діянь передових цивілізованих держав (“нового гуманізму”). Радянський Союз, а також деякою мірою Китай, могли обмежувати дії західних держав у межах традиційних сфер власного впливу, і не тільки за допомогою військових засобів залякування, а й своєю готовністю надавати підтримку тим, хто став мішенню для західної агресії (перш за все, американської) [1, с.23-24].

Таким чином, констатує Н. Хомскі, зникнення радянської військової загрози збільшило свободу дій переможців холодної війни.

Подвійні стандарти і вибірковість політики Вашингтона Хомскі розглядає на прикладі прийняття рішення про втручання у випадку з косовськими албанцями і у випадку з турецькими курдами (йдеться про дії сил безпеки Туреччини у відповідь на сепаратистські настрої і дії курдів у 80-90-х рр. XX ст.). Жорстокості урядів по відношенню до національних меншин спричинили цілковито різні рішення. На інтервенцію у СФРЮ, на думку науковця, Сполучені Штати зважилися, по-перше тому, що косовська криза мала для США меншу моральну вагу (через те, що була менша за своїми фізичними масштабами і відбувалася поза межами кордонів і юрисдикції НАТО). По-друге, Сербія належала до когорти тих неприборкуваних розкольників, які стоять “кісткою в горлі” інституціям керованої США світової системи, тоді як Туреччина була вірним союзником Вашингтона.

З тих же подвійних стандартів США та НАТО Хомскі виводить і теорію про “гідні” і “негідні” жертви, варті і неварті американського втручання. Найчастіше він оперує такими категоріями як моральна та інтелектуальна культура “цивілізованих держав”, аналізуючи їх принципи та цінності [1, с.22-23, 27, 38].

Хомскі наголошує, що у період нової “холодної війни” для США надважливо стало не лише мати свободу проведенні “гуманітарної діяльності” там, де їм заманеться, а й зробити її легітимною в очах власного суспільства і, бажано, світової громадськості.

Головна претензія, яку виставляє Хомскі перед США у період становлення нового світового порядку – це вибіркова справедливість і політика подвійних стандартів щодо країн третього світу. Бомбардування Югославії, втручання Сполучених Штатів у справи Близького Сходу, Гаїті, Сальвадору, Колумбії і багатьох інших держав зазвичай лише прикривалося “гуманітарною” риторикою.

Говорячи про гуманітарні ініціативи США, Хомскі проводить аналогії з захопленням Японією Маньчжурії, Німеччиною Чехословаччини, Муссоліні Ефіопії, які також часто подавалися світу та громадськості під гуманітарними гаслами. Він приходить до висновку, що новий воєнний гуманізм нічим не відрізняється від старого інтервенціонізму, і говорити про початок нової ери у світовій міжнародній системі наразі передчасно, адже політичні інтереси США і далі є набагато важливішими за гуманітарні міркування. Більше того, як Сполучені Штати, так і інші західні держави часто вдаються до свідомого ігнорування наслідків таких гуманітарних інтервенцій [1, с. 132-133, 141-142]

Окремих нападок Н. Хомскі зазнали політичні діячі поза Сполученими Штатами, які в той чи інший спосіб підтримали дії Вашингтона. Зокрема, він різко критикує позицію президента Чехії Вацлава Гавела, яку

той зайняв з приводу втручання Заходу у балканські справи. Зокрема, глибокому скепсису піддається твердження Гавела про те, що втручання у Косовський конфлікт – це свідчення того, що людство визнало той факт, що права людини є вищими за права та інтереси держави і навіть за державний суверенітет. Н. Хомські саркастично погоджується, що тепер вже дійсно ніхто не зможе безкарно вбивати людей чи знущатися з них, виганяти їх з місць проживання і забирати у них майно, але якщо так накаже Вашингтон [1, с.156-157]

На його думку, війна з Іраком 2003 р. стала демонстрацією продовження побудови Сполученими Штатами такого порядку у світі, у якому політична могутність і груба сила домінують над правом [4].

Погляди Ноама Хомські щодо найсучасніших подій теж є достатньо суперечливими. Коли Н. Хомські аналізує окремі події другої половини ХХ ст., він звинувачує США, Велику Британію та їхніх союзників у військових поставках у конфліктні регіони. Однак, коли вченому йдеться про сучасну російсько-українську війну, то тих же військових поставок Росії на підтримку сепаратистів у східних регіонах України він вважає за краще не помічати. Очевидне воєнне вторгнення Росії на Україну, анексія Кримського півострова, все те, що з ініціативи В. Путіна докорінним чином зламало всю повоєнну систему міжнародних договорів, порушило баланс міжнародних відносин, Н. Хомські розглядає, використовуючи риторичку на кшталт того, що Крим був споконвіку російським і має виключне стратегічне становище для Москви. Позицію Білого дому щодо Росії він обумовлює якимись додатковими кроками, вказуючи, що перш, ніж дорікати Росії у незаконній анексії Сполучені Штати мали б спершу відмовитись від військово-морської бази на Кубі. Враховуючи, що анексія Криму – це порушення всіх можливих міждержавних угод, а оренда Гуантанамо здійснюється на договірній основі, то позиція Хомські, справою життя якого стала критика США за порушення положень міжнародного права, видається як мінімум нещирою [2; 7].

Таким чином, у період 60-70-х років оцінки Н. Хомські американської зовнішньої політики співпадали з головними положеннями ревізійницької історіографії. Підґрунтя політики США періоду після Другої світової війни він вбачає не стільки у страху перед радянською загрозою, а зміст старої холодної війни не стільки у протистоянні двох наддержав, скільки у прагненні Сполучених Штатів зберегти свою економічну і політичну перевагу у світі. Антирадянська істерія була лише вдалим прикриттям справжніх намірів Вашингтону.

На думку Н. Хомські, після розпаду СРСР і формального закінчення старої “холодної війни” політика національної безпеки США не зазнала жодних змін, змінилась лише публічна риторика. Змістом нової “холодної війни” для США є усунення загроз зі сторони країн третього світу, які

можуть обмежити американський доступ до основних економічних і військових ресурсів у світі. Основні зусилля на сучасному етапі Сполучених Штатів докладають не для встановлення нового справедливого світового порядку, а задля захисту власних економічних та геополітичних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Хомский Н. Новый военный гуманизм [Текст]: Уроки Косова / Ноам Хомский; пер. с англ. Л. Е. Переяславцева. – Москва: Праксис, 2002. – 320 с.
2. Chomsky Noam: After Dangerous Proxy War, Keeping Ukraine Neutral Offers Path to Peace with Russia [Electronic resource] / Chomsky Noam. – Available from: // http://www.democracynow.org/2015/3/2/noam_chomsky_after_dangerous_proxy_war
3. Chomsky Noam. American Power and the New Mandarins [Text] / Chomsky Noam. – New York: Vintage Books, 1969. – 408 p.
4. Chomsky Noam: The Case Against US Adventurism in Iraq [Electronic resource] / Chomsky Noam // Star Tribune. – 2003. – March 13. – Available from: // <http://www.chomsky.info/articles/20030313.htm>
5. Chomsky Noam. Failed States: The Abuse of Power and the Assault on Democracy [Text] / Chomsky Noam. – New York: Metropolitan Books, 2006. – 311 p.
6. Chomsky Noam. The Meaning of Vietnam [Electronic resource] / Chomsky Noam // The New York Review of Books. – 1975. – June 12. – Available from: // <http://www.chomsky.info/articles/19750612.htm>
7. Chomsky Noam. The Politics of Red Lines: Putin's takeover of Crimea scares U.S. leaders because it challenges America's global dominance [Electronic resource] / Chomsky Noam // In These Times, May 1, 2014. – Available from: // <http://www.chomsky.info/articles/20140501.htm>
8. Chomsky Noam. Powers and Prospects. Reflections on Human Nature and the Social Order [Text] / Chomsky Noam. – London: Pluto Press, 1996. – 330 p.
9. Chomsky Noam. Towards a New Cold War: U.S. Foreign Policy from Vietnam to Reagan. Essays on the Current Crisis and How We Got There [Electronic resource] / Chomsky Noam. – New York: The New Press, 2003. – 496 p. – Available from: // <http://www.kropfpolisci.com/cold.war.critical.chomsky.pdf>
10. Chomsky Noam. What Uncle Sam Really Wants [Text]: Real story series / Chomsky Noam. – Berkeley: Odonian Press, 1992. – 111 p.
11. Chomsky Noam. Wars of Terror [Electronic resource] / Chomsky Noam. – Available from: // <http://www.chomsky.info/articles/200303--.htm>
12. Chomsky Noam. World orders, old and new [Text] / Chomsky Noam. – London: Pluto Press, 1997. – 557 p.
13. Kerstein B. What Noam Chomsky Really Wants [Electronic resource] / Kerstein B. / The Anti-Chomsky Blog. – Tuesday, November 09, 2004. – Available from: <http://archive.frontpagemag.com/Printable.aspx?ArtId=10668>
14. Vidal-Naquet P. On Faurisson and Chomsky [Electronic resource] / Vidal-Naquet P. / The Assassins of Memory: Essays on the Denial of the Holocaust. – New York: Columbia University Press, 1992. – Available from: <http://www.anti-rev.org/textes/VidalNaquet81b/>

АНТИАМЕРИКАНИЗМ І АНТИСЕМІТИЗМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

ОЛЕКСАНДР ПОТЄХІН

*доктор історичних наук, головний науковий співробітник
відділу теорії та методології всесвітньої історії
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України"*

Анотація. У статті вперше в українській історіографії показано становлення та сучасний стан двох найпоширеніших у новітні часи соціально-психологічних хвороб суспільної свідомості – антиамериканізму та антисемітизму, досліджується різниця та спорідненість між ними. Наведено критичний огляд джерел і літератури, що присвячена цим явищам.

Ключові слова: антиамериканізм, антисемітизм, США, Ізраїль, Європа, Росія, нацизм, євреї

Summary. The article for the first time in Ukrainian historiography shows development and current state of the two most common in modern times, social and psychological diseases of public consciousness – anti-Americanism and antisemitism, the difference and connection between them has been investigated. A critical examination of the sources and literature devoted to this phenomenon is also included.

Key words : anti-Americanism , antisemitism , the U.S.A., Israel, Europe, Russia, nazism, Jews

Моє знайомство з обома найпоширенішими у новітні часи соціально-психологічними хворобами суспільної свідомості почалося в дитинстві – у Одесі середини 1950-х рр. Якось нас – сусідів-однолітків з одного двору на Пролетарському (нині Французькому) бульварі повели організованою групою записуватися до районної дитячої бібліотеки – за підбором книг абсолютно жалюгідної, основа фондів – макулатура сталінської доби. У формулярі читача була та сама п'ята графа – національність. І коли бібліотекарка спитала про це у білолицього з янгольськими кучерями красеня Янкеля, його обличчя миттєво почервоніло та він ледь прошепотів, сподіваючись, що ми не почуємо – євреї. Зараз мені зрозумілі почуття Янкеля – у його родині Голокост був раною, що кровоточить, щойно відбулося загострення державного радянського антисемітизму часів пізнього сталінізму, а Суецька криза, у якій Радянський Союз загрожував Великій Британії, Франції та Ізраїлю ракетно-ядерним ударом та Третьою світовою війною супроводжувалася шаленими звинуваченнями на адресу сіоністів та їхнього оплоту – Сполучених Штатів. Про роль, яку відіграв Вашингтон у припиненні війни та збереженні Суецького каналу за Єгиптом, звичайно, радянська пропаганда замовчувала. Як, між іншим, і про політику арабських

країн – сусідів єврейської держави, що офіційно поставили за мету стерти Ізраїль з мапи Близького Сходу. До того ж антиамериканська пропаганда набула тоді особливого розмаху у зв'язку з придушенням радянською армією угорської революції 1956 р. – тієї, про яку президент США Д. Ейзенхауер, як відомо, заявив: “Я не розпочну Третю світову війну через інтервенцію СРСР в Угорщину”.

Порівняльний аналіз антиамериканізму та антисемітизму слід починати з визначення базових відмінностей між цими двома соціальними явищами. Антисемітизм має глибоке історичне коріння та багатовікову традицію. Її можна простежити з II-IV сторіч н.е., коли християнська церква та синагога змагалися у елліністичному світі за неофітів. Щоб остаточно відвернути євреїв-християн від релігії їхніх предків, Іоан Золотоуст називав синагогу “ притулком не тільки для розбійників і гедярів, а й для демонів”, зображав євреїв як вбивць та руйнівників, над якими запанував злий дух. Святий Августин розповідав, як улюблені було сини господні перетворилися на синів Сатани. Євреїв пов'язували з постаттю Антихриста, “сина погібелі”, чия тиранія, згідно зі святим Павлом та Книгою Об'явлення передуватиме другому пришествю Христа. Низка отців церкви повчали, що Антихрист буде євреєм, а євреї – його відданими прибічниками. У 1113 році в Києві стався великий єврейський погром, після якого, як писав в “Історії Російській “ В.Татищев, князі ухвалили, що “нині з всієї Руської землі усіх жидів вислати і з усім їх майном, і надалі не допускати, а якщо таємно увійдуть, вільно їх грабувати і вбивати ...”. У тому ж XII ст. у Західній Європі євреїв вперше звинуватили в убивстві християнських дітей, оскверненні благословенного хліба та отруєнні криниць[1,с.19-20]. Придушеній у кривавий спосіб спробі релігійної реформації у Московському князівстві у XVI ст. офіційна православна церква надала назву “жидівська ересь” (навчаючись на історичному факультеті Київського університету я написав про неї курсову роботу, що ходила у рукописному самвидаві й там безслідно зникла).

Зі свого боку, антиамериканізм – порівняно “молодий”, його народження датується серединою XVIII ст., а біля колиски стояли гіганти французького Просвітництва, філософи та вчені-природознавці – Вольтер, Дідро, Буфон, які “оголосили анафему на суцільний континент – його фауну, флору, тубільців та колоністів. Першою претензією до Нового Світу було саме те, що він надто нови. І для них це не було похвалою” [2, с.5]. Для європейських консерваторів, таких як Ж. де Местр, США були “скорботною аберацією, надто грубою, щоб довго проіснувати” [2, с.5] . Сучасний антиамериканізм поширився водночас із виходом на світову арену в XX ст. Сполучених Штатів, країни, заснованої та розвинутої енергійними реформаторами-християнами. Згодом батьків – засновників було звинувачено у давній масонській змові з метою набуття світової влади. Доктрина седи-

ни XIX ст. щодо американської особливості, права та обов'язку США розповсюдитися у Північній Америці (Manifest Destiny) дійсно за змістом дещо перегукується з цілями всесвітнього єврейства, як воно виписано у "Протоколах сіонських мудреців" або "Промові рабина" [1,293-316]. Справа лише у тому, що і "Протоколи...", і "Промова..." є підробками. Це повністю доведено дослідниками, але антисеміти продовжують наполягати на їхній безумовній автентичності, для них це "символ віри" (неважко переконатися, якщо відвідати відповідні російські сайти).

Наприкінці XX ст., як пише британський історик С.Шама, "стереотипи потворного американця – ненаситного, корисливого, бундючного шовініста та ментора ствердилися в Європі". Чисельні знамениті відвідувачі США винайшли або підтвердили "стереотипи культурної невихованості та бруталного матеріалізму", сформувавши імідж Америки як "дитини-чудовиська, яке у процесі зростання ніколи не досягне моральної та культурної зрілості" [3,с.3].

Крім історичних обставин становлення, суттєва різниця між двома досліджуваними об'єктами полягає у тому, що в сучасному світі антисемітизм на рівні державної політики обмежується мусульманським світом, де існує у формі прагнення знищити Ізраїль як єврейський осередок на Близькому Сході та відновити права палестинського народу – методами римських депортацій євреїв після Юдейських війн I-II ст. н.е. та вигнання мусульманами з Аравійського півострова у VII ст. Після поразки гітлерівської Німеччини та засудження нацизму навіть радикальні праві політичні сили намагаються відхрещуватися від антисемітизму, а в інтелектуальних колах він зберігається здебільшого на маргінесі. Виключення становить Росія, де його представляє "школа" расистської геополітики містика, професора Московського університету А.Дугіна. Російський "інтелектуальний" антисемітизм євразійців є цілком антизахідницьким, тобто антиамериканським [4]. Культова в Росії постать – А. Солженіцин – у своїх нудних реакційних дописах, починаючи з часів затворництва у шт. Вермонт (США), поєднував антиамериканізм з антисемітизмом, з останнім – головним чином у вигляді апологетики політики царату у "єврейському питанні". В свою чергу, антисемітизм є прихованим "теоретичним" підґрунтям антиамериканського курсу зовнішньої політики Кремля, який скрізь шукає і весь час знаходить руку "світової залаштункової змови" проти Росії під проводом підступних євреїв, зокрема Дж.Сороса – "організатора" "кольорових" революцій на теренах колишнього СРСР, включно зі Революцією гідності в Україні.

Але найголовніша відмінність між антисемітизмом та антиамериканізмом – у наслідках для людства цих найважчих хвороб суспільної свідомості. Американці ніколи у таких масштабах, як євреї, не ставали жертвами дій, породжених антиамериканізмом, навіть події 11 вересня 2001 р. не дають підстав для порівняння. Євреї були об'єктом переслідувань, дискри-

мінації, терору протягом століть, а апогею ця політика сягнула під час Голокосту у ХХ ст. До честі американців слід відмітити, що провина США, які не прийшли на допомогу, щоб врятувати від знищення мільйони європейських євреїв, знайшла відображення в експозиції музею Голокосту у Вашингтоні. Допомога Сполучених Штатів Ізраїлю, який завжди був на першому місці серед держав, що її отримували, може розглядатися як прагнення якоюсь мірою спокутувати цю провину.

Антиамериканізм можна вважати явищем, яке в Україні ще чекає свого дослідника. Нечисленні присвячені йому цікаві праці не розкривають суті багатьох його аспектів[5], зокрема згубного впливу на глобальні міжнародні відносини та зовнішню політику Російської Федерації. Ситуація парадоксальна, зважаючи на поширення антиамериканізму не тільки в світі, але й поруч з нами – навіть не треба виїжджати за хутір Михайлівський. Деякий час тому мене вразили антиамериканські настрої групи “просунутих” студентів Києво-Могилянської академії, для яких це є, мабуть, невід’ємною рисою “європейськості”, відчуття “чужого” через розрив між європейцями та американцями як його, наприклад, трактує лівий французький філософ Ж.Бодріяр. За цим автором, Америка є “останнім примітивним суспільством”, культурною пустелею та водночас втіленням “радикальної модерності... що культивує відсутність походження або міфічної автентичності; не має минулого,... живе у вічній сучасності”. “США є втіленням утопії”, а декількома сторінками далі: це “антиутопія дурості,... придушення усіх цінностей, смерть культури” [6].

Європа мала б моральні підстави для подібних інвектив на адресу Америки, якби не деякі очевидні факти ХХ ст., про які незручно, але треба говорити. Саме європейська цивілізація породила велику війну, що тривала з 1914р. (із врахуванням балканських війн – з 1912 р.) з перервою по 1945 р. Голос В.Вільсона з його 14 пунктами не було почуто, а без участі США на її другому етапі перемога союзників по антигітлерівській коаліції була б недосяжною. Саме Європа допустила виникнення, а згодом небували злочини проти людяності двох тоталітарних терористських режимів – сталінського та гітлерівського, із Голодомором, Голокостом, таборами смерті. Щодо їхньої спорідненості є сумний правдивий вислів: в 1945 р. “Тулаг звільнив Аушвіц”. Унікальний в історії досвід окупації Сполученими Штатами переможених країн – Німеччини та Японії – мав безперечний позитивний вплив на їхній політичний та економічний розвиток, показав відмінність у цьому плані американської ліберальної демократії від держав-переможниць у Першій світовій війні. США ініціювали створення під гаслами Атлантичної хартії 1941 р. Організації Об’єднаних Націй, прийняли та реалізували “План Маршалла” по допомозі у відбудові зруйнованої війною Європи, тобто підтримали потенційних конкурентів. Створена з ініціативи низки європейських держав для стримування радянської агресії

НАТО формалізувала зобов'язання США по обороні країн-членів і суттєво зменшила для європейських держав тягар витрат на безпеку. Це, в свою чергу, було передумовою для успішної економічної інтеграції у вигляді Спільного ринку, а згодом – ЄС. Спільна зовнішня та оборонна політика ЄС, через заощадливість європейців, вже скоро відзначатиме 15-річчя існування майже виключно у вигляді “паперового тигра”. Безхребетність європейських т.зв. “безпекових” структур, призвела до трагічних подій після розпаду Югославії і тільки втручання США зупинило кровопролиття на її колишніх теренах. Цей неприємний для європейців перелік можна продовжити, хоча б огляду на кволу реакцію Європи на загрозу її засадам і цінностям з боку агресивної Росії.

Це зовсім не означає, що США чи Ізраїль були і є перфектними та не підлягають критиці. Але ця критика не повинна здійснюватися з позицій антиамериканізму чи антисемітизму – бо і те і інше є ірраціональними ідеологіями, які або цілком ігнорують факти, або висмикують тільки ті з них, що можуть прислужитися міфологемі. Як свідчить А.Глюксман, праця якого є унікальним дослідженням спільного в двох наших об'єктів, “за певних обставин євреї утверджуються в антиамериканізмі (класичним прикладом є професор МТІ Н. Хомські [7;8], який дотримується принципу “спочатку у всьому обвинувачуйте Америку” й, за деякими оцінками, що базуються на індексі цитування, є найбільш впливовим інтелектуалом сучасності. – О.П.), а американець – в антисемітизмі. Втім, алхімія ненависті зовсім не виключає, що кожен поверне проти себе ті найгірші почуття, які скеровує на супротивника. І антисемітизм Семіта, і антиамериканізм Янки можуть досягти дивних вершин самознищення. Уточнимо для заблуканих простаків: критикувати єврея, державу Ізраїль або уряд Сполучених Штатів у жодному разі не є ознакою расистської ворожості...” [9, с.122].

Один з чотирьох розділів книги А.Глюксмана “Одинадцята заповідь” носить саркастичну назву “Вперед, на американського єврея” [9, с.119-183]. Зупинитися у цитуванні цього блискучого стиліста-аналітика надзвичайно важко (хоча часто тягне й полемізувати з автором). Ось що пише він про потяг до смерті антисеміта-антиамериканця: “Якщо світ загниває, то тільки мій останній час буде хорошим... До нього я не належу собі. Загнаний в середину ворожою могутністю (часто “єврейською”), переслідуваний ззовні повсюдним іноземцем (найчастіше “імперіалістом”, колись британським, віднині американським) він залишається самим собою і відчуває внутрішню злагоду, проживаючи кожну хвилину як останню. Капіталістичне оточення, культурний імперіалізм, п'ята ідеологічна колона, семітські лоббі в комунікаціях, систематична деградація звичаїв, змова проти думки, західна систематизація приниження, знищення розуму і обдумана культурна дегенерація складають стільки повторюваних звинувачень. По той бік спроченої пропаганди оці дорікання присмачують терористично – тероризова-

ний спосіб життя. Спосіб постійного існування в тлінності на межі розриву між буттям і ніщо. Антисемит і антиамериканець, саме так, бо вони є анти до останньої клітини, фабрикують фатальність і сподіваються, виключаючи все, згорнутися в самих себе” [9, с.123-124]. Це цілком стосується мешканців пугінської Росії, зокрема тих, хто окупував частину українського Донбасу та на чужу та власну загибель “протистоїть там американській навалі”, як у цьому впевнена більшість росіян. У цікавому доказовому огляді процесу фашизації сучасної Росії А.Мотиль не згадує про антисемітизм [10], мабуть в нього не доходять руки до аналізу блогосфери російського сектору Інтернету. Навіть поверхове ознайомлення, наприклад, з коментарями прокремлівських ботів на сайті радіостанції “Ехо Москви”, доводить, що хвиля російського патріотичного шовінізму, що накрила РФ, є не тільки антиамериканською, але й антисемітською. “Вороги Росії” – ліберали ідентифікуються як євреї, їм, “шендеровичам, альбац та биковим” погрожують розправою та радять негайно убиратися “на історичну батьківщину” – в Ізраїль або до “роботодавців” – у США. Свою юдофобську лепту у всеросійський шабаш вніс провідний в РФ антиамериканіст В.Путін, коли у першій публічній реакції на вбивство Б.Немцова підкреслив його єврейське коріння. Наявність у вузькому колі путінських олігархів (кооператив “Озеро”) осіб з єврейськими прізвищами нічого не значить. Тут доречна аналогія з відомою позицією Л.Троцького, який про себе заявляв, що він “не єврей, а соціал-демократ, інтернаціоналіст” і принципово відмовляв у допомозі євреям – безвинним жертвам “червоного терору”. Інтернаціональними злочинцями, злодіями є стовпи путінського режиму Абрамович, брати Ротенберг та ін.

З есея Глюксмана: французький автор Л.-Ф. Селін писав в 1938 р., що “демократія є не що інше, як єврейський гомін, що одурманює, неймовірний, нечуваний барабанний бій; гігантський супровід нашого (не німецького! – О.П.) апарату тортур і рабства. Абсолютно непереборний, хто патрує цьому кошмарові? Єврейські банки, заколот равинів (з героїном або без нього)... На сьогоднішній день в Німеччині, в Італії, в Росії, потроху всюди, єврей виявляє певний опір своїй волі... Певний арійський расизм. О! Не дуже небезпечний! Лише спорадичніший, вигадливіший, скромніший” [9, с.135-136]. Мине зовсім небагато часу і нацистська система машина знищення в таборах смерті покаже ціну вигадкам про скромність та спорадичність арійського расизму. “Рівняння буржуа = єврей пропонує критичний аналіз і обіцяє осудження сучасності. Всі науки, що існують – біологія, соціологія, політична економія, педагогіка, генетика (у цьому переліку бракує, на перший погляд, геополітики, але, вибачаюсь, до наук вона аж ніяк не відноситься. – О.П.) – були покликані увінчати забобон із забобонів, проводячи наукову дияволізацію” [9, с.137]. Її апофеозом постає висновок: “Єврей пересуває і обертає одну за одною...цінності;

сама циркуляція, в свою чергу, обертає єврея на буржуа, а буржуазну велич – на безконечно “конвертовану” могутність; кожен американець – єврей, а кожен єврей – американець...” [9, с.135]. Отже стає зрозумілим, у який спосіб лівий антибуржуазний дискурс пов’язаний із латентним антисемітизмом.

Про базові засади антиамериканізму європейських правих пише у своїй широко відомій, дотепній, повній сарказму праці французький інтелектуал Жан-Франсуа Ревель [10], який представляє країну, що в Європі традиційно найбільш асоціюється з цим явищем [2] та, на жаль, не пасе задніх у проявах войовничого насильницького антисемітизму (про що Ревель у своїй книзі не пише). Формування цих засад зумовлені втратою Європою протягом ХХ ст. своєї першості, що тривала шість сторіч. “Європа була рушієм підприємництва та індустрії, новатором у мистецтвах та науках, будівничим імперій – у практичному сенсі – господарем планети. Це була інколи одна країна, часом друга, що вела перед у процесі глобалізації *avant la letter*, але усі так чи інакше брали участь – зі згоди чи примусу. Сьогодні, навпроти, Європа не тільки втратила здатність діяти самотужки у глобальному вимірі, але вимушена до деякого ступеню слідувати Сполученим Штатам та звертатися за підтримкою...Що стосується антиамериканізму правих радикалів, то він підпитується тією самою ненавистю до демократії та вільної економіки, що спонукає крайніх лівих” [10, с.4].

Критично оцінює творчий доробок Ревеля директор Інституту Ремарка Нью-Йоркського університету Т.Джэд, який вважає, “що його стиль видає людину незнайому з сумнівами та незвичну до протиріч... схильну до безпідставних узагальнень...” [12, с.24], з чим важко погодитися. Водночас, між іншим, Джэд відмічає: “Як і антисемітизм, з яким він часто пов’язаний, антиамериканізм є зручним означенням для висловлення культурної небезпеки” [12, с.19]. Із влучністю виразів (і не тільки з нею) в американських ліволіберальних професорів явні негаразди (це я стверджую, оскільки маю деякий досвід вивчення питань безпеки).

Спорідненість сумнозвісних “Протоколів сіонських мудреців” [1] та викритої неомарксистами, лівими лібералами, правими радикалами та російськими націонал-державниками “всесвітньої змови мондіалістів” лежить на поверхні. На США водночас покладається провина як за те, що вони є надто впливовими в сучасному світі “імперіалістами”, так і за те, що Америка недбало виконує роль “світового жандарма”, нездатна або не бажає врегулювати всі існуючі в ньому конфлікти, надати допомогу і безпеку всім, хто її потребує. Якщо відверті прояви антисемітизму здебільшого в Європі, США та навіть в Російській Федерації (на відміну від багатьох країн мусульманського світу) є неприпустимими для респектабельних політиків (хоча де їх відшукати в Росії?), то антиамериканізм є не тільки “проявом доброго смаку” інтелектуалів “руського міра”, але й державною

платформою зовнішньої політики Російської Федерації. Нацистська теза про “захист співвітчизників за кордоном”, під гаслом якої Німеччиною було здійснено аншлюс Австрії, розчавлено Чехословаччину та розв’язано Другу світову війну, реалізована у агресії Кремля проти України.

Зважаючи на тривалу, хоча й подекуди непослідовну підтримку з боку Сполучених Штатів боротьби держави Ізраїль за виживання, антиамериканізм має суттєву антисемітську складову. Антиамериканізм є проявом антисіонізму. Тим більш парадоксальною є помітна розповсюдженість в ізраїльському суспільстві антиамериканських настроїв [5, с.68]. П.Холландер, наголошує на тому, що “антиамериканізм пов’язаний не стільки з політикою і діями Сполучених Штатів, скільки з тим, чим вони насправді є або що вони уособлюють”. В міжнародному контексті, щодо американо-ізраїльських відносин, це не відповідає дійсності.

В антиамериканізмі та антисемітизмі прийнято підкреслювати, що і те, і інше – переважно ірраціональна, часто на підсвідомому рівні, зневага і ворожість до системи, цінностей, культури та народу, вони розповсюджуються й на відповідну державу, що її уособлює. Своїм джерелом антисеміти та антиамериканці завдячують комплексу меншовартості, який живиться всілякими дійсними та вигаданими фрустраціями та лихами, відповідальність за які безпідставно перекладаються на євреїв та/або американців, щоб підняти власну самооцінку.

Щоб зрозуміти, проти чого, власне, виступають антиамериканці, варто спробувати з’ясувати, що таке американізм? Традиційно його пов’язують із ліберальною демократією, вільним ринком, верховенством права та захистом прав людини. Жодним чином не затуляючи очі на американські реалії та політики, які мають піддаватися критичній оцінці, спробуємо назвати риси американізму, щоб кожний міг визначитися, чи заслуговують Сполучені Штати (і Ізраїль, як їхній друг і союзник) ненависті та огиди. На мій погляд, американізм – це насамперед культ особистої свободи, людської гідності, опори на власні сили, критичного ставлення до державної влади, динамізму (навіть безглузді дії кращі за пасивну рефлексію, в кінцевому підсумку вони призведуть до бажаного результату), підприємливості та авантюризму, історичного оптимізму – з підставами та без них, демократичності (хоча б у вигляді мережі ресторанів Макдональдс, в яких однаково несмачною їжею годують всіх відвідувачів), сім’ї (інтереси якої аж ніяк не менші за державні або навіть перевищують їх), всеперемагаючих техніки і технології, споживацтва та альтернативних йому стилів життя, міфу – традиційного або новітнього, а також релігійна та національна толерантність (яка інколи набуває гіпертрофованих, гротескних форм). Американські інтелектуали від М.Твена до К.Воннегута та багато інших надають кращі зразки критичної самооцінки, не менше ненавидять маскульт та його стереотипи, ніж ті ж

самі західноєвропейці, й активно винахідливо йому опираються [13]. Водночас триває й подекуди загострюється зовсім не дитяча “хвороба лівизни” американських інтелектуалів (чого варті, наприклад, “осередки перманентної антиімперіалістичної революції” в Гарварді або Принстоні). Твори на кшталт дописів Н.Хомські надали ворогам Сполучених Штатів та Ізраїлю досконалий арсенал ідеологічної “зброї масового враження”. Це було б півбіди, якби респектабельна зовнішньополітична думка США, пропонуючи зміни у світовій стратегії США, не акцентувала необхідність відмови від “беззастережної” підтримки Ізраїлю [14, с.163-164] (до речі, вона ніколи не була такою – згадаємо хоча б Суецьку кризу 1956 р. або “нормалізацію відносин” з іранським режимом адміністрації Б.Обами).

Що стосується уявного “контролю сіоністів над провідними світовими ЗМІ” та американської глобальної культурної експансії, то слід в першу чергу подивитися, а що пропонується навзаєм? Державний контроль над інформацією з метою придушення паростків вільного обміну думками, пониження навіть існуючого рівня конкуренції ідей та точок зору. На перший погляд, інформаційна революція дійсно забезпечує нчувані раніше засоби маніпулювання свідомістю поверх кордонів. Однак маніпулятивні технології мають зворотний ефект, коли створені “для зовнішнього вживання” симулякри починають жити самостійним життям та впливати на їхніх винахідників як доведені істини. Американці так само користуються Інтернетом, як і інші народи – з усім, що в ньому розміщується. Американська культура інтернаціональна, увібрала до себе, за збереження англосаксонського ядра багато чого з культур народів, конгломерат яких створив американську націю. В ній присутній загальнолюдський зміст, без якого відбувалося б її відторгнення, незважаючи на всю технічну досконалість засобів розповсюдження.

І, нарешті, антисеміти-антиамериканці не можуть вибачити відсутності в себе та наявності в Сполучених Штатів та Ізраїлю того, що Л. Гумільов назвав пасіонарністю: прагнення Америки до світового лідерства остаточно не зникло, хоча, на думку З.Бжезінського, зазнало відчутної ерозії [15], а “новий єврей” вщент руйнує стереотипи суто жертви, пасивного “раба долі” або шекспірівського Шейлока.

За останній рік антиамериканізм в Україні набув нової мотивації – США, і не без деяких підстав, звинувачують у тому, що вони недостатнім чином підтримують Україну у її протидії російській агресії. Водночас Революція гідності та розвиток подій після неї завдали невідпорного удару пропагандистському жупелу про “природний антисемітизм” українців. Згадаємо хоча б національний склад героїв Майдану, знаменитий напис на майці І.(Бені) Коломойського “Я- жидобандерівець” або мінору у вигляді тризуба.

Список використаних джерел

1. Норман К. Привід для геноциду: міф про всевітню єврейську змову і “Протоколи сьонських мудреців”/ Кон Норман. – К.: “Самміт-книга”, 2011.- 352 с.
2. Roger Ph. The American enemy: a story of French anti-Americanism/ Philippe Roger. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 2006.- 518 p.
3. Understanding anti-Americanism: its origins and impact at home and abroad/ edited with an introduction by Paul Hollander. – Chicago: Ivan R.Deer, Publisher, 2004. – 372 p.
4. Столович Л. “Анти-Дугин”. Полуантисемитизм, или современное евразийство и еврейский вопрос. / Леонид Наумович Столович. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sem40.ru/index.php?newsid=197307>
5. Холландер П. Антиамериканизм рациональный и иррациональный / Пол Холландер.- СПб.: Изд-во “Лань”, 2000.- 864 с.
6. Baudrillard J. America / Jean Baudrillard. – London.New York: Verso books, 2010. – 144 p.
7. Хомский Н. Гегемония или борьба за выживание: стремление США к мировому господству/ Ноам Хомский [пер. с англ. Илья Харламов]. – М.: Столица-принт, 2007.- 464 с.
8. Chomsky N. We’re facing a new Cold War.The linguist and philosopher on the warped coverage of Putin’s Russia and the ways we whitewash our war crimes/ Noam Chomsky. [Electronic resource]. – Available at: http://www.salon.com/2015/04/15/noam_chomsky_were_facing_a_new_cold_war_partner/
9. Глюксман А. Одинадцять заповідей / Андре Глюксман. – Київ: Дух і літера, 1994. – 287 с.
10. Revel J. Anti-Americanism / Jean-Francois Revel. San-Francisco: Encounter books, 2003.- 176 p.
11. Motyl, Alexander J. Is Putin’s Russia Fascist? [Electronic resource]. – Available at: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/is-putin-s-russia-fascist#.VTlf6o5JwyQ.facebook>
12. Tony J. A New Master Narrative? Reflections on Contemporary Anti-Americanism /Tony Judt// With us or against us: studies in global anti-Americanism. – edited by Denis Lacorne, Tony Judt. – Basingstoke: Palgrave, 2006 – P.11-34
13. Потехін О.В., Ветринський І.М. США: пасмурки імперської парадигми/ О.В. Потехін, І.М.Ветринський// США і світ XXI століття: колективна монографія [Пахомов Ю.М., Коваль І.М., Шергін С.О. та ін.]. – К.: “Центр вільної преси”, 2012. – 557 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/11444118/The_Twilight_of_Imperial_Paradigm_in_the_U.S.A._by_Oleksandr_Potiekhin_and_Igor_Vetrinski
14. Brezinski Z. Second chance: three presidents and the crisis of American Superpower/ Zbigniew Brezinski.- New York: Basic books, 2007.- 234 p.
15. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади/ Збігнев Бжезінський [пер. з англ. Ганни Лелів].- Львів: Літопис, 2012. – 168 с.

ГЕГЕМОНІЧНА (РЕ)СТРУКТУРИЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ: ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС США

РОСТИСЛАВ РОМАНЮК

*кандидат політичних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

НАТАЛІЯ РОМАНЮК

*кандидат політичних наук, доцент
кафедри країнознавства і міжнародного туризму
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Намагання Російської Федерації посилити власний вплив в Україні, анексія Криму, а згодом – неприхована військова агресія проти нашої держави пожвавили політологічний дискурс навколо значного кола проблем – від окремих аспектів, безпосередньо пов’язаних з динамікою сучасного російсько-українського конфлікту та його ймовірних наслідків для залучених сторін і регіону, до питань безпеки у глобальному контексті та перспектив розвитку міжнародної системи. При цьому, сучасні дослідження цієї проблематики охоплюють широкий спектр підходів, – від одномірних *геополітичних категоризацій у руслі традиціоналізму до багатфакторних* тлумачень у дусі постпозитивізму. Чи не єдиним “спільним знаменником” усіх тематичних напрацювань є твердження про неминучість впливу сучасних процесів на Сході Європи на міжнародну систему. При цьому США та Росію визначають, здебільшого, як основних міжнародних акторів, від яких залежатиме її майбутня архітектура.

Уявлення про те, що найістотніші зрушення у міжнародній системі відбувалися за результатами гегемонічної боротьби, набуло значного поширення у науці про міжнародні відносини, ставши майже аксіоматичним. Відтак, новітні обґрунтування російсько-американського суперництва як протистояння “держав моря” (“таласократії”) та “держав суходолу” (“телурократії”) у контексті поновлення інтересу до традиційного геополітичного підходу, позірно володіють істотним експланаційним потенціалом. На жаль, вузьким місцем геополітичних уявлень є неодмінне звернення до практики “наділення” окремих факторів чи об’єктів бажаними або небажаними атрибутами з метою (політичної) інструменталізації. Безпосереднім наслідком цього є значний експланаційний редукаціонізм. Зокрема, пошук відповіді на питання – скільки

простору (суходолу) необхідно для “телурократії”, та якою мірою він повинен бути освоєний? – вказує на проблемність ототожнення Росії з таким типом держав. Водночас, її “морський характер” є ще більш непереконливим. На протигагу до Росії, США не лише освоїли власну територію, але й поширили свій вплив, не в останню чергу використовуючи водний простір, на інші континенти. Отож США сьогодні не є виключно “таласократією”. Щонайменше вони характеризуються бінарними “телуро-” й “таласократичними” властивостями, якщо не брати до уваги інші види простору (напр. повітряний чи космічний).

Слід віддати належне аргументації геополітиків, насамперед, у тому, що (глобальний) простір не є безмежним, а відтак, контроль над його частиною з боку однієї держави, означає, водночас, неможливість здійснення такого контролю з боку її конкурентів чи суперників. При цьому, контроль слід розуміти у широкому сенсі, а не лише у його військовому (силовому) вимірі. У будь-якому випадку, результати історичного та сучасного суперництва між гегемонами слід пов’язувати з (ре)структуризацією простору у глобальному контексті.

Тут необхідно акцентувати на низці важливих аспектів. У науці про міжнародні відносини існують відмінні уявлення щодо природи гегемонії. Зокрема, прихильники теорії гегемонічної стабільності у рамках неореалізму розглядають гегемона як державу, яка, ставши на шлях інноваційного розвитку швидше за конкурентів, здобуває визначені переваги й, відтак, гегемонічні позиції на міжнародній арені. При цьому під інноваційністю мають на увазі, здебільшого, технологічний прогрес. Неограмшисти розглядають гегемонію на двох рівнях – внутрішньодержавному та міжнародному, причому гегемонія держави на міжнародному рівні є похідною від становлення гегемонії у внутрішньодержавному контексті. Домінуючий спосіб виробництва у широкому сенсі (в тому числі ідей та знань) через формування “історичного блоку” (загальносуспільного консенсусу) сприяє поширенню національної гегемонії на міжнародному рівні. Постмодерністські підходи наділяють гегемонічною природою дискурси, тобто відповідні зразки розуміння й розгортання суспільної реальності. Представники гетеродоксної політичної економії обґрунтовують вплив держави на міжнародному рівні через взаємозв’язок різних структур могутності, серед яких вирішальне значення мають структура безпеки, виробництва, фінансів та знань. Отож, на сучасному етапі гегемонію уже не гарантують монофакторні переваги перед конкурентами, як розвиток мореплавства чи конвеєрного способу виробництва.

Застосовуючи інтегральне розуміння гегемонії щодо США, можемо ствердити комплексний характер забезпечення їхнього впливу у

світовому контексті, насамперед, через інноваційний розвиток, внутрішньополітичний консенсус та ліберальний дискурс. Відтак США володіють беззаперечним лідерством у “структурах могутності” – сферах безпеки, виробництва, фінансів, знань тощо.

Якщо погодитися з поглядом, що перспективні зміни у міжнародній системі необхідно розглядати крізь призму гегемонічного протистояння США та Росії, слід зосередитися на питанні, що може слугувати основою російської гегемонії, спроможної “кинути виклик” домінуванню США? На перший погляд, результативність пошуку релевантних джерел російського лідерства у різних структурах могутності (безпеки, виробництва, фінансів, знань) буде сумнівною. Відтак, пізнавальний інтерес доцільно конкретизувати з допомогою питання – яку власну інновацію здатна протиставити Росія іншим державам у межах існуючого гегемонічного порядку, щоб не мати прямих конкурентів?

Якщо вдатися до припущення, що природа такої інновації на сучасному етапі не обов’язково є матеріального характеру, дійдемо доволі парадоксального висновку: у випадку Росії, це виробництво специфічного, а відтак, “інноваційного” дискурсу. Він не може узгоджуватися з нормативно-ціннісними основами (ліберального) гегемонічного дискурсу у глобальному контексті, тому його можна вважати конкурентним. Значною мірою, російський дискурс є контрдискурсом, заснованим на спотворенні очевидних фактів та об’єктивної реальності і має виразно пропагандистський зміст. При цьому, ефективно функціонує концепт “історичного блоку” у неограмшистському розумінні, адже існує ефективний консенсус російського населення та російських еліт щодо особливостей розвитку держави. Складовою цієї згоди є домінуючий спосіб виробництва у широкому сенсі, безпосередньо пов’язаний з характером розгортання російської суспільної реальності. Саме з цієї перспективи, намагання з боку Росії утвердити внутрішньодержавну гегемонію на міжнародному рівні можна розглядати у категоріях гегемонічної боротьби у міжнародній системі.

Іншою складовою проблеми є питання спроможності актора втілити власну гегемонію, засновану виключно на дискурсивній інноваційності у міжнародному середовищі, без належного підкріплення взаємозалежними структурами могутності.

В історичному контексті йшлося про прогрес щонайменше у декількох пов’язаних між собою сферах, адже технологічних переваг (напр. у суднобудуванні) неможливо було досягти без удосконалення знань, вмінь і відповідних засобів виробництва. З іншого боку,

виробництво саме російського різновиду гегемонічного дискурсу на-вряд чи можна розглядати в категоріях суспільного прогресу.

На завершення доцільно ще раз акцентувати на територіальному вимірі сучасної (ре)структуризації міжнародної системи. Якщо у минулому суперництво між (над)державами полягало, значною мірою, на здобутті контролю над простором і територіальні аспірації акторів були чітко вираженими, то сьогодні, з огляду на комплексний характер гегемонії, кількість простору, який контролюватиме гегемон, визначається довільно. При цьому, поширення домінування у просторі може відбуватися і в умовах відсутності гегемонічної боротьби. Тому сучасне суперництво Росії та США радше не можна окреслити категоріями геополітичної чи гегемонічної боротьби, а слід трактувати з перспектив діалектики світового цивілізаційного розвитку, якому властиві як регресивні, так і прогресивні елементи. Все це дає змогу стверджувати, що у найближчому майбутньому позиції, вплив та значення США у стабілізації й (ре)структуризації міжнародної системи не зазнають суттєвих змін.

ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА США В УМОВАХ КРИЗИ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ

СЕРГІЙ ФЕДУНЯК

*доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Junior Faculty Development Program 2000
Fulbright-Kennan Program 2010*

Після завершення “холодної війни” система міжнародних відносин здійснила певну реструктуризацію, яка зрештою виявилася незавершеною. Ця незавершеність виявилася багато у чому схожою з розвитком подій у міжвоєнний період: зміна силових потенціалів основних суб’єктів міжнародних відносин не супроводжувалося відповідним надійним інституційним закріпленням, заснованим на довготривалих інтересах і політичній волі еліт. Країни-переможці при створенні Версальсько-Вашингтонської системи виявилися нездатними забезпечити довготривалу міжнародну стабільність. Це впливало з кількох причин. По-перше, США, найпотужніша на той час держава, фактично самоусунулися зі світової арени через невдалі спроби Президента В.Вілсона нарешті подолати традиційний ізоляціонізм. По-друге, якість політичного класу Великої Британії та Франції виявилася невідповідною тим викликам і загрозам, що виникли після завершення війни. Відповіді на зростання агресивності окремих держав по суті зводилися до спроб умиротворення. І, нарешті, останнє: незважаючи на створення Ліги Націй, дієва інституційна база підтримання стабільності і балансу в системі так і не була створена. Провідні держави не виявили належного інтересу до роботи цієї нової інституції колективної дипломатії. Вони, в силу різних причин, так і не використали закладені в неї механізми санкцій, а часткові спроби у цьому напрямі виявлялися неідеальними.

Початок 90-х до певної міри повернув світ до початку століття, продемонструвавши відсутність належних механізмів та інструментів підтримання стабільності міжнародної системи. Спроби їх створення були досить кволими. З одного боку, пропонувалося перетворити ОБСЄ в структуру загальноєвропейської системи безпеки. Ще одним кроком у напрямку стабілізації системи на основі удосконалення вже існуючої інституційної бази було обрано стратегію поширення НАТО і ЄС на схід. З іншого боку, ставка була зроблена на економічні інструменти забезпечення безпеки: за рахунок розширення зони економічного процвітання та демократії передбачалося подолання не лише наслідків холодної війни, але й більш глибоких геополітичних суперечностей.

Основні гравці вважали, що цього достатньо для переформатування міжнародної системи і не потрібно створювати нічого нового. Ще одним важливим чинником, що сприяв своєрідній самозаспокоєності стало порушення принципу переходу до нової системи внаслідок війни. В ХХ столітті утворення нових конфігурацій міжнародної системи відбувалися після світових війн, які серйозно змінювали баланс сил. Завершення існування Ялтинсько-Потсдамської системи не супроводжувалося глобальною війною, мова йшла лише про досить помітні, але все ж регіональні конфлікти. Війна на Балканах призвела до активізації вже існуючих механізмів подолання конфліктів, які у даному випадку спрацювали досить ефективно. У всіх інших випадках вони навіть не знадобилися, оскільки посткомуністична Європа загалом успішно пройшла шлях трансформацій і не потребувала надзвичайних зусиль. Крім того, вона вступила в процес інтеграції до європейських та євроатлантичних структур.

Навіть пострадянський простір на початку не викликав стурбованості, оскільки відповідальність за стабільність та була негласно покладена на Росію і вважалося, що цього цілком достатньо. Локальні конфлікти (Придністров'я, Нагірний Карабах., Грузія) знаходилися на периферії і не впливали на європейські справи. Таким чином, провідні західні держави не ставили питання про інтеграцію території колишнього СРСР (за винятком Балтії) до існуючих інституцій як інструмент створення бази безпеки.

Ця ситуація могла б тривати довго, якби еволюція російського політичного режиму не привела до зростання агресивності зовнішньої політики на основі нео-імперської ідеології “Русского мира”, що передбачала фактичне зникнення нових незалежних держав шляхом злиття з Російською Федерацією. Це, зокрема, почало проявитися у тому, що з початку 2000-х років Москва все наполегливіше пропонувала країнам Заходу повернутися до традиційних підходів розподілу “сфер впливу” за рахунок малих країн. на консенсусних засадах. Оскільки відгуку не було, Росія заходила втілювати свої пропозиції на практиці, варто лише згадати війну з Грузією в 2008 р. агресію в Україні з 2014 року. Зовнішнім чинником спалаху російського реваншизму стало те, що країни-переможці у холодній війні інституційно не закріпили новий баланс сил, при цьому Росію залишили з відчуттям поразки. Зараз російський політичний режим майже точно повторює еволюцію нацизму в Німеччині, в основі якої лежав комплекс неповноцінності еліти та суспільства, що породив реваншизм і агресію.

Події минулого року показали, що країнам Заходу фактично немає чим відповісти на цей виклик. Перш за все, ані психологічно, ні ідеологічно США та європейці не були готові до такого радикального повороту в політиці Росії. Сигнали, що надходили останніми роками, недооцінювалися чи ігнорувалися. Хоча ідея інтеграції РФ до західного співтовариства була остаточно похована в другій половині 2000-х рр., проте вважалося, що

між двома суб'єктами досягнутий певний рівень співпраці та розуміння, який не дозволить порушувати неписані правила. Але спочатку російська атака на Грузію у серпні 2008 року, а згодом і агресія в Криму і на Донбасі весною 2014 року повністю поховали надію на присутність Росії не лише в клубі західних держав, але й у рамках міжнародного права загалом. Захід по суті не має ніяких серйозних аргументів заохочувального характеру для утримування Росії.

Наступним чинником відсутності реагування на російську агресію став помітний рівень корумпованості західного істеблішменту, тісно пов'язаного з російським капіталом. При цьому останній виконував функції інструменту зовнішньої політики, тобто, дискредитації та розколу західних еліт, відриву європейців від Сполучених Штатів. Налічується приблизно з десяток країн-членів Євросоюзу та НАТО, що проявляють на перший погляд незрозумілу м'якість стосовно санкцій щодо Росії, виступаючи не лише проти їх посилення, але й за поступове скасування вже існуючих.

І нарешті, третьою, і на наш погляд, найбільш вагомою обставиною стала відсутність лідерської ролі Вашингтону у системі міжнародних відносин після закінчення холодної війни. Зупинимося на цьому детальніше.

Все почалося на початку 2009 року, коли новообраний Президент Б. Обама запропонував нові принципи побудови міжнародних відносин, фактично визнавши багатополярність світу та відмовившись від виконання Сполученими Штатами глобальних лідерських функцій. Передбачалося, що це відбуватиметься поступово, і в рамках даного процесу інші великі держави крок за кроком братимуть на себе додаткові зобов'язання по підтримці міжнародного миру і стабільності. Особливості позиції Б.Обами були своєрідною компенсацією жорсткості політики попередньої республіканської адміністрації Дж.Буша-молодшого, яку звинувачували у надмірному тиску на ісламський світ та односторонніх діях у контексті боротьби з міжнародним тероризмом.

Одним із перших кроків нової адміністрації стала політика “перезавантаження” відносин з Росією. Вашингтон дав зрозуміти, що при збереженні західних безпекових і політичних гарантій в “новій Європі”, Москва фактично отримує свободу дій на пострадянському просторі. Де-факто, Захід визнав результати російської агресії у Грузії. Так зване “перезавантаження” виявилось небезпечною стратегічною помилкою Б.Обами, оскільки стало одним із чинників активізації неоімперських претензій Росії в рамках концепції “Русского мира”.

Труднощі і помилки адміністрації не обмежувалися лише територією колишнього СРСР. Оглядачі звертають увагу на серйозну поразку Вашингтона в західній Азії, зокрема, значною мірою втрачено контроль над розвитком ситуації в Іраку та не вироблено стратегічного бачення американських інтересів в Афганістані. Підірвано також позиції США у Паки-

стані, який завжди був ключовим союзником у цьому важливому регіоні світу [2]. Американському президентові так і не вдалося налагодити довірчі відносини зі своїм стратегічним форпостом на Близькому Сході Ізраїлем.

Водночас, як зазначає З.Лаїді, професор міжнародних відносин у Інституті політичних досліджень в Парижі, авторитет американського президента у мусульманському світі продовжує неухильно знижуватися. Він не зміг виконати ключової обіцянки, яку дав у своїй каїрській промові 2009 року: “відкрити нову сторінку у відносинах між Сполученими Штатами і мусульманами всього світу”. Серйозним зовнішньополітичним фіаско можна назвати розвиток ситуації навколо Сирії, в якій кривава громадянська війна переросла у міжнародний конфлікт з релігійним забарвленням. Сполученим Штатам не вдалося нейтралізувати на самому початку терористичну діяльність так званої “Ісламської держави” і це вилилося у повномасштабну війну на обширній території близькосхідного регіону [2].

Одним із неминучих наслідків втрати контролю стало суттєве зростання ролі Ірану. Зараз відбувається ґрунтовний перегляд іранської політики США, котрі навіть готові залучати Тегеран до виконання функцій безпекового гаранта. В цілому, це позитивний розвиток ситуації, що з одного боку, розряджає напругу в регіоні, а з іншого – залучає Іран до участі у безпекових конфігураціях. Однак пом’якшення американської позиції опосередковано впливає на твердість позиції міжнародного співтовариства стосовно ядерної програми Ірану, котрий отримує більше можливостей для маневрування.

Проте, все ж американське лідерство зазнає найсерйознішого виклику з часів завершення другої світової війни саме у зв’язку із подіями навколо України. Небезпека полягає у тому, що фактично зникає єдина сила, яка донедавна стримувала розповзання анархії в системі міжнародних відносин [4]. Все це змушує американський істеблішмент вносити корективи у формулювання як стратегічних інтересів США, так насамперед, і тактичних схем їхнього захисту з метою відновлення авторитету і спроможності.

Нагадаємо, що американські стратегічні інтереси полягають у підтриманні довготривалого домінування країни у глобальному масштабі. Виходячи з цього, насамперед, необхідно поставити питання, чи загрожують дії Росії довготривалим стратегічним інтересам США. З самого початку кризи російське керівництво намагається переконати Б.Обаму, що події навколо України – це лише невеликий епізод, не вартий уваги [3]. На перший погляд, захоплення і окупація частини України не має прямого впливу на американські інтереси і не загрожує їм, оскільки територіально знаходиться у регіоні, де, за спільною мовчазною згодою Захід, м’яко кажучи, не проявляє підвищеної активності. Проте руйнація хоча і слабого механізму безпекових гарантій Будапештського протоколу, підриває авторитет і позиції насамперед Сполучених Штатів у світі і особливо серед

союзників. Мова йде не лише про Європу, а перш за все про Близький Схід та Азію. Слабка позиція Б.Обами в сирійській кризі показала для багатьох країн ненадійність американських гарантій. Падіння авторитету США у стратегічно важливих регіонах неминуче ускладнює реалізацію американських глобальних інтересів. Отже, територіальна цілісність України – це лакмусовий папірець, який перевіряє дієздатність сучасної еліти Сполучених Штатів.

Чи проглядається якимось баченням ситуації з боку американського істеблішменту, яке дозволяє стверджувати, що пошук нового інструментарію для здійснення стратегії розпочався? Як завжди, існують різні позиції в політичному середовищі. Зокрема, досить активними є прихильники традиційної *real politik*, про що свідчить публікація патріарха американської зовнішньої політики Г.Кіссінджера у газеті “Вашингтон пост”. По суті, він закликає до відновлення *статус кво* в російсько-українському конфлікті, визнаючи, що Захід і Сполучені Штати не мають інструментів для впливу на агресора [6]. Це засвідчує, що за більш ніж два десятиліття пост біполярна міжнародна система виявилася без надійних інструментів безпеки і зараз світ перебуває, умовно кажучи, у 1938 році. Авторитет і сила гегемона фактично не працює. Проте особливо в останній час все більшої ваги і впливу набувають прихильники рішучої відповіді з боку США у вигляді нової політики стримування російської експансії. Мова йде навіть про своєрідну редакцію “холодної війни”, що передбачає створення відповідних політико-економічних та військових механізмів у Європі для довготривалого тиску на Росію [5]. Видається, що західні еліти, включно з американською, зрозуміли, що за визначенням журналу “Форбс”, “не може бути дипломатичного рішення, заснованого на слабкості. Путін сяде за стіл переговорів тільки тоді, коли економічні санкції та зростаюча кількість жертв стануть загрожувати його владі” [1].

Запорукою успішної протидії російській нео-імперській експансії може бути тісна єдність західного світу на зі Сполученими Штатами. Таким чином, виникає питання – як повернути авторитет країни, не поглиблюючи дестабілізації в системі та не створюючи загрози ядерного конфлікту. Одним із кроків може стати активізація безпекової політики Вашингтона у вигляді додаткового розміщення збройних сил і озброєнь як в уже освоєних регіонах (Корея), так і в нових, зокрема, у регіоні Балтійського моря і Південного Кавказу. Стимування включатиме розширення впливу на територію пострадянського простору, зокрема, через активізацію американської військової співпраці з Грузією і Молдовою і особливо Україною, що вже активно розгортається.

По-друге, потрібно відновити довіру, а згодом і баланс сил на Близькому Сході, виходячи з того, що більшу регіональну роль відіграватиме Іран, і це, природно, викликає занепокоєність з боку Ізраїлю і Сау-

дівської Аравії. Це завдання бачиться надзвичайно складним. По-третє, США повинні переосмислити і “перезавантажити” трансатлантичну політику із урахуванням відновлення “холодної війни” з боку Росії, оскільки останні події показують, що Вашингтон практично не впливає на позицію провідних європейських держав у сфері безпеки. Це серед всього іншого передбачає зміну Стратегічної концепції НАТО, який фактично знову повертається до своїх основних функцій періоду “холодної війни”.

Отже, можна підсумувати, що військова агресія Росії щодо України стала переломним моментом у розвитку пост біполярної системи міжнародних відносин. Вона зруйнувала досить крихку конструкцію консенсусу провідних глобальних гравців стосовно нового світового порядку. Це призводить США до необхідності вдосконалення інструментів та механізмів реалізації глобальних стратегічних інтересів, зважаючи на серйозну кризу американського світового лідерства.

Список використаних джерел:

1. Берлін і Вашингтон можуть вирішити українську кризу – Форбс // Дзеркало тижня. – 2014. – 27 листопада.
2. Закі Лаїді. Дипломатія Обами – досягнення і розчарування // День. – 2012. – 30 жовтня
3. Путін нарозказував Обамі про заклики Криму і про непотрібну “жертву”. 7 березня 201 року. Українська правда. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/7/7017971/>
4. Силіна Т. Як зупинити ядерну бомбу, в руках якої ядерна валізка // Дзеркало тижня. – 2014. – № 8. – 6 березня.
5. Тренин Д. Кризис в Крыму может свергнуть мир во вторую “холодную войну” // Московский Центр “Карнеги”. 2 марта 2014 года.– <http://carnegie.ru/2014/03/02/%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81-%D0%B2%D0%BA%D1%80%D1%8B%D0%BC%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%8E%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%83%D1%8E%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%83/h26r>
6. Kissinger H. To settle the Ukraine crisis, start at the end // Washington Post. –2014. – March 6.

**ДИПЛОМАТІЯ І ДИПЛОМАТИ
США ХХІ СТОЛІТТЯ: ПРОФЕСІЙНА
МАЙСТЕРНІСТЬ, МОДЕЛЬ І КАР'ЄРА
(ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ)**

ВЯЧЕСЛАВ ЦІВАТИЙ

*кандидат історичних наук, доцент
кафедри дипломатичної та консульської служби,
перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС України,
заслужений працівник освіти України*

***Анотація.** Стаття присвячена інституційно-кадровим питанням та етапам становлення дипломатичної служби США, зокрема актуальним питанням моделі ротачії дипломатів США та підвищенню їх професійної майстерності. Саме досвід США багато в чому є цінним і корисним для держав пострадянського простору в контексті використання практичного досвіду США, які мають установлені традиції та оперативно й адекватно реагують на нові виклики і загрози глобалізованого світу ХХІ століття в контексті тих реформ дипломатичної служби, що розпочалися й в Україні.*

***Ключові слова:** зовнішня політика, дипломатія, дипломатична служба, модель дипломатії, інститути дипломатії, інституціоналізація, США.*

***Summary.** The article is dedicated to institutional and human resource issues and stages of becoming the Diplomatic Service of the USA, including current issues rotation model the US diplomats and improve their professional skills. It is the experience of the United States in many ways is a valuable and useful for the post-Soviet states in the context of the use of the United States experience, having established traditions and promptly and adequately respond to new threats and challenges of the globalized world of the XXI century in the context of the reform of the diplomatic service, which began in Ukraine.*

***Keywords:** foreign policy, diplomacy, diplomatic service, model of diplomacy, institutions of diplomacy, institutionalization, the USA.*

Глобальні зміни в суспільно-політичному житті США, що відбулися після горезвісних подій 11 вересня 2001 року, спонукали політичне керівництво США до пошуку нових шляхів забезпечення національної безпеки в сучасному світі та, відповідно – до кардинального перегляду історично-традиційних підходів до забезпечення кадрової політики у сфері зовнішніх зносин та національної безпеки і оборони, а саме: переходу від традиційної моделі до інноваційної моделі підготовки кадрів та ефективного кадрового менеджменту в дипломатичній службі та оборонній сфері США. Особливу увагу США в сучасних умовах приділяють новачійним підходам щодо порядку здійснення кадрової ротачії в Держдепартаменті США і системи

підвищення кваліфікації (професійної майстерності та компетентностей) дипломатів, як відповіді на нові виклики і загрози ХХІ століття.

Необхідність кардинальних змін у системі зовнішньополітичних інститутів та доцільність реформування дипломатичної служби США були усвідомлені американською політичною та академічною елітою ще в середині 1990-х років. Події 11 вересня 2001 року слугували каталізатором оновлення моделі підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів і моделі кадрового менеджменту в зовнішньополітичній сфері США.

У ХХІ столітті особливий інтерес для держав пострадянського простору, у контексті використання практичного досвіду, являє саме досвід США з урахуванням тих реформ державної служби, що розпочалися й в Україні та інших державах пострадянського простору в умовах інтеграційних процесів та глобалізації. Адже США мають усталені історичні традиції кадрової політики, оперативно та адекватно реагують на нові виклики й загрози сучасного глобалізованого світу.

Дана стаття продовжує попередні дослідження автора [1, с. 22-25].

Дипломатична служба Сполучених Штатів Америки – традиційно є відносно невеликою за своєю чисельністю, але одночасно найбільш компетентною, кваліфікованою та ефективною частиною зовнішньополітичного механізму Сполучених Штатів Америки. Історично так склалося, що Державний департамент США розташований на відстані кількох кварталів від Білого дому у Вашингтоні в будинку імені Гаррі Трумена. Державний секретар США є головою Державного департаменту США і безпосередньо підпорядковується президентові США. Держсекретар США організовує діяльність і керує департаментом та персоналом. Інституційне затвердження в 1980 році Закону “Про Закордонну службу США” визначило пріоритети цієї інституції. У Законі зазначено: “Конгрес вважає, що кар’єрна Закордонна служба, заснована на високому професіоналізмі, служить національним інтересам держави і необхідна для здійснення підтримки Президентові й Державному секретареві у веденні ними зовнішніх справ Сполучених Штатів”.

У Держдепартаменті є свій власний навчальний центр – Інститут Закордонної служби США. Дипломати і дипломатичні службовці проходять підготовку та перепідготовку (підвищення кваліфікації, підвищення майстерності) в Інституті, або в університетах і науково-дослідницьких центрах, як правило, тричі впродовж своєї кар’єри. Підвищення кваліфікації дипломатичних кадрів передбачено Законом 1980 року, в якому зафіксоване так зване правило “три із п’ятнадцяти” згідно з яким кар’єрний дипломат із п’ятнадцяти років своєї роботи не менше трьох років повинен провести у США.

Дипломатична служба США та її інститути, у відповідь на нові виклики і загрози часу відповідно реформуються й інституціоналізуються. З метою своєчасної адаптації до нових умов, зокрема – умов екстремальних, відбувається удосконалення дипломатичного механізму США в контексті

перспективних напрямів дипломатичних ініціатив. Теракти 11 вересня 2001 року вплинули на впровадження й посилення безпекової складової в підготовці відповідних дипломатичних кадрів [2, с. 11-16]. Обов'язковими стали спеціальні тренінгові курси щодо моделей поведінки дипломатів у кризових або надзвичайних ситуаціях. Для моделювання умов наближених до реалій у навчальному процесі використовуються спеціальні методики та відповідно – спеціальне технічне та мультимедійне обладнання, спеціальні технічні та імітаційні засоби навчання, тренінгові комплекси.

У відповідь на нові виклики і загрози ХХІ століття в Держдепартаменті США особливу увагу акцентували на новаціях щодо порядку здійснення кадрової ротації в Держдепартаменті США [3]. Служба в зовнішньополітичному відомстві США, Державному департаменті, передбачає проведення регулярної кадрової ротації співробітників дипломатичної служби. Порядок проведення ротації регулюється рядом відомчих документів Держдепартаменту, передусім Інструкціями із зовнішньополітичної діяльності (Foreign Affairs Manual). Утім не поодинокі випадки, коли робляться виключення зі стандартного порядку ротації, якщо цього вимагає службова необхідність.

Термін перебування на посаді в апараті Держдепартаменту становить, як правило, два роки. Терміни перебування в закордонному відрядженні залежать як від посади співробітника, так і від країни, в якій цей співробітник працює в закордонній дипломатичній установі (ЗДУ). Стандартний термін перебування молодшого дипломата за кордоном становить два роки. Термін перебування дипломатів середньої та вищої ланок зазвичай становить три роки і більше в країнах з нормальними умовами праці, два роки в країнах з важкими умовами праці, з можливістю подовження відрядження за бажанням співробітника, і не більше одного року в країнах з небезпечними умовами праці. Терміни закордонних відряджень адміністративно-технічного персоналу залежать від контракту і становлять три-п'ять років. При визначенні ступеню умов праці враховується рівень безпеки в країні, кліматичні умови, особливості суспільства та традицій, наявність достатньої інфраструктури для навчання дітей, проведення відпочинку тощо.

Широко використовується так звана “горизонтальна” ротація. Так, після закінчення терміну закордонного відрядження співробітник може бути направлений на роботу в іншу закордонну дипломатичну установу, а не лише в центральний апарат Держдепартаменту. У будь-якому разі після закінчення закордонного відрядження співробітник повинен повернутися до Вашингтона щонайменш на 20 робочих днів для одержання інструкцій.

Більш того, законодавство США і внутрішні інструкції Держдепартаменту не зобов'язують співробітників працювати в центральному апараті Держдепартаменту в принципі. Дипломат може постійно переходити на нові місця роботи в ЗДУ. Переважна більшість кадрових адміністративно-

технічних співробітників Держдепартаменту (specialists) постійно працюють у ЗДУ, не повертаючись до Вашингтона для служби в центральному апараті.

Кадрова ротация зазвичай здійснюється в зимовий та літній періоди. При цьому переважна більшість переїздів припадає саме на літній період. Водночас, із цього правила багато виключень. Якщо цього вимагає ситуація, ротация співробітника може здійснюватись у будь-який час.

Оформленням ротации співробітників опікуються кадрові куратори. Молодшим дипломатам куратори пропонують закордонні відрядження в односторонньому порядку, і від цієї пропозиції небажано відмовлятися. Проте, за неофіційною інформацією, Держдепартамент намагається уникати примусових призначень, і пропозиції оформлюються офіційно вже після попередньої домовленості між співробітником та його куратором. Дипломати середньої та вищої ланок можуть самостійно обирати посади, на які вони хотіли б претендувати, і брати участь у відповідному конкурсі. Такі заявки подаються, як правило, за 12 місяців до планованого призначення. Протягом двох місяців приймається рішення щодо призначення. Якщо дипломат середньої та вищої ланок не пройшов конкурс на обрану посаду, куратор пропонує посаду з числа наявних.

Рішення щодо призначення приймається колегіальним органом в Держдепартаменті. До засідання комісії та прийняття кадрового рішення документи співробітника-кандидата проходять багаторівневе узгодження з питань безпеки та професійної відповідності.

Таким чином, у переважній більшості випадків, співробітник знає про наступне місце роботи вже за десять місяців до фактичного переведення. Протягом цих 10 місяців співробітник, паралельно із виконанням поточної роботи, проходить відповідну мовну, культурологічну, політичну, безпекову підготовку в Інституті закордонної служби при Держдепартаменті США (Foreign Service Institute). У разі якщо співробітник знаходиться в ЗДУ, ця підготовка здійснюється дистанційно.

Для роботи у ЗДУ співробітник та його родина, що перебуватиме за кордоном, мають підтвердити належний стан здоров'я та наявність необхідного щеплення. Для цього можна скористатися послугами відомчого медичного закладу Держдепартаменту або звернутися до будь-якого лікаря на свій вибір. Медичний "кліренс" має декілька ступенів. Так, співробітнику може бути заборонено працювати лише в певних країнах чи регіонах.

Зазвичай, під час роботи в ЗДУ зі співробітниками перебувають члени їх родин. Додаткових виплат за перебування членів родин не передбачається, проте на них розповсюджується медичне страхування, дружини та чоловіки співробітників мають переважне право працевлаштування в ЗДУ за тимчасовим контрактом, членам родин забезпечується безкоштовний квиток до США під час відпустки та покриваються витрати на навчання,

при чому не тільки шкільне для дітей, але й додаткове для дорослих (наприклад, мовні курси). Якщо співробітник не перебуває в офіційному шлюбі, але має партнера, з яким спільно проживає, Держдепартамент у контексті ротатії розглядає такого партнера як члена родини.

З початку 2007 року середня тривалість довготермінових відряджень американських дипломатів та адміністративно-технічних працівників становить від одного до трьох років, та обумовлюється рівнем стабільності внутрішньополітичної ситуації та кліматичними умовами країни призначення. Наприклад, термін відрядження до Японії становить три роки, до африканських країн – два роки, до Іраку та Афганістану – один рік.

До 2007 року тривалість закордонних відряджень становила від одного до чотирьох років але, враховуючи ситуацію зі збільшенням кількості країн з нестабільною політичною ситуацією, постало питання щодо прискорення процесу ротатії, що призвело до скорочення цього терміну на один рік. Також на один рік скоротився максимальний термін роботи в центральному апараті Державного департаменту між довготерміновими закордонними відрядженнями, який на сьогодні становить п'ять років.

Перспективне планування кадрової ротатії в Держдепартаменті США здійснюється на один рік. Як правило, остаточний план ротатії на наступний рік затверджується в серпні поточного року. Такий механізм дає можливість пройти відповідну мовну та профільну (професійну) підготовку, сформувати нові або оновити професійні компетенції співробітникам, що направляються в довготермінове відрядження. Професіоналізм і висока фахова підготовка – головний лейтмотив моделі підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів США до роботи на новому місці призначення. Головний акцент при цьому робиться на знанні країни перебування, особливостях її зовнішньої політики, дипломатії, етикету, традицій, культури, економіки, релігії та інших національно-культурних цінностях. Також увага приділяється знанню і розумінню мови країни перебування.

Щодо питання чергування “складних” та “престижних” місць призначення, то воно врегульоване внутрішньою інструкцією Державного департаменту США, яка має назву “Правило справедливого розподілу” (Fair Share Rule). Відповідно до положень цього документа таке чергування є обов'язковим. Існують певні винятки для співробітників, що володіють специфічними мовами, які можуть бути направлені до тієї самої країни.

Слід також зазначити, що відповідно до проекту “Програма кар'єрного росту” (Career Development Program), запровадженого з 2005 року, при призначення на посади вищого дипломатичного складу (починаючи з радника) однією з умов висувається необхідність попереднього перебування в довготерміновому відрядженні в одній із так званих “складних” країн.

На цей час в Державному департаменті США існує ефективна система заохочень для співробітників, які відряджаються до країн з важкими

кліматичними умовами та нестабільною внутрішньополітичною ситуацією, основою якої є суттєве матеріальне заохочення.

Структура заробітної платні співробітника американського посольства включає суму, аналогічну тій, яку він отримує під час роботи на цій же посаді у Вашингтоні плюс надбавку, яка формується відповідно до кліматичних умов та рівня стабільності внутрішньополітичної ситуації. Наприклад, для співробітника у Женеві це буде +0%, для співробітника в Мексико +15% (екологічна ситуація), Африка +35%, максимальною є надбавка, яка сплачується в країнах, де на поточний момент відбуваються бойові дії (найвища надбавка +70% – виплачується співробітникам посольства США в Іраку).

Механізм планування та здійснення ротації передбачає, що кожного року протягом червня-липня Держдепартамент розповсюджує серед співробітників список вакантних посад для заповнення в наступному році. Співробітники, які бажають взяти участь у конкурсі (проводиться відповідно до “Правила справедливого розподілу” (Fair Share Rule), заповнюють необхідні документи, в яких вказують короткі відомості про себе та основні причини, чому саме вони мають обіймати запропоновану посаду. Зазначені заявки розглядаються відповідними підрозділами та керівництвом Державного департаменту.

Особливості механізму полягають, з однієї сторони, у прозорості всього процесу ротації – оскільки інформація про всі наявні посади є доступною всім кандидатам на посаду в закордонній установі, а з іншої – у дії “Правила справедливого розподілу” (Fair Share Rule), положення якого хоча й систематично уточнюються, але мають в основі необхідність чергування “складних” та “престижних” місць.

Щодо впливу думки керівника закордонної установи на проведення ротації, то слід зазначити, що на середньому рівні і нижче, формування складу Посольства переважно здійснюється в Державному департаменті, точка зору Посла враховується під час формування так званої “команди”, яка складається з керівників підрозділів. Зокрема, при призначенні заступників керівника місії Послу на розгляд подаються кандидатури п’яти претендентів на посаду, з яких він обирає кандидатуру.

Щодо імперативності плану ротації та заходів адміністративного впливу на співробітників у разі їх незгоди бути направленими в довготермінове відрядження, слід зазначити наступне.

Ураховуючи існування встановленого максимального терміну (який на сьогодні становить п’ять років) роботи в центральному апараті, у тому випадку, якщо кандидатура співробітника не проходить конкурс на певну посаду, він може спробувати знайти аналогічну посаду в наступному році, або навіть через декілька років. Конкурс здійснюється відповідно до умов “Правил справедливого розподілу” (Fair Share Rule), положення якого

передбачають, що в тому випадку, якщо протягом п'яти років співробітник не пройшов конкурс на жодну з посад його буде автоматично направлено в одну з країн на вибір керівництва. Це створює передумови для адекватного та реалістичного підходу під час вибору країни, в яку планує бути направлений співробітник. Але за інформацією співробітників Державного департаменту, за часів існування цієї системи (з 1980 року) випадків такого автоматичного направлення не зафіксовано.

Ураховуючи зазначене, можна дійти висновку, що існуючий метод проведення ротації в Сполучених Штатах є прозорим механізмом, який забезпечує рівні та справедливі можливості всім співробітникам Державного департаменту щодо участі в конкурсі на заміщення посад у закордонних установах, за умови дотримання законодавства та внутрішніх інструкцій.

Слід зазначити, що існуючий в США механізм ротації безпосередньо пов'язаний із специфікою країни перебування, де для більшості дипломатів привабливішою є робота в Держдепартаменті, аніж за кордоном, а також із сучасною ситуацією у світі, яка вимагає забезпечення постійної присутності американських дипломатів у країнах з нестабільною внутрішньополітичною ситуацією.

Система підвищення майстерності (кваліфікації) та модель ротації Держдепартаменту США увібрали в себе багатий історичний досвід американської дипломатії, довели на практиці свою функціональність і відповідність реаліям дипломатичної служби США і американського суспільства в цілому. Нормативна база, що регулює кадрові питання Держдепартаменту, постійно удосконалюється і доповнюється новими нормами. Цілковито закономірно, що зазначена практика і досвід підготовки дипломатичних кадрів США, принаймні окремі елементи з їх досвіду, які впродовж багатьох років довели свою дієвість і ефективність, могли б успішно бути впроваджені й в українській практиці підготовки та підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби [4, с. 117-121; 5; 6].

Таким чином, кажучи про фах дипломата і перспективи розвитку дипломатичної освіти, ми неминуче доходимо висновку щодо нагальної потреби удосконалення існуючих інституціональних моделей підготовки та підвищення кваліфікації дипломатів. Високий професіоналізм і компетентності дипломата в сучасному світі – найважливіша умова реалізації національних інтересів держави.

На виконання першочергових завдань, поставлених керівництвом зовнішньополітичного відомства України щодо реформування дипломатичної служби України, варто врахувати наступне з досвіду США:

1. Розробити науково обґрунтовані базові засади глобальної реструктуризації закордонного та внутрішнього апарату та її бачення для майбутнього МЗС України, зокрема – основні засади реформування.

2. Кожен дипломат має знати місце роботи після ротації та готуватися до нього через систему підготовки та підвищення кваліфікації працівників дипломатичної служби в Дипломатичній академії України при МЗС України (удосконалювати знання мови країни майбутнього перебування; поглиблювати знання з історії та практики дипломатії, регіоналістики, країнознавства, політики та економіки відповідної галузі).

3. У питанні планування кар'єри важливо перейти на одно-дво-трирічні плани та запровадити середньотермінове планування кар'єри на конкурсних засадах.

4. Професійні дипломати повинні мати юридично гарантовані перспективи кар'єрного зростання.

5. Дипломати мають обов'язково регулярно відвідувати країни та регіони, за які відповідають, а тим самим безпосередньо використовувати свої аналітичні здібності та досвід за кордоном більш ефективно.

6. Необхідно здійснити централізацію інформаційних технологій (ІТ) і комунікацій, задля гарантування рівного, чіткого та надійного розповсюдження інформації. Мета зазначеного полягає в тому, щоб надати українським дипломатам швидкий доступ до знань та інформації в реальному часі, які вони потребують на своїх робочих місцях або в подорожі.

7. Необхідно впровадити в ДАУ при МЗС України спеціальний тренінг для дипломатів: "Нові навички у вирішенні нових викликів". Оскільки, щоб зустріти виклики трансформаційної дипломатії необхідно реалізувати константу, що дипломати повинні бути різносторонніми, активними, освіченими та мати змогу виконати складні завдання. Трансформаційна дипломатія вимагає, щоб у правильних людей були правильні навички в правильному місці в потрібний час. Тривале навчання (система підвищення кваліфікації та набуття нових компетентностей) й програми розвитку кар'єри краще підготують дипломатів і розвинуть їх аналітичні навички.

8. Необхідно оновити навчальні програми і навчальні плани Дипломатичної академії України при МЗС України з метою перефокусування від централізованого внутрішнього центра до закордонних посад і до кожного робочого місця, використовуючи технологію, задля тривалого дистанційного навчання. Локальне навчання та вивчення мови шляхом занурення в подальшому зрівноважить досвід аудиторної роботи і більша частина курсу буде пройдена безпосередньо дипломатами за кордоном.

9. Необхідно запровадити постійно діючу систему тестування дипломатів для кореляції рівня їх підготовки та професійної майстерності через систему підвищення кваліфікації в Дипломатичній академії України при МЗС України.

10. З метою кар'єрного зростання і відповідного просування на вищі посади дипломати повинні мати можливість на систематичній основі

проходити підвищення кваліфікації та бути експертами принаймні по двох регіонах та володіти не менш, як двома мовами.

11. Дипломати повинні мати відповідну фахову підготовку та змогу ефективно працювати на критичних перетинаннях дипломатичних справ, економічних реконструкцій та воєнних операцій.

Підводячи підсумки вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що на початку ХХІ століття постала проблема створення інноваційної, ефективної системи забезпечення якісного зростання кадрового потенціалу дипломатичної служби США, з урахуванням традицій і тенденцій цивілізаційного поступу, стратегічних напрямів розвитку держави та світового освітнього досвіду. А тому система підготовки кадрів для сфери зовнішніх зносин має зазнати структурної та змістовної трансформації, і першочергово – має бути впроваджена оновлена модель навчання дипломатів – дипломатів ХХІ століття, з урахуванням традиційних та інноваційних методів і засобів удосконалення організації дипломатичних служб провідних держав світу.

Модель підготовки та підвищення професійної майстерності дипломатичних кадрів США підтвердила свою багаторічну дієвість і постійно оновлюється у відповідь на нові виклики й загрози глобалізованого світу ХХІ століття.

Список використаних джерел:

1. Ціватий В.Г. Пріоритети та принципи кадрового забезпечення дипломатичної служби США: досвід для України / В.Г. Ціватий // Зовнішні справи. – 2013. – № 01. – С. 22-25.
2. Цветков И.А. Дипломатическая служба США после 11 сентября / И.А. Цветков // Современные США: тенденции внутренней и внешней политики. – СПб., 2004. – С. 11-16.
3. Сайт Державного Департаменту США [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://careers.state.gov/officer/index.html> – Назва з екрану. – 16.04.2015.
4. Ціватий В.Г. Сучасна дипломатична служба США: традиції, інновації та інституції // В.Г. Ціватий // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право: Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів : Центр американських студій, 2014. – С. 117-121.
5. Pigman G. A. Contemporary Diplomacy / G.A. Pigman. – Washington, 2010. – 288p.
6. Reshaping Defence Diplomacy. – Taylor&Francis, 2005. – 84p.

ЧИННИКИ ВИКОРИСТАННЯ США ЗБРОЙНОЇ СИЛИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

ДМИТРО ШЕРЕНГОВСЬКИЙ

*кандидат політичних наук, керівник відділу міжнародних академічних зв'язків
Українського католицького університету*

Використання збройної сили США поза їхньою територією традиційно вважається “важким питанням” американської зовнішньополітичної поведінки. Беззаперечним є той факт, що у цьому процесі захист прав людини виступав якщо не основною мотивацією, то визнавався однією із основних цілей, що були задекларовані. Зокрема, одним із чинників використання сили в Іраку був намір адміністрації США замістити диктатуру Саддама Хусейна на ліберальний режим, що служив би моделлю захисту прав людини та демократії на Близькому Сході.

Незважаючи на значну кількість критики, яку викликали рішення щодо застосування збройної сили, така практика не є одиничною в історичній ретроспективі. Дж. М. Овен зазначає про щонайменше 198 таких випадків за всю історію США з 1555 р. [5, р. 389-97]. Тим не менше, питання успішності військових кампаній, які вплинули на покращення прав людини в слабких демократіях є достатньо спірним і вимагає детального дослідження.

Ми зосередимося на тих зовнішньополітичних чинниках, пов'язаних із порушеннями прав людини, що створюють передумови для прийняття рішень про застосування сили США.

США традиційно зацікавлені у просуванні ліберальних цінностей у своїй зовнішній політиці. На відміну від реалістів, які відстоюють позицію, що просування демократії та прав людини є рідкістю в міжнародній системі, орієнтованій на балансування, не можливо не погодитися, що США частіше за інші країни використовують силу для зміни інших суспільств [6]. Режимні теорії міжнародної політики передбачають, що в такий спосіб “великі потуги” намагаються організувати міжнародні відносини за своїм зразком [2] та соціалізувати іноземних лідерів згідно із власними нормами та цінностями.

Ідеологічно мотивовані інтервенції в історичній ретроспективі стали переважати в кінці періоду Холодної війни, однак як зазначає М. Пецені, США використовували такі підходи під час та задовго до Холодної війни [6]. Близько в одній третій військових операцій США у ХХ ст., президенти декларували намагання досягнути ліберальні демократичні цілі. Не дивно, що у Щорічному Звіті про Оборону за 2014 р. одними із п'яти основних цілей військової стратегії США є сприяння побудови такого міжнародного

середовища, у якому “демократичні норми та повага до прав людини будуть широко використовуватися” [7].

Частково такий підхід американської зовнішньої політики підкріплюється класичним твердженням про те, що демократичні режими схильні не воювати один з одним, однак якщо вони стають учасниками конфліктів, то виключно через вплив недемократичних країн [3]. П.К. Хаз зазначає, що “великі держави” більш схильні втручатися у конфлікти у випадку, коли вони намагаються захистити політично близький їм режим від третьої сторони, яка не володіє відповідними характеристиками [1]. Таким чином, політичний режим є важливим чинником передбачення того як держави будуть поводитися відносно один одного (А. Вендт розуміє цю тенденцію як різні види культурної анархії в міжнародних відносинах [8]).

З іншого боку, одним із найважливіших чинників є характер порушення прав людини в слабких демократіях. Закономірно, що уряди, які є відповідальними у відносинах із своїми громадянами схильні не загострювати соціальні кризи до рівня ескалації конфліктів. Наприклад, європейські країни не схильні провокувати збройні конфлікти у внутрішньодержавних відносинах, в той час як уряди деяких африканських чи азійських країн більш схильні використовувати збройну силу у вирішенні соціальних конфліктів, що пов’язане із їх репресивною політичною культурою. Чим вищий ступінь порушення прав людини із застосуванням збройної сили, тим вища можливість інтернаціоналізації такого соціального конфлікту, тим більша ймовірність гуманітарних інтервенцій з боку “великих потуг” як США.

Таким чином, можна окреслити дві гіпотетичні ймовірності використання сили США [4]:

1) США більш схильні використовувати збройні сили у випадку нижчого рівня розвитку демократії у відповідній країні, в той час як в демократично розвинутих країнах застосовуються невійськові засоби;

2) США більш схильні використовувати збройні сили у випадку коли в уряд відповідної країни демонструє високий рівень нехтування чи загрози правам її громадян.

Відповідно до існуючих загроз правам людини, можна зазначити декілька варіантів застосування США збройних сил:

1) Задекларована можливість використання збройних сил урядом США

2) Використання незначних сил з чіткими місіями

3) Використання значних сил з метою стабілізації ситуації

4) Використання значних сил, в тому числі сухопутних військ на тривалий період часу.

Використання наземних військ вбачається як найбільш вагомий фактор американської присутності задля врегулювання ситуації, що застосо-

ується здебільшого у випадках failed state та покликаний забезпечити процес заміщення недемократичних режимів демократичними інститутами.

В той же час, необхідно наголосити на тих проблемах, що можуть виникати внаслідок використання збройних сил. Найперше, такий процес може призвести до зростання нестабільності та зростання насилля всередині суспільства, де здійснюється інтервенція, особливо на ранніх стадіях, оскільки ті інституції, які традиційно відповідають за право та порядок можуть бути обмежені, або навіть зруйновані. Це в свою чергу призводить до розвитку середовища, де права людини не будуть забезпечені новими демократичними механізмами.

По-друге, існує низка культурних особливостей та труднощів у просуванні прав людини в суспільствах, яке може виявитися неготовим до цього порядку денного, і як наслідок формуватиме значну суспільну та політичну опозицію (що не раз виникало під час інтервенцій в країнах Близького Сходу).

По-третє, існує загроза, що незважаючи на поставлену мету забезпечити дотримання прав людини, верховенство права та демократичні механізми, уряд США може бути більш зацікавленим у становленні стабільних дружніх йому режимів.

Як наслідок, постає питання ефективності використання збройних сил США для захисту прав людини, особливо в контексті того, чи після проведених операцій життя людей покращилося, і чи могло воно покращитися без використання інтервенції. Порівняльний аналіз конкретних випадків використання США збройної сили для захисту прав людини значно сприяло б вирішенню сформованої проблеми.

Список використаних джерел:

1. Huth P.K. Major Power Intervention in International Crises // *Journal of Conflict Resolution*. – № 42. – December 1998. – pp. 744-770.
2. Krasner S. *Defending the National Interest*. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978 – 424 p.
3. Leeds B.A., Davis D. Beneath the Surface: Regime Type and International Interaction, 1953-78 // *Journal of Peace Research*. – № 36. – 1999. – pp. 5-21
4. Meernik J. U.S. Military Intervention and the Promotion of Democracy // *Journal of Peace Research*. – № 33. – 1996. – pp. 391-402
5. Owen J.M. The Foreign Imposition of Domestic Institutions // *International Organization*. – № 56. – Spring 2002. – pp. 375-409.
6. Peceny M. Two Path to the Promotion of Democracy During U.S. Military Interventions // *International Studies Quarterly*. – № 39. – 1995. – pp. 371-401.
7. The Annual Defense Report 2014: Performance of the Defense Acquisition System [Electronic Source // Department of Defense, USA, June 13, 2014. – Access: <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a603782.pdf> – 28.04.2015
8. Wendt A. *Social Theory of International Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 449 p.

І. США У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

СЕКЦІЯ 2

ЕВОЛЮЦІЯ МІЖАМЕРИКАНСЬКОЇ СИСТЕМИ ВІДНОСИН У 1970-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-х РОКІВ

ТЕТЯНА БОГДАНОВА

*кандидат історичних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

ЮЛІЯ ШПАКОВСЬКА

*студентка
Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

Регіональні системи відносин є невід’ємним структурним компонентом сучасного світопорядку. Однією з найдавніших та найбільш своєрідних з них є система відносин, яка сформувалася наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття між США та державами Латинської Америки та отримала назву міжамериканська система. Сучасні науковці розглядають міжамериканську систему як багаторівневу систему міждержавних відносин між США та державами Латинської Америки, що складається з взаємопов’язаних блоків континентальних, регіональних та двосторонніх зв’язків [1, с. 12].

Ключовими ознаками даної системи є асиметрія могутності та впливу між США та більшістю держав Західної півкулі, їх належність як до різних фаз історичного розвитку, так і до різних цивілізаційних ареалів (англо-саксонського/північноамериканського та ібероамериканського), циклічність розвитку міжамериканських відносин, наявність високого конфліктоутворюючого потенціалу.

Міжамериканська система відносин у своєму розвитку пройшла декілька етапів. Період 1970-х – початку 1980-х років багато в чому є вирішальним як для еволюції системи в цілому, так і зміни позицій її складових елементів. На цей період припадає перша спроба реформи міжамериканської системи, яка пов’язана з реформами ОАД.

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття у відносинах між США та країнами Латинської Америки відбувається черговий виток погіршення відносин, що, перш за все, було пов’язане з небажанням Ва-

шингтону йти на поступки своїм партнерам по регіону щодо економічних та політичних питань. Сподівання на запропонований адміністрацією Дж. Ф. Кеннеді “Союз заради прогресу” не виправдалися, що підштовхнуло країни Латинської Америки до розуміння негайної необхідності змін міжамериканської системи, зокрема, реформи ОАД. Вперше питання про перебудову ОАД постало на II надзвичайній Міжамериканській конференції 1965 року. Наступного року під час III надзвичайної конференції, яка відбулась у лютому в Буенос-Айресі, були оприлюднені два підходи до перебудови ОАД: 1) більшості країн Латинської Америки – перетворення ОАД на дієву соціально-економічну систему, та 2) США, Аргентини та Бразилії – перетворення на військово-політичний союз. Заключний документ конференції, відомий як “протокол Буенос-Айресу”, визначив порядок та масштаби реформи ОАД [2].

Розчарування країн Латинської Америки у співробітництві з США підштовхнула їх до розширення кола партнерів за рахунок країн поза межами Західної півкулі, активізувалася співпраця з країнами, що розвиваються, у рамках Руху неприєднання, співробітництва Південь-Південь. Набули зміцнення й інтеграційні процеси в регіоні: Андська група (1969), ЛАЕС (1975), членом якої стала Куба [1, с. 86-93].

Впровадження Вашингтоном політики “Прав людини та демократії” у другій половині 1970-х років мало наслідком нове погіршення відносин між США та країнами Латинської Америки. Значного удару по дієздатності міжамериканської системи завдала центральноамериканська криза, яка, розпочавшись із конфлікту в Нікарагуа, згодом охопила всю Центральну Америку. Небажання США на початковому етапі сприяти вирішенню конфлікту мирними шляхами та скептичне ставлення у подальшому країн Латинської Америки до ініціативи Картера про “колективне втручання” у конфлікти стали головними причинами тривалості центральноамериканської кризи [3, р. 22].

На нашу думку, найбільшого удару міжамериканській системі завдав конфлікт між Великою Британією та Аргентиною довкола Фолклендських островів на початку 1980-х років. Вперше з моменту підписання в 1947 р. Пакту Ріо (Міжамериканського договору про взаємну допомогу) загрозою безпеці Західної півкулі була країна – представник іншого регіону. Проте згаданий Пакт не був використаний через ряд причин: небажання США на початковому етапі конфлікту підтримувати Аргентину, а згодом й підтримка позиції Великої Британії, неготовність країн Латинської Америки до рішучих дій. Перемога британців у короткотривалій війні 1982 року фактично ознаменувала кінець існування тогочасної міжамериканської системи. Пакт Ріо фактично перестав діяти, як і більшість договорів системи ОАД [4, р. 167]. На думку фахівців, міжамериканські

відносини досягли найнижчого рівня взаємності за багато десятиріч. Фолклендський конфлікт наочно продемонстрував необхідність докорінної перебудови міжамериканської системи та налагодження конструктивного діалогу між США та країнами Латинської Америки [5, р. 88].

Отже, репутація Вашингтона як надійного партнера та гаранта міжамериканської системи колективної безпеки зазнала істотних збитків, підштовхнувши, таким чином, процес ерозії регіональної системи та зростання зовнішньополітичної самостійності країн Латинської Америки.

Список використаних джерел:

1. Сударев В. П. Межамериканская система: генезис и эволюция (конец XIX – начало XXI веков) / В. П. Сударев. – М. : МГИМО-Университет, 2008. – 316 с.
2. Pan-Americanism and the Pan-American Conferences [Електронний ресурс] // Portland State University. – Режим доступу: <http://www.upa.pdx.edu/IMS/currentprojects/TAHV3/Content/PDFs/PanAmericanism.pdf>
3. Weiffen B. The Inter-American Security System: Changes and Challenges / B. Weiffen // Carta Internacional. – 2010. – March (№5) – P. 21-37.
4. Baker C. Multiple Alliance Commitments: The Role of the United States in the Falklands War / C. Baker. – Ph.D. diss., Howard University, 1984. – 300 p.
5. Laucirica J.O. Lessons from Failure The Falklands Malvinas Conflict / J. O. Laucirica // Inaugural Issue. – 2000. – P. 79-95.

**РОСІЙСЬКО-КИТАЙСЬКЕ
СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ВИКЛИК
ГЛОБАЛЬНОМУ ЛІДЕРСТВУ США**

СТАНІСЛАВ БУТ

*аспірант кафедри країнознавства
Інституту міжнародних відносин*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Актуальний стан системи міжнародних відносин відмічається посиленням тенденції турбулентності, що вочевидь пов'язано із питанням перебалансування сил та перерозподілу сфер впливу між глобальними потугами на політичній карті світу. В цьому ключі на особливу увагу заслуговують взаємовідносини у так званому геополітичному трикутнику “Вашингтон-Пекін-Москва”, ідея якого, на думку дослідників, отримала практичний вимір після візиту президента США Р. Ніксона до Китайської Народної Республіки (КНР) в лютому 1972 році [1]. Наразі, попри ефекти від тектонічних зрушень архітектури світової політики кінця ХХ століття, тобто колапсу СРСР та закінчення епохи біполярності, цей підхід, хоча у дещо видозміненому вигляді, залишається актуальним.

Зокрема, значна кількість експертів визначає 1990-ті рр. (існують також погляди щодо продовження цієї тенденції на початку 2000-х рр.) як “момент однополярності”[2], що характеризувався ствердженням США у ролі єдиної наддержави та відповідно американським домінуванням на міжнародній арені. Водночас така ситуація відобразилася на розвитку взаємовідносин в рамках окресленої призми геополітичного трикутника, де Москва та Пекін, зважаючи на тогочасну слабкість власних можливостей щодо протидії впливу США по одинці, вдалися до переформатування двосторонніх взаємин, що на практиці було позначено проголошенням встановлення відносин стратегічного партнерства в 1996 р.

І хоча академічні дискусії щодо відповідності російсько-китайських взаємин рівню стратегічного партнерства та його природи досі тривають, одніє із важливих рис взаємодії цих держав виступає наявність солідної договірної бази, де варто приділити увагу задекларованим спільним поглядам сторін на порядок денний міжнародних відносин. В той же момент, попри те, що Москва та Пекін офіційно заявляють про неспрямованість проти третіх сторін стратегічного партнерства, в рамках окресленої проблеми особливу цікавість викликають такі пункти

двосторонніх політичних декларацій: створення багатополярного світу та сприяння побудові нового міжнародного порядку; викорінення гегемоністичного диктату в міжнародних відносинах; демократизації міжнародних відносин. Очевидно, що під цими дипломатичними формулювання Російська Федерація (РФ) та Китай демонструють бачення одного із ключових імперативів двосторонніх відносин як протидію глобальному лідерству США. Більш того, на практиці такий підхід можна прослідкувати в низці моментів, що мають глобальний, регіональний та локальний виміри, та відповідно зачіпають широке коло питань міжнародних відносин: 1. категоричне відкидання західних цінностей; 2. взаємна підтримка у проблематиці територіальної цілісності, що неодноразово виступала об'єктом критики з боку США (Росія визнає Тибет, Сінцзян та Тайвань складовими частинами КНР, в свою чергу, Китай наголосив на виключності чеченського питання як внутрішнього для РФ); 3. постачання озброєнь країнам, які входили або входять до “антиамериканського табору” (Північна Корея, Іран, Ірак, Лівія, Куба, Венесуела); 4. політична підтримка опозиційних до США режимів С. Мілошевича, С. Хусейна, У. Чавеса, Ф. Кастро; наразі завдяки спільності позицій РФ та КНР вдалося втриматися Б. Асаду та тоталітарному режиму в КНДР; 5. критика зовнішньої політики США. Зокрема, наразі обидві країни визначають небезпеку для себе у виході США із Довору про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), “тихоокеанському повороті” зовнішнього курсу, зміцненні співпраці між США та Японією, а також вбачають в “арабській весні” прагнення витіснення їх позицій із регіону Близького Сходу; 6. спільне застосування право вето в РБ ООН щодо американських та західних резолюцій з актуальних проблем міжнародних відносин; 7. витіснення впливу США із регіону Центральної Азії шляхом створення та функціонування Шанхайської організації співробітництва, в якій ці країни відіграють ключову роль; 8. формування та діяльність в рамках інших діалогових структурах, які спрямовані на переформатування нинішнього міжнародного порядку – “Росія-Індія-Китай” (РІК) та “Бразилія-Росія-Індія-Китай-Південна Африка” (БРІКС); окремо можна відмітити тісні зв'язки сторін з Іраном, що створює підґрунтя для гіпотетичної можливості утворення альянсу “РФ-КНР-Іран”, який може бути втілений в життя, знову ж таки, за умов одночасного стрімкого загострення відносин США із усіма трьома країнами; 9. намір відмовитися американського долара у взаємних розрахунках та підписання угоди про свопи, тобто кроки, що мають на меті послаблення американських позицій у світовій економіці; 10. просування реалізації проекту будівництва міжконтинентального каналу в Нікарагуа,

який розглядається в якості альтернативи Панамському каналу, що знаходиться під контролем США [3].

Відповідно, зважаючи на окреслене, можна визначити низку наступних аспектів, які варто враховувати Вашингтону у своїй стратегії щодо російсько-китайсько партнерства: 1. слід уникати ситуації із одночасним загостренням відносин з обома країнами, що як наслідок може призвести до трансформації стратегічного партнерства у військово-політичний союз; 2. продовжувати курс на розвиток співпраці із Індією, що знаходитиме сприятливе підґрунття, з одного боку, у зв'язку із політичними та територіальними суперечностями між Нью-Делі та Пекіном а, з іншого, враховуючи актуальну активізацію військово-технічного співробітництва Росія та Пакистану, який виступає конкурентом у боротьбі за регіональне лідерство та союзником Піднебесної, що може мати ефект на просування РФ та КНР мультиполярності через діалогові структури РІК та БРІКС; 3. зміцнення американо-японського союзу; 4. необхідно також враховувати обмеження російсько-китайської взаємодії, що полягають в існування певного рівня недовіри між сторонами, який підсилюється зростанням національної могутності Китаю, а також тенденцією до використання сторонами двосторонніх взаємин як інструменту для формування балансу у відносинах із США. В той же час американо-китайські взаємини в економічній сфері характеризуються високим рівнем взаємозалежності, зберігається прагнення Пекіну до отримання американських інвестицій та технологій, а також зростає розуміння своєї глобальної ролі Піднебесною. Тому варто продовжувати просування проекту “G2” (“групи двох”) [4], який був висунутий американською стороною в 2009 році та передбачає спільне управління США та КНР міжнародними процесами або ж виробити якийсь інший “особливий” формат двосторонніх взаємин, що відповідно внесе корективи в російсько-китайські стосунки.

Таким чином, геополітичні зрушення кінця ХХ століття зумовили переформатування стратегічного трикутника “США-Китай-Росія”, в рамках якого та у системі міжнародних відносин загалом ключова роль перейшла до США. Водночас ці моменти виступили як ключовими імпульсами до розбудови відносин стратегічного партнерства між РФ та КНР, так і пріоритетним напрямком його реалізації, який зачіпає широке коло міжнародних питань, а по суті зводиться до протидії зміцненню позицій США у світовій політиці. Зважаючи на це, Вашингтон повинен вдаватися до гнучкої стратегії стосовно російсько-китайського партнерства, яка повинна враховувати важливість уникнення одночасної конфронтації із обома країнами, розвиток

співпраці в Індію та Японію, наявність недовіри у відносинах Москви та Пекіну, а також більшу пріоритетність для КНР взаємин саме із США.

Список використаних джерел:

1. Ло Б. Россия, Китай, США: прошлое и будущее стратегического треугольника [Электронный ресурс] / Б. Ло // *Russie.Cei.Visions*. –2010. – №47.– Режим доступа: <http://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifri-rnv47-bobo-lo-triangle-strat-rus-2010.pdf>. – Название с экрана.
2. Бордачев Т.В. Без идеологии и порядка [Электронный ресурс] / Т.В. Бордачев // *Россия в глобальной политике*. – 2009. – №5. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_14027. – Название с экрана.
3. Farkas A. Russia and China Are Executing a Plan We Ignore at Our Peril [Electronic resource] / A. Farkas // *American thinker*. – Mode of access: http://www.americanthinker.com/2014/06/russia_and_china_are_executing_a_plan_we_ignore_at_our_peril.html. – Title from the screen.
4. Самофалов В. Китай-США: “велика двійка” чи нова холодна війна? / В. Самофалов // “Дзеркало тижня. Україна”. – 2013. –№28. – 9 серпня. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/kitay-ssha-velika-dviyka-chi-nova-holodna-viyna-.html>. – Назва з екрану.

АМЕРИКАНСЬКО-ЄГИПЕТСЬКІ ВІДНОСИНИ ЗА ЧАСІВ ПРЕЗИДЕНТСТВА ХОСНІ МУБАРАКА

ІРИНА ЗУБАРЕНКО

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Анотація. Статтю здебільшого присвячено висвітленню відносин між США і АРЕ на тлі близькосхідних конфліктів з врахуванням моделі робочої моделі “економічна допомога взамін на поступки політичного характеру”, що її було успішно застосовано практично протягом усього періоду президентського правління Х. Мубарка. Також у статті має місце аналіз американо-єгипетських відносин у контексті палестинсько-ізраїльських протиріч: охарактеризовані як солідарність, так і розбіжності в підходах офіційного Вашингтона і Каїру щодо способів вирішення Палестинської проблеми. Після провалу у 2004 році американського плану “Великий Близький Схід”, що передбачав демократизацію держав регіону шляхом проведення докорінних реформ у політичній, економічній і соціальній сферах, відносини між США і Єгиптом помітно охолонули. Як наслідок, хвиля подій революційного характеру на Арабському Сході, у тому числі і в Єгипті, призвела до завершення президентства Х. Мубарака.

Ключові слова: президент, відносини, проблеми, переговори, США, Єгипет, Близький Схід.

Summary. The article is mostly dedicated to coverage of relations between the USF and Egypt in a context of the Middle East conflicts, taking into account the working model “economic assistance instead of the political concessions” which had been successfully applied practically throughout the period of H. Mubark presidency. Also it was given some analysis to American-Egyptian relations in the context of the Palestinian-Israeli conflict and characterized both solidarity and differences in the approaches of official Washington and Cairo on how to resolve the Palestinian problem. After the failure in 2004 of American plan “Big Middle East”, which goal was to conduct democratization in the countries of this region through radical reforms in political, economic and social fields, relations between the USA and Egypt became considerably colder. As a result, a wave of revolutionary events in Arabic East, including Egypt, put an end of H. Mubarak presidency.

Keywords: president, relations, problems, negotiations, the USA, Egypt, the Middle East.

Прихід до президентської влади Х. Мубарака 14 жовтня 1981 р. поклав початок новому періоду в історії Арабської Республіки Єгипет. Отримавши у політичний спадок від свого попередника А. Садата США в якості головного західного партнера, Х. Мубарак чітко усвідомлював, що пода-

льша реалізація зовнішньої політики Єгипту здебільшого залежатиме від американських інтересів на Близькому Сході.

Адміністрація США на чолі з Р. Рейганом, в свою чергу, перебувала у певній розгубленості після вбивства А. Садата. З метою запобігти раптових хвилювань військового характеру Пентагон віддав наказ про приведення до повної боєготовності усіх американських сил в регіоні Східного Середземномор'я, в зоні Перської затоки та прилеглих акваторіях Індійського океану. Було прийнято рішення посилити підготовку великомасштабних маневрів сил швидкого розгортання під назвою "Брайт Стар", які проводилися у другій половині жовтня 1981 р. на території Єгипту, Судану, Сомалі та Оману.

Поступово Сполучені Штати перетворились на головного партнера АРС, на частку якого припадало майже 60% всіх американських військових поставок. США направляли до Єгипту танки, зенітно-ракетні установки, транспортні літаки, протитанкові ракетні комплекси, бронетранспортери, радіолокаційне обладнання та іншу військову техніку. Зрозуміло, утримання збройних сил і закупівля американської військової техніки вимагали від єгипетського уряду значних витрат. Якщо, у 1980/81 р. згідно бюджетної статті на оборону було витрачено 2,1 млрд. амер. доларів, в 1985/86 році – 4,14 амер. млрд. доларів, то в 1986/87 році – 5,21 млн. амер. доларів. У наступні роки основу фінансування єгипетського військового імпорту становила безоплатна допомога, яку США надавали АРС за Угодою від 14 листопада 1987 року, однак, як і раніше, вона не перевищувала 1,3 млрд. амер. доларів на рік [20, с.8].

Військове співробітництво США з Єгиптом проводилось паралельно з дипломатичними маневрами. Адміністрація Р. Рейгана підтвердила свій намір домогтись повної реалізації Кемп-Девідських угод, що їх було укладено у 1978 році. Після виведення ізраїльських військ з Синаю у квітні 1982 р. між Каїром і Тель-Авівом виникла суперечка щодо району Рас Таба, розташованого в районі Акабської затоки, де мала проходити лінія кордону. 15 березня 1989 р. Єгипет і Ізраїль за посередництва США підписали Угоду про повернення району Рас Таба під єгипетський суверенітет і повне виведення ізраїльських військ з цієї території.

Таким чином, не протидіючи активізації військово-політичної присутності США на Близькому Сході і нарощуючи з ними військове співробітництво, уряд Х. Мубарака вимагав певних дивідендів, першим з яких було справедливе вирішення Табської проблеми.

6 червня 1982 р. ізраїльськими військами було проведено операцію "Мир Галілеї", під час якої вони вторглись на територію Лівану з метою знищення баз Організації Визволення Палестини. Під час цієї кампанії США вперше безпосередньо приєднались до військових дій Ізраїлю під приводом миротворчої місії.

1 вересня 1982 р. президент Р. Рейган скористався досягнутою угодою про припинення вогню у Бейруті щоб висунути нову ініціативу з близькосхідного врегулювання, згідно з якою Лівану та іншими арабським країнам було запропоновано черговий варіант миру. Ця офіційна ініціатива Вашингтону отримала назву “План Рейгана” і в цілому передбачала виконання резолюції ООН № 242 відповідно до принципу обміну території на мир. Щодо вирішення питання про окупацію Ізраїлем півдня Лівану, то офіційний Вашингтон переконував голови арабських країн у тому, що він докладе максимум зусиль для виведення усіх іноземних сил з території Лівану. Єгипетські політики, зі свого боку, зауважували, що “перш за все, ізраїльські війська мають покинути Ліван в якомога короткі терміни” [4, с. 23].

Ізраїльський уряд заявив про неприйняття “Плану Рейгана”, апелюючи тим, що Кемп-Девідські угоди і Мирний єгипетсько-ізраїльський договір є єдиними міжнародно-правовими документами, які накладають певні зобов’язання на Ізраїль у галузі близькосхідного врегулювання. Таким чином, попри американську ініціативність і прагнення Єгипту щодо встановлення повного, справедливого і всеосяжного миру на Близькому Сході, “План Рейгана” зазнав фіаско через непоступливість Тель-Авіву.

Ірансько-іракська війна 1980-1988 рр. продемонструвала певні розбіжності позицій Єгипту та США. Головною ознакою політики Сполучених Штатів щодо Іраку та Ірану протягом 1970-1980 рр. була концепція “подвійного стримування”, мета якої базувалася на встановленні стабільності і захисту інтересів США і їх союзників у Перській затоці.

Політичне керівництво АРС, зі свого боку, відгукнулось на прохання іракського керівництва про підтримку в цій війні. За деякими даними, Єгипет надав Іраку в період Ірансько-іракської війни запасні частини і військову техніку обсягом в 35 млн. амер. доларів [2, с.189].

Однак, лобіюючи арабські інтереси у регіональних протистояннях, Х. Мубарак спробував дотримуватись розумного балансу у відносинах з США, а саме не стояти “поперек горла” американським симпатіям до Ізраїлю. Помірна проамериканська спрямованість режиму Х. Мубарака, певним чином підштовхувала адміністрацію США до збільшення обсягів економічної допомоги АРС.

Голова близькосхідного відділу в Раді з зовнішньополітичним політичних питань США П. Джаббер стверджував, що адміністрація Рейгана зіткнулася з важким вибором у формуванні подальшого політичного курсу щодо Єгипту. На його думку, попри те, що у 1986/87 фінансовому році американська допомога Єгипту сягала 3,2 млрд. амер. доларів, Сполучені Штати отримували від Єгипту протягом 1980-х рр. лише мізерні дивіденди у вигляді політичних поступок. Більш того, антиамериканські настрої в Єгипті неухильно зростали [16, с.29].

Американський дослідник У. Квандт у своїй монографії “Єгипет і Сполучені Штати” стверджує, що модель американсько-єгипетських відносин “економічна допомога взамін на поступки політичного характеру”, започаткована за часів президентства А. Садата, і надалі не втрачала своєї актуальності. “Єгипет, – зазначає він, – держава з непомірними амбіціями і колосальними економічними труднощами, саме тому підтримка ззовні йому так необхідна. Водночас для єгипетського керівництва є неприйнятною ситуація, коли свобода його політичного маневрування залежить від обсягів іноземної допомоги. З населенням майже в 50 мільйонів, і історією безсумнівного лідера в Арабському світі, АРС не слід класифікувати як бідну, економічно залежну країну “Третього світу” [18, с.6].

Протягом 1980-х рр. відбулась помітна активація діяльності Американського агентства міжнародного розвитку (USAID) у Єгипті. Програми USAID підтримували зусилля уряду країни щодо питань приватизації, вирішення проблеми зайнятості та заохочення малого бізнесу. У свою чергу, імпорт американських продовольчих товарів, напівфабрикатів і промислового обладнання стимулював індустріальну і комерційну базу Єгипту, а також посилював роль приватного сектора в національній економіці. Той факт, що, незважаючи на допомогу США, Єгипту ніяк не вдавалося зробити якісний стрибок в економічному прогресі, американці мотивували нераціональністю державного устрою. На думку американського дослідника Дж. Боварда, проекти USAID були приречені на провал головним чином через те, що Сполучені Штати надавали Єгипту дуже багато коштів. Він констатував: “Незважаючи на те, що Єгипет отримав понад 10 млрд. амер. доларів у якості економічної допомоги, він як і раніше залишається бідною країною, приймаючи за ідеальну модель економічного розвитку домінування держсектора” [14].

Очевидно, що вагомі фінансові вливання з метою утримання режиму Х. Мубарака в якості доволі нейтрального союзника на близькосхідній арені стали сприйматись багатьма американськими політиками та ідеологами як занадто нераціональні витрати. Наприкінці 1980-х рр. у США почали набирати силу критичні думки стосовно обсягів економічної допомоги Єгипту. Був потрібен вагомий поштовх політичного характеру, який довів би американцям, що їх допомога АРС не є марнотратством. І таким поштовхом став іраксько-кувейтській конфлікт.

Вторгнення Іраку в Кувейт 2 серпня 1990 року стало однією з найсерйозніших за своїми наслідками подією в сучасній історії Близькому Сходу. Лише 14 з 22 арабських країн – членів ЛАД засудили агресію Іраку проти Кувейту. Помірні правлячі режими в Арабському світі, і насамперед єгипетський вбачали у військово-політичній участі США в даному конфлікті важливий, якщо не єдиний фактор для підтримки регіональної стабільності. Єгипет тісно співпрацював зі Сполученими Штатами протягом

цього конфлікту, незважаючи на великий розкол в Арабському світі, і на антиамериканські настрої в самій країні. Автор дослідження “Ціна Єгипту за лідерство в Арабському світі” Г. Л. Афгандільян підкреслює: “У єгипетського уряду був свій політичний інтерес сформувати в регіоні думку, що начебто його позиція в ході іраксько-кувейтського кризи залежить від Сполучених Штатів. Попри те, що США та Єгипет і надалі прагнути досягти консенсусу з певних політичних питань, останній схилитиметься до ведення зручної для себе регіональної політики всупереч інтересам Вашингтону” [13, с.70].

Очевидно, що Х. Мубарак зайняв рішучу антиіракську позицію в ході даного конфлікту, керуючись, перш за все, власними стратегічними інтересами. У Каїрі іракське вторгнення в Кувейт розглядалося не тільки, як пряма загроза прагненню Єгипту відродити свої лідерські позиції в Арабському світі, але і як небезпечне втручання у внутрішні справи його фінансових благодійників в Перській затоці, зокрема Саудівської Аравії. Х. Мубарак підкреслював, що С. Хусейн своїми амбіціями заперечував лідерство Єгипту в Арабському світі. З іншого боку, президент АРС був досить впевнений в тому, що адміністрація Дж. Буша, виступаючи на чолі міжнародної коаліції за участю 28, у тому числі і арабських держав, не дозволить Іраку продовжувати окупацію Кувейту протягом тривалого часу.

Вже наступного дня після іракського вторгнення в Кувейт, а саме 3 серпня 1990 року, Х. Мубарак ініціював скликання в Каїрі надзвичайного саміту арабських держав для обговорення іраксько-кувейтського конфлікту. Саміт тривав 24 години і завершився прийняттям більшістю (12 голосами) двох резолюцій: РБ ЛАГ від 3 серпня 1990 р. та ОІК від 4 серпня 1990 року, згідно з якими засуджувалася агресія Іраку, скоєна проти Кувейту, також на порядку денному стояло питання про повне і невідкладне виведення іракських військ з кувейтських земель. Недивно, що зайнявши таку позицію щодо іраксько-кувейтського конфлікту, Х. Мубараку вдалося “вбити одразу двох зайців” – з одного боку відродити лідерський імідж Єгипту в Арабському світі, що, в свою чергу, посприяло збільшенню обсягів економічної допомоги АРС з боку держав Перської затоки, з іншого – підняти свій політичний рейтинг в очах адміністрації США.

Після іраксько-кувейтського конфлікту єгиптянам вдалось направити американську економічну допомогу ще й у вигідніше для себе русло. Війна в Затоці посприяла відновленню арабської допомоги і списанню Сполученими Штатами у грудні 1990 р. військового обов’язку Єгипту розміром в 7 млрд. амер. доларів. Очевидно, що такий жест з боку американської адміністрації врятував Єгипет від досить великих щомісячних боргових виплат. Як пише американський дослідник У. Квант: “Певну ціну благодійнику вже було сплачено попереднім станом залежності, тому списання американського військового боргу надавало можливість режиму

Х. Мубарака надалі проводити більш незалежну від американських інтересів політику у регіоні” [18, с.6].

З приходом у Білий дім президента Дж. Буша почався новий безпрецедентний за своєю активністю виток дипломатичної діяльності США на Близькому Сході. У промові від 6 березня 1991р. Дж. Буш зауважив: “Ми повинні працювати для того, щоб створювати нові можливості для миру і стабільності на Близькому Сході” [19, с.495].

Здебільшого саме завдяки зусиллям американської дипломатії було вирішено скликати міжнародну мирну конференцію з Близького Сходу у Мадриді 30 жовтня 1991 року. І хоча Мадридська конференція тривала лише 3 дні, її історичне значення неможливо переоцінити. Вперше за історію арабсько-ізраїльського конфлікту усі сторони зустрілися за столом переговорів, в результаті чого вдалось: 1) вивести формулу співробітництва “земля в обмін на мир”; 2) остаточно затвердити інститут спонсорства; 3) дати міцний поштовх переговорному процесу на Близькому Сході.

Слід зауважити, що Х. Мубарак зіграв важливу закулісну роль у заохоченні арабських сторін (Сирії, Йорданії, Лівану і палестинців у складі йорданської делегації) узяти участь у арабсько-ізраїльських переговорах на Мадридській конференції, та поінформував їх щодо ведення переговорної тактики з Ізраїлем. Ізраїльські політики, зі свого боку, також погоджувалися з твердженням президента Єгипту стосовно того, що настав час досягти консенсусу мирними заходами [4, с.135].

Роль Єгипту як координатора на Мадридській мирній конференції було високо оцінено у Вашингтоні. У підсумковому звіті Міністерства оборони США наданому Конгресу констатувалось, що “Сполучені Штати і надалі надаватимуть економічну допомогу Єгипту, оскільки він є головним партнером Ізраїлю на Близькому Сході, грає лідерську роль в Арабському світі, і являє собою антипод по відношенню до Іраку та інших радикально налаштованих країн регіону з політико-ідеологічної точки зору” [15, с.17].

Однак війна в Затоці і кінець “Холодної війни” підвищили рівень антиамериканізму в певних політичних колах Єгипту. Єгипетські ісламісти інтерпретували повітряні удари по Іраку під час “Бурі в пустелі”, як спробу Заходу покарати режим С. Хусейна за протистояння американським інтересам на Близькому Сході. Розпад СРСР, що стався незабаром після іраксько-кувейтського конфлікту, створив відчуття небезпеки у єгипетських ісламістів і “лівих”, які вважали, що зникнення “балансу сил” надасть Сполученим Штатам можливість безкарно диктувати свої правила гри у регіоні. Крім твердження, що араби втратили стратегічний баланс після припинення “холодної війни”, прихильники такого підходу приводили аргумент про насадження “західного культурного імперіалізму”. На початку 1990-х рр. ця тенденція почала набувати помітну активізацію серед ісламістів. Попри на те, що єгипетські опозиційні партії завжди мали певні непорозуміння

між собою, протистояння близькосхідній політиці США об'єднало їх. Єгипетські ісламісти вірили в те, що адміністрація Буша лобіює виключно ізраїльські інтереси у вирішенні Палестинської проблеми, і повністю підпорядковується “сіоністському впливу”, у той час, як офіційний Каїр робив великий акцент на досягненні консенсусу і арабської солідарності в політичному розумінні. Міністр закордонних справ АРС А. Муса підкреслював: “Ми маємо справу з вирішенням арабо-ізраїльських протиріч різними шляхами протягом багатьох років, і наш діалог зі Сполученими Штатами і Європою характеризується ясністю та відкритістю. Усі ми, зокрема Єгипет, працюємо над встановленням миру і докладаємо чималих зусиль для досягнення бажаних результатів. Арабська солідарність є головним і найважливішим зброєю для консолідації наших позицій в ході мирного процесу на Близькому Сході” [8, с.22].

Тим не менш, після війни у Перській Затоці 1990 р. близькосхідна політика США і Єгипту почала зазнавати розбіжностей з низки питань, головним серед яких стала Лівія. Адміністрація США залишалася непохитною на рахунок того, щоб скасувати санкції РБ ООН № 748 і 883, що їх було накладено на Лівію у зв'язку з обвинуваченням двох лівійських громадян у скоєнні вибуху американського пасажирського літака Pan Am 103 над Локербі (Шотландія) в 1988 році. Офіційний Каїр відкрито протестував проти накладених на Лівію санкцій. У листопаді 1991 р Х. Мубарак попередив Дж. Буша, що будь-яка воєнізована акція проти Лівії може створити загрозу для “безпеки і стабільності” в регіоні [24, с.4].

Окрім того, Х. Мубарак висловив своє невдоволення щодо доповідей на початку 1992 року, в яких Сполучені Штати прогнозували військові акції на території Іраку. Президент Єгипту відкрито заявляв, що він проти застосування сили проти режиму С. Хусейна. Слідом за даною заявою Х. Мубарака єгипетська преса стала констатувати, що США “охоплені черговою лихоманкою –встановити свою гегемонію по всьому Світу, перетворившись, таким чином, в єдину наддержаву з врахуванням нового світового порядку” [23, с.15].

У квітні 1993 року, через кілька місяців після приходу до президентської влади в США Б. Клінтона, Х. Мубарак здійснив офіційний візит до Вашингтона. У ході візиту Х. Мубарак звернувся до адміністрації Клінтона з проханням продовжувати програму з надання економічної допомоги Єгипту в таких самих обсягах. І, незважаючи на те, що “Доктрина Клінтона” в цілому була націлена на зменшення економічної допомоги партнерам США закордоном, Єгипет отримав в 1993-1994 фінансовому році 965 млн. амер. доларів тільки лише у якості економічної допомоги.

Серед обговорюваних проблем регіонального характеру на першому плані фігурував мирний процес на Близькому Сході. Х. Мубарак особисто передав Б. Клінтону листа від Х. Асада і Я. Арафата, освітивши загально-

арабської бачення шляхів вирішення нагальних проблем. Держсекретар США У. Крістофер зауважив, зі свого боку, що роль Сполучених Штатів у мирному процесі надалі перейде з розряду “головний посередник” у “повноцінний партнер” [1, с.30].

Політичне керівництво Єгипту також не бажало залишатись осторонь від патронажу мирного процесу на Близькому Сході. 13 березня 1996 р. лідери 29 країн зустрілися по ініціативі Х. Мубарака і Б. Клінтона у Шарм аш-Шейху з метою проведення міжнародний миротворчої конференції, що її було передбачено як засіб для активізації і підтримки близькосхідного мирного процесу. З цього приводу ізраїльський журналіст Рон Бен-Ішай констатував: “Наша політична еліта впевнена, що офіційний Єгипет прагне підтримувати мир з Ізраїлем, головним чином, тому що він бажає зберегти стратегічні відносини з США, які щорічно надають йому мільярди доларів. Що стосується палестино-ізраїльських, то стає нестерпним той факт, що кожен крок у мирному процесі контролюється і повинен бути схвалений президентом Мубараком” [21].

Критика політики Єгипту по відношенню до мирного процесу активно підтримувалася прихильниками “Лікуду” в американських засобах масової інформації навіть у період візиту Х. Мубарака до Вашингтона у березні 1997 року. На додаток, в американській пресі фігурувала інформація про те, що США смутно розуміють природу правлячого режиму в АРС, з звинуваченнями на адресу Міністра закордонних справ А. Муси у бажанні повернути його країну до витоків “насерізма” [22, с.48].

Однак, попри певні тертя політичного характеру у трикутнику США – Єгипет – Ізраїль, американська допомога Єгипту у 1997/98 фінансовому році зберігалася на рівні минулих років – 2,1 млрд. амер. доларів, з яких 1,3 млрд. амер. доларів припадало на військову і 815 млн. амер. доларів – на економічну допомогу.

Грудень 1998 р. на Близькому Сході ознаменувався тим, що США і Великобританія провели проти Іраку військову операцію, що отримала назву “Лис пустелі”, метою якої було позбавити Ірак здатності виробляти і використовувати зброю масового ураження, оскільки іракська сторона відмовилася співпрацювати з міжнародною комісією ООН. Всього по Іраку було нанесено 14 ракетно-бомбових ударів.

В інтерв'ю ліванському тижневику “Аль-Хауадіс” президент АРС підкреслив, що він дізнався про операцію “Лис пустелі” тільки з її початком І, коли Б. Клінтон, зв'язався з ним по телефону, Х. Мубарак сказав йому, що “іракські мирні жителі не повинні платити таку ціну за неугодний США режим С. Хусейна”. Окрім цього, президент АРС попередив Вашингтон, що надалі будь-які воєнізовані дії в регіоні можуть мати непередбачувані наслідки [17].

Початок XXI ст. ознаменувався загостренням міжнародних відносин, як у глобальному масштабі, так і на регіональному рівні. США оцінили те,

що у важку для них хвилину після терактів 11 вересня 2001 р. президент АРС виступив на підтримку будь-яких дій США у боротьбі з тероризмом. У посланні Х. Мубарака Дж. Бушу, переданому через Міністра закордонних справ АРС А. Махера офіційний Каїр виступав за скликання міжнародної конференції по боротьбі з тероризмом. На переговорах з Держсекретарем США К. Пауеллом незабаром після терактів 11 вересня А. Махер підкреслив необхідність “рішучого, але мудрого” викорінення цього явища [5].

Політичне керівництво АРС підтримало антитерористичну операцію США у Афганістані, заявивши через главу єгипетського МЗС А. Махера, що у Вашингтона, ймовірно, були вагомі причини для нанесення ударів по Кабулу. При цьому міністр висловив серйозну стурбованість долею афганського народу, “який досить настраждався і не повинен знову страждати” [10, с.248].

З іншого боку, Каїр відмовився взяти участь у військовій акції проти Афганістану, обґрунтувавши своє рішення небажанням воювати проти будь-якої мусульманської країни без достатніх на те підстав.

Слід зауважити, що після перемоги на президентських виборах в США Дж. Буша-молодшого Єгипет виявляв певний скептицизм до близькосхідній політиці нової республіканської адміністрації. 2 березня 2002 р. під час свого візиту до Вашингтона Х. Мубарак заявив, що Дж. Бушу не варто втручатися у процес палестино-ізраїльських переговорів, оскільки вже настав час Європи, яка повинна відігравати більш важливу роль у процесі мирного врегулювання на Близькому Сході [6].

Те, наскільки істотні суперечності Каїра і Вашингтона щодо вирішення Палестинської проблеми показали підсумки візиту Х. Мубарака до США у червні 2002 року. Часті вторгнення ізраїльської армії на Західний берег річки Йордан і в сектор Газа, а також блокаду резиденції Я. Арафата Дж. Буш розцінив як “законне право Ізраїлю захищати себе”. Президент АРС, зі свого боку, підкреслив, що тільки за умови мирного співіснування двох сусідніх держав – Ізраїлю та Палестини можна гарантувати, що вибухи, здійснювані палестинськими смертниками, припиняться [7].

Наступним пунктом для певної напруги у відносинах між США і Єгиптом став військовий удар Сполучених Штатів і їх союзників по Іраку. Проте, незважаючи на широкий суспільний резонанс в арабських країнах, Каїр не пішов на ускладнення відносин з Вашингтоном. Він, зокрема, не став закривати Суецький канал для проходу кораблів США і Великобританії, що прямували до зони військових дій проти Іраку. З одного боку, критикуючи дії США і їх союзників, Єгипет не дозволяв собі перейти ту межу, що призвело б до погіршення відносин зі Сполученими Штатами.

Протягом 2003-2004 рр. Єгипет продовжує бути несучою конструкцією усієї близькосхідної політики Вашингтона. У березні 2004 р. в рамках близькосхідного турне до Каїру прибув заступник державного секретаря

США з політичних питань М. Гроссман з метою викласти єгипетському керівництву нову американську ініціативу “Великий Близький Схід”. Вона передбачала проведення широких політичних, демократичних та економічних реформ в 22 країнах близькосхідного регіону, включаючи Північну Африку, в обмін на масштабну фінансову допомогу Заходу. Фактично мова йшла про плани докорінної перебудови цілого регіону за зразком, запропонованим Вашингтоном. Реакція на цей план в Арабському світі була негативною. Місцеві оглядачі відразу звернули увагу на два неприйнятних для більшості арабських країн моменту – ініціатива США ігнорує конфлікт з Ізраїлем, який араби вважають головною причиною кризового стану в Арабському світі, і нав’язує проведення внутрішніх реформ ззовні. Офіційний Каїр також скептично поставився до ініціативи США. Як заявив президент Х. Мубарак, реформи повинні визріти в арабських суспільствах з урахуванням національних особливостей, традицій, впливу релігії і власного політичного досвіду, а нав’язані ззовні реформи можуть привести до влади в арабських країнах екстремістські ісламські режими [3].

Таким чином, 2004 р. став переломним не тільки в американсько-єгипетських відносинах, а й у політиці США по відношенню до Арабського світу в цілому. Відхилення американської ідеї про демократизацію Близького Сходу, на додаток до квалості мирного процесу і низки соціально-економічних проблем, кілька роками по тому вилились у так звану Арабську весну, одним з наслідків якої стало повалення 30-річного президентського правління Х. Мубарака наприкінці січня 2011 року.

Список використаних джерел:

1. Аджадж У. Мубарак уда’а мама Клинтон аль-миляф аль-кямиль ли кулб аль-кадайя аль-арабийя // Аль-Хауадис. – 16 Нисан, 1993. – С.30-31.
2. Ат-Танахи Мухаммад Махмуд. Аль-уиляйят аль-муттахида аль-амрикийя уа аль-халидж аль-арабий. – Аль-Кагира. – 2005. – 347с.
3. Ба’да мубахасат узир аот-хариджийя ма укиль аль-хариджийя аль-амрикий // Аль-Ахрам. – 3 Азар, 2004
4. <http://www.ahram.org.eg/Archive/2004/3/3/FRON7.HTM>
5. Зубаренко І.В. Американсько-єгипетські відносини у контексті близькосхідної політики США (1952-1991 рр.): Дис. – Одеса, 2005. – 163с.
6. Мажди А.Х. Аль-Гуджум аля Аль-уиляйят аль-муттахида нукта тахауулб фи та’рих аль-бащарийя
7. <http://www.elshaab.com/alshaab/GIF/15-09-2001/Magdi%20Hussien.htm>
8. Мубарак ябдау зияратагу ли Вашингтон // Аль-Ахрам. – Ас-Сафт 2 Азар (Марис), 2002. <http://www.ahram.org.eg/Archive/2002/3/2/fron0.htm>
9. Мубарак ябдау алтйаума зияратагу аль-муртакиба ли Вашингтон ли бахс усус ат-тахаррук хиляля аль-мархаля аль-мукбиля ли халль азма аш-Шарк аль-Аусат// Аль-Ахрам. – Аль-Арба’а 5 Хазиран (Юнийю), 2002. <http://www.ahram.org.eg/Archive/2002/6/5/fron0.htm>

10. Тахсин Б. Ма аль-маълуб мин Мубарак фи мархалят ас-салям аль-джажиж? // Аль-Усф. – 13 А’аб, 1992. – с. 21-22.
11. Юрченко В.П. Военно-техническое сотрудничество США с арабскими странами (конец XX – начало XXI вв.) // Ближний Восток и современность. №18, 2003. – С. 245-254.
12. Юрченко В.П. Военно-техническое сотрудничество США с арабскими странами (конец XX – начало XXI вв.) // Ближний Восток и современность. №18, 2003. – С. 245-254.
13. Aftandilian G. L. Egypt’s bid for Arab leadership. – New York: Council on Foreign Relations Press, 1993. – 578 p.
14. Bar-Illan David. Egypt against Israel. Commentary, №3, September, 1995.- P. 34-37.
15. Bentsur E. “The way to peace emerged at Madrid,” Feb. 15, 2002, Jerusalem Center for Public Affairs, accessed July 21, 2006, <http://www.jcpa.org/jl/vp472.htm>
16. Bovard J. The Continuing Failure of Foreign Aid. Policy Analysis. № 65, January 31, 1986. <http://www.cato.org/pubs/pas/pa065.html>
17. Conduct of the Persian Gulf War. Final Report to the Congress. Pursuant to Title V of the Persian Gulf Conflict Supplemental Authorization and Personnel Benefits Act of 1991 // Public Law 102 25u April 1992. Washington. Department of Defense, 1992, P. 10-18.
18. Jabber P. Egypt’s crisis, America’s dilemma. – Foreign Affairs.- Summer 1986, Vol.64, N5. – P. 28-30.
19. Mubarak grants interview to “al-Hawadeth” given to M. Karam <http://www.sis.gov.eg/egyptinf/politics/preside/interview/html/int28199.htm>
20. Quandt W. B. The United States and Egypt. – W., D.C.: Brookings Institution, 1990. – 780 p.
21. Quandt W. B. Peace Process: American Diplomacy and Arab-Israeli Conflict since 1967. Wash., 1993. – 750 p.
22. Staloff R. And Clawson P. U.S. Military aid to Egypt: Assessment and recommendations. Policy watch, 325 (July 8, 1998), P. 1-17.
23. Stein K.W. Egyptian-Israeli Relations // MERIA (Middle East Review of International Affairs). – 1997. – Volume 1, № 3.
24. <http://meria.idc.ac.il/journal/1997/issue3/jv1n3a5.html>
25. The Arab Strategic Report 1997. Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies. Cairo, Egypt, 1997 – 119 p.
26. Tyler P. and Schmitt E. Pentagon Charts Military Opinions for Bombing Iraq. The New York Times, March 19, 1992, P. 14-17.
27. Wines M. U.S. Will Try Diplomatic Actions before a Military Strike on Libiya. The New York Times, November 6, 1991, P. 3-8.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПІВПРАЦІ США З АСЕАН У ХХІ СТОЛІТТІ

МИХАЙЛО КОМАРНИЦЬКИЙ

*кандидат політичних наук, асистент
кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Розширення і поглиблення політичної і торгово-економічної взаємодії між США та АСЕАН на початку ХХІ століття, пов'язане передусім з трансформацією геополітичної та гео економічної ситуації в регіоні, зміною якості розвитку країн-членів АСЕАН, які стали центром зростання не лише виробництва та споживання, але й зуміли збільшити інвестиційні потоки. Азіатсько-Тихоокеанський регіон (АТР) має потужний ресурсний, фінансово-економічний, і технологічний потенціал, а країни АСЕАН утворюють в ньому своєрідний центр, де динамічно розвиваються інтеграційні процеси. Протягом трьох останніх десятиліть відносини між АСЕАН та США стрімко розвиваються та охоплюють сферу політичної безпеки, економіки, торгівлі та інвестицій, соціальної, культурної сфери та співпраці в галузі розвитку.

Основним напрямком співробітництва у сфері політичної безпеки є роль США у підтриманні миру і стабільності в регіоні, зокрема, нерозповсюдження ядерної зброї, боротьба з тероризмом, транснаціональною злочинністю та піратством. США й надалі зацікавлені в продовженні розбудови регіональної архітектури та визнають центральну роль АСЕАН у розбудові регіональної співпраці. З приходом до влади адміністрації Барака Обами США кардинально переглянули свої погляди щодо співпраці з АСЕАН, що обумовлено низкою факторів, серед яких прагнення США зберегти та закріпити свої економічні позиції в умовах загострення конкуренції в АТР, вихід АСЕАН на позиції загально визнаного інтеграційного лідера в регіоні, зміцнення позицій Китаю в регіоні та в світі. З одного боку, це можна вважати пошуком адекватної відповіді на противагу новому регіональному курсу Китаю, з іншого – підвищенням значення самої Асоціації країн Південно-Східної Азії.

Проведення такого курсу передбачає налагодження більш ефективного дипломатичного співробітництва та покращення іміджу США в АТР, вирівнювання дисбалансу у відносинах США з найбільш і найменш економічно розвиненими членами АСЕАН; розвиток програм партнерства діалогу та сприяння налагодженню інтеграційних механізмів Асоціації; створення умов для формування зони вільної торгівлі США-АСЕАН; вироблення більш ефективної політики щодо розвитку співпраці між США та М'янмою[1, с. 7].

З економічної точки зору, як і раніше, США є основним експортним ринком для країн АСЕАН, але його значення зменшується, в той час, як

значення китайського ринку зростає. США залишається єдиною провідною державою-інвестором у регіоні. Американські інвестиції в АСЕАН становлять 153 млрд. доларів США, що більше, ніж інвестицій в Китай, Гонконг і Тайвань (разом взятих) [2]. Країни-члени АСЕАН є четвертим за величиною експортним ринком для США. В 2014 році експорт США у країни АСЕАН становив 52 млрд доларів США [3]. Підписання Торгівельної й інвестиційної рамкової угоди (ТІФА) в 2006 році значно розширило торгівельні та інвестиційні потоки. Створення до кінця 2015 року Економічного співтовариства АСЕАН (ASEAN Economic Community) повинно надати потужний стимул для американських корпорацій інвестувати в АСЕАН, що, в свою чергу, сприяло б зростанню економічної активності США. Крім того, розвиток економічної інтеграції в регіоні сприяє подальшому зменшенню розриву у рівні розвитку країн-членів АСЕАН.

Серед ключових напрямків взаємодії США з АСЕАН – співпраця з глобальних економічних питань. Для узгодження спільних кроків на найвищому рівні в останні роки звичною стала практика проведення самітів глав держав і урядів. Такий підхід допомагає США і АСЕАН координувати свої позиції в рамках СОТ, АТЕС, здійснювати координацію з іншими регіональними організаціями, а також сприяє створенню так званих “цільових груп” США-АСЕАН з різних питань розвитку співпраці, в тому числі і тих питань, які залишаються спірними для сторін.

Для підтримання співпраці у соціальній та культурній сфері, а також галузі розвитку, США зосереджує увагу на освітніх обмінах, захисті навколишнього середовища, зниженню ризиків виникнення стихійних лих та реагування на них. Крім того, за ініціатииви президента США Барака Обами створено групу видатних осіб США-АСЕАН (U.S.–ASEAN Eminent Persons Group) для вивчення шляхів поглиблення та розширення існуючого співробітництва між АСЕАН і США, а також вироблення рекомендацій щодо перспектив розвитку відносин між США та АСЕАН в 2015-2020 роках.

Серед пріоритетів співробітництва між США та АСЕАН у другій декаді ХХІ століття у сфері політичної безпеки пріоритетними залишаються боротьба з транснаціональною злочинністю, тероризмом, створення потенціалу для ефективного управління, підвищення верховенства правових та судових систем, підтримка захисту прав людини. В економічній сфері основна увага буде зосереджена на створенні ініціатив щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності, дотриманню міжнародних норм, підвищення прозорості та спрощення правил і процедур, співпраця для підтримки малих і середніх підприємств АСЕАН, інформаційних та комунікаційних технологій, фінансового співробітництва. Розвиток науки й техніки, ліквідація наслідків стихійних лих, впровадження нових програм з нарощування потенціалу, з метою покращення здатності АСЕАН запобігати, реагувати та ліквідувати наслідки стихійних лих, співробітництво в галузі охорони здоров'я,

зокрема, подолання загрози нових інфекційних захворювань, обговорення проблем зміни клімату, створення стипендіальних фондів і програм навчання мають сприяти розвитку соціально-культурного співробітництва [4].

АСЕАН залишається епіцентром регіональної інтеграції, базовим елементом системи зон вільної торгівлі з ключовими партнерами. Щодо більш широких інтеграційних форматів, то з точки зору теперішньої адміністрації США, найбільш багатообіцяючим проектом є Транс-тихоокеанське партнерство (Trans-Pacific Partnership), створення якого може стати певною противагою східноазійському регіоналізму та сприяти зміцненню позицій Сполучених Штатів в АТР. Станом на початок 2015 року США, Австралія, Бруней, В'єтнам, Малайзія, Нова Зеландія, Перу, Сінгапур, Чилі, Канада і Японія узгодили основні рамки транс-тихоокеанського партнерства, які передбачають створення зони вільної торгівлі, прийняття загальних стандартів охорони прав інтелектуальної власності, навколишнього середовища, трудових норм. Зацікавленість до участі в переговорах з щодо розвитку цієї ініціативи надійшла з боку Мексики, Філіппін і Тайваню.

Прихильність адміністрації Б. Обама до ідеї транс-тихоокеанського партнерства посилюється як внутрішніми факторами, пов'язаними з потребою створення робочих місць, розширенням експортного виробництва, так і зовнішніми, в тому числі необхідністю протистояти експортній експансії та впливу Китаю в регіоні. Сполучені Штати виступають за приєднання до переговорів інших країн АТР. Проте досягнення цілісної угоди в рамках цього партнерства стримується суперництвом провідних економічних держав за позиції в регіоні, а також різноманітними економічними і політичними інтересами потенційних учасників.

Очевидно, що АСЕАН і США виконують свої зобов'язання передусім в контексті стратегічної корисності довгострокових партнерських відносин. У свою чергу, об'єднання інтересів з одним з таких великих партнерів поза межами регіону, як США, дає АСЕАН можливість проводити політику активізації міжнародної інтеграції та розбудови спільноти АСЕАН, а також зміцнити зовнішні зв'язки.

Список використаних джерел:

1. Pavin C. ASEAN-U.S. Relations: What Are the Talking Points? – Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2012. – 137 p.
2. Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). ASEAN Economic Community (AEC) Chartbook 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asean.org/resources/item/asean-economic-community-aec-chartbook-2014>
3. Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). External Trade Statistics. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asean.org/resources/2012-02-10-08-47-55/asean-statistics/item/external-trade-statistics-3>
4. U.S.–ASEAN Eminent Persons Group Overview. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://csis.org/program/us-asean-eminant-persons-group>

**СПІВРОБІТНИЦТВО СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ
АМЕРИКИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО
ФОРМУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ
У РАМКАХ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ РАДИ**

АЛЬОНА КОРОЛЬОВА

аспірант

Дипломатичної академії України при МЗС України

Питання енергетичної безпеки завжди відзначалось нагальністю у порядку денному, що виносилось на розгляд світової спільноти. Особливої ваги енергетична компонента набула в умовах глобалізаційних зрушень, посилення взаємозв'язків і взаємозалежності між країнами, появи нових центрів сили. Однією із провідних форм співпраці США та ЄС у галузі реалізації енергетичної політики є Енергетична Рада ЄС-США.

Метою Ради з питань енергетики як форуму щодо енергетичних пріоритетів між ЄС і США, є сприяння формуванню глобальної енергетичної безпеки на основі прозорості, стабільності та принципу недискримінації на глобальному енергетичному ринку. Рада сприяє розвитку політик і нормативно-правової співпраці щодо ефективного і збалансованого використання енергії, а також націлена на спільне дослідження і розвиток технологій чистої енергії.

Енергетична Рада покликана вивчати питання диверсифікації енергетичних джерел шляхом використання скрапленого природного газу, енергії сонця, вітру та біопалив, атомної енергії. Такі дії мають активізувати економічне зростання і створення робочих місць, зміцнити енергетичну безпеку та міжнародну співпрацю, а також підкреслити важливість та нагальність боротьби проти глобальних проблем у сфері енергетики і клімату.

Зазначена кооперація у галузі енергетики була розпочата у 2009 р. із метою “поглиблення діалогу щодо стратегічних енергетичних питань, сприяння взаємодії енергетичних політик та наукового співробітництва в сфері технологій екологічно чистої енергії” [1]. Саме в 2009 р. під час газового конфлікту між РФ та Україною 27 держав-членів ЄС, які до того часу керувались власними енергетичними пріоритетами, інтересами та баченням, усвідомили необхідність вироблення спільного підходу до енергетичного питання та встановлення тісної співпраці із США для гарантування енергетичної безпеки на континенті. “Потреба в створенні Ради породжена з необхідності Європи шукати альтернативи залежності від газу РФ. Росія все частіше ви-

користовує поставки газу як інструмент внутрішньої та зовнішньої політики, що підвищує ризики ринків ЄС” [2].

Настрої країн ЄС цілком співпали з баченням та прагненням США керувати власним енергетичним майбутнім, сприяти певним регіонам та країнам у побудові їх енергетичної незалежності, а також впливати на тенденції світового енергетичного ринку та його гравців, збільшивши експорт енергетичних ресурсів. Більше того, “торговельні відносини США і ЄС є найпотужнішими в світі, відбувається посилення взаємозв’язків між економіками, тому європейська енергетична безпека природно знаходиться в колі інтересів США” [2].

Аналіз щорічних зустрічей Енергетичної Ради ЄС-США у період із 2009 р. по 2014 р. засвідчує, що учасники відводять важливу роль даному форуму, сподіваючись, що Рада слугуватиме новими рамками двостороннього співробітництва у сфері глобальної енергетичної політики та безпеки задля руху в напрямку використання низько вуглецевих енергетичних джерел. Комісар ЄС з питань енергетики Андріс Пієбалґс на першій зустрічі Ради в 2009 р. зазначав: “Енергетична Рада є своєчасною ініціативою в контексті зростаючого глобального занепокоєння щодо енергетичної безпеки та важливої ролі, яку відіграє сектор енергетики в процесі зміни клімату. Піднесення цих дебатів до політичного рівня підкреслює значущість, яку ми всі надаємо цій сфері взаємодії” [3].

Під час другої зустрічі Енергетичної Ради ЄС-США 19 листопада 2010 р. (м. Лісабон, Португалія) учасники працювали в рамках трьох робочих груп: енергетична політика (стійкість біопалива, безпека атомної енергетики, енергоефективність, використання електричних транспортних засобів), глобальна енергетична безпека (Південний потік та глобальні енергетичні ринки), а також співпраця в галузі дослідження енергетичних технологій.

У Спільній заяві, виробленій після зустрічі Енергетичної Ради ЄС-США від 29 листопада 2011 р., сторони досягли домовленості спрямувати спільні зусилля для реалізації низки практичних заходів із метою підсилення енергетичної безпеки (заснування двох Центрів електроприводного транспорту в США та Італії, проведення переговорів з приводу підготовки до підписання Угоди про розробку спільної специфікації енергоефективності та використання логотипу ENERGY STAR, обмін знань та практичних надбань в галузі енергетики тощо).

Метою четвертої зустрічі Енергетичної Ради ЄС-США, що відбулась 5 грудня 2012 р. (м. Брюссель, Бельгія), було сприяння становленню прозорих і сталих енергетичних ринків, а також налагодження взаємодії країн щодо регуляторних політик, що заохочують безпечно, ефективно та стабільно використання енергії.

П'яте засідання Енергетичної Ради ЄС-США (2 квітня 2014 р., Вашингтон, США) відбувалось на тлі гострих подій в Україні, та стало відповіддю на виклики енергетичній безпеці, що стрімко породжувались конфліктом. У спільній заяві наголошується на занепокоєнні США та країн ЄС щодо енергетичної безпеки та визнається потреба у зміцненні енергетичної безпеки у Європі.

ЄС і США засудили незаконну анексію Криму і входження півострова до складу Росії, а також підкреслили принципи розвитку енергетичних відносин з РФ (взаємодія, прозорість, чесність, відсутність дискримінації, відкритість до конкуренції та співпраці з метою гарантування єдиних правил гри для безпечних і надійних енергопостачань). Під час зустрічі Енергетична Рада висловила свою тверду підтримку зусиллям України у напрямі диверсифікації постачань природного газу, трансформації системи субсидіювання цін на енергоносії, підвищення енергоефективності та прозорості ринку.

Спільна заява учасників Енергетичної Ради визнає перспективним експорт зрідженого газу США, який надасть переваги країнам ЄС та іншим стратегічним партнерам, та вітає переговорний процес щодо започаткування амбіційного проекту Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства (ТТІР) між Європейським Союзом і США.

У своїй промові Державний секретар США Джон Керрі зазначив: “Це питання зводиться до наступної тези: жодна нація не має права використовувати питання енергетичного постачання як важелі впливу на вибір майбутнього народів, а також не може використовувати його як зброю. Ми всі повинні бути зацікавлені в тому, щоб наші країни мали достатню кількість енергії, необхідної для здійснення економічної діяльності, забезпечення безпеки і добробуту нашого населення” [4]. Згідно твердження Державного секретаря, з 2015 року обсяг постачання газу Америкою перевищить обсяг споживання газу країнами Європи. Таким чином, доводиться важливість партнерські зв'язків США з ЄС у процесі вирішення енергетичного питання.

Підсумковим документом шостого засідання Енергетичної Ради ЄС-США, що відбулось 3 грудня 2014 р. (м. Брюссель, Бельгія), стала спільна заява учасників про рішучість США і ЄС стояти пліч-о-пліч у їхній підтримці нового українського уряду та необхідність впровадження реформ енергетичного сектору України у відповідності із зобов'язаннями перед Енергетичним співтовариством. У документі схвалена перспектива поставок із США в країни Європу скрапленого природного газу з метою подальшої диверсифікації енергетичних ресурсів на європейському континенті.

Отже, співробітництво США та країн ЄС щодо формування енергетичної політики у рамках Енергетичної Ради відзначається посилен-

ням інтенсивності контактів та обсягом взаємодії, що продиктоване агресією Росії проти України й практикою використання Росією енергопостачань у якості важелю впливу на європейські країни. Кожна з 28 країн ЄС проводить власну енергетичну політику, має своє бачення та підходи до питання досягнення енергетичної безпеки, у тому числі, питання щодо підвищення рівня співпраці з Росією в галузі енергетики або намір подолати енергетичну залежність від РФ. Проте, за останній час викристалізовується усвідомлення європейського товариства діяти за спільним вектором, який обстоює необхідність диверсифікації джерел енергетичних ресурсів, продовження співпраці з Росією, а також пришвидшене зближення зі Сполученими Штатами Америки, які готові страхувати енергетичні ризики ЄС, що виникають через дефіцит власних енергетичних ресурсів та практику використання енергопостачань Росією у якості засобу провадження зовнішньої політики.

Список використаних джерел:

1. European Commission (2009), "The EU-U.S. Energy Council", Joint Press Statement, 2009, Accessed from http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2009_energy_council_joint_press_statement.pdf
2. Peros, Andri. 2011. The Future of U.S. – EU Energy Cooperation. Washington D.C: Woodrow Wilson International Center for Scholars. Accessed from <http://www.wilsoncenter.org/event/the-future-us-eu-energy-cooperation>
3. EU-US Summit Yields Energy Cooperation. EU News and Policy Debates Across Languages, November 5, 2009. Accessed from <http://www.euractiv.com/climate-change/eu-us-summit-yields-energy-coope-news-222945>
4. John Kerry, Remarks at the U.S.-EU Energy Council Meeting, Belgium, Brussels, U.S. Department of State. April 2, 2014. Accessed from <http://www.state.gov/secretary/remarks/2014/04/224287.htm>

КЛІЕНТЕЛІЗМ ЧИ АСИМЕТРИЧНЕ ПАРТНЕРСТВО: ДИЛЕМИ ЧЕШЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИН

НАТАЛІЯ КРИВОРУЧКО

аспірант

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
магістрант Східних Студій Варшавського університету

Анотація. Метою статті постає спроба аналізу характеру співробітництва ЧР та США, особливостей такої моделі партнерства та наслідків для європейської політики безпеки. В ході дослідження розглянуто погляди американських, чеських, російських та українських вчених на особливості співпраці європейських держав з Вашингтоном, основні підходи до врегулювання проблем та можливостей взаємодії. Окреслення основних проблем у чесько-американських відносинах дало змогу простежити їх специфічність та принциповість, розуміння яких може стати одним з інструментів зменшення негативного впливу асиметричного партнерства у відносинах з США і однією з рефлексій на тему нерівномірності розвитку міжнародної системи безпеки.

Ключові слова: асиметрія, безпека, клієнтелізм, стратегічна культура, США, ЧР.

Summary. The aim of article is attempt to analyze character of cooperation between the Czech Republic and the United States of America, research features of this model an international partnership and implications for European security policy. In a study reviewed the views of American, Czech, Russian and Ukrainian researchers on the collaboration features between the European states and Washington, described the main approaches to settlement of problems and the opportunities for cooperation. The determinations of the main problems in the Czech-American relations made it possible to trace their specificity and integrity, and helped better understanding tools for reduce negative impact of asymmetric partnership relations between CR and USA. The article is one of the reflections on of dissimilar development the international security system.

Key words: asymmetry, security, clienteles, strategic culture, United States, Czech Republic

Ускладнення системи безпеки міжнародних відносин, урізноманітнює її чинники, що впливають на її формування та співробітництво міжнародних акторів. Стратегічне лідерство Сполучених Штатів поруч із слабкістю Спільної політики безпеки і оборони ЄС. Умови, що склалися підтверджують необхідність пошуку державами ЦСЄ сильніших союзників у підтримці чи гарантуванні відповідного рівня безпеки й уникнення загроз. Водночас не співмірність державних стратегій, різнорід-

ність державних інтересів та нестабільність інститутів безпеки ставить проблему необхідності визначення рамок, меж співробітництва, однією зі сторін яких виступає глобальний лідер, яким залишаються Сполучені Штати, а другою – невелика європейська держава. Для визначення характеру співробітництва в сфері безпеки європейських держав та Сполучених Штатів обрано невелику державу в Центрі Європи, якою є Чеська Республіка. Складність проблеми полягає в тому, що з огляду на географічні, політичні та ін. показники у науці міжнародних відносинах малим державам, зазвичай відводять другорядну роль, а характер їх відносин з регіональними чи глобальними лідерами часто клеймують як відносини залежності, підпорядкованості чи “клієнтелізму” (хоча існують і винятки такі як Швейцарія, Швеція, Норвегія тощо). Саме тому метою нашого дослідження є спроба на прикладі чесько-американських відносин зрозуміти можливості й суть формування відносин двох нерівнозначних за потужністю і впливом країн, виділити основні напрямки їх співпраці та простежити “силу безсильних” (за Вацлавом Гавелом) у формуванні сприятливого політичного, економічного, безпекового клімату.

У цьому контексті український науковець Г. Перепелиця говорить про те, що малі держави мають достатньо сил для забезпечення свого суверенітету, територіальної цілісності та незалежності, проте їх вплив в регіональному та міжнародному просторі – надзвичайно слабкий [21]. Одночасно американський дослідник Ален Сенс у своєму дослідженні “Безпека малих держав в Європі після холодної війни” зауважує: “політичне життя малопотужних держав полягає у постійній боротьбі за політичну, економічну і соціальну автономію, за національне виживання або територіальну цілісність. Тому вони готові йти на поступки, поступаючись своїми інтересами заради відвернення небезпеки для держави [11, с.231] Подібного висновку доходять дослідники Д. Баррі та Д. Братт, які наголошують, що відносини в сфері безпеки невеликої держави з Америкою характеризується взаємозалежністю, тому жодна з держав не тільки не може ігнорувати вимоги США у сфері безпеки, але і відокремитися від наслідків американських рішень у цій сфері. [2, с.25]. Символічним видається наведення тут думки українського письменника, перекладача Юрія Андруховича, який говорить про те, що “...Центральноевропейський страх історично балансує між двома лихами: нападають німці, або нападають росіяни. Центральноевропейська смерть – це смерть або в тюрмі, або в концтаборі, центральноевропейська подорож – це втеча. Але куди? Від росіян до німців? Чи від німців до росіян? Добре, що для таких випадків існує ще Америка” [1, с.43]. Відповідь на це риторичне запитання

спробуємо знайти за допомогою теорії асиметрії та простеження характеристик особливостей співпраці малих держави з глобальними потугами.

Практичність застосування асиметричного підходу, що дедалі частіше зустрічається в європейських академічних дослідженнях, пояснюється новим характером загроз і викликів, зміною державних стратегій безпеки та умов порушення міжнародних договорів. Більше того, за словами європейських науковців, асиметричні стратегії на сучасному етапі постають невід'ємною частиною практики дипломатії і ефективного провадження національної політики безпеки будь-якої суверенної держави. За словами українського дослідника О. Гончаренка, з точки зору загальної теорії ігор симетричних стратегій не буває і не може бути в принципі. Всі стратегії гравців у відомих конфліктах минулого і сучасності завжди були і є асиметричними. Мова може йти лише про ступінь асиметричності та вплив цієї асиметричності на кінцевий результат. [18, с.54]

Актуальність обраної проблематики не вичерпується вивченням умов співпраці малих держав з США, і ґрунтується на широкому контексті можливостей впливу і підтримки зі сторони Вашингтону “молодих демократій”, в тому числі України. Проблема безпеки та визначення її стійких гарантій постає однією з головних не лише в українському суспільно-політичному дискурсі, тому її вирішення однаковою мірою залежить як від рішень керівної верхівки України, США, ЄС, так і РФ, тобто середовища безпеки, в якому вона знаходиться. Разом з тим, розгляд досвіду асиметрії відносин двох держав ЧР і США може бути екстрапольований на українсько-американські відносини, потенціал котрих формується не лише з огляду на загрози, але й широку українську діаспору в США, в тому числі найкращих представників “українського інтелекту”, їх наукові розробки та інновації.

Стаття ґрунтується на наявних розвідках, академічних статтях, експертних висновках, звітах політиків, дипломатів, урядовців США, Чехії, Польщі та України. Можливості асиметричних відносин у своїх дослідженнях проектували американські науковці К.Боулдінг, І.Галтунг, К.Райт, С.Чейз, Е.Степанова, чеські І. Шнайдер, Я. Ейхлер, О. Дітріх, польські С. Козей, М. Мадей, З. Чекановський, Н. Гінек, В. Стжітецьки, М. Кожан, вітчизняні Г. Перепелиця, Ю.Щербак, Н.Кравчук, Д. Лакішик, І. Погорська, О. Потехін та ін. Звертаємо також увагу, що при аналізі досліджень, що розкривають суть відносин американського та європейського континентів важливим залишається також питання “хто розглядає проблему?” Йдеться насамперед про відмінність підходів між американськими та європейськими дослідниками, про що зазначає Оле Вівер. [17, с.473] Відмінності в підходах до вивчення проблем безпеки можемо

простежити, з огляду на роль і місце, яке відводить США європейським державам у глобальному й регіональному вимірах, а також із визнання першочерговості проблем та способу їх вирішення: в першому випадку основним підходом залишається реалізм, при цьому основна увага зосереджена на державі як предметі дослідження, другий підхід в рамках теорії політичного структуралізму та біхевіоризму передає більш широку рефлексійність та критичність, розширюючи предмет свого дослідження як на локальному, так і глобальному рівнях. Така особливість не означає абсолютної відмінності у предметах дослідження, скоріше розглядає проблеми безпеки з різної перспективи, за допомогою різних інструментів дослідження.

З огляду на недостатню розвиненість проблематики в українському науковому дискурсі, суть основних категорій та понять розкриватимемо в ході висвітлення основної проблематики. Термін “асиметрія” походить від грецького “*ασυμμετρία*”, що в перекладі означає не співмірність, відсутність або порушення симетрії. Термін вживається як в точних науках, таких як математика, фізика, біологія, генетика, так і в художній творчості, образотворчому мистецтві, культурі, а з 70-х років начальник Управління загальних оцінок Пентагону Ендрю Маршал одним із перших застосував цей термін у військово-політичній сфері. Зокрема, Е.Маршал звернув увагу на можливе асиметричне ведення війни з таким, здавалося б, симетричним противником, яким був СРСР [3, с.21]. Як пише Надзвичайний і Повноважний Посол України Юрій Щербак, термін “асиметричні відносини” спочатку мав військово-стратегічне значення і лише згодом став широко вживаним у поточній політичній мові [22]. Одне з найбільш системних постає визначення експертів Інституту стратегічних досліджень, США Стівена Метца та Дугласа Джонсона: “Асиметрія у військовій сфері та сфері національної безпеки – це вміння діяти, організувати свою діяльність та мислити відмінним від опонентів чином з метою максимізації власних переваг та використання вразливих місць опонента, захоплення ініціативи чи забезпечення простору для маневрування”. [13, с.5] Інша американська дослідниця, Катерина Степанова застосовує поняття асиметрія у контексті визначення збройного конфлікту. Відповідно асиметрія інтерпретується як значні відмінності між сторонами, перш за все у військовій та економічній сфері, а також потужності влади і ресурсів [12].

Американська академічна думка містить й опозиційні погляди щодо тлумачення концепції “асиметрії”. Фахівець в сфері стратегічних досліджень Колін Грей охарактеризував ідею асиметрії як “пусту концепцію (“essentially hollow concept”), яка може мати обмежене застосування лише у специфічних випадках, коли суперник використовує атипіві форми і методи боротьби [7, с.352]. Міністр оборони США Вільям Коен відзначив

існування “парадоксу супердержави”, ситуації, коли жодна країна не може “напряму кинути виклик США”, проте може загрожувати побічно, за допомогою асиметричних конфліктів у формі “хімічної, біологічної або навіть ядерної війни” [14]. Після терактів 2001 року почали застосовувати термін “асиметричні загрози”, особливо у контексті міжнародного тероризму, небезпеки поширення зброї масового знищення тощо. Директор Центру вивчення тероризму та політичного насильства у Великобританії Пол Уїлкінсон, назвав цю ситуацію “реалізацією сили слабкого проти слабкості сильної” і образно порівняв боротьбу з тероризмом з роботою воротаря, який може “блискуче захищати ворота команди сотні разів, але люди все ж запам’ятають той єдиний гол, який був пропущений” [5]

Своєю чергою російська дослідниця Лариса Дериглазова, вважає, що суттю вивчення асиметричних відносин є аналіз стратегії і тактики боротьби слабких проти сильних. “... якщо теоретики та аналітики більшою мірою зацікавлені у відповіді на питання, чому можлива перемога слабкого або чим обумовлено поразку сильного, то для практиків (політиків і військових) важливим є пошук оптимальної стратегії в подібних ситуаціях,” – зазначає дослідниця. [19, с.126].

Український вчений Г. Перепелиця визначення поняття асиметричні відносини подає як відносини між суб’єктами різної величини, коли одна сторона за основними параметрами значно переважає іншу або, маючи перевагу в одних показниках, значно поступається в інших. [21] Важливим у цьому контексті постає зауваження Г.Перепелиці про те, що симетрія і асиметрія характеризують тип відносин, а не суб’єктів цих відносин. При аналізі основних характеристик відповідного типу відносин, виокремлюється й картина основних факторів, що впливають на поглиблення їх асиметрії в сфері безпеки. До таких відносимо: політичну нестабільність, зменшення коштів на фінансування армії та військового комплексу держави, непрофесійність армії та спеціальних груп призначення, відсутність спільних проєктів з державами, потужнішими у військовому й оборонному комплексах та матеріальних можливостях [21].

Відносини Чеської Республіки з США мають глибоке історичне коріння та міцну політичну традицію партнерства політичних еліт, що й зумовлює їх геополітичну вагу для обох держав. Чеська Республіка розглядає Сполучені Штати не лише як гаранта державної та регіональної безпеки (дане положення знаходить відображення у Стратегії безпеки ЧР), але й як фактор стримування своїх союзників, які в силу історичних, політичних чи інших обставин можуть нести в собі небезпеку для чеської державності; мова йде насамперед про Росію та впливи Німеччини. Для США Чеська Республіка була однією з інших малих держав, підтримка

відносин з якими дозволяла Вашингтону реалізовувати свої інтереси на європейському континенті. Водночас політика безпеки ЧР змінювалась відповідно до ролі, інтересів і цілей зовнішньої політики Сполучених Штатів. Це було продемонстровано участю чеських військових, цивільних в операціях НАТО, в планах розміщення системи ПРО на території ЧР. Крім того, асиметрична стратегія Чеської Республіки побудована на підтримці американських інтересів в Центральній Європі, проявляється і шляхом позитивних голосувань ініціатив Вашингтону на форумах, засіданнях ООН і НАТО для надання діям США легітимості.

З початку встановлення перших дипломатичних контактів на двосторонньому рівні ЧР і США, їх характер можна окреслити як “асиметричні”, з точки зору не лише нерівноцінності державних потужностей, впливу в системі міжнародної безпеки (в дусі концепції “real politic”), але й з точки зору сприйняття загроз та готовності застосування інструментів для їх відвернення чи попередження (конструктивістський підхід). Особливістю цих відносин стала пріоритетність врахування інтересів глобального партнера та гарантій безпеки невеликої держави, а також підсилення ролі останньої в регіональній системі безпеки. Вивчення стратегічних документів Чехії свідчить про те, що формування основного документу політики безпеки – Стратегії безпеки, відображає не лише динаміку розвитку середовища безпеки, в якому розміщена ЧР, а й рівень співпраці з США на кожному з етапів. Аналіз стратегій безпеки 1999, 2001, 2003 та 2011 років вказує, що інтереси США у сфері безпеки закріплені на третину. Водночас в основному зовнішньополітичному документі ЧР закріплює за США роль “стратегічного партнера”, й трактує Вашингтон як “гаранта політичної безпеки”. Одним з прикладів переважання американських інтересів у спільних проектах з ЧР – питання розміщення елементу ПРО, яке поставило перед ЧР загрозу націлення балістичних ракет з боку РФ та непряму загрозу з боку держав Близького Сходу. Дане питання з одного боку засвідчує особливу прихильність США до свого європейського партнера (міжміністерські й експертні зустрічі, консультації, навчання на цьому етапі досягли свого апогею), а з іншого – протиставляє союзницьку позицію Чехії думці більшості держав Європи, Росії та Китаю, розділивши цим внутрішньополітичну сцену ЧР та союзників.

Зауважимо також різницю трансатлантичних стратегій ЧР в історичному контексті: якщо з початку незалежності та до вступу до НАТО, на перший план у формуванні співробітництва ЧР з США виходить історичний та особистісний чинники, то після набуття повноправного членства в НАТО (1999) та ЄС (2004), визначальними постають внутрішньополітичний, ідеологічний та “безпековий” фактори. З одного боку, мова йшла про дружні відносини на президентському рівні Вацлава Гавела і

Білла Клінтона, прихильне відношення до ЧР представника США в ООН Мадлен Олбрайт та ін. З іншого, розв'язання спільних проблем проти-ракетної оборони, участі у спільних місіях тощо поставило перед ЧР проблему необхідності визначення пріоритетності зовнішніх інтересів, що отримало відображення у широкій дискусії серед політичних сил, НГО та громадян Чехії.

Після набуття членства в трансатлантичних структурах чітко виокремлюються основні лінії поділу, асиметрія інтересів, в питаннях трансатлантичного напрямку зовнішньої політики ЧР та ролі у ній США: між політичною елітою та суспільством неурядовим сектором, між політичними силами та між гілками влади. Про цю тенденцію пише й американська дослідниця Ельза Тулметц: незважаючи на значний консенсус політичних сил щодо необхідності інтеграції до НАТО і ЄС (під гаслом “повернення до Європи”), політична еліта і суспільство залишились розділеними в окремих важливих питаннях співпраці з США [15, с.63]. Аналіз чеського та європейського політичного дискурсу, показує, що “розлам” відображав відмінність позицій між ООН, ЄС та США. Непорозуміння виникали в основному через “зіткнення зобов'язань” ЧР перед ЄС, де де-факто пріоритетною постає позиція держав “старої Європи”, що полягала у критиці держав “нової Європи” – Чеської Республіки та Республіки Польща, які демонструвати відмінну точку зору на проблему та необхідність підтримки стратегічного партнерства з США.

Задля наглядного розуміння проблем, що склались, коротко розглянемо кожен з них. Перше “зіткнення інтересів” відбулось уже після дванадцяти днів членства Чехії в НАТО і стосувалось підтримки Прагою рішення бомбардувань Косово. За словами дослідників, це був перший “тест на готовність виконання зобов'язань” [6, с.35] Втім позиція державної влади не була спільною: якщо В. Гавел демонстрував підтримку рішенню США, аргументуючи свою позицію необхідність вираження довіри ЧР до ініціатив союзника, то позиція уряду базувалась на сумнівах необхідності втручання в конфлікт на Балканах. Прем'єр Клас різко критикував президентську позицію, посилаючись на позитивну традицію міждержавних взаємин з сербами, політику захисту прав людини, яку декларувала Чехія, а також заявляв, що саме НАТО несе відповідальність за етнічні чистки в Косово. У парламенту також не було спільної позиції в цьому питанні: комуністична, християнсько-демократична та соціал-демократична партії критикували втручання ЧР в Косово, партія Громадянських демократів підтримувала рішення президента республіки, а і “зелені” намагались не висловлюватись (або ж висловлювались загально, “розмито”) у позиції щодо Косово. Не підтримували атаки щодо Косово й переважна більшість населення. В результаті, уряд прийняв рішення про відправлення польового

госпітально для врегулювання конфлікту в Косово, а також надав широкі гарантії щодо можливостей використання чеського повітряного простору, залізниць та аеропортів.

Другою проблемою, що роз'єднувала позиції постало питання участі у війні в Іраку. Позиції політичних партій цього разу були розділені не лише на між партійному рівні, але й внутрішньо, серед самих членів партій. Рішення президента Гавела підписати “лист восьми” на підтримку втручання у війну в Іраку, спровокувало хвилю обурення зі сторони уряду. Прем'єр-міністр заявляв про відмову чеської участі у війні в Іраку та неприєднання до “коаліції бажаних” (“Coalition of the willing”). Чеський дослідник Давід Крал називає дебати в парламенті щодо цього питання одними з “найгостріших і найзапекліших в історії ЧР” [9]. Незважаючи на дискусії, чеський польовий госпіталь та бригада спеціального призначення були відправлені для підтримки союзних військ в Іраку.

Третій “розлам” інтересів пов'язаний з питанням розміщення елементів системи ПРО в Європі, зокрема в м. Брди. Обговорення даної проблеми тривало протягом всього часу двосторонніх переговорів ЧР і США 2006-2008 рр. (хоча як показують розсекречені матеріали розмови на найвищому рівні про можливість розміщення радару X-band в Чехії велися ще з 2002 року). Питання ПРО стало настільки заполітизованим, прихованим (оскільки не завжди в дискусіях використовувались технічні показники чи характеристики радару, його можливий вплив на навколишнє середовище) і двозначним, що суспільство виступило з різкими масовими протестами, а держави Західної Європи – з різкою негативною критикою “нових членів” – ЧР і РП – що нібито порушують спільність ЄС, ведучи двосторонні (а не багатосторонні в рамках ЄС чи НАТО) переговори з США. Чеські дослідники Віт Стжітецьки, Ніколо Гінек також акцентують на асиметрії інтересів й загроз для партнерів, остерігаючись у випадку розміщення елементів ПРО загрози націлення ракет зі сторони держав Близького Сходу, або Росії, керівництво якої вбачало небезпеку установок ПРО, передбачаючи можливість націлення своїх ракет на комплекси ПРО в Європі. [8]

У парламенті й уряді дебати поляризували тих, хто бачив присутність елементів американської системи для ЧР як основу по зміцненню безпеки і трансатлантичних відносин через присутність США в Центральній Європі (Громадянські демократи), і тих, хто вбачав у американській системі ПРО, ризик і загрозу для системи безпеки Чеської Республіки (соціал-демократи, партія зелених, християнські демократи), аж до обмеження суверенітету країни (Комуністична партія Чехії та Моравії). Негативну роль у дебатах та реальну загрозу внесла позиція Росії, котра активно втручаючись у чеський внутрішньополітичний

дискурсу, продовжувала стверджувати, що радар спрямований проти системи безпеки цієї держави, а не для стримування Ірану. За словами дослідників Інституту студій безпеки у Празі (Ян Габал, Олдріх Черни, Єжи Шнайдер), вперше після закінчення холодної війни, у суперечках безпосередньо брали участь представники російської армії, що погрожували відповідними контрзаходами. [14] В результаті плани розміщення протиракетної установки не отримали схвалення у Палаті Представників чеського парламенту, а у 2009 році з ініціативи США від проекту ПРО в ЧР вирішили відмовитись [16]. Таким чином, непорозуміння навколо розміщення елементів ПРО стало однією з причин політичних відносин не лише між США і Європою, але й Росією, що поставала в цій ситуації гіпотетичним агресором. Завершення ситуації ПРО, а саме – політика “перезавантаження” США з Росією, відповідно – зміна планів розміщення елементів антибалістичної системи постали наглядним прикладом другорядності (та асиметрії) малої держави у світовому політичному процесі, особливо коли мова йде про інтереси глобального лідера.

У контексті розгляду нерівномірності стратегій можемо виділити відмінності інтересів ЧР і США: за масштабами – регіональні та глобальні; за змістом – спрямовані на регіональний розвиток й такі, що ставлять метою досягнення лідерських позицій; за змістом оборонної стратегії – з можливістю застосування превентивних дій чи виключно оборонні; за характером прийняття рішень – мультилатеральні (прийняття рішень шляхом компромісу та врахування інтересів партнерів) та унілатеральні (переважно, одностороннє прийняття рішень); за суттю взаємодії з партнерами – колективні та двосторонні. Таким чином, мова йде насамперед про суть характеру взаємодії Вашингтону з меншими партнерами, що націлена переважно на двосторонню співпрацю (США – Польща, США – Чехія тощо). З вищезазначеного випливає, що політика глобального лідера скерована переважно на підтримку поєдинчих акторів, особливо, якщо мова йде про сферу безпеки. Мовиться про відсутність тісної співпраці США із Вишеградською чи Веймарською групою (як цілісністю) тощо.

На сьогодні співпраця ЧР з США зосереджується на трьох основних напрямках: політичному, економічному, військовому та безпековому, а також закріплюється проведенням щорічних двосторонніх зустрічей, консультацій в рамках програми “Стратегічний діалог ЧР-США”. Особливістю Стратегічного діалогу є те, що подібну програму зі Сполученими Штатами реалізують лише 10 держав світу. За словами Єжи Шнайдера, існування Стратегічного діалогу підкреслює особливе значення Чехії для Сполучених Штатів в Центральній Європі. [10, с.3]

Іншою стороною обговорення відносин ЧР і США є їх аналіз з точки зору клієнтелізму. Розглянемо даний напрямок експертних

досліджень. Саме визначення *клієнтелізму* постійно “розширюється”, “модернізується” та не має сталої дефініції. Серед авторів, які досліджували явище політичного клієнтелізму можемо назвати Д. Дела Порта, А. Ванучі, Ж. Картьє-Бресона, І. Амундсена та ін. Зокрема, І. Амундсен охарактеризував клієнтелізм як ускладнену ієрархічну мережу відносин між патроном і клієнтом, завдяки якій патрон надає послуги, посади, державну підтримку своїм клієнтам в обмін на політичну та матеріальну підтримку. Ці клієнтелістські мережі “взаємного обміну” чи “мережі взаємодії” використовуються патронами на різних рівнях для побудови підтримки через вибір і розподіл багатства й престижу, побудови піраміди соціальної диференціації.

Дослідники, котрі вказують на клієнтелістську природу відносин Праги і Вашингтону переважно посилаються на відмінності у стратегічних цілях США та ЄС, акцентуючи при цьому на більшу готовність партнерів до співпраці на двосторонньому рівні, аніж на багатосторонньому (рівні ЄС). Прикладом тут може бути підписання між США і ЧР угоди про “безвізовий режим” громадян ЧР саме під час розгляду проєктів протиракетної оборони та угоди “SOFA” про легальне перебування американських військових на території ЧР та ін. Аргументи дослідників, експертів на користь присутності клієнтелістських ознак у чесько-американському співробітництві ґрунтуються також на так званих “романтичних уявленнях” з чеської сторони щодо Америки як далекої і могутньої держави, готової застосувати свої військові і політичні засоби для забезпечення безпеки в союзних європейських державах. Політики й експерти часто спекулюють над реактивністю чеської зовнішньої політики, її ностальгічними настроями щодо співпраці з глобальним лідером. Водночас, в експертних колах лунає незадоволення щодо сконцентрованості чеської політики на американських інтересах, і як альтернативний варіант розвитку приводиться Польща, котра попри міцну політичну традицію відносин з глобальним лідером, диференціювала потенції своєї зовнішньої політики, розвиваючи відносини з Німеччиною в економічній, політичній, військовій сферах, що й зміцнило позиції РП в ЄС та світі. [4]

З точки зору “клієнтелізму” відносини Праги і Вашингтону розглядають також російські дослідники. Їх основна теза про те, що нібито Польща і Чехія виступають “троянським конем” США у Європі вже стала “класикою” російської пропаганди у питаннях безпеки європейського континенту. Логіка подібної аргументації Москви базується на протистоянні з американськими інтересами, зокрема у сфері критичної інфраструктури ЧР, атомної, ядерної енергетики, військової техніки тощо. За словами Орлика, Росія все ще залишає надії на поширення своїх впливів у Центральній Європі. І цей аргумент російського дослідника не випадковий. Свідченням присутності “російського фактору” постають широкі

російські інвестиції в інфраструктуру невеликого курортного містечка Карлові Вари, оголошення та вівіски російською у Празі, поширення Посольством РФ в Празі журналів, випуск кількох російськомовних газет та підтримка НГО. Крім того, чеська контррозвідка від початку незалежності ЧР щороку оприлюднює звіти, де основною державою, що відправляє шпигунів до ЧР постає Росія (політичне і економічне шпигунство).

Загалом, партнерство ЧР і США видається змістовним та дещо унікальними водночас. І ЧР, і США розташовані на досить далекій відстані одна від одної, тому їх співпраця повинна брати до уваги інтереси двох (європейського і американського) континентів. Після проголошення нової стратегічної доктрини американської адміністрації у 2009 році, що передбачала відмову від розміщення елементів ПРО на території м. Брди, двосторонні відносини зазнали деякого спаду інтенсивності, але набули характеру прагматичності та чіткої визначеності у стратегічних сферах: безпеки, технологій, науки, інновацій, ядерної енергетики тощо. Унікальність співробітництва посилюється тим фактом, що попри загальне скорочення оборонних державних витрат, уряд ЧР висловлює готовність співфінансування участі чеських військових сил в міжнародних операціях НАТО. Крім того, така співпраця створює можливості для Чехії розширити стратегічні позиції в регіоні в певних галузях, таких як ядерна енергетика (на фоні загальноєвропейського “відходу” від її використання), заснування унікальних лікувальних військових установ як то лікарня закритого типу у м. Техонін та навчально-тренувальних комплексів на зразок того, що діє у Падубіцах з 2012 року та ін. Показовим є також виділення з боку США коштів на фінансування двосторонніх проектів, зокрема, 180 млн. доларів у 2012-2013 рр. на закупівлю у ЧР військового спорядження; 170 млн. доларів у 2014-2015 рр. – на роботу Центру цивільних ядерних досліджень тощо. З огляду на це, можемо резюмувати, що детермінантний вплив на політику безпеки ЧР з боку США створив можливості не лише військової присутності США в Центральній Європі, але й поглибив необхідність розвитку двосторонніх та багатосторонніх проектів у європейській системі безпеки.

Таким чином, специфічність політичних відносин Праги і Вашингтону зумовлює асиметрія їхнього партнерства, яка містить і негативні елементи клієнтельних зв'язків, що сягають своїми коренями в історію 1938, 1968 та 1989 років. Проблема асиметрії чесько-американських відносин не вичерпується вище окресленими питаннями нерівномірності стратегій, інтересів, ресурсів тощо. Її поглиблення та розгляд відбувається в провідних наукових та експертних середовищах Праги, Вашингтону і навіть РФ. З огляду на швидкі темпи розвитку російської пропаганди, сучасний науковий дискурс вимагає поглибленого розуміння проблематики нерівномірного партнерства і, водночас, збалансованого викладення

пріоритетів союзників США по НАТО. Небезпеки та загрози, що постають перед ЧР (зрештою, як і перед ін. державами Центральної Європи) вимагають зосередження партнерства ЧР і США на довгострокових цілях з визначенням конкретних галузей співробітництва (ядерна енергетика, інновації, політика безпеки, збереження прав людини тощо) та реалізації програми Стратегічного діалогу незалежно від політичної еліти у Білому домі чи Празькому Граді. Складність реалізації співпраці ЧР з США полягає насамперед в тому, що як член ЄС Чехія дотримується умов Спільної політики безпеки та оборони, як член НАТО – умов Вашингтонського договору, як партнер США намагається розвивати стратегічні відносини з глобальним лідером і, водночас, як посткомуністична й енергетично залежна держава, здійснює спроби підтримувати баланс у прагматичних відносинах з Російською Федерацією. Взаємна обумовленість цих напрямків для чеської стратегії безпеки створює як ризики, насамперед політичного характеру.

Список використаних джерел:

1. Andruchowicz J. Srodkowoschodnie rewizje / J. Andruchowicz, A.Stasiuk // Dwa eseje o Europie zwanej Środkową, Wołowiec 2000. S.43
2. Barry, D. Defense Against Help: Explaining Security Relations U.S. with small states / D. Barry, D. Bratt // American Review of Canadian Studies. – Spring 2008. – Vol. 38, Issue 1. – P. 63
3. Berkowitz B. The New Face of War: How War will be Fought in the 21st Century – New York, 2003. – 34s. 15
4. Česko-americké vztahy: jak dál? (díl 6) Shrnutí: Dvě příkázání a osm doporučení <http://www.ozbrojeneslozky.cz/clanek/cesko-americke-vztahy-jak-dal-dil-6-shrnu-ti-dve-prikazani-a-osm-doporuceni> 8.04.2015
5. Cohen Says “Superpower” Label Attracts Asymmetrical Threats // US Department of State International Information Programs. // Washington File 2000. // Source: <http://usinfo.state.gov/cgi-bin/washfile/display.pl?p=/products/washfile/latest&f=00082201.plt&t=/products/washfile/newsitem.shtml>
6. Eichler, J. (2004) Bezpečnostní strategie USA a EU – shoda i rozdíly // Vojenské rozhledy, ročník 13 (45), číslo 4. – S.30-43.
7. Hosli O. Madeleine The Balance between Small and Large: Effects of a Double-Majority System on Voting Power in the European Union // International Studies Quarterly Vol. 39, No. 3, Sep., 1995. pp. 351-370 19
8. Hynek N. Project trenního pilare protiraketove obrany a promeny strategickeho mysleni: ceska pozice, NATO, USA a Rusko / Hynek N. // Policy paper. Květen 2008. – Ustav mezinarodnich vztahů, v. v. i. – S.10
9. Kral David, Pacht Lukáš The Czech Republic and the Iraq crisis: shaping the Czech stance. –Prague: Europeum, 2005
10. Schneider Jiri The U.S.-Czech Strategic Relationship: A Roadmap for the Future in Security and Defense // CEVRO INSTITUT Issue No. 2/2014. 5s.

11. Sens A. "The Security of Small States in Post-Cold War Europe," in David G. Haglund ed., *From Euphoria to Hysteria*. San Francisco; Westview Press, 1993. – 234s.
12. Stepanova E. *Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects* / Ekaterina Stepanova // SIPRI Research Report No. 23. OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2008. 186s. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://books.sipri.org/files/RR/SIPRIRR23.pdf>
13. Steven Metz, Douglas Jonson *Asymmetry and US Military Strategy: Definition Background and Strategic Concepts*. – Strategic Studies Institute, 2001. – P.5
14. *The international position and security of the Czech Republic* // Gabal, Analysis & Consulting. – Prague, 2009. – 26p.
15. *Tulmets Elsa East Central European foreign policy identity in perspective. Back to Europe and the EU's Neighbourhood*. – Palgrave, 2014. – 326s.
16. *Two Years on From Obama's Prague Speech – Has Progress Been Made?* / By Talitha Dowds // Center for strategic and international studies [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://csis.org/blog/two-years-obamas-prague-speech-has-progress-been-made> 4.10.2014
17. Weaver O., Buzan B. *After the return to theory: the past, present and future of security studies* [w:] *Contemporary Security Studies*, red. A.Collins (red.) Oxford 2010. S.473-478
18. Гончаренко О. В умовах непередбачуваності [Текст] : асиметричні стратегії в зовнішній політиці і політиці національної безпеки / О. Гончаренко // *Політика і час*. – 2005. – № 12. – С. 50-56
19. Дериглазова Л. Концепція асиметрії в теорії і практиці міжнародних отношений / Лариса Дериглазова // *Вестник Томского государственного университета* Выпуск № 295 / 2007. S.124-129.
20. Лакішик, Д. Асиметрія партнерства початку ХХІ століття [Текст] / Д. Лакішик, І. Погорська // *Зовнішні справи*. – 2012. – N 6. – С. 50-53.
21. Перепелиця Г Як жити відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти міждержавних відносин / Перепелиця Григорій Миколайович // "Політика і час" №4, 2002 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/perepel.htm>
22. Щербак Ю. Енергетична асиметрія. Як її подолати Україні? / Юрій Щербак // *Газета "День"* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/energetichna-asimetriya>

**ДВОСТОРОННІЙ ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬЯНС
СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА
РЕСПУБЛІКИ КОРЕЯ
(1953-2015)**

ЛЮБАВА МАТЛАЙ

кандидат історичних наук,
асистент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету "Львівська політехніка"

***Анотація.** В останні роки, прослідковується зростання ролі Азійсько-Тихоокеанського регіону у світових політичних, економічних та культурних процесах. Найвпливовішими країнами регіону залишаються Сполучені Штати та Китай. Зростає роль держав середньої потужності, зокрема, Республіки Корея. У даній статті розглянуто історію двосторонніх відносин США та Південної Кореї (офіційна назва Республіка Корея). Основна увага наукової розвідки зосереджена на американсько-південнокорейському політичному альянсі, економічно-му партнерстві обох держав.*

***Ключові слова:** США, Республіка Корея, політичний альянс, двосторонні відносини, громадська думка.*

***Summary.** The Asia-Pacific region is one of the most important regions that has already become a center of world politics, economic and cultural development. This article deals with the history of bilateral relations of the United States of America and the Republic of Korea. The United States and South Korea (known officially as Republic of Korea, or ROK) share a long history of friendship and cooperation based on common values and interests. In 1949, these country established diplomatic relations. In 1953, at the conclusion of the Korean War, the United States and the Republic of Korea signed a Mutual Defense Treaty. In recent years, the ROK-U.S. Alliance has expanded into a deep, comprehensive global partnership. Both states are important strategic and economic partners. The United States is South Korea's second-largest trading partner. In late 2014, South Korea took steps toward entry into the U.S.-led Trans-Pacific Partnership free trade agreement negotiations.*

***Key words:** U.S, South Korea, political alliance, bilateral relations, public opinion.*

Сьогодні зростає роль Азійсько-Тихоокеанського регіону у світовій політиці, економіці та культурі. Тут розташовані п'ять із семи політичних та військових партнерів Сполучених Штатів Америки, а саме, Республіка Корея, Японія, Австралія, Таїланд та Філіппіни. Поряд з трансатлантичним вектором, адміністрація нинішнього президента Б. Обами все активніше розбудовує азійсько-тихоокеанський напрям зовнішньої політики, посилює різносторонні відносини з представниками правлячих еліт та впливовими регіональними організаціями. Ще 5 січня 2012 року у

стратегічній доповіді президента Б.Обами “Збереження глобального лідерства США: пріоритети для оборони XXI століття” прозвучало, що Америка і надалі підтримуватиме власне глобальне лідерство, змістивши зовнішньополітичні пріоритети на АТР, з яким пов’язані її політичні, економічні та безпекові інтереси [8]. Крім того, там чітко підкреслено, що США будуть підтримувати мир на Корейському півострові, захищаючи інші держави від провокацій з боку Північної Кореї, яка реалізує свою ядерну програму, а також поглиблювати багаторічне партнерство з Республікою Кореєю, на території якої знаходяться американські військові бази.

Слід нагадати, що дипломатичні відносини між США та Кореєю мають довгу історію, пов’язану з першою Угодою про мир, дружбу, торгівлю та навігацію, яку підписано у 1882 році. Після Другої світової війни та поділу Корейського півострова, стосунки між державами набули іншого виміру. У 1949 році США встановили офіційні дипломатичні зв’язки з Республікою Кореєю, а у 1953 році країни ратифікували Договір про взаємну оборону, так званий двосторонній політичний альянс.

Метою даної статті є характеристика політичного союзу США і РК та сучасного стану двосторонніх відносин обох держав.

Відзначимо, що ця проблематика ще не достатньо висвітлена в українській історіографії. Окремі аспекти теми розглядалися у працях І. Дудко, І. Лоссовського, І. Погорелової, С. Шергіна. Утім, недослідженими залишаються американсько-південнокорейські відносини в період правління адміністрації президента Б.Обами; реалізація зовнішньополітичного курсу президентом Пак Кин Хе – першою в історії Південної Кореї жінкою – главою держави або, як назвали її американські журналісти, “залізною леді Азії”.

Історично склалося, що двосторонні взаємини США та РК визначає політичний альянс 1953 року, який відповідає національним інтересам Америки у тихоокеанському регіоні. Політична, економічна, військово-стратегічна ситуації на Корейському півострові не залишалися поза увагою американських правлячих кіл на протязі понад шістьдесяти років. З 50-х років минулого століття і дотепер у Південній Кореї знаходиться численний американський військовий контингент (за останніми даними офіційних джерел – 28.500 військовослужбовців), який став запорукою безпеки та збереження миру на півострові. Також РК перебуває під “ядерною парасолькою” США.

З часу підписання Договору про взаємну оборону за адміністрації президента Д.Ейзенхауера (1953-1961 рр.), підхід американської влади до вирішення корейської проблеми, неодноразово змінювався. Загальновідома “Туамська доктрина” була розроблена адміністрацією президента Р.Ніксона (1969-1974 рр.) у перший рік його перебування на найвищій державній посаді. В той час США стали менше втручатися у справи РК,

зосередившись на війні в Індокитаї. На початку 70-х років XX століття Америка визнала існування двох Кореї та продовжувала надавати фінансову допомогу Південній Кореї, підтримуючи її економіку та модернізацію армії. У середині 80-х років президент США Дж. Форд (1974-1977 рр.) висунув нову “Тихоокеанську доктрину”. Згідно з цим документом Америка продовжила свою військову присутність у Південній Кореї та Азії як тихоокеанська держава, яка зобов’язалася забезпечити безпеку регіону загалом. Додамо, що вищезгадана доктрина визначала стратегічними американсько-японські відносини та потребу нормалізації зв’язків з Китаєм. Президент Дж. Картер (1977-1981 рр.) першим зобов’язався вивести свої сухопутні війська з Корейського півострова та надати корейцям право самостійно вирішувати власні військові питання. Однак цього не сталося. Більше того, сформувалася військово-політична коаліція у складі США, РК та Японії для протидії Північній Кореї, яка збільшила кількість військ та озброєнь. Глава Білого Дому Р. Рейган (1981-1989 рр.) також відмовився від виводу американських військових з півострова. Крім того, США всіляко сприяли подальшій модернізації південнокорейської армії, надаючи нові технології для виробництва військової техніки, забезпечуючи перевагу Сеулу над Пхеньяном. РК стала важливим районом американського ядерного базування на Далекому Сході. На початку третього тисячоліття, адміністрація президента Дж. Буша (мол.) (2001-2009 рр.) оприлюднила нову стратегію національної безпеки. У цій доктрині Північну Корею зарахували до списку семи держав, щодо яких Америка може превентивно використати ядерну зброю. Відтак, це спровокувало відповідні дії з боку Пхеньяну, який у січні 2003 року вийшов із Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Підтримка Сеулом політики Вашингтону при розв’язанні іракського питання у 2003 році, коли південнокорейські військові брали участь у складі військ антиіракської коаліції, також обурила Пхеньян. У 2005 році Північна Корея оголосила себе ядерною країною, викликавши стурбованість у всьому світі. До цього часу проблеми Корейського півострову залишаються актуальними і потребують величезних зусиль для їх вирішення зі сторони міжнародної спільноти.

Діючий президент РК Пак Кин Хе у травні 2013 року здійснила свій перший візит до США, де зустрілася з американським колегою Б. Обамою. Сторони підтвердили непорушність Альянсу обох держав як підґрунтя для миру та стабільності на Корейському півострові та Азії. Виступаючи на спільному засіданні обох палат Конгресу США 8 травня, президент Пак Кин Хе сказала: “Азія страждає від феномена, який я називаю “азійським парадоксом”, тобто відсутністю зв’язку між зростаючою економічною взаємозалежністю, з одного боку, та неналежною співпрацею в політиці та безпеці – з іншого... Я пропоную Ініціативу щодо зміцнення миру та співробітництва у Північно-Східній Азії. ...США та інші

партнери у ПСА могли б розпочати діалог із загальних питань, включаючи охорону навколишнього середовища, ліквідацію наслідків стихійних лих, питань ядерної безпеки та боротьби з тероризмом” [5, с.3]. Було вирішено зміцнити Вашингтонсько-Сеульський союз до рівня стратегічного партнерства. Лідери обох держав заявили, що погрози та провокації Пхеньяну можуть лише посилити ізоляцію Північної Кореї і закликали останню стати відповідальним членом міжнародного співтовариства, відмовившись від ядерної зброї, тобто зробивши крок до денуклеаризації.

Протягом президентського візиту в США, корейські урядовці та представники бізнесу намагалися активізувати двосторонню економічну співпрацю. Було досягнуто домовленостей про співробітництво в галузях енергетики, інформаційно-комунікаційних технологій, у тому числі шляхом обміну інформацією, надання підтримки фірмам та подальшому розвитку співпраці з Міжнародним союзом телекомунікацій. Під час зустрічей у Нью-Йорку сім американських компаній пообіцяли інвестувати в РК близько 400 мільйонів доларів, а корпорація General Motors вирішила протягом п’яти років вкласти в корейську економіку 8 мільярдів доларів. Американці зацікавилися ініціативами президента РК щодо створення творчої економіки, яка б поєднувала наукові, інформаційно-комунікаційні технології, інноваційну промисловість з культурою людини. Перетворення Кореї в одну із провідних економік світу з високотехнологічною експортно-орієнтованою виробничою базою призвело до розширення торгівлі з багатьма країнами світу. З 2012 року діє американсько-південнокорейська Угода про вільну торгівлю, яка сприяє зростанню двосторонніх економічних зв’язків. З 2014 року ведуться переговори про приєднання РК до Транстихоокеанського партнерства [6]. Наявність понад мільйонної корейської діаспори у США також залишається важливим чинником для подальшої розбудови двосторонніх відносин, культурного обміну та взаємозбагачення. Крім того, тисячі американців працюють в РК вчителями англійської мови, вивчення якої підтримується корейським урядом.

Варто зазначити, що з 2009 року Сполучені Штати і РК розпочали реформування двостороннього альянсу. З 2012 року стоїть питання передачі корейцям контролю над військовими формуваннями у воєнний час, оскільки військовий суверенітет РК все ще обмежений. До цього, тільки у 1994 році РК було дозволено управляти власними збройними силами у мирний час. У січні 2014 року, країни погодили нову спеціальну п’ятирічну угоду, згідно з якою Сеул зобов’язався підвищити відрахування для підтримки збройних сил США на власній території на 6%, приблизно до 870 мільйонів доларів на рік. У квітні 2014 року, під час візиту президента Обами у південно-корейську столицю, сторони домовилися відтермінувати попередні домовленості 2007 року про передачу оперативного

контролю корейськими військами у воєнний час представникам РК до кінця другого десятиліття у зв'язку із загостренням ситуації у стосунках з Північною Кореєю. Таким чином, кризові ситуації на півострові США повністю контролюють та беруть на себе відповідальність за управління військовими операціями. Можна стверджувати про асиметричність відносин двох держав у військовій сфері. Останні роки корейської політики та науковці все більше схиляються до думки, що американсько-південнокорейському союзу необхідне домінування дипломатичних функцій, а суверенні держави мають самостійно визначати свої пріоритети безпеки, враховуючи економічні та соціальні аспекти національної політики.

Американський дослідник Даніель Твінінг вважає, що подальша співпраця США та РК буде сконцентрована на таких завданнях: посиленні військового співробітництва; розбудові регіональної архітектури безпеки та регіональної економічної лібералізації, глобального партнерства. На думку вченого, зміцненню двостороннього альянсу має сприяти посилення стратегічної гнучкості щодо іноземного військового контингенту, політичної та громадської підтримки корейцями американської військової присутності на півострові з метою стримування зовнішніх загроз та збереження безпеки [9, с.335].

Науковці незалежного мозкового центру The Asan Institute for Policy Studies провели дослідження громадської думки серед співвітчизників щодо необхідності альянсу РК та США. Згідно з опитуванням центру, у 2010 році американсько-південнокорейську угоду підтримувало 87% населення Кореї, у 2011 році – 91%, у 2012 році – 94%, у 2013 році – 96%. З огляду на це, можна стверджувати, суспільна думка високо оцінює двосторонні відносини між обома державами. Крім того, варто додати, що зв'язки зі США вважають найпріоритетнішими більшість громадян Кореї. Наступними за пріоритетністю визначено Китай, Північну Корею, Японію та Російську Федерацію [7]. Утім, із загостренням регіональних конфліктів на пострадянському просторі, анексією Криму Російською Федерацією, в Кореї спостерігається зниження проросійських настроїв.

Американсько-корейський альянс, як зазначає український науковець І.Погорелова, можна оцінити як один з найуспішніших, що сприяв збереженню миру на півострові, забезпечив безпеку РК, допоміг досягнути їй економічного і демократичного розвитку [2, с.64]. Корейський політолог Пак Ін Хві слушно вказує, що у Північно-Східній Азії взаємини між державами відбуваються за схемою “фрагментованих масивів двосторонніх відносин”, де центром цих відносин однозначно залишаються Сполучені Штати [4, с.211].

Варто підкреслити, що представники лівих партій Кореї висловлюють невдоволення співпрацею владної еліти зі США у військовій сфері, виступають проти присутності іноземних військових на півострові,

вважаючи, що це заважає об'єднанню обох Кореї. Цьогоріч стався прикрий випадок, коли, озброєний лезом, представник лівих Кім Гі Чжон здійснив напад на посла США Марка Ліпперта. Мотивами вчинку стало несприйняття нападником ролі США у міжкореєвських відносинах та майбутні американсько-південнокореєвські військові маневри. До цього злочинець відбув дворічне умовне покарання за напад у 2010 році на японського посла Тосінорі Сігеїе в знак протесту проти претензій Токіо на острів Токто (Такесіму) в Японському морі [3].

З розглянутого можна зробити висновки, що двосторонній політичний союз США та РК і в XXI столітті продовжує залишатися стримуючим фактором для Північної Кореї з її диктаторським режимом, який порушив Договір про нерозповсюдження ядерної зброї та погрожує світові її використанням. Цей альянс в останні роки зміцнився до стратегічного партнерства між двома економічно розвиненими країнами і надалі буде гарантом миру та безпеки на Кореєвському півострові.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лоссовський І. Історія, сучасний стан і перспективи корейського врегулювання. – [Електронний ресурс] / І. Лоссовський. Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/istorija-suchasnij-stand-i-perspektivi-koreiskogo-vre>
2. Погорелова І.С. Американсько-південнокореєвський політичний союз: сучасний стан та перспективи / І. С. Погорелова // Наукові праці. – 2008. – Том 93. Випуск 80. – С. 63-67.
3. У Південній Кореї поранили посла США. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2015/03/150305_south_korea_us_ambassador_sa
4. Park Ihn-hwi. Korea's National Interests and Security Conditions in the Age of Globalization / Ihn-hwi Park // The Korean Journal of International Studies, 2011, Vol.9, №2 (December) – P.207-231.
5. Northeast Asia Peace and Cooperation Initiative // MOFA. – 35 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mofa.go.kr>
6. South Korea Considering Joining U.S. Led Trans Pacific Partnership – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://koogle.tv/media/news/south-korea-considering-joining-us-led-trans-pacific-partnership>
7. South Korea Attitudes on the Korea-US Alliance and Northeast Asia'natural. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.asaninst.org/contents/asan-report-south-korean-attitudes-on-the-korea-us-alliance-and-northeast-asia/>
8. Sustaining U.S.Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense, January 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.defense.gov/news/-Defense_Strategic_Guidance.pdf
9. The U.S.-ROK Alliance in the 21st Century / Edited by Jung-Ho Bae and Abraham Denmark. – Seoul: Korea Institute for National Unification, 2009 394 p.

**АСИМЕТРИЧНЕ СТРАТЕГІЧНЕ
ПАРТНЕРСТВО ЗІ США ПРОВІДНИХ КРАЇН
ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ**

ОКСАНА МІТРОФАНОВА

кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень
ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню стратегічного партнерства США з провідними країнами НАТО. Автор аналізує специфічність відносин держав, виокремлює аспекти асиметричності, патерналізму, історичний, економічний та безпековий чинники. У висновках виокремлюються прикметні ознаки стратегічного партнерства США з провідними країнами Північноатлантичного альянсу.*

***Ключові слова:** Велика Британія, Італія, Канада, НАТО, США, стратегічне партнерство, Франція.*

***Summary.** The article is devoted to the investigation of the USA strategic partnership with leading NATO countries. The author analyses the particularities of the relations between countries, takes note of aspects of asymmetry, paternalism, history, economics and security factors. It is underlined the particular features of the USA strategic partnership with leading NATO countries.*

***Key words:** Canada, France, Great Britain, Italy, NATO, the USA, strategic partnership.*

Стратегічне партнерство – це поняття, яке набуваючи великого поширення, іноді втрачає власний зміст, коли йдеться про держави досить різні за багатьма параметрами, які об’єднуються лише на ситуативній основі. У цьому контексті доцільним є аналіз стратегічного партнерства конкретних держав, з порівнянням їхніх параметрів, інтересів і довготермінової практичної співпраці.

Аналізуючи стратегічне партнерство певних країн, необхідно з’ясувати чи відповідає “партнерство” самій своїй суті – чи не спонукає окрема держава іншу реалізовувати власні національні інтереси на світовому просторі, чи здатні партнери вести рівноправний діалог або одна держава за допомогою потенціалу своєї національної могутності впливає на прийняття рішень іншою.

Варто окремо зупинитися на тому, наскільки відносини відповідають критерію стратегічності, чи означене партнерство пройшло випробування часом і має на своєму рахунку вдалі проекти, втілені в життя, плідну співпрацю в міжнародних організаціях, безпековій та економічній царинах.

Вплив Сполучених Штатів Америки на формування ландшафту євроатлантичного стратегічного простору є незаперечним. Країна, яка

залишилася єдиною суперпотугою у світі після перемоги у протистоянні часів “холодної війни”, постала перед проблемою необхідності трансформування свого євроатлантичного курсу у зв’язку з “викликами” постбіполярної доби.

Кардинальні зміни системи міжнародних відносин постбіполярного світу відповідно позначаються на коригуванні Вашингтоном свого зовнішньополітичного курсу. Звичайно, основним спонукальним мотивом того, що США розпочали пошукувати нові сфери діяльності, було зникнення ідеологічного супротивника – Радянського Союзу. Хоча на Заході є популярним визначення потуги СРСР як “колоса на глиняних ногах”, проте відомо, що цей “колос” поглинав значну частину американських зовнішньополітичних зусиль та суттєвим чином визначав військові видатки США. Так, подальше зміцнення потуги США за відсутності стримуючого чинника у вигляді адекватного конкурента штовхало наддержаву на пошуки нових напрямків глобальної діяльності, спрямованої на утвердження домінантної ролі у формуванні нової системи світового порядку.

Логічним є припущення, що американські цінності не можуть бути сприйнятими та засвоєними усіма акторами світової спільноти, які є представниками різних цивілізацій, а отже, носіями різноманітних світоглядів та власних вартісних концепцій, сформованих протягом століть. Тим більше, що ментальність значної кількості цивілізацій сформувалася набагато раніше ментальності сучасної північноамериканської цивілізації (прикладом чого є Європа, не кажучи вже про Китай чи Японію). Природно, що навіть західні союзники Вашингтона виявили своєрідну реакцію на трансформування американського зовнішньополітичного курсу.

Поняття власне безпеки і небезпеки мають досить неоднозначні тлумачення та, зрозуміла річ, досить відмінні критерії. Однак спільним у них є те, що вони однаково не можуть бути виключно прерогативою якоїсь однієї, навіть суперстабільної, системи (скажімо, Сполучених Штатів Америки): настільки органічно нині взаємоузалежене світове співтовариство. Не випадково створена і переконливо доводить свою ефективність загалом цілісна система євроатлантичної безпеки. Водночас, це не означає, що вона позбавлена внутрішніх непростих колізій – навпаки, вони нерідко досить виразно проступають (загострюються) під постійним тиском швидкозмінюваних обставин. Отже, проблема збалансування інтересів євроатлантичної спільноти є неодмінним атрибутом досягнення взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємопідтримки, тобто, зрештою, запорукою зміцнення власної системи безпеки як в регіональному, так і в глобальному вимірах. Це переконливо засвідчують і Косовська трагедія, і світова фінансова криза, і, звичайно, терористичні акти 11-го вересня 2001-го року.

Стратегічне партнерство зі США провідних країн НАТО було зумовлене різноманітними чинниками та виникало незважаючи на різні основи

становлення взаємин даних країн зі США. Розбудова відносин зі США деяких європейських держав прямо протилежна – від війни США з Великою Британією за незалежність до союзу у цій війні США з Францією. До того ж, США ствердилися на світовому стратегічному просторі як антиколоніальна потуга, тоді як деякі країни, зокрема, Велика Британія та Франція, будучи імперіями, з часом вступили у постімперський період свого розвитку. Отже, втрачаючи колишні колонії, метрополії втрачали і певний вплив, тоді як США нарощували свій потенціал від світової супердержави у біполярному світі до наддержави сучасності. А це зумовлює асиметричність стратегічного партнерства зі США провідних євроатлантичних акторів, ресурси яких і вплив набагато менші за американські.

Для Канади США є найважливішим партнером. До того ж, ці держави об'єднують подібність історичного розвитку і еволюція на світовій арені від колонії до незалежної держави. Далі, США набувають статусу супердержави, а згодом і наддержави, тоді як Канада стає регіональною потугою.

Як зазначає експерт з міжнародних відносин В. Чалий історія відносин Канади та США свідчить про їхній незмінно мирний характер за виключенням збройного конфлікту на початку XIX століття, у якому постраждали два десятки чоловік з обох сторін [1].

Даний чинник має неабияку значущість через те, що сусідні держави доволі часто мають конфліктні ситуації протягом свого розвитку, прикладом чого слугує історія європейських держав, як західноєвропейських, так і східноєвропейських.

Д. Лейтон-Браун виокремлює наступні чинники стратегічного партнерства США і Канади: асиметрія, подібність, взаємозалежність, союз [2, с. 278].

“Особливі відносини” Великої Британії зі США найбільш наближені до гіпотетичної моделі стратегічного партнерства. Країни плідно співпрацюють у військовій та розвідувальній царині, Велика Британія має надзвичайно високий ступінь довіри до США, будучи залежною від них у виробництві ядерної зброї, тоді як Франція має власне незалежне виробництво свого ядерного арсеналу.

Прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчілль у 1946 році охарактеризував як “особливі відносини” співробітництво зі США. Отже, співробітництво двох держав у військовій царині під час другої світової війни стало чинником поглиблення співпраці. Суттєву значущість для зміцнення американо-британських відносин мала співпраця керівників двох країн: президента США Ф. Рузвельта та прем'єр-міністра Сполученого Королівства У. Черчілля.

Ядерна політика Великої Британії від самого початку розвивалася під егідою особливого партнерства зі США, навіть залежно від американської. Вітчизняні фахівці Національного інституту стратегічних досліджень

Дніпропетровського філіалу звертають увагу, що Велика Британія була першою державою, яка 1948 року надала свою територію для розміщення американської ядерної зброї, бомбардувальників. На їхню думку, відтоді і дотепер прикметною рисою ядерною політики Великої Британії було її узгодження з відповідними змінами політики США та НАТО [3].

На озброєнні у Сполученого королівства знаходяться ядерні боеголовки власного виробництва. Але їхні корпуси виробляються в США (вони є ідентичними корпусам американських боеголовок), а їхні заряди вироблені у Великій Британії.

Показово, що стратегічне партнерство Великої Британії з США втілюється також в одній з найбільш засекречених царин державної діяльності, а саме у розвідувальній сфері, прикладом чому є укладення між цими державами у 1947 році таємної угоди UKUSA Agreement, яка призвела до створення Ешелону, а саме об'єднала потужні ресурси двох країн для глобального електронного спостереження або шпигунства. В систему входять з боку США – Агентство національної безпеки, з боку Великої Британії – Центр урядового зв'язку Великої Британії, пізніше до системи приєдналися Канада, Австралія і Нова Зеландія. Прикметно, що Ешелон утворено з підрозділів технічної розвідки США та Великої Британії заснованих в період Другої світової війни. У цьому контексті зауважимо, що система створена державами англо-саксонського світу, тоді як союзник по антигітлерівській коаліції – Франція, представник континентальної Європи не бере участі у проекті, хоча дана країна має заморські території, а отже засоби для розміщення технічних засобів не обмежується територією Франції. Деякі фахівці кажуть про діяльність Френчешелон, тобто французької системи спостереження, хоча інші вказують на недоцільність порівняння французької системи з Ешелоном через її обмежені можливості.

У процесі поширення впливу США на перебіг подій у світі Америка нашоветься на своєрідну реакцію Франції, особливий підхід якої до трансатлантичних взаємин став уже історичною традицією. В системному вимірі політичний вектор американської системи зіштовхується з французьким. Зокрема, зоною їхнього перетинання є європейський стратегічний простір. Зауважимо, що спостерігається взаємодія силових полів систем, котрі мають достатньо схожі цінності: Франція пишається своїм титулом “колиски демократії”, тоді як США прагнуть відігравати роль проводиря демократії у світі.

Колізії французько-американських взаємовідносин дають можливість дослідити варіанти спільного пошуку компромісів, обстоювання власної позиції систем, які є у глобальному вимірі схожими та сумісними, тобто відносяться до країн так званої західної демократії. При цьому слід брати до уваги визначення Франції як “держави світового впливу”, яку можна визначити як “велику державу нового постімперіального типу”.

Таким чином, схематично визначаємо взаємодію американської системи з французькою як гіпотетичну модель стосунків “наддержави” з “великою державою постімперіального типу”.

Справді, що в цьому сенсі є важливим прагнення офіційного Парижа посилити роль Європи у світі, реалізуючи стратегію її перетворення на центр сили та безпеки у багатополлярному світі, внаслідок чого Франція отримує можливість утвердити свій вплив на Старому континенті і шанси впливати на перебіг подій у світі. Така позиція властива великій державі зі світовими амбіціями: Франція має намір не обмежувати свій вплив лише європейським стратегічним простором (в іншому випадку це було б свідченням діяльності держави середнього рангу), а, використовуючи ЄС як мультиплікатор своєї ваги, (до речі, автоматично, й ваги інших членів ЄС), суттєво впливати на світоустрій. Отже, під час трансформування великої імперської держави в сучасну потугу, Франція вдається до пошуку ефективних методів докладання зовнішньополітичних зусиль задля реалізації стратегії “великої держави”. Слід визнати, що французька система демонструє досить гнучку здатність до маневрування, навіть за несприятливих обставин. Феномен швидкого відновлення потенціалу Франції після другої світової війни, успішне ширення “голлізму” є вельми показовими прикладами. На сучасному етапі французьке керівництво прагне, насамперед, посилити військово-політичну інтеграцію членів ЄС та не переймається прискоренням поширення цієї структури на Схід через побоювання послабити вже досягнуте.

Політика стратегічного партнерства Франції з США містить “подвійне дно”: Франція, країна, яка має третій у світі ядерний арсенал, застосовує доктрину стримування, і є палким апологетом розвитку незалежності європейців в царині безпеки та оборони, але водночас, будучи членом НАТО, розраховує у разі глобального конфлікту бути надійно захищеною усією потугою НАТО і безперечно американськими збройними силами, як складовою НАТО.

Взаємини зі США у стратегічних питаннях, тобто чинник трансатлантизму, розглядаються французькими діячами через призму його впливу на процес формування та інтеграції Європи у сфері спільної зовнішньої політики, особливо політики безпеки, і, передусім, з урахуванням Вашингтонського політичних амбіцій Парижа.

Французько-американські відносини іноді містять елементи суперництва. Концепції оптимальної моделі світоустрою двох держав мають деякі відмінності. Серед усіх європейських партнерів США саме Франція наполегливо обстоює автономність європейців у царині безпеки та оборони. У Франції постійно ведуться дебати з приводу переваги багатополлярного світу над однополюсною моделлю. Ця країна має свою “особливу” політику в НАТО з досвідом свого виходу та повернення у військові комітети

НАТО. Відсутність консенсусу зі США щодо врегулювання певних криз, зокрема, таких як війна в Іраку 2003 р., та деякі факти суперництва стоять на заваді характеристики французько-американських відносин як справжнього стратегічного партнерства. Рівень відносин цих країн більш тяжіє до ситуативного стратегічного партнерства.

Посилення трансатлантичної співпраці або активізація автономістських зусиль європейців є важливим не лише для Франції, але й для США, з огляду на те, що в сучасному світі спостерігається загострення регіональних криз та спалахи терористичних акцій. Феномен “вестернізації” й активізація діяльності США на світовому просторі спричиняє негативне реагування і агресивні відповіді у вигляді терору з боку “незахідних” суспільств, тобто систем, котрі мають низький ступінь сумісності з американською. Тому потреба США у підтримці такого потужного союзника, як Франція (системи з високим ступенем сумісності зі США), зростатиме.

Показово, що на події 11 вересня 2001 року Франція відреагувала миттєво. Французький президент був першим союзником, який прибув до Вашингтона і був на зустрічі у Білому домі 18 вересня 2001р. Вважаємо симптоматичним фактом те, що власне президент Франції Жак Ширак був першим закордонним урядовцем такого рангу, котрий прибув з візитом до Сполучених Штатів після терористичних акцій проти США 11 вересня 2001 року. Ширак тоді оголосив: “ ми повністю солідарні зі США і готові зробити разом з ними усе, що буде необхідним для викорінення тероризму” [4. – S. 12].

Показово, що саме президент країни, котру традиційно звинувачують у порушенні трансатлантичної співпраці, був першим, хто прибув до США і висловився за солідарність з американцями і допомогу у боротьбі з тероризмом. Суттєво, що Ширак висловив сумнів щодо необхідності застосування терміну “війна”. Франція, маючи досвід влаштування відносин з колишніми колоніями, країнами ісламського світу та подолання імперського минулого, непогано орієнтується в проблемах зіткнення християнської та мусульманської систем. Через те, по-перше, залучення французьких радників і врахування французьких пропозицій було б корисним для Сполучених Штатів у процесі врегулювання конфліктів з арабо-мусульманською системою. По-друге, означений візит в черговий раз засвідчив, що Франція є справжнім союзником США, попри численні закиди щодо її підступної позиції у сфері розвитку трансатлантичних взаємин.

Втім, показовою для французького політикуму є думка про те, що Сполучені Штати Америки, найбільш потужна країна світу, повинні постійно бути присутніми на міжнародній арені. Америка виконує цю роль, але їй, безперечно, належить підкоригувати свою стратегію: США схилили, прагнучи бути світовим жандармом або настирливо нав’язувати американський спосіб життя – “American way of life”. Отже, треба, щоб США були

старшим братом усіх країн світу, а не суворим батьком чи дідом з батогом. Для цього США повинні більше залучати союзників, а особливо ЄС, до своїх міжнародних акцій через реальне партнерство. За прагнення мати за будь-яку ціну відчутну гегемонію Америка заплатила жакливу ціну. Ідея життя в Ноевому ковчезі вже не є достатньою ні для США, ні для світу тому, що у світі мондіалізації немає ізоляції. Віднині Америка повинна більше турбуватися про свою зовнішню політику, ніж про внутрішню [5. – р. 35].

Німеччина є важливим партнером США через те, що є потужною європейською країною, членом ООН, однією з країн засновниць ЄС і НАТО. Підкреслимо, важливість стратегічного розташування Німеччини для Північноатлантичного альянсу, особливо після того як генерал де Голль вивів Францію з військових комітетів НАТО у 1966 р.

Зокрема, авіабаза Рамштайн на терені федеральної землі Рейнланд-Пфальц є однією з баз НАТО та найбільшим опорним пунктом американських військово-повітряних сил за межами США. Більш того, це – одна з двох баз збереження ядерної зброї.

Партнерство Італії зі США не має такого історичного підґрунття для співробітництва, як, наприклад, давній військовий союз США з Францією або культурна та мовна близькість США з Великою Британією. У другій світовій війні США й Італія були супротивниками. Після цього відбуваються докорінні зміни.

Італія цікавить США тому, що є членом ООН, НАТО, ОБСЄ, Ради Європи, однією з країн-засновниць Європейського Союзу. На встановлення та розвиток стратегічного партнерства зі США вплинули декілька чинників, серед яких: геополітичне становище Італії, яке було важливим для США з огляду на подальше розміщення там американської військової присутності та налагодження плідної співпраці у врегулюванні регіональних криз, важкий стан післявоєнної італійської економіки, який спонукав до залучення фінансової підтримки від офіційного Вашингтона. Італія не мала ядерних амбіцій, ні як Франція, яка озброїлася власним ядерним арсеналом, ні як Велика Британія, котра в деякій мірі залежна від постачання складових для своїх ядерних сил зі США.

Відносини США з Італією та Німеччиною докорінним чином змінилися після другої світової війни. У ядерній сфері існує суттєва відмінність потенціалу між країнами: ядерна потуга США та без'ядерні Німеччина та Італія. Прикметно, що США мають певну залежність від цих партнерів, йдеться про надання ними території своїх держав для військових баз США, які надають останнім можливість військової присутності в Європі. Завдяки базам в Італії США можуть бути оперативними в регіоні Середземномор'я, а Німеччина взагалі мала ключову значущість у розташуванні військових НАТО під час протистояння з Організацією Варшавського договору. Але із закінченням біполярного світу та зростанням ваги Німеччини на світовій

арені остання прагне отримати більше впливу на світові події, зокрема через входження у Раду безпеки ООН; вона, як і Франція, не завжди має консенсус з США щодо врегулювання криз та прагне позбутися певного патерналізму з боку США.

Незважаючи на те, що США мають глобальний вплив на стратегічний простір, ця країна зацікавлена в партнерстві з Німеччиною та Італією через їхнє геополітичне розташування та вплив в Євросоюзі. Виважена співпраця з Німеччиною, яка претендує на лідерство в Євросоюзі, є запорукою гармонійних відносин офіційного Вашингтону з ЄС, а підтримка Італією американського зовнішньополітичного курсу має суттєву значущість для американської присутності в Середземномор'ї, їхньої військової оперативності та врегулюванні криз в цьому регіоні.

Таким чином, для партнерства Італії зі США характерні асиметричність через суттєву різницю в потенціалі національної могутності обох держав, пріоритетність військового чиннику американської військової присутності в Італії, готовність Італії брати участь на боці США у військових інтервенціях, навіть за умов, коли проти цього виступають інші провідні члени ЄС. В Італії концепції атлантизму і європеїзму не є настільки антагоністичними, як у Франції. Італія вважає важливим залишення американської військової присутності в Європі.

Відносини США з Італією та Німеччиною містять ознаки асиметричності та ситуативного партнерства, але й більшої військової залежності від США через знаходження на їхніх територіях американських військових баз.

Список використаних джерел:

1. Чалий В. Канада – США: корисний досвід асиметричних відносин / В. Чалий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=231
2. Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г.М. Перепелиці, О.М. Субтельного. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2005. – 555 с.
3. Шевцов А.И., Ижак А.И., Гавриш А.В., Чумаков А.Н. Тактическое ядерное оружие в Европе: перспективы обеспечения стабильности / А.И. Шевцов, А.И. Ижак, А.В. Гавриш, А.Н. Чумаков [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/51.pdf>
4. Montowanie koalicji // Polska zbrojna – 23.09.2001. – s. 10-15.
5. Allegre C. Le primat du politique / C. Allegre // L'Express international. – 20-26 septembre 2001. – p.31- 38.

ІНСТРУМЕНТИ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ США У ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

ІГОР ПЛЕВАКО

*кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
заступник декана з навчально-наукової роботи
факультету міжнародних відносин,
Національного університету “Острозька академія”*

Для сучасного дослідника міжнародних відносин в Західній півкулі відомо, що, починаючи з першої третини XIX століття (Доктрина Монро, 1823 р), розпочався процес посиленого позиціонування США у Латинській Америці. Після Другої світової війни з ініціативи Вашингтона любіювалася теза про беззаперечне геополітичне домінування США в латиноамериканському регіоні.

У сучасній науковій літературі приділено достатньо багато уваги цим процесам, тому вважаємо за необхідне запропонувати класифікацію інструментів впливу США на Латинську Америку. Саме у другій половині XX століття відзначалася потужністю латиноамериканська зовнішня політика, яку вели США.

Серед **політичних інструментів** впливу США на країни Латинської Америки найбільш характерною була “підтримка” США різних політичних рухів і партій у процесах здійснення ними політичних переворотів. Показовими прикладами можна вважати події у Гватемалі у 1954 р., коли було усунуто президента Хакобо Арбенза (Jacobo Árbenz Guzmán), якого американський політикум вважав прорадянським діячем. Згодом, на доказ причетності до цих подій США, до влади прийшов проамериканський політик Кастільо Армас (*Carlos Castillo Armas*) [7, s. 30-32].

Іншим цікавим прикладом повалення “неугодного” лідера стали події 1964 р. у Бразилії. Тоді американо-бразильські відносини переживали не найкращі часи. До того ж Президент Бразилії Жуан Гуларт (*João Belchior Marques Goulart*) не підтримав ініціативу США з міжнародної ізоляції Куби. В результаті, США хоч і не приймали активної військової участі у поваленні влади Ж. Гуларта, проте прихід військової еліти в бразильську владу і різкий проамериканський крен у зовнішній політиці Бразилії свідчать про значну заангажованість Вашингтона у цих подіях.

Що стосується **фінансової складової** як політичного інструменту впливу США, то дуже важливим аргументом вважається підтримка правочентристських та консервативних партій [7, s. 51-53], головна мета

яких – послабити можливість приходу до влади “лівих” сил. Саме цей інструмент був найбільш результативним в процесі підтримки правочентристів у Чилі до і після повалення Президента Сальвадора Альєнде (*Salvador Allende Gossens*) у 1973 р. і, під час приходу до влади Аугусто Піночета (*Augusto Jose Ramon Pinochet Ugarte*). На думку О. Шевчука, є підстави підозрювати США у причетності до державного перевороту в Гондурасі 28 червня 2009, в результаті якого від влади був відсторонений президент Мануель Селайя (*José Manuel Zelaya Rosales*), який встановив зв’язки з антиамериканськи налаштованими “лівими” урядами Венесуели, Куби, Нікарагуа та Болівії [5, с. 17].

Серед іншого слід також відзначити активізацію США в Колумбії, Болівії, Еквадорі і Перу індіанських рухів, акції протесту яких були організовані і фінансувалися окремими північноамериканськими громадськими організаціями та фондами і які в результаті істотно дестабілізували ситуацію в цих країнах [2, с. 12-13].

Економічні інструменти впливу частіше використовувалися у вигляді економічних програм та ініціатив. Найбільш відомими проектами стали “Союз заради прогресу” 1961 р., “Карибська ініціатива” 1982 р. та економічна інтеграція. Програма “Союз заради прогресу” (ініціатива Президента Джона Кеннеді) передбачала економічну допомогу від США, в обмін на зобов’язання країн Латинської Америки підтримувати інвестиції і захищати раніше вкладені США кошти. На думку П.Яковлева, країни регіону стали більш залежними від США, тому що велика частина таких коштів йшла на купівлю американських товарів, а також для вирішення бюджетних проблем [6].

У 1982 р. Президент США Рональд Рейган запропонував “Карибську ініціативу” – план, який повинен був стимулювати економічне зростання в країнах Латинської Америки. Торговий оборот між партнерами переживав значне зростання, і це посилювало позиції Вашингтона в боротьбі проти “лівих” настроїв у регіоні. Важливим компонентом економічної інтеграції регіону став у 1994 р., договір про Північноамериканську зону вільної торгівлі НАФТА, що був ініційований США. Сполученні Штати також ініціювали створення ALCA (Угода про вільну торгівлю в Америці) 2004 р. [8, с. 83-85]. Крім того, забезпечення економічного позиціонування США у латиноамериканському регіоні проходить під впливом механізмів вирішення торгово-інвестиційних спорів між країнами партнерами за посередництвом панамериканського банку розвитку та ін. [3, с. 36-37].

Не зайвим буде пригадати і намагання США використати **мілітарні інструменти** для забезпечення свого геополітичного позиціонування у латиноамериканських країнах. Це проявилось у двох формах:

у формі безпосередньої інтервенції і військової допомоги. Що стосується першого, то найбільш важливими прикладами була операція у затоці Свиней 1961 р. проведена з метою повалення кубинського режиму Фіделя Кастро. У цій акції Вашингтон зазнав військової і політичної поразки. Іншим випадком використання подібного інструменту стала інтервенція США в Домініканську республіку у 1965 р. Не можна також не згадати про ввід військового контингенту в Гренаду в 1983 р., після якої США вдалося, по-перше, частково відновити престиж своєї армії після війни у В'єтнамі, а по-друге, переконати світ у тому, що з метою затримання розширення комуністичного впливу в регіоні вони готові навіть до інтервенції. Успішною, на думку еліт США, була і інтервенція в Панаму в 1989 р, яка проходила під гаслами “відновлення та збереження демократії”. Ця акція, на думку К.Дервіча, стала останньою в ХХ столітті військовою інтервенцією США в Латинській Америці [7, s. 88-90].

Крім прямої військової інтервенції США також надавали мілітарну допомогу як ще один інструмент свого геополітичного впливу. Йдеться про військову допомогу для загонів “контрас” у Нікарагуа протягом 80-х рр. ХХ ст. Тоді головним завданням для Вашингтона було не допустити антиамериканський поворот у країні. США також були zaangażовані в громадянській війні в Сальвадорі (1979-1992 рр.). Однак тут важливо підкреслити, що крім військової допомоги уряду Сальвадора США застосувала низку економічних та політичних інструментів, що стало ефективним рішенням на шляху посилення своїх позицій в регіоні [7, s.128].

До **змішаних інструментів** геополітичного впливу США в Латинській Америці можна віднести діяльність Організації Американських Держав [4, с. 17-18], дії США проти наркобізнесу в Колумбії [8, s. 86-87] та Мексиці [1, с. 239-241], заходи, пов'язані з візитом Б.Обами до Бразилії, Чилі та Сальвадор в січні 2011 р. Останній візит показав, що зміст міжамериканських відносин кардинальним чином змінюється [6].

Підсумовуючи вищезазначене, слід погодитися з дослідниками, що зовнішня політика США озброїлася значним інструментарієм у досягненні геополітичного позиціонування в Латинській Америці в ХХ – на початку ХХІ ст. Разом з цим потрібно пам'ятати, що цей процес еволюціонував від актів грубого втручання до дій, які можна охарактеризувати як початок нових партнерських відносин.

Список використаних джерел:

1. Ковальова О. І. Протиповстанські операції як елемент стратегії домінування США в Латинській Америці / О.І. Ковальова // Актуальні проблеми міжна-

- родних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 102. – Ч. I. – К.: Інститут міжнародних відносин, 2011. – С. 235-242.
2. Ковальова О.І. Нові тенденції політики США в Латинській Америці / О.І. Ковальова // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 90. – Ч. I. – К.: Інститут міжнародних відносин, 2010. – С. 12-13.
  3. Столярчук, Я., Светлов, А. Реалізація глобальних цілей США: континентально-інтеграційний контекст / Я.Столярчук, А. Светлов // Міжнародна економічна політика. – 2013. – № 1 (18). – С. 21-40.
  4. Ткач, А. О. Еволюція дискурсу латиноамериканської політики США / А.О. Ткач // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. – 2014. – Т. 3. – № 3. – С.15-29.
  5. Шевчук, О. В. “Латиноамериканський” вектор зовнішньополітичної стратегії адміністрацій президентів США Дж. Буша-молодшого та Б.Обами / О.В.Шевчук // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 121. – Ч. I. – К.: Інститут міжнародних відносин, 2014. – С. 15-23.
  6. Яковлев, П. Латиноамериканская политика Б. Обамы (по итогам поездки в Бразилию, Чили и Сальвадор) / П. Яковлев – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/oikumena/amerika/latinoamerikanskaja_politika_b_obamy_po_itogam_pojezdki_v_braziliju_chili_i_salvador_2011-03-28.htm
  7. Derwich, K. Instrumenty polityki zagranicznej USA wobec państw Ameryki Łacińskiej 1945-2000 / K. Derwich. – Kraków, 2010. – 224 s.
  8. Krzywicka, K. Hegemonia USA w regionie Ameryki Łacińskiej i Karaibów – między imperializmem a kooperacją / K. Krzywicka // Ameryka Łacińska. – № 2. – 2005. – S. 79-90.

ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ ЩОДО АРКТИКИ В ХХІ СТОЛІТТІ

ОЛЕНА ПОДВОРНА

*кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства
Національного університету “Острозька академія”*

Протягом останнього десятиліття регіон Арктики набуває все більшого значення на міжнародній арені. Процеси глобального потепління привернули до Арктики посилену увагу багатьох міжнародних акторів. Сполучені Штати, аналогічно до інших п'яти прибережних арктичних держав, намагаються відстоювати свої інтереси в цьому регіоні.

Проте, тривалий час Вашингтон не усвідомлював у повній мірі весь потенціал Арктики, а, відповідно, не інтенсифікував свої дії щодо чіткого окреслення своїх національних інтересів та їхнього захисту. Особливе зацікавлення регіоном розпочинається у 2007 році, після відомої експедиції В. Путіна до Північного полюсу. Разом з тим, арктичну політику Вашингтону після 2007 року можна окреслити як реактивну щодо дій інших гравців в регіоні, насамперед, Москви та Оттави. На сьогодні роль Арктики в зовнішній політиці Сполучених Штатів, безумовно, зросла. Проте вона не є стратегічним напрямком зовнішньої політики Вашингтону.

На відміну від багатьох інших напрямків своєї зовнішньої політики, США в Арктиці здійснюють стриману політику, не розкриваючи остаточно своїх намірів та планів, а також проводять виважену політику пошуку партнерів з метою досягнення власних національних інтересів. Реалізації такої політики сприяє відсутність чіткої нормативно-правової бази щодо Арктики. Головним каменем спотикання в цьому контексті є питання приєднання Вашингтону до Конвенції ООН з морського права 1982 року [10]. Сполучені Штати Америки наразі залишаються єдиною арктичною країною, яка не ратифікувала цей документ. До 1982 року Арктика була поділена за секторальним принципом між п'ятьма країнами – Данією, Канадою, Норвегією, СРСР та США. Після прийняття Конвенції цей принцип був змінений. Активні дискусії щодо доцільності ратифікації були відновлені за президентства Б. Обама, який є прихильником приєднання. Окрім цього, національне законодавство США щодо регіону частково суперечить положенням Конвенції. Зокрема, в питанні визначення протяжності національних континентальних шельфів, оскільки в жодному з документів США такі обмеження не встановлені [5] та розробки і видобутку їхніх ресурсів. Інше суперечливе питання стосується процесу регулювання діяльності щодо видобування ресурсів в глибоководних районах морського дна [4]. Вашингтон наразі може здійснювати таке

регулювання самостійно, в той час як у Конвенції 1982 року зазначається, що ці райони повинні знаходитися під юрисдикцією Міжнародного органу з морського дна, який відповідатиме за розробку ресурсів Міжнародного району морського дна. Таким чином, одночасно діють різні нормативно-правові акти щодо Арктики та прав суверенних берегових держав в цьому регіоні [13, с. 54].

Додатковим питанням є майбутнє правового статусу морських транспортних шляхів, Північно-Західного проходу та Північного морського шляху. Сполучені Штати виступають за те, аби ці маршрути були міжнародними, а, відповідно, щодо них не можуть бути застосовані регуляційні заходи окремою країною. Проте якщо питання правового статусу Північного морського шляху багато в чому залежить від інтенсивності кліматичних змін, то суперечка між Вашингтоном та Оттавою щодо Північно-Західного проходу може бути вирішена на підставі положень Конвенції. В цьому контексті відмова прибережних держав від секторального підходу у визначенні національних секторів в Арктиці дає Вашингтону додаткові переваги, оскільки наразі контроль над судноплавством у Північно-Західному проході традиційно пов'язується з Канадою.

До моменту початку боротьби за потенційні енергетичні ресурси Арктики ці юридичні суперечності не мали надзвичайного значення. Натомість тепер арктичні держави борються за право видобутку цих ресурсів саме на підставі визначення меж своїх континентальних шельфів. Безумовно, Сполучені Штати не зможуть залишитися осторонь ратифікації Конвенції 1982 року. Проте затягування цього моменту Вашингтон намагається використати для нарощування власних сил в регіоні.

Аналізуючи концепційні основи арктичної політики США, увагу потрібно приділити таким документам: президентській директиві №26 від 1994 року [8] та президентській директиві №66 від 2009 року [6]. На їхній основі були розроблені більш детальні документи операційного характеру для Військово-морських сил та Берегової охорони США з метою вироблення адекватних дій для захисту національних інтересів Сполучених Штатів в Арктиці [11]. Часовий проміжок у п'ятнадцять років продемонстрував також зміни у пріоритетах Вашингтону, з врахуванням процесів на міжнародній арені різноманітного характеру (від змін клімату до дій сусідніх арктичних держав). А в квітні 2011 року президент Барак Обама, з метою покращення структури управління, підписав новий План об'єднаних воєнних командувань США, які будуть займатися питаннями Арктики.

Свою чергою, в травні 2013 року Вашингтоном була оприлюднена Національна стратегія для Арктичного регіону [7]. В ній США висловлюють своє бачення Арктики як стабільного регіону, в якому немає конфліктів, а економічні та енергетичні ресурси розробляються всіма сторо-

нами в контексті концепції стійкого розвитку. Пізніше, в листопаді 2013 року, була опублікована Арктична стратегія Департаменту оборони США [3], яка доповнила Національну стратегію, вказуючи на необхідність забезпечення безпеки, розвитку співробітництва в оборонній сфері та підготовки до широкого спектру викликів та нестандартних ситуацій.

Дещо згодом, у лютому 2014 року, була прийнята нова Арктична дорожня карта ВМС на період до 2030 року [12]. Вже на початку документу вказується, що кліматичні зміни та танення льодовиків в Північно-Льодовитому океані відбуваються швидше, ніж передбачалось. Вказується, що присутність ВМС США у регіоні повинна запобігти конфліктам, разом з тим Арктика вважається регіоном, в якому наявні небезпеки малої інтенсивності, а держави вирішують свої суперечки мирним шляхом. В документі ВМС США наполягають на дотриманні принципу відкритого моря. В Арктичній дорожній карті також підкреслюється прихильність ідеї розвитку співробітництва з міжнародними партнерами.

В практичній площині, для досягнення своїх національних інтересів, Сполучені Штати Америки розвивають співробітництво з арктичними сусідами, як на двосторонньому рівні, так і в рамках структур, які займаються питаннями Арктики. Якщо говорити про відносини з Канадою, то, незважаючи на гострі суперечки, обидві держави успішно співпрацюють в сфері оборони, зокрема в рамках NORAD та Постійної об'єднаної ради оборони. Щодо співпраці з Росією, то серед політичних еліт США є два підходи. З одного боку, є розуміння необхідності такого співробітництва. Натомість з другого – потреба у стримуванні Росії з метою недопущення створення загроз національним інтересам Сполучених Штатів Америки. Ситуація ускладнилась після початку воєнного конфлікту на сході України в 2014 році. Лунають думки, що в разі продовження Москвою агресивної політики, Арктика може стати зоною військової конфронтації Росії та Заходу. Разом з тим, не можна заперечувати той факт, що співробітництво Вашингтону та Москви в Арктиці є одним з небагатьох успішних та добрих прикладів їхніх двосторонніх відносин. Отже, в контексті політичного бачення розвитку ситуації в Арктиці оголошено, що співробітництво триватиме, в тому числі в рамках амбітних проєктів за участі Росії. Хоча не можна заперечувати той факт, що санкції, які Вашингтон наклав на Москву, завдали удару по багатьох проєктах, оскільки вони забороняють постачання технологій подвійного призначення, а це ускладнить або навіть унеможливить геологічну розвідку в арктичному регіоні [2].

Окрім того, в інтересах Сполучених Штатів розвиток міжнародного співробітництва в регіоні, підтвердженням чого є національні документи з питань арктичної політики. Інша справа, що для просування та захисту своїх інтересів в Арктиці Вашингтон намагається розширити

міжнародний формат, виходячи за коло учасників з п'яти прибережних або восьми арктичних держав.

Разом з тим, варто відмітити, що на початку вироблення своєї арктичної політики Вашингтон стримував процес активізації міжнародної участі в регіоні. Прикладом цього, зокрема, стала Декларація з Ілуліссат від 2008 року [9]. В ній, серед іншого, говорилось про відсутність необхідності вироблення нового міжнародно-правового режиму для управління Північно-Льодовитим океаном. Натомість підкреслювалось, що існуюча нормативно-правова база є достатньою для врегулювання претензій та конфліктів. У цьому документі також були підтверджені пріоритетні права п'яти арктичних прибережних держав з вирішення всіх питань, що стосуються Північно-Льодовитого океану. На той момент цей документ сприймався як спроба призупинити боротьбу між п'ятьма державами, переводячи її в конструктивне русло, але при цьому усуваючи з регіону інших зацікавлених гравців.

В інституціональному вимірі головним об'єднанням в справах регіону залишається Арктична рада. Вашингтон в останні роки намагається підвищити її авторитет, активно підтримуючи ініціативи, в тому числі законодавчі, які пропонуються державами-членами. Серед іншого, в травні 2011 року, в рамках Арктичної ради, була підписана Угода про співробітництво у авіаційному морському пошуку та спасінні [1]. А в травні 2013 року було прийнято рішення про надання статусу постійних спостерігачів неарктичним державам (Китаю, Індії, Японії, Італії, Сінгапуру, Південній Кореї) та Європейському Союзу.

Окремо потрібно наголосити на тому, що від травня 2015 року Вашингтон протягом двох наступних років головуватиме в Арктичній раді. Як заявлено, пріоритетами Сполучених Штатів стануть питання клімату, безпеки та економіки. Разом з тим, можна припустити, що цілі, на досягнення яких буде спрямована діяльність Арктичної ради, будуть пов'язані з національними інтересами Сполучених Штатів Америки в арктичному регіоні.

Незважаючи на інтенсифікацію арктичної політики як в теоретичному, так і практичному вимірі в останніх роках, потрібно констатувати, що Сполучені Штати Америки не достатньо захищають свої національні інтереси в регіоні порівняно з іншими арктичними державами. Головною перешкодою в цьому є утримання Вашингтону від ратифікації Конвенції ООН з морського права 1982 року, оскільки ефективно захищати свої права та протидіяти іншим державам-претендентам на Арктику, можна лише за умови приєднання до цього документу. На ратифікації Конвенції також постійно наполягають представники Пентагону, ВМС США та Берегової охорони США. Разом з тим, підписуючи Декларацію з Ілуліссат Вашингтон погодився на застосування деяких положень Конвенції, не

будучи її стороною. Але при цьому Вашингтон не має права подати свою заявку до Комісії з питань кордонів континентального шельфу.

З іншого боку, можна зробити висновок про постійне удосконалення арктичного виміру зовнішньої політики США з метою зібрання максимально повної інформації про регіон. Сполучені Штати намагаються проводити стриману політику в Арктиці на даному етапі, оскільки це відповідає їхнім національним інтересам, враховуючи значне відставання в реалізації своєї арктичної політики від інших арктичних держав.

Можна також відзначити, що Вашингтон не бажає перетворювати Арктику на зону військової конфронтації. Паралельно відбувається процес відбудови регіону шляхом розвитку прибережної інфраструктури. Також здійснюються всі можливі заходи для посилення операційних можливостей ВМС та Берегової охорони США з метою протидії всім можливим ризикам та небезпекам для національної безпеки Сполучених Штатів Америки. З цією ж метою Вашингтон сприяє розвитку міжнародного співробітництва в справі спільного управління регіоном на базі концепції сталого розвитку. Іншими словами, процес інтернаціоналізації Арктики та її вихід на провідні позиції порядку денного зовнішніх політик багатьох держав світу є незворотнім. Натомість завдання Вашингтону полягає у тому, аби здобути лідерство в процесі міжнародного управління Арктикою, яке відповідатиме національним інтересам Сполучених Штатів Америки.

Список використаних джерел:

1. Agreement on Cooperation on Aeronautical and Maritime Search and Rescue in the Arctic. 21 April 2011. [Electronic resource]. Access mode: http://library.arcticportal.org/1474/1/Arctic_SAR_Agreement_EN_FINAL_for_signature_21-Apr-2011.pdf – Title from screen.
2. Announcement of Expanded Treasury Sanctions within the Russian Financial Services, Energy and Defense or Related Materiel Sectors. 12 September 2014. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl2629.aspx> – Title from screen.
3. Arctic Strategy. Department of Defense. November 2013. [Electronic resource]. Access mode: http://www.defense.gov/pubs/2013_Arctic_Strategy.pdf – Title from screen.
4. Deep Seabed Hard Mineral Resources Act. [Electronic resource]. Access mode: http://www.gc.noaa.gov/documents/gcil_dshmra_summary.pdf – Title from screen.
5. Groves S. U.N. Convention on the Law of the Sea Erodes U.S. Sovereignty over U.S. Extended Continental Shelf // The Heritage Foundation. Backgrounder № 2561. 7 June 2011. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.heritage.org/research/reports/2011/06/un-convention-on-the-law-of-the-sea-erodes-us-sovereignty-over-us-extended-continental-shelf> – Title from screen.

6. National Security Presidential Directive and Homeland Security Presidential Directive/NSPD – 66/HSPD – 25. 9 January 2009. [Electronic resource]. Access mode: <http://fas.org/irp/offdocs/nspd/nspd-66.htm> – Title from screen.
7. National Strategy for the Arctic Region. May 2013. Washington. [Electronic resource]. Access mode: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/nat_arctic_strategy.pdf – Title from screen.
8. PDD 26 – U.S. Arctic and Antarctica Policy, 29.09.1994. United States Department of State, Fact Sheet: US Arctic Policy, “U.S. Department of State Dispatch” Vol. 5, No. 52, 26 December 1994. [Electronic resource]. Access mode: <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1994/html/Dispatchv5no52.html> – Title from screen.
9. The Ilulissat Declaration, Arctic Ocean Conference, Ilulissat, Greenland, 27-29 May 2008. [Electronic resource]. Access mode: http://www.oceanlaw.org/downloads/arctic/Ilulissat_Declaration.pdf – Title from screen.
10. United Nations Convention on the Law on the Sea. [Electronic resource]. Access mode: http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
11. Title from screen.
12. U.S. Navy Arctic Roadmap, October 2009. [Electronic resource]. Access mode: <http://greenfleet.dodlive.mil/files/2010/08/US-Navy-Arctic-Roadmap-11-10-09.pdf> – Title from screen.
14. U.S. Navy Arctic Roadmap 2014-2030, February 2014. [Electronic resource]. Access mode: http://www.navy.mil/navydata/documents/USN_artic_roadmap.pdf – Title from screen.
15. Гудев П. Приоритеты США в Арктике / П. Гудев // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2013. – №9. – С. 49-60.

**АМЕРИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЮГОСЛАВІЇ:
1948–1952 рр.**

МАРТА ЯРЕМКО

*кандидат історичних наук, асистент
кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Друга світова війна та Ялтинська й Потсдамська конференції розставили нові акценти в югославсько-американських відносинах. Протиріччя, які виникли після Другої світової війни змінилися певною відлигою після конфлікту Сталіна-Тіто у 1948 р.

Це питання в рамках югославсько-радянських відносин частково розглядали Б. Чапмен та В. Майсторовіч. Ширше вивчення проблеми стало можливим на підставі аналізу опублікованих документів відділу міжнародних відносин уряду США та тексту угоди про надання військової допомоги, укладеного між США та Югославією 14 листопада 1951 р.

Для дослідження використані проблемно-хронологічний та аналітичний методи. Наукова новизна полягає в тому, що вперше в українській історичній науці зроблена спроба розглянути югославсько-американські відносини в цей період.

Під час Другої світової війни США співпрацювало з югославським еміграційним урядом та надавало підтримку монархічно налаштованому четницькому руху, зокрема з 1943 р. при штабі лідера четників Д. Михайловича знаходилися американські зв'язкові офіцери. Важливу при цьому роль зіграло врятування останніми 513 американських пілотів у 1944 р. [5; 7] Проте проголошення 29 листопада 1945 р. Федеративної Народної Республіки Югославія та перші дипломатичні контакти між обома країнами показали існуючі непорозуміння.

Одним з перших дипломатичних контактів зроблених американським урядом було прохання Держдепартаменту США дозволити американським військовим свідчити на судовому процесі над Д. Михайловичем, який відбувався з червня по липень 1946 р. [2, р. 891–892] Проте це прохання залишилося проігнорованим, а американські дипломати, та суспільство загалом, були обурені стратою лідера четників в 1946 р. Після того, як через місяць два військово-транспортні літаки ВПС США Дуглас С-47 “Скайтрейн” були збитими над Югославією відносини стали ще більш напруженими [2, р. 922–926]. До 1948 р. було збито ще кілька літаків ВПС США. Як наслідок, між двома країнами існувало більше непорозумінь та конфліктів ніж спроб покращити відносини.

Поворотною подією в американсько-югославських відносинах стала протистояння між Й. Броз Тіто та Й. Сталіним, яке вилилося у припинення відносин між СРСР та Югославією у 1948 р. (хоча формально дипломатичні зв'язки усе ж розірваними не були). Цей конфлікт, головним чином, постав з особистого та геополітичного конфлікту між обома лідерами. Після Другої світової війни Югославія під керівництвом Й. Броз Тіто була найбільшим союзником Й. Сталіна в Східній Європі. СРСР підтримував югославське керівництво в їх вимогах про приєднання Трієсту та області Венеція-Джулія до балканської країни. Югославія та СРСР виказували подібне ставлення до албанського питання [1, р. 353–354].

Сталінізація Східної Європи була радянською відповіддю збільшенню американської загрози московській гегемонії в Східній Європі після введення плану Маршала. Коли СРСР, відчуваючи загрозу від плану Маршала для свого впливу на Східний блок, створив Комінформ, Белград показав себе як один з найбільших союзників Москви. Режим Й. Броз Тіто використав можливість продемонструвати себе як справжніх комуністів та засвідчити лояльність до Кремля. Комуністи Східної Європи побоювалися, що план Маршала означатиме прив'язку їх економічно до Заходу, тим самим загрожуючи комунізму у їх країнах [4, р. 145, 147]. Водночас Й. Сталін прагнути зміцнити радянське домінування у комуністичному блоці, вимагав підпорядкування йому всіх режимів Східної Європи. Він підозріло поставився до зусиль югославського лідера створити Балканську федерацію, до якої мали увійти Албанія, Болгарія і Югославія. Югослави натомість обурювалися радянським намаганням економічного і військового домінування.

Ці та інші причини змусили офіційну Москву діяти активно. 28 червня 1948 р., в день битви на Косовому полі (1389) та вбивства Франца Фердинанда у Сараєво (1914), Компартія Югославії була виключена з Комінформу. Як наслідок, Албанія, югославський сателіт з 1945 р., вийшла з під контролю Белграда і звернулася за підтримкою до Москви. У відповідь югослави припинили надання підтримки грецьким комуністам [1, р. 353–354].

Уряд Й. Броз Тіто прийняв політику неприєднання у міжнародних відносинах. Югослави не приєдналися ні до НАТО, ні до РЕВ. Водночас після розколу між Тіто-Сталіном, Югославія почала вести більш дипломатичний діалог із західними країнами.

Після Другої світової війни Й. Броз Тіто розглядали як ще один інструмент радянської експансії в Східній та Південній Європі. Проте після розриву відносин з Москвою у 1948 р. Югославія починає вести свою внутрішню і зовнішню політику без втручання збоку СРСР. Американські офіційні особи швидко зрозуміли можливості, які виникла через конфлікт між колишніми комуністичними союзниками. Й. Броз Тіто був незалежним комуністом і міг виявитися корисним союзником в Європі.

Така незалежна позиція Й. Броз Тіто спонукала, США підтримали намагання Югославії у 1949 р. отримати місце в Раді Безпеки при ООН.

За таких умов, президент Гаррі Трумен звернувся до конгресу США з пропозицією військової та економічної допомоги для комуністичної Югославії. Акція була частиною політики США по вбиванню глибшого клину між Югославією та СРСР. Угода про військову допомогу була підписана 14 листопада 1951 р. [6] Через кілька місяців, 8 січня 1952 р. американським послом Алленом та югославським міністром закордонних справ Карделом в Белграді підписано угоду про економічну співпрацю між двома країнами [2, р. 1868].

Американські політики, намагаючись використати Югославію як засіб для послаблення СРСР, йшли на значні поступки Й. Броз Тіто, надіючись на його співпрацю в питаннях зовнішньої політики. Останній, проте, завдяки своїй незалежній позиції зумів залишитися нейтральним у міжнародних відносинах та у протистоянні між двома світовими державами – США та СРСР.

Список використаних джерел:

1. Chapman B. Yugoslav-Soviet Split // In War in the Balkans : An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia / Ed. by R.C. Hall. – Santa-Barbara, CA : ABC-CLIO. – V.I. – 411 p.
2. Foreign Relations of the United States. 1946. V.VI : Eastern Europe; The Soviet Union. – Washington : United States Government Printing Office, 1969.
3. Foreign Relations of the United States. 1951. V.IV : Europe: Political and Economic Developments, Part 2. – Washington : United States Government Printing Office, 1985.
4. Majstorović V. The Rise and Fall of the Yugoslav-Soviet Alliance, 1945–1948 // Past Imperfect. – 2010. – № 16. – P. 132–164.
5. Mikhailovitch Lists Americans He Aided; Fliers Send Messages to Relatives, Saying They Are Safe // The New York Times. – 1944. – 19. 06.
6. Military Assistance Agreement Between the United States and Yugoslavia, November 14, 1951 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://avalon.law.yale.edu/20th_century/yugo001.asp
7. Serbs Rescue Americans; Mikhailovitch's Forces Report Saving of Fliers From Nazis // The New York Times. – 1944. – 04. 06.

EUROPE'S PLACE IN THE MILITARY SECURITY POLICY OF THE UNITED STATES. A DIMINISHING PARTNERSHIP?

ROBERT CZULDA

*PhD, Assistant Professor
Department of International and Political Studies
University of Łódź, Poland*

***Summary.** Europe was a critical element of the United States military security policy during the Cold War. During the peak time, up to 358,000 US troops were deployed in various countries of Western Europe. However, after 2001 the United States initiated a strategic restructuring plan of its armed forces, which included a major force withdrawal from Europe. Many hoped, including some officers of US forces in Europe, that Barack Obama would postpone or revoke these drastic cuts. However, this has not happened. Instead, the United States decided to follow a path of the "Pacific Pivot" and only war in Ukraine forced Washington to reassure its Central Eastern allies with additional troops. However, this trend seems to be temporary in its nature. Once the Ukraine crisis is over, the United States will redeploy these temporarily based military units from Central Eastern to other, more important from Washington's point of view, operational theatres.*

***Keywords.** NATO, transatlantic security, defense, Europe-US relations*

1. Introduction

The position of Europe in the military security framework of the United States has changed visibly after the end of the Cold War. Till 1989 US forces had been the most powerful entity responsible for stopping a potential invasion of the Soviet Union in Western Europe. It required a permanent deployment of a significant number of troops. For instance, in 1985 approximately 358,000 US troops were stationed in Europe [1]. After the end of the Cold War, Europe was recognized as the "strategic hinterland of the United States vis-à-vis other geopolitical centers" [2]. As a result a trend of a quantitative reduction was continued – from half a million soldiers on European soil in the late 1980s just 55,000 remained in 2001.

The administration of George W. Bush (2001-2009) continued this policy. In 2002, it was officially confirmed by the United States which explained that "to contend with uncertainty and to meet the many security challenges we face, the United States will require bases and stations within and beyond Western Europe and Northeast Asia, as well as temporary access arrangements for the long-distance deployment of U.S. forces" [3]. By the end of George W. Bush's second presidential term the United States had withdrawn its forces from several bases in Western Europe. Also, the 1st Infantry Division and the 1st Armored Division have both initiated returns to the continental United States – to Fort Riley, Kansas and to Fort Bliss, Texas respectively. Many hoped, inclu-

ding some officers of US forces in Europe, that Barack Obama would postpone or revoke these drastic cuts. However, this has not happened.

2. Reasons for cuts

During the Cold War there was a bipartisan consensus in Washington that a permanent presence of US troops in Western Europe was an undisputed must. This assumption was based on several factors, most crucially a belief that Western European allies needed a strong and effective protection from the Soviet Union for the sake of the security of the United States. What is important is that this belief was based on another belief. When, in September 1950, President Harry Truman announced an increase of US presence in Europe he did not hide that such decision was made on the presumption that the Western European allies would actively participate in defense efforts of Western Europe [4]. It did not happen and the number of critics of large US military presence in Europe started to grow systematically. During that period there was even a draft act prepared which conditioned a scale of US deployment in Europe on a level of defense spending by European allies. In other words, if Western European states were to spend less than 3% of their GDP on defense, the United States would have started a withdrawal of its forces [5].

Current reductions have sources in several factors. One of them is a fact that for the last few years the United States has been shifting its focus from Europe to Southeast Asia. Emanation of such policy is the “Pacific Pivot” declared by Hillary Clinton and pursued by Barack Obama [6]. Secondly, during the presidency of George W. Bush the US military was preparing itself to participate in the global war on terror, i.e. military operations other than war (MOOTW). Both wars, i.e. in Iraq and Afghanistan, proved an urgent and growing need for more mobile and deployable forces on brigade not division level. US forces deployed in Western Europe were organized mainly on a division level and they did not provide a sufficient level of operational flexibility and deployability. Their main goal was to be able to resist a massive assault of the Warsaw Pact but a post-Soviet Russia was naively recognized both by George W. Bush (who noticed “a soul” in Vladimir Putin’s eyes) [7] and Barack Obama (who declared “option zero” in relations with Moscow), as a difficult and balky friend.

Also, it is difficult not to see that one of the reasons of US disappointment and withdrawal of its troops is that Western European leaders do not see a reason, even now – during the Ukraine war – to strengthen its national military capabilities, i.e. invest more resources in the military. In the „National Defense Authorization Act” it is written bluntly: “Congress finds that, because defense spending among European NATO countries fell 12 percent since 2008, from \$314 billion to \$275 billion, so that currently only four out of the 28 NATO allies of the United States are spending the widely agreed-to standard of 2 percent of their GDP on defense, the United States must look to more wisely allocate scarce resources to provide for the national defense” [8]. At the same time the House Armed Services Committee called for the return of all troops from Europe, especially the brigade combat

teams. They believed that the use of rotational deployments would be “sufficient to permit the United States to satisfy the commitments undertaken by United States pursuant to Article 5 of the North Atlantic Treaty (...) address the current security environment in Europe and contribute to peace and stability in Europe” [9].

3. Visible trend of withdrawal

Although the Americans did not go that far, the reductions – despite a temporary increase due to the Ukraine crisis [10] – will without a doubt continue and such calls as those presented above will arise again. Once the Ukraine crisis is over, the United States will redeploy its temporarily bases military units from Central-Eastern to other, more important, from Washington’s point of view, operational theatres. It is worth remembering that in March 2013 the Defense Secretary Chuck Hagel announced the cancellation of EPAA Phase IV (the planned deployment of SM-3 Block IIB interceptors to Poland). Also, the United States has been redeploying its vessels as well. By 2020 the majority of US Navy warships (60:40) will be stationed in Pacific-Asia Europe at the expense of the Atlantic Ocean. [11] Currently the United States does not have any plan to have a permanent military presence in Central and Eastern Europe. In other words, current “emergency” deployment is just a temporary reaction to aggressive Russia and not part of a geostrategic policy and long-term military posture of the United States.

The presidential administration of Barack Obama did not revoked plans according to which two infantry brigades had been fully withdrawn from Europe. Although re-activated in 2009, the 170th Infantry Brigade Combat Team has already been deactivated and the 172th Infantry Brigade Combat Team was deactivated in May 2013. By the end of March 2013, the last 22 permanently deployed M-1 *Abrams* tanks of 172th Infantry Brigade Combat Team left Europe for South Carolina. It is worth mentioning that at the peak time in 20 armored divisions were deployed in Western Germany – 6,000 tanks in total. Just in one base, Baumholder, at least 20,000 Americans were deployed while now just 800 are deployed there. Europe became free of permanently deployed US tanks and even infantry fighting vehicles. Currently just two brigades are permanently deployed on European soil: 173rd Airborne Brigade Combat Team (Vicenza, Italy) and Stryker Brigade Combat Team (Vilseck, Germany). Both are light units. Of the 14 remaining US Army heavy brigade teams, none will be permanently deployed in Europe [12].

4. Consequences for Europe

Current US military policy is not carried out in a geopolitical vacuum. It is simultaneously accompanied by the defense policy of European states. However, Europe’s reaction to the decreasing US military shield in Europe is alarming. Since September 11th, 2001, despite the military involvement in Iraq, as well as facing the crisis in the Middle East and in North Africa, European expenditure on defence has decreased by more than 15 percent [13]. Over the last few years, Europe has reduced military expenditure to less than half of the amount spent by the United

States, which has also lowered its spending. Despite numerous ambitious declarations, the European Union has not become a driving force to reversing this trend. All attempts regarding militarily strengthening European states, starting from the “Euro-army” and finishing with EU battlegroups have ended in fiasco. Since 2008 two thirds of European countries have reduced defence funding. Although Poland, Norway and Turkey have been listed as positive examples in NATO [14], this is not enough to change the overall balance.

Signals designed to purely show the will to build-up one’s own potential, to reduce the so-called “*military gap*” towards the United States, do not go hand in hand with actual actions. Although in 2006 NATO member states agreed to spend at least 2 percent of GDP annually on defence, one year later only five states (Bulgaria, France, Greece, United Kingdom, and the United States) had reached this target. In 2012, this was further reduced to only four (without France) [15]. Critically, last year, only five countries (France, Luxembourg, Turkey, United Kingdom, and the United States) met a very important condition. They allocated at least 20 percent of funds to the modernisation of their armed forces. Nine countries spent less than 10 percent (Belgium, Bulgaria, Italy, Lithuania, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, and Spain) [16].

The consequences of the deepening weakness of the European NATO members, and the subsequent inability to maintain capabilities for effective cooperation were clearly visible during the operation *Allied Force* against Serbia in 1999. A decade has passed since the war in Kosovo and it has not brought about any changes. Both the Balkan and Libyan air campaigns made clear that the Europeans are greatly dependent on Americans. Contrary to the opinions promulgated by optimists, the military action aimed at the Libyan regime under the rule of Gaddafi (2011) was if not a total failure, a painful illustration of weakness. This was especially painful for the United Kingdom and France who perceive themselves as global superpowers. Without the United States that ensured direct support through the satellite systems and UAVs, tanker aircrafts, communication and precision-guided munitions, the European operation would have finished in a few days. The new model of “*burden sharing*” is in fact not about that at all – at least not from Washington’s perspective, which had to provide Europe with considerable support, so that it was able to undertake action.

The resulting consequences are very serious. From the political and military point of view, Europe is not able to operate independently, with no clear support on the part of the United States, which has to cover it with its protective umbrella. We have become the younger brother of America. What would happen if Washington, sometime in the future, concluded that Europe is so weak that it would be unable to defend itself in the case of serious threat? Will the neo-imperial Russian Federation, maintaining the Cold War perception of the world through the prism of the balance of power, still treat Europe as an equal partner? What will happen if Moscow tries to draw benefits increasing its political or/and military pressures on Lithuania, Latvia or Estonia? How, taking into account Europe’s indolence should such

conflicts as the one in the 1990s in the Balkans or another crisis in North Africa be resolved? What would be the reaction of Europe towards the reconstruction of Russia's strategic and tactical forces of thermonuclear deterrence, since it does not have its own anti-missile umbrella and the whole nuclear potential of NATO is allocated by the United States, who cannot be active everywhere?

Decreasing expenditure for defence is all the more alarming given that the two non-democratic states of the most importance and power, i.e., the Russian Federation and China, are spending more on defence. According to *Jane's* analysis, very soon, China – that generates 30 percent of all Asian expenditure – will spend more than the eight biggest NATO members (following the United States): the United Kingdom, France, Germany, Italy, Turkey, Canada, Spain and Poland [17]. This obviously translates geo-strategically – China, which has been increasing its power, becomes thus a greater challenge for the United States, which in turn withdraws its forces from the increasingly marginal Europe, increasing its military presence in Asia and Oceania, for example, in Australia. At the same time, the weakened defence capabilities of Europe, when facing increasing open hostility from Russia and U.S. “*pivot*”, does not invoke the feeling among the European decision-makers that they should increase allocated funds. Surprisingly, to the contrary – many people in Europe think that the retreat of the Americans is a symbol of the ultimate end of the Cold War and an opportunity to withdraw from the arms race.

The conscious policy of decreasing military potential by the states from the Old Continent is contributing to the erosion of transatlantic bonds, which have been the essence of NATO's existence since 1949, a value in itself. After all, it was this organisation that enabled Western Europe to neutralise – during the Cold War period – the threat of aggression coming from the Warsaw Pact (thanks to the conventional and strategic power of the United States). Kagan's famous saying: “Europeans are from Venus, Americans from Mars” seems to be confirmed more and more [18]. Consequently, the aversion towards operational cooperation with the countries from the Old Continent is growing. Why support partners who are not helpful to us? What was clearly demonstrated during the administration of George W. Bush (2001 – 2009), was that American decision-makers less and less frequently perceived rational reasons as to why they should ask Europe for military support.

The weaker Europe is in military terms the lower its significance in relation to the security policy of the United States and the less frequently Washington will seek the opinion and support of Europeans; thus, the United States will look increasingly towards the powerful countries, with capable armed forces and the will to cooperate. The future of NATO, as an effective and wanted political and military structure, will then be doubtful. The Alliance will collapse without the United States or, at best, it will transform into an insignificant, phoney organisation. This will have negative consequences for the safety of us all in Europe.

References:

1. Henry R. Transforming the U.S. Global Defense Posture. *Naval War College Review*, Spring 2006, p. 17.
2. Piątkowski K. Nieznośny ciężar przywództwa. *Nowa Technika Wojskowa*, May 2006, p. 48-49.
3. The White House. *The National Security Strategy of the United States of America*. Washington 2002, p. 29.
4. Lindley-French J. *The North Atlantic Treaty Organization: The Enduring Alliance/ J. Lindley-French*. – Routledge, 2007, p. 24.
5. Deni J.R. *The Future of American Landpower. Does Forward Presence Still Matter?. The Case of the Army in Europe/ J.R. Deni*. – Strategic Studies Institute, 2012, p. 5.
6. Clinton H. America's Pacific Pivot. *Foreign Policy*, 11 October 2011 [electronic source]. – available at <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/america-s-pacific-century>
7. Frum D., *The Right Man. The Surprise Presidency of George W. Bush/ D. Frum*. – Random House, 2003, p. 88.
8. Bacon L.M. Lawmakers opt against European pullout, for now. *Army Times*, 3 February 2013 [electronic source]. – available at <http://archive.armytimes.com/article/20130203/NEWS/302030302/Lawmakers-opt-against-European-pullout-now>
9. Ibid.
10. More about operation "Atlantic Resolve" (including current US deployment to Europe) at http://www.defense.gov/home/features/2014/0514_atlanticrosolve
11. BBC News. Leon Panetta: US to deploy 60% of navy fleet to Pacific. *BBC News*, 2 June 2012 [electronic source]. – available at <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-18305750>
12. In March 2015 the United States deployed 3,000 troops with tanks from the 1st Armor Brigade Combat Team, 3rd Infantry Division (Fort Stewart, Georgia) on temporary basis. Earlier elements of 1st Brigade, 1st Cavalry Division (Fort Hood, Texas) were deployed.
13. Gardiner N., America's European allies must heed US Defence Secretary Robert Gates' warning on the future of NATO. *The Telegraph*, 10 June 2011 [electronic source]. – available at <http://blogs.telegraph.co.uk/news/nilegardiner/100091737/america%E2%80%99s-european-allies-must-heed-us-defence-secretary-robert-gates%E2%80%99-warning-on-the-future-of-nato>
14. Perlo-Freeman S. *Europe and the Impact of Austerity on Military Expenditure [in:] SIPRI Yearbook 2011. Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford-New York, 2011, p. 174.
15. *The Secretary General's Annual Report 2012*. NATO Public Diplomacy Division, Brussels 2013, p. 11.
16. Ibid, p. 11.
17. Hoyos C., Hille K. Chinese Defence Budget Set to Double by 2015. *Financial Times*, 13 February 2012, [electronic source]. – available at <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/7b58ac0a-5592-11e1-9d95-00144feabdc0.html>
18. Kagan R. *Potęga i raj. Ameryka i Europa w nowym porządku świata (Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order)/ R. Kagan*. – Warsaw, 2008, p. 9.

II. НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ США

СЕКЦІЯ 3

РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЇ ТА КОНЦЕНТРАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ США

АНДРІЙ ГУТОРОВ

*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
ННЦ “Інститут аграрної економіки” НААН*

Сполучені Штати Америки наразі є одним із найбільших виробників сільськогосподарської продукції в світі, за підсумками 2012 р. займаючи перше місце молока, друге – за обсягом виробництва зерна, овочів і баштанних культур, м’яса усіх видів, яєць тощо. Такі високі результати досягнуті завдяки реалізації аграрної політики, направленої на формування цілісного агропромислового комплексу на основі стійких міжгалузевих зв’язків, розвинутих інтеграційних відносин та органічному поєднанню форм суспільного поділу праці. У структурі ВВП США продукція АПК протягом 2007-2012 рр. займає в середньому 12-15%, питома вага експорту – 19-24% від загального обсягу виробництва.

Розбудова агропромислового комплексу як цілісного утворення відбувалася переважно еволюційно, проте значно активізувалася на початку 70-х років ХХ ст. Традиційно при комплексоутворенні були виділені три сфери: I – виробництво засобів виробництва, включаючи послуги; II – сільське господарство; III – переробка та збут готової продукції із сільськогосподарської сировини. Межі АПК і його сфер визначалися переважно на основі прямих зв’язків несільськогосподарських сфер із сільським господарством, включаючи зберігання і збут проміжної і кінцевої продукції комплексу. За даними В.М. Дем’яненка, в 1975 р. у структурі продукції АПК на I сферу припадало близько 18 %, на II – 37 %, на III – 45% [1, с. 4]. Міжгалузеве співвідношення 0,5:1,0:1,2 не забезпечувало стабільного розвитку підприємств комплексу та окремих галузей в цілому, не сприяло нарощенню валової доданої вартості на тлі гонитви за світовим лідерством за обсягами виробництва й експорту продукції, особливо сільськогосподарської сировини.

Посилення потреб у гарантуванні продовольчої безпеки США визначило основний стимул і критерій оцінки аграрної політики – рівень задоволення споживчого попиту населення країни. Такий підхід вимагав активізації наукових досліджень та державного регулювання процесів агропромислової інтеграції, у зв'язку з чим рішенням Міністерства сільського господарства США був створений комітет з організації і контролю розподілу продовольства, який включав підкомітет з питань розвитку вертикальної координації [2]. Такий підхід дозволив реалізувати основні переваги вертикальної інтеграції, змінити сировинну орієнтацію АПК на продуктову. Як свідчать дані Б.А. Чернякова [3, с. 38], на початку ХХІ ст. співвідношення між сферами АПК становило 5,0:1,0:9,5, що в 10 разів більше за значення 1975 р. За таких міжгалузевих пропорцій основна частина доданої вартості створюється в більш капіталомістких і капіталоінтенсивних галузях порівняно з трудомісткими, що створює усі передумови для розширеного відтворення, сталого розвитку, збільшення числа робочих місць, підвищує ефективність господарювання. Крім того, у структурі сільського господарства співвідношення між товарною продукцією рослинництва і тваринництва протягом 1982-2012 рр. наближається до 50:50, яке є найбільш сталим і ефективним поєднанням галузей.

Організаційно сільське господарство США представлене аграрними підприємствами – фермами. Як зазначає О.О. Прутська з посиланням на американське законодавство, фермою є будь-яке господарство, яке виробляє та реалізує, або за нормальних умов може реалізовувати, сільгосппродукції не менше ніж на 1000 дол. на рік [4, с. 55]. Відповідно до нової типології фермерських господарств, прийнятої Міністерством сільського господарства США в 2001 р. та відповідних змін до неї 2010 р., за річним обсягом виручки від реалізації виділяють малі сімейні ферми (до 350 тис. дол.), середні сімейні ферми (від 350 тис. до 1000 тис. дол.) та великі сімейні ферми (понад 1000 тис. дол.). У свою чергу малі сімейні ферми поділяються на: а) малі ферми пенсіонерів (менше 350 тис. дол., а оператори знаходяться на пенсії); б) дрібні сімейні, підсобні та ферми, що уособлюють “спосіб життя” (менше 350 тис. дол.); в) дрібно-товарні ферми з низьким рівнем продажу та/або обмеженими ресурсами (менше 150 тис. дол. виручки); г) середньо-товарні ферми (від 150 тис. до 350 тис. дол.). При цьому дрібно- і середньо-товарні ферми об'єднуються в клас ферм постійного проживання і місця зайнятості операторів – їх власників. Великі сімейні ферми в рамках цього поділу класифікують на крупні сімейні ферми (від 1000 тис. до 5000 тис. дол.) та дуже великі ферми (більше 5000 тис. дол.). Для несімейних ферм (партнерств та корпорацій) класифікація за виручкою від реалізації є аналогічною. Основні характеристики ферм залежно від їх розмірів наведені в табл. 1.

Таблиця 1

**Частка ферм різних типів за кількістю,
обсягом виробництва й площею угідь в 2010 р., %**

Показник	Малі сімейні ферми				Середні сімейні ферми	Великі сімейні ферми		Несімейні ферми
	ферми пенсіонерів	ферми “як спосіб життя”	ферми постійного проживання і місця праці			крупні сімейні ферми	дуже великі сімейні ферми	
			дрібно-товарні ферми	середньо-товарні ферми				
Кількість	16,6	43,6	25,6	5,1	5,1	1,5	0,1	2,3
Обсяг виробництва	1,6	6,3	8,6	12,1	24,8	22,8	11,6	12,3
Площа сільгоспугідь	6,0	15,2	18,0	15,4	21,3	12,3	1,6	10,1

Джерело: за даними Міністерства сільського господарства США

Як свідчать наведені дані, переважна більшість (90,9%) ферм є малими, які обробляють 54,6% сільгоспугідь, виробляючи при цьому лише 28,6% продукції сільського господарства. Натомість 6,7% середніх і великих ферм забезпечують виробництво 59,2% продукції на оброблюваних 35,2% землях. Такий розрив свідчить про існування дуальної структури в сільському господарстві, де з одного боку представлені малі ферми, які забезпечують переважно самозайнятість на селі, збереження національної ідентичності тощо, проте є неефективними і споживають біля 95% обсягів коштів державної підтримки; та з іншого боку – великі підприємства промислового типу, які беруть основну участь в гарантуванні продовольчої безпеки США, виробляють продукцію для галузей III сфери АПК, формують експортний потенціал тощо.

При цьому за даними Сільськогосподарських переписів США, лише за 2002-2012 рр. загальна кількість ферм скоротилася на 19,7 тис. од. переважно за рахунок процесів укрупнення та зникнення малих ферм. За показником ринкової вартості проданої сільгосппродукції в 2012 р. 466 ферм (0,02% від їх загальної кількості) формують 10% ринку, характеризуються площею сільгоспугідь на рівні 2640 га з розрахунку на ферму, та обсягом товарної продукції понад 84,7 тис. дол., порівняно вищими показниками фондозабезпеченості виробництва та його ефективності. За 10 років досліджуваного періоду кількість таких ферм зростає на 19,8%, а розміри за наведеними показниками на 13,1% та 64,1% відповідно.

Найбільші сільськогосподарські підприємства представлені 250 великими інтегрованими компаніями, обсяг сукупного річного фермерського доходу яких перевищує 2,5 млн дол., а середній розмір становить 6,7 млн дол. за даними Національної ради фермерських кооперативів США 2013 р. Кооперативний рух також має тенденцію до інтеграції, де найбільшими є 14 кооперативів.

Отже, аграрний сектор економіки США є інтегрованим комплексом, що забезпечує сталість його розвитку та тривалу ефективність функціонування.

Список використаних джерел:

1. Демьяненко В.Н. Организационные формы агропромышленной интеграции в США / В.Н. Демьяненко. – М.: ВНИИТЭИСХ, 1978. – 61 с.
2. Henderson D.R. Toward a Theory of Vertical Market Behavior: Working Paper WP-2, NC-117 / D.R. Henderson. – Columbus, Ohio: Ohio State University, 1975. – P. 7.
3. Черняков Б.А. Модель аграрного сектора экономики США: состояние, достоинства, недостатки, перспективы / Б.А. Черняков // Аграрный сектор США в начале XXI века: сб. трудов сектора аграр. проблем США и Канады ИСКРАН : в 2 т. / под ред. Б.А. Чернякова. – М.: Тип. Россельхозакадемии, 2008. – Т. 1. – С. 36-54.
4. Прутська О.О. Сільське господарство США: висновки для України / О.О. Прутська. – Вінниця: ТОВ “Фірма “Планер”, 2012. – 160 с.

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮЖКІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ НА ЕКОНОМІКУ США

ГАННА ДУГІНЕЦЬ

*кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки
Київського національного торговельно-економічного університету*

ЮЛІЯ ГОЛОВНЯ

*кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки
Київського національного торговельно-економічного університету*

Анотація. Досліджено сучасні особливості розвитку глобальних ланцюжків створення вартості та визначено ступінь залученості до них провідних країн світу. Зроблено висновок, що основними лідерами, і одночасно, конкурентами є США, Китай, Корея та ЄС. В умовах посилення взаємозалежності запропоновано основні напрямки економічного розвитку, що дозволять США утримати свої позиції в умовах поширення глобальних ланцюгів створення вартості.

Ключові слова: глобальні виробничі мережі, інновація, глобалізація, міжнародний розподіл праці, трансфер знань, ТНК.

Summary. Modern development features of global value generation chains are studied. The degree of involvement of the major countries is identified. It is concluded that the US, China, Korea and the EU are the leading countries, while being competitors to each other. Key areas of economic development are proposed, the advancement of which will allow the US to maintain their position, while taking into account the increasing economic interdependence and the spreading of global value creation chains.

Keywords: global manufacturing network, innovation, globalization, international division of labor, transfer of knowledge, MNC.

Основними тенденціями сучасного світогосподарського розвитку є стрімке поширення глобальних ланцюжків створення вартості, які стають домінуючим елементом світової торгівлі і інвестицій, що охоплює практично всі національні економіки. Про це свідчить і характер світової торгівлі товарами, 56% з якої становить торгівля комплектуючими і лише 44% – торгівля готовими товарами; у торгівлі послугами 73% становлять послуги, що використовуються на різних стадіях процесу виробництва [10]. Внаслідок цього виникла необхідність дослідження яким чином участь в ГЦСС може впливати на країни з розвинутою економікою.

Проблематика формування та розвитку глобальних ланцюгів створення вартості знаходить своє відображення у дослідженнях Р. Каплінського, К. Бейкера, Дж. Джереффі, М. Морріса та інших. Проблеми розвитку мереж промислового виробництва розглядаються в працях багатьох вітчизняних вчених таких як: І. Бочан, В. Геєць, І. Гладій, І. Зварич, І. Михасюк, І. Малий, С. Соколенко та інші. Але враховуючі сучасні глобальні

трансформації цікавим є визначення впливу глобальних ланцюгів створення вартості на одну з провідних економік світу, це й обумовило *актуальність дослідження*.

Процес виробництва товарів, від сировини до кінцевого продукту, все частіше здійснюється скрізь, де необхідні професійні знання та матеріали належної якості доступні за конкурентною ціною. Міжнародний поділ виробництва викликано змінами у діловому та правовому середовищі, новими технологіями, змінами в колективному мисленні і стратегіях підприємств, а також систематичною лібералізацією торгівлі та інвестицій протягом останніх двох десятиліть. Одним із прикладів є виробництво авіалайнерів компанії “Боїнг” (Боїнг-787 “Дрімлайнер”), складові частини та комплектуючі яких виробляються компаніями за межами США. Так, центральна частина фюзеляжу – Alenia (Італія), сидіння в кабіні екіпажу – Ipeco (Великобританія), шини – Bridgestone (Японія), шасі – Messier-Bugatti-Dowty (Франція), а люки вантажного відсіку – Saab (Швеція). Літаки – це лише один з прикладів виробництва за участю декількох країн. Все частіше кінцева продукція (така як автомобілі, мобільні телефони та медичне обладнання) виробляється в одній країні з використанням ресурсів інших країн, що призвело до зниження в останні 20 років торговельних бар’єрів і витрат на транспортування та зв’язок завдяки технологіям.

Зростаючий поділ виробництва між країнами має важливі політичні наслідки. Це підкреслює необхідність для країн, що бажають отримати вигоду з участі в ланцюжках, мати відкриті, передбачувані і прозорі торговельні та інвестиційні режими, оскільки тарифи та інші невивиправдано обмежують нетарифні заходи, впливають на іноземних постачальників, міжнародних інвесторів і внутрішніх виробників. Це також призводить до необхідності інвестування у підвищення кваліфікації, виробничі потужності та інфраструктуру. Актуальним залишається вирішення конкретних проблем країн, що розвиваються, як тих, які вже беруть участь у виробничих мережах, але бажають збільшити внутрішню додану вартість та утримати її, так і тих, які ще не беруть участь в міжнародних виробничих мережах.

Прояв глобальних ланцюжків створення вартості (ГЛСВ) можна помітити, якщо проаналізувати процес залучення іноземних ресурсів для експорту своїх підприємств, які можуть далі перероблятися в партнерських країнах. Дані на рис. 1 ілюструють участь у ГЛСВ провідних країн світу на основі розрахунку частки імпорту в експорті та експорту проміжних ресурсів (товарів і послуг), що використовувалися для експорту в треті країни.

Відтак, основними учасниками глобального процесу створення вартості є країни Північної Америки, Центральної та Східної Європи, а також Південно-Східної Азії – так звана “Тріада”. При цьому в Китаї та Мексиці спостерігається істотне зростання частки промислового експорту у ВВП, в

Канаді та Північній Європі ця частка знижується, а в США, Індії та деяких країнах Центральної Європи відзначається невелике її зростання. Решта світу практично не бере участі в глобальних ланцюжках створення вартості.

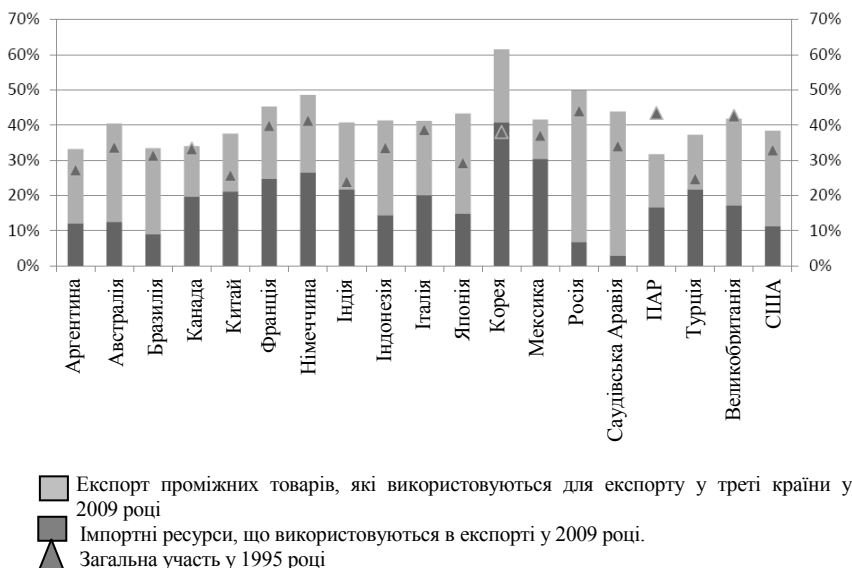

Рис 1. Участь у глобальних ланцюжках створення вартості, 1995 і 2009

Джерело: ОЕСР (2013).

Поширенню ГЛСВ сприяє розвиток технологій, які знижують торговельні та координаційні витрати. Використання контейнерних суден і реактивних двигунів, наприклад, знизило транспортні витрати і полегшило рух товарів та населення. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій також зіграв важливу роль у появі ГЛСВ, оскільки координація діяльності між країнами передбачає великі витрати компаній. Ці витрати значно знизилися з появою мережі Інтернет і більш надійних комунікаційних інфраструктур.

Глобальні ланцюжки створення вартості носять міжнародний характер, і тому торговельні стратегії країн починають все більше залежати один від одного та мають більш прямий проникаючий ефект. Слід зазначити що, для кожної окремої країни частка доданої вартості в її експорті показує, наскільки її промисловість і експорт залежать від імпорту з інших країн. А крім того наскільки економіка країни спеціалізована на конкретному виробництві і яке її місце у світовій виробничому ланцюжку.

Для розвинених країн частка доданої за кордоном вартості становить 31%. Це вище середнього світового значення і показника для країн, що розвиваються. Лідером в міжнародній торгівлі виступають країни ЄС, в їх експорті частка доданої вартості становить 39%, що є одним з найвищих показників у світі. На торгівлю всередині союзу припадає 70% всієї торгівлі ЄС. Більш всього залежать від імпорту деталей та сировини економіки Східної та Південно-Східній Азії, а також Латинської Америки. Лівова частка країн орієнтуються на проміжне виробництво чи складання, для них частка доданої вартості, виробленої всередині країни, буде меншою (Нідерланди, Гонконг, Сінгапур та інші). Для США частка доданої за кордоном вартості в експортних товарах становить всього 11%, оскільки вони покладаються в основному на розвинені промислові ланцюжки усередині країни (рис. 2).

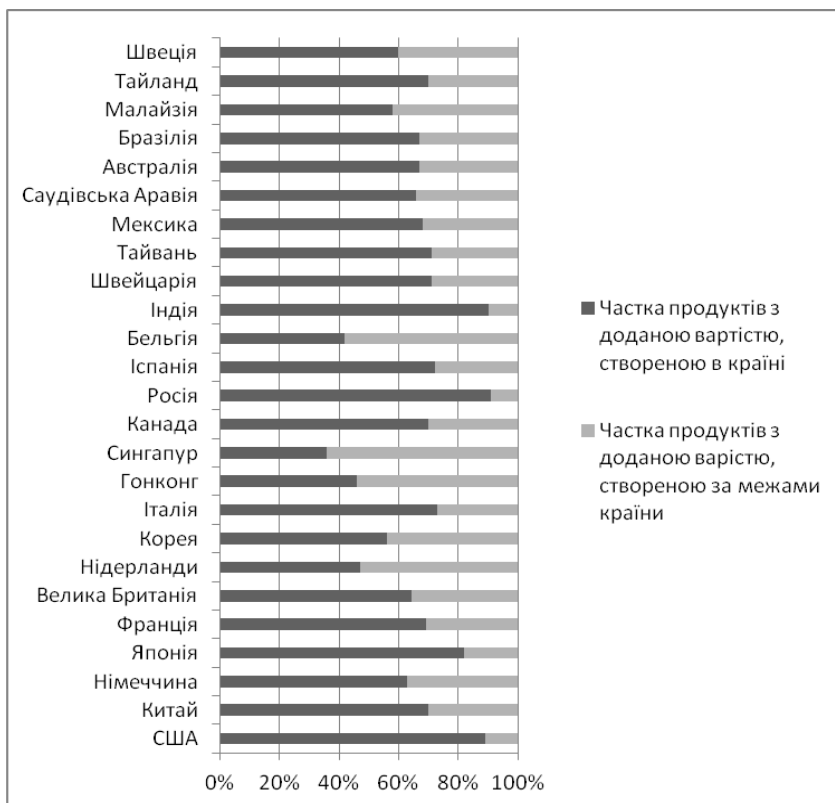

Рис. 2. Частка продукції з доданою вартістю у експорті 25 основних експортерів світу, % [2].

Однак цей показник є впливовим лише на початкових стадіях ланцюжків створення вартості, оскільки кожна країна бере участь в якості постачальника проміжних товарів і послуг, що використовуються в інших країнах для подальшого експорту. Для оцінки ступеня участі в ГЛСВ був введений додатковий показник вертикальної спеціалізації, який являє собою частку експортованих товарів і послуг, що використовуються в якості проміжного імпорту для виробництва експортних товарів інших країн [4]. Поєднання цих двох показників дає можливість всебічної оцінки участі країни в глобальних ланцюжках доданої вартості як в ролі споживача зарубіжних проміжних товарів (висхідні зв'язки, або зворотня інтеграція), так і в ролі постачальника проміжних товарів і послуг, що використовуються в третіх країнах (спадні зв'язки, або пряма вертикальна інтеграція) [5].

Показник участі у глобальних ланцюжках вартості розраховується як частка іноземних проміжних товарів плюс вироблені всередині країни проміжні товари, що використовуються в експорті третіх країн, у % від валового експорту (рис. 3)

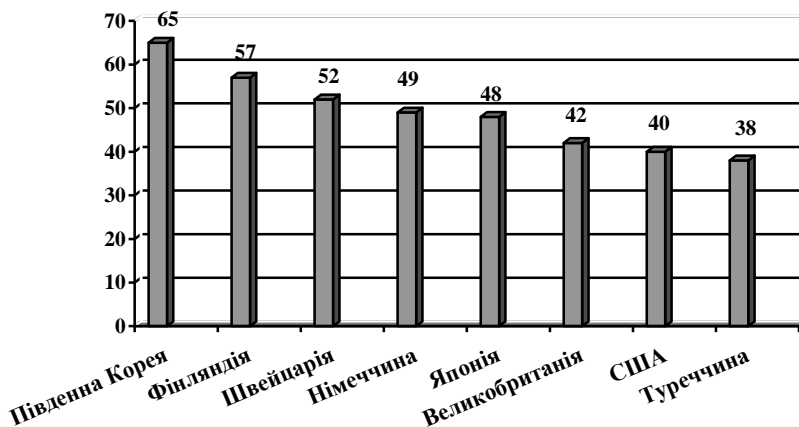

Рис. 3. Індекс участі в глобальних ланцюжках створення вартості країн-членів ОЕСР в 2013 р.%,

Малі відкриті економіки, такі як Південна Корея, Фінляндія чи Швейцарія, отримують більше проміжних товарів з ГЛСВ порівняно з великими країнами – такими як США чи Японія, де внаслідок розмірів економіки і ринку значна частина таких ланцюжків носить внутрішній

характер. При цьому індекс участі у ГЛСВ в меншій мірі корелюється з розмірами економіки, ніж імпорتنний зміст експорту, оскільки відображає використання проміжних товарів третіх країн. Відтак, частка продукції з доданою вартістю в американському експорті становила у 2013 р. 15%, а індекс участі країни у глобальних ланцюжках доданої вартості досягла 40%. Причому Канада і Мексика є основними покупцями американських товарів, випереджаючи навіть Китай. Так 37% мексиканського експорту складається з складових частин та комплектуючих, імпортованих з США, для Канади таке показник становить 18%. Експорт США приблизно на 15% складається з імпортованих складових, при цьому 4 і 2% виробляються в Канаді та Мексиці відповідно, у той час як у Китаї – лише 3% [9].

Аналіз місця провідних країн у глобальних ланцюжках створення вартості дозволяє зробити висновок що основними лідерами є США, Китай, Корея, ЄС. Якщо в останньому варіанті лідерство досягається за рахунок країн Євразійського континенту, то Китай і Корея є основними конкурентами США в ГЦСС. Особливо враховуючи те в міру зростання добробуту населення Китаю зростає і рівень заробітної плати. Сам Китай розвиває нові виробництва, що вимагають робочої сили з більш високою кваліфікацією, а деякі старі види виробництва переносяться в інші країни. Торгові та виробничі моделі будуть змінюватися і надалі, і ці зміни повинні враховуватися в економічній політиці США та її інструментах.

Основним фактором який може підтримати лідерські позиції США в ГЦСС є розширення сфери використання переваг шостого технологічного укладу, який за прогнозами буде оформлятися до 2020 року, а в фазу зрілості вступить в 2040-і роки. Для подібних прогнозів є підстави. У США, наприклад, вже частка продуктивних сил п'ятого технологічного укладу становить 60%, четвертий – 20%. І близько 5% вже припадають на шостий технологічний уклад.

Слід зазначити, що в рамках його формування з'являється нове покоління потужніших цифрових технологій, здатних виконувати важкі завдання замість людей. Отже, якщо попередня хвиля формування технологічного розвитку спонукала корпорації шукати дешеву робочу силу по всьому світу, то рушій нового етапу технологічної революції – зниження витрат шляхом заміни людської праці. У цієї тенденції є важливі побічні ефекти, а саме у виробництві та продажі фізичних товарів закладена висока частка витрат на логістику та реалізацію. Тому за використання капіталомістких цифрових технологій виробництво неминуче переміститься ближче до кінцевого споживача, де б той не перебував. Це і є головною зміною в структурі глобальних ланцюгів створення вартості. Наприклад, за допомогою 3D-принтерів можна виробляти чимало

товарів. Асортимент таких товарів постійно розширюється: методом 3D-друку можна виробляти спортивне взуття, світильники, крила літаків і навіть будівлі. Неважко уявити, що по мірі здешевлення цієї технології виробництво стане повністю локальним та індивідуалізованим. Більше того, товар виготовлятимуть залежно від реального, а не прогнозованого, попиту. У певному сенсі це можна буде назвати кардинальним скороченням ланцюжка поставок: кінцевий споживач отримує товар з мінімальними затримками.

В умовах формування шостого технологічного укладу створюється нова система розвитку суспільства, основними елементами якої є пріоритетний розвиток людського капіталу, освіти та науки. Щоб навчитися жити за новими правилами, потрібно буде змінювати ментальність, політику та інвестиції (особливо в освіту).

Слід зазначити, що США на сучасному етапі випереджають економіку Китаю за інноваційною складовою. Але очікується, що за рахунок прояву недавніх інвестицій в людський капітал, включаючи сферу освіти, харчування та охорони здоров'я через десять років Китай майже наздожене США. Можна припустити кілька напрямків, які допоможуть зберегти країні свої позиції:

1. Збільшення аудиторій і лабораторій з дослідження біотехнології, нанотехнологій, робототехніки, що з одного боку буде означати, що американським студентам належить більш жорстка конкуренція. Але з іншого боку, економіка США, виявиться у вигоді, тому що провідні компанії прагнуть вести свою діяльність поблизу доступних людських ресурсів.

2. Продовження експорту освітньої системи США і будівництво американських кампусів на Близькому Сході та в Центральній Азії (Сінгапур) може значно підвищити привабливість і світовий престиж університетів США.

3. Враховуючи те, що ГЛСВ особливо потужні у Північноамериканському регіоні, США необхідно і далі реалізовувати континентальну інтеграційну стратегію. Перевагою при формуванні авторитету є асиметричність рівнів розвитку економік країн-членів НАФТА, беззаперечні лідерські позиції США, факторна збалансованість та ресурсна самодостатність регіону за одночасного низького рівня інституціональності регіональних інтеграційних процесів. Подібна інтеграційна модель найбільшою мірою відповідає національним економічним інтересам США, які на основі динамічного розвитку торговельної та інвестиційно-виробничої співпраці з державами-партнерами, мають змогу здійснювати своєрідну економічну, ресурсну та технологічну "експлуатацію" Канади та Мексики, спрямовуючі розвиток їх економік у вигідному для себе векторі.

Список використаних джерел:

1. Гладій І.Й., Зварич І.Я. Міжнародні виробничі мережі в Європі. – Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2011. – 292 с.
2. Несколько десятков корпораций правят миром, и это хорошо Интерфакс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax.ru/business/292854>
3. Реалізація глобальних цілей США: континентально-інтеграційний контекст / Столярчук Я.М., Светлов А.А. // Міжнародна економічна політика. – Київ: КНЕУ – 2013. – №1(18) – С. 21-40
4. Hummels D., Ishi J., Yi K.M. The nature and growth of vertical specialization in world trade. *Journal of International Economics*, 2001, Vol. 54, No 1, pp.7596.
5. Koopman R., Powers W., Wang Z., Wei S.J. Give credit to where credit is due: tracing value added in global production chains. NBER Working Papers Series 16426, September 2010
6. Interconnected Economies: Benefiting from Global Value Chains // OECD [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: www.oecd.org/sti/ind/interconnected-economies-GVCs-synthesis.pdf.
7. Reese N. Wir leben in einer anderen Zeitzone. Transnationale Arbeitsplätze und die globalisierte Zwischenklasse am Beispiel der Philippinnen // *Geographische Rundschau*. – № 10. – 2009.
8. Schamp E. Globale Wertschöpfungsketten // *Geographische Rundschau*. – № 9. – 2008. – С. 36–42.
9. World Input-Output Database // WIOD Home [Electronic resource]. – 2014. – Mode of access: http://www.wiod.org/new_site/home.htm.
10. World Investment Report 2013: Global Value Chains // UNCTAD [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: http://www.unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf.

ДИНАМІКА І ТЕНДЕНЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В СВІТІ ТА США

АНАСТАСІЯ ЗАПРОВОДЮК

*аспірант кафедри міжнародної економіки
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

В країнах-ключових інноваторах венчурне фінансування стає однією з найприбутковіших сфер вкладання капіталу. Розвиток венчурного бізнесу впливає на динамічність усього господарського комплексу, підвищуючи конкурентний статус країни та суб'єктів господарювання. Звісно, що для ринку венчурного капіталу характерна циклічна динаміка: періоди підйому завершуються різкими рецесіями, які спричиняють переорієнтацію інвестиційної активності на більш пізні етапи венчурного фінансування. Корпоративний венчурний бізнес перебуває у постійній залежності від рівня економічного зростання в країні, тому на динаміку розвитку венчурної індустрії впливають соціально-економічні процеси макросередовища.

Основними тенденціями світової індустрії корпоративного венчурного капіталу сьогодні є:

- циклічність динаміки венчурних інвестицій;
- ренесанс венчурного фінансування;
- лідерство США за обсягами венчурного фінансування у світі [1];
- привабливість для венчурного інвестування таких галузей як програмне забезпечення, біотехнології, наука про життя, чисті технології, медіа;
- зменшення середнього проміжку часу від початкових інвестицій у старт-ап компанію до її виходу на ринок IPO [1];
- загострення конкуренції між корпоративними венчурними капіталістами;
- зростання обсягів венчурних інвестицій в Азії [5];
- домінування такого механізму виходу з бізнесу як розміщення акцій компанії на ринку IPO у Китаї та Індії, а у країнах західної Європи та США – злиття та поглинання [6];
- вихід корпоративного венчурного капіталу на ринки, що розвиваються;

У 2013 році у світі було здійснено 1068 угод з корпоративного венчурного інвестування, а глобальні інвестиції корпоративного венчурного капіталу склали 19 млрд. дол. США. Вцілому сектор венчурного

капіталу у глобальному масштабі у 2013 році був оцінений у 48,5 млрд. дол. США., а загальна кількість угод з венчурного інвестування у світі складала 5753 угод, з яких 20 % припадає саме на корпоративні венчурні інвестиції, що складають 40% від сукупної вартості угод. У 2013 році корпоративними венчурними інвесторами було здійснено 98 угод виходу з бізнесу загальною вартістю у 9,8 млрд. дол. США. Варто зазначити, що кількість виходів з бізнесу є досить динамічним показником, що характеризується високим рівнем варіативності з року в рік. У 2012 році, наприклад, ця кількість складала 247 виходів з бізнесу вартістю у 36,2 млрд. дол. США, але того року вартість виходу на ринок IPO компанії “Facebook” складала більше половини вартості всіх операцій з виходу з бізнесу [2].

На сьогодні, саме у США здійснюється найактивніша корпоративна венчурна бізнес діяльність. На США припадає 65% всіх угод з корпоративного венчурного інвестування у світі. На Європейські країни припадає 15% глобальних венчурних інвестицій. Найбільш активна корпоративна венчурна діяльність у Європі здійснюється у Великобританії, частка якої у сукупних європейських інвестиціях складає 4 %, і у Німеччині, частка якої також складає 4%. Ще одним ключовим гравцем сектору корпоративного венчурного бізнесу сьогодні є країни Азії. Основними учасниками в Азійському регіоні виступають: Китай, на який припадає 4 % глобального обсягу корпоративних венчурних інвестицій, Японія – 4% та Індія – 3% [5] (рис. 1).

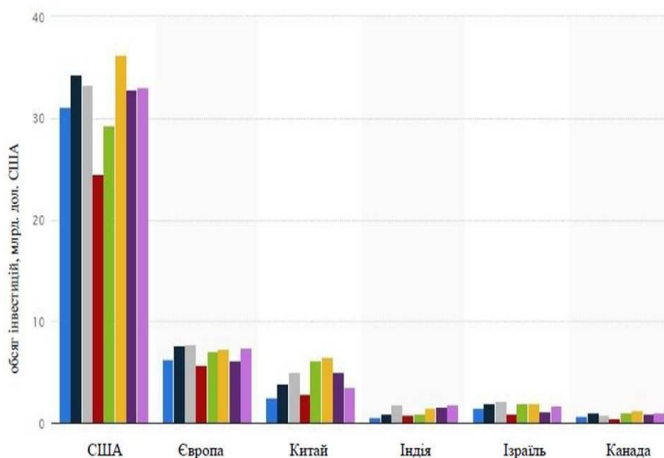

Рис.1 Глобальні венчурні інвестиції з 2006-2013 рр., за регіонами світу (млрд. дол. США)

Джерело: складено автором на основі: [5], [6]

Варто зазначити, що країни різних регіонів світу активно створюють інноваційні кластери – такі, як “Tech City” і “Level 39” в Лондоні і “Nuphago Park” в Чеській Республіці – для інкубації високотехнологічних компаній, які отримують венчурне інвестування [2]. Ефективне функціонування інноваційних кластерів здійснює надзвичайний вплив на розвиток венчурного бізнесу в країні. Найуспішніший в історії людства високотехнологічний інноваційний кластер “Silicon Valley” в штаті Каліфорнія, наслідують не лише інші штати США, які реалізують відповідні програми кластерного розвитку, а й інші країни світу.

Ефективне функціонування венчурного капіталу потребує сприятливих умов. Експерти Міжнародного центру фінансових досліджень Бізнес-школи університету Наварри запропонували методіку розрахунку глобального індексу привабливості країн для розвитку венчурних та прямих приватних інвестицій (The Global Venture Capital and Private Equity Country Attractiveness Index). Відповідно до цієї методіки країни оцінюють за низкою ключових критеріїв: рівнем економічної активності, розвитком ринку капіталу, рівнем оподаткування, ступенем захисту прав інвесторів та якістю корпоративного управління, рівнем людського розвитку та соціального середовища, рівнем підприємницької культури та можливостей для бізнесу. Отримані значення підтверджують, що найкращі умови для розвитку венчурного інвестування та прямих приватних інвестицій у 2014 році створені у США (значення індексу дорівнює максимальним 100 балам). Сприятливі умови також сформовані в Канаді (96 балів), Сінгапурі (96 балів), (Великобританії (95 балів), замикає п’ятірку лідерів Гонконг (93 бали). Україна посідає 63 позицію у загальному рейтингу [3].

Щоб поглибити дослідження ролі венчурного капіталу в національній інноваційній системі, ми вдалися до кластерного аналізу країн, оцінених за згаданим глобальним індексом. У результаті цього аналізу нам вдалося виокремити 4 кластери країн з різним рівнем привабливості для здійснення венчурних інвестицій (табл.1).

США входять до першого кластеру та є на сьогодні країною – провідним інноватором. Корпорації США зуміли організувати ефективне функціонування власних інноваційних систем та функціонують у сприятливому бізнес-середовищі. Успіх венчурного бізнесу визначається багатьма факторами з поміж яких варто відзначити сприятливе бізнес-середовище, достатність фінансових ресурсів, існування ефективних механізмів виходу з бізнесу, низький рівень оподаткування приросту капіталу, відсутність бар’єрів для розвитку венчурного підприємництва, функціонування конкурентоспроможної інноваційної інфраструктури та національної інноваційної системи. Крім США до

країн першого кластеру входять такі країни ключові інноватори: Сінгапур, Австралія, Канада, Нова Зеландія, Гонконг, Швейцарія та Японія. Україна займає 63 позицію серед 118 країн світу за індексом привабливості для венчурного бізнесу і входить до четвертого кластеру.

Таблиця 1

Результати кластерного аналізу країн за рівнем привабливості для здійснення венчурного бізнесу, 2014 р.

Кластер	Країни рейтингу	Середня кількість балів по групі max=100
1	США, Канада, Сінгапур, Гонконг, Японія, Німеччина, Австралія, Швеція, Швейцарія, Нова Зеландія, Норвегія, Малайзія, Нідерланди	91
2	Бельгія, Данія, Південна Корея, Фінляндія, Ізраїль, Франція, Австрія, Китай, Чилі, Тайвань, Ірландія, Саудівська Аравія, Іспанія, Індія, Польща	77
3	Туреччина, Таїланд, Південна Африка, Люксембург, Італія, Португалія, Колумбія, Чехія, ОАЕ, Мексика, Бразилія, Росія, Литва, Оман, Угорщина, Індонезія, Перу, Словаччина, Марокко, Словенія, Естонія, Румунія	65
4	Йорданія, Ісландія, Латвія, Болгарія, Мавританія, Бахрейн, Аргентина, Туніс, Пакистан, Греція, Україна, Хорватія, Кіпр, Уругвай, Замбія, В'єтнам, Єгипет, Казахстан, Грузія, Кувейт, Еквадор, Гана, Боснія і Герцеговина	49

Джерело: складено автором на основі [3]

Згідно із останніми статистичними даними у 2014 р. Незаперечним лідером венчурного інвестування як і протягом останніх шістдесяти років залишаються США [5]. Розвиток венчурного бізнесу у США обумовлений ефективною інноваційною системою країни. У США компанії можуть використовувати ряд пільг: зниження ставки оподаткування на доходи від операцій з цінними паперами, внаслідок чого збільшується обсяг коштів, що інвестуються в інноваційні проекти, пільгове оподаткування (до 20%), пільговий режим амортизації, інвестиційний податковий кредит тощо. США стали провідною країною у сфері розробки та впровадження інновацій завдяки надзвичайній підприємницькій культурі інвестування, державній підтримці, створенню потужної інвестиційної інфраструктури та здійсненню фундаментальних

наукових досліджень, що за умови комерціалізації наукових ідей забезпечують їх міжнародну конкурентоспроможність [4].

Отже, корпоративний венчурний капітал відіграє важливу роль у зміцненні інноваційної системи країни, є платформою для розвитку підприємницького таланту і слугує в якості важливого інструменту для подолання бар'єрів розвитку високотехнологічного бізнесу. Корпоративний венчурний бізнес є ефективним шляхом фінансування інновацій та прискорення динаміки науково-технічного прогресу. Зарубіжний досвід свідчить, що корпоративна венчурна діяльність відіграє активну роль у задоволенні потреб основної маси населення в новій продукції, підвищенні науково-технічного рівня виробництва, допомагає вирішувати найбільш гострі соціальні та екологічні проблеми, створює конкурентне середовище у сфері науки і забезпечує оперативну комерціалізацію нових розробок та проектів, впливає на динамічність усього господарського комплексу країни.

Список використаних джерел:

1. National Venture Capital Association, NVCA/ Yearbook, Prepared by Thomson Reuters 2014, 127 p.
2. Investing in Breakthrough: Corporate Venture Capital, by Volans and Global Corporate Venturing, with support from the Social Investment Business and the John D. and Catherine T. MacArthur Foundation, 2014, 64 p.
3. The Global Venture Capital and Private Equity Country Attractiveness Index annual report, IESE Business School – University of Navarra, 2014, 312p.
4. Venture Capital Policy Review: United States, STI Working Paper 2003/12, OECD, Paris, 30 p.
5. World's largest statistics portals, [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.statista.com/>
6. Industry's leading source of data and intelligence, [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.preqin.com/type/venture-capital/1/13>

СУЧАСНІ ФОРМИ ТА ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У США

ДМИТРО КЛИНОВИЙ

*кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник ДУ
“Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”*

ІРИНА ПЕТРОВСЬКА

*кандидат економічних наук, доцент,
декан факультету економіки та менеджменту
Київського університету ринкових відносин*

Сполучені Штати Америки є країною, яка випереджаючими темпами рухається на шляху розбудови суспільства сталого розвитку, основними ознаками котрого є орієнтація на ресурсо- та енергозберігаючі технологічні уклади, соціально-політична стабільність, збалансоване природокористування, стабілізація чисельності населення і забезпечення людського розвитку, формування системи висококваліфікованої освіти для всіх прошарків населення, розвиток інституціонального та фінансового забезпечення стійкої економіки, економічне зростання з мінімізованою кризовою складовою. США є наразі першою економікою світу і, згідно з прогнозами фахівців, залишатиметься у трійці лідерів до 2050 року, посідаючи друге місце після Китаю з прогнозованим ВВП у 25 трлн. дол. через 35 років.

В основу політики забезпечення сталого розвитку економіки США покладено наступні принципи: превентивний, сутність його полягає в тому, будь-як господарська діяльність має бути узгоджена із забезпеченням мінімізації шкоди довкіллю; обов'язкової відповідальності, сутність якого в посиленій відповідальності користувачів і забруднювачів навколишнього середовища; кооперації, сутність якого полягає в тому, що у вирішенні екологічних питань узгоджено працюють держава, корпорації та громадяни; розмежування повноважень, сутність якого у поділі повноважень щодо використання природних ресурсів між федеральною владою, штатами, округами та органами місцевого самоврядування; корпоративної соціальної та екологічної відповідальності, сутність якого міститься у добровільному прийнятті на себе корпораціями вищих, ніж передбачено у законодавстві соціальних та екологічних зобов'язань; фінансизації природно-ресурсних відносин, сутність якого у створенні фінансового підґрунтя для забезпечення сталого розвитку через діяльність суверенних фондів добробуту, створених за

рахунок доходів від природокористування; сек'юритизації природних активів шляхом випуску на фондовий ринок фінансових інструментів, похідних від природного капіталу.

У США природокористування охоплює чотири рівні – федеральний, штату, регіональний (округу) та муніципальний (місто, містечко, боро (міський район), село та тауншип). При цьому високою є роль федеральної влади, штату і місцевої влади в охороні довкілля. Федеральні органи і влада окремих штатів, а також органи місцевого самоврядування на основі принципу розмежування повноважень створюють умови для діяльності фірм та окремих економічних агентів для збереження якості середовища проживання людей. В США створено широкий комплекс правових інструментів з охорони довкілля і окремих компонентів навколишнього природного середовища, що постійно вдосконалюються і розвиваються.

Високою є особиста роль Президента США у забезпеченні якості довкілля. Так, при виконавчому апараті Президента з 1970 р. функціонує Рада з якості довкілля, яка формально є консультативним органом при президентові і зобов'язана супроводжувати прийняття Президентом управлінських рішень, які торкаються тим чи іншим чином змін у якості стану довкілля. Водночас вона відповідає за розробку державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища. Обов'язки Ради з річним бюджетом біля 3,5 млн дол. США визначаються такими головними функціями, як оцінка ефективності заходів охорони довкілля; розроблення рекомендацій президенту та адміністрації США з метою формування національної політики щодо навколишнього природного середовища, визначення критичних параметрів екологічної ситуації для своєчасного вжиття відповідних заходів; загальний контроль за виконанням державної політики в царині охорони довкілля, нагляд за станом системи екологічного моніторингу в США щодо її відповідності встановленим законодавством вимогам.

На федеральному рівні основним природоохоронним органом є вищезгадане *Агенство з охорони навколишнього середовища* в федеральному уряді США (USEPA), функціями котрого є захист здоров'я людини та навколишнього середовища шляхом створення і забезпечення виконання правил, заснованих на законах, прийнятих Конгресом США щодо охорони довкілля. USEPA було запроваджено за часів адміністрації президента Р. Ніксона (1970 р.). Дане Агенство очолює Адміністратор, який призначається президентом США і схвалюється Конгресом. USEPA з бюджетом більше 8,5 млрд. дол. має свою штаб-квартиру у Вашингтоні та регіональні відділення і дослідні лабораторії. Агенство займається екологічною оцінкою, дослідженнями, освітою та несе відповідальність за дотримання національних екологічних стандартів В Агенстві

налічується близько 17000 штатних співробітників [1]. До його функцій входить регулювання якості стану навколишнього природного середовища стосовно всіх сфер виробництва через розробку стандартів, які регламентують рівень допустимих концентрацій забруднювальних речовин; запровадження списків видів речовин, які заборонено викидати у води й повітря; термінів забезпечення конкретних показників екологічної чистоти виробничих об'єктів тощо. Закон зобов'язує Агентство з охорони навколишнього середовища регулярно повідомляти населенню моніторингову інформацію не тільки про рівень забруднення, але і про підприємства, які порушують природоохоронне законодавство. У міністерствах, відомствах створені спеціальні відділи на рівні апарату міністра, основні функції яких – листування з громадянами з різних екологічних питань та розгляд скарг щодо нанесення шкоди довкіллю.

Основною організаційною формою забезпечення реалізації сталого природокористування є Національна програма природоохоронних заходів США, спрямована на зменшення масштабів забруднень та інших шкідливих впливів на певний період. Як правило, такі програми розраховуються на довгий строк. Остання повністю виконана за термінами подібна програма реалізовувалася з 1990 по 2010 р. Наразі, діють такі форми забезпечення сталого природокористування, як Національний план дій із забезпечення сталого розвитку, програми, які забезпечують охорону і відтворення окремих компонентів природного середовища – вод, лісів тощо.

Важливим елементом у забезпеченні сталого розвитку США є корпоративна соціальна та екологічна відповідальність (КС/ЕВ), різні форми партнерства держави, громадян і бізнесу в охороні навколишнього природного середовища, відтворенні компонентів довкілля та економічному використанні природних ресурсів та джерел енергії. КС/ЕВ є на сьогодні концепцією бізнесу, яка через системний, комплексний і синергетичний ефект забезпечує підтримку бізнесу з різних боків – споживача, місцевої та державної влади, дочірніх та споріднених бізнес-структур і навіть конкурентів за допомогою добровільного прийняття на себе компанією певних, взаємовигідних для багатьох сторін зобов'язань соціального та екологічного характеру. Прикладом є виконання компанією Мак Дональдс зобов'язань дотримання принципів сталого рибальства при використанні рибних ресурсів у виробництві продукту “Філе-о-Фіш” та інших страв з морепродуктів. Велике значення при цьому має надання Конгресом США більше 40 років тому громадянам можливості звертатися в суди, щоб притягнути до відповідальності фірми, винні в забрудненні навколишнього середовища, тому економічні агенти зацікавлені у позитивному сприйнятті їх природоохоронної діяльності громадянами.

Значну роль в системі управління природокористуванням в США відіграють державно-приватне партнерство у природокористуванні та діяльність численних громадських організацій, які існують виключно на громадських засадах та виключають партнерство з бізнесом (наприклад, “Грінпіс”). Форми участі громадськості в управлінні природокористуванням у США є достатньо різноманітними: організація публічних слухань щодо видачі ліцензій на будівництво, створення громадських рад, комітетів при міністерствах зі статусом дорадчого органу з питань прийняття рішень в галузі екології та природокористування, участь у розробці планів природокористування територіальних громад населених пунктів тощо. Фінансову базу громадських організацій складають членські внески, пожертвування приватних осіб, а також субсидії з федеральних штатних бюджетів. Закон передбачає звільнення громадських організацій від податку з прибутку, що полегшує створення фінансової бази для забезпечення охорони довкілля.

В США повноцінно реалізовується процес фінансації природокористування – насичення сфери природокористування фінансовим капіталом. Зокрема, протягом 30 років реалізовано ідею фондів суверенного добробуту. Термін “фонд суверенного добробуту” (англ. SWF, укр. ФСД) використовується з 2005 р. Міжнародний валютний фонд у своєму дослідженні визначає ФСД як спеціальний інвестиційний фонд, що створений або належить уряду для збереження зарубіжних активів держави для довгострокових цілей. У США діють ФСД як на рівні країни, так і окремих суб’єктів федерації – у Вайомінгу, Нью-Мехіко, на Алясці тощо. Також у цій царині реалізовано концепт фондів фондів, (Funds of Funds), що купують цінні папери інших інвестиційних фондів (акції корпоративних фондів або інвестиційні сертифікати паїв фондових фондів), це дозволяє забезпечити повноцінну сек’юритизацію природних активів, акумулювати в сфері управління похідними від природного капіталу фінансовими інструментами значні кошти і високоефективно управляти ними в межах спеціалізованих фінансових установ на всіх рівнях господарювання – муніципальному, регіональному та державному. Також у США діють індексні фонди (ETF – exchanged-traded funds). Індексний фонд (ETF) – це інвестиційна компанія у формі взаємного фонду або юніт інвестиційного трасту, паї якого торгуються на фондовій біржі. Вартість паїв фонду прив’язана до певного індексу ціни природного капіталу, а інвестування коштів здійснюється в активи, що входять до його розрахункової бази. Розвиток таких фондів є перспективним, оскільки середня ціна природного капіталу на світових ринках зростатиме у будь-якому випадку у зв’язку зі зменшенням кількості природних активів по відношенню до чисельності потенційних їх споживачів.

Досвід США в управлінні природокористуванням може бути дуже корисним при розбудові децентралізованої інноваційної економіки природокористування в Україні. Для ефективної децентралізації управління природними ресурсами України, зважаючи на прийняту в США ефективну практику природокористування, необхідно забезпечити використання гнучких форм структурного та проектного управління й регулювання розвитку природно-економічних об'єктів, запровадження кластерно-корпоративної форми господарювання, активувати процеси капіталізації природних активів шляхом акумуляції природної ренти в суверенних фондах, секьюритизації природного капіталу за допомогою фінансових активів компаній спеціального призначення та інструментів фондового ринку. Цілком придатним для України є концепт сталого регіонального розвитку на основі поєднання селективних господарських режимів (С(В)ЕЗ, технопарк та ін.) з програмуванням та корпоратизацією регіонального управління за кластерним підходом, як це зроблено, зокрема, в Силіконовій долині США.

Враховуючи досвід США в розмежуванні повноважень між державою та регіональними адміністративними утвореннями, в Україні потрібно визначити основними інструментами децентралізації управління природокористуванням конституційні та інші законодавчі норми, якими встановлюються повноваження природокористування. Стратегічну модель муніципального управління природокористуванням необхідно розбудовувати на державно-приватному партнерстві та корпоратизації управління природними ресурсами, в якій місцеві громади володіють правами розпорядження і використання місцевих ресурсів на території, щодо якої вони здійснюють владні повноваження за муніципальним принципом управління на правах публічної корпорації.

Список використаних джерел:

- 1 About EPA [Електронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.epa.gov/aboutepa/>

ДОСВІД ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В США І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

ЛІДІЯ КОСТИРКО

*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

ТЕТЯНА БРІКМАН

*аспірант кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

На сьогодні застосування механізмів державно-приватного партнерства (ДПП) є одним з ключових факторів досягнення успіхів у реалізації інноваційно-інвестиційної політики країни. Налагодження ефективного діалогу і взаємодії бізнесу та влади потребує визначених норм поведінки, зокрема: податкових, екологічних, трудових зобов'язань, соціальної відповідальності. Саме державно-приватне партнерство здатне забезпечити залучення в національні проекти суб'єктів підприємництва. Концепція ДПП найбільшого розповсюдження досягла в країнах з розвинутою ринковою економікою із стійкими традиціями взаємодії державного і приватного секторів. Практика застосування ДПП в США показує, що цей механізм використовується там, де держава і бізнес мають взаємодоповнюючі інтереси, але при цьому не в змозі діяти повністю самостійно і незалежно один від одного.

Проекти ДПП в США здійснюються вже більше 200 років. На сьогодні тисячі проектів впроваджуються в сферах водопостачання, каналізації, транспорту, міського розвитку і надання соціальних послуг. Сьогодні середнє американське місто працює з приватними партнерами в рамках 23 з 65 основних муніципальних послуг, використання партнерських контрактів збільшується.

ДПП дозволяє досягти максимальної ефективності від кожної людини задіяної у проекті, оскільки приватні компанії які залучаються до партнерства витрачають в 2,5 рази більше коштів на навчання і підвищення кваліфікації персоналу.

Використання позитивного досвіду ДПП призводить до зростання інвестицій і в інноваційну сферу. Модель ДПП не замінює, а доповнює державні інвестиції (табл. 1).

Також в рамках ДПП реалізуються соціальні проекти модернізації сфер освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства

суспільно значимих проєктів. Для ефективної координації діяльності уряду, бюджетів і ресурсів приватного сектора економіки в США функціонує також “електронний уряд”.

Таблиця 1

ДПП в інноваційній діяльності США

Інститути державно-приватного партнерства	Основні напрями розвитку державно-приватного партнерства. Цілі і стратегії
Стратегія Американських інновацій: Рухаючись до сталого розвитку і якісної зайнятості	Підвищення кваліфікаційного рівня людського капіталу до світового рівня, забезпечення конкурентоспроможності інноваційних технологій та стійкого розвитку з урахуванням національних пріоритетів
Програма інноваційних досліджень малого бізнесу	Підтримка інноваційних проєктів малих підприємств
Адміністрація малого бізнесу, Адміністрація економічного розвитку, Міністерство оборони	Стимулювання і фінансова підтримка створення регіональних кластерів та бізнес – інкубаторів, Створення кластерів за підтримки Міністерства оборони у роботехніці, енергобезпеки та кібербезпеки, створення Центру університетської науки у Філадельфії
Інтелектуальна власність (законодавство)	Вдосконалення механізму захисту прав інтелектуальної власності та ліцензування, поліпшення якості патентів
Стратегічний план розвитку технічної освіти	Розвиток системи вищої технічної освіти, розвиток системи підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації в даній сфері

Джерело: [8].

Державно-приватне партнерство в США базується на цивільному законодавстві. При цьому окремого закону, який регулює державно-приватне партнерство, не існує. Головну роль у взаємодії у сфері державно-приватного партнерства в США відіграє Національна Рада [5], створена у 2005 році. Національна рада є комерційною організацією у складі уряду. Вона визначає порядок об’єднання ресурсів, ризиків і вигоди як державного, так і приватного економічного суб’єкта для забезпечення суспільних потреб та підтримки високого рівня якості послуг. Крім того, у США функціонує низка інших організацій: Федеральне агентство автомобільних доріг, Агентство підтримки глобальних ініціатив, Корпорація тисячоліття, регіональні центри ДПП [5]. В США повністю приватна мережа телекомунікацій та не має державних підприємств у галузі нафтової, газової та сталеливарної промисловості.

Національною радою встановлено наступні вимоги до проєктів ДПП:

позиціонування соціальної значущості представниками проектів ДПП для потреб суспільства;

визначення статутного фонду, що дозволяє реалізувати на конкурентній основі проект ДПП для вирішення конкретних суспільних потреб;

створення у державному органі спеціальної групи для розробки концепції виконання проектів або програм ДПП і моніторингу оцінки їх економічної ефективності;

опис обов'язків, ризиків і вигоди, пов'язаних з державними і приватними партнерами та розробка бізнес-плану.

Національна рада представляє різні форми ДПП: експлуатація і технічне обслуговування; експлуатація, технічне обслуговування і управління; проектування і будівництво; проектування-будівництво-експлуатація; проектування-будівництво-експлуатація-обслуговування; дизайн-будівництво-фінансування-експлуатація-підтримання; дизайн-будівництво-фінансування-експлуатація-обслуговування-трансфер; будівництво-експлуатація-передача; будівництво-володіння-експлуатація; купівля-будівництво-експлуатація; розробка-фінанси; розширення використання лізингу або недостатньо використовуваних активів.

В США кооперація влади та представників приватного бізнесу особливо широко поширена і вітається на муніципальному рівні. За даними Національної ради з державно-приватного партнерства (National Council for Public-Private Partnership), в США з 65 базових видів діяльності муніципальної влади (водопровід, каналізація, прибирання сміття, шкільна освіта, експлуатація парковок і т. п.) середнє місто використовує комерційні фірми при виконанні 23 видів зазначеної діяльності[2]. Це дозволяє місцевій владі економити від 20 до 50 відсотків бюджетних коштів [3].

Основні переваги ДПП: прискорена реалізація інноваційних проектів; оптимальний розподіл ризиків; додаткові бюджетні можливості; доповнення бюджетних можливостей через зростання додаткового капіталу, що дозволяє збільшити обсяг інвестицій у розвиток інноваційної діяльності та інфраструктури; орієнтація на обслуговування споживачів; підвищення рівня ефективності; економія витрат; отримання додаткових надходжень від об'єктів суспільної інфраструктури; розвиток приватного сектору; концентрація державного сектору на ключових стратегічних цілях.

В 2011-2012 рр. в Україні було створено спеціалізовані органи, відповідальні за реалізацію ДПП [4]: Департамент інвестиційно-інноваційної політики та розвитку державно-приватного партнерства Міністерства економічного розвитку і торгівлі України; Український центр сприяння розвитку публічно-приватного партнерства; Державне

агентство з інвестицій та управління національними проектами України; структурні підрозділи обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування; громадські організації, які надають підтримку розвитку ДПП. Предметом договорів ДПП є створення, модернізація, удосконалення, обслуговування комунальної інфраструктури, автомобільних шляхів, аеропортів, навчальних закладів, установ охорони здоров'я, спортивних організацій і споруд, культурних закладів тощо [1]. В Україні за даними Світового банку у 1992 – 2011 рр. реалізовано 40 проектів ДПП, з яких 23 – у сфері енергетики, 14 – у сфері телекомунікацій, 1 – у галузі транспорту, 2 – з вдосконалення водопостачання, із загальним обсягом інвестицій – 12,13 млрд дол. США. Переважно, розглядаються об'єкти житлово-комунального господарства та інфраструктури.

Незважаючи на наявність потенціалу впровадження проектів ДПП в Україні, мають значні складності за таких обставин. По-перше, – відсутність державних гарантій через політичну нестабільність у країні найголовнішою проблемою є значний ризик інвестування, насамперед, у капіталомісткі об'єкти. За цих умов бізнесу стають цікавими тільки короткострокові і найбільш прибуткові проекти, реалізація яких здійснюється у тому числі за міжнародними зобов'язаннями країни. Прикладом таких проектів можна вважати об'єкти, побудовані під Євро-2012. По-друге, низький рівень підготовки фахівців для сфери державно-приватного партнерства; по-третє, недосконалість нормативно-правової бази, відсутність державних органів, які б безпосередньо займалися питаннями державно-приватного партнерства. У профільних Міністерствах України є департаменти державно-приватного партнерства, але вони працюють як статистично-інформативні органи, що фіксують і надають інформацію громадськості стосовно умов та кількості реалізації проектів між владою і бізнесом.

Насьогодні в Україні започатковано програми підтримки ДПП та реалізовано навчально-методичні та практичні заходи з впровадження ДПП, одна з яких – програма міжнародної технічної допомоги “Програма розвитку державно-приватних партнерств в Україні” Агентства з міжнародного розвитку США. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) допомагає Україні в створенні сприятливого середовища для розвитку державно-приватного партнерства. Реалізація програми розвитку державно-приватного партнерства в Україні передбачає: підтримку розробки стратегії розвитку ДПП та механізму її впровадження; внесення рекомендацій у законодавче та регуляторне реформування щодо ДПП шляхом активної співпраці з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та інших органів виконавчої влади; надання консультацій щодо вдосконалення методології аналізу ефективності здійснення

ДПП в Україні; проведення навчальних семінарів в пілотних містах програми розвитку ДПП для представників центральних і місцевих органів влади, приватних компаній і неурядових організацій, які отримали навички, необхідні для розробки економічно, політично і соціально обґрунтованих проєктів ДПП; визначення десяти пілотних проєктів з потенціалом до залучення приватних партнерів до надання державних послуг у таких сферах як охорона здоров'я, управління закладами освіти, поводження з твердими побутовими відходами, енергоефективність, утримання міських парків [6].

Враховуючи досвід ДПП в розвинутих країнах світу для України ключовими завданнями є: створення механізмів мотивування і стимулювання створення та підвищення ефективності ДПП, вдосконалення законодавчої бази його функціонування на національному і регіональному рівнях; впровадження пілотних проєктів ДПП на конкурсній основі; підготовка фахівців для сфери державно-приватного партнерства; визначення вимог і стандартів для техніко-економічного обґрунтування, підготовки та впровадження інноваційних проєктів ДПП.

Список використаних джерел:

1. Про державно-приватне партнерство. Закон України № 2404-VI від 01.07.2010 р. // ВВР. – 2010. – №40. – С. 524.
2. Ефимова Л.И. Некоторые модели государственно-частных партнерств: тенденции и зарубежный опыт. Адрес в Интернете: <http://www.eatu.ru>
3. Кнюпфер Вернер. Государственно-частные партнерства в контексте использования современных форм управления комплексами недвижимости. Адрес в Интернете: <http://www.duma.gov.ru/sobstven>
4. Напрями розвитку державно-приватного партнерства у реалізації потенціалу ЄВРО-2012 [Аналітична записка] / Т.Г. Васильців, А.І. Мокій, М.І. Флейчук, О.І. Дацко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1059/>
5. The National council for public-private partnerships (USA) // <http://www.ncppp.org>
6. H.M Treasury. A new approach to public private partnerships [Electronic resource]. – 2012. <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads>.
7. Сайт агентства США з міжнародного розвитку.- <http://www.fair.org.ua>
8. Global Innovation Index 2013: Accelerating Growth and Development / Ed. by S. Dutta – INSEAD, Fontainebleau, 2013. 381 p. 78 :<http://www.km.ru/-gosudarstvenno-chastnoe-partnerstvo>

АНАЛІЗ МАЛОГО БІЗНЕСУ В США ТА УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

СВІТЛАНА ЛИХОЛАТ

*кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ*

В сучасних умовах функціонування світової економіки спостерігається стабільний розвиток малого підприємництва (малого бізнесу).

Наприклад, в Україні 94,3% працівників зайнято у малому бізнесі [1]. У ЄС цей показник становить 95,77%, а у США 99,7% усіх працівників [2]. Такий високий відсоток виник через можливість застосування швидкої маневреності у власній діяльності і відповідно швидке пристосування до нових умов.

У процесі аналізу малого бізнесу в Україні та США, застосовуючи метод порівняння, встановлено порядок суттєвих розбіжностей між підходами до формування та його розвитку, зокрема:

- до малого бізнесу в Україні зараховуються підприємства з кількістю працівників до 50 осіб, у США до 500 осіб;
- малий бізнес генерує майже половину ВВП США, тоді як в Україні, за різними джерелами, в межах 9-15%;
- в малому бізнесі в Україні зайнято понад 2 млн. осіб, тоді як в США понад 70 млн. осіб тощо.

Кількість малих підприємств в Україні за останні роки дещо зросла. Такий ріст викликаний не створенням докорінно нових підприємств, а дробленням середніх.

Основними причинами недостатнього розвитку малого бізнесу в Україні є:

- Складність сплати податків. Наприклад, в рейтингу Doing Business зафіксовані показники розвитку країн за параметрами “Оподаткування” і “Міжнародна торгівля” станом на обраний період. Водночас, даний рейтинг враховує всі реформи, що проводяться в податковій і митній сфері та отримують оцінку в рейтингу Paying Taxes. Аналізуючи показник простоти сплати податків Україна знаходилася на 181 місці із 183 згідно рейтингу Paying Taxes 2010, одного з підрозділів рейтингу Doing Business 2010, тоді як у 2013 році піднялася на 18 пунктів. Для порівняння, США у рейтингу Paying Taxes 2013 займають 69 позицію [4].

Варта зазначити, що Україна зменшила кількість податкових платежів з 135 до 28 застосувавши систему електронного декларування. У Міністерстві доходів і зборів розроблено та затверджено план дій щодо підвищення показників України в рейтингу Світового банку за параметрами “Оподаткування” і “Міжнародна торгівля”.

- Розмір податків. Наприклад, у міжнародній практиці для вимірювання рівня оподаткування застосовується податковий коефіцієнт (tax ratio) який розкриває відношення розміру сплачених податків (враховуючи соціальні платежі) до ВВП у ринкових цінах. В Україні у 2012 році податковий коефіцієнт становив 38,2% тоді як у США 24,7%, у Японії 30,3%. Найвищим цей показник був у країнах ЄС. В середньому tax ratio у 27 країнах-членах ЄС 39,4% (у Литві від 26% до 47,7% у Данії) [5,6].

Податковий тягар із високим рівнем оподаткування на 70% більший, ніж у державах із низьким рівнем податкового навантаження. Такий процес зумовлений політичними та соціальними чинниками.

- Законодавче регулювання. Згідно рейтингу Doing Business щодо законодавчого регулювання Україна посідає 142 місце. За рівнем складності реєстрації малого підприємства Україні посідала 134 місце, тоді як за простотою ліквідації 145. Такі результати є невтішними. Але процес дерегуляції підприємницької діяльності який запроваджено в Україні сприятиме зміні даного становища. Наприклад, реалізація Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні та Концепції загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки, а також перелік інших законопроектів спрямованих на оптимізацію дозвільної системи; забезпечення ефективного захисту прав інвесторів (акціонерів); удосконалення надання адміністративних послуг, розроблених з урахуванням досвіду країн, які входять до першої десятки в рейтингу Світового банку “Ведення бізнесу” та сприятимуть позитивним змінам у сфері провадження малого бізнесу в Україні [3].

За оцінкою експертів Doing Business найбільший успіх Україна продемонструвала в дерегуляції сфери будівництва та посіла 41 місце (піднялась на 145 позицій) чому сприяв закон “Про реформування в будівельній галузі”.

У реєстрації власності Україна посіла 97 місце (піднялась на 61 позицію), щодо прогресу у сфері доступу до кредитування – 13 місце (піднялась на 11 позицій). Завдання щодо фінансової підтримки суб’єктів малого бізнесу виконується в рамках дії державної програми “Мікрокредитування суб’єктів малого підприємництва”, на виконання якої у Державному бюджеті України на 2014 рік виділено 11 175,2 тис. грн.

У рейтингу “Ведення бізнесу 2014” (Doing Business) Україна покращила свої позиції на 28 пунктів (до 112 місця з-поміж 189 країн), водночас, США займає 4 місце. Україна увійшла до списку із 10 країн світу, які найбільше поліпшили свої показники порівняно з попереднім роком.

Варто зазначити, що даний рейтинг Doing Business не можна вважати досконалим. Причинами які призводять до штучного завищення/зниження рейтингу країн є:

- недостатній аналіз зовнішнього ділового середовища оцінюваної країни (наприклад, не враховано складність ліквідації юридичної або фізичної особи-підприємця);
- складність ліцензування видів діяльності;
- корупція (наприклад, відсутній індикатор рівня корупції);
- неможливість проведення оцінки окремих підприємців;
- оцінка бізнес-середовища проводиться як правило в містах без врахування регіональних особливостей, часовий лаг (time lag) (в межах, наприклад, України норми регулювання господарської діяльності містять регіональні розбіжності) тощо.

Для вирішення вище перелічених проблем, які стоять на перепоні розвитку малого бізнесу як в Україні, так і в США, необхідно запроваджувати процес імплементації передового досвіду застосування інструментів ризик-менеджменту з обов'язковим дотриманням законодавства у напрямі дерегулювання малого бізнесу. Процес ризик-менеджменту повинен будуватися послідовно у тісній співпраці органів державної влади та представниками малого бізнесу за схемою:

I – A – P – T – E

Identification – Analysis – Prioritization – Treatment – Evaluation

На етапі identification необхідно визначити перешкоди на шляху досягнення попередньо сформованих цілей у напрямі можливостей дотримання законодавчих норм, подання звітності, достовірності інформації, податкового навантаження.

На етапі analysis виявляти ризики у обраній сфері діяльності, періодичність їх змінності, передбачуваності та можливостей усунення за шкалою низькі-середні-високі ризики.

На етапі prioritization розраховувати пріоритетність ризиків та ймовірність виникнення негативних не вирішуваних наслідків.

На етапі treatment опрацювання ризиків шляхом їх зниження, покриття, усунення з врахуванням репресивних заходів контролю з боку держави.

На етапі evaluation здійснюється оцінка отриманих результатів у процесі провадження діяльності шляхом прямих підсумків та їх результативності.

На нашу думку, в Україні необхідно створити аналог Адміністрації по справам малого бізнесу який був створений у 1953 році у США. Саме завдяки такій організації малий бізнес США отримав суттєво підтримку шляхом впливу Адміністрації по справам малого бізнесу на усі суб'єкти федерації. Адміністрація надавала допомогу в отриманні кредитів для розвитку малого бізнесу та надавала гарантії по них; забезпечувала інформаційну та технічну підтримку; сприяла прямому кредитуванню та субсидіюванню

малого бізнесу за рахунок власного бюджету; сприяла зниженню ризиків щодо ведення малого бізнесу. На даний час, в межах програми гарантування кредитів, Адміністрація може гарантувати повернення за рахунок держави близько 90% кредитних зобов'язань при видачі банківських кредитів на термін до 5 років, та при наданні прямих кредитів терміном до 15 років. У разі виникнення форс-мажорних обставин допомогу надає Спеціалізований адвокатський відділ який сприяє забезпеченню виконання законодавчих норм представниками малого бізнесу і представництво в суді і Конгресі інтересів суб'єктів малого бізнесу. Такий всесторонній підхід сприяє розвитку малого бізнесу серед соціально незахищених верств населення та підвищує економічний рівень країни.

Розвиток малого бізнесу в Україні можливий за умови поступового зниження розмірів податкового навантаження, надання податкових пільг (наприклад, в США “бонус першого року”), створення умов для добросовісної конкуренції та поступової реалізації обґрунтованого процесу ризик-менеджменту на засадах I – A – P – T – E.

Оскільки малий бізнес обмежений в інструментах і ресурсах управління ризиками, що у свою чергу загрожує його фінансовому становищу, то саме малому бізнесу необхідно використовувати у процесі провадження господарської діяльності інтегральний ризик-менеджмент I – A – P – T – E який дозволяє передбачати фактори невизначеності.

Список використаних джерел:

1. Сайт Державного комітету статистики України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Назва з екрану.
2. Global Accountancy Profession Urges Standard Setters and Regulators to Focus on Unique Needs of Small and Medium Enterprises//IFAC-Latest New, April 28, 2006 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifac.org/News/LastestReleases.tmpl?NID=1144332452361003> – Назва з екрану.
3. Інформація “Про імплементацію у 2014 році Порядку денного асоціації Україна – ЄС” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu> – Назва з екрану.
4. Всемирный банк опубликовал свой ежегодный рейтинг “Уплата налогов” (Paying Taxes) на 2013 год // Вячеслав Власов, Эксперт, №48, 17 декабря 2012 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.pwc.com/ua/ru/publications/2013/paying_taxes_vlasov.jhtml – Назва з екрану.
5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/> – Назва з екрану.
6. Taxation trends in the European Union. 2013 edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/index_en.html – Назва з екрану.
7. Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиком в оподаткуванні / В.В. Романенко. // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – №1 (64). – С. 253–258.

РЕГУЛЮВАННЯ ФОНДОВОГО РИНКУ В УМОВАХ КРИЗИ: ДОСВІД США

ГАННА МИСАКА

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. Статтю присвячено дослідженню дії державних регулюючих органів США під час кризових явищ на фондовому ринку на різних етапах його функціонування. Визначено комплекс основних заходів, що мають бути вжиті регулятором фондового ринку під час кризи для запобігання його колапсу.

Ключові слова: цінні папери, фондовий ринок, біржа, регулювання, криза.

Summary. The article is devoted to the USA state regulators' actions during the stock market crisis at the different stages of its functioning. The complex of the main actions which should be taken under crisis by the stock market regulator to prevent its collapse are determined.

Key words: securities, stock market, exchange, regulation, crisis.

Кризові явища на фондовому ринку, зумовлені як циклічним характером розвитку фінансової системи, так і зовнішніми чинниками нефінансового характеру (війни, повоєнні дефляція та рецесія тощо) виражаються в неконтрольованому падінні курсів цінних паперів, кризі довіри серед національних та іноземних інвесторів, а також суттєвому відтоку капіталів із країни. Як показує світовий досвід, встановлення першопричини початку кризи не забезпечує ані послаблення її масштабів, ані успішного подолання наслідків. Аналізувати причини, що призвели до кризи, безумовно, необхідно, але після того, як кризу вдасться локалізувати. Саме на попередження та мінімізацію кризових явищ мають спрямовуватися дії регуляторів у таких випадках.

Антикризовий менеджмент фондового ринку як комплекс заходів, до яких може і повинен вдатися регулятор в умовах нестандартного розвитку подій на ринку, зацікавив як регуляторів, так і торгові системи після того, як 19 жовтня 1987 р. американський фондовий індекс Dow Jones Industrial обвалився на 22,6%, що спричинило ланцюгову реакцію на ринках Австралії, Канади, Гонконгу. Катастрофу на світових фондових майданчиках біржовики вважають містикою: події не передували ані економічні, ані політичні потрясіння. Можлива причина кризи – стадний рефлекс: відтік інвесторів з ринків після сильного зниження капіталізації пари-трійки великих компаній. [1, с.27-28]

Однак вперше уряд США замислився над необхідністю втручання у сферу обігу цінних паперів в часи Великої депресії що розпочалася з

обвалу фондового ринку у 1929 році. Поглиблення кризових явищ в економіці, зростання безробіття, стрімке зниження рівня життя населення та втрата більшістю американців усіх своїх заощаджень на тлі виявлених масштабів зловживань банками вкладами своїх клієнтів та їх змови з брокерськими фірмами, які маніпулювали фондовим ринком протягом 1920-х років сформуло в суспільстві ідею щодо необхідності державного втручання в економіку для забезпечення зайнятості населення, запобігання депресіям та захисту громадян від нечесних бізнесменів.

Першим нормативно-правовим актом, який започаткував практику регулювання ринків цінних паперів в США був Закон про цінні папери (The Securities Act of 1933). Його прийняття було зумовлено необхідністю відновлення довіри інвесторів до ринку цінних паперів, який за три роки після “чорного четверга” так і не зміг оговтатися самостійно. Згідно вимог цього закону інвестори мають право отримати фінансову та іншу інформацію щодо компанії-емітента цінних паперів, яка, у свою чергу, зобов’язана забезпечити повноту та достовірність оприлюднюваних про себе відомостей. Серед інших важливих норм, запроваджених Законом про цінні папери є встановлення порядку реєстрації нових випусків цінних паперів та їх продажу і запровадження санкцій за його порушення.

Оскільки Закон про цінні папери регулює лише первинний фондовий ринок, виникла потреба в прийнятті Закону про торгівлю цінними паперами (The Securities Exchange Act of 1934), яким регламентується порядок проведення операцій з випущеними цінними паперами, зокрема:

- система реєстрації самих бірж, їх членів (брокерів, дилерів, спеціалістів) та цінних паперів, які котируються на біржах;
- механізм обмеження розміру кредитів, що надаються брокерам;
- порядок отримання довіреностей від акціонерів;
- мінімальні норми поведінки біржовиків, у тому числі заборона маніпулювання курсами цінних паперів та торгівлі з використанням інсайдерської інформації;
- система обліку та звітності.

Відповідно до даного закону було створено перший державний орган з повноваженнями щодо нагляду та регулювання американського ринку цінних паперів – Комісію з цінних паперів і бірж (Securities and Exchange Commission, SEC). Ці закони заклали основи державного регулювання фондового ринку США. [2]

Панічні настрої учасників фондового ринку, що супроводжують кризу і сприяють її розгортанню, втілюються, в першу чергу, в різких коливаннях цін. Тому найпершим пробним заходом з протидії кризам на ринку цінних паперів, введеним Комісією по цінних паперах та фондовій біржі на Нью-Йоркській фондовій біржі, була система обмежень, спрямованих на обмеження цінових коливань на ринку шляхом призупинення та

закриття торгів за різких стрибків цін (на встановлену кількість пунктів). Наразі дана практика широко розповсюджена у світі шляхом введення до правил біржової торгівлі спеціальних положень, згідно яких біржа призупиняє або припиняє торги за цінним паперами, коливання курсу яких порушують встановлені цінові ліміти або перевищують певну кількість пунктів відповідних фондових індексів. Особливого значення оперативна реалізація таких заходів набуває в умовах ринків, що формуються, яким через істотну волатильність властиве найвище значення системного ризику.

Хоча інвестори і вважають, що закриття ринків веде до підриву процесу виявлення цін, регулятори та біржі у разі загрози руйнування ринку набувають фактично необмежених повноважень з припинення торгівлі на невизначений термін в цілях охолодження ринку та мінімізації панічних настроїв його учасників. Досвід показує, що в надзвичайних ситуаціях масштабних падінь ринків та виведення з них капіталу стабілізувати ситуацію виключно дією ринкового механізму та силами учасників і саморегулювальних організацій без втручання державних органів практично неможливо. Для того ж, щоб таке втручання забезпечило очікуваний ефект, воно має бути продуманим і організованим в умовах стабільного функціонування фондового ринку.

В основу програм дій державних органів з розвитку фондового ринку, а також його стабілізації і відновлення після кризи покладено комплексне завдання зі зниження системного ризику, від швидкості та ефективності вирішення якого залежить майбутнє ринку. Найважливішими заходами, що сприяють мінімізації ризиків на ринках цінних паперів та похідних фінансових інструментів країни, є:

- планомірний та керований розвиток строкового ринку;
- стимулювання розвитку ринків корпоративних облігацій;
- контроль за обсягом короткострокових зобов'язань держави;
- нарощення власного капіталу професійних учасників ринку. [3]

Механізм функціонування ринку цінних паперів у США передбачає активну участь у цьому процесі саморегулювальних організацій (Self-Regulatory Organizations, SRO). Надаючи значної ваги саморегулюванню, Комісія з цінних паперів і бірж делегує частину своїх повноважень професійним учасникам ринків і забезпечує таким чином підвищення ефективності використання своїх ресурсів.

До саморегулювальних організацій в США відносяться недержавні професійні об'єднання та асоціації, що регулюють торгівлю фінансовими інструментами, у тому числі фондові і товарні біржі, Національна асоціація дилерів з цінних паперів (National Association of Securities Dealers, NASD), Рада з визначення правил для муніципальних цінних паперів (Municipal Securities Rule Making Board, MSRB) тощо. Діяльність цих організацій контролюється Комісією з цінних паперів і бірж.

До саморегульвних організацій в США відносяться недержавні професійні об'єднання та асоціації, що регулюють торгівлю фінансовими інструментами, у тому числі фондові і товарні біржі, Національна асоціація дилерів з цінних паперів (National Association of Securities Dealers, NASD), Рада з визначення правил для муніципальних цінних паперів (Municipal Securities Rule Making Board, MSRB) тощо. Діяльність цих організацій контролюється Комісією з цінних паперів і бірж.

Внаслідок обмеженості ресурсів SEC, саморегульвні організації знаходяться в центрі уваги, коли йдеться про регулювання діяльності брокерів-дилерів і трейдерів з цінних паперів. На базі федеральних законів про цінні папери SRO визначають правила для своїх членів і здійснюють їхнє правозастосування. По суті, вони діють як агенти SEC, допомагаючи здійснювати на практиці закони про цінні папери і забезпечувати справедливість та впорядкованість у діяльності ринків.

Найбільшою саморегульвною організацією в США є Національна асоціація дилерів з цінних паперів (NASD). Відповідно до федерального законодавства, практично кожна фірма, що спеціалізується на операціях з цінними паперами і здійснює бізнес на американських ринках, зобов'язана бути членом NASD. У число її членів входить близько 5400 брокерських фірм, у яких працюють понад 676 тис. зареєстрованих представників з цінних паперів (переважно брокерів). Персонал NASD нараховує більше 2000 співробітників з повною зайнятістю, а річний бюджет цієї організації складає приблизно \$400 млн. [2]

NASD була створена в результаті прийняття в 1938 році так званого Закону Мелууні (Maloney Act of 1938), що надав SEC право реєструвати добровільні професійні асоціації брокерів/дилерів, які б самостійно здійснювали регулювання своєї діяльності під наглядом SEC. NASD розробляє і застосовує на практиці правила, що регулюють роботу індустрії цінних паперів; подібно SEC, вона проводить перевірки відповідності серед своїх членів та ініціює дисциплінарні стягнення проти тих, у чийй діяльності виявляються невідповідності встановленим нормам. Як правило, протягом року NASD перевіряє приблизно 15 тис. своїх членів у зв'язку з наявністю тієї чи іншої причини для занепокоєння, а також здійснює більш ніж 2 500 планових перевірок.

За допомогою спеціальних систем моніторингу, що ідентифікують послідовності кодувань та операцій і потенційно здатні сигналізувати про порушення, NASD відслідковує всі торги, проведені на біржі NASDAQ та низці світових ринків. Системи спостереження дозволяють отримувати найдокладніший запис усіх трансакцій, що пізніше може бути використаний регуляторними органами як доказ обвинувачення, якщо виявлять порушення закону. У випадках, коли потрібна додаткова ретельна перевірка, NASD ініціює своє власне розслідування чи, при більш серйозних

порушеннях, передає справу Відділу правозастосування у складі SEC. За рік NASD також розглядає більше 80 тис. рекламних оголошень, які стосуються цінних паперів, з метою переконатися в їхній точності і відсутності інформації, що вводить в оману потенційних інвесторів.

NASD проводить сертифікацію і ліцензування всіх, хто професійно займається інвестиціями і бере участь в операціях з продажу цінних паперів на території США. Щоб забезпечити компетентність фахівців з інвестицій, Асоціація установлює вимоги до кваліфікації і вимагає здачі проведеного нею іспиту. NASD веде широкомасштабний облік усіх зареєстрованих фахівців індустрії цінних паперів у своєму Центральному реєстраційному депозитарії (Central Registration Depository, CRD). NASD має у своєму розпорядженні інформаційну систему, що дозволяє оцінювати рівень кваліфікації і переглядати списки більше ніж 850 тис. Нинішніх і колишніх брокерів та галузевих представників.

NASD також відіграє ключову роль у врегулюванні суперечок між інвесторами, фірмами, що спеціалізуються на операціях з цінними паперами і співробітниками таких фірм. Вона є найбільшим і найефективнішим форумом для вирішення таких суперечок в індустрії цінних паперів США, беручи на себе функції арбітра і посередника приблизно в 90% випадків. Кількість суперечок з питань цінних паперів різко зросла в останні роки: реєструється приблизно 7000 нових претензій на рік. Послуги, які пропонуються NASD, дозволяють заощаджувати час і гроші в порівнянні з витратами на судові процеси. NASD наймає, навчає і потім контролює значну кількість безпристрасних арбітрів, посередників і адміністраторів. Сторони, що беруть участь у суперечці, мають можливість вибирати серед більш ніж 6300 арбітрів і більш ніж 900 посередників, які є висококваліфікованими професіоналами у різноманітних галузях, пов'язаних з провадженням діяльності на ринках капіталів.

Щоб регулятор міг у разі потреби своєчасно розпочати систему антикризових процедур, він повинен мати достатній обсяг оперативної та достовірної інформації щодо стану ринків цінних паперів та деривативів. Це передбачає створення системи нагляду за ринками в режимі реального часу та встановлення критеріїв визнання ситуації на ринку надзвичайною. Вже на цьому етапі до організації моніторингу ринків долучаються торгові площадки, які облаштовуються:

- засобами обмеження системного ризику – так званими автоматичними переривачами торгів, які орієнтовано на встановлені граничні значення лімітів зміни ціни (протягом торгового дня, при відкритті тощо) та маржі;

- спеціальними механізмами проведення котирувань, за якими укладаються угоди в умовах постійного дисбалансу заявок на купівлю та продаж.

З-поміж інших інструментів оперативного втручання, які можуть використовуватися регулятором, слід відзначити механізми одночасного призупинення торгівлі на ринках цінних паперів і деривативів та термінову заборону на проведення коротких продажів (без покриття), які використовуються для обвалу ринку. [3]

Якщо регулятивна інфраструктура ринку налічує декількох представників держави, то мають бути наперед визначені засади обміну інформацією між ними та координації їх дій в надзвичайних умовах кризи. Крім стабілізації ситуації на ринку, регулятор має у найкоротші терміни забезпечити його відновлення та позитивну динаміку за такими основними показниками як обсяги торгів, рівень капіталізації, ступінь ліквідності, що неможливо реалізувати поза активною участю найбільших емітентів, інвесторів, трейдерів та саморегульованих організацій. Тому, особливо на ринках, що формуються, найважливішою умовою відновлення є активна позиція держави щодо повернення на ринок ключових гравців.

Справедливість оцінки регулятором інтенсивності та швидкості руйнації ринку є запорукою застосування адекватних заходів, граничними серед яких вважаються інтервенція держави на ринки цінних паперів та деривативів та їх закриття. До таких заходів вдаються, переважно, країни, ринки яких формуються, оскільки внутрішня ресурсна база та, відповідно, коло національних інвесторів є дуже обмеженими, що зумовлює вразливість таких ринків до потужних спекулятивних атак та професійно спланованих маніпуляцій.

В умовах стрімкого падіння ринку, що формується, його повне блокування є одним з найдієвіших заходів, що запобігає виведенню капіталів з країни. У поєднанні з екстраординарними заходами валютного регулювання (часткові обмеження або повна заборона на репатріацію коштів, отриманих від реалізації цінних паперів та деривативів на внутрішньому ринку, заборона кредитування резидентами іноземних фінансових посередників) оперативне закриття ринків дозволить утримати ресурси, що оберталися на ринках, в країні. Проте наразі дана комбінація заходів може знищити інвестиційний імідж країни, оскільки свідчить про низький рівень гнучкості та професіоналізму кадрів регулятора. [4, с.384-389]

Вихід держави на падаючий ринок з метою його підтримки може бути організований у два основні способи:

- індивідуальний – викуп цінних паперів за рахунок золотовалютних резервів країни, управління ними протягом стабілізаційного періоду та поступовий розпродаж приватним інвесторам на етапі зростання ринку;

- колективний – створення підконтрольного державі об'єднання учасників ринку, які грають на підвищення, забезпечення активної

протипаги спекулятивним або панічним діями, спрямованим на обвал ринку, до повної стабілізації ситуації. Дана стратегія трактується як узаконене маніпулювання і прирівнюється за сутністю до інтервенцій центральних банків на валютних ринках, спрямованих на підтримку курсу національної грошової одиниці у визначених урядом межах.

Крім організаційно-технічних та фінансових інструментів стабілізації ринку регулятор має застосовувати й психологічні прийоми, спрямовані на заспокоєння широких верств учасників ринку, інвесторів та населення. В першу чергу це стосується тону, в якому здійснюються регулярні сповіщення про стан справ на ринку, та стилю реалізації стабілізаційних заходів – вони мають бути чіткими, послідовними та логічними, щоб уникнути подальших потрясінь ринку та надати суспільству впевненість у відновленні його нормального функціонування. Для цього посадовцям регулятора слід уникати різких за тоном заяв, спрямованих на критику ринкового механізму як такого та визначення осіб, винних в поточному падінні ринку.

Список використаних джерел:

1. Цінні папери. [текст]: [підручник] / [В.Д. Базилевич, В.М. Шелудько, Н.В. Ковтун та ін.] ; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2011. – 1094 с.
2. Tailor C.R. Capital Market Development in The Emerging Markets: Time to Teach An Old Dog Some New Tricks. [текст] / C.R. Tailor // American Journal of Comparative Law, 1997. – Vol. 45. – P. 82-84.
3. Witkowski W. 10 lessons from the market crash of 1987 [Електронний ресурс] / W. Witkowski. – Режим доступу: <http://www.marketwatch.com/story/10-lessons-from-the-1987-stock-market-crash-2012-10-19> – Назва з екрана.
4. Основы государственного регулирования финансового рынка. [текст] / [Пот А., Захаров А., Миркин Я., Бернад Р. та ін.]; за ред. Я. Миркина.– М.: ЗАО “Юридический Дом “Юстицинформ”, 2002. – 411 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ США В РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

ЄВГЕНІЯ НОСОВА

*кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Одним із стимулів проведеної в Україні податкової реформи була нагальна необхідність детінізації доходів населення, що обкладаються податком на доходи фізичних осіб та єдиним соціальним внеском. Це зумовлено необхідністю збільшення доходної частини державного та місцевих бюджетів, а також збільшення бюджету Пенсійного фонду, оскільки в умовах “старіння нації” зростає витратна частина його бюджету. Частково вирішити цю проблему існування дефіциту бюджету Пенсійного фонду можна шляхом підвищення пенсійного віку для окремих категорій громадян, але, по-перше, це є соціально непопулярним кроком, а по-друге виникає проблема забезпечення потенційних пенсіонерів робочими місцями, а отже такий спосіб не сприяє формуванню податкової культури в країні. Оскільки дефіцит Пенсійного фонду покривається з державного бюджету, то виведення доходів з тіні не тільки дозволить зменшити розмір таких вливань, але й за рахунок зростання надходжень від податку на доходи фізичних осіб дозволить зменшити навантаження на державний бюджет, пов’язане з їх здійсненням.

Із введенням у 2011 році Податкового кодексу реформа податкової системи України не тільки не завершилася, а й набула додаткового поштовху. Значною мірою цьому сприяли суспільно-політичні перетворення, яких наша країна зазнає протягом останніх півтора року, зміна зовнішньополітичного курсу та кризові явища в національній економіці. Згорання промислового виробництва, відтік як іноземного, так і вітчизняного капіталу, стрімка девальвація гривні – усе це не могло не позначитися на таких соціальних індикаторах суспільного добробуту як рівень безробіття, купівельна спроможність населення та рівень його життя. Тому усі проведені на сьогодні заходи з реформування податку з доходів фізичних осіб (ПДФО) очікуваного ефекту, на жаль, не принесли.

Аналізуючи систему оподаткування доходів громадян в США (в частині заробітної плати як основного джерела доходів більшості наших співвітчизників) як апробованого та досить ефективного податкового механізму розвиненої країни можна диференціювати заходи реформування вітчизняного ПДФО з урахуванням останніх тенденцій у цій сфері.

Принциповою ознакою податкової системи США є персональна відповідальність громадянина за сплату податків, що втілюється в практиці обов’язкової подачі декларації. Характерною рисою поточного оподаткування доходів фізичних осіб в США є можливість вибору способу сплати

ПДФО – роботодавцем протягом року або особисто по його завершенні. При цьому існує можливість домовитися із роботодавцем про відсоток утримань, які він здійснюватиме. Подаючи по завершенні року податкову декларацію, платник визначає суму, яку необхідно доплатити за результатами року (якщо роботодавцем було стягнуто менше податку), або переплачену суму податку. При несвоечасному погашенні заборгованості – причому як з боку платника, так і з боку держави – нараховується пеня в розмірі 4,25%.

Із заробітної плати найманих працівників в США стягуються:

- федеральний прибутковий податок – прогресивний, середня ставка 18%;

- прибутковий податок штату (8 штатів з 50 прибутковий податок із зарплати не стягують. В решті він може бути як фіксованим, так і прогресивним, становлячи від 3,4% в Індіані до 13,3% в Каліфорнії);

- соціальний внесок (Social Security Tax) – 10,4% від нарахованої зарплати, з яких 4,2% за рахунок роботодавця та 6,2% за рахунок працівника;

- внесок на медичне страхування (Medicare) – 2,9% від нарахованої зарплати, з яких половина сплачується роботодавцем.

Базою оподаткування при цьому виступає та частина заробітної плати, яка оподатковується прибутковим податком. При цьому важливого значення набуває знання тонкощів податкових пільг, які дозволяють її зменшити. Умовно їх можна поділити на:

- стандартні вирахування – до уваги беруться особисті характеристики платника (сімейний стан, кількість утриманців тощо);

- спеціальні вирахування – враховуються понесені платником витрати на освіту, іпотеку, недержавне пенсійне страхування, медичні заходи, втрати вартості нерухомого майна, що здається в оренду, від’ємні курсові різниці за інвестиціями в цінні папери тощо.

Зазначені підходи в системі вітчизняного ПДФО втілено в податковій соціальній пільзі та податковій знижці платника податку відповідно. Проте потенціал даного механізму в США дещо більший. Зокрема, заслуговує на увагу можливість подання декларації не від імені окремого платника, а усього домогосподарства (подружжя), що сприяє зменшенню витрат на адміністрування податку при збільшенні охоплення платників.

Заслуговує на окрему увагу досвід федеральної служби IRS (Internal Revenue Service) з адміністрування ПДФО в умовах, коли обов’язок подавати декларацію розповсюджується на усіх резидентів країни. Тобто не лише на громадян США, а й на іноземних громадян та осіб без громадянства, які перебувають на території країни понад 180 днів на рік. Таких негромадян-платників іменують “податковими резидентами” (resident for taxes purposes).

Обов’язок здійснювати первинну податкову реєстрацію фізичних осіб-платників ПДФО в США покладено на банківські установи, які мають

звітувати перед податковими органами щодо відсотків, нарахованих на усі типи депозитів. Дана процедура реалізується під час відкриття рахунку, що в умовах країни, де домінує безготівковий обіг, є винятково ефективним для податкової служби підходом до моніторингу платників – 100%-ве охоплення реєстрацією осіб, які легально знаходяться в країні, за відсутності будь-яких витрат податкового відомства.

Іншим важливим нюансом організації роботи IRS з платниками на етапі заповнення декларацій є її дистанційний характер – через сайт, на якому представлено усі необхідні нормативні акти, форми та пояснення. При тому, що податкове законодавство США навряд чи можна охарактеризувати як просте, безпосереднім консультуванням щодо окремих ситуацій податкове відомство не займається. У кожному конкретному випадку платник має самостійно вирішити чи складе він декларацію самотужки, чи йому краще звернутися до консультанта з оподаткування, послуги якого є платними.

Для зручності платників, які заповнюють декларації власними силами працює низка сторонніх (непов'язаних з податковою службою) сайтів з податковими калькуляторами та податковими сервісами. Податковий калькулятор, як от http://www.tax-rates.org/income-tax-calculator/?ref=nav_income дозволяє лише обчислити суму податку, тоді як податкові сервіси на кшталт <https://turbotax.intuit.com/> або <http://www.taxact.com/>, за незначну платню (\$10-40) надають послуги з вибору необхідної форми декларації, роз'яснять поетапно методику її заповнення, заповняють усі необхідні поля та реквізити і надішлють до IRS. Незважаючи на високий рівень інформатизації в США, що передбачає в тому числі можливість он-лайн заповнення декларацій на сайті IRS, значна частина платників віддає перевагу ручному заповненню декларації та надсилання її податковим органам поштою.

Слід зазначити, що загалом система ПДФО в Україні має в своїй основі передові зарубіжні аналоги, зокрема США. Проте визначальної ролі набуває не стільки сам податок, скільки механізм його адміністрування та послідовне формування державою серед вітчизняних платників податкової культури на основі принципів обов'язковості та відповідальності. Це зміцнить не лише фінансову базу держави, а й сприятиме подальшому соціальному єднанню суспільства.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [із змінами та доповненнями станом на 25.04.2015] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Швабій К.І. Оподаткування доходів населення: проблеми науки та практики [монографія]. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2009. – 296 с.
3. Federal tax law, 26 USC // Legal Information Institute. – Source: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/26>
4. (Circular E). Employer's Tax Guide. For use in 2015 // Department of the Treasury. Internal Revenue Service. – Dec 22, 2014 – Source: [about:epubreader?id=1](http://www.irs.gov/pub/epubreader?id=1)

АДАПТАЦІЯ ЗОВНІШНІХ ПОЗИЦІЙ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПОЛІТИКИ КІЛЬКІСНОГО ПОМ'ЯКШЕННЯ США ТА ІНШИХ РОЗВИНЕНИХ КРАЇН

ТЕТЯНА РОДІОНОВА

*кандидат економічних наук, доцент кафедри
світового господарства і міжнародних економічних відносин
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

До світової фінансової кризи деякі країни накопичили величезні чисті зовнішні зобов'язання в умовах дешевого зовнішнього фінансування. Але з початком кризи зовнішні дисбаланси значно змінилися в багатьох країнах з розвинутою економікою і країнах з ринком, що формується. Значне скорочення дефіциту рахунку поточних операцій спостерігається в США і країнах, які стали причиною боргової кризи в зоні євро: Греції, Ірландії, Італії, Португалії та Іспанії і країнах Центральної та Східної Європи (рис.1).

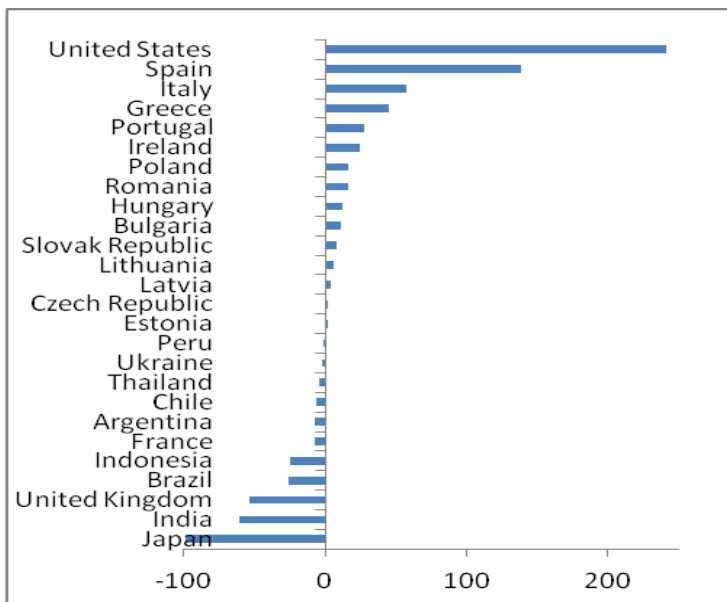

Рис. 1. Адаптація поточних рахунків протягом 2008-2012 рр.,
млрд. дол. США

Джерело: розрахунки автора за даними International Financial Statistics

Стабілізаційні програми ЄС і МВФ призвели до феноменальних результатів в периферійних країнах єврозони, в яких дефіцит скоротився майже вдвічі в основному за рахунок покращення торгівельного балансу. У США дефіцит поточного рахунку скоротився більш ніж на 200 млрд. дол. США.

З іншого боку, деякі країни зіткнулися з різким погіршенням у своїх зовнішніх позиціях, а саме Японія, Індія, Індонезія, Бразилія, Великобританія та інші. Якщо початкова адаптація пов'язана головним чином із зупинкою міжнародних потоків капіталу і падінням цін на активи з розгортанням світової кризи в 2008 році, то подальший розвиток, як передбачається, був викликаний рятувальними заходами (безпрецедентним пом'якшенням грошово-кредитної політики), розгорнутими країнами – центрами емісії резервних валют – США, зони євро, Великобританії та Японії.

Японія, Великобританія і Сполучені Штати продовжували реалізацію політику кількісного пом'якшення (КП) у 2013-2014 рр. В короткостроковому періоді наслідки нетрадиційної монетарної політики здаються корисними для макроекономічної стабілізації в країнах з розвинутою економікою з точки зору збереження функціонування фінансових ринків і стимулюванні попиту [1]. Але в мінливих глобальних макроекономічних умовах довгостроковий вплив такої політики є досить неоднозначним як для країн, що здійснюють цю політику, так і для решти країн світу.

Великі потоки капіталу спричинені нетрадиційною монетарною політикою можуть призвести до кредитного буму і зростаючих цін на активи, стимулювання внутрішнього попиту і ВВП, створюючи тиск на дефіцит поточного рахунку. Дослідження щодо впливу нетрадиційної монетарної політики на економіки решти країн світу показують, що зростання пропозиції ліквідності в безпрецедентній кількості через цю політику призвело до зниження прибутковості облігацій, вищих цін на активи (ціни на акції, державні та корпоративні облігації, а також кредитно-дефолтні свопи) і апреціації валют решти країн світу [2].

Метою даного дослідження є оцінка як нетрадиційна макроекономічна політика впливає на стійкість або нестійкість національних фінансових систем, а саме, визначити, чи стало КП причиною змін в зовнішніх позиціях країн. Гіпотеза полягає в тому, що саме використання нетрадиційної монетарної політики мало наслідком зазначені вище зміни в зовнішніх позиціях країн, і питання, на яке потрібно відповісти, через який трансмісійний механізм. Які інструменти державного регулювання призвели до фундаментальних поліпшень поточного рахунку в країнах єврозони, а з іншого боку – істотного погіршення на ринках, що

розвиваються? Як звуження нетрадиційної грошово-кредитної політики вплине на економіку як розвинених, так і країн, що розвиваються, якими є ризики тривалого періоду вкрай ліберальної грошово-кредитної політики?

Щоб відповісти на ці питання наступні кроки мають бути зроблені: по-перше, буде надано оцінку коригування зовнішніх позицій в розвинутих країнах і країнах з ринком, що формується, протягом періоду реалізації нетрадиційної грошово-кредитної політики, а не інших епізодів, що відрізняє дане дослідження в існуючій літературі. По-друге, аналіз змін в дохідності облігацій, ставок грошового ринку, котирування акцій і обмінних курсів в результаті оголошень раундів нетрадиційної грошово-кредитної політики будуть порівняні з відповідними змінами зовнішніх позицій країн. Використання цієї методики повинно надати відповідь, чи мала вплив нетрадиційна макроекономічна політика на розвиток зовнішніх позицій країн протягом останніх років.

Список використаних джерел:

1. International Monetary Fund “Unconventional Monetary Policies – Recent Experience and Prospects”, IMF Policy Papers, May 2013.
2. International Monetary Fund “Global Impact and Challenges of Unconventional Monetary Policies”, IMF Policy Papers, October 2013.

KEY FACTORS OF SUCCESSFUL MANAGEMENT OF THE USA COMPANIES

MAKSYM SYTNYTSKYI

*PhD in Economics, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Actuality of research of successful management factors of the United States of America companies at the moment is conditioned by the large necessity of Ukraine to overload the existent approaches to the control of business companies and other organizations which was formed on the not effective, corruption, not decent, usurped and not transparent principles of management. Valuable experience of economically successful, highly technological and developed country with a standard market economy will become a guiding example for Ukraine on a way to realization of effective reforms of the state and management business. Exactly management instruments of successful companies of the USA will be in case in the process of realization such ambitious and very necessary purpose for Ukraine.

Scientific problems concerning the relevant issues of management of the USA companies were studied by a number of competent scientists such as: Michael Porter, Ihor Ansoff, James Kollinz, Lime of Faey, Robert Rendell, Henry Mincberg, Endryu Kempbel, Ketlin Samers Lanchs, Tompson Strikllend, Bengt Karlof etc. Large work was done by these scientists on research of management processes on the developed companies and companies which develop. Basing on these researches we will try to define the key factors of management, which brought companies of the USA to prosperity and success.

The purpose of this research is a study and systematization of valuable administrative experience of lead business companies of the USA and selection of key factors of management, which have led to such positive result.

History of economical development of the United States of America is built on strong individuals, people, who by persistent labour, large desire and hard character undertook steps, which were not possible for other nations and people. The construction of the developed trackage, invention of technology of light, introduction of method of smelting steel, building of Hoover Dam, creation of the largest in the world exchange stock, construction of the most influential multinational corporations which changed the world afterwards, and of course endless fight for economic and political independence and certainly for realization of the American dream of every citizen can serve as examples.

World leadership of the USA in political, economic and other spheres even was substantially represented on Ukraine, the last year, for the support of democratic initiatives and pursuits of Ukraine, was realized in acceptance by the

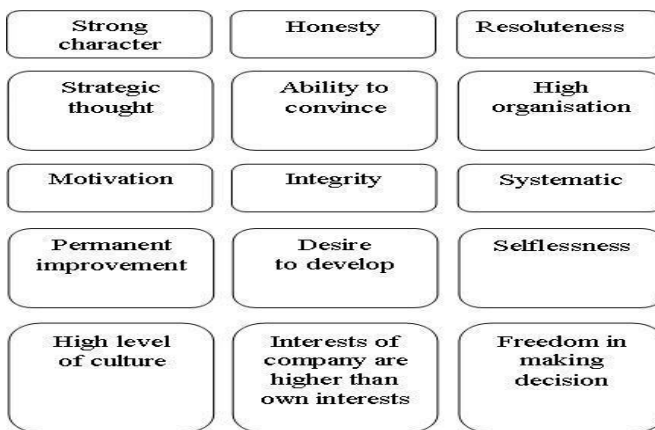
USA congress of important law “Ukraine Freedom Support Act of 2014” [2]. That determines Ukraine as the ally of the USA in political, economic and many other vital spheres for our state. But such level of support and large responsibility for Ukraine and first of all for the managers of different levels and corporate sector, being based on such resources have to find effective forms, facilities and management methods for swift development of national economy and providing of deserving position of Ukraine and its industrial enterprises at the competition market of the world.

The main goal of managers of any level is prosperity of their business. For achievement this purpose it is necessary to create suggestions, which will be highly estimated by users, and to conduct business so to get over competitors on key factors [3]. Exactly the search of such factors which are parameters in a successful management of a company and are basic problem of today’s managers.

The American culture of management is mainly oriented on creating conditions for development of leader skills of managers on different levels.

Different methods are used for this purpose, for example, encouragement to study biography of the known leaders, attentively look after leaders on work, study permanently, to search for an own way to the improvement. Usually not all employees can show leader skills, but middle managers and ordinary employees do it for achievement of other aims and by another ways, than general director and top managers. Clearly, the choice of strategic direction of development for company is principle different for middle manager and high-up leader. However every employee can obtain that his influence on a company was perceptible, that shows up in ability to organize working process depending on importance of tasks and time that is necessary on its implementation, in ability to convince people to labour for the aims and to settle conflicts. Employees with the leader capabilities are very needed, in fact due to their successful functioning of company is provided on all levels.

In relation to the middle managers, their public image is not important, because usually they communicate only with few colleagues in a company. Basic qualities of manager are ability to present himself, clear spread ideas and convincingly, seek to implement the initiative. Managers realize contribution of their own activity in common cause. They are interested in principles of work of all organization, look after how different subsections co-operate for the achievement of the best results. They put the clear purpose for business development and try to inspire those, with whom they work. Based on the study of experience of management of many developed companies in the USA we will mark that it is desired that all employees have qualities, required to control the highest level, so that a company will work harmoniously and have a high level of efficiency. Among key factors, which form a successful management of a company will be the followings (pic. 1).

Pic.1 Systematization of key factors of successful management of the USA companies

Analysing the picture, we have a question do all managers have such key factors? Yes, on starting position certain managers have large potential and advantages, comparing to others, it can be clear thought, skills of remarkable intercourse and persuasion etc. However the real skills of successful manager develop all the time. Exactly that is why the American companies are different because they feel that they have to give every employee a chance to become a leader, but a result will depend exceptionally on the individual of manager. Coming from the resulted factors we can see that american managers do everything that depends on them and for this reason results of their activity are successful. The key factors of successful management of companies are showing up and influence on activity of a company differently. First of all manager must be armed by knowledges and necessary competence, that allows him operatively adapt on constantly changeable markets and it is position organization in advantage place in a calculation on the long-term perspective. It is unique guidance which needs the use of the last developments, applied in industry of management. It is necessary to explain to ukrainian managers every task and create administrative receptions, which can be used for development of ideas and increase of prospects that are necessary for achievement aims, in unforeseeable market environment.

References:

1. Good to Great: Why Some Companies Make the Leap... and Others Don't / James C. Collins. – Hardcover – October 16, 2001. – 320 p.
2. Library of congress / H.R.5859 – Ukraine Freedom Support Act of 2014. – [Electronic resource]. – Access: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/5859/text>.
3. MBA in strategic management. Lime Faey, Robert Randall. – M.: Alpina Publisher, 2002. – 608 p.

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА
ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА У США ТА УКРАЇНІ:
НАПРАВЛЕНІСТЬ, МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ТЕТЯНА СОЛОМАТИНА

кандидат економічних наук, доцент
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ВАСИЛЬ ХРОМЯК

кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
завідувач відділу охорони та раціонального використання земель
Інституту ґрунтознавства та агрохімії імені О. Соколовського НААН

У більшості країн світу рослинництво, як галузь сільського господарства, підтримується державою у напрямках та розмірах, обумовлених її потребами та фінансовими можливостями бюджету. Провідні країни з розвинутою економікою компенсують своїм товаровиробникам від 10 до 50% вартості виробленої рослинницької продукції, країни, що розвиваються – від 3 до 10%, а слаборозвинені – від 0 до 3% [5]. Як у США, так і в Україні рослинництво є однією з провідних галузей не тільки сільського господарства, а й в цілому економіки держави, тому що пов'язує з собою цілу низку супутніх галузей. Але в промислових США місце та стан галузі рослинництва значно відрізняється від аналогічних в Україні (таблиця 1).

У Сполучених Штатах галузь менше впливає на екологію за рахунок оптимального рівня використання земель у виробництві. Індустріальне рослинництво у США характеризується потужним матеріально-технічним забезпеченням, яке гарантує використання сучасних технологій, відповідну продуктивність праці та отримання високих урожаїв. Організація фермерів у кооперативи, концентрація і спеціалізація дозволяють використовувати економічні переваги. При відносно незначній частці галузі у валовому національному продукті та кількості зайнятих в ній працівників, об'єми виробництва продукції величезні як у натуральному, так і у фінансовому показниках.

В Україні галузь рослинництва практично по всіх показниках поступається американській моделі функціонування, незважаючи на наявність висококваліфікованих кадрів, працьовитість сільського населення, оптимальні природні умови. Єдиною перевагою є крупніші господарства, але в США в останні роки стрімко зростає кількість крупних фермерів та кооперативів, і треба враховувати, що середня площа ферми у зерновому

штаті становить 1200-1500 га, а в Україні навпаки, земельні паї дробляться між спадкоємцями і йде процес збільшення їх кількості.

Таблиця 1

**Порівняльний стан галузі рослинництва
у США та Україні, 2014 р. [3, 4, 5, 6, 7].**

Показник	США	Україна
Частка галузі у валовому національному продукті, %	2,5	8,2
Вартість виробленої продукції, млн. дол. США	192564	18654,2
Кількість сільського населення, %	3	32
Кількість працюючого населення в галузі, % від населення держави	1,8	12
Переважна форма господарювання, кількість господарств	фермерські господарства (біля 3 млн.)	8 тис колективних, 36 тис. приватних
Середній розмір господарства, га	180	385
Площа сільськогосподарських угідь, млн. га	427 (19 %)	37,1 (61%)
Частка орних земель, %	43	56
Урожайність зернових, ц/га	64	30
Внесення мінеральних добрив, кг/га	150	33
Забезпечення тракторами на 1000 га ріллі, шт.	36	8
Організація виробництва	кооперативи	окремі господарства
Кількість вирощуваних культур фермером	1-2	4-5

На нашу думку переваги галузі рослинництва у США в порівнянні з Україною забезпечуються насамперед за рахунок її індустріалізації, спеціалізації та кооперативної організації праці.

Виходячи із стану розвитку галузі та фінансових можливостей США і Україна ставлять різні завдання сільгосполітики. Які напрямки допомоги держави фермерам діють у галузі рослинництва США можна побачити з таблиці 2. Всі наведені напрямки дієві, закладені у бюджет країни і виконуються.

В Україні напрями бюджетної підтримки галузі рослинництва закладені у Законі України № 2982-IV “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року”, де сформульовані мета і пріоритети державної аграрної політики.

Напрямки допомоги галузі рослинництва у США [3,5,7]

Напрями допомоги	Сутність
1.Обмеження угідь	Виходячи з теорії, що надвиробництво служить основною причиною зниження цін на продукцію сільського господарства, уряд доплатами заохочує фермерів обмежувати кількість використаної землі
2.Забезпечення рівня цін	Цільові ціни забезпечують фермерам розширене виробництво. Заставна ціна – мінімальна ціна, яка визначає нижню межу рентабельності. Якщо ціна нижче ринкової – то продукцію скуповують товарно-кредитні кооперації і через них держава доплачує до рівня заставних цін
3.Компенсаційні виплати	Компенсаційні виплати – це форма прямого внеску в підвищення доходів фермерів. Конгрес встановлює планові ціни на різні культури.Для отримання пільг фермери повинні вилучити частину своїх земель із землекористування. Якщо ринкова ціна, одержувана фермерами за урожай, виявляється нижче планової, різницю компенсує уряд. Суми компенсаційних виплат обмежуються 50 тис.дол. на рік
4.Ринкові квоти	На торгівлю низки культур накладається ряд прямих обмежень по кількості та тривалості продукції окремої культури. Обмежуючи продаж, ці квоти розраховані на збільшення закупівельних цін для фермерів. Вводяться квоти рішенням комітетів виробників даного штату або регіону. Ринкові правила вводяться в дію голосуванням щодо внесених пропозицій тих фермерів, яких вони безпосередньо стосуються, і знаходять юридичну силу після затвердження їх міністром сільського господарства.
5.Кредитування ферм	Федеральна система кредитування ферм, складається з трьох груп банків, кожна з яких наділена специфічними функціями: кредитування придбання нерухомості, кредитування закупівель сільськогосподарського інвентарю та насінневого фонду і кредитування кооперативів.
6.Консервація ґрунтів	Ряд федеральних програм розраховані виключно на стимулювання консервації ґрунтів -уряд бере на себе частину витрат по засіву проблемних земель травами або бобовими для зменшення небезпеки ерозії ґрунту
7.Зрошення і водопостачання	Федеральна система гребель і іригаційних каналів забезпечує поставки води по субсидії цінами фермерам 16 західних штатів. За таке субсидювання вирощується 18% бавовни в країні, 14 % ячменю, 12 % рису і 3 % пшениці
8.Державне податкове регулювання	Ферми, чий дохід не перевищує 50 тис.дол., оплачують податок у розмірі 15%, а на кожні наступні 25 тис.дол. в розмірі 28%. Розмір звільненої від податків прибутку 5 тис.дол. Міністерство пропонує фермерам програми допомоги: кредитна програма початківця фермера (до 250 тис.дол), заохочувальна фінансова програма щодо збереження земель (50% витрат). Кошти з федерального бюджету в першу чергу розміщуються за цільовими програмами (в агросекторі їх більше 12), які мають національну важливість. 3/4 аграрних витрат бюджету пов'язані з регулюванням виробництва, а 1/4 – на соціальні потреби. Ця система розподілу федерального бюджету дозволяє регулювати роботу ферми, через ціни, позики, кредити і субсидії.
9.Страховання	17 страхових компаній працює за програмою страхування врожаю. Страхові тарифи по всіх субсидованих програмами страхування встановлюються через державне Агентство з управління ризиками. Розрахунок для кожної культури базується на історії збитків (не менше 20 років) і вимагає, щоб збитковість не перевищувала 1,075, тобто на кожен долар премії збиток не повинен перевищувати 1,075 долара

На жаль, вони носять більше декларативний характер, механізм бюджетної підтримки розвитку аграрної галузі знаходиться у стані постійного реформування. Бюджетних коштів не достатньо на задекларовані напрямки підтримки (табл. 3). Тому реально фінансуються окремі напрями, часто із запізненням. Отримують кошти не всі бажаючі, а ті що підпадають під дію відповідних Постанов уряду.

Таблиця 3

Напрямки бюджетної підтримки галузі рослинництва в Україні, які періодично або постійно діяли [1, 8]

Назва напрямку	Сутність
1. Підтримка фінансових інструментів	Субсидування процентних ставок за кредитами (50% за рахунок республіканського бюджету та до 50% за рахунок місцевих бюджетів)
	Компенсація частини витрат за договорами страхування (+ 50% премії).
	Фіксований сільськогосподарський податок
2. Підтримка виробництва	Підтримка окремих галузей (елітне насінництво, виробництво хмелю, льону, закладання багаторічних насаджень і догляд за молодими багаторічними насадженнями)
	Компенсація частини витрат на придбання матеріально-технічних ресурсів у розрахунку на 1 га ріллі (насіння, ПММ, добрива)
	на придбання сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва
3. Підтримка ринку	Закупівельні і товарні інтервенції через Держкомрезерв
	Державні заставні операції
	Закупівлі для державних соціальних і закритих установ
	Інформаційне забезпечення
	Моніторинг паритету цін і поліпшення їх стану
	Антимонопольне регулювання цін на регіональних ринках
	Регулювання зовнішньо-економічної діяльності
4. Підтримка соціальної інфраструктури сільської місцевості	Підтримка передачі об'єктів ЖКГ в муніципальну власність
	Розробка та реалізація регіональних програм (селекція в рослинництві)

Аналіз проведених виплат показує, що більшість з них носить стихійний характер, вони не прогнозовані, корумповані, недостатні за обсягом (1-4 млрд. грн./рік), тому не вирішують потреб галузі. Зовсім залишаються без уваги, з-за не виробленої політики держави наступні напрямки регулювання галузі: консервація земель, контроль за станом ґрунтів; забезпечення

беззбиткового рівня цін; квотування виробництва і реалізації основних видів продукції; страхування урожаїв; зрошення та водопостачання.

Виникає питання, що робити, коли грошей в бюджеті катастрофічно не вистачає: по-перше, відмовитись від планів, що сільське господарство – локомотив, який витягне всю економіку держави; по-друге, визначити пріоритети розвитку галузі і на них спрямовувати державні важелі регулювання забезпечення умов для притоку капіталу, створення зональної спеціалізації виробництва, концентрація виробництва за рахунок впровадження новітніх технологій, квотування виробництва і реалізації основних видів продукції, збереження ґрунтів, часткова їх консервація, кредитування галузі за рахунок іпотечних кредитів під низький відсоток і гарантії держави, сприяння кооперації, моніторинг цін монополістів.

Список використаних джерел:

1. Закон України “ Про державну підтримку сільського господарства України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 49, ст.527) .
2. Аграрний бюджет-2012: видатки скорочено на 2,26 млрд. грн. [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua>].
3. Дані СБ. [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://World Bank>].
4. Дані статистики України. [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].
5. Дані Світової Продовольчої та сільськогосподарської організації (FAO) [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.fao.org>].
6. Дані Міністерства агрполітики. [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>].
7. Державне регулювання фермерських господарств провідних країн світу.УБР [Електронний ресурс: Режим доступу: news.finance.ua/ua/news].
8. Радченко О.Д. Напрямки державної фінансової підтримки сільського господарства України.- К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки. - 2013. - С.207-213.

INCOME INEQUALITY DETERMINANTS IN THE USA COMPARED TO EUROPEAN COUNTRIES

NATALIIA CHERKAS

*PhD, Associate Professor
Lviv Academy of Commerce*

Traditionally economic growth and development are accompanied with GDP growth, however in some cases it does not reflect real situation in the society due to significant problems with fair wealth distribution leading to income inequality. The USA faces income inequality especially in technologically advanced and innovative states (in California the richest 1% receives more than 20% of total income [1]). In countries of Scandinavian socio-economic model the growth of innovations also led to increase of income shares [2].

Usually in low- and middle-income countries unfair income distribution promotes emigration of economically active people and therefore lack of qualified labor, which closes vicious circle of “depression trap”. The importance of income inequality impact is evident in such factors as social and political unrest [13], persistence of poverty [7], migration [3], health-related problems [4], corruption, shadow economy, intensity of technology, education gap [9]. As income inequality is associated with low social welfare and economical inefficiency of regions, it is essential to understand the impact of underlying economic, social, and governmental attributes [10].

There exist a variety of economic models of wealth distribution in the society. Some of them appear to be successful, others, in contrast, failed to provide fair social structure and lead to severe dissection of the society and resulted in aggregation of power and money in relatively small groups of people [3, 5, 6]. The least is more typical for countries relying on the exploitation of natural resources rather than aimed to develop existing human potential and promote innovation-driven economic growth [11, 12]. The other problem in inequality studies is that its parameters are rather relative and they frequently do not involve the estimation of general wealth of the society, therefore which may lead to confusing conclusions [14]. For example the level of inequality (Gini index) in the USA was estimated as 41.1 in 2010 (WB data) and for Turkmenistan was about the same; however the life standards, general wealth, human development, and efficiency of the economy could be dramatically different. The same situation is for Ukraine – Gini index is comparable to the Scandinavian countries (WB data).

Model development. It is important to study the factors contributing to the level of inequality in the USA and European countries to figure out the most

important social and economic determinants of models efficiency/inefficiency. There exists the evidence appearing from the recent literature of the role of a number of economic, social, institutional and political parameters in income inequality, however still the lack of their systematic evaluation remains. The income inequality (Gini index) has been chosen as a dependent variable. Based on the review of prior literature we have designed an array of independent variables that may contribute to the inequality levels which includes:

- Economic: openness of international trade, foreign direct investment, manufactures in total merchandise exports, high-technology products in total manufactures exports, intra-industry trade (Grubel-Lloyd index);
- Social: labor force participation (women and men), education, corruption index, emigration, internal conflict;
- Governmental: government spending, minimum wage;
- Openness of the society: democracy index, freedom index, juridical independence, personal computers, internet users, mobile phone subscribers, social networks penetration.

The research questions of the study are the following:

1. Which independent variables of the model are significantly associated with inequality in multivariate analysis (for the USA and European countries representing the variety of economic models)?
2. Do we observe causality effects between inequality and other independent variables (for the USA and European countries representing the variety of economic models)?

The country annually data for years 1990-2013 have been obtained from the World Bank, Unctad Statistics, PRS Group's International Country Risk Guide for the USA and European countries. The selection of European countries is based on the socio-economic models of development and the representative of each group of countries was chosen: Sweden (Scandinavian), United States (Anglo-Saxon), Germany (Continental), Mediterranean (Greece), Poland (Central-European), Ukraine (Eastern-European) and Russia (Eurasia). The variables are transformed into logs. The independent variables are tested for multi-collinearity and the ordinary least squares method is applied by stepwise regression. The results are tested for assumptions of multiple regressions.

The research is expected to reveal the impacts of economic, social, governmental and openness of the society factors on income inequality. We anticipate that empirical findings will distinguish different factors contributing (positively or negatively) to the level of income inequality for the USA and the countries chosen. In addition to conventional inequality estimation we plan to employ the parameters of population-weighted coefficient of variation of regional GDP per capita. This study can bring new insights and better understanding of the nature of global inequality for its adequate evaluation in case of the USA and European countries with different economic development and

social systems. This could be important for effective differentiated policy recommendations depending on various models of economic development.

References

1. Aghion, P., Akcigit, U., Bergeaud, A., Blundell, R., & Hémous, D., 2015. Innovation and Top Income Inequality. – http://faculty.insead.edu/david-hemous/documents/aabbh_feb24.pdf
2. Barrios, Salvador & Strobl, Eric, 2009. “The dynamics of regional inequalities,” *Regional Science and Urban Economics*, Elsevier, vol. 39(5), pages 575-591, September.
3. Docquier Frédéric, 2014. “The brain drain from developing countries,” *IZA World of Labor*, Institute for the Study of Labor (IZA), pages 1–10, May.
4. Domenech Rafael & Amparo Castello Climent, 2014. “Human Capital and Income Inequality: Some Facts and Some Puzzles,” Working Papers 1228, BBVA Bank, Economic Research Department.
5. Henze, Philipp, 2014. “Structural change and wage inequality: Evidence from German micro data,” Center for European, Governance and Economic Development Research Discussion Papers 204, University of Goettingen, Department of Economics.
6. Kuznets, S., 1955. “Growth and Income Inequality” *American Economic Review* vol.45 pp.1-28.
7. Lessmann Christian, 2013. “Regional Inequality and Internal Conflict,” CESifo Working Paper Series 4112, CESifo Group Munich.
8. Muller Edward N. Democracy, Economic Development, and Income Inequality. *American Sociological Review*, Vol. 53, No. 1 (Feb., 1988), pp. 50-68
9. Petra Sauer & Martin Zagler, 2014. “(In)equality in Education and Economic Development,” Department of Economics Working Papers wuwp163, Vienna University of Economics, Department of Economics.
10. Requena-Silvente, Francisco, and James Walker., 2007 “Is Inequality Harmful for North-South Intra-Industry Trade Growth?.” *The International Trade Journal* 21.1: 25-52.
11. Rodríguez- Pose Andrés, 2012. “Trade and Regional Inequality,” *Economic Geography*, Clark University, vol. 88(2), pages 109-136, 04.
12. Sarianniidou Maria, Theodore Palivos, 2012. A Modern Theory of Kuznets’ Hypothesis. Working paper Nr. 12-02, Texas Christian University Working Paper Series, 69 p.
13. Soci A.& A. Maccagnan & D. Mantovani, 2014. “Does inequality harm democracy? An empirical investigation on the UK,” Working Papers wp935, Dipartimento Scienze Economiche, Università di Bologna.
14. Venables Anthony J., 2005. “Spatial disparities in developing countries: cities, regions, and international trade,” *Journal of Economic Geography*, Oxford University Press, vol. 5(1), pages 3-21, January.

ЧИННИКИ НАДВИСОКИХ ПРИБУТКІВ АМЕРИКАНСЬКИХ ПРЯМИХ ІНВЕТОРІВ ЗА КОРДОНОМ

СЕРГІЙ ЯКУБОВСЬКИЙ

*доктор економічних наук, професор, завідувач
кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Суттєве збільшення масштабів міжнародного руху капіталу протягом останнього десятиліття обумовило інтерес вчених до проблем впливу активів, які контролюються іноземними інвесторами, на стан платіжного балансу країн та загалом на їх економічний розвиток.

Економічна криза, яка почалася на фінансовому ринку США у 2008 році, охопила все світове господарство. При цьому багато країн, що були безпосередньо не пов'язані з американським фінансовим ринком, і які, як вважалося, мали хороші макроекономічні показники, зокрема країни ЄС та СНД, постраждали під час кризи сильніше, ніж США.

Серед країн світу найбільші обсяги ВВП і, відповідно, вплив на розвиток міжнародних економічних відносин притаманні США. Проаналізуємо детальніше особливості впливу активів, які контролюються американськими прямими інвесторами, на стан платіжного балансу та економічний розвиток США.

Криза розповсюдилась з США на глобальні ринки у вересні 2008 року, після чого мали місце значні банкрутства та урядові інтервенції. Американський уряд став володарем “American Insurance Group,” “Washington Mutual” та таких гігантів іпотечного кредитування як “Freddie Mac” та “Fannie Mae”. Намагаючись зупинити крах фінансових ринків, Конгрес США затвердив програму виходу з економічних труднощів вартістю 700 млрд. дол. – “План екстреної економічної стабілізації” (3 жовтня 2008). Цей план дозволив уряду виділяти фінансову допомогу безпосередньо банкам та іншим фінансовим компаніям, діяльність яких не регулюється на федеральному рівні.

З свого боку більш активну роль в економічному розвитку США почала відігравати Федеральна резервна система (ФРС), яка завдяки програмам “кількісного пом'якшення” зупинила економічну рецесію та сприяла формальному економічному відновленню у США.

Разом з тим, спостерігається постійне зменшення чистої міжнародної інвестиційної позиції (ЧМІП) США, яка незмінно погіршується та з 1986 року є від'ємною. Так, з 2007 року ЧМІП США зменшилась з - 2139,9 млрд. дол. до -6915,3 млрд. дол. на кінець 2014 року [1]. Це

свідчить про те, що різниця між вартістю пасивів, які контролюються іноземними інвесторами у США, за темпами приросту перевищує зростання вартості активів інвесторів США за кордоном.

Серед головних чинників погіршення ЧМП США у 2014 році слід виділити наступне: постійне зростання вартості фінансових активів, перш за все інструментів фондового ринку, та реальних активів в економіці США; зменшення вартості іноземних активів американських інвесторів завдяки девальвації більшості світових валют відносно американського долару; перманентна криза у зоні євро та у відносинах між Росією й Україною, санкції з боку ЄС та США до фінансової системи Росії, що сприяло відтоку фінансових ресурсів з єврозони і Росії до США.

У структурі міжнародних інвестиційних активів США привалують активи, які контролюються портфельними інвесторами – 9562,4 млрд. дол. наприкінці 2014 року. За ними йдуть активи, які контролюються завдяки прямим інвестиціям – 7161,2 млрд. дол. та іншим інвестиціям – 4272,2 млрд. дол. [1].

У структурі пасивів міжнародної інвестиційної позиції США провідне місце займають портфельні активи – 16833,1 млрд. дол. наприкінці 2014 року. За ними йдуть активи, які контролюються завдяки прямим інвестиціям – 6253 млрд. дол. та іншим інвестиціям – 5333,5 млрд. дол.

Незважаючи на постійне перевищення вартості пасивів, які контролюються у США іноземними інвесторами, активів, що контролюються резидентами США за кордоном, позитивний внесок доходів американських інвесторів у поточний рахунок платіжного балансу США значно перевищує відтік капіталу, пов'язаний з доходами закордонних інвесторів у США.

Цей результат досягається завдяки високоприбутковій діяльності американських прямих інвесторів за кордоном. Так, у 2013 році США отримали від експорту товарів та послуг і чистого інвестиційного доходу американських володарів іноземних філій 2740,5 млрд. дол., з яких 2280,3 млрд. – це експорт товарів та послуг, 460,3 млрд. – чистий дохід американських філій за кордоном. З іншого боку, іноземні прямі інвестори отримали в США 2926 млрд. дол., з яких 2756,6 млрд. становить імпорт у США товарів та послуг і лише 169,4 млрд. – дохід прямих закордонних інвесторів у США [2].

Аналогічна тенденція спостерігалась і у 2014 році, коли сумарний дохід іноземних філій у США становив 166 млрд. дол., а американських за кордоном – 446 млрд. дол. [3].

Таким чином, відношення чистого доходу закордонних прямих інвесторів до вартості їх активів в економіці США у 2014 році становило 2,7%, а американських прямих інвесторів за кордоном – 7,1%. Отже, прибутковість американських активів, які контролюються прямими ін-

весторами за кордоном, більш ніж у 2,5 рази перевищує відповідний показник для зарубіжних активів в економіці США.

Цікавим є також те, що доходи американських прямих інвесторів за кордоном суттєво перевищують сумарні річні обсяги американських прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Так, якщо у 2010 році сумарний обсяг ПІІ США в усі країни світу становив 277,8 млрд. дол., їхні річні доходи перевищили 417 млрд. дол., а за період з 2010 по 2014 роки сумарні чисті прибутки американських прямих інвесторів перевищили їхні сукупні інвестиції майже на 33% (532 млрд. дол.) [3].

Таким чином, діяльність філій іноземних компаній американських інвесторів сприяє покращенню платіжного балансу країни, частково компенсує від'ємне сальдо торгівлі товарами. З іншого боку, поточні рахунки країн-реципієнтів американських ПІІ зменшуються у зв'язку з високими прибутками американських інвесторів.

Значні прибутки американських компаній за кордоном також сприяють збільшенню національного доходу США – частка прибутку американських компаній за кордоном у 2014 році становила 28% у сукупному прибутку усіх американських компаній [2].

Феномен надвисоких прибутків американських прямих інвесторів за кордоном привертає увагу багатьох дослідників. Так, на думку деяких з них, надприбутки американських прямих інвесторів пов'язані з домінуючою роллю долара у міжнародних розрахунках, більш високими податковими відрахуваннями у США у порівнянні з країнами, які отримують американські інвестиції, більшою надійністю інвестицій у США у порівнянні з ризиками, що притаманні інвестиціям за межами США [4].

На наш погляд, структура доходів американських прямих інвесторів може допомогти пояснити значну різницю між дохідністю американських ПІІ та закордонних ПІІ у США. Так, у структурі доходів, отриманих американськими прямими інвесторами за кордоном, превалюють доходи холдингових компаній – 220,6 млрд. дол. у 2014 році (49,5% від сукупного доходу). Для порівняння – доходи філій американських компаній у промисловості дорівнювали 68,6 млрд. дол. (15,4%), у фінансах та страхуванні – 45,1 млрд. (10,1%), у видобутку корисних копалин – 26,8 млрд. (6%) [3].

Таким чином, на наш погляд, значна кількість американських прямих інвесторів за рахунок іноземних інвестицій мінімізують свої податкові зобов'язання як у США, так і за їх межами, зокрема в Україні, створюючи холдингові компанії у країнах зі значно меншим податковим навантаженням. Іншим джерелом високих прибутків закордонних філій американських компаній може бути їх монопольне становище на ринках країн, що розвиваються, зокрема у таких галузях як фармацевтика та ме-

дичне обладнання, фінансові та сервісні послуги, програмне забезпечення, аерокосмічна галузь, хімічна промисловість та ВПК.

Однак, довести наявність монопольних прибутків у американських компаній, завдяки розгорнутій сеті холдингових компаній, на які і припадає максимальний прибуток, є дуже складним завданням, особливо для урядів країн, що розвиваються.

Отже, можна констатувати наявність деяких схожих мотивів у поведінці американських та українських прямих інвесторів, які завдяки існуванню іноземних холдингових компаній також створюють умови для максимізації прибутків. Однак, американські прямі інвестори, на відміну від українських, все ж діють у межах американського законодавства, показуючи реальні прибутки в цілому у межах корпоративної структури.

Разом з тим слід зазначити, що запропонована гіпотеза щодо чинників надвисоких прибутків американських інвесторів за кордоном ще потребує подальших досліджень та нових доказів.

Список використаних джерел:

1. Kyle L. Westmoreland. The U.S. Net International Investment Position at the End of the Fourth Quarter and Year 2014 / K. Westmoreland // [Електронний ресурс]: Survey of Current Business. – April 2015. – Режим доступу до статті: <http://www.bea.gov/scb/pdf/2015/04%20April/0415_international_investment_position.pdf>
2. Jessica M. Hanson, Howard I. Krakower, Raymond J. Mataloni Jr., and Kate L.S. Pinard. The Effects of Corporate Inversions on the International and National Economic Accounts / J. Hanson, H. Krakower, R. Mataloni, K. Pinard // [Електронний ресурс]: Survey of Current Business. – February 2015. – Режим доступу до статті: <http://www.bea.gov/scb/pdf/2015/02%20February/0215_corporate_inversions_and_the_international_and%20national_accounts.pdf>
3. International Data [Електронний ресурс]: US Bureau of Economic Analysis. – Режим доступу: <<http://www.bea.gov/iTable/iTable.cfm?ReqID=2&step=1#reqid=2&step=1&isuri=1>>.
4. Stephanie E. Curcuru, Charles P. Thomas. The Return on U.S. Direct Investment at Home and Abroad / S. Curcuru, C. Thomas // [Електронний ресурс]: Board of Governors of the Federal Reserve System, International Finance Discussion Papers. – Number 1057, – October 2012. – Режим доступу до статті: <<http://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/2012/1057/ifdp1057.pdf>>.

MODERN SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT IMPLEMENTATION TRENDS: US-RELATED ISSUES

ANNA IANSHYNA

*PhD in Economics, Pro-Rector for Research and International Affairs
Kyiv University of Market Relations*

Sustainable development (SD) concept implementation being a key modern challenge facing the world economy has brought about striking changes in our understanding of growth for the past 30 years. Today the integrity of the economic, environmental and social sustainability dimensions is the central criterion for the human development assessment. Hence, nowadays national governments and local authorities work out and put into practice SD strategies managing unfavorable economic impact on environment and social well-being in order to ensure sustainable development and accomplish SD goals set by international economic organizations, achieve high living standards and, finally, go in line with the most advanced trend of the world economy. Nevertheless sustainable development concept implementation qualitative and quantitative results of emerging markets widely differ from the ones of the developed countries. The aim of this conference paper is to frame US sustainable development peculiarities in order to benefit from the US experience while implementing SD concept in Ukraine.

The comparative study of the key sustainable development indicators of the United States of America, Switzerland, Germany, Norway, Japan, China and Ukraine shows that developed countries still remain the world sustainability leaders (Table 1). The only considerable exception consists in energy consumption statistics: e.g. a person living in an OECD country uses, on average, about 78% more energy than a person living in an emerging economy and about 65% more than the global average [1, p. 64]. Moreover, one should note that the USA demonstrates relatively modest environmental performance in general (striking the balance between economic and social SD dimensions but lagging in terms of the environmental one). In this light, main “lagging” areas within the Environmental Performance Index are agriculture, forests, fisheries, biodiversity and habitat [2].

Table 1

Sustainable development indicators*

<i>Indicator / Country</i>	USA	Germany	Norway	Switzerland	Japan	China	Ukraine
Index of Sustainable Development 2013, rank	14/112	11/112	4/112	1/112	16/112	81/112	70/112

GDP per capita (\$)	50120	44010	98860	82730	47870	5680	3500
Environmental Performance Index (EPI) 2014, rank	33/178	6/178	10/178	1/178	26/178	118/178	95/178
Primary Energy Supply in 2012: Renewables (% of total)	16,3	20,4	47,8	49,7	5,2	11,7	20,7
Human Development Index (HDI) 2013	0,914	0,911	0,944	0,917	0,89	0,719	0,734
Life expectancy at birth in 2013, years	78,9	80,7	81,5	82,6	83,6	75,3	68,5

*Source: [3, p. 212-213, 226; 4, p. 10; 5; 6].

The most essential qualitative features and trends of the present-day SD priorities effectuation are the following:

✓ *equal participation of federal government and local authorities in the SD initiatives development and implementation*: US local authorities have recently transformed from “executors” into initiators of SD goals due to a high extent of SD policy decentralization ensured by the federal government;

✓ *highly decentralized SD concept implementation system*: no unified system of the SD indicators, no comprehensive national sustainable development strategy, no specific governmental body on all sustainable development dimensions (in 1993, US President Bill Clinton established the President’s Council on Sustainable Development (PCSD) having been eliminated in 1999);

✓ *active civil society dialogue on SD issues* established at the local, federal and regional levels (e.g. North American Roundtable on Sustainable Production and Consumption);

✓ *wide-scale business involvement in the SD enhancement process*: US multinationals are powerful participants of the SD priorities effectuation at the national level as well as at the global one. The US businesses use two key instruments of the SD concept implementation: corporate social responsibility and the participation in business associations. One of the largest associations of that kind is the United States Business Council for Sustainable Development, an action oriented and member-led non-profit business association that harnesses the power of collaborative projects, platforms and partnerships to develop, deploy and scale solutions to ecosystems, energy, materials and water challenges; its key operating activities are organized under five primary focus areas – By-Product Synergy; Business, Biodiversity and Ecosystem Services; Energy Efficiency in Buildings; US-China EcoPartnership; Water [6].

✓ *the incorporation of SD goals into the majority of the federal governmental policies and local authorities plans*: in 2009, the US Department of Housing and Urban Development, the US Environmental Protection Agency and the US Department of Transportation formed the Partnership for Sustainable Communities (PSC) to help communities nationwide improve access to affordable housing, increase transportation options, and lower transportation costs while protecting the environment; key PSC 2015 priorities – Advancing Economic Opportunity and Mobility, Helping Communities Adapt to a Changing Climate, Supporting the Next Stage of Implementation of the Partnership’s Community Investments [7].

Taking into account the best US sustainable development concept implementation practices, Ukraine should not restrict the scope of its SD policy with “autonomous” SD strategies and plans in order to achieve sound results on its way to the economic, environmental and social sustainability. In other words, to work out and successfully implement a comprehensive approach to the SD priorities effectuation it is crucial to take advantage of SD tools and mechanisms at all levels (international, national and local ones); create conditions for the participation of all stakeholders in the SD concept implementation process, the expansion of business contribution to sustainability (via joint waste management initiatives, infrastructure projects in particular) and boost of the corporate sector cooperation with non-governmental organizations; enhance power decentralization and ensure the delegation of a wide array of national government responsibilities to municipalities (first of all, in the field of budgeting) etc.

References:

1. Green Growth Indicators 2014 / OECD Green Growth Studies. – Paris : OECD Publishing, 2014. – 143 p.
2. Офіційний сайт Індексу екологічної ефективності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epi.yale.edu/downloads>.
3. The 2014 Human Development Report. Sustaining Human Progress : Reducing Vulnerabilities and Building Resilience / United Nations Development Programme. – NY : PBM Graphics, 2014. – 226 p.
4. The 2014 Environmental Performance Index Report / Yale Center for Environmental Law and Policy, Center for International Earth Science Information Network, World Economic Forum, The Samuel Family Foundation. – New Haven, CT : Yale Center for Environmental Law & Policy, 2014. – 172 p.
5. Офіційний сайт Світового центру даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wdc.org.ua/en/services/country-profiles-visualization>.
6. Офіційний сайт Бізнес-ради зі сталого розвитку США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usbcsd.org/>.
7. Офіційний сайт Міжурядового партнерства задля сталого розвитку місцевих спільнот США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sustainablecommunities.gov/mission/about-us>.

III. ПРАВОВА СИСТЕМА І ДЕРЖАВНЕ/ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ США

СЕКЦІЯ 4

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ РИНКУ В АНТИТРЕСТІВСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ США

ОКСАНА ГОЛОВКО-ГАВРИШЕВА

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри європейського права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Традиційно при визначенні ринку в правовому захисті конкуренції значну увагу приділяють економічним аспектам поняття ринку. Ринок як економічна категорія завжди пов'язаний з попитом та пропозицією. Слід зазначити, що існує багато визначень ринку, однак найбільш традиційним є розуміння ринку як сфери обороту певного товару. Відповідно, такі економічні категорії, як попит, пропозиція, ціна рівноваги, еластичність попиту та пропозиції складають основну відповідних правових конструкцій, які використовують правники при вивченні та вирішенні спорів щодо застосування конкурентного законодавства у кожному конкретному випадку.

У США при розгляді справ щодо порушення конкуренції чи монополізації традиційно розрізняють відповідний ринок товару (relevant product market), відповідний географічний ринок товару (relevant geographic market), первинний ринок (primary market) та вторинний ринок (aftermarket). Відповідний ринок у конкурентному праві США, як правило, являє собою нероздільну єдність відповідного ринку товару (відповідного товарного ринку) та відповідного географічного ринку. Традиційно тут до проблем визначення ринку підходять через визначення ринкової влади (market power)[1, 2]. За визначенням суддів В. Ландеса та Р. Познера, “ринкова влада (market power) – це здатність продавця підвищувати ціну на товар і підтримувати її без відповідної втрати обсягів збуту, яка б змусила його відмовитися від відповідного підвищення ціни”[3].

Однак тут відзначають і відмінності у визначенні ринку з позицій економічної теорії та правового підходу до визначення ринку у

відносинах конкуренції. Так, з позицій економічної теорії будь-яке спотворення “downward sloping demand curve” кривої попиту може вважатися застосуванням ринкової влади (market power)”. Як зазначають Л. Салліван та У. Граймс, у контексті конкурентного права в США, основну увагу зосереджено на значній та постійній ринковій владі (market power), яка презюмує порушення конкуренції [4], тобто розуміння ринкової влади (market power) повинно включати у себе неперехідну еластичність попиту (demand) охоплювати більш широке коло цін, ніж за звичай мова іде при економічному визначенні ринку.

Найбільш загальне визначення ринкової влади Верховний Суд США подав у справі *United States v Du Pont de Nemours & Co. (Cellophane)*, її визначено як “...здатність контролювати ціну або знищувати конкуренцію...” [5]. Подальша судова практика застосування актів Шермана та Клейтона, а також іншого конкурентного законодавства США загалом дотримується дефініції ринкової сили (market power) через вплив продавця на ціну, тобто через еластичність попиту. Верховний Суд США також підтверджує взаємозв'язок ринкової сили та перехресної еластичності попиту. Так, у справі “*Brown Shoes Co. vs United States*” [6], Верховний Суд США зробив висновок, що межі ринку товару визначаються “...взаємозамінністю товару при вживанні або перехресної еластичності між товаром і його заміниками (substitutes)”. У 1992 році у рішенні по справі “*Eastman Kodak Co. v Image Technical Servs., Inc.*” [7] підтвердив визначення ринку (market power) через еластичність попиту (здатність одного продавця підняти ціну та обмежити виробництво). При цьому Верховний Суд США зазначив, що еластичність пропозиції теж слід брати до уваги: по-перше, за певних обставин бренд може складати окремий ринок товару (market power); по-друге, міра експлуатації первинного ринку вторинним залежить від того, коли споживачі одного продукту перейдуть до використання іншого продукту у відповідь на зміну ціни продукту.

Водночас має місце низка прецедентів, коли при визначенні ринку за основу бралася еластичність пропозиції при визначенні ринку товару та ринкової влади продавця. Ще з середини 50-х років минулого століття суди США звертають увагу і на перехресну еластичність пропозиції, а саме в одній із перших судових справ такого плану – “*United States v Aluminium Company of America*” (Alcoa) [8] суддя Генд при визначенні ринку алюмінію вилучив із цього ринку увесь імпортований необроблений алюміній у злитках, а також увесь ринок вторинного (переробленого) ingot. В подальшому перехресна еластичність попиту була серед аргументів у справах “*United States v Grinnell Corp.*” [9], “*Telex Corp. v IBM Corp.*” [10] тощо, однак негативним наслідком засто-

сування перехресної еластичності пропозиції при визначенні ринкової влади і ринку може мати значне їх звуження, як видно на прикладі справи *United States v Aluminium Company of America (Alcoa)*.

Особливої уваги після перших справ набуло питання визначення і відповідного географічного ринку в спорах щодо порушення конкуренції згідно конкурентного законодавства США. За визначенням Г.Говеркампа, відповідний географічний ринок у конкурентному праві являє собою відповідний географічний ареал, де підприємство може підняти ціну на товар, і при цьому: 1) значна кількість споживачів не зможе швидко перейти на альтернативні джерела і пропозиції або 2) “зовнішні” виробники товару швидко постачатимуть ринок взаємозамінними товарами[11, С.113]. Базовою справою тут надалі залишається “*United States v Du Pont de Nemours & Co.*” (*Cellophane*)[5], де було розроблено засадничі підходи до визначення ринку та ринкової сили загалом. При визначенні відповідного географічного ринку значну увагу приділено питанням постачання, яке має надзвичайно важливе значення концепція *мінімального географічного ринку* (*minimal geographic market*)¹, тобто, “the range over which a competitor can get the product to the primary firm’s doorstep in response to the primary firm’s price increase of a given magnitude” [11, С.113]. У 1973 році К. Елцінга та Т. Гогарті запропонували своєрідне уточнення дефініції відповідного географічного ринку, зазначивши, що відповідний географічний ареал не можна вважати належно визначеним ринком, якщо не дотримуються два критерії: 1) більше, ніж 25% усього товару, виробленого в даному географічному ареалі, продається за його межами та 2) покупці в межах цього географічного ареалу споживають більше, ніж 25% усієї виготовленої продукції. Згодом цей показник було зменшено до 10%.[12, 13] Як зазначає Г.Говеркамп, у судовій практиці США це правило застосовується, при чому при 25% маржі відповідний географічний ринок вважається слабким, а при 10%-ій – сильним. Небезпека застосування правила Елцінга – Гогарті полягає у тому, що визначений географічний ринок може бути занадто великим з позицій цінової дискримінації споживача або відмінних інтересів споживачів.

---

¹ Теоретично мінімальний географічний ринок обчислюють за формулою: $M_r = I \cdot C/T$, де M_r – радіус мінімального географічного ринку з центром у місці виробництва товару; I – процентне відношення зростання ціни, що припускається як підстава для початку справи з порушення конкурентного законодавства; C – затрати на виготовлення товару або його ціна на ринку з відповідним рівнем конкуренції; T – транспортні затрати на найбільш дешеві засоби доставки товару, коли такі затрати є постійними і однаковими для всіх виробників даного товару.

Список використаних джерел

1. Sullivan E. Thomas, Harrison Jeffrey L. Understanding Antitrust and Its Economic Applications. – Lexis-Nexis. 1998.
2. Sullivan Lawrence A., Grimes Warren S. The Law of Antitrust: An Integrated Handbook. – St.Paul, MINN., 2000.
3. Landes W.M., Posner R. A. Market Power in Antitrust Cases// M.Landes, R.A.Posner, 94 Harvard Law Review, 1981- pp. 937-996
4. Sullivan Lawrence A., Grimes Warren S. The Law of Antitrust: An Integrated Handbook. – St.Paul, MINN., 2000.
5. United States v Du Pont de Nemours & Co. (Cellophane), 351 U.S. 377, 391-92 (1956).
6. Brown Shoes Co. v United States, 370 U. S. 294, 325, 82 S.Ct.1502, 8 L.Ed.2d 510 (1962).
7. Eastman Kodak Co. v Image Technical Servs., Inc., 504 U. S. 451, 464, 112 S.Ct.2072, 119 L.Ed.2d 265 (1992).
8. United States v Aluminium Company of America” (Alcoa), 148 F.2d at 426.
9. United States v Grinnell Corp., 384 U.S. at 566-67.
10. Telex Corp. v IBM Corp., 510 F.2d 894 (10th Cir.), 423 U. S. 802 (1975).
11. Hovenkamp H. Federal Antitrust Policy. The Law of Competition and Its Practice/H. Hovenkamp. St.Paul, MINN.–1999. – 826 p
12. Elzinga K., Hogarty T. The Problem of Geographic Market Delineation in Antimerger Suits. – Antitrust Bulletin. – No.45. – 1973;
13. Elzinga K., Hogarty T. The Problem of Geographic Market Delineation Revisited: The Case of Coal. – Antitrust Bulletin. – No.1. – 1978.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПРАВОВИЙ РЕАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ТЕЧІЯ

ОКСАНА ГРИЩУК

*доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Дослідження права та його сутності завжди було і залишається визначальним питанням філософії права. Актуальність цієї проблематики не можна переоцінити, оскільки на сьогодні немає єдиного загальновизнаного підходу до права, не існує уніфікованого праворозуміння. Навпаки, має місце неабиякий плюралізм праворозуміння, що супроводжується виникненням багатьох концепцій, які не рідко ґрунтуються на сутнісних характеристиках, наукове обґрунтування яких суперечливе.

Слід підтримати думку, що методологічна криза, характерна для даного періоду розвитку правової науки, полягає в тому, що класична методологія дослідження не відповідає вимогам сучасності. Наслідком цього є розмитість критеріїв науковості теорії, проявом якої є ситуація, коли серед вчених не спостерігається єдності стосовно загальної сукупності позицій, відповідно до яких здійснюється перевірка відповідності теорій наукового знання. Це суттєво ускладнює пошук нового праворозуміння.[1, с.5]

Дедалі більшої підтримки набуває теза про існування двох стилів філософсько-правового мислення, які можуть бути позначені відповідно як класичний і посткласичний (некласичний). Відповідно, представники класичного праворозуміння намагаються пізнати і пояснити право за допомогою однієї теорії, яку вони визнають єдино правильною. Представники посткласичного праворозуміння сприймають право як багатовимірне явище, яке неможливо дослідити і пізнати лише за допомогою однієї теорії права, а застосовується синтез методологій кількох класичних теорій праворозуміння, а також звернення до філософії та інших гуманітарних наук дозволяє зрозуміти глибинну сутність права.

В межах класичного праворозуміння виділяють два типи: природно-правовий та позитивістський. Некласичне праворозуміння представлено інтегративним та постмодерністським типами. Постмодерністське праворозуміння пропонує велике розмаїття дискурсів, що існують самостійно та здатні взаємодоповнювати один одного. До інтегративного праворозуміння відносяться теорії, які характеризуються прагненням об'єднати (інтегрувати) в рамках однієї правової теорії розроблені в класичних типах праворозуміння особливі аспекти буття права або об'єднати методологію кількох класичних теорій для вивчення феномена права у всій його багатогранності. [2, с.19]

Одним із видів інтегративного праворозуміння є правовий реалізм, який виник під впливом соціологічної юриспруденції у США на початку ХХ сторіччя. Одним із засновників цієї філософсько-правової течії був

Карл Ллевелін, який стверджував, що треба вивчати дію права. Діюче право розглядалось як таке, що створюється не законодавчим шляхом встановлення абстрактних норм, а судовими та адміністративними органами у процесі вирішення спорів, які виникають між людьми.

На думку реалістів, судові рішення ухвалюються шляхом застосування здорового глузду, життєвого та професійного досвіду, інтуїції та почуття справедливості судді, а правові норми використовуються лише для раціоналізації вже внутрішнього прийнятого рішення. Так, на думку ще одного із засновників американського правового реалізму Олівера Холмса, що правова реальність розкривається не в логіці, а в досвіді, який формується під впливом моральних норм, політичних чинників, діяльності суддів, а не під дією силіогізму, що знаходить своє виявлення у правилах, яким люди повинні підпорядковуватися.

Крім того, американські правові реалісти роблять значний акцент на фактах справи. Зокрема, Джером Франк зазначав, що якщо давати визначення праву з точки зору звичайної особи, яка не має юридичної освіти, то для неї правом є конкретне рішення суду з усіма фактами, аналізованими в справі. І поки суд не проаналізує всі факти та не винесе відповідне рішення, для цієї особи право не існує. До моменту ухвалення рішення існує лише попередня позиція юриста щодо прогнозованого рішення судді, яке саме по собі не є правом. [3, с.68]

Вважається, що виникнення американського правового реалізму викликано спрямованістю проти впливу прагматизму влади, незгодою проти формалізму в американській правовій системі та практикою реальних судових рішень. Представники цієї течії пропонували розглядати філософію та політику як взаємопов'язані з юриспруденцією явища.

Концепція американського правового реалізму характеризується тим, що її ідейне наповнення здійснювали практики, які намагалися відійти від стандартного способу мислення і праворозуміння. Право досліджувалося в контексті цілеспрямованої людської діяльності на основі досвіду як індивідуальне і таке, що залежить від соціальних і психологічних чинників. Крім того, реалісти стверджували, що право створюють судді. [4, 32]

Представники американського правового реалізму були ідеологами програм Нового курсу Ф.Рузвельта (Арнольд Т., Дуглас В., Франкфуртер Ф., Френк Дж.). Важливі правові акти (Уніфікований комерційний кодекс) були розроблені реалістами. Крім того, американські правові реалісти довели недоцільність застосування формалізму у праві, в наслідок чого у США, а пізніше і у Західній Європі правові критики, які продовжили аргументи реалістів проти формалізму, розширили їх у політичній площині на основі наукової раціональності. Представники правового критицизму, який став продовженням розуміння права реалістів, стверджували, що "об'єктивні результати залежать від того, чи представлені вони в доктринах, чи

захисник або суддя є кваліфікованими, а також неможливість уникнути врахування політичного аспекту в праві” [5, с. 6-7].

Сучасна американська правова теорія і філософія права сформована під великим впливом правового реалізму. “Емпірична орієнтація та скептицизм стосовно замкнутості соціальних справ „писаними нормами”, нестриманість у поясненні традиційної доктрини, наполегливість (лобіювання) щодо законодавчої влади суддів – ці положення вплинули на більшість правових та економічних вчень [6]. Прагнення усунути колізії, конфлікти та двозначності в праві, зацікавленість ідеологічними функціями правової доктрини почали своє обґрунтування у філософії права правових реалістів. Специфічним для американського права явищем стало право перевірки закону в судах, коли суддя не застосовує закон, який, на його думку, суперечить Конституції.

Підсумовуючи, слід зауважити, що сучасна українська правова система перебуває на етапі реформування. Великим кроком у цьому став розвиток філософсько-правового обґрунтування права, поступова відмова від панування позитивізму і формалізму у правовій доктрині. Це знайшло своє відображення у рішенні Конституційного Суду України (справа про призначення більш м’якого покарання), де вказано, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, звичаї, традиції, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем. Тому великого значення набуває досвід американського правового реалізму та його використання у реформуванні національної правової системи. Зокрема, мова йде про необхідність відмови від надмірного формалізму у правозастосуванні (а особливо у судочинстві), ширше використання можливостей філософії права, врахування вимог моралі та інших соціальних регуляторів.

Список використаних джерел:

- 1 Скоробагатов А.В. Современные концепции правопонимания: учебно-практическое пособие. – Казань, 2010. – 158 с.
- 2 Гришук О.В. Класичне та некласичне праворозуміння: окремі філософсько-правові проблеми Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (12–13 лютого 2015 р.): у 2 ч. Ч. 1. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2015. – 244 с.
- 3 Мельник М.О. Американська та скандинавська школи правового реалізму: порівняльний аспект// Наукові записки. Юридичні наук: НаУКМА – т. 144-145. – С.67-69.
- 4 Копоть В.О. Концептуальні основи правового реалізму. Дис... канд. юрд. наук. Спеціальність 12.00.12 – філософія права – К., 2007. – 184 с.
- 5 Hutchinson Alan C. Introduction in Critical Legal Studies / ed. Alan C.Hutchinson. – Totowa, N.J.: Rowman and Littlefield, 1989. – P.6-7.
- 6 American legal realism/edited by William W.Fisher, Morton J.Horwitz, Thomas A.Reed. – New York, Oxford university press, 1993. – 326 p.

МОЖЛИВІСТЬ ВИБОРУ НЕДЕРЖАВНИХ ПРАВОВИХ НОРМ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРИВАТНИХ ДОГОВОРІВ ЗА ПРАВОМ США

ІРИНА ДІКОВСЬКА

доктор юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

***Анотація.** У статті аналізується можливість вибору недержавних правових норм для регулювання міжнародних приватних договорів за правом США на підставі угоди сторін договору та за відсутності такої угоди. Зроблено висновок про те, що право США містить декілька підходів до регулювання можливості сторін міжнародного приватного договору обрати у якості застосовуваного до договору права недержавні правові норми. За відсутності угоди сторін про вибір застосовуваного до договору права, право США не передбачає можливості застосування недержавних правових норм у якості права, застосовуваного до договору, проте, вони можуть використовуватися субсидіарно.*

***Ключові слова:** право, застосовуване договору, недержавні правові норми, Єдиний торговий кодекс, Другий Звід конфліктного права, Збірка законів штату Орегон, Цивільний кодекс Луїзіани.*

***Summary.** The article analyzes the opportunity to choose non state rules for regulation of international private contracts under the law of the USA according to parties' choice of law agreement and in cases of the absence of such agreement. It has been concluded that the US law contains several approaches to the regulation of the opportunity of the parties of international private contract to choose the non state rules as law applicable to the contract. In the absence of parties' choice of law agreement, the US law does not allow the use of non state rules as law applicable to the contract, but they can be used as subsidiary sources.*

***Keywords:** law applicable to the contract, non state rules, the Uniform Commercial Code, Restatement (Second) of Conflict of Law, Oregon Revised Statutes, Louisiana Civil Code.*

Можливість вибору права, застосовуваного до міжнародного приватного договору, є одним проявів свободи договору, яка у США вважається фундаментальним правом особи [1, с. 56].

Разом із тим, слід відмітити дискусійність окремих питань, пов'язаних із вибором права, застосовуваного до міжнародних приватних договорів. До них належить, зокрема, питання про те, які саме норми можуть обиратися для регулювання таких договорів.

Відтак, **метою** цієї статті є встановлення підходів, які існують у США, до визначення того, чи можуть обиратися недержавні норми для регулювання міжнародних приватних договорів.

Право, що застосовується до договору, може визначитися на підставі угоди його сторін або правозастосовчим органом на підставі

колізійних норм. Відтак, аналіз можливості застосування недержавних правових норм для регулювання міжнародних приватних договорів у цій статті буде проводитися у двох напрямках.

Застосування недержавних правових норм на підставі угоди сторін про вибір застосовуваного до договору права.

Слід виділити декілька підходів щодо можливості застосування недержавних правових норм на підставі угоди сторін про вибір застосовуваного до договору права.

Один із підходів закріплений Єдиним торговим кодексом США (надалі – ЄТК США).

Відповідно до § 1-301(c) (2) ЄТК США “Якщо інше не встановлено у цьому Розділі угода сторін міжнародного правочину про те, що їх права та обов’язки визначаються правом цього штату або іншого штату або країни, є дійсною незалежно від того, чи має правочин зв’язок із правом даного штату чи країни” [2].

Таким чином, буквальне розуміння цієї норми вказує на те, що може застосовуватися лише право країни (штату). Однак, вважається, що сторони можуть включити у договір недержавне право з питань, які врегульовані у ЄТК, диспозитивними нормами. У якості недержавного права, яке може бути обрано, вказуються документи ЮНСІТРАЛ та Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА (надалі – Принципи УНІДРУА) [3, с. 4].

Водночас, оскільки 24 штати США застосовують Другий Звід конфліктного права для вирішення колізій у сфері договірної угоди, а деякі інші штати керуються цим документом для регулювання окремих питань, пов’язаних із автономією волі сторін, вважається, що саме Звід представляє превалюючий у США погляд на автономію волі сторін [4, с.8].

§ 187 (1) Зводу встановлює: “Право держави,¹ обране сторонами для регулювання їх договірних прав та обов’язків, буде застосовуватися, якщо конкретне питання є одним із тих, яке сторони можуть вирішити є ясно вираженим в угоді положенням, що застосовується до цього питання” [5].

Тобто, із §187 (1) Зводу випливає, що він поділяє усі питання на ті, що *можуть* бути вирішені угодою сторін та ті, що не можуть бути вирішені в такий спосіб. Як зазначалося вище, до першої категорії питань сторони можуть обрати застосовуване право. І хоча текст § 187 (1) говорить про те, що це має бути право “держави”, коментар до § 187 зазначає, що дана норма встановлює можливість включення у договір посилань (*на*

---

¹ §187 Зводу вживає термін “state”, який може перекладатися як “держава” або “штат”. Пар. 3 визначає цей термін як: “Територіальна одиниця із визначеною загальною сукупністю правових норм”.

певні норми – курсив мій) і не є правилом вибору права. Така можливість випливає із права сторін визначати умови своїх договірних зобов'язань. Вони можуть сформулювати ці умови у договорі або можуть включити посилання на зовнішні матеріали, які серед іншого можуть бути посиланнями на норми іноземного права. У таких випадках, суд буде застосовувати положення права визначеної держави, для того щоб реалізувати наміри сторін. На цій підставі вважається, що сторони можуть також передбачити застосування правил торгових асоціацій або відомих комерційних звичаїв [4, с.10].

§ 187 (2) Зводу встановлює, що: “(2) Право держави, обране сторонами для регулювання своїх договірних прав та обов'язків, буде застосовуватися, навіть якщо конкретне питання є одним із тих, які сторони не мали права вирішувати у явно вираженому положенні їх угоди, спрямованому на регулювання цього питання, крім випадків, коли: (а) обрана держава не має істотного відношення до сторін або угоди, і немає інших розумних підстав для вибору сторін, або (б) застосування права обраної держави буде суперечити фундаментальним принципам держави, яка має суттєво більший інтерес, ніж обрана держава у вирішенні конкретного питання і яка, під час застосування пар. 188, буде державною застосовуваного права за відсутності дійсного вибору права сторонами”.

Таким чином, Звід дозволяє обрати право певної держави. Це пояснюється тим, що робота над ним була завершена у 1960-ті роки, коли недержавні норми не мали такої ясності та статусу, які вони мають сьогодні.

У судовій практиці США відомі випадки, коли суд відмовлявся застосовувати недержавні норми, посилаючись на те, що Звід передбачає застосування права певної держави. Так, у справі *Trans Meridian Trading Inc. v. Empresa Nacional de Comercializacion de Insumos* Апеляційний суд дев'ятого округу відмовився застосовувати Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів, хоча договір прямо встановлював, що: “Цей акредитив регулюється Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів (редакція 1983 року) МТП (публікація № 400)”. З посиланням на § 3 Зводу (який визначає державу як територіальну одиницю із визначеною загальною сукупністю правових норм), суд зазначив, Уніфіковані правила не є правом іноземної юрисдикції, а швидше збірником комерційної практики, опублікованим Міжнародною торговою палатою. Відтак, здійснений вибір права не перешкоджає застосуванню комерційного кодексу штату Каліфорнія. У цій справі суд відмовився зобов'язати здійснити платіж за акредитивом, який у випадку застосування Уніфікованих правил повинен би бути сплаченим [6].

Звичайно, Звід не має сили закону, і ніщо не заважає суду відхилитися по деяких питаннях від нього. Таким чином, припускається, що за певних обставин суд може “вшанувати” вибір недержавних норм права,

здійснений у договорі. Хоча маловірно, що він дозволить, щоб цей вибір перевищував межі автономії волі сторін, встановлені для державного права пар. 187 (2) Зводу [4, с.10].

Отже, ЄТК та Другий Звід конфліктного права не дозволяють сторонам договору обрати недержавні правові норми у якості застосованого права. Однак, сторони можуть домовитися, що такі норми будуть застосовуватися до регулювання тих питань, що віднесені законодавцем на розсуд сторін, і не можуть суперечити імперативним нормам застосовуваного права певної держави.

У доктрині зустрічається як підтримка такого підходу, так і критика.

С. Симеонідес звертає увагу на те, що недержавні норми часто слугують для захисту інтересів певних груп. І хоча автор визнає, що останнім часом досягнутий значний прогрес у якості таких норм (особливо це стосується РЕСЛ та Принципів УНІДРУА), він застерігає, що “ми не повинні допустити ейфорії, породженої парою успішних кодифікацій недержавних норм, які можуть призвести до думки, що всі недержавні норми є панацеєю від усіх бід і що право держави є ворогом” [4, с. 23-24].

Заперечення ґрунтуються на тому, що: нові недержавні норми складають узгоджену, досить повну та в цілому прийнятну систему принципів; ретельно продумані принципи матеріального договірної права розроблені на міжнародному рівні є більш цінними та пристосованими до потреб міжнародної торгівлі, ніж державні закони, які можуть бути менш прогресивними та менш ясними [7, с.14].

Напевно, такі міркування обумовлюють й існування іншого підходу до можливості обрання недержавних норм, який, зокрема, спостерігається у штаті Орегон.

Так, відповідно до статті 15. 350 (1) Глави 15 Збірки законів штату Орегон з поправками (видання 2013 року) (надалі – ORS) якщо інше спеціально не передбачено статтями 15.320², 15.325³, 15.330⁴, 15.335⁵ чи

---

² Дана стаття встановлює види договорів, які регулюються правом штату Орегон. Зокрема, це договори про надання послуг або поставки товарів у штат Орегон, якщо стороною договору є штат Орегон або будь-який з його органів або підрозділів. При цьому застосування права штату Орегон у цьому випадку, може бути скасоване особою, уповноваженою відповідно до права штату Орегон до такої відмови. Крім того, правом штату Орегон регулюються: – договір будівельного підряду, який в основному має виконуватися в штаті Орегон; – трудовий договір, за яким послуги в основному надаються в штаті Орегон резидентом штату Орегон; – споживчий договір, якщо: – споживач є жителем штату Орегон на час укладання договору; і – згода споживача на укладання договору отримана в штаті Орегон, або споживача значною мірою спонукали до укладання договору шляхом запрошення зробити оферту або за допомогою реклами в штаті Орегон.

³ Дана стаття визначає право, що застосовується до дійсності форми договору.

⁴ Дана стаття визначає право, що застосовується до визначення того, чи була сторона дієздатною на укладання договору.

⁵ Дана стаття визначає право, що застосовується до надання згоди на укладання договору.

15.355⁶ ORS, договірні права та обов'язки сторін регулюються правом чи правами (law or laws), яке (які) обрали сторони [8].

Як зазначає один із розробників норм Закону про вибір права, застосовуваного до договорів штату Орегон, С. Симеонідес, у даній нормі навмисно вжитий термін “право”, а не “право держави” [9, с. 228]⁷. Це положення повинно читатися разом із нормою ст. 15.300 (1) ORS, яка визначає поняття “право” для цілей статей 15.300 – 15.380 ORS наступним чином: “Право” означає будь-яку норму загального правового застосування, прийняту державою, незалежно від того, чи це національна чи іноземна норма, чи норма, яка походить з міжнародного права, конституції, закону, іншого публічно прийнятого засобу або опублікованого судового прецеденту. Крім випадків відсилання до штату Орегон, термін “право” не включає в себе норми, що регулюють вибір права.

Тобто, сторони можуть обрати навіть недержавні норми, такі як Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, оскільки це відповідає духу принципу автономії волі сторін, проголошеного у ORS. При цьому вибір недержавних норм піддається тим же обмеженням, що й вибір права певної держави [9, с. 228].

Можливість обрання недержавних норм у якості застосовуваного до договору його сторонами права вбачається й у праві штату Луїзіана.

Так, стаття 3540 Цивільного кодексу Луїзіани передбачає, що: “Всі інші питання⁸ договірних зобов'язань регулюються правом, явно обраним, або на яке явно розраховували сторони, за винятком випадків, коли це право суперечить публічному порядку держави, право якої застосовувалося б відповідно до статті 3537” [10].

Вживання терміну “право”, а не “право держави” у ст. 3540 ЦК Луїзіани, підштовхує окремих авторів до думки, що ця стаття, залишає суду свободу вирішувати, що таке право (хоча й не так явно як за правом штату Орегон) [11, с. 7].

---

⁶ Стаття 15.355 ORS встановлює обмеження вибору права сторонами Договору. Зокрема, вона містить наступні положення: “(1) Право, обране сторонами відповідно до статті 15. 350 ORS не застосовується тією мірою, якщо його застосування: (а) вимагає від сторони вчинення дії, забороненої правом держави, в якій ця дія має бути виконана відповідно до договору; (б) забороняє стороні вчиняти дії, необхідні за правом держави, де вони повинні бути виконані відповідно до договору; або (с) суперечить прийнятим фундаментальним принципам (fundamental policy), втіленим у праві, що в іншому випадку регулювали б питання відповідно до статті 15 360 ORS. (2) Для цілей пункту (1) (с) даної статті, встановлюється, що принципи є фундаментальними, тільки якщо вони відображають цілі або запроваджують в дію важливі державні або суспільні інститути за межами розподілу прав і зобов'язань сторін за даним договором”.

⁷ У цій праці С. Симеонідес використовує іншу нумерацію статей ORS. Це пов'язано із тим, що вона написана у 2007 році, а у 2011 році нумерація статей ORS була змінена.

⁸ Мається на увазі крім питань дійсності договору за його формою, а також дієздатності сторони на укладення договору, колізійне регулювання яких здійснюється на підставі ст.ст. 3538, 3539 ЦК Луїзіани відповідно.

Можливість застосування недержавних правових норм до міжнародних приватних договорів за відсутності угоди сторін про вибір права.

Якщо сторони не скористалися можливістю обрати право, застосовуване до договору, воно визначається судом на підставі загальних правил вибору права.

Визначенню права за відсутності згоди сторін присвячений, зокрема, § 188 Другого Зводу конфліктного права, всі частини якого говорять про застосування права держави (state) [12]. Це є підставою для висновку, що Звід не містить механізму, за допомогою якого суд може застосовувати недержавні норми до договору, що не містить вибору права. Звичайно, ніщо не перешкоджає суду застосовувати такі правила для певних цілей, наприклад, для того, щоб тлумачити чи заповнювати прогалини міжнародних уніфікованих документів або внутрішнього права [4, с. 9].

У штаті Орегон загальні правила визначення права, застосовуваного до договору за відсутності угоди сторін про вибір права містяться у ст. 15.360 ORS. Зокрема, вона передбачає, що якщо дійсний вибір права не був здійснений сторонами, або якщо відсутнє спеціальне колізійне регулювання окремих питань, пов'язаних із договором (наприклад, щодо форми договору, дієздатності сторін сторін на його укладання та ін.), права та обов'язки сторін щодо договору регулюються правом, що найбільш підходить для врегулювання відповідного питання, з урахуванням того, що елементи договору, пов'язані з декількома державами.

Крім того, ст. 15.380 ORS встановлює спеціальні правила вибору права для конкретних видів договорів. Всі частини цієї статті вказують на застосування права певної держави⁹.

---

⁹ Стаття 15.380 ORS зазначає: “(1) Тією мірою, якою сторони не здійснили дійсного вибору права, відповідно до статей 15. 350 або 15. 355 ORS, або якщо вибір права не визначається статтями 15. 320, 15. 325, 15. 330 або 15. 335 ORS, договори, зазначені у частині (2) цієї статті, регулюються за правом держави, зазначеної у частині (2) цієї статті, якщо сторона не доведе, що застосування цього права були б явно недоречними відповідно до принципів встановлених статтею 15.360 ORS. (2) (a) Договори щодо нерухомого майна регулюються за правом держави, в якій майно знаходиться; (b) договори на особисті послуги регулюються законом держави, в якій послуги повинні в основному надаватися відповідно до договору; (c) договори франчайзингу, як вони визначені у ст. 650.005 ORS, за винятком ліцензійних умов в таких договорах, регулюються за правом держави, в якій франшиза повинна використовуватися відповідно до договору; (d) ліцензійні договори та ліцензійні умови у договорах франчайзингу, як це визначено у ст. 650.005 ORS, регулюються правом держави, в якій ліцензіар має своє місце діяльності або місце проживання, що найбільш тісно пов'язано з правочином між сторонами. Для цілей цього пункту, “ліцензування” означає надання права, створеного договором, що дозволяє одній стороні, ліцензіату, використовувати майно або право іншої особи, ліцензіара. (e) агентські договори регулюються за правом держави, в якій обов'язки агента повинні виконуватися в основному” [8].

У штаті Луїзіана загальні правила вибору застосовуваного до договору права визначаються ст. 3537 Цивільного кодексу, яка передбачає застосування “права держави”.¹⁰

Підсумовуючи, варто відзначити, що право США містить декілька підходів до регулювання можливості сторін міжнародного приватного договору обрати у якості застосовуваного до договору права недержавні правові норми.

Перший підхід зафіксовано у ЄТК та Другому Зводі конфліктного права. Зазначені документи не дозволяють сторонам договору обрати недержавні правові норми у якості застосовуваного права. Однак, такі норми можуть застосовуватися до регулювання тих питань, що віднесені законодавцем на розсуд сторін, і не можуть суперечити імперативним нормам застосовуваного права певної держави.

Другий підхід встановлено у Збірці законів штату Орегон, який прямо дозволяє сторонам обрати недержавні правові норми у якості права, застосовуваного до договору.

Третій підхід міститься у ЦК Луїзіани, і полягає у тому, що законодавець дозволяє сторонам договору обирати “право”, що регулює їх договірні відносини, при цьому не розкриваючи значення цього терміну у ЦК. Таким чином, суд має свободу щодо визначення можливості застосування недержавних правових норм до міжнародного приватного договору, обраних угодою сторін у якості застосовуваного до договору права.

За відсутності угоди сторін про вибір застосовуваного до договору права, право США не передбачає можливості застосування недержавних правових норм у якості права, застосовуваного до договору, проте, вони можуть використовуватися субсидіарно, зокрема, для тлумачення чи заповнення прогалін міжнародних договорів або національного права, застосовуваного до договору.

Список використаних джерел:

- 1 Weber D.P. Restricting the Freedom of Contract: A Fundamental Prohibition / D.Weber //Yale Human Rights and Development Journal. -2013. – Vol. 16. Iss. 1. – P. 51-103.

---

¹⁰ Стаття 3537 ЦК Луїзіани встановлює: “Якщо інше не передбачено цим Розділом, питання договірних зобов’язань регулюється правом держави, чий політиці буде завдано найбільш серйозної шкоди, якщо б її право не було б застосованим до цього питання. Ця держава визначається шляхом оцінки сили та доцільності відповідної політики залучених держав у світлі: (1) зв’язку кожної держави із сторонами та правочином, у тому числі місцем переговорів, укладенням та виконанням договору, розташуванням об’єкту договору, місцем домашнього, звичайного місця проживання, або місця ведення бізнесу сторін; (2) природи, типу і мети договору; і (3) політики, згадані в статті 3515, а також політики сприяння упорядкованому плануванню операцій, сприяння міжнародним торговим відносинам, і захисту однієї сторони від надмірного обтяження її іншою стороною” [10].

- 2 Uniform Commercial Code § 1-301 (as amended March 8, 2008) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.law.indiana.edu/instruction/dhlong/5534/doc/ucc_amend_1-301.pdf.
- 3 Gayaneh Melkom Melkopian. Choice of Non-state Law in International Commercial Contracts [Электронный ресурс] / Gayaneh Melkom Melkopian. – International Business Law, CMPL 604, Research Essay, Winter 2010. – 16 p. – Режим доступа : <http://www.yumpu.com/en/document/view/11508589/choice-of-non-state-law-in-international-commercial-contracts->.
- 4 Symeonides S. C. Party Autonomy and Private-Law Making in Private International Law: the Lex Mercatoria that Isn't. (2006) online: SSRN [Электронный ресурс] / S.C. Symeonides. – Режим доступа : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=946007.
- 5 Restatement (Second) of Conflict of Laws s 187 (1969 Main Vol.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kentlaw.edu/perritt/conflicts/rest187.html>.
- 6 Trans Meridian Trading Inc., Plaintiff-Appellant, v. Empresa Nacional de Comercializacion de Insumos, Multinacional Latinoamericana De Comercializacion De Fertilizantes, Banque Indosuez, and Banco Continental, Defendants-Appellees. No. 86-6627. United States Court of Appeals, Ninth Circuit [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://bulk.resource.org/courts.gov/c/F2/829/829.F2d.949.86-6627.html>.
- 7 Horatia Muir Watt. “Party Autonomy” in international contracts: from the makings of a myth to the requirements of global governance [Электронный ресурс] / Horatia Muir Watt. – Режим доступа : http://www.columbia.edu/cu/alliance/Papers/Article_Horatia-Muir-Watt.pdf.
- 8 Oregon Revised Statutes 2013 Edition [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.oregonlegislature.gov/bills_laws/lawsstatutes/2013ors015.html.
- 9 Symeon C. Symeonides. Oregon's Choice-Of-Law Codification for Contract Conflicts: An Exegesis //Williamette Law Review. -2007. – Vol. 44. – N2 2007. – P. 205-252.
- 10 Louisiana Civil Code [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lcco.law.lsu.edu/?uid=145&ver=en#145>.
- 11 Johanna Hoekstra. The Unidroit Principles as the Law of the Contract in France and the US. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : blogs.sps.ed.ac.uk/sls/.../Johanna-Hoekstra.pdf.
- 12 REST 2d CONFL s 188 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kentlaw.edu/perritt/conflicts/rest188.html>.

ФЕДЕРАЛЬНІ ПРАВОЗАСТОСОВНІ ВІДОМСТВА В США

ОЛЕНА КАЛГАНОВА

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету державної податкової служби України

Анотація. В статті розглядаються питання діяльності федеральних правозастосовних відомств в США. Зазначається, що в США немає загальнонаціонального міністерства з функціями головного штабу поліцейських сил, а також федеральної поліції як такої, тобто центрального відомства, наділеного традиційними поліцейськими функціями. Проаналізована діяльність і структура федеральної поліції, що входить до складу більшості федеральних міністерств і відомств. Констатується, що система функціонування поліцейських служб у федеральних правоохоронних органах США побудована на основі принципу галузевої спеціалізації, з урахуванням адміністративно-територіального поділу країни та множинності історично сформованих різних поліцейських відомств і особливостей завдань, покладених на традиційні поліцейські служби, що входять до них.

Ключові слова: органи розслідування, правозастосовні відомства, поліцейські сили, підслідність, підсудність, кримінальне посягання, федеральний закон, законодавство.

Summary. In article questions of activity of federal law enforcement agencies in the USA are considered. It is noted that in the USA there is no national department with functions of a general staff of police forces, and also federal police as that, that is the central agency allocated with traditional police functions. Activity and structure of federal police which is a part of the majority of the federal departments and agencies is analyzed. It is noted that the system of functioning of police services in federal law enforcement agencies of the USA is constructed on the basis of the principle of branch specialization, taking into account administrative-territorial division of the country and plurality of historically developed various police officers of departments and features of the tasks assigned on the traditional police officers of service entering them.

Key words: investigating authorities, law enforcement agencies, police force, investigative jurisdiction, jurisdiction, criminal assault, federal law, legislation.

Федеральний устрій США передбачає незалежність місцевих органів влади від органів влади штату, які, в свою чергу, незалежні від федерального уряду. На кожному з цих трьох рівнів державної влади діють власні, автономні органи розслідування. Федеральні органи проводять розслідування злочинів, законодавчо віднесених до підслідності та підсудності федерального уряду, а слідчі органи в штатах розслідують злочини, які віднесені до компетенції влади штатів.

У США немає загальнонаціонального міністерства з функціями головного штабу поліцейських сил, а також федеральної поліції як такої, тобто центрального відомства, наділеного традиційними поліцейськими

функціями. Кожен штат, велике місто, дрібніший населений пункт має своє поліцейське відомство, незалежне від інших. Усі державні органи, наділені правом проведення оперативної і слідчої роботи, проведення затримань, арештів, обшуків і виїмок, порушення та здійснення кримінального переслідування, йменуються в Сполучених Штатах правозастосовними відомствами (law enforcement agencies) [1, с. 4].

На федеральному рівні діє близько сорока органів розслідування, великих і невеликих, кожен з яких включений в структуру того чи іншого міністерства або відомства і має спеціалізовану підслідність. Коло обов'язків і характер діяльності цих органів визначені федеральними законами та відомчими актами.

Всього в них працює понад 70 тисяч співробітників, що займаються розслідуванням порушень федерального законодавства у сфері компетенції свого міністерства або відомства.

Незважаючи на те, що ці органи розслідування мають різні завдання і юрисдикцію та функціонують здебільшого незалежно один від одного, між ними налагоджений активний обмін інформацією.

Головним федеральним правозастосовним відомством вважається Міністерство юстиції США (US Department of Justice), що має широкі функції в сфері правоохоронної діяльності (включаючи прокурорські повноваження в частині кримінального переслідування і державного обвинувачення), яке очолюється Генеральним прокурором США (US Attorney General) [2, с. 7].

Спочатку в США не було центрального юридичного відомства. Генеральний прокурор працював один, у нього не було підпорядкованої йому бюрократичної структури. В 1867 році юридична комісія Конгресу США, очолювана Вільямом Лоуренсом, дійшла висновку про необхідність створення “департаменту юстиції”. 19 лютого 1868 року в Конгрес був внесений відповідний законопроект, проте не був прийнятий. У лютому 1870 року Томасом Дженкесом був представлений інший законопроект, який був прийнятий Палатою представників і Сенатом. У 1872 році новому відомству було передано управління в'язницями, а з часом його функції суттєво зросли і розширилися [3].

На даний час до компетенції американського Міністерства юстиції, крім прокурорських функцій, віднесені такі питання як кримінальний розшук, контррозвідка, управління федеральними в'язницями, виконання судових рішень, забезпечення безпеки судів, суддів і свідків, виконання імміграційного законодавства та ін. На Генерального прокурора США покладено функцію координації діяльності всіх федеральних правозастосовних органів у боротьбі зі злочинністю в країні. В структурі Міністерства юстиції діє управління в кримінальних справах (Criminal Division) – провідний прокурорський орган у сфері виконання федерального кримінального законодавства.

У кожному з 94 федеральних судових округів (на які з метою відправлення правосуддя в справах федеральної підсудності розділена територія США) є відомство федерального прокурора (US Attorney) по даному округу. Прокурори відомства (Assistants US Attorney) виконують основний обсяг роботи щодо здійснення кримінального переслідування у справах федеральної юрисдикції, спрямовують діяльність федеральних слідчих у своїх округах. Відомства федеральних окружних прокурорів підпорядковані (через Міністерство юстиції) Генеральному прокурору США [2, с. 7].

Структуру Міністерства юстиції США складають:

1. Керівні посади: Офіс Генерального прокурора (Office of the Attorney General); Офіс заступника Генерального прокурора (Office of the Deputy Attorney General); Офіс помічника Генерального прокурора (Office of the Associate Attorney General); Офіс головного захисника (Office of the Solicitor General);

2. Підрозділи (управління): антимонопольне (United States Department of Justice Antitrust Division); цивільне (United States Department of Justice Civil Division); громадянських прав (United States Department of Justice Civil Rights Division); кримінальне (United States Department of Justice Criminal Division); навколишнього природного середовища та природних ресурсів (United States Department of Justice Environment and Natural Resources Division (ENRD)); управління (United States Department of Justice Management Division (JMD)); національної безпеки (United States Department of Justice National Security Division (NSD)); податків (United States Department of Justice Tax Division);

3. Агентства: Бюро алкоголю, тютюну, зброї та вибухових речовин (Bureau of Alcohol, Tobacco, Firearms, and Explosives (ATF)); Управління по боротьбі з наркотиками (Drug Enforcement Administration (DEA)); Федеральне бюро розслідувань (Federal Bureau of Investigation (FBI)); Федеральне бюро тюрем (Federal Bureau of Prisons (BOP)); Служба маршалів США (United States Marshals Service (USMS));

4. Офіси;

5. Інші підрозділи: Комісія з урегулювання іноземних вимог (Foreign Claims Settlement Commission of the United States); Інтерпол (Interpol); Центр розвідувальної інформації про торгівлю наркотиками (National Drug Intelligence Center); Комісія з помилування (U.S. Parole Commission) [4].

Провідним органом розслідування уряду США виступає Федеральне бюро розслідувань (ФБР). До підслідності ФБР віднесено більшість злочинів, переслідуваних за федеральними законами. Розслідуючи порушення законів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки США, ФБР діє як орган контррозвідки. Проводячи оперативні заходи та розслідування загальнокримінальних злочинів та у справах організованої або “білокомірцевої” злочинності ФБР виступає як орган кримінального розшуку.

Слідчими повноваженнями наділені також Служба імміграції та натуралізації (Immigration and Naturalization Service) – у сфері виконання

імміграційних законів, і Управління по боротьбі з наркотиками – проводить розслідування та оперативно-розшукові заходи у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків (діє в тісному контакті з ФБР).

У кожному федеральному судовому окрузі діє відомство Маршала США (US Marshal), яке, як вже зазначалося вище, входить у систему Міністерства юстиції США. Ці відомства в своїй сукупності утворюють щось на зразок федеральної “судової поліції”, служби судових приставів. Головна функція Маршалів США і співробітників їхніх відомств (Deputies US Marshals) – виконання всіх наказів, розпоряджень та приписів, виданих федеральним судом (до якого вони віднесені) та забезпечення виконання судових рішень, які набрали законної сили. У справах федеральної юрисдикції Маршали США проводять арешти, обшуки і виїмки за ордерами, виданими судом, забезпечують охорону судів, суддів, учасників процесу, тримання під вартою і перевезення заарештованих, обвинувачених, засуджених до поміщення їх у виправні установи, реалізують програму охорони свідків у справах, пов’язаних із організованою злочинністю. Загальне керівництво діяльністю всіх Маршалів США здійснює Служба Маршалів США Міністерства юстиції.

Правозастосовними повноваженнями наділені і відповідним чином атестовані співробітники федеральних виправних установ, керівництво якими здійснюється Федеральним бюро тюрем Міністерства юстиції США [2, с. 7-8].

Крім Міністерства юстиції, до правозастосовних органів федерального рівня також відносяться:

1. Міністерство національної безпеки США (Департамент внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security), котре на федеральному рівні здійснює керівництво в сфері оптимальної взаємодії всіх відомств з метою попередження загрози скоєння терористичних актів, розробки нових методів боротьби з тероризмом, а також боротьби з наслідками стихійних лих.

До структури Міністерства входять:

- Служба громадянства та імміграції США (United States Citizenship and Immigration Services (USCIS);
- Митна та прикордонна охорона США (United States Customs and Border Protection (CBP);
- Берегова охорона США (United States Coast Guard (USCG);
- Федеральне агентство з управління в надзвичайних ситуаціях (Federal Emergency Management Agency (FEMA);
- Федеральний правозахисний навчальний центр (Federal Law Enforcement Training Center (FLETC);
- Імміграційний та митний контроль США (United States Immigration and Customs Enforcement (ICE);

- Управління транспортної безпеки (Transportation Security Administration (TSA));
- Секретна служба США (United States Secret Service (USSS));
- Дирекція з управління (Management Directorate);
- Управління національного захисту та спеціальних програм (National Protection and Programs Directorate (NPPD));
- Дирекція науки і технології (S&T);
- Управління внутрішнього атомного виявлення (Domestic Nuclear Detection Office (DNDO));
- Управління у справах охорони здоров'я (Office of Health Affairs (ОНА));
- Управління розвідки та аналізу (Office of Intelligence and Analysis (I&A));
- Управління координації операцій і планування (Office of Operations Coordination and Planning);
- Відділ політики (Office of Policy) [5].

2. Міністерство фінансів США (United States Department of the Treasury) – розробляє та виконує економічну та грошову політику США, регулює експорт і импорт, фінансові організації, збір податків, друк паперових доларів і карбування монет. В його складі функціонує Служба внутрішніх доходів (Internal Revenue Service (IRS), створення якої датується 1862 роком, коли Конгрес заснував Відомство комісара з внутрішніх доходів для збирання коштів на фінансування громадянської війни. В 1895 році Конгрес скоротив багато податків, зокрема і прибутковий. Через 18 років федеральним законодавчим органом визнана необхідність збільшення державних доходів. Було засновано Бюро внутрішніх доходів, наділене повноваженнями зі стягування податків з доходів та одержання прибутку. В 1952 році зазначена організація була перейменована на Службу внутрішніх доходів (СВД).

Особливістю цієї фіскальної служби є її подвійна природа, що впливає із виконання різнорідних функцій – управління державними фінансами та правоохоронної функції.

Кожне податкове Бюро СВД складається із 6 відділів: адміністративного, видачі ліцензій (на заняття певним видом діяльності), обробки інформації, збору податків, контролю за правильністю сплати податків, а також слідчого. СВД Мінфіну США володіє, за оцінками спеціалістів, більш детальними відомостями про приватних осіб, ніж ФБР, яке постійно звертається до послуг податкової служби при проведенні тих чи інших розслідувань.

Окрім оперативні групи, які діяли в рамках СВД, були об'єднані в самостійні підрозділи податкового розшуку – Штаб спеціальної служби, які перетворилися до початку 90-х рр. в могутнє Генеральне управління податкових розслідувань – ГУПР. За думкою експертів, законодавчі укріплення позицій СВД дозволило США запобігти величезним

фінансовим втратам. Податкове відомство США щорічно приносить державній казні більше 1 трлн. дол.

Особливе місце в структурі ГУПР відводиться Слідчому управлінню, яке складається з декількох оперативних відділів, функціональних і інформаційно-аналітичних служб, криміналістичних лабораторій. Єдина в податковому відомстві США лабораторія криміналістичних досліджень і судово-медичної експертизи розташована в Чикаго (дослідження підозрілих документів, ідентифікація зразків паперу, типографної фарби, чорнил; перевірка за допомогою поліграфів; ідентифікація людини за біометричними параметрами і т.д.).

Поряд із виконанням своєї основної задачі з виявлення осіб, які ухиляються від сплати податків, або тих, які отримують грошові кошти за допомогою фальшивих фінансових документів, лабораторія надає криміналістичну допомогу американським правоохоронним органам у розслідуванні складних кримінальних злочинів. Окрім різних експертиз співробітники лабораторії ведуть велику дослідницьку роботу, пов'язану з розробками нових методів криміналістичних досліджень і створенням нових видів оперативно-технічної апаратури [6].

Слідчими повноваженнями наділені й інші структурні підрозділи Міністерства фінансів США (наприклад, Управління Генерального інспектора (Office of Inspector General (OIG)).

3. Міністерство оборони США (Department of Defense) – виконавчий департамент уряду США, що займається координацією та управлінням усіх відомств і функцій уряду США в військовій сфері та питаннях національної безпеки.

При Міністерстві оборони діє Військова поліція, що складається з окремих бригад і батальйонів у складі армійських корпусів, рот у складі дивізій, ескадрилій військової поліції в ПВС США, двох батальйонів морської піхоти в ВМС США.

Основними функціями Військової поліції є: підтримання дисципліни в гарнізонах і на базах, охорона об'єктів, розслідування військових злочинів, регулювання дорожнього руху, проведення антитерористичних заходів, ліквідація або сприяння в ліквідації хвилювань серед цивільного населення, в т.ч. і в тих країнах, де дислокуються частини та підрозділи Збройних сил США.

4. Поштова служба США (United States Postal Service (USPS) – незалежне агентство федерального уряду США, оператор поштових послуг на території США. Розслідуванням кримінально караних порушень поштових правил займається Служба поштової інспекції (Postal Inspection Service) [1, с. 14].

Фактично, власні органи розслідування є і в інших міністерствах і адміністративних відомствах (наприклад, Бюро промисловості та безпеки (Bureau of Industry and Security (BIS) Міністерства торгівлі США (United States Department of Commerce).

Особливим органом розслідування і віддання до суду є Велике журі (Grand Jury) – розширена (порівняно з журі присяжних, що розглядає кримінальні справи в суді першої інстанції) колегія присяжних (у різних юрисдикціях – від 12 до 23 осіб).

Велике журі може бути скликане при суді за фактом тяжкого злочину. Воно проводить слухання, на яких державне обвинувачення представляє свої матеріали, що дають підстави підозрювати будь-яка особу у вчиненні злочину, допитуються свідки, дають свідчення експерти. Результатом розслідування Великого журі є складання обвинувального висновку, на підставі якого підозрюваний передається до суду. Велике журі як інститут участі громадян у кримінальному судочинстві, закріплений Конституцією США, функціонує і в кримінально-процесуальній системі штатів і на рівні федеральної юстиції [2, с. 2].

Говорячи про систему поліцейських органів і спецслужб США, то можна зазначити, що її складають федеральна поліція, поліція штату, органи місцевої поліції.

Федеральна поліція, що входить до складу більшості федеральних міністерств і відомств, про які йшла мова вище, функціонує на основі федерального законодавства.

Система функціонування поліцейських служб у федеральних правоохоронних органах США є універсальною (вона будується на основі принципу галузевої спеціалізації, з урахуванням адміністративно-територіального поділу країни), але організована вона з урахуванням американської специфіки – множинності історично сформованих різних поліцейських відомств і особливостей завдань, покладених на традиційні поліцейські служби, що входять до них. Даний принцип покладено в основу організації та діяльності всіх ланок поліцейської системи Сполучених Штатів незалежно від відомчої належності конкретного поліцейського агентства, як на федеральному, так і на регіональному рівнях [1, с. 5].

В цілому в США спостерігається свого роду плюралізм функції розслідування. Усвідомлюючи витрати відомчої роз'єднаності в справі боротьби зі злочинністю, різні органи розслідування за домовленістю можуть створювати тимчасові або постійно діючі зведені слідчі формування.

Найбільш відомі зведені цільові слідчо-прокурорські бригади, створювані на федеральному рівні та іменовані буквально – “ударні сили” (Strike Forces). Такі бригади по боротьбі з організованою злочинністю, наркобізнесом, тероризмом створюються на регіональній основі у великих містах і діють під егідою Міністерства юстиції США. До складу “ударних сил” включаються співробітники ФБР, Служби внутрішніх доходів, Секретної служби, інших федеральних органів розслідування, досвідчені слідчі і детективи поліцейських управлінь, федеральні та місцеві державні обвинувачі. Як правило, кожним таким зведеним формуванням керує федеральний прокурор – з федеральної окружної прокуратури або з Мініс-

терства юстиції. “Ударні сили” дозволяють координувати і концентрувати зусилля адміністративно роз’єднаних слідчих відомств на конкретних ділянках правозастосовної діяльності [2, с. 9].

Таким чином, федеральні правозастосовні відомства в США мають загальнодержавну юрисдикцію з забезпечення виконання федеральних законів. Усі федеральні відомства, відповідно до Зводу законів США (United States Code (USC) [7] займаються розслідуванням кримінальних посягань на владу федерального уряду. На практиці, федеральні повноваження на розслідування набули особливого поширення після прийняття Закону про патріотизм 2001 року (USA Patriot Act) [8], який був прийнятий невдовзі після терористичних актів 11 вересня 2001 року та значно розширив повноваження федерального уряду з розслідування терористичної діяльності та переслідування осіб, які підозрюються в такій діяльності.

Система, що склалася в США, йде своїм корінням в історію американського федералізму та характеризується тим, що закріплює за федеральними структурами регулювання основних напрямків боротьби зі злочинністю та методів її попередження. Крім того, вона надає гарантії від концентрації влади в одному відомстві та дозволяє розвивати ініціативу на місцевому рівні з можливістю її корегування федеральними органами, що сприяє збереженню фінансових ресурсів і прискоренню прийняттю рішень.

Список використаних джерел:

- 1 Организация правоохранительной системы в некоторых федеративных странах мира: Доклад Комитета гражданских инициатив и Фонда ИНДЕМ / Авторы доклада П.А. Раевский, С.А. Пархоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.indem.ru/proj/rpf/Or-PraOhrSiFederStra.pdf>
- 2 Служба Маршалов США: организация, функции, деятельность / Совместный проект по оказанию содействия в реформе уголовной юстиции // Американская ассоциация юристов, Министерство юстиции США. – М., 1998. – 72 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infousa.ru/laws/usms.pdf>
- 3 Министерство юстиции США / Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Министерство_юстиции_США
- 4 United States Department of Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justice.gov/agencies>
- 5 Department of Homeland Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dhs.gov/department-components>
- 6 Степанюк О.І. Відповідальність юридичних осіб за податкові правопорушення / Олександр Іванович Степанюк. – Тернопіль, 2001. – 160 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/posibnuk/podatkove/479-vidpovid.html>
- 7 United States Code [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uscode.house.gov/download/download.shtml;jsessionid=B291E7C8C025C1D3DB2FEEA8155D3905>
- 8 USA Patriot Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/pdf/PLAW-107publ56.pdf>

**УГОДИ ІЗ ПРАВОСУДДЯМ
ЯК ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ДЛЯ БОРОТЬБИ
ІЗ ЗЛОЧИННІСТЮ КРІЗЬ ПРИЗМУ РІВНОСТІ
ОСІБ ПЕРЕД ЗАКОНОМ: ДОСВІД США**

МИХАЙЛО КОНДРА

*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Американський варіант інституту угод з правосуддям пройшов довгий шлях становлення і розвитку. Безліч теоретичних джерел і практичних напрацювань створюють відносно цілісну картину функціонування угод про визнання вини. Розвитком правового інституту “угод у кримінальному процесі” ми завдячуємо в першу чергу США, так як у кримінальному провадженні саме цієї держави даний інститут отримав найбільше поширення і виявився в різноманітних формах: в письмових угодах між сторонами і в усних формальних домовленостях.

Угоди підозрюваного/обвинуваченого з правосуддям вперше були визначені і широко застосовувалися в зарубіжних кримінальних процесуальних системах. У практиці США, за інститутом “угода з правосуддям” закріпилася назва “угода про визнання винуватості” (plea bargaining або plea agreement) [1, с. 11], котра з певними змінами або без таких була відтворена у кримінальних процесуальних законах інших держав, зокрема України. Як зазначає В.Т. Нор, “багато країн західно-європейського регіону (а фактично всі), у тому числі й Україна, мають значний ріст злочинності, збільшення проблем економічного порядку тощо. Зрозуміло, що все це штовхає до пошуку нетрадиційних для класичних європейських стандартів рішень для, хоч би часткової, нейтралізації насамперед зазначених проблем. Тому й все ширше використовуються спрощені способи вирішення кримінально-правових конфліктів” [2, с.107].

Цей інститут визнаний у США істотною і важливою частиною системи кримінального правосуддя. Сама можливість появи такого інституту в американському кримінальному судочинстві значною мірою обумовлена особливостями матеріальних та процесуальних складових правової системи США. Система права США не знає чіткого поділу на матеріальне і процесуальне, приватне і публічне, цивільне і адміністративне, побудовано за формально-юридичним критерієм, надає пріоритетне значення процесуальним нормам над нормами матеріальними, характеризується відсутністю кодифікації (за винятком

деяких штатів США), пануванням прецеденту над законом. Звідси випливають і специфічні ознаки кримінального процесу США. Для нього характерна процедурність, змагальність і диспозитивність [1, с.33]. Це впливає із домінування засад лібералізму у правовій системі США та визнання свободи поведінки як основи прав людини. Рівність осіб перед законом в такому випадку означає на юридичному рівні однакові можливості між людьми незалежно від різних ознак з одного боку, а з іншого – рівність у виборі наслідку за юридично значимі вчинки. Якраз із останнього, на наш погляд, випливає право на укладення угод із правосуддям.

Так, в американському кримінальному процесі при укладенні угоди про визнання вини, прокурор має широкі дискреційні повноваження щодо розпорядження обвинуваченням, а обвинувачений – диспозитивні права визнати вини за пред'явленим обвинуваченням у суді або не визнати. Сторонам надано право укласти таку угоду, згідно з якою вони йдуть один одному на зустріч: обвинувачений зобов'язується в суді визнати свою вини в скоєнні злочину, а прокурор зменшити обсяг обвинувачення чи перекваліфікувати вчинене на менш тяжкий злочину. За результатом останнього, покарання, призначене обвинуваченому судом, буде менш суворим ніж потенційно можливе. Тобто, це право кожного на торг із державою стосовно наслідку своєї поведінки, а для держави – можливість змусити особу правовими засобами до певної поведінки котра значима для суспільства загалом.

Як показує досвід США, часто умовою угоди про визнання вини є не тільки визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину, а й позитивна посткримінальна поведінка, в тому числі відшкодування шкоди потерпілому.

Тому, потерпілий в рамках кримінального провадження отримує відшкодування шкоди заподіяної його інтересам. Проте, звертаємо увагу на важливу деталь, що за ч.4 ст.469 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається. Тобто, коло проваджень, по яких можна укласти угоду про визнання винуватості в Україні є вужчим, ніж у США, де участь потерпілого не є перешкодою для укладення такої угоди.

В Україні угоди з правосуддям, у КПК України поділені за суб'єктивним критерієм на два основних види — “про примирення” та “про визнання винуватості”. Останній вид в свою чергу поділяється на угоду про визнання винуватості у власному розумінні та угоду про співробітництво. Одразу варто зауважити, що незважаючи на те, що у

ст.468 КПК України закріплено назву “угоди про визнання винуватості” у деяких наукових публікаціях вживається дещо інша назва цієї угоди: “...про визнання *вини*” [3]. Та й Кримінальний кодекс України (далі – КК України) в деяких статтях вживає термін “угода про визнання *вини*” (ч.5 ст.65, ч.2 ст.75 КК України). На наш погляд, це зумовлено труднощами перекладу назви такої угоди з англійської мови, хоча змістовно, описується угода про визнання винуватості.

Загальновідомим є той факт, що згідно зі статистичними даними, на основі даного інституту, на даний час в кримінальному процесі США вирішується більше 90% [4, с. 60] кримінальних справ, тобто вони не проходять через процедуру судового розгляду [5, с. 21]. Обізнаність широкого кола людей у США із наявністю інституту угод з правосуддям обумовлюється тим, що у багатьох американських фільмах чи серіалах на юридичну тематику фігурують процеси переговорів щодо укладення таких угод. Цей факт певним чином сприяє загалом позитивному ставленню суспільства до наявності інституту угод у кримінальному процесі США.

Визнання вини обвинуваченим фактично зобов’язує суд, за умови, що він переконався в добровільності признання, винести обвинувальний вирок без проведення судового розгляду і призначити обвинуваченому покарання. Дана ситуація є змістом англосаксонського інституту “оголошення себе винним” – guilty plea. Внаслідок дії цього інституту велика кількість обвинувальних вироків виносяться не в результаті роботи сторони обвинувачення по доведенню вини, а лише тому, що обвинувачений на першому етапі судового розгляду на питання суду про признанні вини дає позитивну відповідь.

Це доведена до логічного завершення конструкція змагальності, котра притаманна американській системі права. “Угоди про визнання” – plea bargaining – є фактично породженням інституту guilty plea (оголошення себе винним), їх взаємозв’язок очевидний [6, с. 23].

Визнання підозрюваним/обвинуваченим своєї вини, повністю звільняє сторону обвинувачення від обов’язку доказування, і ніщо не заважає сторонам “домовитися”. Схема такої домовленості стандартна: обвинувачений визнає себе винним і піддається кримінальному покаранню в обмін, наприклад, на виключення з обвинувального акта частини епізодів обвинувачення, пом’якшення кваліфікації, зменшення покарання і т.п. Своє історичне втілення і формальне процесуальне оформлення угоди з правосуддям отримали в США в XIX столітті, коли даний інститут існував лише як правозастосовний захід [6, с. 23-24].

Проблема відправлення правосуддя та ефективної боротьби зі злочинністю в США багато десятиліть вирішується шляхом застосування

інституту угод з правосуддям. Наприклад, велика кількість кримінальних процесів щодо дуже відомих осіб у США закінчувалась укладенням угод з правосуддям. Так, справи щодо Аль Капоне, Джеймса Ерл Рея (вбивця Мартіна Лютера Кінга), Карлоса Ледера (голова Колумбійського наркокартелю), Спіро Агню (у 1973 році віце-президент США) та інших, закінчувались укладенням угоди із правосуддям. Спершу спадає на думку – ну які домовленості можуть бути із злочинцями? Але в даних випадках прагматизм правоохоронної системи США бере гору над принципами об'єктивної істини у кримінальному процесі. Для реальної боротьби із злочинністю, прискікання подальшої кримінальної діяльності злочинців, американські правоохоронці уклали угоди із ними в обмін на зобов'язання вчинити певні дії. Це могло бути, як відмова інкримінувати певні статті кримінального закону в обмін на визнання вини по менш тяжких статтях і згода на реальне ув'язнення (Аль Капоне був засуджений до позбавлення волі за несплату податків, а не причетність до вбивств та рекету), так і надання державного захисту та набуття статусу свідка в обмін на обвинувальні покази щодо керівника злочинної організації. Так, підозрюваний у численних вбивствах Сальваторе Гравана в обмін на державних захист погодився дати обвинувальні покази щодо Джона Готті (багаторічний керівник злочинної організації – сім'ї Гамбіно), котрі дозволили засудити останнього до довічного позбавлення волі. Тобто, у вказаних вище випадках, особи скористались своїм фактичним становищем та небезпекою для суспільства для того, щоб отримати більш сприятливий для них наслідок їхньої поведінки. Держава ж, діючи в інтересах суспільства загалом погодилась на такі наслідки в обмін на те, що дійсно корисно для публічного правопорядку та матиме реальний вплив на існуючий стан речей для людей.

Це не означає, що встановлення істини є байдужим для американського чи англійського суду. Встановлення істини у справі є завданням суду, але це необхідно для того, щоб ефективно вирішити судову справу. Якщо ж одна зі сторін відмовляється брати участь у судовому процесі, то і суд не шукатиме істини, незважаючи на те, що держава в особі суду офіційно не з'ясує фактичні і юридичні обставини справи, пов'язаної з порушення кримінального закону.

Тому, як висновок зазначаємо, що зародження інституту угод у американській правовій системі було закономірним, адже в ній принцип “об'єктивної істини” не є стержнем кримінального процесу, з принципу законності є чималий ряд винятків, велика роль відводиться принципу процесуальної економії у кримінальному процесі; кримінальний процес США переслідує суто прагматичні цілі, а тому виникнення інституту

угод у кримінальному провадженні саме в цій правовій системі є закономірним результатом та відповідає базовим засадам кримінального права, зокрема рівності осіб, перед кримінальним законом.

Список використаних джерел:

1. Гладышева О.В., Саркисян Т.Б. Согласительные процедуры в уголовном судопроизводстве и их применение в стадии предварительного расследования: монография – М.: Юрлитинформ, 2013. – 152 с.;
2. Нор В.Т. Правові угоди у кримінальному провадженні за новим КПК України // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції “Дванадцяті юридичні читання” (м. Хмельницький, 8-9 листопада 2013 року): [у 4-ч част.]. – Частина четверта. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013 – С.107-111;
3. Бояров В.І. Скорочена процедура судового слідства та угода про визнання вини: проблемні питання нового кримінального процесуального кодексу України / В.І. Бояров // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – № 4 (7). – С. 150-154;
4. Матеріали тренінгу “Практичні аспекти змагального кримінального процесу” (за підтримки ОРДАТ, вересень 2013 року) // Київ, 2013 – 121 с.;
5. Шмарев А.И., Шмарева Т.А. Особый порядок принятия судебного решения при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением: монография.– М.: Юрлитинформ, 2013 – 144 с.;
6. Кирсанов А.Ю. Досудебное соглашение о сотрудничестве. Анализ, практика, выводы: монография – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 128 с.

ЕУТАНАЗІЯ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

МАРІЯ КРИВЕНЧУК

*здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету*

Протягом всієї історії людства питання еутаназії було актуальним та контроверсійним. Залишається воно таким і сьогодні, адже визнання життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки людини найвищою соціальною цінністю є визначальним критерієм ефективності функціонування правової держави.

Усвідомлюючи неможливість, у межах однієї роботи, детально розглянути всі аспекти проблеми, зупинимося на досвіді США у цій сфері, адже він є найбільш різноманітним.

Конституція Сполучених Штатів Америки, прийнята 17 вересня 1787 року, у п'ятій поправці визначає, що жодну особу не можна позбавити життя, свободи чи власності без належної правової процедури [1].

Американська конвенція з прав людини, яка набула чинності 18 липня 1978 року гарантує, що кожна людина має право на повагу до її життя. Це право має бути захищене законом і, загалом, з моменту зачаття. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя (частина 1 статті 4) [2].

В Сполучених Штатах Америки чотири суб'єкти федерації узаконили активну еутаназію. Штат Орегон, Вермонт, Вашингтон легалізували її через відповідні зміни у законодавстві, а Монтана через рішення Верховного суду штату. 42 штати заборонили активну еутаназію, у 4 її правовий статус не визначений [3].

Першим штатом, що легалізував активну еутаназію, був Орегон. Відповідний закон прийнятий 8 листопада 1994 року [4]. У 2014 році у цьому штаті 83 лікаря виписали 155 смертельних доз медичних препаратів, а від еутаназії там померли 105 осіб. З 1998 року в Оregonі кількість випадків еутаназії зростає майже у 10 разів [5]. Загалом протягом 1997-2014 років там покінчили життя еутаназією 859 осіб.

В одному із звітів про дію Орегонського закону говориться про випадок, коли вмирання пацієнта затягнулося на 20 хвилин, тоді як у інших пацієнтів летальний кінець спостерігався в середньому протягом 5 хвилин. Рвота, яка виникла у ще одного пацієнта, призвела до зниження летальної концентрації препарату на 1/3, а його повторне вживання призвело до смерті лише через 20 хвилин. У іншому випадку, дія снодійного, вжитого після блювоти, затягнулася на 48 годин, не дивлячись на його достатню концентрацію в крові.

У штаті Мічиган головний прихильник активної еутаназії лікар-патологоанатом Дж. Кеворкян винайшов апарат для здійснення еутаназії.

Автор способу стверджував: “Мій метод гуманний, дозволяє людям зберегти гідність, зовнішній вигляд і до того ж абсолютно безболісний” [7, с. 18].

Дж. Кеворкян у 1968 році написав статтю в маловідомому німецькому журналі медицини і права. Він схвально висловився про нацистських лікарів за їх дії в концтаборах смерті, при проведенні медичних експериментів та запропонував еутаназію з деякими обмеженнями [6].

Варто нагадати, що першою у сфері легалізації активної еутаназії була націонал-соціалістична Німеччина. У жовтні 1939 року Гітлер підписав указ про еутаназію датою, яка минула – 1 вересня 1939 року. Євгенічна програма “Акція Тіргартенштрассе 4” передбачала стерилізацію та фізичне знищення людей з психічними розладами, розумово відсталих, з спадковими захворюваннями. Згодом, їй підлягали непрацездатні (інваліди та особи, що хворіли понад 5 років).

Примусова еутаназія, а також примусові медичні досліді, вбивство ув’язнених для анатомічної колекції Августа Хірта, примусова стерилізація були засуджені на Нюрнберзькому процесі, який проходив з 9 грудня 1946 року по 20 серпня 1947 року.

Американського лікаря Дж. Кеворкяна, у 1999 році засуджено до тюремного ув’язнення за вбивство 50-літнього хворого Томаса Йока [1]. Свідectvo про смерть, підписане судово-медичним експертом, визначило причину смерті як “вбивство смертельною ін’єкцією” [6]. Під час судового слідства Дж. Кеворкян зізнався, що на його рахунок не лише ця смерть, він практикує еутаназію з 1990 року і виконав її вже 130 разів. Своєї діяльності патологоанатом зовсім не приховував, і навіть фіксував процес на відеоплівку [7, с. 18].

Помічник прокурора округу Окленд Джон Скінський провів паралель між діями Кеворкяна та подіями періоду нацистської Німеччини. “Є 11 мільйонів людей похованих в Європі, які могли б розповісти вам про катастрофічні наслідки того, коли ви робите еутаназію законом”: сказав він. Називаючи Дж. Кеворкяна “медичним кілером”, який приходить “вночі з сумкою отруту, щоб зробити свою роботу”, Скінський нагадав присяжним, що Кеворкян був знайомий з Йокком тільки протягом 24 годин до вбивства [8].

Суддя округу Окленд Джессіка Купер зазначила, що Кеворкян неодноразово обіцяв продовжувати сприяти термінальним хворим у настанні смерті. “Я сумніваюся, чи ви коли-небудь припинете цю роботу”: сказала Купер. “Ви мали нахабність йти на національне телебачення, щоб показати всьому світу те, що ви вчинили, і правова система зупинила вас”: додала вона. Суддя наголосила, що Кеворкян “кинув виклик” своїй професії.

За результатами огляду останків 69 жертв “співчуття” американського лікаря, померлих з 1990-1998 рік, виявилось, що 75% з них не були невиліковно хворими, а 5% виявились взагалі здоровими [7, с. 18].

Про легалізацію еутаназії, справедливо зауважив голова Ради директорів, член Комітету палати лордів з медичної етики у Великобританії,

Лорд Уолтон: “Ми прийшли до висновку, що фактично неможливо забезпечити, щоб всі акти еутаназії були дійсно добровільними, і щоб будь-яка лібералізація законодавства не була предметом зловживання. Ми також стурбовані тим, що вразливі групи населення – люди похилого віку, самотні, хворі або з іншими проблемами відчуватимуть тиск реальний чи уявний, який вимагатиме від них передчасної смерті” [8].

Досягнення сучасної медицини дають можливість змінити ставлення до невиліковних хворих та забезпечити їм повноцінне членство у суспільстві з рівними правами і свободами, і передусім – правом на життя.

Сьогодні існує реальна та гуманна альтернатива еутаназії – це паліативна медицина. Фахівці хоспісної допомоги підтверджують, що найтяжчим для помираючого є не фізичний біль, але страх бути залишеним сім'єю, суспільством. Для тих, хто не має родини чи друзів, самотність може бути ключовим фактором у бажанні померти. А тому держава, яка визначила своїм обов'язком захищати життя, покликана також, забезпечити і гідний людині, природний процес вмирання.

Список використаних джерел:

1. The Constitution of the United States [Електронний ресурс] // The charters of freedoms – Режим доступу до ресурсу: http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_transcript.html.
2. American Convention on Human Rights, entered into force July 18, 1978, [Електронний ресурс] // University of Minnesota. Human Rights library. – Режим доступу до ресурсу: <http://www1.umn.edu/humanrts/oasinstr/zoas3con.htm>.
3. State-by-State Guide to Physician-Assisted Suicide [Електронний ресурс] // Pro-Con.org – Режим доступу до ресурсу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hl=ru&prev=search&rurl=translate.google.com.ua&sl=en&u=http://euthanasia.procon.org/view.resource.php%3FresourceID%3D000132&usg=ALkJrh4jVjz40iZgkkEYI9NQvs3XvDPwQ#legal_states.
4. Oregon's Death with Dignity Act-2014 [Електронний ресурс] // Oregon Health Authority – Режим доступу до ресурсу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hl=ru&prev=search&rurl=translate.google.com.ua&sl=en&u=http://public.health.oregon.gov/ProviderPartnerResources/EvaluationResearch/DeathwithDignityAct/Documents/year17.pdf&usg=ALkJrhgL7MhXAb7zt8HPcCvYbqA9_WzG7g.
5. Prescription History – Oregon Death with Dignity Act [Електронний ресурс] // Oregon Health Authority – Режим доступу до ресурсу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?depth=1&hl=ru&prev=search&rurl=translate.google.com.ua&sl=en&u=http://public.health.oregon.gov/ProviderPartnerResources/EvaluationResearch/DeathwithDignityAct/Documents/prescriptionhistory.pdf&usg=ALkJrhja86pPnHSO66C-hcnFIZJH69pilw.
6. Jack Kevorkian [Електронний ресурс] // A New Zealand resource for life related issues – Режим доступу до ресурсу: <http://www.life.org.nz/euthanasia/abouteuthanasia/history-euthanasia13/>.
7. Ангельская С. Агенты смерти / Светлана Ангельская. // Труд. – 2006. – №12. – С.18.
8. Anti-euthanasia arguments [Електронний ресурс] // BBC – Режим доступу до ресурсу: http://www.bbc.co.uk/ethics/euthanasia/against/against_1.sh tml.

УСТАНОВЧА ВЛАДА В КОНСТИТУЦІЙНОМУ УСТРОЇ США

ВІКТОР ЛАДИЧЕНКО

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Конституція, будучи основним законом, на відміну від інших законів приймається і змінюється у відповідному для неї порядку, що знаходить відображення в сучасній доктрині конституційного права, яка розрізняє законодавчу і установчу влади. Звичайні закони приймаються і змінюються в порядку здійснення законодавчої влади, конституція – в порядку здійснення установчої влади. “Конституційні тексти – породження не законодавчої влади, яка являється підпорядкованою, а вищій влади, що називається установчою”[1.С.133].

Необхідність прийняття конституції з’являється в трьох випадках. По-перше, коли створюється нова держава. В цьому випадку конституція являється не тільки основним законом, але й установчим актом, який юридично оформляє створення нової держави (як це стало у США). По-друге, при зміні політичного режиму в результаті соціальної революції – мирної чи насильницької (нові конституції в постсоціалістичних державах). По-третє, якщо дійсна конституція не може бути приведена у відповідність шляхом її часткової зміни з урахуванням тих важливих змін, які сталися в політичному, соціальному і економічному житті суспільства (як це відбувається в сучасній Україні)[1.С.133-134].

Світова конституційна практика створила ряд способів прийняття конституцій, які розрізняються в залежності від того, хто здійснює установчу владу. Можна виділити три таких основних способів: владними органами, виборчим корпусом, главою держави. Використовуються вони як в “чистому” вигляді, так і в різноманітних поєднаннях.

До владних органів, що наділені установчою владою, відносяться: установче (конституційне) зібрання, парламент, над парламентська установа. Установчі зібрання – це виборчий орган, створений спеціально для розробки і прийняття конституції. Початок практики збору установчого зібрання поклали США (Філадельфійський конвент 1787 року) [2.С.360]. В подальшому вона отримала широке розповсюдження, особливо після другої світової війни, як в Європейських країнах, так і в країнах Азії, Латинської Америки.

Якщо ж говорити про установчу владу, то В. Ковальчук вважає, що установча влада (функція) “проявляється в суверенному праві народу

встановлювати правила співжиття членів спільноти всередині держави та визначати принципи, на яких повинна функціонувати влада. Це свого роду договір між усіма зацікавленими членами спільноти про співжиття та владу, який найчастіше знаходить вияв у вигляді конституції. Остання є колективним актом всього народу, в якому набувають юридичного закріплення узгоджені інтереси і воля всіх тих соціальних груп, включаючи етнічні, які формують народ держави” [3.С.236].

На думку М. Савчина, “установча влада — це правовий порядок реалізації суверенної влади народу України визначати та змінювати конституційний лад шляхом поєднання засобів безпосередньої та представницької демократії” [4.С.226].

Отже, доктрина установчої влади — це сукупність природних та закріплених Конституцією виключних прав, наслідком реалізації яких є утворення власної держави з визначенням її території та конституційного ладу, а також періодичне переобрання вищого представницького органу і глави держави.

Конституція США, схвалена Філадельфійським конвентом 11 вересня 1787 року, вступила в силу 4 березня 1789 року, – перша конституція США як єдиної федеративної республіки, яка має повну міжнародну правосуб’єктність [2. С.208-209]. Прийняття конституції єдиної держави, яка об’єднала тринадцять незалежних штатів на базі колишніх колоній, не було випадковим. Його обумовили реальні економічні, політичні, соціальні та ідеологічні потреби епохи.

Філадельфійський конвент – це орган, який формально не був наділений установчою владою. 55 делегатів конвенту, з яких 14 банкірів, 14 землевласників, 15 плантаторів, 12 підприємців і судовласників [10. С.3], що представляли 12 із 13 тодішніх суверенних штатів, об’єднаних у конфедеративний союз, самі привласнили собі установчі повноваження, підписали проект конституції, який потім був направлений Континентальним конгресом штатам для ратифікації. 4 березня 1789 р. вона офіційно набрала чинності.

Документ 1787 року вироблений конвентом був ідеологічним за своїм характером і ставив за мету закріпити права та владу власників, в першу чергу великих власників. Про це свідчили і самі творці Конституції. “Ті, хто володіє власністю, і ті, хто її немає, завжди представляли різні інтереси у суспільстві” – писав Дж. Медісон [5.С.10]. Тим самим відбулося реальне втілення задекларованої ще Дж.Локком тріади орієнтирів демократичного суспільства: свобода, рівність, власність. Земельні, промислові та грошові інтереси, а також інтереси менших груп неминуче проявилися в процесі становлення американської нації, сформували її майбутні почуття та погляди. Регулювання цих неоднакових та неоднакових інтересів являє собою основну мету сучасного американського

законодавства. Суть справи полягає у тому, що подібне регулювання здійснюється в інтересах всього суспільства, а не якогось окремого прошарку чи класу. Делегати Філадельфійського конвенту, які взяли на себе місію вироблення нового законодавства, взяли на себе відповідальність регулювати інтереси різних класів і груп населення, строго у відповідності з інтересами домінуючої частини суспільства. Як писали Гамільтон та Медісон, – “люди, що володіють країною, і повинні правити в ній”[5.С.18].

Батьки-засновники не були прихильниками чистої чи прямої демократії. Вони стояли за представницьке правління, при якому “тверезий і здоровий розум всього суспільства”, повинен “завжди панувати”[5.С.24].

Риси американської Конституції, описані вище, продовжують характеризувати Конституцію і напочатку двадцять першого століття. У той же час, з 1787 року відбулися серйозні зміни через формальні зміни у ній, а також через еволюції в інтерпретації і застосуванні документа. Це поєднання наступності і змін, найкраще продемонстровано у федеральній системі, створеній Конституцією.

Конституція також необхідна для контролю влади уряду, тому що ця влада “відбувається” від людей. Це являє контраст з іншими формами права, створеними урядом для контролю за людьми. Гамільтон та Медісон запевняли, що в відстороненні народу від прямої участі в правлінні, вони бажали не допустити мітингової стихії, що протиставляється впровадженню правління [5.С.25].

Список використаних джерел:

1. Чиркін В.Є., Порівняльне конституційне право/ В.Є. Чиркін. – М.: “Манускрипт”, 1996. –727 с.
2. Страшун Б.А., Конституційне (державне) право зарубіжних країн. Підручник для студентів юридичних вузів та факультетів. Загальна частина. Під ред. Б.А. Страшун. М.: БЕК, 1996. – 757 с.
3. Ковальчук В. Проблема легітимності державної влади в контексті теорії народовладдя / В. Ковальчук. – К.: Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – 460 с.
4. Савчин М. В. Конституційний лад і Конституція : проблема співвідношення установчої та інституційної демократії / М.В. Савчин. – К.: Держава і право. – 2005. – № 28. – 376 с.
5. Гамільтон А.Федераліст: Політичне есе А. Гамільтона, Дж. Медісона і Дж.Джея. – М.: Видавнича група “Прогресс” – “Літера”, 1994. – 27 с.

**COMPARATIVE AND LEGAL
ANALYSIS OF LEGISLATIVE REGULATION
FOR LAND RECLAMATION IN UKRAINE
AND IN THE USA**

ANNA MISINKEVYCH

PhD in Law, Assistant Professor

Khmelnytsky University of Management and Law

To ensure effective reforms in the agricultural sector in Ukraine it is essential to implement protection and sustainable use of land resources. The Constitution of Ukraine declares that the land is the property of the Ukrainian people and its main national wealth that is under special state protection. So today one of the priorities of state legal policy of Ukraine should be rational use and protection of all land within the territory of Ukraine, as the current state of land use for agriculture, industry, transport, communication, health, recreation and other purposes due to human impact on the environment is characterized by many negative phenomenon and trends, accompanied by a reduction in area and worsen quality of productive land, pollution, contamination, degradation of both agricultural and non-agricultural lands [1, p. 4].

According to the latest report materials of the State Agency of Land Resources of Ukraine, the total area of land masses that need rehabilitation in the state is 1.1 million, hectares, out of which 644 thousand are degraded lands, 435.4 thousand – unproductive and 11.9 thousand hectares are technologically contaminated lands [2].

In this context issue of the lands reclamation in Ukraine are particularly important. Reclamation involves a complex of financial, legal and organizational measures to ensure the return of land to the previous state of high-quality with the restoration of landscape structure and efficiently improvement of soil fertility. The fulfillment of legal land reclamation in Ukraine will provide welfare, health, and safety for the Ukrainian people.

Today, the current legislation of Ukraine has no effective legal mechanism that would ensure of legal land reclamation settlement in the state. This complicated ecological situation that exists in the country needs the immediate investigation of the legal experience of land reclamation in economically developed countries with the possibility of its implementation into our legislation.

In today's world one of the leading countries that effectively conduct land reclamation is the United States. This state was one of the first

states that legislatively provided effective land reclamation of damaged, degraded and polluted lands [1, p. 44].

One of the first US state that passed the law on land reclamation was West Virginia in 1939. The next states that legislatively settled the relationship with land reclamation were: Indiana in 1941, Illinois in 1943, Pennsylvania in 1945. Due to the fact that a large number of states in the US had laws that differed in legal regulation of the land reclamation on damaged, degraded and polluted lands, they needed to generalize their legal position into a single law at the federal level. Therefore, in 1977 the US Congress developed and adopted “Surface Mining Control and Reclamation Act” (SMCRA) [3].

“Surface Mining Control and Reclamation Act” of 1977 defines the basic mechanism of state regulation of land reclamation on damaged, degraded and polluted lands after the industrial and other economic land use. The law determines the fundamental public authorities and the scope of their powers to ensure land reclamation in the United States. This authority is Department of the Interior which has specially authorized state body that deals with land reclamation after mining that is Office of Surface Mining Reclamation and Enforcement [3].

The Secretary, acting through the Office of Surface Mining Reclamation and Enforcement, shall:

- administer the programs for controlling surface coal mining operations which are required by this Act;
- review and approve or disapprove State programs for controlling surface coal mining operations and reclaiming abandoned mined lands;
- administer the State grant-in-aid program for the development of State programs for surface and mining and reclamation operations;
- administer the program for the purchase and reclamation of abandoned and unreclaimed mined areas;
- administer the surface mining and reclamation research and demonstration project authority;
- assist the State in the development of State programs for surface coal mining and reclamation operations;
- consult with other agencies of the Federal Government having expertise in the control and reclamation of surface mining operations and assist States, local governments, and other eligible agencies in the coordination of such programs[3].

In addition this law established a special financial fund which receives money from the businessmen engaged in mining. After the mining these entrepreneurs get their invested money for these lands reclamation. This body

in the United States is the Abandoned Mine Reclamation Fund which is administered by the Secretary of the Interior [3].

Also, this law established a system of Federal and State environmental protection standards, Federal and State programs which have to provide restoration of the damaged, degraded and contaminated lands after surface mining.

Unfortunately, Ukraine law system has no special law that would be able to regulate the legal relationship of land reclamation. The absence of such legislation leads to the fact that the system of public authorities and special state programs to regulate such relationship is absent in Ukraine.

References:

- 1 Misinkevych A.L. Legal regulation of land reclamation in Ukraine [text]: Dis. candidate. Legal. Sciences .: 12.00.06 / Misinkevych A.L., Taras Shevchenko National University of Kyiv. – K., 2014. – 189 p.
- 2 Implementation of measures to protect land for 2010-2012 / materials of the State Agency of Land Resources of Ukraine. – [Electron resource]. – Access: <http://land.gov.ua/zemleustrii-ta-okhorona-zemel/104379-zdiisnennia-zakhodiv-z-okhorony-zemel-protiahom-2010-2012-rokiv.html>
- 3 Surface Mining Control and Reclamation Act of 1977 (SMCRA). – [Electron resource]. – Access: http://en.wikipedia.org/wiki/Surface_Mining_Control_and_Reclamation_Act_of_1977

THE LEGAL FRAMEWORK OF WHISTLEBLOWER PROTECTION FOR THE INTELLIGENCE COMMUNITY IN THE U.S.

OKSANA NESTERENKO

PhD in Law

Former Fulbright-Kennan Institute Research Grant

Kennan Institute, September 2013–June 2014

National University “Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine”

A whistleblowing policy which ensures strong protection for citizens, including those who release sensitive and confidential information, is a crucial component of government transparency and accountability. At the same time, whistleblowing in the intelligence community is a controversial issue all over the world, including in the U.S. National security is a priority for any government, but it should not require total silence and mandate severe punishment for whistleblowing. Preserving national security requires creating the conditions in which the intelligence community have proper channels for reporting wrongdoing, abuse of power and human rights violations. Whistleblowers also need to be provided with strong guarantees against retaliations in intelligence community.

Against this background, the paper aims at (1) examining the legal framework relevant to whistleblower protection for the intelligence community; and (2) assessing strengths and weaknesses in the current legislation. This research will evaluate the efficiency of the whistleblower provisions for the intelligence community.

Beginning in 2012, the U.S. Congress adopted a wide range of new legal provisions. Currently, the Intelligence Community Whistleblower Protection Act of 1998, the Whistleblower Protection Enhancement Act of 2012 (WPEA), the Intelligence Authorization Act for Fiscal Year 1990, the Espionage Act, the Central Intelligence Agency Act of 1949, the Presidential Policy Directive – 19, Executive Order 13526-Classified National Security Information provide the legal framework for employees who report about wrongdoings, abuse of power, and misconduct in the intelligence community.

To evaluate whether current laws provide sufficient protection for the intelligence community we explore the following questions: 1) what sort of proper channels exist for disclosing wrongdoings for whistleblowers?; 2) do the laws contain effective procedures to protect those federal employees from retaliation?

Under the Intelligence Community Whistleblower Protection Act of 1998 intelligence employees faced with unlawful practices have several channels for making disclosures [1, p. 1237]. These include the Office of the Director of National Intelligence, the Inspector General (IG) of the Intelligence Community, the Office of Special Counsel, and the Intelligence Committees of Congress. Likewise, the federal legislation provides several internal reporting mechanisms

for employees who consider it necessary to release classified information: 1) the Special Counsel; 2) the Inspector General; 3) and an agency or another employee designated by the head of the agency to receive such disclosures.

Nevertheless, a whistleblower from the intelligence community to unauthorized committees of Congress or the media can not only be harassed in the workplace and dismissed, but can even incur criminal liability under the Espionage Act of 1917. The provisions of the Espionage Act of 1917 do not contain an exemption from criminal liability for whistleblowers who release classified information of public interest.

While existing legislation broadly provides protection for internal disclosure, therefore, only one authorized external reporting mechanism exists, namely, the Congressional committees. Weak internal reporting mechanisms are particularly ineffective if the disclosure is related to wrongdoings by high-level officials. Though external disclosure to nongovernmental organizations and the media can remove the weaknesses of internal reporting mechanisms, the creation of an external reporting mechanism is a controversial question in the case of intelligence community.

In the view of IG, NSA, and CIA representatives, any leak to the public via NGOs, the traditional media, or new media can significantly harm national security. In particular, the disclosure of data pertaining to some classified national security programs can lead to the loss of millions of dollars, because after the information is released the program is no longer effective, so they must cease to operate. They argue that disclosure to the Intelligence Committees of Congress provides the correct balance between government accountability and national security [2, p. 241]. However, the weakness of this point is that limiting authorized disclosure to the Intelligence Committees of Congress, rather than including other members of Congress, seriously restricts the opportunity to provide the necessary oversight for the operation of the intelligence community. In addition, the Congress should also be under the oversight of society, so the absence of any mechanisms for making disclosures directly to the public in case of congressional inactivity is a serious danger for a constitutional regime. Furthermore, the advocates of speaking out directly to the public state that it is impossible to provide constitutional control for intelligence activity without the possibility of making disclosures to the public in special cases.

The threat of retaliation can have a chilling effect on employees who are thinking about reporting misconduct. Whistleblowers from the intelligence community state that current legislation does not provide adequate protection from retaliations [3].

The WPEA is subjected to criticism by NGOs, because it cannot ensure protection for the intelligence community. The WPEA's authors initially suggested the establishment of an Intelligence Community Whistleblower Protection Board, modeled on the Merit Systems Protection Board, with presi-

dentally-appointed board members charged with protecting intelligence employees from retaliation. However, that idea was rejected due to the danger of national security information being released, so the provisions enhancing the protection of intelligence employees were not included in the WPEA.

Therefore, enhancement of whistleblower protection largely has not improved protection of intelligence employees. As before, the legislation prohibits any whistleblowing directly to the public, and even in the case of the disclosure of classified information pertaining to the public interest, an employee is may be criminally liable under the Espionage Act of 1917. Moreover, current federal law does not provide an independent oversight body that could protect the intelligence.

In the last two decades many legal scholars, experts and attorneys from all over the world have focused on creating the best standards for whistleblower protection [4,5].

They state that accessible and reliable channels for reporting wrongdoing mean ensuring legal internal and external reporting mechanisms. Likewise, robust protection from all forms of retaliation should include: 1) providing full anonymity to those who disclose information anonymously; 2) setting up an independent oversight body that will investigate and stop any form of workplace retaliation for whistleblowing; 3) decriminalizing information release on matters of public interest [5].

Unfortunately the intelligence community and persons who make classified disclosures do not have any chance of preserving their confidentiality, and are defenseless in the face of workplace retaliation. Thus, in my view, the WPEA provisions that provide an opportunity for the preservation of anonymity of employees who make internal disclosures should also be extended to the intelligence community. Providing anonymity will increase the reporting of wrongdoing and abuses of power, and it should cut leaks to the media, because the possibility for the preservation of confidentiality is one of the reasons why national security whistleblowers prefer to report information directly to the media.

An important mechanism for robust whistleblower protection is the creation of an independent oversight body, modeled on the MSPB. Currently the internal mechanism providing protection from reprisals for the intelligence community exists under PPD-19. We share the opinions of experts who claim that the mechanism created under PPD-19 is an important step for the implementation of a whistleblower protection mechanism for the intelligence community. However, we also support the idea of the creation of an Intelligence Community Whistleblower Protection Board modeled on the MSPB [6], with presidentially-appointed board members, more independence from high level officials of the NSA and CIA, and more unbiased procedures for the consideration of whistleblower cases than the procedures that exist under PPD-19.

The crucial guarantee for whistleblower protection and government transparency is decriminalizing whistleblowing in the public's interest. Certainly, the

issue of decriminalizing acts that make classified information available to an unauthorized person is questionable if the claim that the information is of public interest is disputable. Under the Espionage Act of 1917, if an employee makes information pertaining to national security available to an unauthorized person she/he will be criminally charged even if this reveals serious wrongdoings, abuse of power, or any other information of interest to the public. In my view, the Espionage Act of 1917 should be amended and waive criminal liability for disclosure of classified information that reveals abuse of power, violations of law or other wrongdoings.

Therefore, the U.S. government adopted new bills that have significantly enhanced whistleblower protection in the last decade, including the WPEA. However, The WPEA does not extend coverage to the intelligence community. In the present context national security whistleblowers are not protected against all forms of workplace retaliations, bear criminal liability for disclosure to the media, and lack sufficient protection from criminal charge, or defense of their employee rights in a court.

Therefore, the following standards should be implemented into American laws: 1) preservation of confidentiality; 2) the possibility of using external reporting mechanisms directed to the public, if internal disclosure is not possible; 3) immunity for making available public interest information; and 4) the creation of an independent oversight body to protect whistleblowers from any form of retaliation [5]. The creation of a strong legal framework for whistleblower protection will be a reliable tool for overcoming serious abuse of power or wrongdoing. Ultimately, it will help to preserve the constitutional order in the U.S.

References:

1. Newcomb T. In form the cold: the Intelligence Community Whistleblower Protection Act of 1998 / Thomas Newcomb // *Administrative Law Review*. – 2001. – № 53. – P. 1235 – 1272.
2. Rosenzweig P. Whistleblowers, Leaks, and The Media: the First Amendment and National Security/ Rosenzweig P., McNulty T., Shearer E. – Printed in the U.S.: American Bar Association, 2014. – 296 p.
3. Former whistleblowers: open letter to intelligence employees after Snowden [electronic resource] / P. Kofod, T. Drake, D. Ellsberg, K. Gun, J. Radack, R. McGovern, C. Rowley // *Theguardian*. – Available online at: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/11/whistleblowers-open-letter-after-snowden-revelations>
4. Latimer P. Whistleblower Laws: International Best Practice / Paul Latimer, Aj BROWN // *the UNSW Law Journal*. – 2008. – № 31. – P. 766 – 794.
5. International Principles for Whistleblower Legislation. Best Practices for Laws to Protect Whistleblowers and Support Whistleblowing in the Public Interest / [Transparency International]. – Berlin: Transparency International, 2013. – 12 p.
6. WPEA under the Spotlight: Intelligence Community Whistleblower Protections Available online at: <http://mspbwatch.org/2012/05/21/wpea-under-the-spotlight-in-intelligence-community-whistleblower-protections>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОЩУВАННЯ ТА ПЕРЕРОБЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СИРОВИНИ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛИВА У США

АННА ПАСТУХ

*аспірант відділу проблем аграрного та земельного права
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

В сучасних умовах розвитку держав у світі важливе місце серед інших факторів посідає забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки. Усвідомлення пріоритетності цих напрямків забезпечення державної безпеки призвело до розвитку та просування політики і правового регулювання виробництва біопалива та вирощування сільськогосподарської сировини для цих потреб. Зацікавленість Сполучених Штатів Америки в розвитку виробництва біопалива спостерігається з 70-х років ХХ століття та набуває інтенсивності на початку 90-х років, коли виробництво біопалива починає розглядатися як спосіб зниження залежності від іноземної нафти і підвищення загальної безпеки держави. Політика в галузі виробництва біопалива починає орієнтуватися на отримання найбільш ефективних видів біопалива, створення нових видів палива, які могли б конкурувати з традиційними та на вирощування сільськогосподарської сировини з метою підтримки та зміцнення використання біопалива.

Одним з перших законодавчих актів, спрямованих на розвиток виробництва біопалива у США, став Закон про енергетичну політику 1992 року [1], в якому питанням біопалива присвячені розділи III-IV. Норми цих розділів містять загальні положення щодо альтернативних палив, вносять зміни до Закону про енергетичну політику та охорону природи 1975 року, надають визначення альтернативному паливу та встановлюють ряд керівних принципів і вимог, що спрямовані на оцінку ефективності подальшого нарощування виробництва біопалива. Наступним важливим законодавчим актом, який врегулював відносини щодо заохочення виробництва біопалива, став Закон про енергетичну політику 2005 року [2]. У нормах розділу IX цього Закону Міністру сільськогосподарства США та Міністру енергетики США доручено здійснити дослідження та розробку виробництва сировини за рахунок розвитку сільськогосподарських культур і систем землеробства, придатних для виготовлення сільськогосподарської сировини для перероблення на біопаливо, включаючи розробку передових методів отримання покращених спеціальних сільськогосподарських культур із заданими якостями, підвищеною продуктивністю, низькими вимогами до засобів захисту,

покращеною здатністю до перероблення, а також здійснити дослідження урожаю сировини, його обробки, транспортування і зберігання та стратегії інтеграції вирощування сировини для виробництва біопалива в існуючу систему використання земель, здійснення оцінки потенціалу земель для вирощування сільськогосподарської сировини, ґрунтів, водних ресурсів та інших екологічних умов. Міністру сільського господарства США також надано право на конкурсній основі надавати гранти сільськогосподарським виробникам різної величини, а також здійснювати пропаганду поширення використання біопалива та покладено обов'язок надати доповідь про економічний потенціал для Сполучених Штатів поширення виробництва і використання біопалива до 2025 року. Законом визначено також ряд податкових пільг та кредитів для виробників біопалива та Стандарт відновлюваних видів палива (RFS), яким встановлено обов'язок змішування моторного палива з біоетанолом та біодизелем. Стандарт було розширено Законом про енергетичну незалежність і безпеку 2007 року [3]. Крім того, згідно з цим актом, кількість біопалива, яку в США планують додавати до паливо-мастильних матеріалів, у 2022 р. зросте до 8 разів. Якщо співвіднести ці параметри з прогнозами на 2022 р., то на той час під вирощування “енергетичних” культур буде віднесено 40% орних земель [4, с. 12; 5].

Правове регулювання відносин щодо вирощування сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива у США здійснюється також за допомогою Законів про сільське господарство, які приймаються, як правило, кожні 5 років. В нещодавно прийнятому Законі про сільське господарство 2014 року [6] відносинам енергетики присвячений розділ IX, норми якого вносять численні зміни до Законів про сільське господарство 2002 та 2008 років. Законом визначається поняття біомаса, яке є основоположним поняттям для правового регулювання відносин щодо вирощування сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива. У загальному це будь-який органічний матеріал, що є доступним на поновлювальній основі та який включає сільськогосподарські культури, дерева, вирощені для отримання енергії, відходи деревини і деревні залишки, рослини (у тому числі водні рослини і трави), залишки, волокна, відходи тваринництва та інші відходи, жири, масла і мастила (в тому числі перероблені) та не включає папір і нерозділені тверді відходи.

Закон про сільське господарство 2014 року викладає в новій редакції Програму допомоги по вирощуванню сировини для біомаси (Biomass Crop Assistance Program – BCAP). Відповідальним за функціонування Програми є Міністр сільського господарства США, який забезпечує підтримку виробництва культур, придатних до перероблення на біоенергію у визначених районах програми, сприяє власникам сільськогосподарських та лісгосподарських угідь у вирощуванні, збору врожаю,

зберіганні та транспортуванні культур для їх використання на потужностях для переробки біомаси. Участь у Програмі передбачає створення районів програми (BCAP project area), для чого партнери проекту (група виробників та власник потужностей для переробки біомаси) подають Міністру сільського господарства США пропозицію, що включає опис земель та культур кожного з виробників, що входитимуть до пропонованого району програми BCAP, лист-зобов'язання власника потужностей для переробки біомаси про використання культур, що будуть вирощуватися в районі програми, доказ того, що потужності для переробки біомаси мають належний капітал та іншу необхідну інформацію. Під час обрання району програми BCAP Міністр сільського господарства США враховує заплановані обсяги вирощування культур і підтвердження того, що ці культури будуть використовуватися для цілей BCAP, обсяги біомаси з інших ресурсів, що доступні під час вирощування культур, очікуваний економічний ефект на пропонованій проектній ділянці, можливість для виробників та місцевих інвесторів бути співвласниками потужностей для переробки біомаси, частку участі починаючих фермерів та власників ранчо або соціально незахищених фермерів, вплив на ґрунти, водні та інші ресурси, підходи до вирощування біомаси, включаючи агрономічні умови, збір урожаю та його обробку, монокультурне чи багатокультурне виробництво та інші показники. Для затвердження районів програми BCAP кожен виробник укладає договір безпосередньо з Міністром сільського господарства США. Закон визначає обов'язкові умови для такого договору, серед них умова надання Міністру сільського господарства чи вищому навчальному закладу або іншій організації, визначеній Міністром, інформації, що здатна покращити вирощування культур та вплинути на розвиток технології перероблення біомаси, умова дотримання вимог збереження земель, здатних до ерозії, та водно-болотних угідь відповідно до законодавства США, умова наявності плану збереження земель, плану управління лісовими ресурсами чи аналогічного плану, а також інші додаткові умови, які Міністр сільського господарства США встановить як обов'язкові. Термін дії такого договору за Законом має становити не більше п'яти років для однорічних і багаторічних культур та п'ятнадцяти років для деревної біомаси.

Учасники програми BCAP відповідно до Закону можуть отримувати такі види виплат – установчі виплати, що надаються безпосередньо виробникам сировини для здійснення закладення та вирощування придатних для перероблення на біопаливо культур. Розмір установчих виплат складає 50% від вартості закладення багаторічних культур, але не більше 500 доларів за акр (750 доларів для соціально незахищених фермерів та власників ранчо), що покриває вартість насіння, посадку багаторічних культур та ін. Учасники можуть отримувати також щорічні

платежі, розмір яких визначається Міністром сільського господарства США. Такі платежі можуть бути скасовані, якщо вирощені культури використовуються для цілей, інших, ніж виробництво енергії на потужностях для переробки біомаси, вирощені культури доставляються на потужності для переробки біомаси та оплачуються власниками таких потужностей, виробник порушує термін дії договору або отримує третій вид виплат – плату за вирощування, збір врожаю, зберігання та транспортування культур. Цей вид виплат встановлюється на відносній основі і збільшується на один долар за кожен тонну, надану потужностям для переробки біомаси, але не більше 20 доларів за тонну і виплачується протягом 2 років. Загальний фонд програми VCAP складає 25 мільйонів доларів кожного року протягом 2014–2018 років.

США вважаються одним із світових лідерів у виробництві біопалива [7, с. 139], цьому сприяє також і ефективність законодавства у сфері вирощування сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива, адже воно врегулює весь ланцюг правовідносин – від закладення культур до перероблення сировини потужностями для переробки біомаси, встановлює ряд пільг та виплат для виробників сировини, орієнтоване на ринки збуту.

Список використаних джерел:

- 1 Energy Policy Act of 1992 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legisworks.org/GPO/STATUTE-106-Pg2776.pdf>
- 2 Energy Policy Act of 2005 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-109publ58/html/PLAW-109publ58.htm>
- 3 Energy Independence and Security Act of 2007 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-110publ140/html/PLAW-110publ140.htm>
- 4 Куди прямує біопаливна індустрія? / О. Золотарьова, Є. Шнюкова // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 4. – С. 10-20.
- 5 Thomas V.M., Choi D.G., Luo D. et al. Relation of biofuel to bioelectricity and agriculture: Food security, fuel security, and reducing greenhouse emissions // Chem. Eng. Res. Des. – 2009. – Vol. 87. – №9. – P. 1140-1146.
- 6 Agricultural Act of 2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-113publ79/html/PLAW-113publ79.htm>
- 7 Світові та національні тенденції інвестиційного розвитку виробництва біопалива / С. О. Заїка // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2014. – Вип. 150. – С.138-147.

**ГРОМАДЯНСТВО США:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ,
ЯВИЩЕ ЧИ “АМЕРИКАНСЬКА МРІЯ”?**

ІРИНА СОФІНСЬКА

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Анотація: У цій статті йдеться про концепцію громадянства, сутність, правову природу та основні способи його набуття у Сполучених Штатах Америки. Особливу увагу автор звертає на сутність громадянства за народженням у контексті ст. 2 ч. 1 п. 5 Конституції США 1787 р. щодо особи, яка може бути обраною Президентом США. Провівши аналіз релевантного законодавства США та судової практики Верховного суду США, варто наголосити, що громадянство є не лише реальним та ефективним зв'язком між державою та особою, а й правовим способом виразити всю повноту своєї особистої ідентичності.

Ключові слова: громадянство, набуття громадянства, громадянство за народженням, Сполучені Штати Америки, прецедентне право

Abstract: In this article I analyze merely the concept of nationality, its essence and legal nature, main modes of the acquisition of citizenship in the United States of America. Specifically here the author pays attention to the essence of citizenship by birth, declared in the U.S. Constitution 1787, Article II, section 1, where is declared that: “No person except a natural born Citizen shall be eligible to the Office of President”. This is a traditional U.S. constitutional requirement to a person eligible to serve as President of the USA. Having analyzed the relevant U.S. legislation and judicial practice of the U.S. Supreme Court, I should emphasize that citizenship is not only a ‘real and effective link’ between the state and the individual, but also a legal way to express the fullness of their personal identity.

Keywords: citizenship, acquisition of nationality, citizenship by birth, United States of America, precedent law

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями: Колись, у далекому 1915 році, Вудро Вільсон, 28-й Президент США, так окреслив мету набуття громадянства США: “Ми приїхали в Америку, самі чи в особі наших предків, щоби покращити ідеали людей, щоби змусити їх побачити прекрасніші речі, ніж вони бачили раніше, щоби вони позбулися тих речей, які їх розділяють і переконалися у тому, що їх об'єднує”. Класична концепція громадянства як “реального та ефективного зв'язку” між державою та громадянином, передбаченого у п. 23 рішення Міжнародного суду справедливості ООН у справі *Nottebohm* (Ліхтенштайн проти Гватемали) від 1955 року, у сучасному глобалізованому світі викликає чималий сумнів, однак, беззаперечно свідчить про вартість та важливість цього конституційно-правового та політико-правового інституту в “палітрі” актуальних умов та викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Варто відзначити, що протягом останніх щонайменше 20 років у США питання сутності та правової природи громадянства, основних способів його набуття, періодично, щонайменше кожні чотири роки, стає “гарячою темою для дискусії”. Зрозуміло, що у країнах Європейського Союзу, Канаді та у США можна відзначити детальне і ґрунтовне дослідження сутності громадянства та його правової природи, зважаючи на такі відомі у науковому колі імена, як Р. Баубюк, Р. Брубейкер, Дж.Г.Г. Вейлер, М. Вінк, Ю. Габермас, Т. Гаддлстоун, Ж.-Р. де Грот, Л. Джеймисон, С. Засен, К. Йопке, Т. Кассуго, В. Кимліка, Д. Костакопулу, С. Каррера, В. Мікулка, Л. Пілґрем, П. Спіро, А. Шахар, Г. Шнайдер і Дж. Шоу та інші. У США окремої уваги заслуговують “запеклі” дискусії науковців щодо поняття “громадянство за народженням” (citizenship by birth) у США. Глибокими і ґрунтовними дослідженнями виникнення та розвитку концепції громадянства США у такому конституційно-правовому контексті відзначаються, насамперед, Л. Босняк, П. Вейл, Д. Ебрехем, Дж. Істмен, К. Кічанг, Дж. Маскелл, Л.Р. Монк, П.Дж. Прайс, Дж. Реддінг, П. Спіро, С.Дж. Такер, Г.Дж. Чін та інші.

Основною метою даної статті є спроба проаналізувати під конституційно-правовим кутом зору інститут громадянства США, концепцію походження та застосування цього політико-правового “феномену”, основні етапи її еволюції. Поставлену мету можна досягнути за допомогою таких завдань: проаналізувати законодавство США та судову практику Верховного суду США, обґрунтувати особливості сучасних способів набуття громадянства США, а також окреслити переваги та недоліки основних способів набуття громадянства США в очевидному диполі держава–громадянин.

Виклад основного матеріалу:

Відповідно до щорічного рейтингу візових обмежень (Visa Restriction Index 2014: Global Travel Freedom at a Glance), здійсненого британською фірмою “Henley & Partners”, за підсумками першої половини 2014 року можна вважати набуття громадянства здійсненням своєї “американської мрії”, оскільки США виявилися однією із держав з найкращими показниками, оскільки їхнім громадянам гарантується безвізовий в’їзд у 174 з 218 країн світу, дані яких подані у рейтингу¹.

Громадянство США традиційно можна набути за народженням та за допомогою натуралізації. Набуття громадянства США за народженням (by birth) можна реалізувати на підставі застосування права ґрунту (jus soli) для осіб, які народилися на території США незалежно від громадянства батьків або права крові (jus sanguinis) для дітей громадян США, які народилися за

---

¹ Детальніше дивитися тут: <https://www.henleyglobal.com/international-visa-restrictions/>

кордоном. Застосування права ґрунту (*jus soli*) є законодавчо визначене прецедентним правом та підтвержене в чинному Акті про громадянство США від 1940 року. Набуття ж громадянства США шляхом натуралізації, зазвичай, можливе за допомогою таких варіантів: еміграція на підставі отримання Green Card, одруження з особою, яка є громадянином США, вступ до армії США тощо.

Вважається, що витоки концепції громадянства США можна знайти у законодавстві Вірджинії щодо громадянства та натуралізації 1779 та 1782 років, яке було написано губернатором Т. Джефферсоном та запроваджене Дж. Мейсоном. Акт про натуралізацію 1790 р. став першим законодавчим актом, який визначив правила набуття громадянства США, однак, його текст був змінений, поправлений та доповнений безліч разів. У 1802 р., ставши Президентом США, Т. Джефферсон запропонував прийняти федеральний закон, який би регулював механізм натуралізації.

Зокрема, тенденцію щодо застосування певних, чітко визначених, конституційно-правових засад ідентифікації особи можна простежити у ст. 2 ч. 1 п. 5 Конституції США 1787 р. щодо особи, яка може бути обраною Президентом США [6, с. 26]. У тексті вищезгаданої статті Конституції США сказано, що “жодна особа, крім громадянина за народженням (а *natural born Citizen*) або громадянина Сполучених Штатів на момент прийняття цієї Конституції, не може бути обрана на посаду Президента²...” [12, с. 4]. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує частина цього конституційного положення, де йдеться про “громадянина за народженням”, оскільки саме вона, на переконання багатьох вчених (а саме Ч. Гордона, С.Г. Даггін і М.Б. Коллінз, Р. Поста та В. Хена) вважається “найгіршим положенням та нерозгаданою загадкою Конституції США”, яка втілює в собі яскравий приклад “разючої несправедливості та небезпечної двозначності” [4, с. 137].

Найперше, потрібно зауважити, що дане положення увійшло в текст Конституції США відразу у 1787 році практично без обговорення між так званими “батьками-засновниками” США чи у Конституційному Конвенті і залишилося з того часу незмінним [4, с. 137]. Сенс цього положення ніколи не був розтлумачений Верховним Судом США чи будь-яким іншим федеральним судом США, однак, вважається, що слова та фрази, які вжиті у Конституції США, проте не розтлумачені офіційно, повинні бути прочитані “у світлі Британського прецедентного права”, зокрема у світлі рішення у *Calvin’s Case 1608 року* [9, с. 74].

Сама ж Конституція США була написана “мовою Британського прецедентного права” [13, с. 8]. Зокрема, про це, як приклад, згадав Верховний Суд США у справі *Minor v. Happersett* у 1874 р., розмірковуючи

---

² В оригіналі: “No Person except a natural born Citizen, or a Citizen of the United States, at the time of the Adoption of this Constitution, shall be eligible to the Office of President”

про те, що у Конституції США жодним словом не сказано, хто є громадянином за народженням, а саме положення стосується застосування прецедентного права часу заснування США [7, с. 5]. Верховний суд США та інші федеральні суди час від часу у своїх рішеннях згадують дане конституційне положення, але винятково для ілюстрації того, що відповідно до конституційної схеми США, натуралізований громадянин є рівним у статусі з громадянином за народженням у всіх відносинах, за винятком права бути обраним Президентом чи Віце-Президентом США [7, с. 2].

Ключова фраза вищезгаданого положення “громадянин за народженням” більше ніде в тексті Конституції США не згадується, а тому з погляду XXI століття невідомо, що саме мали на увазі “батьки-засновники” США, вписуючи цей “словесний штамп” в основний закон держави. Існує версія, що таке формулювання з’явилося вперше у тексті листа Дж. Джея до Дж. Вашингтона від 25 липня 1787 р., оскільки Дж. Джей висловлював певні побоювання (зокрема, у продовженні серії есе під назвою “Записки федераліста”), що представники багатих аристократичних чи королівських європейських родин після переїзду в Америку та отримання там громадянства зможуть претендувати на найвищу посаду у державі і тим самим знівелюють “довготривалу відданість” американській нації, суверенітет і незалежність США [6, с. 142].

За іншою думкою, ініціатором цього положення був А. Гамільтон, який небезпідставно наполягав на імплементації саме такого тексту, що у перспективі допоміг би уникнути “кабали, інтриг та корупції” і надати США конкретні політико-правові гарантії від впливу інших держав (про що у 1803 р. писав федеральний суддя С.Дж. Такер у своєму коментарі до словника Блекстоуна) [15, с. 316]. Даний “політичний натяк” стосувався всіх важливих державних посад нової держави. Проте, як стверджує А.Т. Прескот, завдяки Дж. Медісону до практично готового тексту Конституції США два дні пізніше без жодного обговорення було додане положення, яке стосувалося лише вимоги “громадянства за народженням” до кандидатів на посаду Президента та Віце-Президента США.

Саме тому, дане положення і досі викликає чимало зауважень та потребує логічного роз’яснення з огляду щонайменше на плинність часу та глобалізацію. Очевидно, що саме це і стало поштовхом до підготовки поправок у 2004 р., коли були запропоновані чотири резолюції щодо внесення змін до Конституції США з огляду на надання натуралізованим громадянам США можливості претендувати на посаду Президента, проте без явного успіху.

Протягом останніх ста років дане положення неодноразово ставало “правовим гальмом” для фінального звершення політичної кар’єри багатьох державних діячів США. Як стверджують науковці, саме таке положення щоразу (кожні 4 роки) застерігає майже 13 млн. американців від бажання претендувати на найвищу посаду в США, зокрема, варто згадати

про колишніх Державних секретарів США, натуралізованих громадян США, Г. Кіссінджера та М. Олбрайт, колишнього губернатора Каліфорнії А. Шварценегера, колишнього губернатора Мічігану Дж. Гренгола та сенатора від Юти О. Геча [4, с. 139].

Відповідно до повідомлення у виданні “Нью-Йорк Таймс” від 11 липня 2008 р., наступною “жертвою” цього положення (беручи до уваги ґрунтовний, проте доволі обережний, аналіз проф. Г.Дж. Чіна та спільний меморандум Трайба-Олсона) став сенатор від Арізони та “друг України” Дж. МакКейн, номінований Республіканською партією США на кандидата на посаду Президента США у 2000 та 2008 роках [2, с. 41]. Іншими, політичними “спекуляціями” на цю тему, вважають питання щодо місця народження сенатора від Іллінойсу Б. Обама, номінованого Демократичною партією США на кандидата на посаду Президента США та обраного у 2008 р. і переобраного у 2012 р. на найближчі чотири роки.

Тут варто згадати про безрезультатний позов М. Блера Сайблі, поданий у червні 2012 р. до Вищого суду Округу Колумбія, про визнання Б. Обама нелегітимним кандидатом на посаду Президента США у зв’язку з відсутністю конституційної кваліфікаційної вимоги наявності “громадянства за народженням”. Також, одним із найбільш відомих осіб, які відмовилися визнати американський штат Гаваї місцем народження Б. Обама і відповідно оспорювали його відповідність традиційній кваліфікаційній вимозі конституційного положення про наявність “громадянства за народженням” для кандидата на посаду Президента США був американський бізнесмен та філантроп Дональд Трамп.

Зовсім нещодавно, під своєрідним сучасним американським конституційно-правовим “рентгеном” опинилися ймовірні “висуванці” від Республіканської партії США на кандидатів у Президенти США губернатор Луїзіани Боббі Джіндал та сенатор від Флориди Марко Рубіо, оскільки вони обоє мають “емігрантське” походження та подвійне громадянство. Боббі Джіндал (батьки – індійські емігранти) та Марко Рубіо (батьки – кубинські емігранти), обидва вважаються ймовірними кандидатами, номінованими Республіканською партією США на кандидатів у Президенти США, народилися на території США, тому отримали американське громадянство згідно із принципом ґрунту, від батьків-емігрантів за принципом крові вони отримали громадянство Індії та Куби відповідно.

Однак, вважаємо доцільним у конституційно-правовому контексті дослідження застосування вимоги наявності “громадянства за народженням” для кандидатів у Президенти США звернути увагу на ще одного, найбільш ймовірного та потенційного “висуванця” республіканців, сенатора від Техасу Рафаеля Едварда “Теда” Круза, уродженця Канади кубино-американського походження, який за повідомленням газети “Dallas Morning News” “не має нічого проти Канади, вважає себе американцем за

народженням, сенатором США і є переконаним, що повинен позбутися подвійного (у цьому випадку канадського) громадянства і залишити лише одне – американське”³. Як відомо дану обіцянку він виконав у 2014 році.

Доцільно зазначити, що і надалі суперечка у конституційно-політико-правовому полі, зокрема щодо “громадянства за народженням” Теда Круза, триває. Навесні 2015 року до неї “долучилися” Б. Акерман, М. Апуццо, П. Клемент, Дж. Маскелл, П. Спіро, Г. Дж. Чін, розмірковуючи не лише про роль британського конституціоналіста Фр. Бекона у вищезгаданій *Calvin’s Case* 1608 р. чи звіт лорда Кука щодо цієї справи, а й зсилаючись на положення трактатів американських вчених А. Портера Морзе “Громадянство за допомогою натуралізації” 1881 р. та Пр. Вебстера “Про закон про громадянство у США” 1891 р., та наголошуючи на вартості політико-філософського трактату швейцарського філософа Е. де Ваттеля “Право націй або принципи природного права” 1758 р., оскільки час президентських виборів США у 2016 р. невблаганно наближається⁴.

До тепер, на переконання багатьох вчених (а саме К.С. Логман та Дж. Маскелла) інтерпретація цього конституційно-правового положення щодо “громадянства за народженням” залишається як *tabula rasa*. Навіть незважаючи на всі численні спроби його роз’яснення та сутність 14-ої поправки до Конституції США, запропонованої конгресменом-республіканцем від Огайо Дж. Бінгемом та прийнятої Конгресом США у 1866 році щодо застосування *jus soli* (права ґрунту) як основного принципу набуття громадянства *ipso facto* [8, с. 5]. До речі, першим штатом, який ратифікував 30 червня 1866 року цю поправку, став Коннектикут.

Ймовірно ця поправка стала політико-правовою реакцією на рішення Верховного суду США у справі *Dred Scott v. Sandford* (1857 р.), яке, на думку багатьох американських фахівців, є загальновизнане “найгіршим рішенням Верховного суду США”, яке узаконило неможливість набуття громадянства США афроамериканцями, посиливши їхню безправність, як рабів [6, с. 892]. Лише два роки пізніше, а саме 9 липня 1868 р., після низки компромісних заходів та специфічної дочасної ратифікації поправки 28 штатами, Державний секретар В. Сьюард засвідчив, що вона стала частиною Конституції. Протягом наступних майже ста років її ратифікували ще 9 штатів США (останнім з них 30 березня 1976 року став штат Кентуккі).

Вищезгадана 14-а поправка до Конституції США взагалі не оперує поняттям “громадянство за народженням”, а передбачає у ч. 1 ст. 1, що “всі особи, народжені або натуралізовані у США, і в наслідок цього підпадають

³ Детальніше дивитися тут: <http://trailblazersblog.dallasnews.com/2014/06/no-canada-sen-ted-cruz-has-formally-shed-his-dual-citizenship.html>

⁴ Детальніше дивитися тут: <http://opiniojuris.org/2015/03/22/is-ted-cruz-a-natural-born-citizen/> чи тут: <http://people.mags.net/tonchen/birthers.htm#appendix3>

під їхню юрисдикцію, є громадянами США і того штату, в межах якого вони проживають” [12, с. 7]. Класичний приклад застосування положень вищезгаданої поправки можна простежити у справі *United States v. Wong Kim Ark* (1898 р.), народженого у Каліфорнії від батьків, китайських емігрантів, які не були громадянами США [4, с. 146]. Аналіз тексту вищезгаданої поправки дає усі підстави стверджувати, що громадянами США за народженням вважаються всі особи, народжені на території США незалежно від раси чи кольору шкіри конкретної особи [5, с. 471]. Однак, вважаємо необхідним наголосити, що ця поправка не скасовує положення ст. 2 ч. 1 п. 5 Конституції США. Єдине, що є цілком очевидно, це те, що “будь-хто, хто набув громадянство після народження в результаті натуралізації не є громадянином за народженням” [11, с. 22].

Іншим цікавим прецедентом у контексті застосування конституційно-правового інституту громадянства є рішення Верховного суду США у справі *Elk v. Wilkins* (1884 р.), в якому йшлося про те, що діти американських індіанців, народжені на території США, не є громадянами США за народженням (саме таке трактування існувало у США до прийняття Акту про громадянство американських індіанців у 1924 р.).

Дебати про можливість американців (особливо натуралізованих громадян США) зберегти подвійне чи навіть множинне громадянство виникли не сьогодні. Зокрема, Т. Рузвельт, 26-й Президент США, висловлюючи певну антипатію, назвав подвійне громадянство “очевидним абсурдом”, оскільки вважалось, що його наявність провокує в особи роздвоєння почуття вірності. Однак, час стирає стереотипи. Американські вчені-конституціоналісти переконані, що саме завдяки рішенням Верховного суду США у справі *Afroyim v. Rusk* (1967 р.) були відкриті “двері” у США для подвійного громадянства, попередньо “закриті” рішенням Верховного суду США у справі *Perez v. Brownell* (1958 р.). Зокрема, висловлюючи свою окрему думку до останнього вищезгаданого рішення, Голова Верховного суду США Ерл Воррен написав, що “громадянство є основним правом людини, яке є нічим іншим, ніж право мати права” [14, с. 899].

Проаналізувавши законодавство та судову практику Верховного суду США, ми дійшли висновку, що громадянство США в значній мірі було засноване на почутті вірності, а тому наявність подвійного чи навіть множинного громадянства хоч і передбачає наявність певних переваг, однак не відповідає моральним та конституційно-правовим засадам життєдіяльності американської держави та суспільства, є загрозою для національної безпеки та суверенітету. Варто наголосити, що серед американських вчених-конституціоналістів є й такі, які глибоко переконані у тому, що наявність подвійного чи навіть множинного громадянства не є жодною небезпекою, не передбачає необхідність вибирати між національною ідентичністю країни народження (проживання) та країни походження, а

відповідає сучасним викликам глобалізованого світу і виражає всю повноту особистої ідентичності. Очевидно, США тут не повинні бути винятком.

Незважаючи на такі різновекторні думки, варто зауважити, що вважаючи громадянство США “значним привілеєм” і першим кроком до здійснення “американської мрії”, вітається його набуття саме тими особами, які знають англійську мову, історію та традиції США, розуміють їхні демократичні цінності та поважають їхнє суспільство, готові виконувати суспільні вимоги та обов’язки.

Список використаних джерел:

1. Clement, P. and Katyal, N. On the Meaning of “Natural Born Citizen” // *Harvard Law Review Forum*, Vol. 128, 2015. – pp. 161–164.
2. Chin, G.J. and Rogers, J.E. Why Senator John McCain Cannot Be President: Eleven Months and a Hundred Yards Short of Citizenship. *Arizona Legal Studies: Discussion Paper No. 08-14*; August 2008. – 62 p.
3. Eastman, J.C. From Feudalism to Consent: Rethinking Birthright Citizenship // *Legal Memorandum*, No. 18, March 30, 2006. – 8 p.
4. Friedman, L. An Idea Whose Time Has Come – The Curious History, Uncertain Effect, And Need For Amendment Of The “Natural Born Citizen” Requirement For The Presidency. *Saint Louis University Law Journal*, Vol. 52, 2007. – pp. 137–150.
5. Han, W. Beyond Presidential Eligibility: The Natural Born Citizen Clause as a Source of Birthright Citizenship. *Drake Law Review*, Vol. 58, No. 2, 2010. – pp. 457–480.
6. Heringa, A.W. and Kiiver, Ph. *Constitutions compared: an introduction to comparative constitutional law*. Intersentia: Antwerp–Oxford–Portland, 2009. – 323 p.
7. Maskell, J. Qualifications for President and the “Natural Born” Citizenship Eligibility Requirement. *Congressional Research Service*, November 14, 2011. – 53 p.
8. Monk, L.R. Birth Rights: Citizenship and the Constitution // *Constitutional Spotlight Series*, Issue 2, January 2011. – 15 p.
9. Price, P.J. Natural Law and Birthright Citizenship in Calvin’s Case (1608) // *Yale Journal of Law & the Humanities*: Vol. 9: Iss. 1, Article 2. – pp. 73–145.
10. Pryor, J.A. “The Natural-Born Citizen Clause and Presidential Eligibility: An Approach for Resolving Two Hundred Years of Uncertainty”. *Yale Law Journal*, Volume 97, 1988. – pp. 881–899.
11. Solum, L.B. Originalism and the natural born citizen clause. *107 Michigan Law Review First Impressions*, Vol. 107, 2008. – pp. 22–30.
12. *Sources of Constitutional Law: selected Provisions from Constitutions and Fundamental Legislation of the United States, France, Germany, The Netherlands and The United Kingdom* / edited by Philipp Kiiver. Europa Law Publishing, 2008. – 98 p.
13. Spiro, P.J. A New International Law of Citizenship // *105 American Journal of International Law* 694, 2011. – 94 p.
14. Spiro, P.J. The (Dwindling) Rights and Obligations of Citizenship, *21 William & Mary Bill Rights Journal* 899, 2013. – pp. 899–923.
15. Tucker, St.G. *Blackstone’s Commentaries: With Notes of Reference to the Constitution and Laws of the Federal Government of the United States and of the Commonwealth of Virginia*. 5 vols. Philadelphia, 1803. Reprint. South Hackensack, N.J.: Rothman Reprints, 1969.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВОЇ СИСТЕМИ США

ТЕТЯНА СУПРУН

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету державної податкової служби України*

Анотація. В статті розглядається та аналізується судова система Сполучених Штатів Америки. Розмежовується ієрархія судів, їх повноваження та історія виникнення. Визначено умови їх функціонування та сферу дії.

Ключові слова: система судів, Верховний суд, апеляційний суд, окружні суди, спеціалізовані суди, межі повноважень, судова система.

Summary. In article the judicial system of the United States of America is considered. Analyzed, the hierarchy of the courts, their powers and history of emergence is differentiated. Conditions of their functioning and a condition of actions are defined.

Key words: system of courts, Supreme Court, appellate court, district courts, specialized courts, sphere of powers, judicial system.

Сполучені Штати Америки – лідер світової економіки, країна, яка за рівнем та масштабами розвитку значно випереджає будь-яку з інших розвинених держав. В сучасних правових і демократичних умовах суд є невід’ємною складовою частиною системи правового захисту особи, її прав та свобод. Судова влада є однією з трьох гілок влади, діяльність якої спрямована на забезпечення соціальної стабільності та режиму законності в державі. За таких умов, нами пропонується розглянути особливості судової системи зазначеної країни.

Актуальність запропонованої теми зумовлена необхідністю проведення науково-теоретичного дослідження судової системи США, зокрема аналізу зарубіжного досвіду, що дозволить визначити переваги та недоліки організації та функціонування цієї гілки влади та можливості впровадження її у вітчизняному законодавстві.

Теоретичною основою роботи стали праці українських та американських вчених: І.А. Алебастрова, Б.А. Барабаш, Ч. Бірда, Г.Г. Бойченка, О.Ф. Ведернікова, Дж. Грінберга, К.Ф. Гуценка, Р. Давида, Дж.П. Джонса, В.М. Калашникова, В.С. Макарчука, Б.С. Нікіфорова, Г.В. Перрі-Мол., Л. Фрідмена, О.О. Шевченка та інших.

Конституція США (ст. 3), встановлює: “Судова влада Сполучених Штатів, здійснюється Верховним судом та тими нижчими судами, які будуть час від часу засновуватися Конгресом” [2, с. 35].

Керуючись цим формулюванням, Конгрес розділив країну на округи та в кожному з них заснував федеральні суди. Звідси починається нинішня система судів: Верховний суд, 11 апеляційних судів, 91 окружний суд і 3 суди зі спеціальними повноваженнями. Конгрес на сьогодні зберіг право створювати та ліквідовувати федеральні суди, як і визначити

кількість судів у федеральній системі судочинства. Однак, він не може ліквідувати Верховний суд [4, с. 59-61].

Вищою судовою інстанцією Сполучених Штатів та єдиним судом, створення якого передбачене Конституцією є Верховний суд США. Рішення Верховного суду не підлягають апеляції в жодному іншому суді. Конгрес має право встановлювати кількість суддів Верховного суду і в певних межах вирішувати, які справи підлягають розгляду в ньому, але він не може змінити тих прав, які надані Верховному суду самою Конституцією.

З моменту створення Верховного суду, майже 200 років тому, в ньому змінилося лише сто суддів. У своєму початковому вигляді Верховний суд складався з голови та 5 членів суду. Протягом останніх 80 років кількість суддів змінювалася, доки в 1869 році не був затверджений кінцевий склад: голова та 8 членів Верховного суду. Голова очолює суд, але при прийнятті рішень він має лише один голос, як і будь-який з членів суду [3].

Особиста юрисдикція Верховного суду поширюється тільки на дві галузі: випадки, які стосуються вищих посадових осіб іноземних країн, і випадки, коли одна зі сторін – штат. Усі інші справи потрапляють на розгляд Верховного суду тільки шляхом апеляції з нижчестоящих судів.

З кількох тисяч справ, які реєструються кожен рік. Суд зазвичай розглядає приблизно 150. Більшість випадків пов'язана з інтерпретуванням законів або наміру Конгресу при прийнятті закону. Однак значна частина роботи Верховного суду складається з визначення того, чи відповідає Конституції діяльність законодавчої або виконавчої влади. Право такого юридичного контролю не було спеціально зумовлено Конституцією. Це положення було визначено самим Верховним судом через його читання Конституції.

Апеляційні суди були створені в 1891 році як проміжна інстанція між Верховним судом США і окружними судами. В даний час існує 13 апеляційних судів: один у федеральному окрузі Колумбія, 11 – в кожному з апеляційних округів, що охоплюють територію від 3 до 10 штатів і мають свій офіційний номер, і, нарешті, встановлений в 1982 році Апеляційний суд федеральної юрисдикції, який розглядає скарги з митних і патентних справ і скарги на рішення Претензійного суду. Перші 12 апеляційних судів розглядають скарги на вироки і рішення окружних судів, на ухвали деяких адміністративних органів, якщо в них убачається порушення правових норм, а також видають накази з певних питань як суд першої інстанції. У зв'язку з істотним збільшенням числа справ, що розглядаються апеляційними судами (майже в 10 разів за період 1960- 1980 рр.), в них були різко обмежені або зовсім відмінені виступи сторін і прийняті інші заходи для прискорення процедури [4, с. 59-61].

Окружні суди – основна ланка федеральної судової системи. Вся територія країни поділена на округи з урахуванням меж між штатами, тому в одному штаті є від 1 до 4 округів. Відповідні окружні суди створені також на 4 інших територіях США. Всього на даний час нараховується

95 окружних судів. Вони розглядають у першій інстанції цивільні і кримінальні справи, що входять в компетенцію федеральної юстиції, а також скарги на дії адміністративних відомств. Кримінальні справи і цивільні позови у більшості категорій справ з сумою позову понад 20 дол. слухаються з участю присяжних, якщо на цьому наполягає обвинувачений або позивач. При окружних судах функціонують федеральні магістрати (ця посада встановлена в 1968 році). Вони займаються в основному підготовкою справ до слухання і контролем за виконанням присуджень. Магістрати мають право самостійно розглядати кримінальні справи по звинуваченню в малозначних злочинах, якщо ті караються позбавленням волі на строк до одного року і штрафом до 1 тис. доларів, проте за умови, що обвинувачений не наполягає на розгляді його справи суддею окружного суду. В 1978 році при кожному з окружних судів (як їх додаткові органи) були встановлені суди у справах про банкрутства, яким доручений розгляд цієї вельми численної категорії справ. Скарги на їх рішення, як правило, направляються в окружний суд [3].

Разом із системою загальних судів існує декілька спеціалізованих федеральних судів.

Спеціальними судами є:

– Претензійний суд (U.S. Court of Federal Claims) – створений у 1855 році для розгляду майнових претензій приватних осіб до уряду США. Розглядає справи щодо: 1) грошових претензій, які не стосуються податкових зобов'язань та обґрунтовані положеннями Конституції, законів, нормативних актів Президента й уряду США; 2) позовів про невиконання чи неналежне виконання контрактів, укладених між урядом і фізичними чи юридичними особами; 3) позовів про незаконне обмеження права власності як порушення V поправки до Конституції; 4) питання про порушення авторського та патентного права; 5) претензій індіанських племен до уряду про порушення меж їхніх територій та про сплату на їхню користь компенсації за шкоду, заподіяну їхнім землям і резерваціям.

Згодом йому стали підсудні справи про оспорювання проведення тендерів (згідно з федеральним законом 1982 році), спори щодо грошових виплат (до 20 тис. доларів) особам, котрі постраждали під час Другої світової війни (Акт про громадянські права 1988 році), спори про виплату (до 25 тис. доларів) особам, які постраждали від вакцинації, здійсненої за рішенням Державної адміністрації, звернення фізичних і юридичних осіб про захист рослин. Суд складається з 7 суддів, призначених Президентом США, один з яких – головний, і 15 комісіонерів, які діють як судді, що розглядають справу по суті;

– Податковий суд США (U.S. Tax Court). У 1924 році було засновано Податкову апеляційну колегію – незалежний федеральний орган виконавчої влади, до якої платники податків оскаржували нормативні акти податкових відомств про заборгованість за податковими платежами без попередньої оплати і наступних позовів про відшкодування. В 1942 році її

перейменували на Податковий суд США, але зміна назви не супроводжувалася змінами правового статусу аж до 1969 р., коли йому надали правового статусу федерального апеляційного суду. Податковий Суд розміщений у м. Вашингтон, але здійснює виїзні засідання в 60-ти містах. Основна функція Податкового суду США – перегляд нарахування суми податкових заборгованостей за зобов'язаннями платників податків, які можуть бути оскаржені, якщо: 1) заборгованість визначена відповідним податковим відомством; 2) про це повідомлені платники; 3) платник подав до цього суду позов у визначений строк. Сторони у справі та суд повинні дотримуватися зазначених процесуальних правил. Суд може відмовити у розгляді позову, навіть коли немає правових підстав для цього. Податковий суд США складається з 19-ти суддів, яких призначає Президент за погодженням Сенату строком на 15 років. Окрім цих суддів, у складі Суду діють спеціальні процесуальні судді (тобто, судді-магістрати), що можуть ухвалювати рішення у справах, ціна позову в яких не перевищує 10 тис. доларів, розглядати інші справи та виносити проект рішення. Після цього матеріали справи й проект рішення передаються судді, який може погодитись з його думкою чи відхилити її;

– Суд у справах зовнішньої торгівлі (U.S. Court of International Trade) – складається з 9 суддів, слухає справи про притягнення до відповідальності винних у порушенні федерального митного законодавства. Його місцезнаходження – м. Нью-Йорк, але може засідати у кожному портовому місті США або на території інших держав, якщо це узгоджено з урядом США та відповідною країною чи багатосторонніми міждержавними договорами. Цей Суд компетентний розглядати: 1) скарги на всі рішення уряду США, інструкції федеральних відомств про заборону імпорту визначених товарів; 2) претензії суб'єктів міжнародної торгівлі щодо виконання договорів; 3) скарги про порушення вимог законів щодо протекціоністської політики уряду на користь суб'єктів міжнародної торгівлі США (їхніх громадян і юридичних осіб, зареєстрованих як американські). Справи цього суду розглядає суддя одноособово, але якщо необхідно визначити конституційність актів або діяльності, виникає необхідність керуватись положеннями федерального законодавства чи якщо справа має загальнодержавне значення, привертає увагу громадськості, то Голова Суду призначає слухання справи у складі трьох суддів;

– Адміністративні суди – розглядає спори, пов'язані з конкретними федеральними законами, включаючи питання соціального забезпечення, імміграції, праці;

– Суд із федеральних позовів – розглядає справи, пов'язані з монетарними позовами до уряду США;

– Військові суди: Апеляційний суд США у Збройних силах (U.S. Court of Appeals for the Armed Forces) – розглядає апеляційні скарги на рішення військових судів; Апеляційний суд США у справах ветеранів (U.S. Court of Appeals for Veterans Claims) – розглядає скарги колишніх

військовослужбовців на рішення Адміністрації у справах ветеранів щодо грошових виплат. Згідно з законом “Про військову юстицію” 1968 році, було створено суди військового нагляду як суди першої інстанції при Міністерстві оборони, військово-повітряних силах і військово-морському флоті. Суд США у справах ветеранів, вирішуючи справи колишніх військовослужбовців до адміністрації у справах ветеранів про сплату грошових виплат, здійснює тлумачення положень федерального законодавства, визначає відповідність рішень цієї адміністрації його вимогами, встановлює юридичні факти. Суд може визнати неконституційними рішення, висновки, правила, прийняті адміністрацією, якщо вони порушують конституційні та законні права особи, винесені з порушенням юрисдикційних повноважень, чи процесуальних норм;

– Суд з нагляду за іноземною розвідувальною діяльністю (Foreign Intelligence Surveillance Court) – суб’єктом звернення до нього є Генеральний прокурор США (US Attorney General) про надання дозволу на встановлення апаратури підслуховування та відео-фіксації в інтересах національної безпеки. Суддями цих судів є судді інших федеральних судів, яких призначає Головний суддя США на час розгляду справи;

– Суди з питань банкрутства – в межах федеральних районних судів почали створювати в 1978 році Розглядають питання: 1) визнання суб’єктів підприємницької діяльності банкрутами; 2) оскарження дій урядових органів влади, юридичних або фізичних осіб, що своїми нормативними актами чи діями створили умови, що призвели до банкрутства; 3) оскарження порядку й інших дій у процесі реалізації майна осіб, визнаних банкрутами тощо. Ця категорія справ розглядається на підставі норм федерального законодавства, але судді можуть керуватися законами штату, на території якого виник спір. Рішення цих судів можуть переглядати федеральні окружні суди, апеляційні суди чи спеціальні засідання суддів відповідних судів [1, с. 80].

Суддів спеціалізованих судів (за винятком Суду США у справах зовнішньої торгівлі та Суду з нагляду за іноземною розвідувальною діяльністю) називають “суддями першої статті Конституції”, а ці суди – “судами першої статті”. На відміну від федеральних суддів, які призначені в суди загальної юрисдикції, суддів спеціалізованих судів призначають на визначений термін, наприклад, судді Апеляційного суду США у Збройних силах – на 15 років, а судді судів у справах про банкрутство – на 14 років. Зазначене, однак, суперечить положенням статті 3 Конституції США (1787 року) проте, федеральні судді займають свої посади “до часу, поки поведуть себе бездоганно”.

Невід’ємною частиною судової системи є інститут суду присяжних. Він з’явився в Англії понад 600 років тому і вважався великим досягненням системи визначення вини і судового розгляду. До складу суду присяжних входить 12 осіб. Конституція гарантує обвинуваченим участь присяжних у судових процесах у всіх кримінальних справах. Присяжні, від

вердикту яких залежить результат судового розгляду, добираються як представниками захисту, так й обвинувачення. В американській юридичній літературі цей процес визначається терміном “скирдування присяжних”. Такий підхід гарантує добір тільки “надійних” громадян для роботи в суді присяжних. За свідченням правознавців Дж. Ейзенштейна і Г. Джекоба, “ця практика, безумовно, неконституційна, але вона повсюдно застосовується, бо її слушність не піддається сумніву” [5, с. 33-35].

Проте, допускаючи добір присяжних тільки за соціальною ознакою, ігноруючи інші їх характеристики, суспільство суттєво обмежувало конституційне право громадян на рівний захист. Симптоматичним було рішення Верховного суду США 1880 року, яким був визнаний незаконним добір присяжних на процесі, де підсудними були афроамериканці. Тоді зі складу присяжних виключили всіх афроамериканців і тим самим, на думку Верховного суду, позбавили підсудних права на рівний захист. Між тим, в останні роки спостерігається деяке послаблення значення інституту суду присяжних. Це відбувається у зв'язку з поширенням практики так званих “судових угод”, тобто домовленостей між сторонами процесу в присутності судді. Якщо під час зустрічі сторони досягають компромісу, то суддя вносить вердикт без участі присяжних.

Враховуючи вище викладене, можна зробити висновок, що суди в США має велике значення і наділені широким обсягом компетенції. Роль суду настільки значна, що навіть державу систему називають “правління суддів”, а американську націю – найсильнішою до судового позову. Суди штатів здійснюють юрисдикцію незалежно один від одного, де особливого значення займає прецедентне право.

Таким чином, судова система США перебуває на стадії змін, а деякі з її інститутів хоча і є традиційними для даної системи, але визнаються вченими та практиками як такі, що потребують ліквідації, або суттєвого реформування.

Список використаних джерел:

- 1 Калганова О.А., Супрун Т.М. Історія держави і права зарубіжних країн (у визначеннях і схемах): Навчальний посібник. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2014. – 104 с.
- 2 Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки: Посібник для всіх: пер. з англ / Д.П. Каррі // – К.: Веселка, 1993. – 192 с.
- 3 Тюріна О.В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика); Навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Тюріна – К.: КНТ, Видавничий дім “Скіф”, 2008. – 96 с.
- 4 Шишкін В.І. Спеціальні федеральні суди США / Віктор Іванович Шишкін // Право України. – 1995. – №5–6. – С. 59-61.
- 5 Шишкін В.І. Судова система штатів у США // Віктор Іванович Шишкін // Право України. – 1995. – №7. – С.33-35.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО (на прикладі Сполучених Штатів Америки)

МАРІЯ ТЕЛИЧКО

*аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету "Львівська політехніка"*

Правове регулювання відносин у сфері державної реєстрації прав власності та інших речових прав на нерухоме майно, його визнання з метою належного правового захисту має важливе значення для розвитку ринкових відносин у будь-якій державі, основою яких є створення умов для успішного функціонування ринку нерухомого майна та залучення інвестицій в економіку. Саме державна реєстрація має стати важливим чинником гарантування прав власників, володільців та користувачів, забезпечувати офіційне та юридичне закріплення державою прав особи на нерухоме майно.

Саме ефективною захисною спрямованістю й природою нерухомих речей, властивості яких потребують дієвих механізмів охорони прав власників такого майна, пояснюється особливе місце державної реєстрації в обороті нерухомого майна.

Правове регулювання інституту державної реєстрації прав на нерухоме майно в Україні є недосконалим, характеризується численними суперечностями. А вже з 1 січня 2013 року у нашій державі почала діяти нова система державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Це значно ускладнює реалізацію механізмів визнання та підтвердження прав на об'єкти нерухомого майна шляхом їх державної реєстрації, адже сфера реєстрації в Україні майже не піддавалася суттєвим видозмінам за весь час існування незалежної української держави. Як наслідок, ускладнюється обіг нерухомості в цілому.

Досвід Сполучених Штатів Америки у сфері розбудови системи реєстрації речових прав на нерухоме майно може стати корисним для окреслення подальших шляхів вдосконалення вітчизняної системи реєстрації, а також посприяти виявленню недоліків функціонування вітчизняної системи реєстрації.

Метою даної доповіді є сприяти подальшій розробці ефективного механізму державної реєстрації в Україні та вдосконалити правове регулювання цього процесу шляхом дослідження системи реєстрації у Сполучених Штатах Америки, ознайомлення з передовим досвідом у сфері реєстрації прав і запровадження найбільш ефективних організаційних та технологічних рішень у вдосконаленому вигляді в вітчизняній системі реєстрації.

При вдосконаленні законодавства України у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, необхідно враховувати рішення щодо оптимізації цього процесу, які пропонуються зарубіжною правовою наукою. Система реєстрації речових прав на нерухоме майно Сполучених Штатів Америки викликає як науковий, так і практичний інтерес, адже є кардинально іншою від тої, яка побудована в Україні.

Єдиного органу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в США не існує. Переважна більшість реєстраційних послуг надається на рівні штату та на місцевому рівні. The Office of the Federal Register (OFR) здійснює реєстрацію та доступ до федеральних законів, документів президентської адміністрації, адміністративних регуляторних документів, даних про федеральні організації, програми та діяльність. Служба забезпечує швидкий доступ до інформації про основні дії виконавчої влади та Конгресу. Консультування щодо порядку реєстрації бізнесу займається U.S. Small Business Administration. Проте основну діяльність щодо реєстрації бізнесу здійснюють на рівні штатів, наприклад, в Орегоні це Business Registration Services Oregon. Реєстрацією актів цивільного стану, речових прав на нерухоме майно займаються відповідні органи на рівні штатів [1].

Правовий режим нерухомості в США регулюється передовсім законодавством окремих штатів, а також нормами загального права США (common law). Відповідно, кожен штат встановлює власний правовий режим нерухомого майна, у тому числі щодо порядку його реєстрації, який може суттєво відрізнитися. Загалом, право власності на нерухоме майно переходить до покупця у момент передачі майна, який здійснюється на підставі загальних норм цивільного права, а не у момент державної реєстрації. Укладення правочинів щодо нерухомості регулюється загальними нормами контрактного права (Contract law). З метою уникнення шахрайства у сфері цивільного обороту нерухомого майна угоди купівлі-продажу нерухомості мають бути укладені в письмовій формі.

Разом з тим, слід відзначити, що законодавство більшості штатів США передбачає необхідність окремого оформлення та реєстрації переходу права власності на нерухомість (conveyance). Оформлення переходу права власності на нерухоме майно здійснюється у більшості штатів шляхом надання продавцем покупцю так званого “документа за печаткою” (Deed). Зазначений документ підлягає реєстрації у тому адміністративному районі (county), в якому знаходиться нерухомість. При цьому, сама по собі реєстрація не є правовстановлюючим фактом. Вона слугує додатковим механізмом захисту прав покупця [2, с. 6]. Відповідно, відсутність “документа за печаткою” не є підставою для визнання угоди нечинною, проте є перешкодою для подальшого відчуження нерухомості новим власником, оскільки наступний покупець не матиме зареєстрованого підтвердження прав продавця на нерухоме майно. Загальною вимогою цивільного права

США до угод купівлі-продажу нерухомості є те, щоб право власності продавця було дійсним (marketable). Саме дійсність такого права, а також відсутність вимог на нерухомість з боку третіх осіб, підтверджується “документом за печаткою”.

Таким чином, інститут “документа за печаткою” є правовим механізмом, який спрямований на додаткове засвідчення переходу права власності на нерухоме майно. Конкретний зміст цього документа може різнитися в окремих штатах, проте, як правило, він містить наступний мінімальний обсяг інформації: технічний опис нерухомості; найменування сторін купівлі-продажу; підпис продавця.

Найбільш поширеними видами “документів за печаткою” є:

1. “Документ за печаткою” з гарантією (Warranty deed). Крім підтвердження переходу права власності на нерухомість від однієї особи до іншої, він також містить додаткові гарантійні зобов’язання продавця про те, що він має усі необхідні права на нерухомість, які не обтяжені вимогами третіх осіб. Відповідно, у випадку виявлення у подальшому покупцем будь-яких обтяжень щодо нерухомості, продавець зобов’язується відшкодувати покупцю завдані збитки.

2. “Документ за печаткою” про відмову від права (Quitclaim deed). Він передбачає передачу прав на нерухомість, які будуть належати продавцю у майбутньому. Цей документ використовується у тому випадку, якщо обсяг прав продавця на момент продажу чітко не визначений.

3. “Документ за печаткою” з обіцянкою передати майно (Grand deed). Він містить зобов’язання продавця передати нерухомість певному покупцю, а також відсутність у продавця зобов’язань передати майно іншим особам.

Законодавство більшості штатів містить вимогу про необхідність нотаріального (або прирівняного до нотаріального, з урахуванням законодавства конкретного штату) засвідчення “документа за печаткою”. Крім того, в деяких штатах вимагається, щоб він був засвідчений свідками.

Таким чином, при оформленні угоди купівлі-продажу нерухомості продавець зобов’язаний підготувати “документ за печаткою” та засвідчити його у порядку, встановленому законодавством відповідного штату.

Наступним кроком є внесення інформації про угоду (реєстрація “документа з печаткою”) до реєстру прав на нерухоме майно (Property public records) відповідного адміністративного району за місцем розташування нерухомості. Назви зазначених органів реєстрації різняться у кожному штаті, наприклад, це можуть бути County recorder, Land registry, Register of deeds. Реєстраційний орган робить відмітку про реєстрацію та залишає у себе в архіві копію “документа за печаткою”. Оригінал видається продавцю для подальшої передачі покупцю. “Документу за печаткою” присвоюється оригінальний реєстраційний номер. Слід відзначити, що процедура

державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в США спрямована на встановлення факту належності нерухомості конкретній особі передовсім з метою подальшого оподаткування.

Для забезпечення балансу інтересів в обороті нерухомості окрему увагу необхідно звернути й на питання правової відповідальності перед учасниками обороту у випадку припинення їх речових прав через дефектність, неправильність або невідповідність записів у державному реєстрі прав на нерухоме майно. Зазначена модель відповідальності у контексті системи державної реєстрації прав на нерухомість отримала назву “принципу гарантії”, який є складовим такої системи. Слід відмітити, що сформувалося декілька підходів до вирішення цієї проблеми, вирішення яких залежить від того, яку роль виконує держава у реєстрації прав на нерухоме майно. У більшості країн мова йде про відповідальність держави перед особами, які втратили права [3, с. 261].

Особливістю відзначається компенсація збитків в США, оскільки для цієї мети використовуються страхування “документів за печаткою”. Це пов’язано з тим, що держава не несе ніяких обов’язків пов’язаних із державною реєстрацією прав на нерухоме майно, окрім зберігання і забезпечення публічності зареєстрованих договорів, внаслідок чого, не надає, відповідно, ніяких гарантій законності і дійсності прав. Для того, щоб отримати гарантію дійсності зареєстрованих прав, учасники договору вимушені звертатися до послуг спеціальних компаній, які займаються страхуванням “документа за печаткою”.

За договором із зацікавленою особою такі компанії вивчають всі правочини відносно даного об’єкту від 30 до 70 років (залежно від вимог законодавства певного штату) і надають гарантію про “чистоту титулу”. У разі виникнення проблем, викликаних порушенням у минулому “чистоти титулу”, вони зобов’язуються відшкодувати збитки (у певних межах) особі, яка застрахувала свій титул [4, с. 7].

На сьогоднішній день система реєстрації прав на нерухомість у Сполучених Штатах Америки характеризується не лише інституційною, а й технологічною єдністю і цілісністю, що створює належні умови для реалізації державної політики у сфері реєстрації нерухомості, речових прав на неї.

Список використаних джерел:

- 1 Сполучені Штати Америки: державна реєстрація. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drso.gov.ua/show/1989>
- 2 Безбах С.В. Регистрация вещных прав на недвижимое имущество в Англии и США: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М., 2004. – с. 6
- 3 Василевская Л.Ю. Учение о вещных сделках. – М.: Статут, 2004. – с. 261
- 4 Системы регистрации прав на недвижимое имущество. Опыт зарубежных стран / Под ред. А.А. Лазаревского.– М.: Фонд “Институт экономики города”, 2000. – с. 7

THE DEVELOPMENT OF PERFORMANCE MEASUREMENT IN THE UNITED STATES: A CONCEPTUAL OVERVIEW

PATRICK BELL

*PhD, Professorial Lecturer
George Washington University*

The use of Performance Measurement (PM) is widespread at all levels of government (i.e. national, state and municipal or local) in the United States. It is the end result of a process of reform that began more than three decades ago. It has its foundations in the public administrative systems of the New Zealand, the United Kingdom and the United States. Philosophically, Performance Measurement's core tenets are derived from efforts tied to the New Public Management.

But what is the New Public Management (NPM)? It has been defined by various scholars but most commonly referred to as a set of "economic ideas and normative values" whose aim is reforming government service. Among the principal tenants of NPM are:

- Increased reliance on market based measures.
- Devolution or decentralization of power.
- Enhanced Management oversight and.
- Enhanced use of contracts [2].

One of the primary objectives of this new paradigm was to change the mindset of those working in the civil service from one of "impersonal exercise of public authority" to one that was "a customer driven service organization". Accomplishing this feat was done through a process denoted as "Breaking the Bureaucratic Paradigm". This process entailed changing the mindset of the organization from one focused on itself to one focused on those it served. Through this process it is believed that the bureaucracy can be made more responsive to the needs of its citizens [11, pp. 533-537].

In the United States the NPM has its roots in the public policies of the 1980's and especially the 1990's where reform was envisioned as a redefinition of public service provision and adoption of a more private sector or corporate model. This can be seen in the adoption of many of the reforms of what has become known as the "Reinventing government" movement. In this movement, government was to focus on the services desired by the public and be held accountable for results instead of the process. This would occur through the enactment of a new budgeting format in which greater flexibility was given to managers to achieve cost savings through entrepreneurial activities [6, pp. 206-217].

At the Federal level this took the form of the passage of the Government Performance and Results Act or GPRA in 1993. According to GPRA, each cabinet level department was to establish a strategic plan that would guide all departmental decision making. In accordance with the plan goals would be

established for all departmental programs. From these goals objectives would be created and targets would set to meet these objectives [6, pp. 206-217].

Measurement of progress toward these goals, objectives and targets would be linked to a performance measurement system that would reveal progress toward achieving the desired goals and objectives. Each departmental program would have to be justified in terms of how it met one or more of the goals and objectives established in the strategic plan. For example, if increased funding was desired memos justifying how this increased expenditure would assist in meeting the target for the proposed program as well as the objective and goals for the agency and department [6, pp. 206-217].

These requirements were phased in over a seven-year period throughout the Federal government. The agencies first strategic plans were to be sent to Congress by the end of fiscal year 1997 and performance reporting began with fiscal year 1999 budget requests. A major objective of these reforms was the adoption of performance plans that would explain how the department's expenditures contributed to achieve performance goals set by the departments. To date all federal departments have completed their strategic plans and have been producing performance plans since March 2000 [6, pp. 206-217].

Effect on Current Practice: Ideology and the Pace of Reform

A main factor in the adoption of NPM reforms in the United States has been the focus on efficiency and effectiveness. This can be linked to an ideology which values efficiency at a greater level than other values such as equity or justice. This ideology is present in both of the dominant political parties in the United States. In the Republican Party this can be seen in the large constituency it represents among fiscal conservatives such as Chambers of Commerce and other business organizations. It can also be seen in the Democratic Party in the prominence of organizations like the Democratic Leadership Council, a pro-business policy think tank.

The acceptance of this ideological stance by both parties has increased the pace of reform despite the change in political administrations over the last 30 years. This can be seen in the fact the reforms were started in the Clinton Administration and continued in the Bush Administration. Finally the NPM reforms can be seen as having two impetuses; increased control for political officials and increased accountability for government managers.

The Process of Reform: Some Basic Assumptions

In evaluating these reforms there are some common elements present which can be linked to larger economic and political theories. Among these, the adoption of a model based on public choice theory has a strong effect on the reform measures put in place. In political terms the debate centers on issues of the flexibility given to government officials to achieve specific goals as opposed to an adherence to a rigidly hierarchical process. Stated another way, what is the role of the state in administering services?

Common to all of these approaches is a basic set of assumptions about the role of government in improving performance. Among the most basic assumptions of performance management is that more resources should be devoted to those programs that have demonstrated better performance. This assumption even underlies the efforts of those trying to subvert the process by falsifying their reports with erroneous results. The end result being increased budgetary authority and power. In addition there is the so called “free rider effect” described by Mancur Olson in his work *The Logic of Collective Action*. In this work Olson describes the efforts of bureaucrats and other actors in the system who try to “cheat” by gaining benefits without any action.

A second basic assumption of performance management relates to the relationship between regulation and accountability. To be sure the classical public administration paradigm suggests that regulation improves accountability. However, the relationship in practice is far more complex. For example, take the case of performance measurement systems. A poorly designed or partially adopted system should not elicit enhanced performance from programs. Moynihan’s paper suggests otherwise. In his comparison Moynihan found significant improvements despite differing levels of implementation and adoption of performance management systems [8].

A third basic assumption of performance management is that there is a positive relationship between the amount of information and the level of accountability (i.e. the more information the more accountable a system is likely to be). However, what if this information is not used either in decision making by officials or by the public as mentioned in Moynihan’s work? The presence of information does not by itself increase the accountability or even the utility of the system.

What each of these assumptions suggests is that there has been an ideological shift in terms of the view of government in US society. In particular, government is seen mainly as a purveyor of services instead of a guarantor of the “general welfare” as stated in the preamble to the constitution. This shift has created a different “lens” through which the public should view the government. Whether the adoption of this “lens” is injurious to the larger objectives of public administration remains to be seen. It is clear however that the new public management will continue to reshape both public administration and the way the public views government in general.

Propagation of the Trend toward Adoption of Performance Measurement

Over the next decade these reforms percolated down to both the state and even local level. By 2008 it was estimated that approximately 30% of local governments in the United States have applied some type of performance management tools in their administrative processes [4].

“Effective” PM lies in constructing metrics that are relevant to an organizations mission and that demonstrate how it is accomplishing its mission or not. Some basic guidelines for constructing metrics include:

- Construct only 2 to 3 metrics that focus on factors integral to the functioning of program;
- Recognize that there is an economic, social and political context that impact both internal and external perception of the metrics created during the strategic planning process;
- Use “Financial control systems” to assess how you are progressing toward achieving your goals [3, pp. 246-247];
- Beware of “gaming the system” in order to create the appearance of better performance [3, pp. 248-250];

Overall, there must be a nexus between information being collected, the strategy being used to collect it and program whose performance it is intending to measure. In this regard, information is only relevant if it answers the “so what” question i.e. is the information providing an insight into your organizations performance. Information should lead staffers to ask the question “how does this information help me reveal how my organization is accomplishing my organizations goals” In general, Information should be thought of an asset to be used not a weapon to be “hoarded” [3, p. 204].

References:

- 1 Barzelay, M. *The New Public Management: Improving Research and Policy Dialogue*. Berkeley: University of California Press, 2001.
- 2 Christensen, T. and Laegreid P., Eds. *New Public Management: The transformation of ideas and practice*, Ashgate, 2001 .
- 3 Cohen, S., Eimicke, W. and Heikkila, T, *The Effective Public Manager: Achieving Success in Changing Environment*, 4th Edition, 2008, Jossey Bass.
- 4 Frank, H., Bell, P., and Wedderburn, N., *Comparative Performance Measurement: A View from Florida’s City Managers*, *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management* 20. 2 (Summer 2008): 153-180.
- 5 Krenzo, G. “Government Performance and Results Act” *Brief History and Implementation Activities*” Congressional Research Service, Government Printing Office, Updated, June 13, 2001.
- 6 Mikesell, J. L. *Fiscal Administration: Analysis and Applications for the Public Sector*, 6th Edition, Wadsworth Publishers, 2003.
- 7 Mikesell, J. L. *Fiscal Administration: Analysis and Applications for the Public Sector*, 9th Edition, Wadsworth Publishers, 2014.
- 8 Moynihan, D. *Why and How do State Governments Adopt and Implement Managing for Results Reforms?*” *Journal of Public Administration Research and Theory*, Vol. 15, no. 2, 2005.
- 9 Olson, Jr. Mancur, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, *Harvard Economic Studies*, 1971.
- 10 Osborne, D. and Gaebler, T. *Reinventing Government; How the Entrepreneurial Spirit is Changing Government*, Addison Wesley, 1992.
- 11 Parkes S., *Classics of Public Administration*, 5th Edition, Thompson/Wadsworth, 2004.

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 5

IDENTITY PLAY THROUGH A STANDUP COMEDIAN'S EYES

IRINA ALYEKSYEYeva

Associate Professor

Institute of Philology, National Taras Shevchenko University of Kyiv

Анотація. Ідентичність представників сучасних мультикультурних суспільств є складним багатомірним конструктом, складовими якого виступають національна, етнічна та культурна ідентичності. У комедійних шоу Рассела Пітерса віддзеркалюється людська схильність до "гри з ідентичностями", коли ситуативно виокремлюється одна, а інші приховуються або зневажаються.

Ключові слова: етнічна ідентичність, національна ідентичність, культурна ідентичність, комедія спостереження, ідентифікація.

Summary. Human identity in modern multicultural societies is a complex construct which embraces national, ethnic and cultural identities. Russell Peters' shows depict human inclination to play with identities when one of them is emphasized and others are neglected or covered up.

Keywords: ethnic identity, national identity, cultural identity, observational comedy, identification.

The notion of identity is discussed within many modern sciences: psychology (see E.Fromm, E.Erikson, M.Buber, K.Jaspers), sociology (Ch.Joppke, M. Bommers, T.Hammar), philosophical anthropology (M.Scheler, H.Plessner, A.Gehlen), linguistics (R.Wodak, A.Stukenbrock, M.Bucholtz, K.Hall) and pedagogy (L.Lestinen, J.Petrucijova).

In the late 20th century Ch.Joppke argued that national and ethnic identities had become obliterated in former nation-states. It seemed to be true for some time, at least for multicultural societies where the social was believed to replace the individual, i.e. social roles prevailed over personalities. In addition, social and geographical mobility of individuals in Western societies result in their belonging to several groups, which makes ambiguous and controversial good old master identities of class and ethnicity. In response to this challenge, modern scholars have put forward the notion of multiple/sliced identity.

Our research deals with national, ethnic and cultural identities, viewed as distinct components of human identity. **National identity** implies first of

all self-identification with a certain political entity (nation-state) and may be formed on supraethnic grounds (one may consider such national identities as *American, Canadian, Indian, Swiss, Belgian, Russian* etc.).

Ethnic identity is described by researchers as a cultural category, social construct, product of social interactions formed by projecting other people's norms and expectations onto self [1]. Ethnic identity may not play a major role in some situations, whereas it may sometimes come to the fore or even dominate, displacing other identities. Scholars note that situational and procedural nature of ethnic identity is particularly obvious in big cities, where the importance of ethnic identity is rather perceived than objective [2].

Some authors use the term **cultural identity** (see [3; 4; 5] and interpret culture as a worldview that coordinates, restricts and stimulates interpersonal relations [3, c.106]. In other words, 'representatives of a culture share latent common elements of consciousness: systems of cognisance, symbols, values, patterns of behaviour, etc.' [5, c.3]. Cultural identity may overlap with both ethnic and national ones, since we often observe the 'ethnic group – nation-state – culture' correlation, yet several ethnic groups may be united culturally and become one as a result of global economy and mass media.

The research is based on eight shows (284 min. long) by Russell Peters, a standup comedian of Indian descent. The actor was born in Canada and later moved to California. He is known to have set records for sales and attendance: in 2007 he became the first comedian to sell out Toronto's Air Canada Centre; in 2009, he set a sales record in London; in 2010 he performed for the largest audience in Australia for a standup comedy show; the same happened in 2012 in Singapore.

Russell Peters works in the genre of observational comedy whose main idea is "it's absurd, yet it's true" and where the key phrases are *Have you ever noticed?* or *Did you ever notice?* Observational comedy is a narration of one's own experience and becomes valuable to a researcher of the identity phenomenon, since identity is a reflexive project of the self, something that we create, something always in process, a moving towards rather than an arrival. Therefore, constructing a biographical narrative may add the feeling of continuity and consistency of self-identity (see [5]).

The research aims at studying the identity play as it appears in Russell Peters' shows, i.e. how people – consciously or unconsciously – 'juggle' their multiple identities, actualizing in an interaction one of them (usually at the expense of others).

As a rule, Russell Peters starts his performance with asking about his audience's **self-identification**. The question may take various forms: either inquiring an individual person (*What are you, sir?* [9]) or addressing a part of the audience (*Where are the Polish people tonight? Are you here?* [7];

Any Arabs in the house tonight? [13]; *Clearly we've got some Asians in the house* [10]). At times, the questions are answered ambiguously or even paradoxically:

You are Polish, sweetheart? And your boyfriend's Indian? (the boyfriend shakes his head) *No? Have you looked in the mirror? Look, I'm not an expert on the subject but if I was racially to abuse you... What are you? South African. (...) What part of South Africa? (...) Cape Town. So your family's Indian from South Africa? Yeah. All of a sudden, huh? I had to go through your fucking lineage to get the answer...* [8]

In the example above, the actor identifies the spectator with Indians on the ground of appearance, yet the man prefers identifying himself with the Republic of South Africa, though this family does come from India.

In Boston, the “fashionable” identity seems to be Irish:

In America everybody claims to be Irish. Every white person in America says they're Irish. I was in Boston. If you ever go to Boston, it'll freak you out. Everybody in Boston thinks they're Irish. I'm there and I'm like, 'What are you, man?' He goes, 'Fucking Irish!' I go, 'Oh, cool. What part?' 'Boston.' 'Your parents from Ireland?' 'Nah. Boston.' 'Grandparents?' 'Boston.' 'Great-grandparents?' 'Boston.' 'When the fuck were you Irish?!' [8]

The examples above suggest that migration and mixed marriages help people feel free to choose meaningful factors to form their primary identity. In the first example, the national identity (South African) prevails over the ethnic one (Indian); in the second example, on the contrary, people prefer putting forward their (real or imaginary) ethnicity (Irish) to citizenship.

This contrasts with the Texans' tendency to show off first of all their cultural identity: *I was in Texas a few weeks ago. (...) What freaks me out in Texas is that white dudes dress like cowboys out there. Not like you know put on a couple of cowboy shirts... They...the whole cowboy. And they are not gay, they just dress like that, you know... Tight Wrangler jeans, you know what I mean, cowboy boots, a big buckle (...). I don't know how it can be cool in clothes of the 1800s.* [7]

Without actually using the terms “cultural identity” or “ethnic identity”, Russell Peters seems to be fully aware of their distinct nature: *there's a big difference between race and culture. (...) Racially, I'm an Indian man, culturally – not at all (...) There's a big difference between race and culture, 'cos all my life I've been identifying myself with an Indian man. I thought I was Indian. 'Where are you from?' 'I'm Indian.' (...) All that's Indian is my parents and my skin tone! Culturally, I'm not Indian at all. And the only reason I noticed this is 'cos last year I went to India to do some shows. And I thought I was Indian. When I was flying over India, I had this overwhelming Indian feeling. Inside of me most of the time, the most Indian man ever! I just thought I was so Indian, you know! We arrived in Bombay,*

I was, like, yelling at the flight attendant, 'Open the doors to the plane! Let me out to my Indian people! Let me show these Indians what it's like to be Indian!' She opened the doors to that plane, I turned Canadian so fast... [11]. And then he draws the bottom-line: there are things that happen culturally. If you are not raised in that part of the world, you will find them unacceptable [11], i.e. culture is regarded as a pattern of thought and behaviour learned by a child from a community rather than determined by ethnicity.

However, people still differentiate between ethnic groups – even if these groups have already culturally merged and are distinct mainly due to physical features. So what we may at times observe is still holding on to distinctions that become more and more blurred yet are perceived as basic and unavoidable. As a result, Russell Peters jokes that racial self-identification is so far felt as relevant, yet it turns into a challenge:

I can't tell if you're black or not. It's not that easy any more you know. Back that day when you saw a white person you knew they were white immediately. When I was a kid, if I saw a white person, I didn't have to ask. If I was like, 'Are you white?' he'll say, 'What the fuck am I supposed to be?' But now you need to confirm... (turns to a man in the audience) What are you, sir? Are you white? And even you hesitated! Like, 'Probably I am.' 'Cos you're not like a regular white. You've got hairy immigrant arms, you know what I mean?.. That's Italian or Greek, or something. I don't know. Where are your parents from? UK? OK, so. Yeah, that's pretty white. That's in fact is the benchmark [9].

An attempt to identify a person as a member of a certain race is described in another story: when in Ireland, Peters got acquainted with a girl and went to her office to pick her up: *I go to her work the next day. I walk into her work and I go, 'Hi. Is Katherine here?' This is how white they are. The lady goes, 'Just a second, love. Katherine! There's a black guy here lookin' for ya!' I'm like, 'Where? Where's the black guy?! Want to see the black guy in Ireland!' (looks around) Turns out I'm the black guy in Ireland! I was, like, 'You know what? I could be black for a day. Sure. Why not?' [8]*

Thus, the actor was identified *black* by the Irish lady, though he describes himself in his shows as *brown*. And he understands quite clearly the cause of this discrepancy: perception and further categorization are determined by the background, i.e. they are relative, changeable, situational.

As we can see, one's identity is shaped not only by one's own perception but also by environment. In other words, people categorize their partners and the shows may be used as a source of information about the features that are taken for markers. The main marker is **physical appearance**, and as the actor's narration shows, conclusions based on these features are

quite often correct. One can hardly make a mistake, if one takes into account accompanying factors, e.g. region, setting and a partner's occupation:

I was in LA and I needed some yellow paint. I went to Home Depot. I walked in and there was some Mexican guy working inside (!) – inside the Home Depot... So that's progress. Thank you, Mr.Obama. I knew he was Mexican. First of all, it's LA. Secondly, his back was facing me. He was five feet 4 with a giant head. There was no neck. He turned round and his name was Juan. You know what I mean. Juan, and he had a little Mexican flag right there (points at the right on his chest)... [9]

People also tend to presume the 'language – ethnicity' correlation, though it is quite often misleading [1, c.102]. This assumption is made explicit when Russell Peters says: *Are you real Italian or are you a, like, New York Italian? New Yorkers are not real Italians, you know. Your parents are from Italy, so you speak Italian. Oh, then you're real Italian! You know, a lot of people in New York say they are Italian but don't speak a fucking word of Italian.* [11].

The actor has fallen victim to this assumption in Florida, where his skin color misled people who identified him as speaker of Spanish:

I like the Spanish language but if you go to a place where all they do is speak Spanish and they should be speaking English, it's annoying. 'Cos when they see the brown skin, they just assume something's going on. (...) When I told I don't speak Spanish, it was like, 'What kind of fucking Latino doesn't speak Spanish?' When I told him I was not Latino, he reacted like a guy who bought a hooker and found out it was a guy, you know what I mean? Like, 'You know, I'm not Latino...' (with irritation) 'What the fuck are you?!' [9]

Some ethnic groups are not aware that their accent gives away their national identity. Here belong speakers of British, Canadian and American varieties:

White Canadian people, especially, Canadian white people (and when I say 'Canadian', I mean you're Canadian, your parents are Canadian, your grandparents are Canadian, you're really Canadian). Canadian white people, you have an accent and you are completely oblivious to it. [12]

Yet, immigrants, at least those from India, have no illusions as to how funny their accent sounds and how traceable their identities are:

Indian people are fully aware of what their accent sounds like. We don't actually need you...to know exactly what it sounds like. We know it's not the coolest in the world. We're never gonna see two Indian guys in a club standing and like, (with Indian accent) 'Hey, man, aren't we cool? Don't we sound really hip?' (...) That's not gonna happen, right? We know what it sounds like, you know. And don't you for one minute think we don't know you're mocking us when we're not around. It's an accent, we're

not deaf. But Indian people know what the accent's good for or not good for. We know its limitations. [12]

One's birth name is an inseparable part of one's identity alongside with the mother tongue and culture (the United Nations Human Rights Committee states "a person's surname [and name] constitutes an important component of one's identity and the protection against arbitrary or unlawful interference with one's privacy includes the protection against arbitrary or unlawful interference with the right to choose and change one's own name" [6]). And though Russell Peters says in one of his shows that *sometimes Indian people get carried away with Indian names* [7], more often immigrants (from India and quite often – from China) are ready to do anything to cover up their ethnic identity and adopt *white-sounding* names:

I hate when an Indian guy has an Indian name and then tries to change it to a white-sounding name. You know, tries to fit in better, you know what I mean. But they pick up a name that isn't even close to their Indian name. Like, 'Hello, I'm Rajamar. You can call me Steve.' You never see a white guy doing that, 'Hello, my name is Richard. You can call me Sukdeep.' [7]

It should be noted that Russell Peters tells about immigrants who identify themselves with the new culture. Here belong his stories about his father, an Indian immigrant, who saw no controversy between his ethnic, national and cultural identities. For example, he got genuinely indignant when an immigrant sales-person from an Internet shop failed to speak English well enough to serve him:

'I speak no English...' 'Then why the hell did you answer the phone?! You don't come to my country if you don't speak the language!' My Dad looks at me and says, 'Immigrants!' I go, 'Dad, you're an immigrant!' 'Hey, you watch what you say to me!' [12]

Yet, the controversy does exist and Russell Peters makes his audience acknowledge it. The contradiction comes to the fore when he tells about immigrants' efforts to assimilate and simultaneously to keep their traditional family model built on rigid patriarchic hierarchy: *In an immigrant house there's no dinner for the adults and dinner for the children. Mom does not care what the fuck the kids like. Mom does not cook for the kids, Mom cooks for Dad. Whatever Dad likes is what you would eat for dinner. That's the way it works. [9]*

The family model does not exclude corporal punishment for children – an upbringing method prohibited in Western countries. Russell Peters once followed his friend's advice and challenged his father, which almost got the boy killed. The friend shared some knowledge of Western legislation, but the immigrant family does not follow "external" laws: it abides by its culture's customs and traditions:

He goes, '...If he's still gonna hit you, threaten to phone children's aid.' 'Why?' 'cos if you call Children's Aid, they'll come and take your Dad away, and he'll get in trouble. You don't even have to call. Just pretend. It'll scare the hell out of him!' (...) Just before I was to get my next beating, I stopped my Dad. I go, 'DON'T DO IT! I'll phone Children's Aid!' 'Is that right? O-o-o-! (pretends to be scared) Let me get you the phone, tough guy!' 'What are you doing?! If I call Children's Aid, you'll get in trouble!' 'I might get into a little bit of trouble, but I know that it's going to take them twenty-three minutes to get here. In that time, somebody gonna get hurt real bad!' [12]

Russell Peters admits that he likes *white parents'* lenience, but he finds it difficult to emulate: *I wanna be like a white parent. I love watching white people talk to their kids. White parents have this way of speaking to their children like they're humans. It's beautiful to watch, you know! (...) But I can't be as lenient as a white parent, 'cos white parents, you take it a little too far, you know. You give your kids options!* [9]

All in all, observational comedy may be regarded as valuable material for identity research, since it is a personal narrative, performers' self-reflection. The study reveals that human identity in modern multicultural urban societies is sliced, multi-faceted and dynamic. Children of immigrants are particularly aware of their – at times – conflicting identities: they live in two different worlds and quite often succeed in mastering the rules of the both. Judging from Russell Peters' shows, second-generation immigrants feel strong affiliation with the country of immigration (national identity), derive their ethnic identity from their parents' ethnicity, yet are quite often torn between two cultures. Contradictions become prominent in interactions and reveal limitations that make questionable the assumption of 'bi- or multicultural personality', since identity play, though practiced, is still rather restricted.

References:

- 1 Евсева Л.Н. Формирование национальной идентичности как следствие лингвистической стандартизации [Текст] / Л.Н.Евсева // От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках “этнической ментальности”: Сборник статей /сост. А.В.Павлова. – СПб.: Антология, 2013. – С.95-112
- 2 Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/1181.html>
- 3 Петруцийова Е. По следам человеческой идентичности [Текст] / Е. Петруцийова // Мысль. – 2010. – Вып.10. – С.103-112
- 4 Ушанова И.А. Глобализация и мультикультурализм: пути развития [Электронный ресурс]: Вестник Новгородского гос.ун-та. – 2004. – №27 – Режим доступа:[http://admin.novsu.ac.ru/uni/vestnik.nsf/all/B5474AE10A352555C3256F1F0049D1F2/\\$file/%D0%98.%D0%90.%D0%A3%D1%88%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf](http://admin.novsu.ac.ru/uni/vestnik.nsf/all/B5474AE10A352555C3256F1F0049D1F2/$file/%D0%98.%D0%90.%D0%A3%D1%88%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf)

- 5 Lestinen, L, Petrucijova, J, & Spinthourakis J. Identity in Multicultural and Multilingual Contexts [Electronic resource]: London Metropolitan University, 2004. – Mode of access: <https://metranet.londonmet.ac.uk/fms/MRSite/Research/cice/pubs/guidelines/guidelines-04.pdf>. – Last access: 2015.
- 6 Varennes, Fernand de. Language Rights as an Integral Part of Human Rights – A Legal Perspective [Text] / F.de Varennes // Democracy and human rights in multicultural societies / eds. M. Koenig, P.F.Guchteirene. – Ashgate Publishing Ltd., 2007. – P.115-125.

Illustrative material

- 7 Russell Peters Live in NYC [Full Standup Show] (2013). [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=LljtWte9EOg>. – Last access: 2015. Title from the screen.
- 8 Russell Peters 2014 London Green Russell Peters Full Show 3 (2014). [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=2vtm-sWK-Dg>. – Last access: 2015. Title from the screen.
- 9 Russell Peters notorious 2013 (2015). [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=B9uFY8ifmGU>. – Last access: 2015. Title from the screen.
- 10 Russell Peters Outsourcing Part 1 (2013). [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=cXGhVa9yHCY>. – Last access: 2015. Title from the screen.
- 11 Russell Peters : Red White and Brown – Russell Peters Full Show (2014). [Electronic resource] – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=vPrEzv0zL_o
- 12 Russell Peters – “Somebody Gonna Get Hurt Real Bad!!!!!!!!!!” (2013). [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=BxRD2IeK3n8>. – Last access: 2015. Title from the screen.
- 13 Russell Peters: Why Don't I Do Any Arab Jokes? (2012). [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=iPAhZaxKGoU>. – Last access: 2015. Title from the screen.

ОСОБЛИВОСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА ДВОМОВНОСТІ У США

АНТОНІНА КОЛОДІЙ

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук і філософії
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Анотація. У статті йдеться про сучасну політику американського мультикультуралізму, його історичні, соціальні та інтелектуальні джерела та обумовлені ними найбільш характерні особливості, такі як: прагматизм, сильна прив'язаність до проблеми громадянських прав і соціальних можливостей расових меншин і корінних народів (концепція “підтримчих дій”), велика увага до іспаномовних груп латиноамериканського походження, іммігрантів взагалі, а також відсутність чіткого концептуального обґрунтування цієї політики як підтримки саме культурної різноманітності.

Ключові слова: мультикультуралізм, етнокультурна і расова різноманітність, різновиди мультикультуралізму, американський мультикультуралізм, двомовність у США.

Summary. The article is about modern American policy of multiculturalism, its historical, social and intellectual sources and the resulting most characteristic features, such as: pragmatism, strong attachment to the issue of civil rights and social opportunities of racial minorities and indigenous peoples (the concept of “affirmative action”), great attention to Hispanic groups of Latin-American origin and to immigrants in general, and lack of a clear conceptual justification of this policy as supporting the cultural diversity per se.

Keywords: multiculturalism, ethno-cultural and racial diversity, multiculturalism varieties, American multiculturalism, bilingualism in the United States.

У роботі подекуди (там де термін “мультикультуралізм” зустрічається занадто часто), використовуватимуться абревіатури: МК – мультикультуралізм та АМК – американський мультикультуралізм.

У другій половині ХХ ст. у суспільній свідомості та соціальному житті США, як і багатьох інших країн, сталися певні зрушення, що обумовили появу ідеї і практики мультикультуралізму. Це широко вживане поняття, яке відповідає різним дискурсам і різним практикам етнокультурної та іншої групової політики, дуже політизоване, а його трактування часто буває не дуже коректним. Тому першим нашим завданням буде з'ясування суті феномена мультикультуралізму та його варіативності, щоб на цьому тлі можна було чіткіше окреслити особливі риси його американської моделі. Білінгвізм буде розглянуто як один із проявів цієї моделі МК.

Враховуючи невелику кількість праць українських дослідників, присвячених проблемам, про які йтиметься в публікації, після з'ясування

суті та різновидів мультикультуралізму, коротко зупинимось на ще одному загальному питанні – про основні віхи та “ідейний супровід” становлення американської громадянської нації з її концепцією “плавильного казана”, яка визначала вектор національного розвитку щонайменше упродовж століття, але, зрештою, привела до утвердження теперішньої політики мультикультуралізму – за наявності в країні дуже широкої інтелектуальної опозиції до цієї політики.

Поняття і різновиди мультикультуралізму. Найпоширенішою помилкою у трактуванні МК є його ототожнення з культурною різноманітністю, яка об’єктивно (з тих чи інших причин – завоювання, імміграція та ін.) існує у суспільстві. Насправді ж поняття мультикультуралізму означає не саму різноманітність, а певний спосіб реагування на неї, специфічні підходи до розв’язання проблем, які виникають у відносинах між групами з різною культурою. Тут варто зауважити, що в даній публікації не йтиметься про політику щодо усіх видів груп, які утворюються на основі культурної різноманітності, а лише про присутні в американському суспільстві расові, етнічні, та умовно кажучи “географічні” групи, тоді як регіональні, релігійні, гендерні, сексуальні відмінності залишаються поза нашим аналізом.

Отже, культурна різноманітність – це наявність різноманітних культурних груп в суспільстві, його культурна гетерогенність, а мультикультуралізм – принцип, ідеологія і політика, що визнають і підтримують цю культурну різноманітність (міра підтримки залежить від ситуації в країні та обраної ідеологічної доктрини мультикультуралізму); МК спрямований на розв’язання проблем, що виникають в умовах різноманітності.

Є ще одне, близьке за змістом поняття: культурний плюралізм. Більшість науковців (хоч і не всі) вважають його відмінним від поняття МК, але трактують його по-різному. На нашу думку, під цим терміном слід розуміти певним чином політично інституціалізовану різноманітність.

Йдучи від теорії до практики, можемо розглядати “мультикультуралізм” в таких трьох ракурсах:

1. Як сучасний теоретико-ідеологічний дискурс, що охоплює низку підходів до налагодження справедливих стосунків між етнокультурними групами у суспільстві. Відмінності цих підходів визначають наявність моделей у межах самого мультикультуралізму, неухвага до яких спонукає деяких авторів говорити про те, що мультикультуралізм начебто не піддається чіткому визначенню.

2. Як моральний принцип, що лежить в основі міжетнічних стосунків або є підґрунтям публічної політики у сфері міжетнічних відносин та вимагає визнання етнокультурного розмаїття як норми сучасних суспільств, поваги і толерантності до культури та ідентичності усіх етнонаціональних, мовно-культурних, гендерних, расових та інших груп, їх готовності до “мирного співіснування” (без агресії і зневаги).

3. Як певну модель етнонаціональної політики, спосіб дії державних та громадських структур у сфері міжетнічних, расових та інших міжгрупових відносин, що зачіпають культурні відмінності. У цьому значенні МК означає проведення урядової політики рівних можливостей для усіх етнокультурних груп, визнання і підтримки зберігати й відтворювати свою культуру та ідентичність, а також піклування про гідність і добробут усіх її громадян, як на індивідуальній, так і на колективній основі.

“Мультикультуралізм – це особливий підхід до розв’язання проблем культурної різноманітності на основі справедливості”, стверджує відомий британський політолог Ендрю Хейвуд [1]. Вчений виокремлює три моделі мультикультуралізму: ліберальний, плюралістичний та космополітичний. Існують і інші класифікації, найпоширенішою серед яких є поділ МК на ліберальний інтегруючий мультикультуралізм, з одного боку, і радикальний, жорсткий або мозаїчний (у Хейвуда останній названо плюралістичним). Мета першого – створити умови для досягнення єдності нації і суспільства без уніфікації. Мета другого – зберегти групову ідентичність і культуру та етнокультурну різноманітність, безвідносно до того, як це впливатиме суспільство в цілому та чи забезпечить соціальну й політичну інтеграцію даної групи [2; 3]. Соціологічні опитування показують, що “твердий”, “жорсткий”, “радикальний” “мозаїчний” МК є нетиповим і небажаним для демократичних країн і підтримується здебільшого в радикальних націоналістичних середовищах, незгодних та/чи незадоволених політикою уряду.

Мультикультуралізм корелює з іншими моделями публічної політики стосовно етнічних і расових груп. Зазвичай виділяють такі моделі як асиміляція (уподібнення, поглинання), амальгамація (злиття, утворення однієї культури та ідентичності з багатьох), інтеграція (об’єднання без злиття і гомогенізації, єдність в різноманітності), акомодация (приспособлення, адаптація іншо-культурних груп до певного суспільного середовища без змін у їхній культурі та ідентичності). За своїм змістом ліберальний мультикультуралізм позитивно корелює з інтеграцією, а радикальний – з акомодациєю. Близькою до останньої є модель відокремленого (сепаратного) співжиття етнокультурних та расових груп або – апартеїду, який мультикультуралізмом не є. Цей термін історично закріпився за расистським сегрегаційним режимом ПАР (у 1948-89 рр.), однак він, як і будь-яка інша модель, може існувати у м’якших і навіть добровільних формах, про що мали б подумати прихильники радикального МК.

В одному з відносно недавніх порівняльних досліджень МК, здійсненого під егідою ЮНЕСКО, названо 3 моделі (ідеальні типи) публічної політики в питанні культурної різноманітності: асиміляціоністська, диференціалістська та політика мультикультуралізму [4]. В цій класифікації привертає увагу диференціалістська модель, яку зазвичай не беруть до уваги, хоча вона присутня в багатьох країнах і якраз і є політикою сегрегації,

апартеїду або просто акомодатії при відокремленому проживанні і різному ставленні держави до різних груп. У минулому така практика мала місце і в США, де упродовж XIX – I половини XX ст. проводилась окрема політика і панувало неоднакове ставлення до різних іммігрантських груп та – особливо – до американських індіанців і завезених для виконання рабської праці з Африки людей чорної раси. Це не могло не накласти відбиток на виникнення та особливості АМК, який почав формуватися у 1960-х – 70-х роках, передусім, як реакція на масові рухи чорношкірого населення.

Отже, постає питання про роль попередніх моделей расової та етнічної політики щодо проблем різноманітності та про витоки політики АМК стосовно різних расових і етнокультурних груп. Відповідь на нього можемо знайти, аналізуючи (по необхідності побіжно) **історичні особливості становлення американської нації та ідеологічний супровід цього процесу.**

На початку свого існування американська громадянська нація була політичним об'єднанням “чисто” договірного типу. Вона дорівнювала політичній спільноті людей, що вирішила утворити окрему державу, засновану на певних політичних цінностях, що були покладені в основу її конституційного ладу. Чільне місце в системі цінностей займала ідея вільної людини та інші республіканські ідеали. Рух від колонії переважно (але не виключно) британських поселенців до Американської федеративної держави і політичної нації був прискорений революційними подіями Війни за незалежність (1775-1783 рр.) та процесом ухвалення і затвердження 13-ма об'єднаними штатами американської Конституції (зокрема, суспільним дискусом довкола статей “Федераліста”).

У цей період слово “нація” вживали дуже широко (майже так само часто і так само широко, як це пізніше було у Франції під час революції 1789-93 рр.). Змістом його було “повсталий” “самосвідомий” народ, що ставав сувереном, беручи в свої руки творення держави і політичного ладу в ній. Однак консолідація національної спільноти було справою не одного і навіть не декількох років. Хоча Ганс Кон писав про зміцнення “американського націоналізму” під впливом протистояння з британською Коронаю під час війни 1812 р. [5], самостійність штатів упродовж першої половини XIX ст., на думку Семюеля Гантінгтона, залишалась важливою суспільною цінністю і відокремлення деяких із них зовсім не було немислимим. Формування єдиної американської національної ідентичності завершилось тільки після Громадянської війни 1861-1865 рр. „Американська нація народилась у війні і увійшла в повну силу в перші десятиліття після війни”, стверджує Гантінгтон [6]. Розбіжності між Північчю і Півднем з приводу поширення інституту рабства на нові землі стали квінтесенцією зіткнення не лише різних способів виробництва, а й різних соціальних норм та політичної культури двох регіонів, відмінності в яких у тих чи інших формах зберігаються по сьогоднішній день.

Конфедерати з Півдня не змогли утвердити свою особливу культуру та ідентичність, а отже й утворити ще одну американську націю в Північній Америці, тільки через поразку у Громадянській війні та політику примирення в період Реконструкції [7]. Однак *“ціною примирення двох регіонів було виключення негритянського населення з процесу націєтворення на ціле століття* [6]. Чорношкірі американці залишались безправними і були віддані під владу колишніх рабовласників. Так само ізольованими від процесу націєтворення були американські індіанці – The First American Nations, яким було надане американське громадянство лише в 1924 році [8].

Отже, вектор розвитку американської нації був таким: від слабо об’єднаного суспільства вільних колоніальних поселенців → до самокерованого суспільства і нації-держави з єдиною системою політичних цінностей → до культурно визначеної національної спільноти, що чисельно зростала швидкими темпами за рахунок імміграції, з новою американською культурною (етнічною?) ідентичністю, американським (білим) націоналізмом та вимогою американізації іммігрантів → до мультикультурного суспільства зі спільними політичними цінностями → і далі, згідно з концепцією Д.Холлінджера, до пост-поліетнічного суспільства з його новою, міжетнічною (об’єднаною на основі злиття) культурою і спільною системою цінностей.

Те, що суспільство і нація розбудовувались на іммігрантській основі, визначило дві речі: а) можливість (і бажання) винаходити нові форми суспільного життя; б) готовність новоприбулих (іммігрантів) прийняти ці нові форми, раз уже вони вирішили переселитися в цю країну. Однак і тут постійно була присутня тема домінантної етнічної групи та її культури. Коротко її означували аббревіатурою WASP (white Anglo-Saxon Protestant). Її провідна роль у консолідації суспільства і творенні держави тривалий час була не скажу латентною, але принаймні не обговорюваною – до тих пір, доки не перегнули палку з американізацією в останній чверті XIX – на початку XX ст., що зрештою й поставило питання про результати дії американського “плавильного казана” та необхідність його заміни іншою моделлю інтеграції.

Термін “плавильний казан” є метафорою, яка виражає думку про те, що утворення американської нації забезпечив процес, який науковою мовою називають амальгамацією (тобто злиттям, “переплавленням”). Цей вислів утвердився після успіху однойменної вистави за п’єсою Ізраеля Зангвілла у 1909 р. [9]. Однак сама думка про те, що у США відбувалось переплавлення культур іммігрантів у спільну американську культуру і з цього “сплаву” народився американський характер та американська самосвідомість, була висловлена ще у 1780-х роках – в одному із знаменитих “Листів американського фермера”, написаних французом Гектором де Кре-

векуром, який тривалий час жив в Америці, спробувавши, у тому числі, й фермерської праці. На питання “Що таке американець?”, він відповідає: “...це дивне змішання різної крові, якого ви не знайдете в жодній іншій країні. ... тут індивіди різних націй переплавляються в нову расу людей, чії працівники і спадкоємці одного дня спричиняться до великих змін у світі” [10]. Результатом “переплавлення” стало формування виразної американської ідентичності [11].

Період з 1860-х по 1930-і роки був періодом не лише національної консолідації, а й наростання суперечностей у поглядах щодо ролі та змісту американського націоналізму. Поширення нейтивізму, що наполягав на пріоритетності прав та інтересів народжених у США, на провідній ролі етнічного ядра нації – WASP, ігнорування не лише чорношкірого населення і корінних народів як співучасників американського націєтворення, а й іммігрантів з Південної та Східної Європи, вимоги швидкої культурної американізації новоприбулих зумовили зустрічну реакцію, яка зрештою привела до переходу від панування ідеології “плавильного казана”, яка все більше використовувалась як засіб вимушеної асиміляції, до її інтелектуального засудження і пропагування ідей культурного плюралізму, що прокладав шлях для пізнішої доктрини мультикультуралізму.

Певну популярність у США здобуло твердження, ніби у країні завжди була присутня якась форма мультикультуралізму. Так, Вілбур Зелінскі в книзі “Загадка етнічності” стверджує, що на ранніх етапах співіснування іммігрантів різного етнічного походження був “мовчазний” АМК, потім настала епоха бурхливого та голосного мультикультуралізму, після якої (принаймні таким є його побажання) мав би народитися гармонійний, збалансований МК – “майже ідеальний світ” в якому, “різноманітні етнічні групи співіснують за справді рівних умов, вільно взаємодіючи в культурному та соціальному просторі і водночас зберігаючи свою особливу ідентичність”. Втім, цей світ, пише автор, “поки що залишається в сфері ідей і може так і не настати ніколи” [12].

Хоч ця картина є занадто ідеалізованою, провісником “нового світу” на початку ХХ ст. виступив представник єврейської меншини Горас (Гораций) Келлен, який належав до пригнобленої на той час єврейської громади. У 1915 р. він опублікував статтю “Плавильний казан” проти демократії” в журналі “Nation” [13]. В ній висловлювалась думка про невідповідність доктрини “плавильного казана” американським цінностям свободи та рівності, оскільки вона використовувалась як засіб асиміляції меншин шляхом примушування їх до американізації. Замість “переплавлення націй” Келлен запропонував концепцію етнічного плюралізму, що обстоювала політичну та расову рівність американців різного етнічного походження, вільний розвиток і гармонійне співіснування етнокультурних громад. Стаття дала певний поштовх до переосмислення проблем етнічних груп, а в певних колах

(зокрема серед частини лівих аналітиків та організацій) залишається популярною до нинішнього часу [14; 15]. Однак у першій половині ХХ ст. вплив її був нетривалим.

Економічна криза 1930-х років, централізаторські, стейтистські тенденції під час Другої світової війни притлумили увагу інтелектуалів до проблем етнічності, яка відновилася та посилилася під впливом расових та міжетнічних конфліктів кінця 1950-х – початку 70-х рр. Під натиском потужного руху чорношкірих американців за свої права, зокрема під керівництвом Мартіна Лютера Кінга, Конгрес прийняв у 1964 р. Закон про громадянські права, який заборонив дискримінацію в усіх сферах економічного і політичного життя, у школах, громадських місцях тощо. У 1965 р. був ухвалений Закон про виборчі права, який усував дискримінацію на виборах. “Багатомовність” передвиборчої інформації та облаштування виборчих дільниць (як забезпечення одного з фундаментальних політичних прав – права вибору) була забезпечена поправкою до цього закону, прийнятою у 1975 року. Тобто, утвердження мультикультуралізму в США пов’язане з ліберальними за своєю суттю законами, що утверджували рівність усіх громадян США перед законом, усували расові та інші бар’єри, тобто робили те, чого не доробила американська демократія одразу після Громадянської війни.

В утвердженні рівних прав для усіх громадян незалежно від кольору шкіри чи етнічного походження немає жодних ознак мультикультуралізму. Однак деякі його прояви простежуються в тому, відповідно до закону про громадянські права була створена Служба зв’язків з громадами (CRS) Міністерства юстиції, яка почала діяти як “миротворець” при виникненні конфліктів на основі міжрасових чи міжетнічних суперечностей [16]. Пізніше, внаслідок усвідомлення недостатності формального проголошення прав, була визнана потреба в певних заходах посиленої підтримки (підтримчих діях, позитивній дискримінації) в освіті і працевлаштуванні, які допомагали расовим та етнічним меншинам подолати наслідки попередньої дискримінації. Так вимоги щодо політичної і расової рівності трансформувались у концепцію мультикультуралізму. Термін стали особливо широко використовувати під час реформи шкільних програм на початку 80-х років, яка мала усунути так заний “євроцентризм” у змісті навчання, створивши більш урізноманітнені освітні програми, а остаточно він утвердився в 90-ті роки ХХ ст. Поступово, у складному протиборстві ідей, відбувалось утвердження принципу мультикультуралізму в суспільній свідомості і повсякденній поведінці.

Культурна (расова та етнічна) різноманітність як уже мовилось, не є синонімом мультикультуралізму. Проте вона є передумовою і об’єктом мультикультуральної політики, а також одним із факторів, що впливають на цю політику та визначають її особливості. Отже, щоб уявити

труднощі в розробці, застосуванні, а також вимірюванні результатів політики мультикультуралізму, необхідно взяти до уваги наявну строкатість і багатомірність етно-расової структури американського суспільства. Основним джерелом кількісного аналізу американської расової та етнокультурної різноманітності є матеріали переписів, які проводяться кожні 10 років, доповнюються результати проміжних досліджень American Community Surveys [ACS] по роках, які здійснює те ж саме Бюро цenzів, застосовуючи різноосьовий поділ населення.

Як країна, для якої важливим джерелом росту населення був і залишається постійний притік іммігрантів, США докладно вивчають склад і групи свого населення за місцем народження, поділяючи їх на народжених у США та народжених закордоном (критерієм – “nativity”). Їх співвідношення у 2010 році показано у таблиці 1. Народжені закордоном (іммігранти) хоч і не становлять окремої культурної групи та по-різному інтегруються в американське суспільство, є одним із об’єктів політики мультикультуралізму, який докладно вивчається [17].

Таблиця 1

Поділ населення США за місцем народження і громадянством, 2010 р.

Місце народження і громадянство	Все населення	Відсоток
Все населення	309 350	100.0
Народжені в США	269 394	87.1
Народжені за кордоном	39 956	12.9
Натуралізовані громадяни США	17 476	5.6
Не громадяни США	22 480	7.3

Джерело: U.S.Census Bureau, American Community Survey, 2010. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.census.gov/prod/2012pubs/acs-19.pdf>

За критерієм раси та географічного походження та/або проживання перепис 2010 року виділяв 6 основних груп: білі американці, чорні або афроамериканці; американські індіанці та корінні жителі Аляски; американці азійського походження [жовта раса]; корінні жителі Гавайських та інших островів Тихого океану; люди двох або більше рас [змішані]. Під час перепису також використовувалась позиція “якась інша раса”, але вона не була джерелом офіційного визнання раси (див. табл.2).

До груп білого та чорношкірого населення включені вихідці з латиноамериканських країн (найбільше – з Мексики) та ті нащадки іспаномовних американців, які проживають на територіях у минулому приєднаних до США частин колишніх іспанських колоній, наприклад у Техасі). Разом з тим іспано/латиноамериканці (Hispanics or Latinos), які виділені в

окрему групу яка не є расова чи етнічна категорія, становить найбільшу етно/расово/територіальну меншину США, сконцентровану на південно-заході країни. За чисельністю вони вже перевищили кількість чорношкірого населення і стали меншиною групою №1, структура, потреби і запити якої в сучасних умовах докладно вивчаються з метою її більшої інтеграції в американське суспільство (зокрема у сфері освіти). Реєструючи цю категорію, Бюро цenzів розбиває її на підгрупи за ознакою мови, раси та країни походження.

Таблиця 2

Основні статистичні категорії расово-етнічного поділу населення США за даними перепису 2010 р.

Раса / етнічність	Чисельність	% від усього населення США
Американці	308 745 538	100.0
1. Білі американці	223 553 265	72.2
2. Афроамериканці	38 929 319	12.6
3. Азійські американці	14 674 252	4.8
4. Корінні американці та корінні жителі Аляски	2 932 248	0.9
5. Корінні жителі Гавайських та інших островів Тихого океану	540 013	0.2
Якась інша раса	19 107 368	6.2
Змішані: дві або більше рас	9 009 073	2.9
Окремо реєструвались:		
6. Іспано/латиноамериканці	50 477 594	16.4
Не іспано/латиноамериканці	258 267 944	83.6

Джерело: Дані Американського бюро цenzів: <http://factfinder.census.gov/servlet/QTTable> та <http://quickfacts.census.gov/qfd/states/00000.html>

Одним із критеріїв етнічного поділу у США є також країна походження предків (критерій “ancestry”) Це – американці ірландського, німецького, польського, українського і т.д походження). У 2000 р. за цією ознакою в країні нараховувалось 31 етнічна група чисельністю не менше одного мільйона осіб. Американців українського походження у 2000 р. було 892 922 осіб або 03% від усього населення. Чисельність найбільших груп за даними перепису 2010 р. наведені в таблиці 3.

Основні “теми” та риси американського мультикультуралізму, його досягнення і проблеми дотепер великою мірою визначаються історичними способами входження етнічних і расових груп до американської громадянської нації. Він наклав відпечаток як на ступінь відчуженості груп, глибину проблем, які треба було подолати, так і на те місце, яке вони займають у політиці мультикультуралізму, яку американський уряд почав

проводити з кінця 1970-80-х років. Як зазначає американська дослідниця М. Вотерс, через те, що для більшої частини білого населення приналежність до етнічної групи не мала значення в основних сферах їхнього життя і була для них добровільним вибором, вони проявляли готовність інтегруватися в ширшу національну спільноту, а власну етнічну культуру практикували тому, що це приносило їм задоволення. Натомість чорношкірих американців (та й корінних народів Америки, додаючі до себе) тривалий час насильно утримували від такої інтеграції, що негативно позначилося на їхній соціальній поведінці [18].

Таблиця 3

Найбільші (етнокультурні) групи США за походженням за даними перепису 2010 р.

№	Походження (як зазначили самі суб'єкти)	Число	Percent of total population
1.	німецьке	49 206 934	17.1%
2.	африканське	41 284 752	13.6%
3.	ірландське	35 523 082	11.6%
4.	мексиканське	31 789 483	10.9%
5.	англійське	26 923 091	9.0%
6.	американське	19 911 467	6.7%
7.	італійське	17 558 598	5.9%
8.	польське	9 739 653	3.0%
9.	французьке	9 136 092	2.9%
10.	шотландське	5 706 263	1.9%
11.	шотландсько-ірландське	5 102 858	1.7%
12.	американо-індіанське	4 920 336	1.6%
13.	голландське	4 810 511	1.6%
14.	пуерто-ріканське	4 607 774	1.5%
15.	норвезьке	4 557 539	1.5%

Джерело: Дані Американського бюро цenzів: United States Census Bureau. American Factfinder; keyword search for “Ancestry”.

Якщо розглядати АМК під кутом зору змісту, то публічної політики спрямованої на управління культурною різноманітністю характеризується увагою до міжрасових стосунків, розв'язанням проблем корінних американців, політикою акомодатції іммігрантів (насамперед, з країн Латинської Америки), у тому числі й через запровадження англо-іспанської двомовності. Його об'єктами є 4 групи расових та етнокультурних меншин – з різним підґрунтям етнічної та расової політики і дещо відмінними проблемами.

1) Стосовно афроамериканців упродовж ста років після звільнення з рабства проводилась диференціалістська політика, яка після присуду Верховного Суду США у справі *Плессі проти Фергюсона* 1896 р. перетворилася на жорстку сегрегаційну політику, що проводилась під гаслом “рівні, але окремі”. У 60-70-і роки ХХ ст. вони отримали рівні громадянські права, анти-дискримінаційні заходи при наймі на роботу, компенсаційні заходи за колишнє ущемлення прав шляхом сприяння в отриманні освіти (у тому числі й у вигляді квот, які, щоправда, у 1975 р. були скасовані Конституційним судом); корекцію освітніх програм вбк вивчення африканської історії та культури; заходи щодо підтримки сім’ї, а також атмосферу політичної коректності у повсякденному житті, принаймні, в середовищі освіченого громадянства.

2) Попередня політика стосовно американських індіанців та корінних народів Аляски також була диференціалістською політикою відокремленого життя в резерваціях, що не сприяло їх культурному та економічному розвитку. Ці групи також отримали громадянські права та анти-дискримінаційну політику, права самоврядування, право отримання фінансової компенсації за втрачені природні ресурси, популяризацію своїх культур у ЗМІ та інше. За даними Бюро цenzів на 2006 рік близько 64% з понад 4,1 індіанців жили в міських районах і лише близько 37% – у резерваціях [19]. Практичну допомогу у вирішенні економічних, соціальних та юридичних проблем корінних американців надає заснований у 1970 році Фонд (захисту) прав корінних американців (НАРФ). Підтримці корінних народів сприяє також прийнята в 2007 р. “Декларація ООН про права корінних народів”.

3) Ще іншою була політика (різна в різні часи) щодо адаптації та інтеграції іммігрантів з країн Латинської Америки та власної іспаномовної меншини, а також жовтошкірих вихідців з Азії. На них також розповсюджуються усі анти-дискримінаційні заходи, а крім того з 1968 р. *Hispanics/Latinos* отримали право навчати своїх дітей у початкових класах рідною мовою, а також – де факто – користуватися нею при зверненні в офіційні установи (про характер англо-іспанської двомовності у США буде сказано далі). Змінилася, стала більш ліберальною політика щодо так званих “нелегальних” мігрантів, які перетнули кордон США без наявності належних документів, більшість із яких також є іспаномовними. “Депортація нелегальних іммігрантів віком до 30-ти років, які жили в США, принаймні, упродовж п’яти років (часто після переселення в дитячому віці) припинена в червні 2012 року. Їм дозволено зареєструватися та отримати посвідку на проживання на два роки, і що головне, не боятися більше бути депортованими” [20].

4) Стосовно білого населення та білих іммігрантів політика завжди базувалась на концепції “плавильного казана”, яка діяла відносно цієї групи населення найбільш ефективно, забезпечуючи, замість амальгамації,

політику достатньо жорсткої асиміляції (націоналізації, американізації). В умовах мультикультуралізму тиск щодо американізації дещо зменшився, а психологічна атмосфера для підтримки своїх культур на рівні етнічних громад стала сприятливішою.

Однією з особливостей (і досягнень, хоча й доволі спірних) АМК було **утвердження англо-іспанської двомовності** після прийняття Конгресом США у 1968 році Закону про двомовну освіту (розділ VII Закону про початкову та середню освіту). Його мета втім також була не надто пов'язана з такими цілями мультикультуралізму як розвиток меншинних мов та культур. Законодавці бачили своє завдання в тому, щоб зупинити високий відсів учнів – дітей іспаномовних іммігрантів з Латинської Америки, зайнятих переважно низько-кваліфікованими видами праці і неспроможних підготувати своїх дітей до навчання в англійськомовних класах уже в початковій школі. В такий спосіб намагались уникнути пониження рівня письменності іммігрантів [21].

Питання викликало неоднозначну реакцію суспільства, яка підсилювалась децентралізацією управління системою освіти у США, тож для того, щоб долати прямиї і прихований опір уведенню двомовності, Верховний Суд США у 1974 році постановив, що школи, які не надають спеціальних навчальних матеріалів для учнів з обмеженим володінням англійською мовою (LEP – limited English proficiency) можуть бути винні в порушенні Закону про громадянські права 1964. У 1984 році Конгрес продовжив дію законодавства про двомовну освіту, а також поставив вимогу створення нових програм, які допомагали б учням зберегти володіння своєю рідною мовою після вивчення англійської мови. У цей же час науковці порушили питання про потребу для усіх американських студентів оволодіння двома мовами [22].

Паралельно двомовність була частково поширена на політичне життя суспільства. У 1975 році з метою кращого забезпечення виборчих прав меншин Конгрес доповнив Закон про виборчі права 1965 року положенням про дво- або багатомовні процедури голосування в районах, де проживало значне число виборців, що не говорили по-англійськи [22]. Це стосувалося оформлення виборчих дільниць, друкування бюлетенів тощо.

Але таке вирішення проблеми обернулось не лише здобутками, але й втратами. Двомовність мала своїми наслідками появу такої категорії громадян як “лінгвістично ізольоване населення”, яке не могло повноцінно інтегруватися в суспільство саме через незадовільне оволодіння англійською мовою значною частиною іммігрантів. Критика двомовності не вщухала, у т.ч. й з боку тих офіційних осіб, які вважали, що саме через двомовну освіту велика частина учнів не оволодіває англійською мовою належним чином.

В штатах почався рух за законодавче надання англійській мові статусу державної (за “єдину англійську”). Його результатом було узакону-

вання офіційного статусу англійської мови легіслатурами усе більшої кількості штатів. У 1996 р. у США було 22 штати, де англійська мова на законодавчому рівні була затверджена як офіційна, у 2004 р. – 26; у 2014 р. – 31 штат і 3 перебували у процесі прийняття таких положень. На федеральному рівні тільки за один 1995 рік до Конгресу було внесено принаймні шість законопроектів, метою яких було зробити англійську офіційною та/або скасувати офіційну вимогу щодо двомовного навчання. У 2006 р. законопроект про статус англійської мови як офіційної був схвалений Сенатом, хоча до остаточного прийняття цього законопроекту обома палатами так і не дійшло.

Слід мати на увазі, що в країні в цілому англійська мова є віддавна офіційною де факто. Всі іммігранти у віці до 50 років, за законом, зобов'язані вивчити англійську мову для того, щоб придбати американське громадянство. Де-факто існує також вимога говорити по-англійськи, щоб мати роботу в урядових структурах чи на публічній службі. Вивчення англійської в школах завжди було і є обов'язковим (і лише у 80-х роках було запроваджено обов'язкове вивчення другої мови усіма студентами – у дуже невеликому обсязі). Англійською ведеться навчання у коледжах та університетах.

Боротьба довкола мовної політики є частиною протистояння між прихильниками концепції “плавильного казана” та мультикультуралістами. Цікаво, що і ті й інші вважають, що вони домагаються тієї самої мети: кращої інтеграції іммігрантів у національну спільноту. При тому одні вважають, що іммігрантам буде легше долучитися до культури і інтегруватися в економічне та суспільно-політичне життя країни, спираючись на початках на свою рідну мову, а інші бачать шлях до неї у навчанні усіх дітей іммігрантів і меншин лише англійською мовою.

Однією з головних особливостей американського мультикультуралізму є те, що в цій країні (на відміну від Австралії чи Канади) відсутнє законодавство, в якому б однозначно проголошувалась політика мультикультуралізму. Тому (з певними застереженнями) можна стверджувати, що мультикультуралізм у власному розумінні слова – як доктрина, що обґрунтовує необхідність підтримки та збереження культур – здобула у США бодай часткову перемогу у першу чергу як панівний етос, з його виходом на культуру політ-коректності, і лише в другу – як базована на нормативно-правових нормах публічна політика.

Так само не склалася у США і своя школа теоретико-філософського обґрунтування мультикультуралізму. Вимушений перехід до підтримчих дій у вигляді надання певних пільг і компенсацій для упосліджених у минулому груп афроамериканців та корінних народів, розробка і впровадження заходів, спрямованих на підтримку сім'ї, вирівнювання можливостей, які отримали назву “позитивної дискримінації” дала поштовх для розгортання

широкої дискусії 1970-х років про рівність можливостей і рівність результатів, допустимість квот тощо, але значно менше зачепила проблеми культурного розвитку. Тому чи не найвизначнішими теоретиками НМК залишилися неоконсерватори Д. Мойніхен та Н. Глейзер, за редакцією яких у 1975 р. вийшла цікава з точки зору досліджуваної нами теми книга “Етнічність. Теорія і практика” [23]. Проте, як справедливо зазначають Конзен К.Н. та Герберт Д.А., запропонований ними підхід “применшує культурну складову і визначає етнічні групи як групи інтересів. З цієї точки зору, етнічна приналежність служить засобом мобілізації певного населення з питань, пов’язаних з його соціально-економічним становищем в суспільстві в цілому” [24].

Існує думка, що обрання Президентом США Барака Обами в 2008 році “було інтерпретоване як символ остаточного кінця сегрегації та дискримінації меншин. Голосування афро- та латиноамериканців переважно з расових мотивів відіграло у виборах Обами важливу роль, підкресливши важливість їх сподівань на всій території Сполучених Штатів” [20]. Але чи можна вважати цей факт також торжеством політики мультикультуралізму?

На це спірне питання однозначно відповісти важко. З одного боку, існує серйозна інтелектуальна протидія доктрині мультикультуралізму. Чисельність прихильників “плавильного казана” не зменшується, причому серед них є такі відомі вчені як Артур Шлезінгер (молодший), Сеймур Мартін Липсет, Семюель Гантінгтон, Ерік Кауфманн та чимало інших менш відомих авторів. Вони дотримуються думки, що усунувши деякі минулі несправедливості, політика МК штовхає американців на хибний шлях, позбавляючи націю етнокультурного ядра в глобалізованому світі протиборства цивілізацій. Але з іншого боку, ще на початку 70-х років була заявлена думка не менш авторитетного Натана Глейзера: “Усі ми тепер мультикультуралісти”, яка відображає трансформацію суспільної свідомості, прийняття правил політ-коректності, орієнтацію ЗМІ і багатьох НУО на просування ідеї рівності рас і етнічних груп.

Порівняльне дослідження політики МК у провідних демократичних країнах, проведені науковцями університету “Квінз” (Канада), виявили, що в деяких питаннях, які є важливими показниками з точки зору канадського чи австралійського мультикультуралізму, політика мультикультуралізму у США, зокрема, стосовно іммігрантів має низькі показники (за шкалою від 0 до 1):

1. Інституційне та законодавче забезпечення політики мультикультуралізму в США – слабе (фактично відсутнє; оцінка 0 балів).

2. Включення мультикультуралізму в шкільні програми – також слабо виражене і варіює від штату до штату (0,5 бала).

3. Врахування етнічного представництва / чутливість до расової та етнокультурної проблематики при наданні мандату державним засобам масової інформації чи медіа-ліцензування присутнє частково (0,5 бала).

4. Звільнення від дрес-коду (згідно з законом або судовим рішенням) було присутнє в 1980 р., відсутнє за даними 2000 та 2010 рр.

5. Допущення подвійного громадянства – часткове; законодавство неоднозначне, але з 2000 р. допускається на практиці (0,5 бала).

6. Фінансування національних організацій або групових заходів. – відсутнє (0 балів).

7. Фінансування двомовної освіти або навчання рідною мовою здійснюється без мети підтримки культур, з великими відмінностями між штатами (0,5 бала).

8. Підтримчі дії в інтересах знедолених груп іммігрантів, які спочатку розроблялись для чорношкірих американців, але зараз застосовуються й до інших меншинних та знедолених груп – 100-відсотково присутні (1 бал) [20].

Отже, підтримчі дії – найхарактерніша риса американського мультикультуралізму – вписалися в концепцію МК, хоча теоретично вона ближча до концепції рівних можливостей, оскільки спрямована на допомогу знедоленим та малоосвіченим верствам – з акцентом на “винайденій” концепції етнічності та певною додачею расового й етнічно-культурного компоненту, який стосується подолання европоцентризму у шкільних програмах та вивчення іспанської мови у школах зі значною кількістю учнів, що представляють меншини та/або не володіють англійською мовою на достатньому рівні.

Висновок:

Підводячи підсумок, зазначимо, що АМК існує уже близько 40 років у трьох своїх виявах: і як політико-ідеологічний дискурс, пов’язаний особливостями його витоків та інтелектуальних джерел; і як модель публічної політики американської держави і суспільства (як на федеральному рівні, так і на рівні штатів та місцевих громад); і як певний, морально виправданий імператив політично коректної поведінки, що обумовлений наявністю цього дискурсу і цієї політики.

Як же можна визначити модель американського мультикультуралізму? Натан Глейзер дав досить точну характеристику АМК як “позицію в США щодо расової та етнічної багатоманітності, яка відкидає асиміляцію і уявлення про “плавильний казан” як нав’язані панівною культурою і надає перевагу таким метафорам як “салатниця” або “яскрава мозаїка”, в яких етнічний і расовий елемент населення зберігає свою чітку відмінність” [26].

На основі цього визначення, здається, можна було б зробити висновок, що у США домінує модель жорсткого, мозаїчного, плюралістичного мультикультуралізму, який найвище ставить збереження різноманітності і підтримку культур. Однак на практиці ми бачимо щось зовсім інше: постійні апеляції до вирішення проблем расових та національних меншин заради їхньої інтеграції в американське суспільство шляхом вирівнювання життєвих можливостей.

Тоді може це все ж таки інтеграційний ліберальний мультикультуралізм? Здається, що ця характеристика ближча до істини. Бракує тільки однієї складової – чіткого концептуального обґрунтування такого підходу, його узгодження з донині все ще популярною концепцією “плавильного казана” (можливо надавши останній більш сучасного, пост-мультикультурного змісту) і об’єднання програм, що стосуються підтримки різних меншинних груп у послідовну мультикультуральну політику, про яку було б заявлено на державному, зокрема – законодавчому рівні. Доки цього немає, доводиться говорити про прагматичний АМК як сукупність соціально зумовлених програм, спрямованих на розв’язання міжетнічних та міжрасових конфліктів, подолання бідності і неписьменності та вирівнювання життєвих можливостей різних груп на основі “винаходу” та використання “етнічності” як ключа до реалізації інтеграційних цілей. Це така змішана, непослідовна модель, яка почалася з ліквідації расової дискримінації та сегрегації, гуманістичного повернення в національну “салатницю” корінних американців, та завершується особливою увагою до освітніх та соціальних проблем найбільшої іспаномовної меншини – Hispanics/Latinos.

Список використаних джерел:

1. Heywood, Andrew. Multiculturalism, Identity and Diversity [Electronic resource] / Andrew Heywood. – www.andrewheywood.co.uk/resources/MulticulturalismIdentityDiversity.doc
2. Kolodii A. The Idea and Diverse Reality of Multiculturalism: Are They Applicable to Newly Independent States? A paper for the Warsaw Special Convention of the ASN. July 18-21, 2004. [Electronic resource] / Antonina Kolodii . – Access mode: <http://political-studies.com/?p=734>;
3. Колодій А. Ф. Доктрина мультикультуралізму: перспективи модифікації у нових державах із неконсолідованими націями [Електронний ресурс] / А.Ф. Колодій // Демократичне врядування : науковий вісник. – 2011. – Вип. 8. – Режим доступу : <http://www.lvivacademy.com/visnik8/fail/Kolodij.pdf>.
4. Inglis, Christine. Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity [Electronic resource] / Christine Inglis // Management of Social Transformations (MOST) – UNESCO : Policy Paper. – No. 4 [1996] – Access mode: <http://www.unesco.org/most/pp4.htm#policy>
5. Kohn H. American Nationalism. An Interpretative Essay. – New York: Macmillan, 1957. – P. 24-25.
6. Huntington S.P. Who we are? America’s Great Debate. – London: Free Press, 2004. – P. 120; P. 124.
7. Carp, Benjamin L. Nations of American Rebels: Understanding Nationalism in Revolutionary North America and the Civil War South // Civil War History. – Vol. 48. – 2002. – No.1– P. 5.
8. Козачук О. О. Еволюція політики США щодо індіанців у 1776–1924 рр. / О.О.Козачук [Електронний ресурс] // Панорама політологічних студій . – 2013. – Вип. 10. – С. 247-257. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_10_33
9. Zangwil Israel. The Melting-Pot – New York: The American Jewish Book Edition Company, 1921. [Kindle Edition] –154 p.

10. J. Hector St. Jean de Crèvecoeur (1735-1813) // *The Heath Anthology of American Literature*, Fifth edition / Paul Lauter, general editor [Electronic resource] – Access mode: http://college.cengage.com/english/lauter/heath/4e/students/author_pages/eighth/stjohndecrevecoeur_jh.html.
11. *Melting Pot* // *The American Heritage Encyclopedia of American History* / Gen.ed. John Mack Faragher. – New York: Henry Hol & Co., 1998. – P. 579-580
12. Zelinsky, Wilbur. *The Enigma of Ethnicity: Another American Dilemma*. (Paperback). – Iowa City: University Of Iowa Press, 2001. – P. 195-196.
13. Kallen, Horace M. *Democracy versus the Melting Pot*. – In: *Culture and Democracy in the United States: Studies in the Group Psychology of the American Peoples*. – New York (NY): Boni and Liveright, 1924.
14. Toll, William. Horace M. Kallen: Pluralism and American Jewish Identity // *American Jewish History*. Vol. 85, Number 1, March 1997. – Pp. 57-74 (a brief excerpt of the content – http://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/american_jewish_history/v085/85.1toll.html).
15. *The Cultural Pluralist Response to Americanization: Horace Kallen, Randolph Bourne, Louis Adamic, and Leonard Covello* // *Socialism and Democracy on-line*. Posted on March 7, 2011 by sdonline – <http://sdonline.org/48/the-cultural-pluralist-response-to-americanization-horace-kallen-randolph-bourne-louis-adamic-and-leonard-covello>.
16. United States Department of Justice Community Relations Service [Electronic resource] – Access mode: <http://www.justice.gov/crs>
17. *Immigrants in the United States, 2010: A Profile of America's Foreign-Born Population* / By Steven A. Camarota. August 2012. [Electronic resource] – <http://cis.org/2012-profile-of-americas-foreign-born-population>.
18. Waters, Mary C. *Ethnic and racial groups in the USA: Conflict and cooperation*. [Electronic resource] – Access mode: <http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/uu12ee/uu12ee0o.htm>.
19. U.S. Census Bureau. *We the People: American Indians and Alaskan Natives in the U.S. Special Report, 2006*. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.census.gov/prod/2006pubs/censr-28.pdf>
20. Fabre, Chloé. *Multiculturalism in Europe and in the US, how is it going?* [Electronic resource] // *Nouvelle Europe [en ligne]*. – November 6, 2012. – Access mode: <http://www.nouvelle-europe.eu/node/1579>.
21. Gleason, Philip. *Speaking of Diversity: Language and Ethnicity in Twentieth Century America*. – Baltimore and London, 1992. – P. 110-111.
22. *Debate Over Bilingualism. Formerly Editorial Research Reports* / By Craig Donegan // *The Congressional Quarterly Researcher*. – January 19, 1996. P. 50-71. – <http://photo.pds.org:5012/cqresearcher/getpdf.php?id=cqresre1996011900>
23. Glazer N. and Moynihan D., eds. *Ethnicity. Theory and Experience*. – Cambridge (Mass.): Cambridge University Press, 1975.
24. Conzen, Kathleen Neils ra Gerber, David A. *The invention of ethnicity: A perspective from the U.S.A.* / *Journal of American Ethnic History*; Fall 1992. – Vol. 12. – Issue 1. – 39p. – <http://search.epnet.com/direct.asp?an=9701092213&db=afh>
25. *Multiculturalism policies in contemporary democracies / US*. [Electronic resource] – Access mode: <http://www.queensu.ca/mcp/immigrant/evidence/UnitedStates.html>
26. Glazer N. *We are all Multiculturalists now*. – Cambridge (MA): Harvard University Press, 1997. – P. 10.

AMERICAN ENGLISH IN THE 19th CENTURY AND CULTURAL ENVIRONMENT

ROMAN KRITSBERH

Chair, Professor, PhD

Institute of Economics & Information Technologies

Summary. *American English in the 19th century had reflected dramatic changes in all aspects of the country social life – from technological progress and Westward expansion to political correctness and regional differences. The language in America had gone a long way from fledgling Colonial form to well developed International one that since then has had a strong influence on other varieties of English.*

Key words: *American English, political correctness, regional differences, social progress.*

Анотація. *Американський варіант англійської мови у 19 ст. відображує значні зміни в усіх аспектах соціального життя країни – від технологічного прогресу та експансії на Захід до політичної коректності та регіональних особливостей. Мова в Америці підлягла значним змінам від початкової колоніальної до розвинутої форми, яка з того часу чинить значний вплив на інші варіанти англійської мови.*

Ключові слова: *американський варіант, політична коректність, регіональні особливості, соціальних прогрес.*

The 19th century has been the formative period in developing American society, American identity, and American language. Westward expansion and influence of the Frontier, technological and social progress, slavery and its abolition, the Civil War and Reconstruction – all these milestone events, with their expression in the language, shaped up American psyche. In the beginning of the 19th c., the USA was undeveloped agricultural country on the Eastern Seaboard, by the end of the century it became a heavyweight superpower.

The National period of American English (AE), with all its traditional signatures developed, replaced the Colonial, foundational one after the Revolution, and later, by the end of the 19th c., gave way to the International period, with the growing influence of AE on the worldwide English. The present paper elaborates on cultural changes in the 19th c. reflected in AE through the eyewitness accounts of English and American literati which serve as material for the study.

In the first decade of the century J. Davis gives some evidence of American character differences: “*The New Jersey Man is distinguished by his provincial dialect, and seldom enlarges his mind; the Virginian is remarkable for his colloquial happiness, loses no opportunity of knowledge, and delights to shew his wit at the expence of his neighbour*” [1, p. 367]. N. Webster is concerned

about the spelling of geography names, especially those borrowed from Indian and French languages: "...we have a right to control the usage and introduce a regular orthography" [2, p. 132], such strange-sounding names "should be written with letters adapted to express their true found in our own language" [ib.].

T. Ashe describes an American store of that time: "These storekeepers are obliged to keep every article that the farmer and manufacturer may want. Each of their shops exhibits a complete medley... a needle and an anchor, a tin pot and a large copper boiler, a child's whistle and a piano-forte, a ring-dial and a clock, a skain of thread and trimmings of lace, a check frock and a muslin gown, a glass of whiskey and a barrel of brandy" [3, p. 108]. There are other cultural signatures related to the time: "The great part then of this land being obtained by Congress from the Indians by an imposition... is known by the name of "Congress Lands" [ib., p. 202]; *chopping* 'the practice of cutting out some part of dollar due to lack of change': "to chop out of the dollar one quarter and one eighth, to cut out her charge of one shilling and threepence for my breakfast, and ninepence for my horse" [ib., p. 144]; *rough-and-tumble* 'no-holds-barred fight' [ib., p. 225].

J. Lambert elaborates on some old American customs of that time, as to *bundle* 'to sleep in one's clothes in bed with a person of opposite sexes' [4, p. 29] in New England; or humorous classification of drinks in Virginia: "A *gum-tickler* is a gill of spirits, generally rum, taken fasting. A *phlegm-cutter* is a double dose just before breakfast. An *antifogmatic* is a similar dram before dinner. A *gall-breaker* is about half a pint of ardent spirits" [ib., p. 299].

The politics had already come into its own after F. Cuming, who explains the terms *ticket* [5, p. 83], *Federal*, *Democratic Republican* [ib., p. 71]. There are other traces of the spirit of time: *squatters* 'those who settle on land illegally' [ib., p. 117], *backwoodsmen*, *frontier* [ib., p. 138], *Boston tea-party* [ib., p. 220], *grant* 'grant of lands given to some individuals or state' [ib., p. 259], *seasoning* 'a fever or other illness suffered during the first year of living in the country' [ib., p. 321].

In the second decade, language differences among US regions are reported by W. Mead, who claimed that "The English language is spoken with more purity in New-England than in any other part of America" [6, p. 44]. This is explained by great number of English ancestors, contrary to the middle states, with natives of Ireland, Germany, and France who mix their languages with English. In the south, the corruption of the language "proceeds in a great measure" [ib.].

Some new educational terms, different from those in Britain, are given at that time by J. Duncan: *salutatory*, *valedictory* [7, p. 140], *sophomore* [ib., p. 134], *curriculum*: "The 'curriculum,' as it is termed at Glasgow, includes Latin, Greek, Logic..." [ib., p. 155]. New American cultural notions are elaborated on, as well: "A compound of milk, raw eggs, spirits and sugar, violently agitated by a stirrer which is twirled round between the hands. [=eggnog]" [ib., p. 20]; "We have nothing exactly resembling the American Dearborn, or one horse waggon. It is a very low and light carriage upon four wheels, containing a movable seat

upon wooden springs which holds two” [ib., 2, p. 21]; “Sleighs are in general open above, and have cross seats like those of a stage waggon, capable of accommodating eight or ten persons. The driver stands in front protected by a curved board” [ib., p. 290]; “The most useful of American inventions is probably the saw-gin, by a Mr. Whitney, of Massachusetts, a machine for clearing the fibres of cotton wool from the seeds” [ib., p. 342].

F. Hodgson is concerned about roughness of the language: “*Indelicate and profane language is less common in the Eastern States than with us, perhaps equally prevalent in the Middle, and far more so in the southern Atlantic States; but it prevails to an awful degree on the shores of the Gulf of Mexico*” [8, p. 259].

AE regional differences were already established by 1820s, after the account of A. Singleton, as the lexemes *to conduct* ‘behave’, *scrawls* ‘faggots’ used in New England. On Virginian speech the author writes: “*The Virginians use clever for intelligent; the correct meaning is rather with them, than with us, as shrewd, cunning, dexterous. What they call chamber, is the room where the madam sleeps, and is usually below stairs; and what we call afternoon, they call evening, making no quarter divisions of the day*” [9, p. 81]. In another abstract the author writes: “*What flat lands are in New-England called interuales, the Western planters call bottoms, or prairies; and the Southern, natural meadows, or savannahs. The interuales between pine tracts and the savannahs, are called hammocks; and, except that they have wood, are similar to the latter*” [ib., p. 111].

In the third decade, A. Royall claims that “*The dialect of Washington, exclusive of the foreigners, is the most correct and pure of any part of the United States*” [10, p. 58], while those of Boston and New York are “*wretchedly defective*” [ib., p. 156], and English of West Virginia is “*mangled and mutilated*” [ib., p. 44]. The growing regional differences in the USA are reported also by J. Cooper in 1828, who writes that the pronunciation of Boston, New York, Baltimore, and Philadelphia “*vary in many things, and a practised ear may tell a native of either of these places, from a native of any one of the others, by some little peculiarity of speech*” [11, p. 125]. The author proceeds further by comparing the New England speech with those of middle states and the South [ib., pp. 131-134]. The American writer joins N. Webster in stressing that “*...an entirely different standard for the language must be established in the United States, from that which governs so absolutely in England*” [ib., p. 125]. In the late 1820s, J. Stuart was surprised by a number of foreigners on the streets of New York, the prevailing French speech in New Orleans [12, p. 235], and growing Dutch population on the coast of New Jersey [ib., p. 28].

Another English writer B. Hall gives quite gloomy predictions on future of English in the USA: “*...the countries [=Britain and the USA] respectively may be writing not for each other at all, but for themselves exclusively, and thus, virtually using two different languages*” [13, pp. 45-48]. The author relates his famous encounter with N. Webster who was frank about new developing

American standard: "...it is quite impossible to stop the progress of language--it is like the course of the Mississippi, the motion of which, at times, is scarcely perceptible; yet even then it possesses a momentum quite irresistible... Words and expressions will be forced into use, in spite of all the exertions of all the writers in the world" [ib., p. 203].

Divergence of AE from British English is reported also by J. Boardman, who was struck by a number of foreign names and inscriptions, along with 'new names for old things'. Moreover, the author states that "novelty of these and hundred other terms" different "from those used for the same things in England" is embarrassing. He adds that "the free use of new verbs, varied usages of epithets, together with the peculiar pronunciation of certain words" is the obstacle to communication "nearly equal to that experienced in speaking a foreign tongue" [14, p. 16].

F. Trollope's book made a splash on the both sides of the Atlantic. The author's bias against American speech crystallizes in the following: "I very seldom during my whole stay in the country heard a sentence elegantly turned, and correctly pronounced from the lips of an American. There is always something either in the expression or the accent that jars the feelings and shocks the taste" [15, p. 56]. This biased view was supported by other English literati. T. Hamilton criticized the language he heard: "I deem it something of a duty to express the natural feeling of an Englishman, at finding the language of Shakspeare and Milton thus gratuitously degraded. Unless the present progress of change be arrested, by an increase of taste and judgment in the more educated classes, there can be no doubt that, in another century, the dialect of the Americans will become utterly unintelligible to an Englishman" [16, p. 230]. E. Abdy joins in the chorus: "Their [=English & Americans] common language is the chief impediment in the way of a mutual understanding. That which seems to bind them together, serves too often to dissever them" [17, p. 18]. The suit was followed by F. Marryat: "... it is remarkable how very debased the language has become in a short period in America ..." [18, p. 146]. The author also mentions some nascent financial terms in the 1840s: *shin plaster* 'paper currency issued after the depression of 1837' – "Dealers, in general, give out their own bank-notes, or as they are called here, *shin plasters*"; *shave* 'discount on a note or premium' – "Then here's a ticket, and give me two shaves in return" [ib., p. 18], *blowup* 'business failure, bankruptcy' – "...the commercial history of these last fifty years... is always attended with a periodical blow up" [ib.].

J. Pickering, being a professional farmer, reported American ways with the corresponding lexis: *span* (of horses) [19, p. 65], *flat* 'flat land' [ib., p. 68], *box* 'the body of a wagon' [ib., p. 87], *scraper* 'two-handed scoop for excavation drawn by horses' [ib., p. 104], *paring bee* 'apple paring', *Jersey wagon* 'light wagon' [ib., p. 109], *turn out* 'to put the land out of cultivation' [ib., p. 110], *camp out* 'spend night outdoors' [ib., p. 130]. The author describes *bees*: "Almost

every thing here is done by 'bees... which are a kind of merry-making, when sometimes dancing and rustic plays are carried on at the close" [ib., p. 109]. One of the first complaints about American slang came from C. Latrobe: "...quite as incomprehensible to an Englishman as the gipsy lingo... forms the common mode of communication in some parts of the country... there are few ranks of society in which a certain degree of this base coin is not current" [20, p. 319]. Some old American country customs are described by G. Mellen: quilting bees [21, p. 456], bird shoot "to destroy the birds most mischievous to crops, and the party bringing in the least number of heads is vanquished, and gives a dinner to the other" [ib., p. 455], goose pulling or gander pulling [ib.] used to be a cruel sport when a goose is penned, soaped, greased, tied to a limb, and the horsemen at full gallop had to snatch at the neck of the fowl.

T. Power writes about rapid social progress in the USA. His first journey in September 1833 from New York to Philadelphia by steam-boat and railway, with cars drawn by horses, took five hours and a half. But in October of the same year he did the same distance by locomotive in two hours. "*In 1833, the journey from Augusta, Georgia, to New York was an affair of eleven or twelve days; it is now [=1835] performed in three. Steam and railroad are, in fact, annihilating time and space in this country*" [22, p. 344]. The German influence in Philadelphia is described by the author, as well: "*Germans, who, although most earnest in enriching the country by their labour, yet cling with strange tenacity to the customs and language of "Fader-land... many of these men, yet speaking no word of English, are of the third generation. They have German magistrates, an interpreter in courts when they act as jurors, German newspapers*" [ib., p. 84].

T. Grattam mocks at the nascent political correctness in America: "*filagree phrase and silken term precise of attempted and affected fine speaking*" shocked the author back in the 1840s. He sees here "*underbred affectation*" – "*ordinary minds are always afraid of homely words*". Among the author's examples are *garments* for 'clothes', *mansion* for 'house', *vehicle* for 'carriage', *domestics* for 'servants', *the atmosphere* for 'the air', *where did you worship?* for 'what church were you at?', *I opine* for 'I think', *an incorrigible inebriate* for 'drunken fellow', *corsets* for 'stays', *elastics* for 'garters', *hose* for 'stockings', *limbs* for 'legs', *white meat* for 'chicken breast', *dark meat* for 'poultry legs', *rooster* for 'cock', *helps* for 'servants' [23, p. 55]. Another author of that decade, M. Houstoun, through all her critical remarks about American language, still concedes: "*If at a public table you chance to pick up some stray words of an American's conversation, you will generally find in them both strength and spirit, and almost always originality. On the other hand, if you happen to fall in with a prosy, tiresome talker, dwelling heavily on trifles with the dull monotony of a small mind, a hundred to one the man is an Englishman*" [24, p. 222].

In the 1850s, many English travelers were impressed by development of American railroads. Their remarks range from sarcastic to those of appreciation.

Thus W. Chambers describes a railroad car: “*The object which in exterior appearance most nearly resembles an American railway-car, is one of those houses on wheels which accompanies travelling shows and menageries. The car is, in reality, nothing more than a long wooden box, painted yellow, with a roundish shaped roof; a door at each end; and a row of windows at each side*” [25, p. 334].

A. Marjoribanks reports on heavy traffic in New York back in 1854: “*The crowd of omnibuses constantly passing along Broadway is astonishing, amounting to no less than 500, so that you often have to wait ten minutes before you are able to cross the street. The driver has the entire charge of the machine; he drives, opens and shuts, or “fixes” the door, takes the money; exhorts the passengers to be “smart,” all by himself; yet he never quits the box*” [26, p. 307]. The author also gives his readers a quick crash course on American politics of that time: “*There are two parties in America, the whigs, and the democrats, who are occasionally styled the locofocos, a nickname given to them by the whigs. The whigs correspond to the old tory or conservative party in Great Britain, and are occasionally called “federalists,” by the democrats, as a term of reproach. The democrats are the go-a-head party, synonymous with the radical party in this country. The aim of the federal party is to strengthen the central authority; whilst the aim of the democratic party is to increase the power of the citizens in the separate State legislatures*” [ib., p. 422].

I. Bird describes various bees, as *logging-bee, thrashing-bee, quilting-bee, apple-bee, shelling bee* [27, p. 206]. Political parties in the decade before the Civil War are mentioned as well: *Whigs, Democrats, Know-nothings, Free-soilers, Fusionists, Hunkers, Woolly-heads, Dough-faces, Hard-shells, Soft-shells, Silver-greys*. *Whigs* was a party opposed to Andrew Jackson, principles, *Democrats* – old Democratic-Republican party, *Know-nothing party* – the one in 1852-55 that opposed the influence of foreigners and Catholic church, *Free-Soil party* – an abolitionist party in 1848-1854, *Fusionists* – those who join the tickets of other parties, *Hunkers* were Conservative Democrats, *Wholly-heads* was a faction of the old Whig party, *Dough-faces* – Northerners who did not oppose slavery in the South, *Hard-shells & Soft-shells* – more and less conservative factions of the New York Democratic party in 1852-1860, *Silver-grays* – conservative members of the Whig party.

The author gives evidence of considerable cultural and language differences in the USA by 1855: “*I saw less difference between Edinburgh and Boston, than between Boston and Chicago; the dark-haired Celts of Scotland, and the stirring artisans of our manufacturing cities, have more in common than the descendants of the Puritans in New England, and the reckless, lawless inhabitants of the newly-settled territories west of the Mississippi*” [ib., p. 321]. The description of Cincinnati shows the rapid urbanization in America: “*Cincinnati in 1800 was a wooden village of 750 inhabitants; it is now a substantially-built brick town, containing 200,000 people, and thousands of fresh settlers are added every year*”

[ib., p. 119]. Political correctness in the USA, in the 1850s was in the nascent form. Still, the author very seldom heard profanities which grated on her ear in England. Especially such language was banned before ladies. In general, what struck her the most was the extreme respect and deference of Americans in their manners to ladies. Once, she witnessed as a gentleman gave up his seat in a stage coach to a young girl and had to stay at the roadside inn for a day and two nights, the episode taken for granted by the fellow-travelers. On another occasion, an author's friend on leaving a hotel offered a tip of half a dollar to a servant, but "*she drew herself up and proudly replied, 'American ladies do not receive money from gentlemen'*" [ib., p. 78]. In England, it would be difficult for the author to travel by railroad unattended, but in the USA, she went several thousand miles on her own.

F. Olmstead gives a thorough account of economy of slave states in the pre-War period. The author describes the old practices of '*dipping*' the turpentine from the box wherein it flows from a tree [28, p. 342] and '*chopping*' soil preparing it for cultivation [ib., p. 470], ways of watering rice-fields (*sprout-flow* and *point-flow*) [ib., p. 471], along with different qualities of rice: *best head rice, best prime rice, broken rice, chits* or *small, flour* or *douse* [ib., p. 477]. Sugar-cane culture is also elaborated on with corresponding vocabulary, as *mattress* 'heap of stalks' [ib., p. 665].

C. Mackay presents the names of hooligans in the late 1850s: *Bowery boys, spiggots, high-binders, rowdies* in New York, *swipers* in Washington, *dead rabbits* in Philadelphia, *plug-uglies, rose-buds, blood-tubs* in Baltimore [29, p. 105]. The author also describes some obsolete political terms of the parties: *soft-shell* 'liberal Baptist', *hard-shell* 'orthodox Baptist', *Know Nothing* 'a secret short-lived political party in 1852-55', *locofoco* 'a member of Democratic party in New York state' [ib., p. 109].

Some commentaries on manners and speech of Americans from different regions are given by B. Taylor. So, the New-Englander's language is "...*marked with a certain precision, betraying a consciousness of or at least belief in, its accuracy*" [30, p. 389]. The New Yorker's language "...*is not so carefully chosen, but his voice has more variety of modulation*" [ib.]. The voice of a Philadelphian is thin and sharp [ib., p. 390], and that of a Southerner '*betrays*' him, because, as a child, he was in touch with African-Americans [ib., p. 391]. The Westerner man has "*an expansive use of adjectives in his talk*" [ib., p. 392], and his speech is marked by "...*the use of peculiar words and phrases rather than any distinctive peculiarity of accent*" [ib.].

Regional differences of American speech had manifested themselves by the 1860s, as another author, T. Nichols elaborates on Southern, Eastern, and Western speech. Thus the Western idioms of that time are *a gone 'coon, to be down on all cussed varmints, to get into an everlasting fix, to hold that the longest pole knocks down the persimmons, a story smells rather tall, to sink into one's feelings like a snagged boat into the Mississippi, a person is as cross as a*

bear with two cubs and a sore tail, to walk through a fence, to be like a falling tree through a cobweb, to go the whole hog, dust me wide open!" [31, p. 386].

In the penultimate decade of the century, T. Hudson's description of the lexis related to railroad shows its development and importance in American life: *"There is another mode of getting your baggage conveyed (the word luggage is unused in America) and that is by the "express," an institution which takes in hand your packages, giving you a brass "check" for each, in exchange for which you recover your belongings at the baggage-office at the depot. This system is absolutely necessary if your "pieces" are very large and numerous, but the cost of equal to a shilling for each article makes it come as expensive as taking the "hack" (never called a cab.)"* [32, p. 38]. In California, the author was surprised to know the *"... homeliness of the Anglo-Saxon language. Nothing save the inscriptions upon the signboards... indicated that we were in an English-speaking country"* [ib., p. 182].

In the last decade of the century, R. Kipling did not pull his punches in criticizing American English: *"They delude themselves into the belief that they talk English—the English—and I have already been pitied for speaking with "an English accent." The man who pitied me spoke the language of thieves. And they all do...But the American has no language. He is dialect, slang, provincialism, accent"* [33].

H. Gratton's account shows quite developed character of American speech by the end of the 19th c. Political machinery of wheeling and dealing is explained in such terms, as *the Boss* [34, p. 186], *to be no slouch, to have a pull, to be paralyzed 'surprised', cut no ice* [ib., p. 190], *heeler* [ib., p. 198], *graft* [ib., p. 190], etc. American slang is called *"a peculiar second language"*. H. Gratton thinks that it goes back to the professional actors on the stage and then imitated by *"leaders in all towns"* [ib., p. 118]. Among the author's examples are: *Ah, there* (salutation), *come off!* (difference of opinion), *what's on?*, *Hunki dori*, *peach* "great", *rough, hoodlum* [ib., p. 121], *to get a move on, toppy, jim dandy* [ib., p. 120]. H. Gratton describes political correctness: *"As the Americans are all equal, there are no servants among them. The poor are as good as the "boss," and won't be called servants. You read in the papers, "A lady desires a position as cook in a small family, no children; wages, \$35." "A young lady wishes a position to take care of children; salary, \$30." "A saleslady wants position." "A lady (good scrubber) will go out by the day; \$2." When you meet these "ladies," in nine cases out of ten they are from the peasant class—untidy, insolent, often dissipated in the sense of drink"* [ib., p. 292]. Another author, M. O'Rell follows the suit, adding his sarcasm to the matter: *"The employees (I must be careful not to say "servants") of the Pennsylvania Railroad"* [35, p. 83], *"The cold, icy air fell on my legs, or (to use a more proper expression, as I am writing in Philadelphia) on my lower limbs"* [ib., p. 266], *"At eleven o'clock I went to bed, or, to use a more proper expression for my Philadelphia readers, I retired"* [ib., p. 300].

American scholar B. Mathews justly observed that by the end of the 19th c. there was no need to plead for America English, since “*The cause is won*”. The author reasonable states that there is no such thing as a single standard of language, nor does somewhere exist “*a sublimated English language, perfect and impeccable*” [36]. Part of the B. Mathews’ work is dedicated to the growing literary independence of the USA. He compares the books published by Messrs. Harper & Brothers in the years 1861, 1871, 1881, and 1891: in 1871 there were 57 books are published, 36 by British authors and 20 by American authors, while in 1891 among 76 books published 27 were British and 41 American [ib.].

W. Archer rounds up with a convincing coda, stressing the unique position of the English language. It is a living organisms, not “*no mere historic monument, like Westminster Abbey, to be religiously preserved as a relic of the past*” [37, p. 215]. The author is certain that English “*has gained, and is gaining*” by its expansion in America, expressing the varied human experience by vocabulary or idioms. And greater variety of ’dialects’ and ’vernacular variations’ only add up to its vitality, “*to promote the abundance, suppleness, and nicety of adaptation of the language as a literary instrument. America has enormously enriched the language, not only with new words, but with apt and luminous colloquial metaphors*” [ib., 214].

Summing up, it is seen how considerable changes in social environment of the USA in the 19th century are reflected in American English and have correspondingly caused the development of its essential characteristics.

References:

1. Davis J. Travels of four years and a half in the United States of America: during 1798, 1799, 1800, 1801, and 1802 / J. Davis. – NY : H. Holt & co, 1909. – 429 p.
2. Webster N. Elements of Useful Knowledge: Containing a historical and geographical account of The United States / N. Webster. – New Haven : Sidney Press, 1808. – V.1. – 224 p.
3. Ashe T. Travels in America performed in 1806 / T. Ashe. – London : R. Philips, 1808. V.1. – 328 p.
4. Lambert J. Travels through Canada, and the United States of America, in the years 1806, 1807, & 1808 / J. Lambert. – London : C. Cradock, 1814. V.2. – 532 p.
5. Cuming F. Cuming’s tour to the western country (1807-1809) / F. Cuming. – Cleveland : The A.H. Clark co, 1904. – 377 p.
6. Mead W. Travels in North America / W. Mead. – NY : Winkle, 1820. – 160 p.
7. Duncan J. Travels through part of the United States and Canada in 1818 and 1819 / J. Duncan. – London : Hurst, 1823. V.1. – 333 p., V.2. – 384 p.
8. Hodgson A. Letters from North America written during a tour in the United States and Canada / A. Hodgson. – London : Hurst, 1824. V.2. – 459 p.
9. Singleton A. Letters from the South and West / A. Singleton. – Boston : Richardson, 1824. – 324 p.
10. Royall A. Sketches of history, life, and manners in the United States / A. Royall. – New Haven : Mercantile, 1826. – 392 p.
11. Cooper J. Notions of the Americans / J. Cooper. NY : Stringer, 1850.V.2. – 359 p.

12. Stuart J. *Three years in North America* / J. Stuart. – Edinburgh : Cadell, 1833. –V.2. – 580 p.
13. Hall B. *Travels in North America in years of 1827 and 1828* / B. Hall. – Edinburgh : Cadell, 1830. V.1. – 421 p.
14. Boardman J. *America and the Americans* / J. Boardman. – London : Longman, 1833. – 430 p.
15. Trollope F. *Domestic manners of the Americans* / F. Trollope. – London : Whittaker, 1832. – 325 p.
16. Hamilton T. *Men and manners in America* / T. Hamilton. – Edinburgh : Blackwood, 1834. V.1. – 384 p.
17. Abdy E. *Journal of residence and tour in the United States of North America* / E. Abdy. – London : Murray, 1836. V.1. – 395 p.
18. Marryat F. *Diary in America* / F. Marryat. – Philadelphia : Collins, 1840. – 300 p.
19. Pickering J. *Emigration, or no emigration...* / J. Pickering. – London : Longman, 1830. – 132 p.
20. Latrobe C. *The Rambler in North America* / C. Latrobe. – London : Seeley, 1836. – V.1. – 321 p.
21. Mellen G. (ed.) *A book of the United States* / G. Mellen. – NY : Smith, 1839. – 824 p.
22. Power T. *Impressions. of America during the years 1833, 1834, and 1835* / T. Power. – London : Benteley, 1836. – V.2. – 408 p.
23. Grattan T. *Civilized America* / T. Grattan. – London : Bradbury, 1859. V.2. – 517 p.
24. Houstoun M. *Hesperos, or Travels in the West* / M. Houstoun. – London : Parker, 1867. V.2. – 279 p.
25. Chambers W. *Things as they are in America* / W. Chambers. London : Chambers, 1854. – 364 p.
26. Marjoribanks A. *Travels in South and North America* / A. Marjoribanks. – NY : Appleton, 1854. – 480 p.
27. Bird I. *The English woman in America* / I. Bird. – London : Murray, 1856. – 464 p.
28. Olmsted F. *A journey in the seaboard slave states* / F. Olmsted. – NY : Edwars, 1856. – 723 p.
29. Mackay C. *Life and liberty in America* / C. Mackay. – NY : Smith, 1856. – 712 p.
30. Taylor B. *At home and abroad* / Taylor B. – NY : Putnam, 1862. – 509 p.
31. Nichols T. *Forty years of American life* / T. Nichols. – London : Maxwell, 1864. – 408 p.
32. Hudson T. *A scamper through America* / T. Hudson. – NY : Dutton, 1882. – 289 p.
33. Kipling R. *American notes* / R. Kipling. – available : <http://www.gutenberg.org/files/977/977-h/977-h.htm>
34. Grattan H. *As a Chinaman saw us* / H. Grattan. – NY : Appleton, 1904. – 324 p.
35. O'Rell M. *A Frenchman in America* / M. O'Rell. – NY : Cassell, – 1891. – 365 p.
36. Mathews B. *Americanisms and Briticisms* / B. Mathews. – available : <http://www.gutenberg.org/files/37029/37029-h/37029-h.htm>
37. Archer W. *America to-day* / W. Archer. – NY : Scribner's son, 1899. – 260 p.

CONCEPT OF DEMOCRACY THROUGH PRISM OF WALT WHITMAN'S LITERARY WORKS

YULIIA LAHODZINSKA

Interpreter

Department of International Relations
National Academy of Internal Affairs, Kyiv

Summary. *This article provides a comprehensive analysis of the democracy concept and its evolution through prism of literary works of one of the most eminent American poets – Walt Whitman. The key factors and conditions are outlined for the idea of national unity and identity to build the foundation of effective public policy in poet's personal comprehension of the transformation his country was going through during the Civil War. Whitman's understanding of democracy evolved from human freedom and equality as the milestones of democratization activating.*

His poetry may be used as the ideological support in terms of the challenges our country is facing today. Opposing the constant threat of geographical deterioration, Ukraine stands as close to its democratic future as never before and realizes its responsibility for the aspirations and spirit of the nation to arise. In this aspect Whitman's ideas and perceptions may help the modern Ukrainians to form the appropriate mindset for the necessary transformations to be triggered.

Key words: *democracy, democratization process, national identity, conflict.*

Анотація. *У статті проаналізовано концепцію демократії як соціального явища та передумови її розвитку крізь призму поетичних творів одного з найвидатніших культурних американських діячів XIX століття Волта Вітмена. Окреслено ключові умови та фактори, які сприяли реалізації ідей національної єдності та ідентичності в рамках розбудови демократичного політичного устрою через особисте сприйняття поетом Громадянської війни в США як особистого та національного виклику. Вітменівська модель демократичного суспільства сформована на основі сприйняття принципів людської свободи та рівності як фундаментальних засад демократії та важелів активізації демократизаційних змін в суспільстві.*

Поезія Вітмена є неоціненним здобутком, який може бути вдало використаний в якості ідеологічної платформи із урахуванням тих викликів, які постають перед нашою державою сьогодні. Перебуваючи під постійною загрозою втрати територіальної цілісності, саме зараз Україна стоїть на порозі найбільш вагомих політичних та соціальних змін за весь час свого існування і громадяни усвідомлюють свою відповідальність за майбутнє держави. Саме тому поетичні твори Волта Вітмена, лейтмотивами яких є свобода, рівність та відповідальність, на сьогоднішній день є актуальними та близькими для кожного з нас.

Ключові слова: *демократія, процес демократизації, національна ідентичність, конфлікт.*

Introduction

The term “democracy” is defined as a “system of government in which all the people of a state or polity...are involved in making decisions about its affairs,

typically by voting to elect representatives to a parliament or similar assembly” [6, p. 406.]. American political scientist Larry Diamond defines democracy as a complex concept consisting of four key elements where last is articulated as a “a rule of law, in which the laws and procedures apply equally to all citizens” [1].

In our opinion, two important concepts should be extracted from the above-mentioned definitions – “involved in decision making” and “procedures apply equally”. The connection is clear – ability to make crucial decisions is perceived as essential in terms of citizenship only after the comprehension of equality is fixed in citizen’s conscience as essential characteristic of one’s identity.

In other words, democracy can be successfully taken as a social “operating mode” only after the person comes through complex self-identification process.

According to R.J. Rummel “democratization is a process through which a political system becomes democratic. This raises three questions: what is the meaning of democracy that is the result of this process? What is the process that achieves this end? And how is this end to be evaluated?” [5]

The initial stage of this process obviously demands politics to be ignored – personal interpretation of what democracy is occurs in subconsciousness where art usually stands for leverage; in other words, democratization cannot be narrowed to political process only – it also stipulates powerful social and cultural shifts to be triggered. This task was successfully fulfilled by the “voice of American democracy” – Walt Whitman. His works were studied and analyzed by many American and foreign scholars including Ed Folsom, S.J. Mack, V.K. Chari, D.S. Reynolds, M.E. Wood, W.G. Allen and others.

Main part

Within the scope of the above-mentioned social and cultural processes Walt Whitman as an outstanding American poet who has witnessed by the eye and soul the birth and evolution of democratic values which he believed to become a natural outcome of the devastating and depressing Civil War provided future generations of Americans with valuable material of huge interest at this time. His verses create a nondiscriminatory and open space for any individual cherishing to raise his/her voice over any oppression or limit:

*“With him or her I now illustrate the whole law;
I say that every right, in politics or what-not, shall be eligible to
that one
man or woman, on the same terms as any”* [6, p. 435.]

Whitman’s poetry is often presented as a prism – in this case its function is to break the originating nation’s selfconsciousness of identity threatened by the pre-war sense of inevitable disintegration into verses as his unique instrument of self-expression:

*“Over the carnage rose prophetic a voice,
Be not disheartened, affection shall solve the problems of freedom yet,*

*Those who love each other shall become invincible,
They shall yet make Columbia victorious” [6, p. 237.]*

But apart from understanding democracy as an originally *collective* outcome, he often turns to the concept of *individual* in his poetry – it is a filigree balance aimed to solve the “inherent conflict between the individual and the universe...at the level of the transpersonal self, where the individual being himself is also the self of all. All the core of his being the individual is one with the cosmic whole” according to V.K. Chari [3, p. 153.].

Still in order to raise the potential of the abovementioned collective outcome individual is required to reinforce one’s inner capacity and grasp the sense of self-sufficiency:

*“I know I am solid and sound,
To me the converging objects of the universe perpetually flow,
All are written to me, and I must get what the writing means.
I know I am deathless,
I know this orbit of mine cannot be swept by a carpenter’s compass,
I know I shall not pass like a child’s carlacue cut with a burnt
stick at night” [6, p. 458.]*

It also serves for poet’s idea of liberty which may be defined as freedom to choose something for oneself – even if this particular choice leads to loss of freedom itself. We associate it with a term of “identity autonomy” which key characteristics are “choice” and “responsibility”. So, democratization of conscience starts from self-identification and comprehension of equality which results in recognition of personal growth necessity and “choice and responsibility” finally comes to awareness as crucial concept.

Responsibility is a stimulus for the perspective to arise in people’s conscience – democracy is viable only under condition of constant “risk assessment” by the citizens in order to improve the state policy in terms of correspondence to the nation’s idea of how the state should develop:

*“One song America, before I go,
I’d sing o’er all the rest, with trumpet sound,
For thee – the Future.

I’d sow a seed for thee of endless Nationality;
I’d fashion thy Ensemble, including Body and Soul;
I’d show away ahead the real Union, and how it may be accomplished.
(The paths to the House I seek to make,
But leave to those to come, the house itself).

Belief I sing – and Preparation;
As Life and Nature are not great with the reference to the Present only;
But greater still from what is to come,
Out of that formula for thee I sing” [6, p. 439.]*

Walt Whitman's responses to the Civil War presented in his literary works are of great significance for modern Ukrainian society which evidently strives after national unity to finally become a social realia and consolidate the war-torn community for building the strong and confident nation. Democratic ideals are vividly and explicitly implemented via unique poetic language and clear unloaded images (even the form of verses was, in our opinion, chosen deliberately – its tendency to follow the rhythm of natural speech and cancellation of any fixed parameters fully corresponds with poet's vision and attitude towards the most topical issues of his time) through his verses. In the context of nation on the peak of the conflict extension Whitman "engages" Americans in a reconciliatory project with his work emphasizing the necessity to wake a human in each individual and stop the fratricidal war by negating the root of the conflict through proclamations of unity and equality. As part of his democratic effort, Whitman tried to invent poetry as open, as nondiscriminatory, and as absorptive as he imagined an ideal democracy would be [2, p. 171.].

Some of ideas expressed by Whitman may contradict the exclusively "reconciliatory" approach he used in verses – in our opinion, sentences similar to "my book and war are one" [6, p. 5.] may not present the poet as "preacher of war": he was caught in the war trap just like thousands of other people put in front of this tragedy without any opportunity to stay aside. War may be compared to a virus which contaminates all members of a group (directly through fatal outcome or indirectly by affecting our conscience through fear or loss pain) – as a representative of the most perceptive and emotionally vulnerable part of the society, Whitman responded to the tragedy in its own way:

*"Beat!beat!drums! – blow!bugles!blow!
Through the windows – through doors – burst like a ruthless force,
Into the solemn church and scatter the congregation
Into the school where the scholar is studying;
Leave not the bridegroom quiet – no happiness must he have now with his bride"*
[6, p. 213.]

We state that Whitman's strong emotion expressed with this poem and reinforced patriotic tone is mistakenly taken as proof of positive attitude towards war – it is a statement of a fact aimed to materialize the threat of war and stimulate an adequate response by taking responsibility for the outcome of the conflict.

Referring to the abovementioned necessity of reinforcement of inner individual's capacity, this approach may be used in terms of nationalization process – at the outbreak of Civil War America still hasn't outlined its true identity and the discrepancies between political entities (North and South) have become a spark which provoked the conflict ignition. Still we consider this threat to be imminent – the 4-year armed conflict revealed all the "black spots" and provided clear evidence for the national unity to be transformed from the vague aspirations

arising in the people's minds into reality. In this case Civil War came as a catharsis aimed to purge the nation (it worked similarly to the principles of Darwin's natural selection – the most viable and intense concepts which were able to fill the existing gaps survived and flourished). Moreover, war has brought a completely new idea of unity that cannot be deteriorated by any geographical divisions:

*“And thou America,
Thy offspring towering e'er so high, yet
Higher These above all towering,
With Victory on thy left and thy right hand Law;
Thou Union holding all fusing, absorbing, tolerating all,
Thee, ever thee, I sing*

*Thee also thou, a world,
With all thy wide geographies, manifold, different, distant,
Rounded by thee in one – one common orbic language,
One common indivisible destiny for all” [6, p. 153.]*

For over a year Ukraine has been dragged into a destructive conflict which clearly proves the consistency of the abovementioned idea of unity – geographical deterioration has become Ukrainian reality due to weakened interpersonal bonds. Unfortunately, we are evidently walking the same path paved with contradictions and politically fuelled misunderstanding as Americans did centuries ago – the initial conditions deviate but the staunch support of the nation's unity is put forward as a key message. Solidarity is no more an iconic image taken from poets' verses and revolutioners' speeches:

*“The same at last and at least when peace is declared,
He stands in the room of the old tavern...the well beloved soldiers all pass
through*

*The officers speechless and slow draw near in their turns,
The chief encircles their necks with his arm and kisses them on the cheek,
He kisses lightly the wet cheeks one after another
He shakes hands and bids goodbye to the army [6, p. 319.]*

In this poem the images of chief, officers and soldiers used to present the “outranking equality” as the natural war outcome – a pained victory that turned faceless uniformed army from unidentified elements into heroes; all the ranks are broken down with the chief's affection – this gesture is a clear evidence of unity to become a dominant mindset.

Once the choice is made and responsibility is taken for the society to be updated using deeply rooted democratic principles the only issue comes to the fore: how to implement solidarity and unity into peaceful life (as it no longer serves a weapon but a tool):

*“Respondez! Respondez!
(The war is completed – the price is paid – the title is settled beyond recall;)*

Let every one answer! let those who sleep be waked! Let none evade!
Must we still go on with our affections and sneaking?
Let me bring this to a close – I pronounce openly for a new distribution of roles;
Let that which stood in front go behind!
and let that which was behind!
and let that which was behind advance
to the front and speak
Let murderers, bigots, fools, unclean persons,
offer new propositions!
Let the old propositions be postponed! [6, p. 425.]

These words prove understanding of democracy as an eraser aimed at clearance of all the rotten and inviable elements and complete transformation – in this case we talk about citizens’ responsibility for changes as final stage of democratic adjustment.

The third question is left without answer – how the result of democratic development should be evaluated? Complete acceptance of changes provides enabling environment for future generations – it may be compared with fertilized soil which will allow the ambitions and aspirations of the young to turn into rich harvest of democratic legacy.

“One day an obscure youth, a wanderer,
Known but to a few, lay musing with himself
About the chances of his future life.
In that youth’s heart, there dwelt the coal Ambition,
Burning and glowing; and he asked himself,
“Shall I, in time to come, be great and famed?”[6, p. 417.]

This verse may be interpreted as a warning – for the enthusiasm of future generations not to be sacrificed in vain on the altar of democracy preservation. Equality, solidarity and unity should not be presented as greedy idols taking souls and minds to cultivate but proved to be an armor of the spirit. And it provides us with the answer for R.J. Rummel’s last question – the value of sacrifice made for survival of democracy may be appropriately assessed only after every single ambition is satisfied:

“O, many a panting, noble heart
Cherishes in its deep recess
The hope to win o’er earth
From Glory’s prided caress” [6, p. 418]

Conclusion

Modern America as we know it speaks to the world with a very distinctive and recognizable voice – democracy. This concept made a long way from the emerging feeble and unclear aspirations of the young nation to a world-wide accepted system of government based on principles of equality, solidarity,

unity and personal responsibility. But the democratization process at the initial stage demanded “amplifiers” to make the weak and opaque voice sound strong enough for this task to be fulfilled. America needed charisma, patriotism and talent to implement the democratic ideals in people’s minds and souls.

One of the greatest American poets – Walt Whitman – combined the abovementioned characteristics and through his literary works spoke to the nation. As millions of Americans, he was scorched with the flames of Civil War, its terror and devastation. In this aspect his verses are of great historical significance as his faith in success of political democracy and its ability to produce the environment for the individuals to appear and develop whose affection will contribute to the nation’s prosperity. War is static in Whitman’s works – it is a terrifying, painful fact, a statement that must be spoken as a warning of unaffordable price to be paid for the country to reunite.

Another idea he was so eager to voice – the revival of national identity concept which ignites in each citizen and in collective effort transforms the society which is at constant threat of disintegration – raise self-consciousness to the highest level possible in the post-war decades revealed America’s true identity and spirit.

All the lessons mustn’t be forgotten – in Whitman’s verses we may find answers to questions that arise in minds of Ukrainians at this difficult period. Modern Ukraine strives for national unity to be voiced, national identity to become a reconciliatory tool and democratic values to be incorporated in all areas for creation of solid foundation for the strong and confident nation to raise.

References:

- 1 Diamond, Larry. What Is Democracy / Larry Diamond // Lecture at Hilla University for Humanistic Studies, January 21, 2004. [online]. – Available at: <http://web.stanford.edu/~diamond/iraq/WhatIs Democracy012004.htm>
- 2 Folsom, Ed. Democracy : Walt Whitman : An Encyclopedia / Ed. LeMaster, J.R. Donald, D. Kummings. – New York, 1998. [online]. – Available at: http://www.whitmanarchive.org/criticism/current/encyclopedia/entry_34.html
- 3 Mack Stephen John. The Pragmatic Whitman: Reimagining American Democracy [review] / Stephen John Mack. [online] Available at: <http://www.whitmanarchive.org/criticism/current/anc.00159.html>
- 4 Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English / [A.S. Hornby]. – 7th edition. – Oxford University Press, 2005. – 1536 p.
- 5 Rummel, Rudolf Joseph. Democratization : In William Voegle and Roger Powers : PROTEST, POWER, AND CHANGE: AN ENCYCLOPEDIA OF NONVIOLENCE ACTION FROM ACT-UP TO WOMEN’S SUFFRAGE / Rudolf Joseph Rummel. – Hamden, CT: Garland, 1996. – [online]. – Available at: <http://hawaii.edu/powerkills/DEMOC.HTM>
- 6 The Complete Poems of Walt Whitman / introduction and notes by Stephen Matterson. – Wordsworth Editions Ltd., 2006 – 553 p.

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ В США ТА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ВНЕСКУ ЕРНСТА МАКСИМІЛІАНА ПОЗНЕРА

ЛАРИСА ЛЕВЧЕНКО

*доктор історичних наук, доцент кафедри історії
Чорноморського державного університету імені Петра Могили,
директор Державного архіву Миколаївської області*

Анотація: *В статті охарактеризовано етапи розвитку архівної справи в США, визначено провідних архівістів кожного етапу, висвітлено біографію та діяльність видатного вченого-архівіста Ернста Познера та підкреслено його внесок у започаткування досліджень із всесвітньої історії архівів.*

Ключові слова: *архівна справа в США, архіви США, Ернст Познер, всесвітня історія архівів*

Summary: *This article describes the stages of development of archives in the United States, determines leading archivists for each stage, concentrates on the biography and accomplishments of an outstanding scholar and archivist Ernst Posner and emphasizes his contribution to the studies of world history of archives.*

Keywords: *archival studies in the USA, the USA archives, Ernst Posner, world history of archives*

Специфічна суспільна місія архівів як інститутів пам'яті актуалізує проблему вагомого соціально-культурного значення: осмислення історичного розвитку і суспільної ролі архівів та архівної справи в світовому вимірі. З огляду на це, дослідження архівної справи у США, які за порівняно незначний час пройшли шлях від відсутності спеціалізованих архівів до найсучасніших архівних технологій зберігання документів та удоступнення інформації, посіло особливе місце в архівній науці.

В американській історіографії не виявлено узагальнюючої праці, яка б охоплювала історію архівів і архівної справи на обох рівнях архівної системи США, федеральному та штатів. Видатний американський учений Р. Кокс свого часу вказав на потребу в створенні “повної історії професії” [1]. Разом із цим, американська історіографія багата працями, завдяки яким архівістам удалося вирішити значне коло практичних завдань (У. Г. Ліланд, М. К. Нортон, Ф. Брукс, Е. Дж. Ліхі, Л. Раппорт, Т. Р. Шелленберг, П. Левінсон, Т. Мітчелл, О. Холмс, Дж. О’Гул, Р. Джімерсон та інші). Книжки Х. Г. Джонса “The Records of a Nation: Their Management, Preservation and Use” (1969), Д. Мак-Коя “The National Archives: America’s Ministry of Documents, 1935–1968” (1978), збірка за редакцією Т. Волча (1985) відіграли важливу роль у поверненні Національному архіву США (NARA) статусу незалежної агенції у структурі уряду США. Особливе місце посідає праця Е. М. Познера “American State Archives” (1964), результати якої сприяли

вдосконаленню архівної політики у сфері управління документацією в штатах. На початку XXI ст. П. Галловей, Ч. Лессер, К. Німер і Г. Дейнес, П. Томлін, намагаючись заповнити “білі плями” в історії архівів, дослідили архівний розвиток у Міссісіпі, Алабамі, Південній Кароліні, Юті з урахуванням ролі історичних товариств і керівників архівів.

У зарубіжній історіографії публікації про архіви США були спричинені публікацією першого звіту 1-го Архівіста США про роботу NARA (1936). Період 1936–1985 рр. характерний спробами закордонних учених висвітлити структуру архівної галузі США, питання експертизи цінності та доступу до архівів, проблеми забезпечення збереженості машиночитаних документів. Більшість праць про архіви США цього періоду належить канадським ученим, серед яких особливе значення має дисертація У. Бердселла (1975) з історії Конференції американських архівістів. Потепління міжнародних відносин наприкінці 1980-х рр., розвиток Інтернету відкрили доступ закордонним ученим до архівів США, що розширило можливості наукових досліджень. Різним аспектам розвитку архівної справи в США присвятили свої праці Р. Клампенхауер та Л. Дюранті (Канада), А. Менне-Харіц (Німеччина), І. Карапетянц (Російська Федерація). Т. Кабочкіна-Волкова першою в СРСР захистила дисертацію про федеральну архівну службу США (РДГУ, 1986) і наголосила на позитивному досвіді США з організації федеральних центрів документації. Загалом зарубіжна історіографія за період від 1986 р. до сьогодні представлена працями з проблем архівної теорії, комп’ютеризації, нормативного регулювання управління електронними документами, стандартів описування документів в електронних системах, архівів економіки, президентських бібліотек та федеральних центрів документації. Спроби дослідження історії архівів США зарубіжними вченими не здійснено.

Автором цієї статті, з огляду на актуальність дослідження історії архівів і архівної справи та відсутність праць із цієї теми, вперше в зарубіжній історіографії комплексно досліджено витoki, становлення та історичний розвиток архівів і архівної справи у США [2]. Результати дослідження представлено в 37 наукових публікаціях, монографії та захищеній докторській дисертації.

Мету цієї публікації автор убачає в висвітленні етапів розвитку архівної справи в США та переосмисленні на тлі загальної картини архівного поступу внеску видатного вченого-архівіста Е. М. Познера.

В історії архівної справи в США виокремлюється три етапи:

1-й етап – “колоніальний”, починається від заселення континенту переселенцями з Європи і завершується для кожної окремої території часом її входження до складу США, а саме – на Сході США 1776 р., на території колонії Луїзіана – 1803 р., на Заході (Техас, Нью-Мексико, Земля Орегон) – у 1845–1848 рр. Республіка Вермонт, Республіка Техас, Королівство Гаваї до входження до складу США були державами із власними урядами. Тож чітко

визначити хронологічні межі етапу однозначно для всієї території США неможливо. 1-й етап характерний започаткуванням архівної галузі як окремої сфери життєдіяльності суспільства та створенням архівів у іспанських, французьких та англійських колоніях. Етапу притаманні початок “документального періоду” на території іспанської колонії Нью-Мексико та створення архіву (м. Санта-Фе, 1528 р.); спорудження будинку Офісу секретаря провінції Мериленд і влаштування у ньому архіву та закріплення за секретарем функції зберігання офіційних документів (1666 р.); призначення першого архівіста у французькій колонії Луїзіана (Ж. де ля Метарі, 1682 р.); ухвалення Генеральною асамблеєю провінції Мериленд закону про архіви (1692 р.) і т. д.

2-й етап – “*становлення архівної галузі США*”. Початок другого етапу визначено від закріплення у конституціях штатів за їх секретарями функції зберігання документів органів влади (1776 р., 1778 р.), заснування Бібліотеки Державного департаменту (1787 р.), яка фактично була першим федеральним архівом США. Кінець етапу відбито 1934–1936 рр., тобто датами створення NARA та Товариства американських архівістів (SAA) відповідно. Ключове значення на 2-му етапі мав рух історичних товариств, який спричинив заснування архівів у штатах, NARA та SAA. Етап характерний заснуванням Дж. Белкнепом Массачусетського історичного товариства у Бостоні, що дало початок архівному рухові (1791 р.); започаткуванням Американської історичної асоціації (АНА, 1884 р.), виникненням у складі АНА Комісії публічних архівів (1899 р.), заснуванням Департаменту архівів та історії штату Алабама (1901 р.), визначенням Бібліотеки Конгресу США як депозитарію документів федерального уряду США (1903 р.), започаткуванням У. Ліландом Конференцій американських архівістів (1909 р.), участю делегації американських істориків у роботі Міжнародного конгресу істориків і бібліотекарів у Брюсселі (1910 р.), виданням першого федерального архівного закону (1934 р.), створенням NARA та Національної комісії історичних публікацій (1934 р.), виникненням SAA (1936 р.), а також заснуванням архівів у штатах.

Серед діячів американської архівної історії слід виокремити тих, чії діяльність та ідеї відіграли революційну роль у розвитку архівної справи в США на 2-у етапі: *Дж. Белкнепа* – фундатора Массачусетського історичного товариства, реалізація запропонованого ним національного плану створення історичних товариств привела до утворення архівів штатів; *Т. Оуена* – засновника і першого директора Департаменту архівів та історії штату Алабама, який запропонував тип архівної установи – департамент як незалежний орган виконавчої гілки влади в штаті; *Дж. Фр. Джеймсона* – засновника NARA. Хоча він не першим запропонував ідею створення федерального архіву, але саме його наполегливість привела до утворення NARA; *У. Г. Ліланда* – засновника Конференції американських архівістів. Ідеї цього вченого стали визначальними у формуванні архівної професії в США.

3-й етап – “*власне архівного розвитку*” – розпочався від створення NARA (1934 р.) та SAA (1936 р.) і триває донині. На цьому етапі відбулося формування сучасної архівної системи США, було розвинене архівне законодавство, у т. ч. у сфері доступу до архівів, склалася організаційна структура архівів, оформилася ідея державної власності на президентський комплекс документів, була започаткована і розширена мережа президентських бібліотек, виникла мережа федеральних центрів документації як система передархівного зберігання та опрацювання документів, упроваджено програми управління документацією, розвинені методи експертизи цінності та систематизації документів, уніфіковано професійну термінологію, налагоджено видання архівної літератури, підготовку фахівців із архівної справи, запроваджено сертифікацію архівістів, засновано регіональні і місцеві професійні організації архівістів, віднайдено чинники, які дозволяють децентралізованій архівній системі США функціонувати як єдиний організм (програма грантів Національної комісії історичних публікацій та об’єднання керівників архівів у Раду архівістів штатів (CoSA)). Події, що відбулися в архівній галузі США на початку XXI ст. (створення Архіву електронних документів “ERA” (2003 р.) та спрямування діяльності NARA на управління електронними документами (2011–2012 рр.)) визначають подальші перспективи розвитку американських архівів, основна діяльність яких, як очевидно, буде зосереджена на забезпеченні збереженості документальної історичної спадщини американської нації у цифрових форматах.

Роль і значення архівів у суспільстві в процесі розвитку архівної справи поступово змінювалися від зібрань документів владних структур до культурного феномену. Ця тенденція чітко екстраполюється на архівістику США. У 30-ті рр. XX ст. американські архівісти вбачали основних користувачів архівів у чиновниках, а пріоритети своєї діяльності – у зберіганні документів та інформаційному забезпеченні органів влади всіх рівнів. Пріоритети змінилися на початку XXI ст., поширившись на відбір документів для постійного зберігання у такий спосіб, щоб у них була репрезентативно представлена історія усіх прошарків суспільства, аж до екстремістських угруповань, та на задоволення інформаційних потреб американської нації загалом. Від усвідомлення архівів як зібрання документів органів влади суспільство переорієнтувалося на сприйняття архівів як культурного надбання нації.

На 3-у етапі історії американських архівів та архівної справи у США ключову роль відіграли такі діячі, як: *Р. Д. В. Коннор* – 1-й Архівіст США, створив професійний штат NARA, організував передачу документів, накопичених упродовж усього терміну існування федеральних департаментів, на зберігання до архіву, організаційно забезпечив заснування Бібліотеки Президента США Фр. Д. Рузвельта; *С. Дж. Бакк* – 2-й Архівіст США, ініціював програму мікрофільмування документів, заснування регіональних депозитаріїв для зберігання документів територіальних підрозділів федеральних

органів влади, запровадження програм управління документацією та створення федеральних центрів документації, заснування Міжнародної ради архівів та Архіву ООН, започаткував перший університетський архівний курс; *А. Р. Ньюсом* – 1-й президент SAA, визначив напрями роботи SAA та її наукове спрямування; *М. К. Хортон* – 4-й президент SAA, визначила завдання архівів як служіння урядовцям і потребам уряду, увела поняття доказового виду цінності документів; *П. Левінсон* – запропонував концепцію вибіркової експертизи цінності; *О. В. Холмс* – 14-й президент SAA, запропонував ієрархічну систематизацію архівних колекцій за групами документів і серіями, адаптовану всіма архівними депозитаріями США; *Х. Г. Джонс* – 24-й президент SAA, заснував перший рух за незалежність Національного архіву США (1968–1969 pp.), автор книги “The Records of a Nation: Their Management, Preservation and Use”, якою “розбудив” архівну спільноту США та довів, що функції академічні та управління документацією будуть виконуватися повноцінніше за умови звільнення Національного архіву США з “полону” Адміністрації служб загального призначення; *Ч. Е. Лі* – 27-й президент SAA, ініціював реформування Національної комісії історичних публікацій і поширення її діяльності на архівні установи штатів у частині фінансування проектів із забезпечення збереженості документів із федерального бюджету за програмою грантів; *Е. Дж. Ліхі* – “піонер” в управлінні документацією, член обох Гуверівських комісій (1947–1948 pp., 1953–1956 pp.). Роль Ліхі в історії американських архівів неоднозначна. З одного боку, його ідеї мали ключове значення для унормування ділових процесів в органах державної влади федерального рівня, запровадження програм управління документацією, переліків документів, визначення критеріїв для відбору документів для знищення. З іншого боку, до кінця непродумані пропозиції Ліхі щодо створення Федеральної адміністрації документації, інкорпорування до її складу Національного архіву США та усіх депозитаріїв, що зберігали непомітні документи федерального уряду, призвела до підпорядкування NARA Адміністрації служб загального призначення та гальмування його академічних функцій і повноцінного розвитку; *Т. Р. Шелленберг* – ідеї вченого щодо первинної і вторинної цінності документів, його “класична теорія”, на довгий час визначили практику експертизи цінності документів у США. Однак Шелленберг розділив світ учених-архівістів навпіл: одні вважали його ідеї геніальними, інші різко критикували за відхилення архівної теорії від “усього іншого західного світу” в бік прагматизму і навіть за те, що американська архівна теорія стала нежиттєздатною. Інші пропозиції Шелленберга у сфері архівної освіти та систематизації документів також не привели до успішного розвитку архівної галузі, оскільки вони були неоднозначні. Шелленберг не міг визначитись із тим, у якому закладі краще навчати архівіста: на історичному факультеті чи в бібліотечній школі; до кінця не продумав зв’язок між систематизацією документів і їх подальшим описуванням. Заслуга

Шелленберга насамперед полягає в узагальненні теоретичних напрацювань попередників, які він виклав у працях “Modern Archives: Principles and Techniques” (1956), “The Management of Archives” (1965), і формулюванні на їх базі так званої “класичної архівної теорії”; *Р. М. Ворнер* – 6-й Архівіст США, очолив боротьбу американських архівістів за звільнення Національного архіву США з підпорядкування Адміністрації служб загального призначення та домогся повернення йому статусу незалежної урядової агенції, на міжнародній арені обстоював неполітичний характер Міжнародної ради архівів.

Серед усіх шанованих діячів архівної справи в США найпочесніше місце посідає Ернст Максиміліан Познер. Фактично під його впливом посталала і розвивалася архівна освіта і наука в США: як архівісти – адміністратори, вчені, практики – склалися такі видатні особистості в американському архівному світі як Ф.К. Брукс, О.В. Холмс, Ф. Хамер та Е.К. Хамер, Г. Енджел, які у різні часи були президентами SAA, а також Ш. Іст, Е.Дж. Ліхі, К. Тревер, М. Прайс, Р. Клос, Фр. Шипман, Х. Четфілд і багато інших. Директор Архівної школи Марбурга А. Менне-Харіц назвала Е.М. Познера будівничим, який “побудував мости між Старим і Новим Світом” [3; 4]. Ця фраза має подвійний сенс: по-перше, Познер залишив Європу, в якій народився і зріс як учений, щоб присвятити себе розвитку архівної справи в Америці, а по-друге, його наукові інтереси поєднували прагнення досліджувати історію архівів Давнього Світу та розвивати методи роботи із сучасними документами. Учений справив значний вплив на організацію управління, методи систематизації й описування, зберігання документів у Національному архіві США. Р. Кокс уважав, що разом із Х. Г. Джонсом та Л. Каппоном, Е.М. Познер спричинив прогрес в архівознавчих дослідженнях у США. На думку А. Менне-Харіц, критерії цінності в своїй “класичній теорії” Т. Р. Шелленберг сформулював під впливом ідей Познера. Ім’я Познера також пов’язане із заснуванням першого федерального центру для зберігання документів військових відомств США.

Е.М. Познер народився у Берліні 9 серпня 1892 р. у родині лікаря Карла Познера. Він навчався у Берлінському університеті, неодноразово перериваючи навчання через участь у воєнних діях у Першу світову війну. В лютому 1920 р. Познер отримав докторський ступінь, а в червні склав іспити на викладача історії в гімназії. Однак замість викладання він став архівістом у Пруському державному таємному архіві. Він займався систематизацією та описуванням архівів Пруської держави та колишньої Пруської монархії, брав участь у величезному видавничому проєкті Пруської академії наук “Acta Borussica”, читав лекції в Інституті архівних наук і перспективних історичних досліджень, заснованому Пруським таємним архівом 1930 р. Прихід до влади нацистської партії, закони “Про громадянина Рейху” та “Про охорону німецької крові та німецької честі” (Нюрнберг, 1935 р.) докорінно змінили життя Ернста та Катерини Познерів. Як

особу “нечистого арійського походження”, Познера змістили з адміністративної посади в Тасмному архіві, заборонили викладання в інституті та редагування “Acta Borussica”. У Німеччині він став “професійним ізгоєм”, тому 1937 р. учений прийняв рішення про еміграцію до США. 1938 р. він здійснив подорож до США з метою пошуку роботи, але, повернувшись до Німеччини, потратив до кінця року Заксенгаузен, звідки його врятувала дружина. У січні 1939 р. через Стокгольм та Лондон родині Познерів удалося виїхати до США “лише в тому одязі, що був на них”. С. Дж. Бак допоміг Познеру влаштуватися на роботу до Американського університету у Вашингтоні. Е.М. Познер відразу занурився в бурхливе архівне життя Америки. Восени 1939 р. під його керівництвом почалася двосеместрова програма “Історія та управління архівами” (3 лекційні години щотижня), слухачами якої стали співробітники NARA [6]. З університетом Познера пов’язують 20 років викладацької роботи та перебування на посаді декану Інституту архівних наук та управління документацією.

Суттєве значення мали його пропозиції щодо організації архівної освіти в США, представлені на зустрічі SAA в Монтгомері в листопаді 1940 р. у доповіді про вивчення стану архівної освіти в європейських країнах “European Experiences in Training Archivists”. Учений пропонував запровадити в США навчання претендентів на посади архівістів (на зразок того, як призначалися архівісти в Public Record Office (Державному архіві Великої Британії)), викладання їм методології і методів історичних досліджень, проведення для них лабораторних занять на базі архівів. Він уважав, що архівна освіта повинна відповідати стандартам вищої школи і бути настільки всеосяжною, щоб людина, яка одержала її, була готова самостійно адаптуватися до будь-яких вимог обраної професії. Познер першим став наполягати на викладанні курсу управління поточною документацією державних установ [7; 8]. 1954 р. він створив перший у Північній Америці Інститут менеджерів із управління документацією у структурі Американського університету. З 1955 р. університет став видавати дипломи випускникам, які засвоїли вісім історичних курсів, у т. ч. два з архівної справи та два з управління документацією. Е. Познер запросив до викладання в університеті видатних американських учених-архівістів Т. Шелленберга, О. Холмса (викладали курси архівознавства), С. Помрінжа (курс управління документацією). Архівні курси Американського університету послужили зразком для формування аналогічних у вищих навчальних закладах по всій території США. Разом із першим випуском спеціалістів 1955 р. у США засновано Американську асоціацію менеджерів з управління документацією (ARMA) [5; 9].

Оскільки в Американському університеті лекції та семінари були розраховані в першу чергу на студентів денної форми навчання та працівників федеральних установ, розташованих у Вашингтоні, Е. Познер 1945 р.

у співпраці з NARA, Центром документації у Мериленді, Відділом манускриптів Бібліотеки Конгресу США заснував літній інститут для підвищення кваліфікації практикуючих архівістів (під керівництвом Познера протягом 1945–1961 рр. проводилися 2–3–4-тижневі заняття). Слухачами цього інституту відразу ж стали сотні архівістів із США та інших країн. Головне значення цих літніх занять полягало не у вивченні архівознавства, а в тій атмосфері, яка дозволяла надихнути архівістів і розвинути їх бажання до самостійного підвищення кваліфікації та вдосконалення знань [10].

За сприяння Президента США Фр. Д. Рузвельта та під керівництвом Е. Познера напередодні Другої світової війни укладено список архівів Німеччини “Archival Repositories in Germany”, у ході війни – огляд управління італійськими архівами “The Administration of Current Records in Italian Public Agencies”, путівник “Information on German Records”, що розкривав організаційні й технічні аспекти зберігання архівних документів у Німеччині та служив посібником посадовим особам, до обов’язків яких належало розпорядження захопленими німецькими архівами. У роки війни Е.М. Познер уклав список архівів окупованих нацистською армією країн Європи та Азії, яким користувалися американські військові з метою уникнення бомбардувань місцевостей розташування архівів та виявлення і перевірки архівів у звільнених містах. 1949 р. Департамент армії США відрядив Познера до Німеччини для налагодження роботи архівів в американській зоні окупації. Коли був утворений архів Федеративної Республіки Німеччини Познеру запропонували стати його першим директором, але він вирішив повернутися до США [3; 4].

1964 р. учений опублікував працю, присвячену архівам штатів “American State Archives: Public record Keeping in the Fifty States, Practices and Goals” [11]. Після її виходу уряди штатів звернули увагу на необхідність уведення до архівних законів положення про управління документацією. У цій же праці Познер поставив перед архівами штатів завдання пересистематизації колекцій, сформованих без дотримання класичного архівного “принципу походження”. Це був єдиний випадок в архівній історії США, коли, готуючи свою працю, автор особисто відвідав усі архіви штатів (у т. ч. Пуерто-Ріко, крім Аляски), спілкувався з їх керівниками і співробітниками. Інші дослідники вивчали архіви штатів шляхом анкетування й оброблення результатів.

У доволі поважному віці, зі значним багажем знань і досвіду за плечима, Познер вирішив, що підготовка архівістів увесь час здійснювалася не правильно, оскільки недостатньо уваги приділялося історії архівів і архівної справи. Вчений поставив перед собою завдання створення монументальної праці – всесвітньої історії архівів. 1972 р. вийшов перший том, присвячений історії архівів у Давньому Світі “Archives in the Ancient World” [12]. Сім розділів цієї фундаментальної праці висвітлюють історію

архівів, методи роботи давніх архівістів, роль архівів у суспільстві та державі за тих часів як вони формувалися ще із глиняних “таблеток” (архіви Месопотамії, Елама й Урарту, Хеттської імперії, Фінікії, Кнососа, Пілоса, Мікен, Фів та інші) та папірусів (Давнього Єгипту), історію архівів Давньої Греції, Персії, держави Олександра Македонського та Селевкідів, Римської республіки та Римської імперії. Праця насичена планами розміщення архівів та фотографіями давніх документів, містить значного обсягу бібліографію. Цього ж року Е.М. Познер опублікував велику статтю “Archives in Medieval Islam”, у якій висвітлює історію та управління архівами в середньовічних ісламських державах: халіфатах Омейядів, Аббасидів, Аглабидів, Фатимидів, Аюбідів, Мамлюків, імперії Сельджуків, Оттоманській імперії, великих ханів Монголії і Північного Китаю, Хорасану, Афганістану та Північної Індії [13]. Однак через слабе здоров’я завершити задумане Е.М. Познеру не вдалося: він повернувся до Німеччини, де й помер 1980 р.

Підсумовуючи вищесказане, доходимо висновку, що внесок Е.М. Познера в розвиток архівної справи в США є багатограним. Учений привніс на американські терени принципи, вироблені європейською школою архівістики, запровадив європейські методи викладання архівознавства, не випустив з поля зору американські проблеми управління поточною документацією в установах і започаткував підготовку фахівців у сфері рекорд-менеджменту. Ми можемо говорити, що Познер не просто навчав американців архівній справі, він створив школу архівістів-професіоналів у США. Ще раз наголосимо на значущості праці Познера “American State Archives”. Значним є його внесок у врятування архівів окупованих країн Європи в роки Другої світової війни. Проте, чому сьогодні автор цієї статті, яким завершено комплексне дослідження історії архівів і архівної справи в США, з’ясовано внесок майже кожного із видатних представників архівної галузі США (а це близько тисячі особистостей) говорить про необхідність переосмислення ролі Е.М. Познера. Що саме спонукає до цього? Причина полягає в останніх працях Познера, зміні його поглядів не лише на викладання історії архівів, а й на місце і роль архівів в історії людства. Познер пізнав Старий і Новий світ архівів, і це стало причиною того, що він першим з істориків усвідомив, що архіви не лише обслуговують історичну науку, зберігаючи історичні джерела. Архіви зберігають пам’ять людства та є засобами передачі знання про минуле із покоління в покоління. Як інституції пам’яті архіви потребують спеціального дослідження їхньої історії від зародження у колиці людської цивілізації в Межиріччі до сьогодення. Отже, вчений вийшов зовсім на інший рівень розуміння місця архівів, сутності архівної справи та професії архівіста як хранителя людської пам’яті. Відтак, він зробив внесок не лише у розвиток архівної справи в США, а й започаткував новий напрям в історичній науці: дослідження всесвітньої історії архівів. Праці з історії архівів цього видатного вченого є

солідною складовою світової історіографії архівної науки. Задум Познера лишився незавершеним. Жодний учений, науковий колектив не реалізував цей задум. Існують лише стислі або фрагментарні підручники. З огляду на сучасні підходи до архівів як інститутів пам'яті, продовження праці Познера сприятиме підвищенню статусу архівів у суспільстві, змінить ставлення людства до власної пам'яті. За таких обставин створення фундаментальної всесвітньої історії архівів, уперше замисленої Е.М. Познером, стає нагальною потребою сучасної історичної науки.

Список використаних джерел:

1. Cox R. J. American Archival History: Its Development, Needs, and Opportunities [Text] / Richard J. Cox // *American Archivist*. – 1983, Winter. – Vol. 46, № 1. – P. 31–41.
2. Левченко Л. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки : історія та організація : [монографія] / Лариса Левченко. – Миколаїв : Іліон, 2013. – 1204 с.; Левченко Л. Розвиток архівної справи в Сполучених Штатах Америки (кінець XVIII – початок XXI ст.) Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.02 – документознавство, архівознавство. – Київ: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Національної академії наук України. – 716 с.
3. Menne-Haritz A. Ernst Posner's Archives and the Public Interest [Text] / Angelika Menne-Haritz // *American Archivist*. – 2005, Fall–Winter. – Vol. 68, № 2. – P. 323–332.
4. Ross R. A. Ernst Posner: The Bridge Between the Old World and the New [Text] / Rodney A. Ross // *American Archivist*. – 1981, Fall. – Vol. 44, № 4. – P. 304–312.
5. Posner E. European experiences in training archivists [Text] / Ernst Posner // *American Archivist*. – 1941, January. – Vol. 4, № 1. – P. 26–37.
6. Buck S. J. The Training of American Archivists [Text] / Solon J. Buck // *American Archivist*. – 1941, April. – Vol. 4, № 2. – P. 84–90.
7. Evans F. B. Postappointment Archival Training: A Proposed Solution for a Basic Problem [Text] / Frank B. Evans // *American Archivist*. – 1977, January. – Vol. 40, № 1. – P. 57–74.
8. Jones H. G. Archival Training in American Universities, 1938–1968 [Text] / H. G. Jones // *American Archivist*. – 1968, April. – Vol. 31 № 2. – P. 135–154.
9. Yakel E. The Future of the Past: A Survey of Graduates of Master's-Level Archival Education Programs in the United States [Text] / Elizabeth Yakel // *American Archivist*. – 2000, Fall–Winter. – Vol. 63, № 2. – P. 301–321.
10. Goggin J. That We Shall Truly Deserve the Title Of "Profession". The Training and Education of Archivists, 1930–1960 [Text] / Jacqueline Goggin // *American Archivist*. – 1984, Summer. – Vol. 47, № 3. – P. 243–254.
11. Posner E. American State Archives: Public record Keeping in the Fifty States, Practices and Goals [Text] / Ernst Posner. – Chicago–London : University of Chicago Press, 1964. – 397 p.
12. Posner E. Archives in the Ancient World [Text] / Ernst Posner. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1972. – 283 c.
13. Posner E. Archives in Medieval Islam [Text] / Ernst Posner // *American Archivist*. – 1972, July–October. – Vol. 35, № 3–4. – P. 291–316.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В США: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

ГАННА ЛОЗОВА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономік
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІКТОРІЯ КЛИМЕНКО

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії
Національного авіаційного університету

Анотація. *Основою Сполучених Штатів Америки виступає середній клас. В статті досліджено історію становлення американського середнього класу, а також проаналізовано чинники, які сприяли і стримували формування американського середнього класу у різні історичні часи. Визначено напрями застосування досвіду становлення середнього класу в США для України.*

Ключові слова: *середній клас, американський середній клас, розподіл доходів, економічна нерівність.*

Summary. *The basis of the United States is the middle class. The article examines the history of the formation of the American middle class. The factors that contributed to and constrained the formation American middle class in different historical periods are analyzed. The ways of implementation of the experience of the middle class in the United States to Ukraine are determined.*

Keywords: *middle class, American middle class, income distribution, economic inequality.*

Середній клас в Україні за різними оцінками налічує 2–14% населення, у той час як у країнах з розвинутою ринковою економікою він сягає 60%. Доцільність вивчення досвіду США щодо становлення середнього класу обумовлена тим, що Сполучені Штати Америки були однією з перших країн, що усвідомили необхідність формування чисельного прошарку заможних людей для забезпечення добробуту всього суспільства. За свою 70-ти річну історію американський середній клас зазнав і злету, і падіння. І сьогодні проблема подальшої долі середнього класу сполучених Штатів Америки широко обговорюється та дискутується в американському суспільстві.

Метою дослідження є визначення ролі середнього класу у суспільстві, виокремлення критеріїв його ідентифікації як економічного суб'єкта, виявлення передумов формування і особливостей американського

середнього класу, розробка рекомендацій щодо розв'язання проблем становлення середнього класу в Україні.

У сучасному суспільстві середній клас виконує як економічні, так і політичні, соціальні та культурно-освітні функції, зокрема становить соціальну основу громадянського суспільства, забезпечує впровадження і просування демократичних стандартів і цінностей у суспільстві, політичну стабільність суспільства. Важливою є роль середнього класу у розв'язанні проблеми бідності. Він виступає “соціальним ліфтом” між бідними і багатими.

Водночас, середній клас несе елемент інноваційності: до середнього класу відносяться вчені та інженери, які стимулюють науково-технічний прогрес. Слід також зазначити, що середній клас – це люди з вищою освітою; люди, які мають культурні запити і можуть їх задовольнити; люди, схильні до творчості, саморозвитку і самовдосконалення; люди, які розвивають країну, рухають її вперед.

Якщо розглядати середній клас у якості економічного суб'єкта, то основними критеріями його ідентифікації, на наш погляд, виступають:

- 1) соціальний статус в суспільстві;
- 2) певний рівень доходу, який дозволяє не лише забезпечувати прийнятний рівень життя, але й робити заощадження, купувати рухоме і нерухоме майно. Водночас зважаючи на постійні зміни в економічному середовищі, важливою характеристикою отримуваного доходу має бути також його стабільність;
- 3) наявність у власності матеріальних і фінансових активів (володіння житлом, приміським будинком, землею, автомобілем та іншими товарами тривалого користування, а також цінними паперами, які дають можливість отримувати додаткові доходи);
- 4) достатній статус на ринку праці (наявність власного бізнесу, оволодіння престижними соціально значущими професіями, наявність вищої освіти і професійної кваліфікації як гарантії отримання достатнього статусу на ринку праці);
- 5) певні стандарти споживчої поведінки (освіта, охорона здоров'я, туризм, спорт, культурний розвиток, збалансований раціон харчування тощо).

Середній клас виступає основою суспільства США. За результатами опитування Pew Research Center у 2008 році половина американців ідентифікувала себе як середній клас. Говорячи про американський середній клас неможливо не звернути уваги на особливості економічної поведінки населення Сполучених штатів Америки, яке сформувалося за рахунок емігрантів з різних країн світу. Це люди різних рас і національностей, які врешті решт, вибороли для себе свободу і можливість досягти високого соціального і професійного статусу, незважаючи на

своє походження. Для американського суспільства характерними, зокрема, є прийняття високих індивідуальних ризиків, надання переваги економічній свободі над соціальною захищеністю, значна трудова мобільність, інноваційність, активна громадянська позиція та відстоювання своїх громадянських прав.

Проте чітких критеріїв віднесення громадян до середнього класу в сучасному законодавстві США немає, хоча урядом США визначено межу бідності, яка сягає приблизно \$ 22 тис. дол. щорічного доходу для сім'ї з чотирьох осіб.

Формування середнього класу в США стало можливим завдяки прийняттю у 30-х рр. XX ст. Нового курсу економічної політики і відповідному реформуванню законодавчо-нормативної бази. Але середній клас у сучасному розумінні в США почав формуватися лише після Другої світової війни. Завдяки прийняттю у 1944 році Закону G.I. Bill тисячі американських військовослужбовців-ветеранів, повернувшись з війни, отримали можливість стати власниками житла, піти навчатися у коледжі, брати кредити для започаткування власного бізнесу. В результаті чого житлове будівництво в США зросло з 114 тис. нових будинків у 1944 році до 1,7 млн. в 1950 році. В Америці розпочався будівельний бум, що супроводжувався стрімким зростанням населення, так званим бебі-бумом. Добробут середньостатистичного американця в цей період стрімко зростав. Все більше і більше сімей могли собі дозволити придбання автомобілів, чорно-білих телевізорів, іншої побутової техніки тощо. Значному покращенню рівня комфорту середнього американця в цей період сприяє фінансово-банківська політика країни. У вересні 1958 року Bank of America випустив свої перші 60 тис. кредитних карт (які пізніше отримали назву Visa) в місті Фресно штату Каліфорнія. Протягом десятиліття американці підписалися на більш ніж 100 млн. кредитних карт. Сьогодні їх кількість сягає 1 млрд. Афро-американці, хоча й непропорційно, змогли потрапити до середнього класу завдяки соціальним завоюванням руху за громадянські права. Проте значна кількість афро-американців і досі живуть за межею бідності [9].

Сучасний портрет представника середнього класу Америки виглядає наступним чином. Більшість американців—представників середнього класу, є домовласниками. Вони мають іпотечні кредити, принаймні деякі з них мають вищу освіту, вони зайняті на професійній чи управлінській роботі. Представники середнього класу, як правило, заробляють в межах від 30 тис. дол. до 100 тис. дол. на рік. Хоча стереотип про приміський середній клас все ще зберігається, проте більшість американців—представників середнього класу проживають в міських центрах (в сільській місцевості їх залишилося не так багато). 70% з них мають два або більше автомобілів, дві третини мають високошвидкісний доступ до Інтернету,

переважна більшість з них має по декілька кредитних карт і може дозволити собі час від часу придбання товарів розкоші.

За своїми політичними поглядами середній клас є дещо більш консервативним, ніж ліберальним. Тим не менш, його представники розподілені приблизно порівну між провідними політичними партіями. Досліджуючи історію США, слід відзначити, що економічне становище та добробут представників середнього класу тісно пов'язаний із стадіями економічного циклу, які переживала країна. Наприклад, проведене в США опитування громадської думки в 1979 році в період світової економічної рецесії продемонструвало зростання числа американців—представників середнього класу, які вважали, що їхнє життя погіршується. У 1997 році в період економічного піднесення США і початку ери доткомів аналогічне опитування громадської думки показало, що оптимізм середнього класу досяг рекордного рівня – 57% американців вважали, що їх життя поліпшується і вони рухаються вгору. Опитування 2008 року показало, що приблизно половина американців думали, що їх становище не змінилося, а 31% вважали, що їх становище погіршилося, у порівнянні з базовим становищем п'ять років тому.

Більшість опитуваних представників середнього класу скаржилися, що заробітна плата не встигає за інфляцією. Близько 21% американців—представників середнього класу відчували себе на межі: кількість особистих банкрутств та іпотечних дефолтів зросла на третину в 2008 році. Багато опитуваних відмічали зростання безробіття та рівня злочинності в країні, нестабільність фондового ринку, що негативним чином позначилося на економічній та політичній ситуації в цей період.

Відомий економіст П. Кругман в своїх виступах наголошує, що причиною зубожіння середнього класу є зміна політичного клімату в економіці США, що прискорює перехід від суспільства середнього класу до суспільства нерівності. П. Кругман зазначає “...насправді ви нічого не можете зробити, щоб зупинити цей процес. Нібито невидима рука сприяє зростанню нерівності, і немає нічого, що ви можете зробити, щоб дійсно змінити її – хіба що отримати кращу освіту. Але в той час як освіта є дуже хорошою річчю, це все ж таки американський спосіб ухилення від проблем. ... Очевидно, що навіть якщо ви подивитесь на США прямо зараз, податки та система соціального страхування призводять до величезної різниці у суспільстві. Але нерівність в Сполучених Штатах могла б бути значно меншою, якби ми не мали такої шкали прогресивного оподаткування і системи соціального страхування” [7].

На думку П. Кругмана і його прибічників, історія США розвивається по колу. Якщо проаналізувати останні 100 років розвитку Сполучених Штатів, то, на думку фахівців, 1920-ті роки для США виявилися фактично золотим віком. Але з точки зору розподілу доходів, соціального

статусу і загального стану суспільства – це було суспільство нерівних можливостей, суспільство нерівності. В нову епоху країна увійшла після Другої світової війни, коли почало формуватися суспільство середнього класу. На думку американських економістів, в цей період суспільству вдалося досягти більшої рівності, і цей період тривав до кінця 70-х років ХХ століття. На початку 80-х років відбулася зміна політичного курсу, і країна повернулася до системи оподаткування та посилення нерівності, які були характерні для 1929 року.

Отже, в історії країни відбувся рух по колу: від золотого віку суспільства нерівності до суспільства середнього класу, а потім назад до нового золотого віку з його проблемою стрімкого соціального розшарування та нерівності.

Причому цей процес відбувався не поступово, еволюційним шляхом, а фактично одномоментно. У своїй відомій роботі Клаудія Голд та Боб Маргот називають цей процес великим “стисненням” або скороченням. Якщо для кінця 30-х років ХХ століття для американської промисловості був характерний значний розрив в оплаті праці, то під час Другої світової війни цей розрив було свідомо скорочений урядом під тиском профспілкового руху. Відбулося так зване “вирівнювання”, яке пояснюється соціалізацією суспільства, спільним рухом як з боку загальнодержавної політики, так і позиції громадських організацій, що в кінцевому підсумку створило необхідні умови для формування суспільства середнього класу в США в 40-х і 50-х роках ХХ століття.

Зворотній курс на лібералізацію економіки США, який розпочався наприкінці 70-х – початку 80-х років, викликав, з одного боку, зростання доходів, а з іншого боку, призвів до посилення розшарування суспільства і зростання нерівності. Причин зростання нерівності декілька:

- розвиток технологій викликав зростання потреби у високоосвічених працівниках;
- зростання обсягів міжнародної торгівлі призвело до збільшення імпорту трудомісткої продукції та подальшого скорочення попиту на працю малоосвічених робітників;
- збільшення імміграції аналогічно призвело до загострення конкуренції на ринку праці;
- скорочення реальної мінімальної заробітної плати теж мало негативний ефект;
- зменшення впливу профспілок на роботодавців, скорочення їх впливу на розподіл доходів та в цілому їх ролі у захисті інтересів найманих працівників;
- реформування системи оподаткування та розподілу доходів у суспільстві, яке знову ж таки спровокувало подальше зростання нерівності в суспільстві.

На думку П. Кругмана та його послідовників, зростання нерівності протягом останніх 30 років в американському суспільстві було пов'язане із зміною, насамперед, політичного клімату в країні. Такий курс впроваджується в основному через Республіканську партію.

Подальша віртуалізація економіки країни та розвиток фондового ринку також неоднозначним чином позначаються на становищі середнього класу в США. Зокрема, творець Netscape М. Андреессен вважає американський середній клас, який виник в середині ХХ століття історичною випадковістю. На його думку, середній клас був створений лише тому, що більша частина промислово розвинених країн була в руїнах після Другої світової війни. “Однією з основних індустріальних країн, яка не постраждала, були Сполучені Штати. Саме тому Сполучені Штати Америки стали монопольним виробником промислових товарів. Коли наприкінці 1960-х років Німеччина і Японія відновили свою економіку, середній клас США почав розпадатися. Це був нещасний випадок історії” [6]. З чим ми абсолютно не погоджуємося. Оскільки вважаємо, саме середній клас – двигуном розвитку сучасного суспільства.

Більшість американських економістів вважають, що нині американський середній клас переживає важкі часи. І підтвердженням цьому є дані, представлені зокрема М.Снайдером в його дослідженні в 2013 році [8]. Зокрема, середній дохід американського домогосподарства (з поправкою на інфляцію) знизився в порівнянні з 2000 роком на 7,8%, а темпи зростання реальних доходів населення США є найнижчими за останнє десятиліття. Темпи збільшення кількості власників будинків в Сполучених Штатах значно уповільнилися, при чому орендувати будинок в Америці стало дорожче, ніж будь-коли раніше. Відповідно до одного з недавніх опитувань громадської думки, 76 % всіх американців живуть від зарплати до зарплати. Економіка США фактично втратили 240 тис. штатних робочих місць в червні 2013 року, кожне з десяти робочих місць у Сполучених Штатах в даний час заповнені через тимчасові агентства.

Відповідно до досліджень Адміністрації соціального забезпечення, дохід 40% усіх працівників у США складає менше 20 тис. доларів на рік. Відношення росту заробітної плати до темпів росту ВВП знаходиться на рекордно низькому рівні. Якщо в 1980 році, менш ніж 30% всіх робочих місць у Сполучених Штатах були місця для робітників з низьким рівнем доходів, то сьогодні більш ніж 40% всіх робочих місць у Сполучених Штатах – робочі місця з низькою оплатою. На даний момент, один з кожних чотирьох американських робітників має роботу, за яку отримує 10 дол. за годину або менше.

Якщо у 2000 році близько 17 млн. американців були зайняті у виробництві, то сьогодні тільки близько 12 млн. американців зайнято у виробництві. Причому, середня кількість годин, відпрацьованих одним

працівником за рік знизилася в порівнянні з 2000 роком приблизно на 100. Ще в 2000 році більше 64% всіх працездатних американців мали роботу. Сьогодні ж тільки 58,7% усіх американців працездатного віку працевлаштовані. Середня тривалість безробіття у Сполучених Штатах у три рази довша, ніж це було в 2000 році.

У 2013 році порівняно з 2001 роком кількість американців, які витрачають більше половини своїх доходів на житло, зросла на 46%. У 1989 році відношення боргу до доходу середньої американської сім'ї становило близько 58%, сьогодні це – 154%.

Всього в США заборгованість домогосподарств зросла з 1,4 трлн. дол. у 1980 році до колосальних 13,7 трлн. доларів в 2007 році, що зіграло величезну роль в умовах фінансової кризи 2008 року, і ця проблема все ще не вирішена. Загальна сума студентського боргу за кредитами в Сполучених Штатах останнім часом перевершила відмітку в 1 трлн. дол. Загальна сума шпотечного боргу нині в 5 разів більше, ніж це було 20 років тому. За даними останнього перепису населення США, 57% відсотків всіх американських дітей живуть у “бідних” родинах або родинах з “низькими доходами”.

І на останок, якщо у 2000 році співвідношення між соціальним забезпеченням і заробітною платою становило приблизно 21%, то сьогодні відношення соціальних допомог до окладів і заробітної плати становить близько 35%.

Безумовно держава, розуміючи роль середнього класу, намагається вжити відповідних заходів для помякшення наслідків економічного спаду та порятунку середнього класу. Зокрема, урядом США розроблено програму, яка включала в себе ряд заходів та інструментів зі створення зелених робочих місць в країні тощо.

Таким чином, історія становлення і розвитку американського середнього класу дає відповідь на питання, яке часто порушується в українському суспільстві, а саме: *Чи зможе український середній клас сформуватися самостійно (“знизу”), чи йому потрібна підтримка з боку держави (влади)?* Проведене дослідження переконає, що саме держава повинна займатися “виращуванням” середнього класу через механізми фіскальної політики (зокрема, оптимізації податків) і політики розподілу доходів (яка б виключала можливість різкої поляризації доходів у суспільстві), через реформування системи освіти (зокрема, підвищення якості освіти, забезпечення зв'язку університетської освіти з практичним набуття навичок), через протидію корупції (забезпечення можливості працевлаштування високоосвіченим фахівцям, а не “потрібним людям” через “потрібні знайомства та зв'язки”), через створення програм доступного житла. А політика лібералізації призводить до посилення розшарування суспільства і зростання нерівності.

Список використаних джерел:

1. Балакірева О. До дослідження середнього класу доцільно застосовувати не лише кількісні, але і якісні методи. – В кн.: Середній клас в Україні: критерії ідентифікації. – К.: Заповіт, 2004. – С. 17-19.
2. Лібанова Е., Черенько Л., Васильєв О., Реут А. Населення із середніми доходами як основа для формування середнього класу в Україні” // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 1-2. – С. 79-96.
3. Паніотто В. До вимірювання середнього класу більш придатними є суб’єктивні чи суб’єктивно-об’єктивні показники. – В кн.: Середній клас в Україні: критерії ідентифікації. – К.: Заповіт, 2004. – С. 9-13.
4. Середній клас в Україні: життєві цінності, готовність до асоціації і просування демократичних норм і стандартів (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 1-2. – С. 4-78.
5. Сіденко В. Визначаючи поняття середнього класу, слід простежити історію його виникнення. – В кн.: Середній клас в Україні: критерії ідентифікації. – К.: Заповіт, 2004. – С. 7-9.
6. Andreessen, M. The American Middle Class Is A Historical Accident, 2014. [Electronic resource]. Available from Internet: <<http://www.businessinsider.com/andreessen-american-middle-class-an-accident-2014-10#ixzz3XfMdCr84>>.
7. Krugman, P. A History of America’s Disappearing Middle Class, 2007. [Electronic resource]. Available from Internet: <http://www.thirdworldtraveler.com/Krugman_Paul/Hx_Amer_Disappear_MClass.html>.
8. Snyder, M. 44 Facts About The Death Of The Middle Class That Every American Should Know. Economic Collapse. July 31, 2013. [Electronic resource]. Available from Internet: <<http://www.infowars.com/44-facts-about-the-death-of-the-middle-class-that-every-american-should-know/>>.
9. Suddath, C. A Brief History Of The Middle Class. Time. Feb. 27, 2009. [Electronic resource]. Available from Internet: <<http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,1882147,00.html>>.

КУЛЬТУРА МІЖСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН У ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ США

НАТАЛІЯ НАТАЛЕВИЧ

*кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка*

Із середини минулого століття розпочинається новий етап у розвитку культури США, що отримав назву “постмодерн” (тобто “після модерну”). На історичній вісі динаміки культури в цілому постмодерна культура витлумачується науковцями як подолання стратегії модернізації, або як її розвиток на новому, вищому щаблі.

Постмодерн принципово відрізняється від модерну як за своїм стилем, так і історичним сенсом. Насамперед, постмодерна культура – це культура, яка долає позитивістську та марксистську ідею про соціальну еволюцію як результат еволюції технологічної й усвідомлює, що не лише матерія може компенсуватися завдяки енергії, але також матерія і енергія можуть компенсуватися завдяки знанню. Якщо модерн убачав у техніці вияв сили людини, виклик природі, то постмодерн сприймає техніку не так однозначно. Поряд з поширеними негативними оцінками науково-технічного прогресу, який нібито позбавляє людину її природної суті, дедалі більшого визнання набуває розуміння створеної людиною техніки як однієї з форм виявлення істини та закономірностей природи. Крім того, сучасна постмодерна наука усвідомила обмеженість ресурсів фізичної енергії і спрямувала свій пошук у напрямі енергії духовної – тобто інформації, знання. Силова, індустріальна техніка поступається техніці пост-індустріальній, машині, яка оперує інформацією. Вперше в історії людство усвідомлює, що не тільки матерія та енергія можуть взаємно компенсуватися, але і перша, і друга можуть компенсуватися знанням. Принципових змін зазнали і інші форми діяльності людини, в тому числі й художньої. Всі ці трансформації культурної картини світу дістали загальну назву “Постмодерн” [4; 5].

Проте, не зважаючи на термінологічні дискусії, можна констатувати, що у II пол. XX ст. культура США зазнала значних змін, пов’язаних із поширенням інформаційних технологій, розростанням масової культури, індивідуалізацією суспільства, фрагментацією досвіду тощо. Усі ці процеси науковці поєднують під назвою “постмодернізація культури”, акцентуючи увагу на нових тенденціях в культурі США, що суттєво відрізняються від модернізаційних.

Ключовими ознаками постмодерного (інформаційного) суспільства у сфері міжособистісних взаємин та культури науковці визначають:

– індивідуалізація, атомізація суспільства (руйнування великих спільнот або нівелювання їхнього впливу, замкнутість на собі, егоцентрованість індивіда);

– пермісивне суспільство (від англ. to permitt – дозволяти) – суспільство вседозволеності, етичної релятивізації (заперечення загальних для всіх людей норм моралі, коли головним регулятором людської поведінки стає “А я так хочу!” і “Можна все”);

– поява сингл-сімей як виродженого типу родини як такої (“сингл” – це людина, яка свідомо обирає самотність, заперечує цінність родини та відмовляється від шлюбних взаємин).

– розростання сфери масової культури, що поглинає народну та елітарну;

– телебачення як головний конкурент за вільний час індивіда (Номо зарієнс – людина, яка постійно перемикає телевізійні канали);

– поява нових мистецьких жанрів, форм і напрямів (хепенінг, перформанс, гіпертекст, палімпсест, папієш, бриколаж тощо) [3, с. 114].

Серед основних постмодернізаційних тенденцій сучасної культури США є комп’ютеризація всіх сфер суспільного й культурного життя. Кількість комп’ютерів на тисячу мешканців сягає рівня 250–400 одиниць. Цей рівень поступається таким “хітам” масової культури, як автомобіль (приблизно в півтора рази) та телевізор (вдвічі), але темпи розповсюдження є набагато вищими. Окрім кількісних показників розповсюдженості, особливу увагу привертає збільшення кількості функцій – способів застосування комп’ютерних технологій. З обчислювальної машини з напівзабутою аббревіатурою ЕОМ комп’ютер перетворився на універсальний пристрій фахової діяльності, навчання, розваг та спілкування [2, с. 355–356].

Водночас, значне і повсюдне використання плодів високих технологій призводить до того, що люди все рідше і рідше бачаться і спілкуються живо. Куди простіше відправити SMS або e-mail, ніж хоча б зателефонувати.

Психологи і вчені стверджують, що SMS, електронна пошта, MMS, соціальні мережі – стали причиною епідемії сором’язливості. Психологія людини будується на таких постулатах. Наприклад, чим менше людина щось робить, тим менше цього хочеться, чим легший спосіб або вид чогось, тим швидше ми звикаємо до цього, але надалі повернутися до колишнього, складного вже важче, ніж зазвичай. Суспільство змінюється і розвивається настільки стрімко, що стає з кожним днем все складніше орієнтуватися. Технології дають нам можливість відмовитися від зайвих зустрічей і уникати складних міжособистісних ситуацій, і люди стають все більш відстороненими.

Постмодернізаційні тенденції суттєво позначилися на міжособистісних взаєминах. Генеалогія культури США супроводжується змінами

шлюбно-сімейних культурних моделей. Премодерній культурі була властива патріархальна родина, що складалася з декількох поколінь, сім'я як родина, рід. Модернізація збігається зі зміною структури сім'ї, що перетворюється з великої на нуклеарну на кшталт “тато, мама, я”, коли під одним дахом мешкають представники максимум двох дотичних поколінь. Після нуклеаризації визначилася нова тенденція – синглізація. При цьому, парадоксальним чином розвиток інституту сім'ї веде до її виродження у свою протилежність [3; 4].

Синглізація (від англ. single – поодинокий, окремих) продукує новий культурний тип людини – людина-одинак, людина, яка свідомо відмовляється від шлюбно-родинних зв'язків, замінюючи їх квазіродинними зв'язками із так званими roommates (сусідами, з якими разом орендують помешкання). Цей процес знаходить своє відображення в продуктах масової культури, рекламі тощо. Типовий образ сингла в кінематографі – Саманта Джонс із серіалу “Секс і місто” (“Sex and the City”, USA, HBO, 1998–2004), яка зазначає: “Навіщо мені шлюб, якщо є життя?!” – маючи на увазі, що шлюб ставить хрест на житті, тому розсудлива людина не може піти на це свідомо. З подругою погоджується Керрі Бредшоу: “Напевно, у мене відсутній ген шлюбу. Невже всі жінки повинні прагнути вийти заміж та народити купу діточок?!” Зазначимо, що всі наведені продукти кінотворчості є надпопулярними, а ці героїні – не маргінали, а зразки для наслідування мільйонів жінок усього світу. До речі, симптоматично, що нове життєве кредо людини-одинака в масовій культурі артикулюють саме героїні: вочевидь, у масовій свідомості жінка вважається більш схильною до шлюбу, тож саме відмова жінки від родини переконує в тому, що дійсно все радикально змінилося в сучасному світі [3, с.118].

Характерним породженням індивідуалізованого суспільства постає так званий метросексуал – маркер для позначення постсучасного чоловіка, сконструйований за етимологією термінів для визначення статевої орієнтації, який насправді нівелює цю ознаку: вона несуттєва, адже метросексуал закоханий лише в себе.

Соціологи вважають, що свідомо обрана самотність буде до кінця цього століття долею більшості людей у розвинутих країнах. Безумовно, самотні люди існували завжди, але ще півстоліття тому вони сприймалися як невдахи, що зазнали фіаско в сімейному житті, сучасні тенденції представляють їх як зразок для наслідування, чому значною мірою сприяють глянцеві журнали, телебачення, кінематограф і рекламні ролики.

Одна з головних ознак постсучасної особистості – бездуховність. Її причину можна побачити в розходженні сфер моралі, науки та мистецтва, а також елітарної та повсякденної культури, що існують автономно, не впливаючи одна на одну. Особистість, культура, економіка й політика

рухаються кожна у власному напрямі. Суспільство розпадається на фрагменти, особистість – на соціальні ролі [2; 3].

Сучасне суспільство часто називають пермісивним (від англ. to permit – дозволяти), тобто суспільством всездозволеності, коли відсутні культурні заборони, табу, обмеження, а цінності мають інструментальний характер [1, с. 506]. Одна з ознак пермісивного суспільства – секс як товар у найширшому сенсі (секс добре продається й безпосередньо – як порнографія, й опосередковано – у маркетингових стратегіях). У такій ситуації надзвичайно зростає важливість внутрішніх регулятивів особистості.

Дослідники виокремлюють новий етап розвитку людини у смислової низці, підкреслюють суттєві трансформації людської істоти в ментальному, тілесному плані, наслідком яких є формування нової істоти – постлюдини, транслюдини, що є спробою перевизначення сутності людини в контексті постмодерного, інформаційного суспільства (наголошують на тому, що еволюція людини можлива за межами тіла – створення віртуального, позатілесного інтелекту тощо). Важливою постмодернізаційною тенденцією постсучасності є індивідуалізація та фрагментація. А. Шюц зазначає, що розпалися або суттєво втратили вплив великі угруповання, людина усвідомила унікальність своєї біографічної позиції – точки відліку при розгляді себе та оточення [3; 5].

Сучасний світ виявився фрагментованим, розділеним на безліч індивідуальних світів, і в такому контексті спілкування між людьми – це спроба “зістикувати” різні світоглядні системи. На жаль, фрагментованою стала і сама особистість, втративши власну цілісність, розпавшись на безліч ролей, образів, ідентичностей. Модерна культура дала початок відчуженню людини від її сутності, постмодерна культура це відчуження довела до кінця. Людина втратила ґрунт під ногами, жодної вкоріненості, жодних гарантій – такий образ і реалії постсучасності.

Список використаних джерел:

- 1 Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. – 2-е вид. – К.: Дух і Літера, 2004. – 640 с.
- 2 Информационное общество: Сб. – М.: АСТ, 2004. – 507 с.
- 3 Культурологія : навч. посіб. / В. В. Павленко, О. М. Цапко, А. І. Буймістера ін. – К. : ЦУЛ, 2010. – 224 с.
- 4 Культурологія. Специфіка та глобалізаційні тенденції сучасного етапу розвитку культури. Режим доступу: [http:// readbookz.com/book/187/6767. html](http://readbookz.com/book/187/6767.html)
- 5 Ukrainian Amerikan media / Режим доступу: <http://www.uapost.us/shop/>

МОТИВАЦІЯ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ

ВАДИМ ОСІН

кандидат політичних наук, доцент
кафедри філософії та соціально-політичних дисциплін
Академії митної служби України

Анотація. У статті розглядається ряд підходів, у рамках яких досліджується мотивація вибору професії американськими політологами. Йдеться про зв'язок науки та ідеології, соціально-когнітивної теорії, усної історії та ін. Аналізуються основні результати і базові припущення кожного з цих підходів.

Ключові слова: політична наука, професія, покликання, лібералізм, усна історія, *homo cognoscens*.

Summary. In this article the number of approaches is examined within the framework of which the motivation of American political scientists when choosing their profession is studied. The question is about the relationship between science, ideology, the socio-cognitive theory, the oral history, etc. The basic results and assumptions of each approach are analysed.

Key words: political science, profession, vocation, liberalism, oral history, *homo cognoscens*.

Головною метою даної статті є розгляд кількох контекстів, у рамках яких систематично вивчаються мотиви обрання професії (американського) політолога, наслідків та імплікацій зробленого вибору. Відмінності обумовлені матеріалом, методами, концептуальними каркасами і структуруються відповідними поняттями, починаючи з “покликання” і закінчуючи “*homo cognoscens*”.

Політична наука як “покликання”. *Beruf* досі застосовується для розуміння вибору політичної науки. Спільне для більшості випадків звернення до “покликання” – це прагнення дослідників швидше *оцінити*, а не *пояснити*, наскільки справді покликані або випадково рекрутовані індивіди сприяють реформуванню політичної сфери. Тенденція виразна щодо політичних теоретиків¹, методологів² та при зверненні до “широкого

---

¹ Ш. Уолін виявляє установки “по відношенню до світу політики” біхевіоралістів і політичних теоретиків. Справжнє покликання – це культивована здатність сприймати політичну реальність у всій її повноті і формулювати на цій підставі альтернативи статус-кво. Тож, різниця між *методологами* і *покликаними* “проходить між тими, хто хоче примусити теорію спиратися на факти, які відбираються відповідно до функціональних вимог існуючої парадигми, і тими, хто вірить, що внаслідок того, що факти багатші за теорії, завданням теоретичної уяви є перезатвердження нових можливостей” [1, с. 321].

² Е. Нортон виокремлює два різновиди політології. Безсумнівно помилковою “політичній науці, що орієнтована на методи”, протиставляється та, що орієнтована на проблеми і суть якої в тому, “щоб діяти в світі заради поліпшення цього світу” [2, р. 68].

загалу”.³ Явно оціночна спрямованість “покликання” проявляється у тих випадках, коли воно використовується як своєрідний норматив, котрий дозволяє сподіватися на подолання нині існуючих труднощів. Так діє Дж. Дрйманіс у ситуації надлишку випускників системи вищої освіти США, в силу чого збільшилася кількість невлаштованих носіїв Ph. D з політології. Охарактеризувавши політологію як “сумнівне покликання”, автор відчув надію: тих, хто залишився вірним професії у важких обставинах, можна вважати по-справжньому “покликаними” [4, р. 483]. Незважаючи на те, що цими прикладами не вичерпується узус “покликання”, вони показові, оскільки в дихотомічній манері виявляють суть занепокоєння: чи відповідає мотивація політологів головній функції їх дисципліни, що полягає в зміні або покращенні статус-кво у світі (політики). Щоправда, дана настанова більш повно експлікується при обговоренні ступеню ліберальності політичної науки або підвладності політологів ідеологічним пристрастям та розбіжностям.

Лібералізм і політична наука. Висловлена Алексісом де Токвілем теза: “цілковито новий світ потребує нової політичної науки”, згодом неодноразово повторювалась. При цьому більшість політологів ставили знак рівності між демократією і лібералізмом. Підґрунтя верифікованого зв’язку між демократією, ідеологією і вибором політичної науки складає гіпотеза, яку Е. Ледд і С. Ліпсет виклали так: “Дисципліни вибірково рекрутують індивідів з релевантними інтересами і цінностями” [5, р. 136]. Г. Тернер і К. Хетрик показали, що в 1959 і 1970 рр. три чверті опитаних членів *Американської асоціації політичної науки* ідентифікували себе з Демократичною партією, а частка республіканців впала з трохи більше 16% до майже 12 [6, р. 362–363]. Дж. Цезарь і Р. Маранто наводять дані, з якими у 1980-х рр. кількість політологів, які голосували за республіканців, варіювалося від 12% до 21 [7, р. 215]. В. Руге опитала ряд політологів на предмет того, як ті себе самоідентифікують: “лібералами” себе назвали 30% опитаних, ще 22% визначили себе як “помірковані ліберали”, а “радше консерваторами” погодилися бути лише 10% [8, р. 474]. Співвідношення демократ/ республіканець серед професорів в 1999–2003 рр., як показують Д. Кляйн і Ш. Стерн, сильно різниться у різних дослідників – від 4,8/1 до 18,8/1 [9, р.22].

Г. Тернер та К. Хетрик причини такого стану речей вбачають у тому, що Демократична партія “більшою мірою, ніж Республіканська, виступала на захист реформ” [6, р. 374]. Підставою обрати політичну науку, як

---

³ Р. Кеохейн в промові, виголошеній перед студентами-політологами, чимало часу присвячує тому, які види діяльності характеризують суть політичної науки (розв’язання головоломок, концептуалізація, опис і встановлення причинних відносин), а в підсумку дає відповідь на питання про те, “чому в якості покликання вибирають політичну науку”. Тобто “ми вивчасмо політику не просто тому, що це прекрасно або легко для розуміння, але й тому, що це настільки важливо для всіх областей людських зусиль” [3, р. 462].

стверджують Е. Ледд і С. Ліпсет, стає її загальна ліберальність: політологія більш консервативна лише у порівнянні з соціологією, майже настільки ж ліберальна, як психологія й антропологія, і більш ліберальна, якщо дивитися на природничі науки, біологію та медицину. Лібералізм простежується як на загальнонаціональних вимірах (причини повстання негрів ...), так і на локальних (активна роль студентів в управлінні кампусом ...) [5, р. 138–139]. Нині політологію продовжують розглядати як помірковано ліберальну дисципліну – менш ліберальну, ніж соціологія, але більш, ніж економіка [9, р. 22].

Пояснення, що пов'язує лібералізм, академічний успіх і підтримку реформ, запропоновано С. Ліпсетом – вперше у *Політичній людині* (1960). Пізніше він повторив його в іншій роботі, де вихідним стало таке положення: “егалітарно-індустріально-технологічні зміни” в західних демократіях, починаючи з XVII в., вимагають, щоб усі соціальні та політичні інститути були залучені в процес перманентної адаптації. У цих умовах є необхідним клас критично налаштованих індивідів, а оскільки соціальна критика потребує неабияких здібностей і знань, можна припустити, що значна кількість подібних людей буде сконцентрована в Академії. Остання диференційована таким чином, що найбільш видатні вчені одночасно є найбільш критично налаштованими. Тестування гіпотези показало її обґрунтованість [10, р. 134–146], внаслідок чого було зроблено наступний висновок: “верх” академічної спільноти більш ліберальний, ніж її “низ”, оскільки лібералізм в рамках Академії ближче до ідеалу критичного інтелектуала [10, р. 148].

При такому міркуванні зникають вчені-неліберали, що утворює, за висловом Р. Маранто, Р. Реддінга і Ф. Хесса, порядок денний з питань, які не ставляться [11]. Крім того, обговорення особливостей ідеологічності або ліберальності політичної науки визначається двома провокативними імплікаціями – політичною та когнітивною. У першому випадку необхідно говорити про недостатню присутність консерваторів, яку Дж. Цезар і Р. Маранто описують або як схід інтелектуального сонця політологів зліва і його захід праворуч, або як “консервативний репрезентаційний дефіцит” [7, р. 209–213, 216–217]. Р. Вайсберг доречним вважає термін часів СРСР: “Трансформація професії в академічній агітпроп...” [12, р. 36]. З точки зору “правих” у політичній науці, це означає “відсутність розумного “політичного” балансу в професії”, що ставить під загрозу її загальну об’єктивність. М. Восснер, Е. Восснер, С. Роттман і Р. Ліхтер наводять дані, що стосуються причин, в силу яких Академія не є скільки-небудь привабливим місцем роботи для консервативно налаштованих інтелектуалів. Останні змушені часто приховувати свої погляди, стикаються зі скляною стелею, відчувають себе людьми нижчого гатунку і відмовляються від академічної кар’єри [13]. Дослідження, що проводяться лібералами та консерва-

торами, є не стільки ракурсами проблем, що однаково розуміються, скільки різними проблемами. І це відбивається на структурі секцій *Американської асоціації політичної науки* і цікавості дискусій, що точаться в їх рамках [14].

Однак обговоренню політичних поглядів властивий і більш скандальний бік, пов'язаний з прагненням прив'язати консерватизм до низьких інтелектуальних здібностей. Л. Станков наводить підтвердження даної тези [15]. До схожих висновків, але з психологічної точки зору, прийшли у своєму мета-аналізі Дж. Джост, Дж. Глейзер, А. Кругланскі і Ф. Саллвей, які вважають, що політичний консерватизм пов'язаний зі страхом перед невизначеністю, а це позитивно корелює з неприйняттям будь-яких змін і виправданням нерівності [16]. Підхід, що враховує контекст академічної діяльності і оточення, за умовами чого не можна зробити висновку про гірші когнітивні здібності консерваторів, представлений в іншій роботі [17]. Враховуючи, що дана проблема виходить за межі суто академічних дискусій [18], можна прогнозувати виходу на новий рівень в обговоренні порушених питань.

Укоріненість політичної науки у політичному видається всепроникною, а тому ідеологічні орієнтації політологів ставляться, як це робить Г. Алмонд [19, р. 13–14], у відповідність з їх методологічними переконаннями, що часто обертається констатацією ангажованості та залежності від істеблшменту [20, с. 37–85]. Це свідчить якщо не на користь гіпотези про зв'язок між політичною наукою і лібералізмом, то, щонайменше, на користь зв'язку між політичною наукою і (демократичною) політикою. Подальше обговорення проблеми у конструктивному ключі поки ще неможливе з причини бути звинуваченим у політичних уподобаннях, які безпосередньо впливають на рівень і якість компетенції. Тим більше, що за свідченням С. Ротмана, Е. Келлі-Восснер і М. Восснера, між цінностями Академії і суспільства існує протиріччя, і все це тільки сприяє зростанню публічної уваги, особливо у періоди соціальних потрясінь [21, р. 63].

Політична наука з когнітивної і соціально-психологічної точок зору. Рекрутування у професію, ймовірно, повинно відбуватися на підставі відповідності здібностей характеру когнітивних головоломок політичної науки. Політичні та соціальні проблеми є вельми специфічними [22; 23], і це вимагає неординарних розумових здібностей та високого рівня рефлексії учених, що дозволяє концептуалізувати комплексні явища. Піонерська робота Дж. Восса і трьох його співавторів [24] демонструє багато з тих рис, що характеризують розв'язання головоломок у політичній науці й у будь-якій з природничих. На відміну від фізики, що оперує переважно кількома парадигмальними випадками з чітко визначеними початковими припущеннями, проблеми політичної науки, зазвичай, погано визначені, а цілі сформульовані розпливчато. Це означає, що політологи вимушені мати справу з широким колом різних проблем, що вимагає від них розвинених навичок розрізнення останніх, а також побудови ієрархій проблем за критерієм їх релевантності

або абстрактності. Це також стимулює побудову мереж, що забезпечують зв'язок між не завжди сумісними поняттями і “фактами” [25, р. 79–104].

Вихідна неоднозначність, сприйняття ситуацій водночас диференційовано та узагальнено, толерантність до множинності пояснень, які часто неможливо узгодити, здатність прийняти підсумкову недомовленість як нескасовний факт – усе це складає суть вирішення проблем у політичній науці. Проте когнітивна інтерпретація політології доки не особливо популярна – з причини, передусім, складності операціоналізації ключових понять. Відсутність достатньої кількості релевантних досліджень властива також підходу, що є близьким до когнітивної інтерпретації, оскільки потенційно загострює увагу на відповідності типу особи дослідницькій кар’єрі. Йдеться про теорію *вибору за покликанням* Дж. Холланда [26], яку намагалися адаптувати до вивчення наукової діяльності. Було виявлено, що “у природознавців часто присутній такий тип темпераменту, який віддаляє їх від суспільства і орієнтує на неживі предмети; їх інтереси і здібності у галузі науки являються тоді тільки одним вираженням їхньої орієнтації. Більше того, для дітей, що страждають на аутизм, ймовірність, що їх батько або дід були інженерами є більшою ніж у два рази в порівнянні з дітьми, що не страждають на аутизм”. На цій підставі Г. Фейст висловив гіпотезу: “Природознавці, як група, будуть більш інтровертними й орієнтованими на предмети (тобто у них більш розвинений прихований фізичний інтелект), ніж біологи, які, у свою чергу, будуть менш комунікабельними та екстравертними, ніж соціологи (тобто у них більш розвинений прихований соціальний інтелект)” [27, р. 119–120].

У цілому, всі ці пояснення характеризуються або прагненням виявити спільний знаменник усіх професій, або надмірною сфокусованістю на практичних видах діяльності. Стан справ у вивченні наукової діяльності такий: “Проблема дослідження особи і науки на цьому етапі не являється специфічною для якоїсь конкретної області науки, а швидше охоплює вчених загалом” [27, р. 119]. Не кажучи вже про те, що відповідні теорії не були протестовані на матеріалі політичної науки/політологів.

Крім того, когнітивній і соціально-психологічній інтерпретаціям політичної науки притаманний очевидний провокативний аспект. Мовиться про практичну неможливість уникнути кваліфікації низки досліджень, як посередніх, наприклад, через невідповідність типу особи й інтелекту дисциплінарним головолкам. Отримані у рамках верифікації гіпотези Ортеги (і зворотної їй гіпотези Ньютона)⁴ результати свідчать на користь того, що

---

⁴ Суть гіпотези Ортеги сформульована у відомому *Повстанні мас* (1930): “Слід особливо відмітити той неймовірний факт, що експериментальні науки розвивалися в основному завдяки зусиллям посередностей. Так, більшість учених рухають вперед науку, закритись у тісній келії своєї лабораторії; вони туди сховалися, як ховається бджола в стільниках вулика, засівши міцно, як дека у печі” [28, с. 138]. Багато для спростування цієї гіпотези зробили Дж. і Ст. Коули [29, р. 216–234].

переважна більшість статей не цитуються і, швидше, не читаються.⁵ Це передбачає їхню низьку якість, що час від часу підтверджується висловлюваннями деяких відомих політологів. Наприклад, Дж. Сарторі розповідає про сумний досвід присутні на “немеркнучій беззмістовності” засідань *Американської асоціації політичної науки* та безуспішні спроби “продертися крізь беззмістовні нетрі статей в *American Political Science Review*” [33, с. 9].

Політична наука з точки зору усної історії. На перший погляд, саме усна історія з її акцентом на індивідуальних кар’єрах дозволяє якнайкраще відповісти на питання про мотивацію вибору професії. У той же час видані у рамках усної історії інтерв’ю політологів [34; 35; 36] не дозволяють зробити релевантних узагальнень. Одне з небагатьох торкається виявлення трьох рис видатних компаративістів: пристрасть, здатність ризикувати та багатий життєвий досвід [37]. Грунтуючись на попередньому вивченні матеріалів усної історії, можу стверджувати, що політична наука для переважної більшості політологів пов’язується з можливістю, насамперед, вирішувати важливі соціальні та політичні проблеми. Принаймні, в інтерв’ю економістів частіше зустрічаються визнання у відсутності інтересу до актуальних (практичних) проблем [40]. У той же час, роль (політичних) обставин у рекрутуванні залишається загадковою та невизначеною. У зв’язку з цим наведу три приклади, що ілюструють, наскільки по-різному одна подія (Друга світова війна) вплинула на майбутніх політологів.

Дж. Ролз, автор парадигмальної *Теорії справедливості*, у 1943–1946 рр. провів деякий “час в Тихому океані, в Новій Гвінеї, на Філіппінах і в Японії”. На питання про те, чи вплинуло це на нього і на його вибір професії, він дав у цілому негативну відповідь: “Я вважаю, що ми не знаємо, чому ми що-небудь робимо або що саме впливає на нас тим або іншим чином. Моя участь у війні впродовж трьох років, мабуть, серйозно на мене вплинула, але я б не сказав, що ті роки були особливо формуючими. Коли я думаю про точки зору у філософії, до яких я приходив, я не бачу, що їх можна простежити до мого досвіду, отриманого в ті роки. Я часто думав, що, напевно, повинен бути якийсь зв’язок, але я так і не зміг його визначити” [38, р. 38–39].

Р. Даль до політичної науки, де він врешті-решт став патріархом, спочатку ставився зневажливо та “з презирством, як до сфери діяльності людей, які не мають ніякого відношення до реального світу”. Досвід практичної роботи у Вашингтоні викликав схожі емоції: “Я це зненавидів”. Пройшовши Другу світову у складі 71-го піхотного взводу і знаходячись

---

⁵ Індекс цитування статей симптоматичний з точки зору того, що політична наука, за визначенням Р. Гудіна, є “дисципліною, що ґрунтується на статтях” [30, р. 16]. Наявні дані свідчать, що у сенсі патернів цитування власних колег політологи нічим не відрізняються від решти вчених [31, с. 53; 32, р. 806–810].

після її закінчення у безпеці, Даль пережив осяяння, схоже на те, що його відчув Декарт. Прийшло усвідомлення того, що єдина вартісна та захоплююча справа не пов'язана з аудиторією [34, р. 171–172, 176] або бажанням домогтися влади [39, р. 120]. Мовиться про гранично загальні підстави вибору професії: “Я почав – повільно – усвідомлювати, що те, що я дійсно хотів робити, так це мати можливість інтелектуально грати з ідеями, як ми це робимо. Просто мати цю свободу, щоб грати” [34, р. 172].

Друга світова війна жодним чином не вплинула на вибір професії чи тем Дж. Ролза, тоді як Р. Далю вона допомогла визначитися з вибором професії, але не вплинула на його інтереси. Проте для А. Лійфарта, теоретика консоціальної демократії, та ж сама війна стала напрочуд визначальною подією: “Коли я згадую цей час, я розумію, що мій досвід під час Другої світової війни спричинив у мене відразу до насильства і особливий інтерес до таких питань, як мир і демократія” [40, р. 237].

Основний урок усної історії полягає у тому, що мотивація вибору професії, що в опитуваннях і міркуваннях про “покликання” постає у вигляді константи, надзвичайно пластична. Вона залежить від багатьох факторів та випадкових обставин.⁶ Не кажучи вже про необхідність сприйняття дисципліни більше диференційованим чином, коли потрібно припускати, що найбільш впливові члени професії можуть сильно відрізнятись від основної маси політологів.

Це не повний перелік релевантних контекстів, проте вони дозволяють пунктиром намітити найбільш перспективні напрями. У той же час адаптація розглянутих підходів до вивчення пострадянської Академії вимагає додаткових досліджень, що буде предметом наступних публікацій.

Список використаних джерел:

1. Уолин Ш. Политическая теория как призвание // Политическая теория в XX веке: Сб. ст. – М. : Территория будущего, 2008. – С. 277–322.
2. Norton A. Political science as a vocation // Shapiro I., Smith R., Masoud T. (Eds.). Problems and Methods in the Study of Politics. – New York: Cambridge University Press, 2004. – P. 67–82.
3. Keohane R. Political Science as a Vocation // PS: Political Science & Politics. – 2009 (April). – Vol. 42, Issue 02. – Pp. 359–363.

---

⁶ Прикладом можна вважати обставини звернення до політичної науки Дж. Скотта. У силу особистих причин він не зміг закінчити випускню роботу “по німецькій військовій мобілізації під час Другої світової війни”. Добившись від свого керівника однозначного вироку: “Забирайтеся! Ви не писатимете дипломну роботу у мене, Ви нічого не зробили... Забирайтеся!”, він все ж наполегливо шукав можливості закінчити коледж: “Я ходив від одного професора економіки до іншого, щоб дізнатися, чи не візьме хто-небудь мене. Був один хлопець на ім'я Уільям Холлінгер, який працював по Індонезії, і він сказав: “Я завжди хотів щось знати про економічний розвиток Бірми. Якщо Ви працюватимете по Бірмі, я візьму Вас”. І я відповів: “Добре. А де Бірма?”. – Я не знав, де знаходиться Бірма” [41, р.354].

4. Dreijmanis J. Political Science: A Precarious Vocation // Teaching Political Science. – 1981. – Vol.8. No.4 (July). – Pp. 475–485.
5. Ladd E., Lipset S. The Politics of American Political Scientists // PS: Political Science. – 1971 (Spring). – Vol. 4, No 2. – Pp.135–144.
6. Turner H., Hetrick C. Political Activities and Party Affiliations of American Political Scientists // Political Research Quarterly. – 1972. – No. 25. – Pp. 361–374.
7. Ceaser J., Maranto R. Why Political Science Is Left But Not Quite PC: Causes of Disunion and Diversity // The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms / Maranto R., Redding R., Hess F (Eds.) – The AEL Press, 2009. – Pp. 209–224.
8. Ruget V. Scientific Capital in American Political Science: Who Possesses What, When and How? // New Political Science. – 2002. – Vol. 24, No. 3. – Pp. 469–478.
9. Klein D., Stern Ch. By the Numbers: The Ideological Profile of Professors // The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms / Maranto R., Redding R., Hess F (Eds.) – The AEL Press, 2009. – Pp. 15–37.
10. Ladd E., Lipset S. The Divided Academy: Professors and Politics. – New York: McGraw-Hill Company, 1975. – 351 p.
11. Maranto R., Redding R., Hess F. The PC Academy Debate: Questions Not Asked // The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms / Maranto R., Redding R., Hess F (Eds.) – The AEL Press, 2009. – Pp. 3–14.
12. Weissberg R. Politicized Pseudo Science // PS: Political Science & Politics. – 2006. – No. 1 (January 2006). – Pp. 33–37.
13. Woessner M., Kelly-Woessner A. Left Pipeline: Why Conservatives Don't Get Doctorates // The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms / Maranto R., Redding R., Hess F (Eds.) – The AEL Press, 2009. – Pp. 38–59.
14. Rothman S., Lichter R. The Vanishing Conservative – Is There a Glass Ceiling? // The Politically Correct University: Problems, Scope, and Reforms / Maranto R., Redding R., Hess F (Eds.) – The AEL Press, 2009. – Pp. 60–76.
15. Stankov L. Conservatism and cognitive ability // Intelligence. – 2009. – Vol. 37. – Pp. 294–304.
16. Jost J., Glaser J., Kruglanski A., Sulloway F. Political Conservatism as Motivated Social Cognition // Psychological Bulletin. – 2003. – Vol. 129, No. 3. – Pp. 339–375.
17. Kimmelmeier M., Danielson C., Basten J. What's in a Grade? Academic Success and Political Orientation // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2005 (October). – Vol. 31, No. 10. – Pp. 1386–1399.
18. Cloud John. Study: Are Liberals Smarter Than Conservatives? // Time. Friday, Feb. 26, 2010: <http://content.time.com/time/health/article/0,8599,1968042,00.html>.
19. Almond G. Separate Tables: Schools and Sects in Political Science / G. Almond. A Discipline Divided: School and Sects in Political Science. – London: Newbury Park, 1990. – Pp. 13–31.
20. Чилкот Р. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы: пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, Весь мир, 2001. – 560 с.
21. Rothman S., Kelly-Woessner A., Woessner M. The Still Divided Academy: How Competing Visions of Power, Politics, and Diversity Complicate the Mission of Higher Education. – Rowman & Littlefield Publishers, 2011. – 282 p.
22. Dryzek J. The Progress of Political Science // Journal of Politics. – 1986 (May). – Vol. 48, No. 2. – Pp. 301–320.

23. Dahl R. Complexity, change, and contingency // Shapiro I., Smith R., Masoud T. (Eds.). *Problems and Methods in the Study of Politics*. – New York: Cambridge University Press, 2004. – P. 377–381.
24. Voss J., Wolfe Ch., Lawrence J., Engle R. From representation to Decision: An Analysis of Problem Solving in International Relations // Sternberg R., Frensch P. (Eds.) *Complex Problem Solving: Principles and Mechanism*. – NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2014. – Pp. 119–158.
25. Gilhooly K. *Thinking: Directed, Undirected and Creative*. San Diego: Academic Press Limited, 1996. – 300 p.
26. Holland J. *Making vocational choices*. New Jersey: Prentice-Hall, 1973. – 150 p.
27. Feist G. *The Psychology of Science and the Origins of the Scientific Mind*. New Haven: Yale University Press, 2006. – 316 p.
28. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Ортега-и-Гассет Х. *Дегуманизация искусства*. М. : Радуга, 1991. – С. 40–228.
29. Cole J., Cole St. *Social Stratification in Science*. – Chicago: University of Chicago Press, 1981. – 283 p.
30. Goodin Robert. The State of the Discipline, the Discipline of the State // Robert E. Goodin. (Ed.) *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford University Press, 2009.
31. Гудин Р., Клингеманн Х.-Д. Политическая наука как дисциплина // Политическая наука: новые направления: пер. с англ. – М. : Вече, 1999. – С. 29–69.
32. Montpetit É., Blais A., Foucault M. What Does it Take for a Canadian Political Scientists to be Cited? // *Social Science Quarterly*. – 2008 (September). – Vol. 89, No. 3. – Pp. 802–816.
33. Сартори Дж. Куда движется политическая наука? // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 7. – Харьков, 2010. – С.5–9.
34. *Political Science in America: Oral Histories of a Discipline* / Baer M., Jewell M., Sigelman L. (Eds). The University Press of Kentucky, 1991. – 250 p.
35. *Comparative European Politics: The Story of a Profession* / Daalder H. (Ed.). London: Pinter, 1997. – 369 p.
36. *Passion, Craft, and Method in Comparative Politics* / Munck G. L., Snyder R. (Eds). – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007. – 773 p.
37. Snyder R. The Human Dimension of Comparative Research // Munck G. L., Snyder R. (Eds.). *Passion, Craft, and Method in Comparative Politics*. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007. – Pp.1–31.
38. Rawls J. For the Record // *Harvard Review of Philosophy*. 1991. Vol. 1 (Spring).
39. Dahl R. Normative Theory, Empirical Research, and Democracy // Munck G. L., Snyder R. (Eds.). *Passion, Craft, and Method in Comparative Politics*. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007. – Pp. 113–149.
40. Lijphart A. Political Institutions, Divided Societies, and Consociational Democracy // Munck G. L., Snyder R. (Eds.). *Passion, Craft, and Method in Comparative Politics*. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007. – Pp.234–272.
41. Scott J. Peasants, Power, and the Art of Resistance // Munck G. L., Snyder R. (Eds.). *Passion, Craft, and Method in Comparative Politics*. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007. – Pp. 351–391.

**ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА
АДМІНІСТРАЦІЇ БАРАКА ОБАМИ:
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ГЛОБАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ**

ТЕТЯНА ПЕРГА

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України"*

***Анотація.** У статті розглянуто головні здобутки та прогалини екологічної політики адміністрації Барака Обами протягом 2009-2014 рр. Обґрунтовано її фокусування на змінах клімату та енергетичних аспектах. Проаналізовано відмінність екологічних аспектів передвиборчих програм демократів та республіканців під час президентських компаній 2008 та 2012 рр. Досліджено вплив нових тенденцій в екологічній політиці на глобальну енергетичну безпеку та регіональний розвиток.*

***Ключові слова:** США, Барак Обама, екологічна політика, енергетична безпека, зміни клімату, республіканська партія, демократична партія.*

***Summary.** The article reviews the main achievements and gaps of environmental policy of the Obama Administration during 2009-2014 years. The focus on the climate change and energy is justified. The difference between the environmental aspects of election programs of the Democratic party and the Republican party in the presidential companies in 2008 and 2012 is analyzed. The influence of new trends in environmental policy on the global energy security and regional development is investigated.*

***Key words:** United States, Barack Obama, environmental policy, energy security, climate change, the Republican Party, the Democratic Party.*

Шість років головування Барака Обами (станом на початок 2015 р.) у Білому домі продемонстрували суперечливі результати у зовнішній та внутрішній політиці; не стала виключенням і його діяльність в екологічній сфері. Вона по-різному оцінюється фахівцями-екологами та експертами-міжнародниками. Перша група вважає, що президентство Барака Обами поки що не відзначилось помітними подіями в екологічній сфері. Друга група, навпаки, дотримується думки, що нова форма міждержавного суперництва змусила США перейти до зміцнення своєї екологічної політики та національної безпеки [1].

Очевидно, що при екстраполяції на різні аспекти екологічної політики адміністрації чинного президента США кожен з цих підходів має рацію. Проте остаточний висновок можна буде зробити лише після закінчення другого терміну перебування Барака Обами в Білому домі. Водночас вже можна констатувати формування низки важливих тенденцій, які найближчим часом впливатимуть на економічний розвиток Сполучених

Штатів Америки, глобальну екологічну політику та розвиток світового енергетичного ринку. Це актуалізує аналіз діяльності адміністрації Барака Обами щодо захисту довкілля, в тому числі і для України, зокрема в контексті проблем енергетичної безпеки.

Розглядаючи здобутки та невдачі екологічної політики Білого дому за президентства Барака Обами, потрібно, перш за все, наголосити на головних чинниках, які гальмують виконання ним передвиборних обіцянок і вимагають лавірування та гнучкості. Мається на увазі те, що глобальні зміни клімату та пов'язана з ними енергетична сфера ще за часів Біла Клінтона перетворились на предмет політичного протистояння між демократами і республіканцями. Наприклад, вважаючи зміни клімату новим найфатальнішим викликом та домігшись підписання Сполученими Штатами Кіотського протоколу (12.11.1998 р.), за республіканської більшості в Конгресі він не зміг довести цей документ до ратифікації. Очевидно, що така ж доля чекає на більшість екозначущих законопроектів Барака Обами, які він планує внести в Конгрес до кінця терміну свого президентства, тим паче, що і за більш сприятливих умов (демократичної більшості) він не зміг отримати достатньої підтримки для їх впровадження.

Ще одним, не менш важливим чинником впливу на екологічну політику США вбачається помітне зниження інтересу американського суспільства до проблем довкілля через наслідки фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., що призвело до “економізації” менталітету більшості пересічних громадян Сполучених Штатів Америки. Дані багатьох експертів вказують на зростання ваги побутових (економічних) проблем; зокрема, в першу чергу пересічних громадян цікавлять ціни на бензин та вартість комунальних рахунків. Розвиток цієї тенденції помітно відобразився на характері екологічної політики США під час другого терміну перебування Барака Обами в Білому домі.

Однак під час передвиборчої президентської компанії 2008 р. ще зберігся потужний імпульс стурбованості американців станом довкілля, і навіть входження США в черговий етап фінансово-економічної кризи не змінило цю ситуацію. Це спонукало представників демократичної і республіканської партій включити до своїх передвиборчих програм екологічні питання та провести їх обговорення під час президентських дебатів. При цьому головний акцент був зроблений на проблемах змін клімату та енергії.

Обидва претенденти на пост президента США – від демократичної партії сенатор Барак Обама, а від республіканської – сенатор МакКейн – підтримали розвиток ринку торгівлі квотами на викиди парникових газів, який має сприяти боротьбі зі змінами клімату. Водночас Обама наполягав за продажі таких квот, а МакКейн – на їх безкоштовній передачі крупним

підприємствам, що постраждали від економічних потрясінь. У ході передвборчих перегонів Барак Обама заявив, що \$ 15 млрд. на рік від отриманих таким чином доходів він планує інвестувати в розвиток екологічно чистих джерел енергії і скорочення енерговитрат, що створить додаткові робочі місця. Він заявив про необхідність введення в дію більш жорстких стандартів ефективності палива для легкових і вантажних автомобілів та досягнення у 2020 р. 20% виробництва енергії з відновлюваних джерел. Ці положення лягли в основу проголошеного ним плану “Нова енергія для Америки”, який був розроблений спільно з віце-президентом США Джоном Байденом.

Скорочення споживання нафти на 35 % (еквівалент 10 млн. барелів на день) до 2030 року Барак Обама обґрунтував екологічними міркуваннями. Він заявив, що Сполучені Штати не можуть “бурити” свій шлях до енергетичної незалежності, а повинні інвестувати в дослідження та впровадження технологій розвитку відновлюваних джерел енергії, таких, як сонячна, вітрова, геотермальна енергія, а також в технології для зберігання енергії за рахунок використання сучасних батарей та такі, що сприяють “очищенню” вугільних електростанцій. Розвиваючи цю тезу в умовах економічної кризи, Обама наголосив, що інвестиції в підвищення енергоефективності та використання екологічно чистих джерел будуть частиною його плану економічного відновлення, яка не буде принесена в жертву навіть при скороченні державного бюджету.

Важливе місце у передвборчих компаніях обох кандидатів зайняла проблема енергетичної безпеки. Представник республіканської партії виступив за широке впровадження технологічних інновацій, проте з акцентом на розвитку традиційних (викопних) видів енергоджерел. Зокрема, мова йшла про підтримку, прискорену розвідку, буріння і розробку нових родовищ на території штатів Монтана, Північна Дакота та на Алясці. На протигагу, Обама, який робив ставку на розширення використання відновлюваних джерел енергії, вважав, що дозволи на проведення робіт на нових територіях мають видаватися лише після повного використання потужностей за існуючими договорами оренди нафтогазоносних територій. Як і його опонент, Барак Обама виступив проти буріння в притулок до Аляски. Проте на відміну від свого конкурента, він підтримав податок на несподіваний прибуток нафтових компаній [2].

Не дивлячись на передвборні обіцянки і персональну екоорієнтовану позицію президента Барака Обама, перші роки його діяльності в Білому домі не відзначились помітними екологічними зрушеннями та стали розчаруванням для багатьох прибічників рішучих дій. Зокрема, Закон щодо чистої енергії та безпеки (ACES), який передбачав розвиток ринку торгівлі квотами на викиди, був внесений в Конгрес і схвалений Палатою представників з голосуванням 219-212, проте відхилений

Сенатом. Не були впроваджені й деякі інші досить прогресивні ініціативи. Цілком зрозуміло, що головним чинником цього провалу є фінансово-економічна криза та першочергове фокусування уваги адміністрації Барака Обами на соціально-економічних аспектах розвитку США.

Позитивним здобутком цього періоду є включення до пакету документів з економічного відновлення США кількох зелених ініціатив, бюджет яких склав 7% від загального бюджету антикризових заходів. Мається на увазі Закон про покращення енергетичного розширення (EIEA) і Закон про оздоровлення американської економіки і реінвестування (ARRA), впровадження яких розраховано на десятирічний термін (до 2018-2019 рр.). В їх рамках передбачається реалізація низки стимулів щодо відновлюваних джерел енергії, енергомодернізації існуючих будівель і спорудження нових на основі більш ефективних стандартів, розвитку зеленої інфраструктури та вдосконалення транспортних засобів [3]. Критики політики Барака Обами апелюють до відсутності помітних результатів від впровадження цих законів, забуваючи, що внаслідок довгострокового характеру заходів їх об'єктивна оцінка буде можлива лише на початку наступного десятиліття.

Відмінністю президентської компанії 2012 р. стала повна відсутність під час президентських дебатів проблеми змін клімату; тон дискусії задала економічна та соціальна тематика. Якщо президент Барак Обама і його суперник, кандидат від Республіканської партії Міт Ромні, і згадували тему екології, то лише в зв'язку зі створенням нових робочих місць і енергетичною незалежністю США. Виявилося, що американці набагато більше стурбовані проблемами економіки, високим безробіттям і дефіцитом бюджету, ніж станом навколишнього середовища. Аналітики охарактеризували цю ситуацію терміном “клімат-тиша”. Екс віце-президент США Альберт Гор написав у своєму твіті з цього приводу: “Де глобальне потепління в цій дискусії? Зміна клімату є нагальним питанням зовнішньої політики” [4]. Ця ситуація засвідчила зміну поглядів в американському суспільстві та політикумі, зокрема невпинну пріоретизацію енергетичних проблем.

Під час передвиборчих промов президент Обама, як і Міт Ромні, підтримав ідею використання всіх існуючих у США джерел енергоносіїв; крім того, він виступив за більш активне використання газу (зокрема сланцевого). На переконання Барака Обами, у порівнянні з вугіллям та нафтою, він менше забруднює навколишнє середовище (шкідливість технології гідравлічного розливу пластів під час видобутку залишилась поза його увагою). Підкреслимо, що заяви Обами з приводу великої підтримки сланцевого газу мали і політичний мотив, адже його видобуток найбільше зростав саме в тих штатах, які мали вирішальне значення з точки зору результату виборів (наприклад, Огайо та Пенсільванія). Водночас, не слід

відкидати і вплив особистих переконань Барака Обами, прихильність якого до ідеї захисту довкілля сформувалась ще в “допрезидентський” період.

Мітт Ромні, який позиціонував себе також, як великий шанувальник сланцевого газу, виступив за надання дозволу на проведення бурових робіт біля узбережжя Північної та Південної Кароліни і Вірджинії і за передачу питань виробництва електроенергії з ведення федеральної влади на рівень штатів. Проте він не підтримав ідею відновлення податкових пільг для вітрових парків, яку активно пропагував Обама. Заступник керівника природоохоронної організації “Sierra Club” Кортні Хайт охарактеризував екологічні пропозиції Мітта Ромні, як такі, що зводяться до більшого буріння, дерегуляції і забруднення [5].

Безперечно, запаси енергетичних ресурсів Сполучених Штатів Америки та їхня вартість перетворились на дискусійні питання цієї передвиборчої компанії на тлі уповільнення темпів економічного зростання і високого рівня безробіття, зокрема внаслідок економічної кризи попередніх років. Користуючись окресленою ситуацією, Мітт Ромні неодноразово звинувачував Барака Обаму у зростанні цін на енергоносії та апелював до цього факту, просуваючи ідеї виборчої програми республіканців. Зрозуміло, що він не брав до уваги об’єктивні обставини, адже термін президентства Барака Обами припав на період погіршення енергетичної кон’юнктури для США. Революції в Північній Африці і соціальна напруженість на Близькому Сході спонукали до зростання світових цін на нафту до рівня вище \$100 за барель. Крім того, аварія на АЕС в японському місті Фукусіма викликала сумніви щодо доцільності розвитку атомної енергетики в США, яку, до речі, активно підтримували республіканці.

Оцінюючи окреслені виклики, обидва кандидати в президенти виступили за необхідність скорочення імпорту іноземної нафти та розширення виробництва власної енергії з метою стимулювання економіки і створення нових робочих місць. На наш погляд, саме під час цієї передвиборчої компанії окреслений месидж отримав характер головного стратегічного орієнтиру розвитку США у довгостроковій перспективі. Водночас підхід до шляхів його реалізації продемонстрував розбіжності в підходах Обами та Ромні (зокрема мова йде про роль, яку уряд повинен відігравати в субсидуванні виробництва енергії, пріоритетність секторів та регулювання впливу на довкілля).

Енергетичний план Ромні був сфокусований на регуляторній реформі, збільшенні внутрішнього виробництва, дослідженнях і розвитку. Виступаючи проти досить жорстких екологічних обмежень, він запропонував створити нову нормативно-правову базу для діяльності ЕРА з метою збереження екологічних вигод без паралізації промисловості. Наприклад, передбачалася оптимізація правил для вугільних електростанцій щодо викидів в повітря та реформування правил для атомної промисловості.

Хоча Міт Ромні підтримав ідею надання субсидій виробникам етанолу, він розглядав альтернативну енергетику, як доповнення до атомної та вуглеводневої енергетики. Тому під час передвиборчої компанії Ромні зробив акцент на збільшенні внутрішнього виробництва викопних видів палива, в тому числі сланцевого газу, і на партнерських відносинах з Канадою та Мексикою у розвитку цих ресурсів. Позиції республіканців були спрямовані на відкриття всіх федеральних земель і водного простору для буріння, включаючи територію тихоокеанського та атлантичного узбережжя США. У цьому руслі Міт Ромні задекларував необхідність введення податкових стимулів та пільг на загальну суму понад \$ 4 млрд. на рік для розробників нафтових і газових свердловин.

Він заявив, що його адміністрація (у разі обрання) сприятиме розвитку сланцевого газу в Європі, що допоможе союзникам зменшити залежність від російського газу. Цілком природно, що він розкритикував рішення адміністрації Обами блокувати будівництво нафтопроводу “Кейстоун” з Канади в США та ввести мораторій на буріння свердловин, яке було прийнято після розливу нафти у Мексиканській затоці в 2010 р. “Ці речі впливають на ціни на бензин, довгостроковій перспективі”, - заявив він [6].

Нова стратегія Барака Обами з енергетичної безпеки була представлена на початку 2011 р. Ставлячи головне завдання скоротити залежність США – найбільшого в світі споживача нафти – від імпорту енергоносіїв, вона фокусувала увагу на розвитку наступних напрямків: нарощення обсягів власного видобутку нафти і газу, стимулювання більшого використання природного газу в транспортному секторі, переорієнтація американського авторинку на більш паливно-ефективні моделі і активне впровадження біопалива. Базовим кількісним орієнтиром нової стратегії є скорочення обсягів нафтового імпорту в США на третину протягом найближчих 10 років.

Окреслені положення знайшли свій подальший розвиток у прийнятому в 2013 р. Плані дій зі змін клімату, метою якого є пришвидшення впровадження бізнес-інновацій в модернізацію електростанцій, створення додаткових робочих місць та зменшення залежності США від іноземної нафти. У поєднанні із заходами щодо підвищення ефективності автотранспорту і побутової техніки, він ставить завдання допомогти американським споживачам знизити енерговитрати та зменшити платежі за газ та комунальні послуги, що свідчить про спробу Білого дому заручитись широкою підтримкою потенційного електорату Демократичної партії та виконати хоча б частину своїх передвиборчих обіцянок.

Важливо підкреслити, що одним з наріжних каменів енергетичної політики адміністрації Обами від самого початку президентства є розвиток альтернативної енергетики. У 2011 р. він оголосив курс на збільшення виробництва енергії з чистих джерел – ядерної, відновлюваної, “чистого

вугілля”, “ефективного” природного газу – до 80% у 2035 р. Амбіційність цього плану можна зрозуміти, якщо взяти до уваги, що в 2011 р. частка споживання відновлюваної енергії в США в загальному енергетичному балансі становила 9%, що перевищувало відсоток споживання атомної енергії – 8% [7]. У цьому руслі адміністрація Барака Обами вже інвестувала у більш ніж 15000 різних проектів з отримання екологічно чистої енергії, зокрема, біоенергетики, яка активно почала розвиватися в пост-кризовий період. Протягом останніх п’яти років приріст цього сегмента становив близько 30%. Розвиваючи цей напрямок, Барак Обама оголосив надання податкових кредитів і грантів на суму \$ 1 млрд. для розвитку альтернативних джерел енергії, що буде використовуватись на автотранспорті. Зокрема він, на відміну від Мітта Ромні, активно відстоював податковий кредит на розвиток вітроенергетики в штаті Айова. На початку 2014 р. Обама проголосив ініціативу з розвитку сонячної енергії та завдання збільшення її виробництва протягом наступних десяти років на 20%. У цьому ж році в Каліфорнії запрацювала найбільша в світі сонячна електростанція, яка складається з 9 млн. сонячних панелей.

Не менш важливим у цьому контексті є введення стандартів економії палива (39 миль на галон для легкових автомобілів і 30 миль на галон для легких вантажівок). Вони дозволять скоротити викиди парникових газів приблизно на 270 млн. метричних тон і заощадити 530 млн. барелів нафти, а власникам автотранспорту – зекономити \$8000 на витратах на пальне протягом усього терміну його використання. 25 червня 2013 р. були введені в дію 8 стандартів з енергозбереження для приладів і обладнання. В лютому 2014 р. розпочався наступний етап розробки стандартів економії палива і викидів парникових газів для середніх і важких транспортних засобів, що мають вступити в силу з березня 2016 р.[8].

Наводячи аргументи суперечливості політики Білого дому в питаннях, що стосуються довкілля, зупинимось на двох контроверсійних далекосяжних ініціативах початку 2015 р. в галузі видобутку нафти і природного газу в екологічно вразливих районах Сполучених Штатів Америки.

24 січня адміністрація Обами запропонувала нові положення екологічного захисту для Національного Арктичного заповідника Аляски, в межах якого знаходиться крупне нафтове родовище (48,6 тис.км²), яке уряд Аляски вважає ключовим джерелом для енергетичної безпеки та економічного розвитку штату. Розширення зони охорони на більш ніж 6 тис. км² та заборона проведення геологорозвідувальних робіт викликали гостру критику, як з боку уряду Аляски, так і з боку голови Комітету Сенату у справах енергетики та природних ресурсів сенатора – республіканця від штату Аляска Лізи Меркаускі.

Зауважимо, що політична конфронтація між адміністрацією Обами і сенатором Меркаускі віддзеркалює напружені дискусії з питань енергетики

в Сполучених Штатах і є лише одним з епізодів тривалої боротьби між політиками Аляски та адміністрацією президента з питань енергетики та інфраструктурних питань. Так, у квітні 2013 р. адміністрація Обама відхилила пропозицію щодо будівництва запасної дороги з гравію через національний заповідник дикої природи “Айсембек”, яку законодавці Аляски вважали пріоритетом для розвитку промисловості штату протягом багатьох років. Розчарування місцевих політиків викликала і незгода адміністрації Обама будувати трубопровід, спроектований для постачання природного газу з Північного схилу Аляски на Середній Захід. Ми вже наголошували на резонансі, який спричинили наміри адміністрації накласти вето на законопроект нафтопроводу “Кейстоун”, спрямованого на постачання нафти з канадського штату Альберта на нафтопереробні заводи в Техасі через штати Монтана, Північна Дакота, Південна Дакота, Небраска, штат Іллінойс, Канзас, Міссурі і Луїзіана [9].

Досить дивно на цьому фоні виглядає заява президента Обама щодо готовності скасувати чинну багато десятиліть заборону на пошуки і розробку нафтових родовищ на континентальному шельфі вздовж Атлантичного узбережжя США, зокрема штатів Вірджинія, Північна Кароліна, Південна Кароліна і Джорджія. Міністерство внутрішніх справ вже представило розрахований на 2017-2022 рр. план підводного буріння. До цього часу на Атлантичному шельфі була дозволена тільки розвідка запасів нафти і газу, а буріння свердловин заборонялося.

Як свідчать факти, в американському суспільстві ця тема стала предметом активних дискусій. Захисники навколишнього середовища вважають, що потенційна вигода може не виправдати ризики від ймовірних розливів нафти поблизу узбережжя (зокрема у Часопікській затоці), як це сталося у 2010 р. у Мексиканській затоці. На протипагу прихильники буріння, зокрема конгресмен зі штату Південна Кароліна Джефф Дункан та впливовий голова комітету у справах енергетики і торгівлі Палати представників Конгресу республіканець Фред Аптон не сумніваються, що видобуток нафти на Східному узбережжі сприятиме розвитку економіки цих штатів і країни в цілому [10].

Згідно до нашого аналізу, на початку 2015 р. Барак Обама зробив також низку інших кроків, які засвідчили його прагнення виконати деякі з передвиборних обіцянок в сфері клімату. Наприклад, пропозиції президента щодо бюджету на 2016 р. вказують на прагнення зробити клімат центральною темою екологічної політики протягом двох останніх років перебування на цій посаді. Так, Обама запропонував виділити більш ніж \$10 млрд. на програми щодо пом'якшення та адаптації до змін клімату. Однією з найбільш агресивних пропозицій в цьому контексті вбачається реформування системи податків та позбавлення нафтових і газових компаній податкових пільг, що дозволить акумулювати протягом десяти років

\$44 млрд., які поряд з бюджетними асигнуваннями у розмірі \$ 31,5 млрд. сприятимуть відновленню податкового кредиту для розвитку вітроелектростанцій та збільшенню на 30% інвестицій в розвиток сонячної енергії. Також Барак Обама закликає створити Фонд заохочення розвитку чистої енергії для штатів, які ставлять завдання перевищити поставлені щодо зниження викидів вуглецю цілі [11]. Ведеться робота і в напрямі введення в дію ЕПА нових правил обмеження викидів метану в процесі виробництва нафти та газу, згідно з якими до 2025 р. вони мають бути зменшені у порівнянні з 2012 р. на 40 та 45% [12].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що окреслені дії адміністрації Барака Обами мали певний позитивний вплив на довкілля. Так, у листопаді 2013 р. вперше протягом останніх двадцяти років виробництво нафти з домашніх джерел перевищило її імпорт; обсяги отримання енергії з відновлюваних джерел збільшились з 2008 р. до середини 2014 р. втричі (з 1,5% до 4,5%) [13]. Не змігши реалізувати свої кардинальні пропозиції щодо змін клімату, Обама зробив ставку на розвиток альтернативних джерел енергії, створивши для цього законодавче підґрунтя та ефективну систему стимулів. Потрібно констатувати і зміщення головного акценту в його екологічній політиці – з контролю за забрудненням на створення нових галузей промисловості – екологічно чистої транспортної системи та зеленого будівництва. Водночас, в світлі майбутнього прийняття міжнародною спільнотою нової глобальної угоди щодо змін клімату, що має прийти на зміну Кіотському протоколу, цього замало, тому на порядку денному Сполучених Штатів Америки залишаються більш радикальні дії, зокрема, пошук консенсусу з представниками бізнесу щодо шляхів обмеження ними рівня шкідливих викидів.

Вбачається, що для досягнення задекларованих ним цілей, Барак Обама продовжить використовувати тактику “малих проривів” і спробує до кінця свого президентства зробити біль рішучі кроки в екологічній сфері. Однак в умовах республіканської більшості в Конгресі його можливості будуть дуже обмеженими.

Глобальні наслідки політики адміністрації Барака Обами, особливо його заяви про те, що вже у 2020 р. США можуть перетворитись на експортера природного газу, слід розглядати в контексті можливих змін ситуації на світовому ринку енергоресурсів. Очевидно, що якщо у відповідності до нової енергетичної стратегії США обраний курс буде продовжено, то головні експортери нафти з країн Близького Сходу та Північної Африки змушені будуть шукати нові ринки збуту і тенденція до падіння цін на головні енергоносії продовжиться. На наш погляд, Україна при такій кон’юктурі зможе отримати більш сприятливі фінансові умови при експорті енергоносіїв.

Список використаних джерел:

1. Экологическая политика США [Электронный ресурс]: Международные процессы / Джерела з Інтернет: <http://www.intertrends.ru/twenty-four/014.htm>
2. On the Issues: Climate Change [Электронный ресурс]: The new York Times / Джерела з Інтернет: <http://elections.nytimes.com/2008/president/issues/climate.html>
3. Assessing the Implementation and Impact of Green Elements of Member States' National Recovery Plans [Электронный ресурс] / Джерела з Інтернет: http://ec.europa.eu/environment/enveco/memberstate_policy/pdf/green_recovery_plans.pdf
4. US presidential debates' great unmentionable: climate change [Электронный ресурс]: theguardian / Джерела з Інтернет: <http://www.theguardian.com/environment/2012/oct/23/us-president-debates-climate-change>
5. Barack Obama: Campaign Issues [Электронный ресурс]: Infopulse / Джерела з Інтернет: <http://www.infoplease.com/us/government/presidential-campaign-2012-obama-issues.html>
6. Mitt Romney: Campaign Issues [Электронный ресурс]: Infopulse / Джерела з Інтернет: <http://www.infoplease.com/us/government/presidential-campaign-2012-mitt-romney-issues.html>
7. Climate Change and President Obama's Action Plan [Электронный ресурс]: the WHITE HOUSE / Джерела з нтернет: <https://www.whitehouse.gov/climate-change>
8. Obama to Introduce Sweeping New Controls Aimed at Ozone [Электронный ресурс]: The New York Times / Джерела з Інтернет: http://www.nytimes.com/2014/11/26/us/politics/obama-to-introduce-sweeping-new-controls-on-ozone-emissions.html?_r=0
9. Місце Аляски в енергетичній політиці Обама [Электронный ресурс]: Центр глобалістики "Стратегія ХХІ" / Джерела з Інтернет: <http://geostrategy.org.ua/ua/>
10. Нефть между прибылью и риском [Электронный ресурс]: Радио свобода / Джерела з Інтернет: <http://www.svoboda.org/content/article/26819332.html>
11. Obama aims to limit methane emissions from oil and gas industry: Pennsylvania / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://stateimpact.npr.org/pennsylvania/2015/01/14/obama-aims-to-limit-methane-emissions-from-oil-and-gas-industry/>
12. Budget of the United States Government, Fiscal Year 2016 [Электронный ресурс]: the WHITE HOUSE / Режим доступа: <https://www.whitehouse.gov/omb/budget/Overview>
13. Obama claims U.S. has doubled production of 'clean energy [Электронный ресурс]: Politifact / Режим доступа: <http://www.politifact.com/truth-o-meter/statements/2015/jan/20/barack-obama/obama-claims-us-has-doubled-production-clean-energy/>

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ У МІЖНАРОДНОМУ ТУРИЗМІ

ВАЛЕНТИНА СМАЛЬ

*доктор географічних наук, професор кафедри географії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

За останні десятиліття туризм набув небувалого розвитку, ставши одним із найбільш динамічних секторів світової економіки. Туризм стимулює функціонування інших галузей господарства – транспорту, зв'язку, торгівлі, будівництва і є каталізатором соціально-економічного розвитку.

Туристична індустрія забезпечує 2,9% загального обсягу або 2,1 трлн доларів ВВП світу. Цифра зростає до 6 трлн доларів та відповідно до 9% при врахуванні опосередкованого ефекту, тобто розвитку промислових та сільськогосподарських виробництв, що працюють на потреби туризму. Туризм як експортна категорія посідає четверте місце в світі після експорту палива, хімікатів і продуктів харчування. На міжнародний туризм (подорожі та пасажирські перевезення) припадає 30% світового експорту послуг і 6% від загального обсягу експорту товарів і послуг [1].

Незважаючи на періодичні потрясіння, показники розвитку міжнародного туризму демонстрували практично безперервне зростання упродовж всього післявоєнного періоду. Один з головних індикаторів розвитку міжнародного туризму – чисельність міжнародних туристських прибуттів – збільшився з 25 мільйонів в 1950 р. до 1087 мільйонів у 2013 р. [2].

Туризм є одним із значимих економічних секторів США, вагомим фактором експортного потенціалу американської економіки, важливою сферою прикладання праці, джерелом довгострокового розвитку. Туристична індустрія забезпечує 2,6% від валового внутрішнього продукту США, 7% національного експорту та 25% від експорту послуг, а також 7,5 млн робочих місць (один з кожних 18 американців працює безпосередньо у туристичній індустрії або у пов'язаних з туризмом галузях). Міжнародний туризм забезпечує існування 1,1 млн робочих місць США [3].

Володіння колосальними культурно-історичними та природними туристичними ресурсами, розвинута інфраструктура забезпечують США значні конкурентні переваги серед інших країн. Велика різноманітність умов, ресурсів і просторового розташування сприяє розвитку практично всіх видів туризму і задовольняє всі потреби пересічного споживача туристичних послуг. Сполучені Штати Америки посідають чільне місце у міжнародному туризмі світу, займаючи другу позицію (після Франції) у рейтингу країн за кількістю міжнародних прибуттів та перше місце – за обсягами фінансових надходжень від цього виду діяльності. Надходження

від міжнародних туристів у 2013 р. досягли 139,6 млрд доларів, що складає 12% від загальносвітового показника. Кількість міжнародних туристів, що відвідала США у 2013 р. – 69,8 мільйонів або 6,3% від міжнародних прибуттів світу (табл.1) [1].

Таблиця 1

Динаміка розвитку міжнародного туризму у світі та США

Роки	Кількість міжнародних прибуттів, млн		Кількість міжнародних прибуттів, %		Обсяг надходжень, млрд доларів		Обсяг надходжень, %	
	<i>Світ</i>	<i>США</i>	<i>Світ</i>	<i>США</i>	<i>Світ</i>	<i>США</i>	<i>Світ</i>	<i>США</i>
1990	439,5	39,4	100	9,0	270	43	100	16,0
1995	540,6	43,5	100	8,0	410,7	63	100	15,3
2000	687	51,2	100	7,4	481,6	82	100	17,0
2005	806,8	49,4	100	6,1	682,7	87	100	12,7
2010	948	59,8	100	6,3	927	103,5	100	11,1
2013	1087	69,8	100	6,3	1159	139,6	100	12,0

Найбільше туристів прибуває до США із Канади (23,4 млн або 33,5%), Мексики (14,3 млн або 20,5%), Великої Британії (3,8 млн або 5,4%), Японії (3,7 млн або 5,3%), Бразилії (2,1 млн або 3%), Німеччини (1,9 млн або 2,7%), і Китаю (1,8 млн або 2,5%). На зазначені сім країн припадало 73% всіх туристів, які прибували до США у 2013р. Завершують десятку лідерів Франція, Республіка Корея та Австралія [4].

Найпопулярнішими для відвідування зарубіжними туристами є такі штати як Нью-Йорк, Флорида, Каліфорнія, Гаваї, Невада, Техас, Іллінойс, Массачусетс. До десятки найбільш відвідуваних міст відносяться Нью-Йорк, Маямі, Лос-Анджелес, Орlando, Сан-Франциско, Лас-Вегас, Гонолулу, Вашингтон, Чикаго, Бостон [5].

Активно розвивається у США і виїзний міжнародний туризм: 61,9 млн американців здійснили міжнародну подорож у 2013 р., що на 2% більше, ніж у попередньому 2012 р. Найбільша кількість туристів прямує до сусідніх Мексики (20,9 млн) та Канади (12,0 млн). За ними слідує європейські країни: Велика Британія (2,6 млн), Франція (2,0 млн), Італія (1,8 млн) [6]. Головною метою подорожі, на яку вказала половина американців при перетині кордону у 2013 р. є проведення відпустки чи вихідних. Відвідини друзів та родичів – друга за кількістю туристів мета подорожі (27%). Для 11% американських туристів головною спонукою до подорожі є бізнесові цілі. При в'їзді до США цю причину вказують 22% туристів і частка ділових подорожей зростає [7].

Як видно з таблиці 1, домінуючою тенденцією зміни абсолютних показників з кількості міжнародних прибуттів є зростання. Водночас

частка США у загальносвітовому відповідному показнику постійно зменшується: від 9% у 1990 р. до 6,3% у 2010 р. Інші традиційні туристичні країни, такі як Франція, Іспанія, Італія, Німеччина, Великобританія і Канада також втратили частку ринку за цей період. На протигагу цьому багато азійських країн, а також такі європейські країни як Угорщина, Україна, Польща, африканська Марокко помітно збільшили свою частку на світовому туристичному ринку.

Розширення географії країн-туристичних дистинацій посилює конкуренцію між ними. Традиційні туристичні країни мають підтримувати ефективну присутність на міжнародних ринках, щоб залишатись помітними на тлі інших пропозицій. З іншого боку – вибухове зростання виїзного туризму з таких нових ринків-поставників туристів як Китай, Індія, Росія обумовило зміну моделей туристичних потоків і попиту, а також створило нові можливості для традиційних туристичних країн. Відповідаючи сучасним викликам, США намагаються посилити свої позиції на світовому туристичному ринку, вживаючи різноманітних заходів як на загальнодержавному, так і на регіональному та локальному рівнях.

З метою просування американського туристичного продукту на світовому ринку у 2009 р. було створено некомерційну корпорацію зі сприяння подорожам (nonprofit Corporation for Travel Promotion), відому зараз як “Бренд США” (“Brand USA”). Вагомим результатом роботи Brand USA стало створення веб-сайту DiscoverAmerica.com. Починаючи з 2012 р., було запущено рекламну кампанію за кордоном. Вона розпочалась із Канади, Великобританії та Японії, пізніше розгорнулась у Південній Кореї й Бразилії. У майбутньому Brand USA планує поширювати рекламу туристичних ресурсів США і в інших країнах, включно з Австралією, Індією, Мексикою, Китаєм, Аргентиною та кількома європейськими країнами.

Інший напрямок роботи, над яким працюють як урядові структури, так і невеликі туристичні агенції пов’язаний із покращенням обслуговування, а відтак – і з належною підготовкою персоналу. Особливо зростає актуальність цього завданням із збільшенням кількості міжнародних туристів.

Координація дій та партнерська співпраця урядових установ та приватного бізнесу розглядаються як необхідна умова для досягнення амбітної мети: збільшити до 2021 р. кількість міжнародних туристів до 100 млн та обсяги фінансових надходжень до 250 млрд доларів [8].

Серед складних завдань, що стоять перед урядовими інституціями, є перегляд правил візового режиму в напрямку лібералізації, але із збереженням засад національної безпеки. У даний час більше 60% туристів, які перетинають кордони США не потребують візи, 24-29% в’їжджають на підставі багаторазових віз, виданих у попередні роки, решта 11%

візитерів мають отримати нові візи. Безвізовий режим із США мають Канада та ще 36 країн, що включені до Програми безвізового в'їзду до США (Visa Waiver Program). Робота над лібералізацією візового режиму триває, оскільки зростання потоку туристів із країн, для яких вимагається віза, більш динамічне, ніж із країн з безвізовим режимом [9].

Окремим пунктом у Національній стратегії розвитку туризму у США вказано на необхідність проведення фахових досліджень та оцінки результатів діяльності, як важливої передумови та складової частини успішного брендингу, маркетингу, зміцнення позицій США як туристичної дестинації світового значення [9].

Список використаних джерел

1. UNWTO Tourism Highlight 2014 Edition [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2014-edition>
2. UNWTO Facts and figures: Information? International Tourist Arrivals and Tourism Receipts by country [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unwto.org/facts/menu.html>
3. Department of Commerce, International Trade Administration, National Travel and Tourism Office, Fast Facts: United States Travel and Tourism Industry, 2013, [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://travel.trade.gov/outreachpages/download_data_table/Fast_Facts_2013.pdf
4. Department of Commerce, International Trade Administration, National Travel and Tourism Office, International Visitation to the United States: A Statistical Summary of U.S. Visitation (2013), [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://travel.trade.gov/outreachpages/download_data_table/2012_Visitation_Report.pdf
5. Department of Commerce, International Trade Administration, National Travel and Tourism Office, Overseas Visitation Estimates for U.S. States, Cities, and Census Regions: 2013, [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://travel.trade.gov/outreachpages/download_data_table/2013_States_and_Cities.pdf
6. Department of Commerce, International Trade Administration, National Travel and Tourism Office, Top 10 International Markets: 2013 Visitation and Spending, [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://travel.trade.gov/pdf/2013-Top-10-Markets.pdf>
7. Department of Commerce, International Trade Administration, National Travel and Tourism Office, Market Profile: U.S. Outbound, 2013, [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://travel.trade.gov/outreachpages/download_data_table/2013-outbound-to-overseas-market-profile.pdf
8. Department of Commerce, International Trade Administration, National Travel and Tourism Office, Forecast of International Travel, [Електронний ресурс] – Режим доступу : [available at http://tinet.ita.doc.gov/view/f-2000-99-001/index.html](http://tinet.ita.doc.gov/view/f-2000-99-001/index.html).
9. National Travel and Tourism Strategy Task Force on Travel and Competitiveness. – 2012, [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://travel.trade.gov/pdf/national-travel-and-tourism-strategy.pdf>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ У США

СОФІЯ ФЕДИНА

*кандидат політичних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

На сьогоднішній день, один із найважливіших і найсильніших союзників України у протистоянні з Московською Федерацією – це Сполучені Штати Америки. Те, що офіційний Вашингтон на даному етапі активно підтримує Україну, не випадковість: це не стільки усвідомлення зовнішньополітичного інтересу політиками США, скільки величезне українське лобі серед їх громадян – українська діаспора.

Історичне підґрунтя

У США, за різними даними, на сьогодні проживає від 970.000 до 1,2 млн. українців і осіб українського походження. За чисельністю вони тут займають друге місце серед слов'янського населення (після поляків). Найбільша кількість українців зосереджена в північно-східних промислових штатах – Пенсільванії, Нью-Йорку та Нью-Джерсі. Значна кількість американських українців у штатах Нью-Йорк – 148,700, Пенсільванія – 122,291, Каліфорнія – 83,125, Нью-Джерсі – 73,809, Огайо – 48,908, Іллінойс – 47,623.[1]

Перші українці з'явились у Північній Америці ще в 17-18 ст. Зокрема М.Куропась говорить, що першим, хто приїхав з українців до Америки, був Лаврентій Богун, який супроводжував капітана Джона Сміта до Джемстауна у Вірджинії. Сміт бував в Україні і згадує Богуну в своїх мемуарах” [2] Також є дані, що у Громадянській війні брав участь генерал Василь Турчин – особистий друг президента А.Лінкольна.[3]

Формування української діаспори у США відбувалося хвилями, які виникали внаслідок важливих геополітичних змін на українських землях [4]: *Перша хвиля* міграції почалася в 1876 р. Переважно це були вихідці з закарпатської та галицької Лемківщини, Буковини, Закарпаття і займалися вони сільським господарством. До першої світової війни в США переїхало близько 0,5 млн. жителів Австро-Угорської частини України. На початку ХХ ст. (1909 р.) у США нараховувалось 470 тис. українців, у 1914 р. – близько 500 тис. Поруч із заробітками, українців розпочинають проукраїнську діяльність, зокрема ще у 1868 році священик Агапій Гончаренко починає видавати в Сан-Франциско газету Alaska Herald, в якій регулярно публікує вірші Т. Шевченка, а у 1873 – газету “Свобода”, в

якій поширював проукраїнські ідеї й публікував статті, що висвітлювали антиукраїнську політику в Російській імперії. Вже у 1884 р. у штаті Пенсільванія була збудована перша українська церква. *Друга хвиля* міграції розпочинається після Першої світової війни і триває увесь міжвоєнний період. Основною відмінністю другої хвилі від першої було те, що була значна кількість політичних емігрантів – учасників національно-визвольних змагань, яких переслідували на території радянської України та Польщі, зокрема серед новоприбулих було багато представників української інтелігенції, що зрештою позначилося на активному виникненні українських національно-патріотичних об'єднань у США, як наприклад: Український народний союз, Союз українок Америки, Ліга американських українців (ЛАНУ), Організація Оборони Лемківщини, та ін. Більшість українців в той час фокусувалося на визволенні нації та здобутті незалежності. Тому й під час Першої світової війни українці в Америці шукали урядової підтримки у цій справі – українська діаспора навіть надіслала делегатів на Паризьку Мирону конференцію. *Третя хвиля* міграції знову спричиняється війною, на цей раз Другою світовою, а також хвилею депортації українці з етнічних земель, в результаті чого до США мігрує приблизно 100 000 українців. Дана міграція була об'єднана ідеями незалежної України, і вони сформували сильну українську спільноту, яка активно працює і сьогодні. *Четверта хвиля* міграції українців до США починається у 1980-х рр., коли приїжджають до США українці з Польщі. Мігрантів, що прибувають до США вже в 2000-х роках, прилучають або до 4-ї хвилі, або до так зв. “Нової хвилі”. Даний розподіл твориться тому, що залежно від середовища представників нової еміграції можна чітко розподілити на тих, які активно впливають в діяльність української громади, особливо у світлі останніх подій в Україні, і тих, хто максимально швидко намагається асимілюватися, і злитися з загальною масою американців. На Американській землі проявили себе багато українців, і американців українського походження, зокрема: Агапій Гончаренко (Андрій Гумницький), Міла Йовович, Чак Палагнюк, Джек Паланс, Майк Дітка, Едвард Дмитрик, Пола Добрянський, Кейт Ткачук, Джейн Любченко, Вера Фарміга, Гайдемари Стефанишин-Пайпер, Джим Стефанко, Квітка Цісик, Грег Маньків, Вільям Палей, Дейвід Копперфільд, та ін.

Сучасний стан

Тепер майже 90% американських українців живе в містах – 20,6% з них працює в промисловості, організації фінансів і в торгівлі, 13% – в армії, 12% – у школах, 11,5% – у закладах охорони здоров'я. [5] Серед американських українців спостерігається високий процент людей з вищою освітою. Українську мову викладають у 28 коледжах і університетах. На

високому рівні також стоять різноманітні українські наукові фундації, такі як Наукове товариство імені Т. Шевченка, Український науковий інститут Гарвардського університету, Українська вільна академія наук, українознавчі студії Канзаського та Колумбійського університетів, Українська-американська культурна фундація, Південно-Дакотський інститут української культури та ін. В рамках діяльності Наукового товариства імені Т. Шевченка в Америці також створено Центр Демографічних і Соціоекономічних Досліджень Українців у США [6]

Серед найпопулярніших та найвпливовіших українських організацій на сучасному етапі, які мають багато послідовників згідно з рейтингом оприлюдненим Ukrainian Chicago виокремлюють: Razom for Ukraine (головні завдання – зміцнити громадянське суспільство і демократію в Україні; зокрема організація активно брала участь у просуванні актів на підтримку України у Конгресі США), Nova Ukraine (організація створена приблизно рік тому, в результаті подій в Україні, Каліфорнія), Ukrainian Institute of America, Ukrainian Congress Committee of America – організація, яка організовує українське лобі серед американського політикуму, Ukrainian Museum, New York (Український музей у Нью-Йорку є найбільшим музеєм в США, що зберігає і плекає культурну та історичну спадщину українського народу, заснований у 1976 році Союзом Українок Америки), U.S.- Ukraine Foundation, створена сприяти розвитку демократії, провадженню ринкових реформ та розвитку прав людини в Україні, Soyuzivka Ukrainian Heritage Center – Український культурний центр, розташований в Кергонксоні, Нью-Йорк; SUSTA, Організація об'єднує українських студентів із різних університетів та коледжів США, та ін. [7]

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. можна говорити про затихання національної активності українців у США – ті, що працювали, продовжували свою роботу, проте новоприбулі майже не залучалися. Різку зміну тенденції спостерігаємо в час Помаранчевої революції, коли українська громада провела багато маршів і маніфестацій на підтримку мирного протистояння в Україні. Особливо активними були Українська національна інформаційна служба, Український конгресовий комітет Америки, Українсько-американська координаційна рада, Союз українок Америки, які проводили зустрічі з представниками уряду США, акції протесту, а також робили офіційні звернення до Президента України і Парламенту. [8] Революція Гідності та українсько-московська війна вивела українське питання на вищий рівень українсько-американських відносин, що проявилось зокрема у численних візитах senatorів і конгресменів до України (зокрема сенатор МакКейн перебував на Майдані), активному консультуванні представників американського політикуму з українською громадою у США, і аж до лобювання Закону про підтримку

свободи України 2014 (*Ukraine Freedom Support Act of 2014*), що визначає Україну військовим союзником США за межами НАТО. А 28 квітня у виступі на Мюнхенській конференції з безпеки віце-президент Сполучених Штатів Америки Джо Байден наголосив, що “санкції проти Росії слід продовжити, доки Мінські угоди не будуть повністю виконані, а кордони України – відновлені” [9].

Список використаних джерел:

1. United States Census Bureau http://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?pid=ACS_09_1YR_B04003&prodType=table
2. Куропась М. Історія української еміграції в Америці: Збереження культурної спадщини. – С. 7.
3. Chicoine, Stephen. John Basil Turchin and the Fight to Free the Slaves. Westport, Conn.: Praeger Publishers, 2003; Мицик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. Історія України. Навчальний посібник. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”. – 2008. Доступ до ресурсу: [http://www.ebk.net.ua/Book/history/mitsyk_iu/part11/1107.htm]
4. Українська громада в США. Доступ до ресурсу: [<http://usa.mfa.gov.ua/ukraine-us/ukrainians-in-us>]
5. Статистичні дані української діаспори. Доступ до ресурсу: [http://www.spain.com.ua/ua/diaspora_ucraniana_3]
6. Center for demographic and socio-economic research of Ukrainians in the United States. Доступ до ресурсу: [www.inform-decisions.com/stat/]
7. Паплаускайте М. Бондарева Х. Топ-10 найпопулярніших українських організацій у США. – 8.01.2015. Доступ до ресурсу: [<http://ukrainianchi.com/Топ-10-українських-організацій-у-США/>]
8. Гомотюк О., Недошитко І. Українська діаспора у США у процесах українського державотворення: перспективи дослідження // Мадривець. – № 6. – Листопад-грудень 2014. Доступ до ресурсу : [http://journal.mandrivets.com/images/file/Gomo14_5.pdf]
9. РФ окупувала українську землю, США підтримують мужній народ України в його боротьбі з російською агресією – БАЙДЕН. 5 канал – ПОЛІТИКА. – 28 квітня 2015. Доступ до ресурсу: [<http://www.5.ua/polityka/RF-okupuvala-ukrainsku-zemliu-SShA-pidtrymuiut-muzhnii-narod-Ukrainy-v-ioho-borotbi-z-rosiisko-iu-ahresiiieu--Baiden-78445.html?hootPostID=bb85666d88eaad41f497d153c598f143>]

МОВНО-ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ США: ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

МАРГАРИТА ЧАБАННА

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Національного університету “Києво-Могилянська Академія”*

Сполучені Штати Америки як країна із багатонаціональним складом населення, регулярно стикається із потребою створення та покращення умов для інтеграції різних етнічних груп у суспільство, що пов'язано із етнічною різноманітністю та має соціально-економічний та політичний виміри. Найчисельнішими етнічними групами у США є німці, ірландці, африканці, англійці, латиноамериканці (національна приналежність респондента при проведенні перепису населення у США визначається на підставі його або її самоідентифікації).

Водночас із етнічною належністю тісно пов'язана мовна ідентичність мешканців країни. Близько 80% населення спілкується англійською мовою, понад 12% іспанською, близько 1% китайською, приблизно 0,7% французькою, 0,5% тагальською, 4,5% в'єтнамською, близько 4% німецькою і трохи менше корейською, 0,3% російською та близько 3% італійською мовою. При цьому близько 96% населення США володіє англійською мовою. За даними перепису населення 2010 року, інформація про мовну ситуацію, є наступною. Із тих, для кого англійська не є рідною мовою, 62,0% становлять носії іспанської або креольської мов, 17,8% носії інших індоєвропейських мов, 15,4% носії азійських мов та мов Тихоокеанського регіону, 4,6% носії інших мов¹.

У США на законодавчому рівні єдина офіційна державна мова не закріплена, і хоч у законодавчому процесі, органах виконавчої та судової влади, офіційних установах, а також при укладанні угод, переважно використовується англійська, у документації широко використовуються інші мови, кількість носіїв яких у країні зростає. Чисельність англосмовного населення із 1980 року, коли вона становила близько 90%, зменшилась до 80%, натомість найшвидше зростає чисельність іспаномовного населення². В цілому, до категорії іспаномовних або латиноамериканців, яких Бюро перепису населення визначає як осіб кубинської, мексиканської, пуерториканської, південно- або центральноамериканської, або іншої іспаномовної культури або походження, незалежно від раси, належить близько 16%

---

¹ Обчислення здійснено за даними: [1].

² На сайті демократичної партії США вказано, що у 2010 році 36 % нових іммігрантів приїхали із Азії, у порівнянні із 31 %, які приїхали із країн Латинської Америки [2], що, імовірно, може свідчити про врахування кількості нелегальних мігрантів.

населення США. Також зростає кількість мешканців США, які вказують своєю рідною мовою російську, із 1980 року вона збільшилася у 4 рази.

У XIX-XX ст.ст. були спроби, спричинені імміграцією до США та багатомовністю мігрантів, законодавчо заборонити використовувати інші окрім англійської, мови у сфері освіти, церковних службах, телефонних розмовах, розмовах у публічних місцях. Проте у 1923 році відповідне законодавство було визнано неконституційним. Загалом в історії країни було декілька спроб законодавчого закріплення англійській мови як державної шляхом внесення поправок до Імміграційного Акту 1965 року. Проте, незважаючи на підтримку деяких штатів, жоден із відповідних законопроектів не прийнято на федеральному рівні. Історично як причину незапровадження офіційної мови називають відсутність конкуренції англійській зі сторони інших мов, оскільки для більшості громадян англійська мова є рідною, і вважається, що переважна частина іммігрантів починає її вчити одразу після прибуття у країну [3]

Ситуація із використанням мов варіюється залежно від територій, деякі штати, за зразком федерального законодавства, не запроваджують офіційну мову, деякі надають статус офіційної лише англійській мові, а деякі, підтримуючи двомовність, надають статусу офіційних англійській та іншим мовам. Зокрема статус офіційної англійська мова отримала у 35 штатах. На Алясці, до того ж, офіційними є місцеві мови, на Гавайях гавайська мова. Де-факто двомовними зокрема є Луїзіана, де окрім англійської для ведення документації та надання послуг державною владою використовується французька мова, яка проте не отримала статусу офіційної, і Нью-Мехіко, де поряд із англійською використовується іспанська. У Каліфорнії, наприклад, попри законодавче закріплення єдиної офіційної мови, документація ведеться владними структур як мінімум англійською, проте не виключно цією мовою.

Отже, така ситуація спричинена мультиетнічним складом населення та великою чисельністю представників інших мовних груп, які не володіють англійською мовою, і які таким чином, забезпечуються послугами служб перекладу, навчання, допомогою у доступі до адміністративних послуг. Із цією метою федеральний уряд використовує отримані в результаті перепису дані про використання мов та рівень володіння англійською мовою, та відповідно до Акту про виборчі права, визначає території, де потрібними є служби допомоги із перекладом; а також використання освітніх фондів для шкіл, де навчаються учні із нижчим рівнем володіння англійською. У 2000 році Б. Клінтон зобов'язав федеральні агенції визначити потреби мешканців із обмеженим володінням англійською за удосконалення системи доступу до послуг “мовної допомоги” [1, с. 1].

На сучасному етапі більшість неангломовних мешканців оцінює рівень володіння англійською “дуже добре” (58%) та “добре” (19%). Водночас

15% респондентів, при проведенні перепису населення, обрали відповідь на питання про рівень володіння англійською “не дуже добре”, 7% неангломовних мешканців не володіють англійською взагалі. Для порівняння, у 2000 році 55% неангломовних мешканців дали відповідь, що володіють англійською “дуже добре”, 22% “добре”, 16% “не дуже добре”, 7% не володіли мовою [4, с. 2-3].

Конкретизуючи, за даними перепису можемо помітити, що серед носіїв інших мов, найкраще володіння англійською у носіїв індоєвропейських мов, таких як скандинавські мови, італійська, французька, де відсоток тих, хто дуже добре володіє англійською, перевищує 90% для скандинавів, 70% для італійців, близько 80% для французів. Носії інших американських мов також мають високий рівень володіння англійською (85,4%), на противагу тим, для кого рідною арабська мова, та серед яких найбільший відсоток у цій групі осіб, які взагалі не володіють англійською (3,1%). Серед інших мовних груп, дані по кількості тих, хто не розмовляє англійською показують найвищий відсоток у в'єтнамців, вірмен та росіян (9,7%, 7,6%, 5,3% відповідно[1]). Отже, можемо помітити певну залежність між етнічним походженням мешканців США та їх рівнем володіння англійською.

Водночас варто звернути увагу на те, що такі чинники, як: етнічна належність, походження і тривалість перебування іммігрантів у країні, із якими пов'язано рівень володіння англійською [5; 6; 7; 8], а також їх асиміляція на ринку праці [5; 9; 10; 11], суттєво впливають на працевлаштування, статус та доходи населення. Результати дослідження [5], проведеного за даними перепису населення США 2000 року, такі. 1) Рівень володіння англійською мовою прямо впливає на рівень доходів, працевлаштування та соціальний статус. 2) Спостерігається залежність працевлаштування та рівня доходів від соціально-демографічних особливостей респондентів, таких як стать, освіта, посада, вік, раса, тривалість проживання у США, тощо. 3) У різних мовних групах взаємозв'язок між рівнем володіння англійською мовою та досліджуваними аспектами, варіюється не суттєво.

Варто сказати, що політичні амбіції владних суб'єктів, а саме: прагнення заручитися підтримкою іммігрантів як численних виборців, відіграють певну роль у декларуванні намірів прийняття сприятливих по відношенню до іммігрантів, нелегальних мігрантів, рішень, у тому числі тих, які стосуються мешканців, що не володіють англійською мовою. У ширшому контексті, відбувається орієнтація на наявний електорат та, що суттєво, на його збільшення (шляхом легалізації нелегальних мігрантів у країні, як було проголошено президентом Б. Обамою у листопаді 2014 року). В цілому, приділення уваги мігрантам є важелем впливу на формування електоральних вподобань. На веб-сайті Демократичної партії США, із метою охопити найширше коло виборців, представлено розділи із інформацією, яка стосується не лише соціально-демографічних груп (таких як

ветерани, студенти), а і етнічних спільнот, зокрема, афроамериканців, представників американської єврейської спільноти, вихідців із країн Азії та Тихоокеанського регіону, латиноамериканців, корінних американців, американських індіанців, мешканців Аляски [12]. Про підтримку іммігрантами демократів, свідчать зокрема результати президентських виборів.

Опитування мешканців США, які проведено у 2012 році, свідчать про те, що прихильники демократів належать до різних рас, тоді як прихильниками республіканців є переважно білі мешканці. Водночас серед республіканців 89% білих нелатиноамериканців³, 2% темношкірих нелатиноамериканців, 6% латиноамериканців, 1% прихильників, які мають азієцьке походження. Серед демократів 60% білих неіспаномовних, 22% темношкірих неіспаномовних, 13% латиноамериканців, 2% вихідців із країн Азії. В середині етнічних груп ситуація така: 35% білих нелатиноамериканців ототожнювали себе із республіканцями, 26% із демократами, лише 5% темношкірих нелатиноамериканців вказали належність до республіканців, проте 64% темношкірих нелатиноамериканців, що є найбільшим показником по всіх групах, вказали належність до демократів. 13% латиноамериканців ототожнюють себе із республіканцями та 32% із демократами, 17% тих, хто вказав своє азієцьке походження, показали прихильність до республіканців та 36% до демократів. Можемо помітити, що у розглядуваних етнічних групах, у 2012 році ситуація із належністю до прихильників республіканців, порівняно із 2008 роком, не змінилася. Натомість кількість прихильників демократів серед білого неіспаномовного населення зменшилася на 3% а представництво темношкірого неіспаномовного населення, як і вихідців із країн Азії, зменшилося на 2% [13]⁴.

На президентських виборах 2012 року підтримка кандидата від демократів мешканцями латиноамериканського, афроамериканського та азієцького походження суттєво перевищувала рівень підтримки кандидата від республіканців. Показники підтримки Б. Обама та М. Ромні становили відповідно 93% та 6% серед афроамериканців, 71%⁵ та 27% серед латиноамериканців, 73% та 26% серед мешканців азієцького походження [15]⁶.

У попередньому періоді ситуація на президентських виборах була дещо відмінною. У 2008 році Б. Обаму як кандидата від Демократичної партії підтримали 95% афроамериканців, 67% латиноамериканців, 62% респондентів азієцького походження, а також є дані про те, що його підтримали 69% американських індіанців та мешканців Аляски [18].

---

³ Поняття “білі нелатиноамериканці”, або “білі неіспаномовні”, та “темношкірі нелатиноамериканці” використано у [13].

⁴ Не наводимо кількісні дані про тих, хто вказав свою належність до інших політичних партій або відмовилися відповідати на запитання [13].

⁵ Із 11,2 % іспаномовних виборців (що становило 8,4 % від явки на вибори), на президентських виборах у 2012 р. 71 % підтримав кандидатуру Б. Обама [14].

⁶ За даними [16; 17].

Натомість кандидата від Республіканської партії Дж. МакКейна підтримували лише 4%, 31%, 35% відповідних етнічних груп [19]. Бачимо у 2012 році невелике зменшення підтримки демократів зі сторони афроамериканців, проте суттєву зміну у електоральних вподобаннях іспаномовного населення та вихідців із Азії на користь демократів.

У 2004 році рівень підтримки демократів був меншим. Дж. Керрі підтримували 88% (порівняно із 95% у 2008 р.) афроамериканців, 53% (порівняно із 67%) латиноамериканців та 56% (порівняно із 62%) вихідців із країн Азії. Натомість Дж. Буш отримав більшу підтримку, ніж його наступник від Республіканської партії, а саме: 11% темношкірого населення, 44% іспаномовних мешканців, 43% мешканців азійського походження [20]. До того, у 2000 році, Е. Горра підтримали 90% афроамериканців, 62% латиноамериканців, 55% азіатів, а Дж. Буша 9%, 35% і 41% представників відповідних етнічних меншин [21]. Для порівняння, у 1980 році Дж. Картер отримав 83% голосів афроамериканців, тоді як Р. Рейган 14%. При цьому 56% латиноамериканців підтримували демократів, а 37% вихідців з країн Азії підтримували республіканців [22]. В цілому, вищий рівень підтримки Демократичної партії представниками етнічних меншин, порівняно із рівнем підтримки кандидатів від Республіканської партії, зберігається.

Отже, враховуючи відмінності між різними етнічними спільнотами, в цілому, можемо стверджувати, що мовно-етнічна ідентичність, належність до конкретної етнічної групи, суттєво впливає на рівень володіння англійською мовою, працевлаштування та політичні преференції її представників, що відображено як у показниках рівня доходів, так і у показниках виборчої підтримки кандидатів основних політичних сил у США.

Список використаних джерел:

1. Language Use in the United States: 2011. American Community Survey Reports. / By Camille Ryan. – U.S. CENSUS BUREAU: U.S. Department of Commerce Economics and Statistics Administration census.gov, August 2013. – 16 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.census.gov/prod/2013pubs/acs-22.pdf>.
2. Asian American Pacific Islanders. What the Democratic Party Has Done For the AAPI Community. // Official Website Of the Democratic Party. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://s3.amazonaws.com/uploads.democrats.org/Persons/Featured_Media/CE_aapi.pdf.
3. Historical Roots of U.S. Language Policy // Language Loyalties. A Source Book of the Official English Controvers / Ed. by James Crawford. – Chicago: University of Chicago, 1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.languagepolicy.net/archives/LLPT1.htm#<1>>.
4. Language Use and English-Speaking Ability: 2000 / By Hyon B. Shin with Rosalind Bruno. – U.S. CENSUS BUREAU: U.S. Department of Commerce Economics and Statistics Administration, October 2003. – 11 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.census.gov/prod/2003pubs/c2kbr-29.pdf>.
5. Day J. Ch., Shin H. B. How Does Ability to Speak English Affect Earnings Presented at the Annual Meeting of the Population Association of America, Philadelphia, PA,

- March 31-April 2, 2005. Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2005/demo/2005-Day-Shin.pdf>.
6. Reimers CCW. Labor Market Discrimination Against Hispanics and Black Men // *Review of Economics and Statistics*. – 1983. – № 65. – P. 570-579.
  7. Greiner G. The Effect of Language Characteristics on the Wages of Hispanic-American Males // *Journal of Human Resources*. – 1984. – № 19. – P. 25-52.
  8. McManus W., Gould W., Welch F. Earnings of Hispanic Men: The Role of Proficiency in the English Language // *Journal of Labor Economics*. – 1983. – № 1. – P. 110-130.
  9. Chiswick B. The Effect of Americanization on Earnings of Foreign-born Men // *Journal of Political Economy*. – 1978. – № 86. – P. 897-921.
  10. Carliner G. Wages, Earnings, and Hours of First, Second, and Third Generation American Males // *Economic Inquiry*. – 1980. – № 18. – P. 87-102.
  11. Borjas G. Assimilation, Changes in Cohort Quality, and the Earnings of Immigrants // *Journal of Labor Economics*. – 1985. – № 3. – P. 463-489.
  12. Official Website Of the Democratic Party. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.democrats.org>.
  13. Democrats Racially Diverse; Republicans Mostly White / by Frank Newport. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gallup.com/poll/160373/democrats-racially-diverse-republicans-mostly-white.aspx>.
  14. Hispanic Caucus. What the Democratic Party Has Done For the Hispanic And Latino Communities. // Official Website Of the Democratic Party. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://s3.amazonaws.com/uploads.democrats.org/Persons/Featured_Media/CE_hispanic_caucus.pdf.
  15. How groups voted in 2012. – University of Connecticut: ROPER Center. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ropercenter.uconn.edu/polls/us-elections/how-groups-voted/>
  16. Exit polls 2012: How the vote has shifted // *The Washington Post*. – 2012. – November 6. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/special/politics/2012-exit-polls/table.html>.
  17. Presidential Race – 2012 Election Center // *CNN*. – December 10, 2012. January 10, 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cnn.com/election/2012/results/race/president>.
  18. Native Americans. What the Democratic Party Has Done For Native Americans. // Official Website Of the Democratic Party. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://s3.amazonaws.com/uploads.democrats.org/Persons/Featured_Media/CE_native_americans.pdf
  19. How groups voted in 2008. – University of Connecticut: ROPER Center. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ropercenter.uconn.edu/polls/us-elections/how-groups-voted/how-groups-voted-2008/>
  20. How groups voted in 2004. – University of Connecticut: ROPER Center. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ropercenter.uconn.edu/polls/us-elections/how-groups-voted/how-groups-voted-2004/>
  21. How groups voted in 2000. – University of Connecticut: ROPER Center. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ropercenter.uconn.edu/polls/us-elections/how-groups-voted/how-groups-voted-2000/>
  22. How groups voted in 1980. – University of Connecticut: ROPER Center. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ropercenter.uconn.edu/polls/us-elections/how-groups-voted/how-groups-voted-1980/>

**IMPACT OF THE SIXTIES
ON A MODERN AMERICAN SOCIETY –
ANALYSIS OF CHOSEN PROBLEMS**

MATEUSZ HARZOWSKI

PhD Student, University of Wrocław

The period of the time after World War II for the US economy was one of the greatest in the history of this country. Society itself grew rich and the middle classes could afford for many amenities. This time it is popularly called “The Sweet Sixties”, the phrase is perfectly illustrates the quality of life in this period, there was a chance for a “American Dream”. In the book “The 1960s Cultural Revolution” by John C. McWilliams American Dream was: “marriage, children, a car, a TV, and a house in the suburbs. The generation that survived World War II wanted for their children to have a better and easier life, that were the first chance to gain higher education”[1]. The study has already ceased to be the domain of the rich. Every middle-class family wanted to provide their children the best education. Now a lot of American citizens miss for this period of the time.

At this point it is worth mentioning as it looked coming of age of a new generation that was born after World War II. They were brought up in a totally different way than their predecessors. It was said of them as “a generation of Spock” or “Baby Boomers”. The first name comes from the name Benjamin Spock, author of published in 1946 the book “The Common Sense Book of Baby and Child Care.” Prowar movement complains to this guide. They said it’s too liberal, permissive approach to children. It led to the overthrow of their former authority and irreverent approach to the existing legal principles. Raised generation in this way expressed willingness to anarchy and destruction [2]. Another name is “Baby Boomers” and very well explains the generation of synthesis definition of sites “Brittanica”: “In the U.S., increase in the birth rate between 1946 and 1964; also, the generation born in the U.S. during that period. The hardships and uncertainties of the Great Depression and World War II (...) The war’s end, followed by a sustained period of economic prosperity (the 1950s and early 1960s), was accompanied by a surge in population. The sheer size of the baby-boom generation (some 75 million) magnified its impact on society: the growth of families led to a migration from cities to suburbs in the postwar years, prompting a building boom in housing, schools, and shopping malls. As the “boomers” reached young adulthood in the 1960s and ’70s, their tastes in music and their hair and dress styles strongly influenced the national culture,

and the political activism of some contributed to the unpopularity of the Vietnam War.” [3] It was a huge number of people whose protest could not be heard not in the sixties, and who subsequently decided the fate of his country, among them the most important is Bill Clinton president of the United States between 1992 and 1998.

In the sixties in USA was happen a lot of changes in society. Started operate contestation movement and began cultural revolution. As a most important in this period of this time was: civil right movements (Afro-Americans, Woman, LGBT), assassination of important people (like John Fitzgerald Kennedy or Martin Luther King), Vietnam War, ecological movement or LGBT. All that was possible because of New Left. Very important events associated with the duration of the Vietnam War was the struggle for equality in rights and social life of black people of the United States. During this period the south there was segregation, blacks rode special bus commuting to designated schools specially for them. It was a period of intense activity of the Ku Klux Klan, an organization fighting does not necessarily according to legal norms for the supremacy of the white race. Although after the Second World War, a lot has changed in American society include the creation in 1957 the organization of the Southern Christian Leadership Conference (SCLC), founded by a charismatic black pastor Martin Luther King Jr. For his work has received such prestigious awards as the “Man of the Year 1963” magazine “Time”, the Nobel Peace Prize in 1964. He organized many demonstrations and tried to publicize the problems of the minority in the US. His method relied primarily on the activities already used by Mahatma Gandhi “civil disobedience”. The main protests were organized by the movement of August 28 1963, known as the “March on Washington”, which was attended by about 200 thousand people [4]. During his lifetime it was given ML King’s famous speech, known as the “I Have a Dream”.

Of course there were organizations that fought for the rights of blacks in other ways such as the Black Panthers. Founded in 1966 and acts rapidly in the latter part of the sixties and early seventies. Top defining the term environment is a “black racism”. For those acceding to this group, often the most important was the ability to make a revenge for the dominant whites. Here hard to speak clearly about Black Panthers, he stood as a political party having to fight for the rights of blacks, acted as a kind of self-defense against aggression of police. In the ten point program activities on which they are written to provide for blacks:

- 1) freedom;
- 2) employment for all;
- 3) stopping predatory exploitation by capitalists;
- 4) a dignified place of residence;

- 5) The true education;
- 6) exemption from military service;
- 7) an end to police brutality;
- 8) freedom for all black prisoners;
- 9) The trial of blacks by blacks
- 10) of land, bread, home, education, clothing, justice and peace [5].

With this fights for a rights we can connect Vietnam War. During the conflict all changes became stronger. People went on the street to protest. Started to listen new music, imported from Great Britany. Music make a line of connection between these people. New Left create strong new movement of contestation what change everything. Because of them we have modern environment movement, civil right and many different. In the speech and after in article I want to prove that sixties of the last century create modern American society and change everything in a culture. I will analysis main problems and events.

References:

1. Mcwilliams J., The 1960s cultural revolution Greenwood Press guides to historic events of the twentieth century, Wesport 2000 s.11.
2. Dmochowski K., Wietnam 1962-1975, Warsaw 2003, s.195.
3. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/47555/baby-boom> – 27.04.2015.
4. http://mlk-pp01.stanford.edu/index.php/encyclopedia/encyclopedia/enc_march_on_washington_for_jobs_and_freedom/ – 28.04.2014.
5. <http://www.marxists.org/history/usa/workers/black-panthers/1966/10/15.htm> – 27.04.2015.

ІV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 6

ІНФОРМАЦІЙНЕ АГЕНТСТВО ASSOCIATED PRESS: АМЕРИКАНСЬКЕ “ГРОМАДЯНСТВО” ТА СТАТУС ГЛОБАЛЬНОЇ НОВИНСЬОЇ МЕРЕЖІ

ОЛЬГА ГАРМАТІЙ

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри журналістики та засобів масової комунікації
Національного університету “Львівська політехніка”

Анотація. Розглядаються аспекти історії та сучасного стану діяльності інформаційного агентства Associated Press – одного з найбільших і найстаріших інформагентств США і світу. З'ясовується взаємопов'язаність успішної інформаційно-творчої та економічної діяльності Associated Press з американським “громадянством” агентства. Досліджується роль Associated Press як своєрідного “інноваційного генератора” ринку засобів масової інформації США, лідера в галузі розробки і застосування технологічних новинок і послуг в процесах отримання, обробки і передачі інформації.

Ключові слова: інформаційне агентство, агентства “Великої трійки”, система найбільших інформаційних агентств світу, премія Пулітцера, новинська мережа.

Summary. The aspects of history and the present state of activity of the news agency the Associated Press, one of the largest and oldest news agencies of the USA and the world, are considered. Interconnection of successful informative, creative and economic activity of the Associated Press with agency's American “citizenship” is found out. The role of the Associated Press as a peculiar “innovative generator” of the USA's mass media market, the world leader in the sphere of development and application of technological innovations and services in the process of receiving, processing and transmitting information is researched.

Key words: news agency, “The Big Three” agencies, the system of the largest world news agencies, Pulitzer Prize, news network.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими завданнями. Сучасна система найбільших світових інформаційних агентств сформована агентствами так званої “Великої трійки”: це агентства Associated Press (Асошіейтед Прес, США), Reuters (Рейтер,

Великобританія) та Agence France Presse (Франс Прес, Франція). Два інших колишніх “великих” агентства вийшли з гри – американське United Press International (Юнайтед Прес Інтернешнл) зникло, а радянське ТАСС перетворилося на російське ИТАР, яке вже не відіграє тієї ролі [1, с. 84]. Серед найбільших інформантств світу панує дуже жорстка конкуренція, йде постійна боротьба за ексклюзивну інформацію.

Сьогодні інформаційні агентства відіграють провідну, а в деяких аспектах і виключну роль у функціонуванні глобальних комунікаційних потоків. Усе, що пов'язане з інформацією, її збиранням, опрацюванням, поширенням, викликає в сучасному світі підвищений інтерес, оскільки значення інформації, її вплив на процеси в суспільстві, невпинно зростають. Звідси очевидна актуальність вивчення діяльності інформаційних агентств, які знаходяться “на передовій” роботи з інформацією, насамперед найбільших з них, таких як Associated Press.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми функціонування інформаційних агентств та характеристики їхніх матеріалів перебувають у колі уваги таких українських і зарубіжних дослідників як Р. Богданські, О. Бойд-Барретт, З. Вайшенберг, Г.В. Вірен, К.А. Войцехович, Р. Дж. Каппон, О. Р. Лащук, Е. В. Могилевська, Ю. В. Нестеряк, О. Є. Пантелеймонов, Ю. А. Погорелий, П.-Й. Рауе, В. Шнайдер та інших. Однак незважаючи на численні дослідження, недостатньо ґрунтовно вивчена специфіка діяльності світових інформантств на сучасному історичному етапі.

Невирішеними частинами загальної проблеми залишається питання про функціонування найбільших інформаційних агентств у комплексній картині світу в сучасних умовах. З огляду на це, дослідження особливостей функціонування інформаційного агентства Associated Press заслуговує на науковий і практичний інтерес.

Мета статті – розглянути особливості діяльності одного з найбільших і найстаріших агентств США і світу – Associated Press – задля окреслення на цьому прикладі загальних тенденцій функціонування найбільших інформантств у світовому інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Associated Press (AP) як інформаційне агентство діє з метою надання інформаційних продуктів і послуг споживачам інформації. Основною функцією інформантства є забезпечення оперативною політичною, економічною, соціальною, культурною та іншою інформацією засобів масової інформації (редакцій газет, журналів, телебачення, радіомовлення), громадських організацій, державних органів, інших установ й організацій, приватних осіб, котрі є передплатниками продуктів і послуг агентства. Предметом діяльності інформаційного агентства є збирання, обробка, створення, зберігання, підготовка та поширення інформації.

За характером поширюваної інформації Associated Press, без сумніву, займає найвищий рівень ієрархії у класифікації інформагентств і є світовим агентством – тобто таким, що постачає у глобальних масштабах інформацію чотирьох видів, а саме: 1) інформацію про свою країну для вітчизняних ЗМІ; 2) інформацію про свою країну для закордонних ЗМІ; 3) інформацію про інші країни для ЗМІ своєї країни; 4) інформацію про інші країни для ЗМІ інших країн. Associated Press надає інформацію практично з усього світу, а його клієнтами є найбільші ЗМІ різних країн.

Associated Press належить до світових також і за масштабами поширення інформації, адже агентство технічно здатне забезпечити збір і поширення новин у світовому масштабі. Основні ознаки агентства – глобальний характер діяльності, швидкість збору, обробки та поширення інформації, стрімкість реагування на технічні нововведення, всеохоплююча мережа кореспондентів та представництв, величезні фінансові можливості – роблять його конкурентоздатність практично недосяжною для представників інших різновидів інформаційних агентств.

Заслуговує на увагу історія заснування агентства Associated Press. Воно виникло в середині XIX століття в Нью-Йорку як кооперативне об'єднання газетних видавців США. У 1848 р. десять власників і засновників шести найбільш висококонкурентних газет Нью-Йорка, зустрілись, щоб обговорити ресурси збору свіжих новин з Європи. Новини зі Старого світу надходили кораблями, таким чином, вони прибували до Америки щонайменше на двадцять днів пізніше від самої події. Газети в той час змагалися, посилаючи репортерів в невеликих суднах назустріч кораблям, щойно вони прибували в порт Нью-Йорка. Конкуренція ставала щораз жорсткішою і дороговартіснішою. Паралельно існувала проблема високої вартості новин, що передавались телеграфними компаніями для газет. Така ситуація підштовхнула видавців провідних газет Нью-Йорка шукати вихід в кооперації.

Девід Гейл (David Hale), видавець щоденної нью-йоркської газети “Journal of Commerce”, запропонував об'єднати зусилля і створити власне інформаційне агентство. Розуміючи, як жорстко конкурують між собою газети за свіжі новини з Європейського континенту, Гейл у 1847 р. спочатку звернувся до іншого видавця – Джеймса Гордона Беннетта (James Gordon Bennett), засновника однієї з найпопулярніших і найбільш прибуткових газет “New York Herald” з пропозицією об'єднати сили, щоб отримувати інформацію про більшу кількість подій, економлячи при цьому гроші. У 1848 р. Гейл зібрав представників шести крупних нью-йоркських газет, щоб заснувати кооператив зі збору новин. Кооператив було названо Associated Press, що в перекладі означає “асоційована преса”, його очолив Беннетт. Кооператив виявився

ефективним і швидко розростався. До нього приєдналися засновники газет Бостона, згодом інші регіональні видавничі групи.

Інформаційне агентство Associated Press розширювалося, і з 1858 р. отримувало новини з Європи по трансатлантичному кабелю, а в 1875 р. стало першою службою новин, яка мала орендований телеграфний провід – 226-мильний зв'язок між Нью-Йорком, Філадельфією, Балтімором і Вашингтоном, що дозволило отримувати і поширювати інформацію значно швидше. Інформація передавалася телеграфом не для всіх газет окремо, а передусім для АР, а вже з агентства розходила в газети.

Лоренс Гобрайт (Lawrence Gobright) – перший кореспондент Associated Press у Вашингтоні, згодом керівник Вашингтонського бюро АР – вперше у світовій журналістській практиці сформулював принципи роботи кореспондента інформаційного агентства. Він проголосив їх у 1862 р., зазначивши: “Моя справа – просто повідомляти факти. Мені неприйнятно якимось чином коментувати ті факти, котрі я повідомляю. ...Тому я займаюся тільки тим, що я вважаю законними новинами”.

Отже, інформаційне агентство Associated Press засноване в США в середині XIX століття році монопольним об'єднанням газетних видавців з метою кооперації зусиль власників газет для вирішення проблеми якісного та дешевого забезпечення своїх ЗМІ новинами з усього світу.

Сьогодні це могутнє об'єднання газетних видавців і власників радіо- і телевізійних станцій. Серед абонентів Associated Press – щоденні й тижневі газети, радіо- й телестанції світу. Агентство постачає тексти, фото, графіку, радіоновини, утримує відеослужбу для телебачення, а також службу економічних та фінансових новин. У 100 найбільших містах США агентство має свої інформаційні бюро (найбільше – у Вашингтоні); володіє власною комп'ютерною мережею, що зв'язує його штаб-квартиру з 750 містами США. Керівний орган – Рада директорів, що обирається на трирічний термін.

Традиційно основою агентства є внутрішня інформаційна служба на території США. Міжнародну діяльність агентство розпочало в роки II світової війни. Упродовж останнього часу Associated Press наполегливо розширює свою міжнародну інфраструктуру. За кордоном діяльність АР поширена на десятки країн. Агентство представлене на ринках інформації практично всіх країн світу. Частка матеріалів АР в ЗМІ багатьох країн досягає 75-90%. Сукупна аудиторія засобів масової інформації – передплатників Associated Press – перевищує мільярд людей в понад ста країнах світу. Основною продукцією агентства є текстова, аудіо-, відео- і мультимедійна інформація, фотографії, графіка, послуги супутникового і наземного зв'язку.

За всю історію Associated Press його співробітники 51 раз ставали лауреатами престижної американської премії Пулітцера в різних

категоріях. До слова, Пулітцерівська премія (Pulitzer Prize) – одна з найпрестижніших нагород у галузі літератури, журналістики, музики і театру в США.

Дослідник діяльності Associated Press К. А. Войцехович називає агентство унікальним з точки зору організаційно-правової форми, незмінної від часу створення агентства, яка виявилася на диво “живучою”. Агентство, що виникло у зв’язку з потребою американської системи ЗМІ в “становому інформаційному хребті” (the news backbone) в середині позаминулого століття, Associated Press не тільки з першої спроби стало таким “хребтом”, але є ним досі, в умовах інформаційного ринку третього тисячоліття, який відрізняється від інформаційного ринку середини XIX століття приблизно так само, як мобільний телефон останнього покоління відрізняється від парової машини. Associated Press не тільки залишається прихильником кооперативного статусу, який багато вважали таким, що не відповідає вимогам часу, але й має з цього значну користь [3].

Безумовно, Associated Press нинішніми успіхами і статусу глобального агентства великою мірою завдячує своєму “американському громадянству”. Успішна робота на американському ринку з величезним загальним обсягом економіки та значним обсягом власне медіаринку – унікальна конкурентна перевага. Основні етапи розвитку AP тісно переплітаються з періодами розвитку американської економіки, еволюції ролі США в міжнародних відносинах, розширенні сфери політичних й економічних інтересів країни. Всі ці процеси, кожен крок, кожне серйозне рішення вимагали якісного і оперативного інформаційного забезпечення, яким насамперед і займалося Associated Press.

Уже в XIX столітті американській системі ЗМІ була необхідна організація, яка б формувала галузеві стандарти. Associated Press як кооперативна, “пулова” структура, що поєднувала в собі комерційні й інформаційні інтереси ЗМІ, за всіма формальними і неформальними ознаками підходила для виконання цього завдання якнайкраще. І, треба віддати належне, агентство гідно виконало і продовжує виконувати цю місію. Посібники AP про те, як писати замітки, статті, інформаційні повідомлення, вести інформаційну фото- і відеозйомку, стали незамінними не тільки для журналістів-практиків, але і для закладів, які готують майбутніх журналістів, причому не тільки в США, а й в багатьох країнах світу. В розпал “холодної війни” ці посібники, перекладені на російську мову з грифом “для службового користування”, спеціально видавалися кожному новобранцю Телеграфного агентства Радянського Союзу з усною вказівкою “засвоїти досконало”. Можна припустити, що подібне відбувається і зараз в прямій або опосередкованій формі в інших інформаційних агентствах різних країн світу, в тому числі – прямих конкурентах самого агентства Associated Press.

Практично з моменту створення Associated Press також взяло на себе роль своєрідного “інноваційного генератора” ринку засобів масової інформації США. Цим значною мірою пояснюється майже незмінне лідерство AP в галузі розробки і застосування технологічних новинок і послуг в процесах отримання, обробки і передачі інформації. Час показав, що кооперативна форма роботи інформаційного агентства – дуже життєздатна, а фінансова ефективність Associated Press давно перетворилася в своєрідний галузевий стандарт.

Більше половини своїх щорічних доходів агентство отримує зараз або за рахунок нових служб і послуг, які не є для нього “традиційними”, або за рахунок зарубіжних продажів. В розвитку зарубіжної мережі AP з початку 80-х років XX століття перейшло з “ієрархічного” на “матричний” метод структурної побудови, створюючи замість бюро на найбільш розвинутих медіаринках зарубіжних країн філіали зі статусом самостійної юридичної особи. Фактично, це мініагентства, що діють в Нідерландах, Німеччині, Франції, Швеції, Великобританії та в інших країнах. Вони фінансово самодостатні, а їхня лінійка інформаційних продуктів оптимізована під конкретний національний ринок і випускається, як правило, двома мовами – англійською і національною мовою країни перебування. Відносини з “материнською” компанією будуються зазвичай за принципом “інформаційного” обміну [3].

Фактично, Associated Press разом з Reuters контролюють всі основні світові потоки інформації включно з Інтернетом. З колишньої “п’ятірки” глобальних агентств тільки їм повною мірою вдалося адекватно відреагувати на появу нових видів попиту на інформацію, ефективно “освоїти” нові сегменти інформаційного ринку.

Невід’ємною складовою діяльності інформаційного агентства в сучасних умовах є врахування потреб й інтересів клієнтів. Associated Press, як й інші сучасні інформагентства, виготовляє десятки інформаційних продуктів. Регулярно з’являються нові тематичні продукти, а традиційні постійно модифікуються. Інформагентство пропонує передплату на інформаційні продукти різноманітної тематики, періодичності й оформлення. Діяльність інформаційного агентства різноманітна, в ній можна виділити багато аспектів: організаційні, соціальні, творчі, фінансово-економічні, комерційні, роботу з аудиторією, присутність в Інтернеті та інші.

Німецький науковець Зігфрід Вайшенберг вказує, що прикметною тенденцією діяльності сучасних інформагентств є дедалі більша комерціалізація, що призводить до руйнування класичної інформаційної журналістики. Повсюдно присутні тенденції до розважальної інформації впливають також і на політику інформаційних агентств. Так, Associated Press вважається агентством, що спеціалізується на поширенні “м’яких новин”

(soft news). Ще однією сучасною тенденцією, що стосується діяльності усіх агентств, є перепрофілювання їх на мультимедійні. Економічну політику агентств визначають новинні блоки на радіо і на телебаченні, надання фотографій, банки інформації зі службою відбору, а також щораз активніша участь в Інтернет-комунікації [2, с. 43-44].

Вдале використання нових інформаційних технологій спричинило зміни у самих принципах збирання і поширення міжнародних новин. Ще декілька років тому інформаційні повідомлення найбільших агентств світу характеризувалися переважанням текстової інформації, а недостатній розвиток технологій передачі даних не давав можливості передавати текст, відеосюжети і голосові повідомлення одночасно. Використання можливостей мережі Інтернет разом із збільшеною пропускнуою можливістю каналів зв'язку уможливили інтегровану передачу інформаційних повідомлень, що, у свою чергу, економить час і веде до більш насиченого інформування клієнтів. Визначальною характеристикою “нових” новинних продуктів і послуг є “пакетне” надання графічної, текстової і звукової інформації в цифровому стандарті й інтерактивність в режимі реального часу. У той час, як більшість ЗМІ пропонують широкій аудиторії єдиний зміст певного типу (текст, графіка, відео і т. п.), інформаційні агентства, і передусім найбільші з них, такі як AP, забезпечують своїх передплатників значно більш індивідуалізованим мультимедійним контентом, який, як правило, інтерактивний і надходить у режимі реального часу.

Також слід відзначити, що використання останніх інновацій у сфері телекомунікацій, комп'ютерних технологій, супутникового зв'язку і нових технологій обробки інформації стали чинниками, які дозволили інформагентству зберегти та зміцнити свої позиції на інформаційних ринках світу. Глобалізація торгівлі і розвиток глобального інформаційного ринку збільшили попит на світові новини і визначили нові пріоритети діяльності. Завдяки новітнім інформаційним технологіям, агентство спростило систему збору і поширення міжнародних новин, домоглося більшої спеціалізації своїх інформаційних послуг задля задоволення потреб різних аудиторій споживачів.

Аналіз економічної діяльності Associated Press засвідчує, що агентство відзначається ефективною економічною політикою, закріпило свої позиції на інформаційних ринках світу і вдало користується можливостями нових інформаційних технологій, що дозволило йому значно підвищити прибутки і оптимізувати власну діяльність упродовж останніх років [5].

Associated Press, як інші світові інформаційні агентства, бере участь в наукових розробках і вдосконаленні телекомунікаційних мереж, фінансує науково-дослідницьку роботу в цій сфері і плідно співпрацює з

дослідними інститутами і компаніями різних країн світу. Головною метою інвестицій агентства в подальше вдосконалення інформаційних технологій є збільшення швидкості збирання і опрацювання новин, зменшення витрат на збирання і поширення новин, вихід на нові інформаційні ринки, здобуття конкурентних переваг над іншими утвореннями, що діють в цій сфері.

Інформагентство інвестує крупні суми в розвиток інформаційних технологій, оскільки застосування ІТ дозволяє пришвидшити процес передачі інформації, залучати численнішу клієнтську аудиторію в різних країнах, створювати власні бази даних тощо.

Висновки. Associated Press – одне з найбільших і найстаріших інформагентств у світі, найбільше агентство США, найкрупніша організація в світі, яка збирає інформаційні повідомлення, всесвітня новинна мережа. Спеціалізується на розповсюдженні новин, аудіо-, відео-продукції, фотонovin і сервісних інформаційних послуг. Має відділення в країні і за кордоном. Постачає кореспонденцію різноманітним ЗМІ – газетам, Інтернет-виданням, теле- і радіостанціям США, абонентам у десятках країн світу. Обмінюється інформацією з багатьма іншими міжнародними і національними інформаційними агентствами. Вважається потужним, обізнаним і надійним інформаційним агентством.

Історія функціонування інформаційного агентства налічує понад 160 років. Таке довголіття цього утворення, його еволюція під впливом різних геополітичних, економічних і соціальних факторів засвідчують суспільну затребуваність і значимість інформаційного агентства.

Associated Press своїм успіхам і сьогоdnішньому статусу глобального агентства великою мірою зобов'язане своєму “американському” громадянству. Успішна робота на ринку США з його величезним загальним обсягом економіки та значним обсягом власне медіаринку – унікальна конкурентна перевага. Основні етапи розвитку Associated Press тісно переплітаються з періодами розвитку американської економіки, еволюції ролі США в міжнародних відносинах, розширенні сфери політичних й економічних інтересів країни. Всі ці процеси, кожен крок, кожне серйозне рішення вимагали якісного і оперативного інформаційного забезпечення, яким насамперед і займалося агентство Associated Press.

Практично з моменту створення Associated Press також взяло на себе роль своєрідного “інноваційного генератора” ринку засобів масової інформації США. Цим значною мірою пояснюється майже незмінне лідерство AP в галузі розробки і застосування технологічних новинок і послуг в процесах отримання, обробки і передачі інформації.

Фактично AP разом з Reuters контролюють всі основні світові потоки інформації включно з Інтернетом. З колишньої “п’ятірки” глобальних

агентств тільки їм повною мірою вдалося адекватно відреагувати на появу нових видів попиту на інформацію, ефективно “освоїти” нові сегменти інформаційного ринку. До складу останніх входять, зокрема, фінансові ринки світу, глобальний ринок телевізійних новин та інформаційні ринки, утворені національними сегментами мережі Інтернет. Упродовж останніх років Associated Press вдало трансформує свою діяльність шляхом диверсифікації послуг та виходу на нові ринки, ефективно використовує досягнення інформаційних і комунікаційних технологій та виступає одним з найголовніших акторів на світовому ринку інформації.

Список використаних джерел:

- 1 *Аньєс І.* Підручник із журналістики: Пишемо для газет / Ів Аньєс ; пер. з фр. А. Андрусак. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2013. – 544 с.
- 2 *Вайшенберг З.* Новинна журналістика / Зігфريد Вайшенберг ; за заг. ред. В. Ф. Іванова. – К. : Академія Української Преси, 2011. – 262 с.
- 3 *Войцехович К. А.* Информационное агентство Ассошиэйтед Пресс в условиях современного информационного рынка : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.10 “Журналистика” / Войцехович К. А. – М., 2005. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/>.
- 4 *Нестеряк Ю. В.* Інформаційно-технологічний і творчий потенціал агенційної журналістики (вітчизняний і світовий досвід) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.08 “Журналистика” / Ю. В. Нестеряк. – К. : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2005. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/node/1539>.
- 5 *Пантелеймонов О. С.* Діяльність інформаційних агентств світу в умовах формування глобального комунікаційного простору : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03 “Політ. культура та ідеологія” / Пантелеймонов О.С. – К. : Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка, 2002. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/node/1539>.
- 6 Associated Press. – Режим доступу : <http://www.ap.org>.

РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ ЗА УМОВ ВІЙСЬКОВОЇ БОРОТЬБИ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

ОЛЕГ ЛЕСЬКІВ

*аспірант кафедри менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка*

За умов внутрішньополітичних ризиків та зовнішніх загроз, питання налагодження ефективного зв'язку держави із суспільством є особливо актуальним. Соціальна реклама є одним з провідних інструментів комунікації держави з народом, її коріння сягає міжвоєнного періоду й пов'язане з діяльністю міністерств пропаганди провідних держав Заходу. В той час соціальна реклама була покликана об'єднати та мобілізувати суспільство для військової боротьби. Після 1945 р. відповідні пропагандистські відділи в структурах виконавчої влади були реформовані, а їхня діяльність переведена на „цивільні” рейки.

Питанням регулювання соціальної реклами в українському та зарубіжному мас-медіа просторі присвятили свої дослідження такі вітчизняні науковці, як О. Агарков, Г. Горбенко, М. Докторович. Серед американських дослідників проблематики соціальної реклами необхідно згадати про В. Бергера, Б. Гудвілла, Дж. Греко. Порівняльну характеристику систем регулювання соціальної реклами в США та пострадянських країнах здійснили російські науковці Н. Паршенцева та М. Іконнікова. На сьогодні, зважаючи на поточну військово-політичну кризу на сході нашої країни, існує потреба дослідження особливостей застосування соціальної реклами в умовах воєнного часу.

В Україні ефективність соціальної реклами донедавна залишалася на доволі низькому рівні. Проте, як свідчить західний досвід, складні військово-політичні виклики є також можливостями для реформування комунікаційної політики держави загалом. „Мілітаризовані” відомства соціальної реклами після стабілізації зовнішньополітичної ситуації можуть працювати не менш ефективно вже в мирних умовах. Особливо корисним та показовим є американський досвід.

В США, які і в більшості країн Європи, не існує поняття соціальної реклами [4, с. 152]. Натомість, там оперують поняттями суспільна реклама, реклама громадських цінностей (public service advertising). В Сполучених Штатах головним координатором ринку соціальної реклами виступає Рекламна рада (Advertising council). Це недержавна організація, що була заснована в 1942 р. Вона займалася пропагандою для мобілізації нації під час Другої світової війни й сприяла реалізації облігацій воєнного займу

серед населення. Пізніше Рекламна рада займалася інформаційною підтримкою воєнних кампаній США в Кореї, В'єтнамі, Іраку, але до воєнної тематики додалася ще й соціальна: підвищення безпеки на дорогах, боротьба зі СНІД, насиллям в сім'ях, розв'язання екологічних проблем тощо [8].

Рекламна рада об'єднує експертів рекламного ринку, його учасників, представників громадськості, в її штаті близько 150 працівників, а штаб-квартира знаходиться в м. Нью-Йорк. Рекламна Рада є головним замовником соціальної реклами в ЗМІ, координує роботу рекламних агенцій, що беруть участь у виробництві реклами, і рекламодавців, що здійснюють її фінансування. Фінансує Рекламну Раду великий та середній бізнес, а також органи саморегулювання рекламного ринку США, серед них Американська асоціація рекламних агенцій.

Варто звернути окрему увагу на національну рекламну кампанію „America Supports You”, яку Рекламна Рада проводила спільно з Міністерством оборони США під час війни в Іраку. Суть згаданої програми полягала в створенні некомерційних груп під назвою „homefront”, які об'єднували корпорації, невеликі приватні підприємства, громадські організації, простих громадян. Такі „homefront” групи забезпечували матеріальну та моральну підтримку американських військ в Іраку, опікувалися пораненими солдатами, що поверталися додому. Гнучка та плідна співпраця американських урядових установ з недержавними, неприбутковими організаціями являє собою ефективний механізм комунікації держави та суспільства. Американський досвід проведення рекламних кампаній на підтримку військ в „гарячих точках” можна і потрібно використовувати Україні.

В 70-х рр., після невдачі у В'єтнамі, в США було скасовано обов'язковий військовий призов. Саме соціальна реклама стала тим інструментом, що забезпечив американським збройним силам необхідний потік військовослужбовців-добровольців [7].

Цікаво, що Рекламна Рада приділяє увагу не лише простій розробці та реалізації численних рекламних програм, але й детально інформує населення про особливості та принципи своєї роботи, цим самим заручаючись його довірою. Відкритість, доступність, прозорість, комплексність та цілеспрямованість є тими принципами, на які спирається Рекламна рада у своїй діяльності. Рекламний продукт цієї організації привертає увагу, є надзвичайно якісним та естетично привабливим. Рекламна рада вміло застосовує передові засоби комунікації для ефективної взаємодії з суспільством, в тому числі використовує динамічно зростаючі соціальні мережі. Ознайомитися з прикладами соціальних рекламних кампаній, що проводить Рекламна рада, можна на сторінках організації в Facebook, Twitter, Youtube, LinkedIn.

Таким чином, в США соціальна реклама повністю регулюється недержавним сектором. Це обумовлено високим рівнем відповідальності американського суспільства.

В Україні заходи з виробництва та розповсюдження соціальної реклами здійснює в межах своєї компетенції Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів, але її повноваження є надто розмитими та фрагментарними. Наприкінці 2014 р. було створене Міністерство інформаційної політики України, яке очолив Юрій Стець. Діяльність міністерства регулюється положенням Кабінету Міністрів України „Про Міністерство інформаційної політики України”. На жаль, дане положення не визначає повноважень міністерства в сфері соціальної реклами. Отож, на сьогодні в системі виконавчої влади не існує єдиного органу відповідальності в сфері соціальної реклами [5, с. 43].

Наочно різницю між ринками соціальної реклами в Україні та США можна продемонструвати за допомогою таблиці:

Таблиця 1

Порівняльна характеристика ринків соціальної реклами України та США

Критерій порівняння	Український досвід	Американський досвід
Основні учасники ринку соц. реклами	Домінантна позиція держави.	Держава, бізнес, неприбуткові суспільні об'єднання.
Цілі соціальних кампаній	Привертання уваги органів державної влади та суспільства до актуальних соціальних проблем, рекламування державних послуг.	Бізнес використовує соц. рекламу для формування іміджу соціально відповідальної компанії. Суспільні організації привертають увагу населення до актуальних соціальних проблем. Держава використовує соц. рекламу для мобілізації населення в умовах зовнішніх чи внутрішніх загроз.
Основні носії реклами	Телебачення, преса, зовнішня реклама.	Телебачення, Інтернет (в т. ч. соц. мережі), радіо, преса, реклама „від дверей до дверей”, зовнішня реклама.
Фінансування та розміщення	За рахунок державних коштів. Законодавство зобов'язує ЗМІ, що повністю або частково фінансуються з державного чи місцевих бюджетів розміщувати соціальну рекламу безкоштовно в обсязі не менше 5 відсотків ефірного часу.	Найбільшими рекламодавцями виступають уряд, окремі міністерства, великий бізнес, суспільні організації та фонди. Законодавство не накладає на ЗМІ чітких зобов'язань щодо безплатного розміщення соц. реклами. В ефірі американських ЗМІ співіснує безплатна та платна соціальна реклама з перевагою останньої.

Незважаючи на те, що соціальна реклама в Україні довгий час залишалася засобом „освоєння” бюджетних коштів, нові виклики, що

постали перед нашою країною у 2014 р. дозволили значно підняти ефективність даного інструменту комунікації держави з суспільством. Професійними рекламистами були схвально оцінені відеоролики, що з'явилися в ефірі українських каналів після початку війни на сході України. Приклади: „Українська армія – це наша гордість”, „Ти поруч. Віримо. Живемо”, „Всеукраїнська програма підтримки Збройних Сил України” тощо [6].

Отже, сучасна військово-політична криза дала поштовх до розвитку української соціальної реклами та значного покращення якості рекламного продукту. Проте діяльність державних органів в сфері соціальної реклами залишається несистемною та недостатньо законодавчо врегульованою. В Україні, на відміну від США, відсутній єдиний орган відповідальності в цій сфері, а в законодавстві детально не визначені механізми замовлення, створення, поширення соціальної реклами. Необхідний Закон України “Про соціальну рекламу”, який стимулював би її розвиток. Доцільним є також створення відповідного виконавчого органу, що здійснював би функції координації державної та недержавної соціальної реклами.

Список використаних джерел:

1. Закон України „Про рекламу” від 21.12.2005 р. № 3253-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80/page2>
2. Постанова КМУ „Про затвердження Порядку виробництва і розповсюдження соціальної рекламної інформації органів виконавчої влади” від 30 червня 1998 р. № 990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990-98-%D0%BF>
3. Положення КМУ „Про Міністерство інформаційної політики України” від 14 січня 2015 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF>
4. Агарков О. А. Соціальна реклама як інструмент профілактики негативних явищ в українському суспільстві: регіональний аспект / О. А. Агарков // Український соціум. – 2013. – № 4. – С. 151-160.
5. Горбенко Г. В. Проблеми застосування соціальної реклами в управлінні суспільними процесами в Україні / Г. В. Горбенко // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 3. – С. 42-44.
6. Карп'як О. Коли біда надихає: друге дихання соцреклами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2014/08/140812_social_advertisements_ko
7. Паршенцева Н. Социальная реклама [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Article/parsh_soc.php
8. Advertising Council [Electronic resource]. – Available from: <http://www.adcouncil.org/>
9. Warren Berger. Public service advertising in America (An overview) [Electronic resource]. – Available from: <http://www.psaresearch.com/bib9802.html>

НАЦІОНАЛЬНА КОНЦЕПТОСФЕРА АМЕРИКАНЦІВ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У МАС-МЕДІЙНИХ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ

НАТАЛІЯ ЛЮТЯНСЬКА

*аспірант кафедри теорії та практики перекладу
Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

Анотація. *Стаття присвячена вивченню основних концептів америка-нської лінгвокультурної спільноти на матеріалі мас-медійного дискурсу. Останній є найпотужнішим засобом поінформованості у сучасному глобалізо-ваному світі. При цьому, національна концептосфера американців розглядається в аспекті міжетнічної взаємодії через багатоманітність етносів, що населяють територію Сполучених Штатів Америки.*

Ключові слова: *мас-медійний дискурс, концепт, міжетнічна взаємодія, індивідуалізм, демократія, позитивне мислення*

Summary. *The present paper deals with the main concepts of American linguocultural community in mass media. The latter is considered to be the most powerful way of getting information in the modern globalized world. The American national concepts are investigated as a part of interethnic interaction because of the variety of ethnic minorities inhabiting the United States of America.*

Key words: *mass media, concept, interethnic interaction, individualism, democracy, positive thinking*

Кожна національна культура містить властиві тільки їй культурні значення, норми поведінки, цінності та традиції, що передаються у мові. Через це мова відіграє важливе значення у формуванні власне особистості, національного характеру та народу. Загальноновизнаним є положення про те, що мова виступає засобом вираження думки та формою концептуалізації світу [10]. Таким чином, у ній фіксуються основні поняття, що визначають світогляд етносу. Вони отримали назву “концепт”. Останній маркований етнокультурною специфікою. Ми розуміємо під концептами одиниці національного менталітету, категорії, за допомогою яких описується національний характер [2, с. 39]. Відповідно концептосферою є сукупність концептів, властивих певній культурі.

Американцям, зокрема, притаманні такі характеристики, як індивідуалізм та здоровий глузд, прагматизм та підприємництво, раціоналізм та матеріалізм, демократизм та ідея американської винятковості [3, с. 31].

Дослідження індивідуалізму як основної риси американської нації займає особливе місце. Його визначають як складову національної самобутності. Крім того, він є загальним відносно будь-якої іншої спільноти й

особливим відносно власне американської нації [7, с. 42]. Американський індивідуалізм визначають як прагнення розраховувати тільки на свої сили й можливості. Саме індивідуалізм визначає суспільну та громадську активність. Індивідуалізм є рушійною силою повстання проти соціального та політичного тиску [4; 5; 9].

Згідно з дослідниками, інформація, що розкриває зміст концептів, міститься у тлумачних та енциклопедичних словниках. Отже, відповідно до дефініції, *“individualism – the belief that the needs of each person are more important than the needs of the whole society or group; the actions or attitudes of a person who does things without being concerned about what other people think”* (індивідуалізм – думка про те, що потреби окремої особи більш важливі, ніж потреби всієї спільноти чи групи; дії чи ставлення особи, яка не турбується про думки інших людей щодо своїх дій – Н.І. Лютянська) [11]. Таким чином, ключовими положеннями, що характеризують концепт ІНДИВІДУАЛІЗМ є *the needs of each person are important* (“потреби кожної особи важливі”) та *do things without being concerned about what other people think* (“докладати зусиль, не зважаючи на думку інших людей”).

Прикладом, що демонструє цю рису, притаманну американцям, є уривок про жінку-політика, що змагається за посаду губернатора штату Техас: *“The woman who wants to be the next Texas governor stood at a podium in an inner-city community center here last week, a polished blond in a tailored pink jacket, black slacks and heels, and invoked her rags-to-riches narrative.*

“The promise of Texas is that where you start does not determine where you go,” state Sen. Wendy Davis said” [15]. Опис претендента на цю посаду на початку створює образ сучасної жінки, що має гарний вигляд (*a polished blond in a tailored pink jacket, black slacks and heels*) та володіє ораторським мистецтвом (*invoked her rags-to-riches narrative*). При цьому, словосполучення *her rags-to-riches narrative* є вказівкою на її соціальний статус. В її промові стверджується, що власні зусилля особи мають велике значення для її подальшого життя (*where you start does not determine where you go*). Подальший же уривок містить інформацію про зміни у житті жінки:

“Davis, a Democrat, is attempting to sell Texas voters on her transformation from single mother in a Fort Worth trailer park to Harvard-educated lawyer and state lawmaker gracing the pages of Vogue. It’s a story that has been picked apart by her opponent – dubbed “Trailergate” in scathing news reports about inconsistencies in the pitch – but she continues to champion it” [15]. Мати-одиначка перетворилася на успішного юриста завдяки здобуттю вищої освіти. Такий успіх зробив її конкурентно-спроможною.

Таким чином, підкреслюється, що саме освіта, зокрема й вища, може стати складовою успіху. Останній є основою так званої “американської мрії”, ідея якої виникла через постійне докладання індивідуальних зусиль, які матеріально виражалися у володіння та придбанні приватної власності. Такі зусилля спричинили виникнення конкуренції, яка і призвела до появи поняття “американська мрія”, яке включає сукупність завдань для кожного американця, що призводять до успіху [6, с. 184].

Іншою типовою рисою, притаманною американцям, є демократизм. Дослідники виділяють його у якості основної риси американського національного характеру та основи американського суспільства [8].

Згідно із визначенням, “*democrat – one who practices social equality*” (демократ – особа, що виступає за соціальну рівність – Н.І. Лютянська). “*Democratic – relating to, appealing to, or available to the broad masses of the people*” (демократичний – той, що відноситься до, або є доступним широким масам людей – Н.І. Лютянська) [12; 13]. Таким чином, концепт ДЕМОКРАТИЗМ характеризують словосполучення *social equality* (“соціальна рівність”) та *the broad masses of the people* (“широкі маси людей, широкий загал”).

Прикладом, в якому вербалізується даний концепт, є уривок із вищезазначеної історії про жінку претендента на посаду губернатора штату Техас, а саме фрагмент її промови: “*I want every Texan to have the same opportunities that I had,*” *Davis said at her appearance last week. “God bless you all, and God bless Texas”* [15]. Словосполучення *to have the same opportunities that I had* виражає ідею соціальної рівності всіх жителів Сполучених Штатів, які повинні мати рівні можливості для досягнення своїх цілей.

Ще одним прикладом, що виражає ідею соціальної рівності, є уривок, щодо запровадження програми для представників національних меншин у Сполучених Штатах: “*Obama announces initiative for young black and Latino men*” [16]. При цьому, у заголовку зазначаються категорії населення, для яких буде діяти ця програма (*young black and Latino men*). Вищевказані номінації не містять назв конкретних національностей, але вони є узагальнюючими назвами для них. Далі зазначаються мета цієї програми: “*The program, called My Brother’s Keeper, is a public-private partnership designed to help beneficiaries stay in school and find good jobs*” [16]. Дієслівні словосполучення *stay in school and find good jobs* вказують на мету останньої, відповідно вони є основою для досягнення успіху серед представників всіх національностей, що проживають на території Сполучених Штатів Америки.

Інший уривок присвячений темі гетерогенного суспільства Сполучених Штатів, а саме участі представників різних етносів у різних

сферах економіки країни, зокрема й в освіті. Згідно з дослідженням, проведеним у Північній Дакоті, кількість вчителів початкової та середньої школи, які представляють національні меншини досить мала (*It said 82 percent were white, 8 percent were Hispanic, 7 percent were black, and about 2 percent were Asian*). У той же час, кількість учнів неєвропейського походження навпаки збільшується (*Recent statistics from the Center for American Progress show that 48 percent of the students in public schools are not white and that percentage is expected to continue to increase*). При цьому, у статті наголошується на тому, що взаємодія між вчителями та учнями, що представляють різні етноси, повинна продовжуватися і надалі, адже вона характеризує національний характер американців: “...*it’s important for our social fabric, for our sense as a nation, that students are engaging with people who think, talk, and act differently than them but can also be just as effective at raising student achievement in the classroom*” [17]. Таким чином, ідея соціальної рівності набуває значення для міжетнічної взаємодії, яка, в свою чергу, може сприяти покращенню освітніх досягнень.

Ще одним концептом, який характеризує лінгвокультуру США, є ПОЗИТИВНЕ МИСЛЕННЯ. Це поняття тлумачать як ментальне ставлення, спрямоване на думки, слова та образи, що сприяють щастю, оптимізму, здоров’ю, радості та успішному завершенню будь-якої ситуації [1, с 16]. Варто зазначити, що концепція позитивного мислення набула популярності у США й стала основною емоційною ідеологією та прийнятною поведінкою.

Відповідно до визначення зі словника, “*positive – thinking about the good qualities of someone or something; thinking that a good result will happen; (being) hopeful or optimistic*” (позитивний – той, що думає про хороші якості когось або чогось; особа, яка вірить у те, що хороший результат можливий; той, що сподівається на гарний результат, оптиміст – Н.І. Лютянська) [14].

Наприклад, у нижченаведеному уривку йдеться про прогрес у здобутті владних посад представниками чорношкірого населення країни та виникнення нового класу суспільства: “*A good measuring stick for racial progress is to start 40 years ago, after the seminal civil rights measures of the 1960s. There have been impressive gains. There are 44 black members of Congress, more than two and a half times as many as in 1974; the increase in local officials is more far-reaching. There are seven black chief executives of Fortune 500 companies; the first was named in 1987. Most significant, there is a robust black middle class*” [18]. Словосполучення *a good measuring stick, impressive gains* підкреслюють позитивні результати довгої боротьби чорношкірого населення за свої права. У той же час словосполучення з інтенсифікаторами *more far-reaching, most significant* відображають важливість здобутих результатів та перспективи на майбутнє

для них. Таким чином, стверджується, що хороший результат можливий. Крім того, представники даної расової групи матимуть успіх у здобутті рівних прав.

Ще одним прикладом, що вербалізує позитивне мислення, є уривок із статті про підвищення оплати за навчання у вищих навчальних закладах Сполучених Штатів Америки. При цьому, це не є поганим для охочих отримати вищу освіту, оскільки вони можуть розраховувати на навчання закордоном: “*Since 1985, U.S. college costs have surged by about 500 percent, and tuition fees keep rising. In Germany, they’ve done the opposite*”. У цьому випадку йдеться про навчання у Німеччині, де викладання певних дисциплін здійснюється англійською мовою: “*What might interest potential university students in the United States is that Germany offers some programs in English -- and it’s not the only country*” [19]. Таким чином, автори статті пропонують потенційним студентам подивитися на проблему підняття цін на освітні послуги з іншого боку, більш оптимістичного.

Отже, американській лінгвокультурній спільноті властиві такі концепти, як ІНДИВІДУАЛІЗМ, ДЕМОКРАТИЗМ та ПОЗИТИВНЕ МИСЛЕННЯ. Вищезазначені концепти є моделями, в яких фіксується основні уявлення про представників даної лінгвокультурної спільноти. При цьому, їх необхідно враховувати при взаємодії з представниками інших лінгвокультурних спільнот, оскільки їх незнання може спричинити серйозні перешкоди під час процесу комунікації з представниками цієї лінгвокультури.

Список використаних джерел:

- 1 Бордюк Л.В. Идеологичний аспект концепту позитивного мислення в американській лінгвокультурі [Текст] / Л.В. Бордюк // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – 2012. – Випуск 23. – С. 16-17.
- 2 Воробйова І.А. Концепт “Гумор” у британській лінгвокультурі [Текст] / І.А. Воробйова// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия “Филология. Социальные коммуникации”. – Том 24 (63). – 2011. – №2, ч.1. – С. 38-42.
- 3 Драбовська В.А. Ключові лінгвокультурні концепти США як предмет словникового опису [Текст]/ В.А. Драбовська// Філологічні трактати. – Том 2, №3. – 2010. – С. 29-34.
- 4 Леонтович О.А. Русские и американцы: Парадоксы межкультурного общения [Текст]/ О.А. Леонтович. – Волгоград: Перемена, 2002. – 435 с.
- 5 Леонтович О.А. Россия и США: Введение в межкультурную коммуникацию [Текст] / О.А. Леонтович. – Волгоград: Перемена, 2003. – 399 с. – Библиогр.: с. 368-381. – Глос.: с. 382-391. – Алфав. указ.: с. 392-398.
- 6 Лернер М. Развитие цивилизации в Америке [Текст]: в 2-х т. Т. 2. Образ жизни и мысли в Соединенных штатах сегодня / М. Лернер; пер. с англ. В. Воронина, И. Дорониной, Е. Нестеровой, Л. Савченко; ред. Г. Бажанова. – М.: Радуга, 1992. – 575 с.

- 7 Ма Т.Ю. Национальное самосознание в контексте языка и культуры (на материале американского варианта английского языка) [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Ма Татьяна Юрьевна. – М., 2001. – 186 с.: ил. – Библиогр.: с. 171-186.
- 8 Токвиль А. де. Демократия в Америке [Текст]/ А. де Токвиль. – М.: Изд-во “Весь мир”, 2000. – 560 с.
- 9 Туганова О.Э. Поиск сбалансированности [Текст] / О.Э. Туганова // Американский характер. Традиция в культуре. Очерки культуры США/ отв. ред. О.Э. Туганова. – М.: Наука, 1998. – С. –19-67.
- 10 Щербачук Л.Ф. Культурні концепти: зміст, структура, принципи класифікації [Текст] / Л.Ф. Щербачук // Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія “Філологія. Соціальні комунікації”. – Том 24 (63). – 2011. – №1, Ч. 2. – С. 159-162.
- 11 Individualism // Merriam Webster Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: WWW.URL: www.merriam-webster.com/dictionary/individualism. – Last access: 2015. – Title from the screen.
- 12 Democrat // Merriam Webster Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: WWW.URL: www.merriam-webster.com/dictionary/democrat. – Last access: 2015. – Title from the screen.
- 13 Democratic // Merriam Webster Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: WWW.URL: www.merriam-webster.com/dictionary/democratic. – Last access: 2015. – Title from the screen.
- 14 Positive // Merriam Webster Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: WWW.URL: www.merriam-webster.com/dictionary/positive. – Last access: 2015. – Title from the screen.
- 15 Wendy Davis pitches her rags-to-riches story to Texas Latinos, women [Electronic resource] // The Los Angeles Times. – 18 February 2014. – Mode of access: WWW.URL: www.latimes.com/nation/la-na-wendy-davis-20140219,0,2623568.story#ixzz2tkgM8vG4. – Last access: 20 February 2015. – Title from the screen.
- 16 Obama announces initiative for young black and Latino men [Electronic resource] // The Los Angeles Times. – 28 February 2014. – Mode of access: WWW.URL: www.latimes.com/nation/la-na-obama-race-initiative-20140228,0,6238654.story#ixzz2udNJKiTb. – Last access: 20 February 2015. – Title from the screen.
- 17 Studies highlight teacher-student ‘diversity gap’ [Electronic resource] // The Boston Globe. – 5 May 2014. – Mode of access: WWW.URL: www.bostonglobe.com/news/nation/2014/05/04/teachers-nowherenot-diverse-their-students/Wq6nM4XOyo Mw lOYJLtlL3L/story.html. – Last access: 30 March 2015. – Title from the screen.
- 18 Racial divide in Unites States defies easy change [Electronic resource] // The New York Times. – 25 August 2014. – Mode of access: WWW.URL: www.nytimes.com/2014/08/25/us/politics/racial-divide-in-united-states-defies-easy-change.html?_r=0. – Last access: 30 March 2015. – Title from the screen.
- 19 7 countries where Americans can study at universities, in English for free (or almost free) [Electronic resource] // The Washington Post. – 2 November 2014. – Mode of access: WWW.URL: www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2014/10/29/7-countries-where-americans-can-study-at-universities-in-english-for-free-or-almost-free/?hpid=z8. – Last access: 30 March 2015. – Title from the screen.

ОФІЦІЙНА РИТОРИКА НАДДЕРЖАВ ЩОДО КРАЇНИ-СУПЕРНИКА В ПЕРІОД ЗАГОСТРЕННЯ АМЕРИКАНСЬКО-РАДЯНСЬКИХ ВІДНОСИН (1979-1987 рр.)

ВАЛЕРІЯ ПОКЛЯЦЬКА

аспірант ДУ “Інститут всесвітньої історії НАН України”

Анотація. У статті здійснено спробу узагальнити офіційну риторичку США та СРСР у 1979-1987 рр. Виділено спільні риси для офіційної риторичку наддержав та їх специфіку. Висвітлено основні сфери, в яких ілюструвався образ протилежної наддержави.

Ключові слова: офіційна риторичка, американсько-радянські відносини, країна-суперник, “образ ворога”, СРСР, США.

Summary. The article is an attempt to summarize the official rhetoric of the USA and the USSR in 1979-1987. There were selected similarities in the official rhetoric of the superpowers and their specificity. There were revealed the basic areas in which the image opposite superpower was depicted.

Key words: the official rhetoric, US-Soviet relations, state-rival, the image of the enemy, USSR, USA.

У 1979 р. період відносної міжнародної стабільності, відомий як “розрядка” або “відлига”, змінився черговою хвилею загострення американсько-радянських відносин. Холодна війна почала набирати нових обертів, на фоні чого відбулось різке похвалення ідеологічного протистояння. Саме тому образ протилежної наддержави як основного зовнішнього ворога, увага до якого трохи зменшилась у період тимчасової розрядки, знову посів центральне місце в ідеологічному забезпеченні зовнішньої політики як США, так і СРСР.

В ході дослідження “образу ворога” як складової державної ідеології не можна оминати офіційну риторичку, що була одним з основних джерел формування та поширення в суспільній свідомості цього образу. Класичне розуміння риторичку було запропоновано ще Аристотелем. Згідно його визначення, риторичку – це “здатність знаходити можливі засоби переконання відносно кожного даного предмету” [1]. Отже, це мистецтво переконання, а головна ціль оратора – переконати аудиторію.

В інформаційну епоху офіційна риторичку є важливим інструментом, який забезпечує формування суспільної свідомості. Людина у різних сферах життя керується образами, які формуються у її свідомості під впливом зовнішнього середовища. Політична сфера не є виключенням. Увага активного свідомого громадянина будь-якої держави спрямована на політичні новини, важливою частиною яких є публічні виступи

авторитетних осіб. Серед них слід окремо виділити виступи офіційних представників влади як такі, що займають провідне місце в інформаційному просторі. Влада за допомогою риторики, у свою чергу, “визначає форму мислення” громадянина та “напрямок його дій у майбутньому” [2].

Основним завданням офіційної риторики є інформування суспільства з питань міжнародної ситуації та внутрішнього політичного життя країни, забезпечення підтримки власною громадськістю політичного курсу держави та дій уряду, переконання суспільства відносно тих чи інших політичних рішень, дій тощо. У період війни одним із вирішальних завдань офіційної риторики завжди є формування у суспільній свідомості образу держави-супротивника як основного ворога. Саме тому в епоху Холодної війни основний фокус офіційної риторики США та СРСР був спрямований один на одного, а аналіз висловлювань офіційних осіб обох країн дозволяє побачити специфіку “образу ворога” на тому чи іншому етапі біполярного протистояння.

Метою даної статті є виявити специфіку офіційної риторики США та СРСР у 1979-1987 рр. Саме цей період є цікавим, тому що в зазначені роки відбулось чергове загострення американсько-радянського протистояння, яке деякими дослідниками кваліфікується як “Друга холодна війна”.

Висвітлення різних аспектів ідеологічного протистояння між США та СРСР у 1980-х рр. посіло значне місце у дослідженнях А.В. Федорова, О.Г. Колеснікової, М. Страда тощо. Проблеми риторики як складової суспільно-політичних процесів привертають увагу як вітчизняних, так і закордонних дослідників, серед яких слід відмітити Н.А. Колотілову, З.О. Сергійчука, О.І. Марченко, Ю.В. Рождественського, І. Карапетьяну та Г.Розіну тощо.

Дослідження офіційної риторики обох наддержав можливе завдяки доступності широкого комплексу документів. Так, в США це публічні виступи, заяви президента, програми політичних партій, передвиборчі дебати кандидатів в президенти, конференції президента та представників преси, інавгураційні промови президентів, щорічні виступи президента США на засіданні Конгресу. В СРСР – промови генерального секретаря ЦК КПРС, інтерв'ю лідерів СРСР журналістам, матеріали пленумів ЦК КПРС, загальних з'їздів КПРС, програми партії.

У Радянському Союзі, за умов відсутності політичного плюралізму, офіційна риторика презентувалася представниками єдиної існуючої партії – КПРС. В США ситуація була іншою завдяки наявності альтернативних політичних сил. Тому офіційна риторика висловлювалася представниками діючої в конкретний момент адміністрації. В рамках цієї публікації ми можемо проілюструвати офіційну риторичну обидвох наддержав, спираючись на виступи таких радянських лідерів, як Л.І. Брежнев

(1966-1982 рр.), Ю.В. Андропов (1982-1984 рр.), К.У. Черненко (1984-1985 рр.), М.С. Горбачов (з 1985 р.). В США у хронологічних межах даного дослідження офіційну владу представляли: адміністрація демократа Дж. Картера (1979-1980 рр.), та республіканця Р. Рейгана (з 1981 р.).

У першій половині 1980-х рр. в офіційній риториці СРСР та США, яка стосувалась двосторонніх відносин цих країн, а також зовнішньої політики та міжнародної ситуації, однією з базових складових була інформація про протилежну наддержаву. Якщо спробувати систематизувати весь комплекс інформації, то можна виділити що вона, в основному, стосувалась таких сфер життя суспільства країни-суперника як військова, права людини, політична тощо. Особливістю радянської офіційної риторики було викриття основних недоліків та слабких місць в США окрім вищезазначених сфер, ще й в економічній та культурній. Специфікою американської офіційної риторики було акцентування уваги на питаннях порушень прав людини.

З огляду на те, що ми досліджуємо період загострення американсько-радянських відносин, військова сфера набула неабиякого значення. Вона стала основним полем протистояння наддержав як в ідеологічному, так і в реальному плані. Тому офіційна риторика, що стосувалася саме цієї сфери, більш яскраво віддзеркалювала образ протилежної наддержави як основного зовнішнього ворога.

Якщо говорити про військову сферу, то найяскравішими проявами загострення радянсько-американського протистояння у 1980-х рр. були нестримна гонка озброєнь та залучення обох наддержав до регіональних конфліктів. Для забезпечення своєї зовнішньої військової політики підтримкою власного суспільства наддержавам необхідно було позиціонувати себе як захисників національних інтересів та цінностей. Саме через актуальність військових питань для міжнародних відносин того періоду при зображенні країни-суперника в офіційній риториці до них апелювали найчастіше. У цьому контексті можна виділити кілька складових.

По-перше, для офіційної риторики обох наддержав була характерною присутність звинувачень супротивника в агресивності, експансіонізмі, намаганнях встановити гегемонію у світі. Наприклад, у промовах радянських лідерів, які стосувалися США, часто використовувалися такі ідеологічні кліше як “агресивні підступи імперіалізму”, “штовхання світу до війни”, “курс на підрив розрядки”, “ідеологія і політика гегемонізму”, “ілюзії силової переваги”, “агресивна, авантюристична політика” [3, с. 200; 4, с. 20; 5, с.4, с.11]. В американській офіційній риториці також використовувалися ідеологічні штампи для подібних характеристик Радянського Союзу, серед яких варто відмітити: “основне джерело агресії в світі”, “радянський авантюризм”, “імперіалістичний експансіонізм тоталітаризму”, “імперські пригоди” тощо [6; 7; 8].

По-друге, в офіційній риторичі СРСР та США наголошувалось на активному залученні протилежної наддержави до регіональних конфліктів. Так, радянські лідери звинувачували США у проведенні колоніальної політики по відношенню до країн “третього світу”, в основу якої було покладено економічний грабунок. М.С. Горбачов на XXVII з’їзді КПРС наголошував, що США дотримувалися “витонченої системи неокolonіальної експлуатації”, що вони діяли “шляхом політичного маневрування, обіцянок та підкупів, військових загроз та шантажу, а нерідко й прямого втручання у внутрішні справи”, мислили “категоріями панування та примусу” [5, с. 16-17, с. 38]. В офіційній риторичі США основний акцент робився на таких аспектах зовнішньополітичної діяльності СРСР як безпосередня участь у військових діях, створення військових баз, постачання зброї, матеріальної допомоги, надсилання військових радників у країни “третього світу”. У виступах американського президента Р. Рейгана особлива увага приділялася центральноамериканській країні – Нікарагуа, а також іншим, таким як Гренада, Афганістан, Ангола, Ефіопія тощо. Так, в одній із щотижневих промов по радіо було відмічено, що метою СРСР є “знищити тендітну квітку демократії”, внаслідок чого “тиранія комунізму зможе наблизитися до наших власних кордонів” [9].

По-третє, в офіційній риторичі СРСР та США складовою образу протилежної наддержави у військовій сфері стало апелювання до ідеї про одноосібне розпалювання гонки озброєнь з боку країни-суперника. Так, в офіційних виступах лідерів СРСР часто лунали фрази про форсовану мілітаризацію США, про дотримання їх курсу на “накручування гонки озброєнь”, що США “просто помішалися на гонці озброєнь” [4, с. 20; 10, с. 9]. Американський президент Р. Рейган у своїх промовах також часто звертався до цієї теми. Так, увага акцентувалася на тому, що саме СРСР є ініціатором гонки озброєнь: “Гонка озброєнь має лише одного учасника – Радянський Союз”, “у 1970-х рр. відбулося найбільш масове нарощування військових потужностей в історії СРСР” [11; 12].

У контексті звинувачень протилежної наддержави у розв’язанні гонки озброєнь в офіційних виступах лідерів СРСР та США піднімалось питання про необхідність підвищення, у зв’язку з цим, рівня власної самооборони, розробки нових видів зброї для оборони та захисту державних інтересів. Так, Ю.В. Андропов у доповіді на Пленумі ЦК КПРС 22 листопада 1982 р. відмітив: “Агресивні підступи імперіалізму змушують нас разом з братськими соціалістичними державами піклуватися, і піклуватися всерйоз, про підтримання обороноздатності на належному рівні” [3, с. 215]. Р. Рейган у щотижневій промові на радіо 12 липня 1986 р., обґрунтовуючи необхідність розвитку Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), зазначив що це реакція США на розгортання гонки

озброєнь СРСР: “Наш пошук ефективного захисту є ключовою частиною триєдиної відповіді на радянську загрозу” [13].

Одночасно зі звинуваченнями країни-суперника у розв’язанні гонки озброєнь, в офіційній риторичі обох наддержав постійно лунали нагадування про власні мирні ініціативи. Так, Ю.В. Андропов у 1982 р. відмітив: “Намаганням згустити атмосферу, посилити напруженість ми протиставляємо нові мирні ініціативи” [3, с. 200]. У свою чергу, Р. Рейган у 1985 р. зазначив: “США здійснювали в односторонньому порядку стриманість, добру волю та щире прагнення до скорочення озброєнь” [14].

При наявності вже згаданих спільних рис, притаманних офіційній риторичі СРСР та США при висвітленні дій протилежної сторони у військовій сфері, можна говорити і про наявність певних відмінностей. Так, для представників радянської влади характерним було акцентування уваги на звинуваченнях США у підсиленні гонки озброєнь. З іншого боку, американські політичні лідери фокусували увагу на проблемах регіональних конфліктів та участі СРСР в них.

Окрім того, специфікою саме американської риторики в даній сфері можна назвати звернення до такої теми, як шпіонаж, спрямованого у першу чергу на крадіжку наукових таємниць та високих технологій. Це можна пояснити тим, що ще в 1949 р. за ініціативою США західними країнами був створений Координаційний комітет з експортного контролю, відомий як КОКОМ (CoCom, Coordinating Committee for Multilateral Export Controls) – міжнародна організація, учасниками якої були 17 країн та яка проіснувала до 31 березня 1994 р. [15]. Завданням цієї організації було не допущення продажу країнам радянського блоку стратегічно важливих товарів і технологій, які фіксувалися в спеціальних списках. Вважалось, що за умови придбання Радянським Союзом та його союзниками зазначених у списках товарів, він міг би значно підвищити свій військовий потенціал.

Отже, враховуючи діяльність даного Комітету, стає зрозумілим, чому саме для американської риторики було характерним звернення до теми шпіонажу. У виступах американських президентів наголошувалось на тому, що в СРСР для проведення розвідувальних тайних операцій було створено “величезний апарат”, у тому числі ГРУ (Головне розвідувальне управління) та КДБ (Комітет державної безпеки). В одній із щотижневих промов американського президента по радіо у 1985 р. відмічалось зростання упродовж останніх років “ворожих та витончених дій розвідувальних служб Радянського блоку” [16].

Другою важливою сферою, в якій висвітлювався образ країни-суперника була сфера прав людини та їх порушення. У суспільному житті права людини можна розділити на соціальні, політичні, особисті, економічні, культурні, екологічні складові. У нашому дослідженні увагу

привертають перші три групи. Під соціальними правами слід розуміти права в сфері виробництва та розподілу матеріальних благ, як то: право на працю, соціальне забезпечення, житло, охорону здоров'я та медичну допомогу, восьмигодинний робочий день, справедливу оплату праці. Особисті – права кожної людини, незалежно від громадянства, статті, етнічної та релігійної приналежності. Політичні права можна інтерпретувати як такі, що тісно пов'язані з приналежністю людини до певної держави, визначають участь громадян у суспільному та політичному житті країни.

Поняття прав людини та критика їх недотримання у супротивника наповнювалось різним змістом в СРСР та США. Причиною такої різниці, вочевидь, були різні задекларовані пріоритети у кожній з наддержав.

Так, в радянській риторичі, наголошуючи на порушеннях прав людини в США, мова йшла у першу чергу про соціальні права. Це було пов'язано з тим, що в СРСР головним принципом існування суспільства був колективізм. Наголошувалось, наприклад, що профспілки в США “піддаються цькуванню та економічному шантажу, вводяться антиробітничі закони”. Для підкреслення важкого становища американських громадян лідери СРСР використовували такі фрази як “армія безробітних”, “мільйони людей викидають за ворота фабрик та заводів”, “мільйони людей стають безробітними” тощо. Постійно нагадувалось про поглиблення соціального розшарування в США, що лише один відсоток американських сімей володіє багатствами, яке “майже в півтора рази перевищує сукупне багатство 80 відсотків сімей, які знаходяться у нижній частині майнової піраміди” [5, с. 13-14].

У промовах президентів США, у свою чергу, увагу акцентували на порушеннях особистих та політичних прав людини в СРСР. Причиною тому було сприйняття свободи як пріоритетної цінності на рівні держави взагалі та кожної окремої людини зокрема, бо характерною рисою американського суспільства був індивідуалізм. Американський президент Р. Рейган постійно наголошував у своїх виступах, що питання порушення прав людини в СРСР – це одне з основних чотирьох питань, яке необхідно вирішити для ведення будь-яких переговорів з Радянським Союзом. Політику СРСР по відношенню до прав людини характеризували як “безжалісний штурм комунізму на людську свободу” [17]. Наголошувалось на тому, що в СРСР переслідували та відправляли до в'язниць “тих, хто знаходиться в опозиції до офіційної влади, хто намагається дотримуватися своїх релігійних переконань, представників різних етнічних меншин та національностей” [18]. До того ж, лунали звинувачення у підвищенні антисемітизму, забороні виїжджати за кордон бажаючим отримати релігійну свободу тощо. Ще в 1974 р. до закону про торгівлю США була введена поправка Джексона-Веніка з метою затвердження “незмінної

відданості Сполучених Штатів фундаментальним правам людини”. Ця поправка використовувалася як економічний важіль впливу на країни з неринковою економікою. Згідно неї передбачалось обмеження будь-яких фінансових відносин США з країнами, які “відмовляють своїм громадянам у праві на вільну еміграцію” [19]. Фактично ця поправка стосувалася країн комуністичного блоку.

Наступною важливою сферою, якої стосувалася офіційна риторика СРСР та США та в якій висвітлювалися недоліки країни-суперника, була політична. Так, характерними для обох наддержав були звинувачення супротивника у недемократичності. Проте, слід відмітити, що в офіційній риторичі СРСР до цієї теми зверталися менше. Так, радянські керівники, трактуючи демократію як рівність серед рівних, підкреслювали, що в США все більш культивуються ідеї про “права сильного в боротьбі за існування”, поширюється “аморалізм, ненависть до всього демократичного” [5, с. 14]. В американській офіційній риторичі інтерес до висвітлення недоліків протилежної наддержави у політичній сфері був особливо великим. Важливою складовою публічних виступів лідерів США було постійне нагадування про демократичні засади політичного устрою власної держави, в основі якого – лібералізм, свобода, пріоритет людського життя та інтересів над державними, індивідуалізм. На фоні цієї інформації американський президент Р. Рейган підкреслював тоталітарний, деспотичний характер державного устрою СРСР, де головними у функціонуванні держави є цензура, репресії, перевага державних інтересів над інтересами людини, знецінення людського життя. Так, в одній з щотижневих промов по радіо у 1985 р. він охарактеризував СРСР як “закрите суспільство, правителі якого бояться отруєння свободою” [16]. В цьому ключі слід згадати загальновідому промову Р. Рейгана на щорічній конференції національної асоціації євангелістів у штаті Флоріда, 8 березня 1983 р., коли він назвав СРСР “імперією зла” [20].

Окрім вищезазначених сфер, які були спільними для офіційної риторики обох наддержав, у промовах радянських лідерів часто висвітлювалася інформація про супротивника у соціально-економічному та культурному контекстах. У своїх виступах представники радянської влади систематично нагадували про зростання інфляції в економіці США, про збільшення кількості безробітних. Л.І. Брежнев у доповіді на XXVI з’їзді КПРС відмітив слова новообраного президента США Р. Рейгана, що їх країна страждає “від одного з найгірших періодів інфляції за національну історію”, яка загрожує “самим основам життя” мільйонів американців [4, с. 37]. Щодо американської культури, то М.С. Горбачов у доповіді на XXVII з’їзді КПРС відмічав її “буржуазне розкладання”, “вандалізацію”, зuboжіння під натиском “нестримного гендлярства та культу насилля,

проповіді расизму, пропаганди низинних інстинктів, звичаїв злочинного світу і “дна” суспільства” [5, с. 19].

Слід відзначити, що в офіційній риторичі представники влади СРСР та США часто оперували однаковою термінологією, проте трактували її по-різному. Так, в якості основного стилістичного прийому використовували антитезу, тобто зіставлення протилежних образів та цінностей. Антитези ілюструють різний зміст, який вкладався у поняття “демократії”, “свободи” в обох наддержавках.

В радянському офіційному політичному дискурсі наявними були такі антитези: демократія – імперіалізм, колоніалізм; свобода – експлуатація робітників; вільна держава, що допомагає своїм союзникам – держава з “імперськими амбіціями, яка проводить політику грабунку по відношенню до країн, які розвиваються” [10, с. 9]; мирні пропозиції по зменшенню кількості зброї – США не бажають заключати угоди та збільшують кількість зброї.

В американській офіційній риторичі в якості основних антитез можна виділити такі: демократія – комунізм, тоталітаризм; свобода – цензура, тиранія, диктатура, репресії; вільна держава, що допомагає своїм союзникам – імперія, що поширює свій вплив і владу, поневолює інші народи; дотримання договорів і зменшення кількості зброї – СРСР порушують, ніколи не дотримуються договорів, збільшують кількість зброї.

Таким чином, узагальнивши основні виміри офіційної риторики СРСР та США у контексті американсько-радянських відносин у 1979-1987 рр., можна зробити висновок, що за наявності певних відмінностей, у більшості випадків в основі образу протилежної наддержави як головного зовнішнього ворога були закладені схожі риси: країна-суперник – основне джерело агресії у світі; їй притаманні анти демократичність, імперські амбіції, мілітаризм, ухилення від мирних переговорів та недотримання угод по зменшенню кількості зброї. Отже, вивчення офіційної риторики часів Холодної війни є важливим сьогодні, бо вона є одним з основних джерел формування та поширення образу держави-супротивника як основного ворога, а стереотипи часів глобального протистояння і досі зберігаються в суспільній свідомості.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Риторика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.link/chapter.php/71986/3/Aristotel%27_-_Ritorika.html
2. Зарецкая Е.Н. Теория и практика речевой коммуникации / Е.Н. Зарецкая. – 4-е изд. – М.: Дело, 2002. – 480 с.
3. Андропов Ю.В. Избранные речи и статьи / Ю.В. Андропов. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1984. – 320 с.

4. Материалы XXVI съезда Коммунистической партии Советского Союза. 23 февраля-3 марта 1981 года. Стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1981. – Т.1. – 382 с.
5. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Политиздат, 1986. – 352 с.
6. Reagan R. Radio Address to the Nation on the Bonn Economic Summit, May 4, 1985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=38587>
7. Reagan R. Radio Address to the Nation on National Security and Administration Goals, March 14, 1987 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=33972>
8. Reagan R. Radio Address to the Nation on Soviet-United States Relations, August 29, 1987 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=34747>
9. Reagan R. Radio Address to the Nation on the Situation in Central America, March 30, 1985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=38416>
10. Заявление Генерального секретаря ЦК КПСС М.С. Горбачева по советскому телевидению, 18 августа 1986 года. – М.: Политиздат, 1986. – 14 с.
11. Reagan R. Radio Address to the Nation on Nuclear Weapons, October 29, 1983 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu>
12. Reagan R. Radio Address to the Nation on Foreign Policy, October 20, 1984 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu>
13. Reagan R. Radio Address to the Nation on the Strategic Defense Initiative, July 12, 1986 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=37590>
14. Reagan R. Radio Address to the Nation on the MX Missile, March 9, 1985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu>
15. Coordinating committee for multilateral export controls and the wassenaar arrangement [Электронный ресурс] / Encyclopedia of Business, 2nd ed. – Режим доступа: <http://www.referenceforbusiness.com/encyclopedia/>
16. Reagan R. Radio Address to the Nation on Counterintelligence Activities, June 29, 1985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=38840>
17. Reagan R. Radio Address to the Nation on Armed Forces Day and Defense Spending, May 18, 1985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=42346>
18. Republican Party Platform of 1980, July 15 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=25844>
19. 19 u.s. code § 2432 – freedom of emigration in east-west trade [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.law.cornell.edu>
20. Рейган Р. Выступление на ежегодной конференции Национальной ассоциации евангелистов, Орlando, штат Флорида. 8 марта 1983 г. / Рейган Р. // Откровенно говоря: Избранные речи. Пер. с англ. – М.: Издательство “Новости” (ИАН), 1990. – С. 152-163.

МАНІПУЛЯТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ В АМЕРИКАНСЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ ЖУРНАЛЬНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

СВІТЛАНА РОМАНЮК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету

Анотація. Стаття присвячена дослідженню стратегій і тактик маніпулятивного впливу на свідомість адресата та засобів їх мовленнєвого втілення в американській комерційній журнальній рекламі. Визначено, що маніпулятивна стратегія має прихований характер і апелює до емоцій адресата. Тактики маніпулятивної стратегії скеровані створити позитивні емоції і гарний настрій у адресата та наділити маловідомий товар ідеалізованим образом (іміджем), який стає символом престижу й успіху та будується на емоційному й асоціативному сприйнятті.

Ключові слова: рекламний дискурс, маніпуляція, стратегія, тактика, мовленнєві засоби.

Summary. This article investigates strategies and tactics of manipulative influence on the conscious cognitive processes of the addressee and means of its speech implementation in American commercial magazine advertising discourse. It has been determined that manipulative strategy has a latent character and appeals to the emotions of the recipient. Tactics of manipulative strategies aimed to create positive emotions and good mood to the recipient and to give to a little-known product idealized image, which is a symbol of prestige and success and is based on an emotional and associative perception.

Key words: advertising discourse, manipulation, strategy, tactic, speech means.

В умовах сучасного суспільства маніпулювання свідомістю постає як системне явище. Вивчення моделей і механізмів мовленнєвого впливу, що в свою чергу стимулює увагу вчених до тих типів дискурсу, у яких реалізується мовленнєва настанова на вплив, у тому числі, і рекламного – один із **актуальних** і перспективних напрямків досліджень у сучасному мовознавстві.

Хоча маніпулятивні стратегії є відносно новим об'єктом дослідження, вченими накопичено деякі відомості щодо природи цього явища (див. роботи С.І. Бернштейна, Дж. Брайант, О.Л. Доценко, С.Г. Кара-Мурзи, К.В. Нікітіної, Г.Г. Почепцова, А. Цуладзе, Г. Шиллера, О.Т. Йокоями та ін.).

Метою даної статті є визначення та дослідження стратегій і тактик маніпулятивного впливу шляхом аналізу мовленнєвих засобів їх

реалізації, а також виявлення закономірностей їх функціонування в американському комерційному журнальному рекламному дискурсі.

Матеріалом для дослідження слугували рекламні тексти журналу “*The New Yorker*” за 1925-2010 рр.

Маніпулятивна стратегія – це комплекс прихованих дій адресанта, який може бути спрямованим на раціональну сферу адресата і на його емоційну сферу [1, с. 54]. В американському комерційному журнальному рекламному дискурсі маніпулятивна стратегія в основному націлена на емоції і почуття адресата і заснована на ірраціональному сприйнятті рекламного тексту.

Маніпулятивні стратегії у рекламі ефективні у ситуаціях, коли реальні відмінності між конкуруючими марками несуттєві або непомітні для адресата і він здійснює свій вибір з опорою не на реальні властивості товару, а на уявні. Реклама, яка використовує маніпулятивні стратегії рекламування, оперує психологічно значущими символами, створює емоційну, естетичну цілісність товару. Це не менш потужний засіб спонукання до купівлі, ніж практична перевага, яку пропонує раціоналістична реклама.

Відомо, що чим сильніші почуття пробуджує реклама, тим вона ефективніша [2, с. 103; 3, с. 76-77; 4, с. 34-35]. Емоційний підхід до створення американської реклами виник пізніше, ніж аргументативний, а саме, на початку ХХ ст. Ще у 1905 р. ідеї використання повідомлень, що пробуджували емоційні реакції споживачів, вважалися революційними [5, с. 334].

Маніпулятивна стратегія американського комерційного журнального рекламного дискурсу реалізується у п'яти підстратегіях: (1) *афективній*, (2) *псевдокооперативній*, (3) *резонансу*, (4) *створення іміджу*, (5) *подання хибної інформації*.

Використовуючи *афективну підстратегію*, яка ґрунтується на створенні контакту на емоційному рівні, адресант намагається викликати емоційну причетність споживача і перенести приємні почуття, пов'язані зі сприйняттям реклами, на сам товар. Така реклама розважає адресата і робить споживання товару більш емоційно насиченим. За допомогою афективної стратегії рекламодавцям вдається уникнути стандартних рекламних обіцянок, які давно набридли споживачам [1, с. 56]. Вона позбавляє необхідності пропонувати чергову вигоду від використання товару і разом з тим дозволяє створити яскраву, розважальну рекламу.

(1) *Афективна підстратегія* представлена в американській комерційній журнальній рекламі тактиками: (1а) створення ефекту “ореолу”, (1б) створення позитивних емоцій і гарного настрою у адресата, (1в) використання мовної гри.

(1а) *Тактика створення ефекту “ореолу”*. Якщо рекламований товар сам по собі не привертає уваги споживачів, то фахівцями у галузі

реклами використовується ряд тактичних ходів, які здійснюють сильний атрактивний вплив, привертаючи увагу до рекламованого товару [2, с.125-127]. У такий спосіб створюється позитивний “ореол” рекламованого продукту. Тактика створення ефекту “ореолу” має такі різновиди: використання яскравого заголовку / слогану, голофразису, іншомовної лексики, атрактивного образу / ситуації, атрактивного зображення тощо.

Використання яскравого заголовку / слогану, який є невід’ємною частиною рекламного тексту, наприклад:

(1) *HELLO. MY NAME IS POMARAŃCZA* *The result of all this fussiness is a wondrous and subtle combination of orange blossom, sweet orange, mandarin and lime very deserving of being enjoyed neat and of the beautiful Polish toast that graces every bottle of Belvedere* (NY, June 28, 2004, с. 2).

Вживання голофразису, який полягає у тому, що нове слово утворюється шляхом злиття в одне слово цілого речення чи його частин [6, с. 135]. Починаючи з кінця 1920-х років в американських рекламних текстах вживаються багатокомпонентні слова, незвичайність і непередбачуваність яких привертають увагу адресата, як, наприклад:

(2) *Perfectly fitted black crêpe, sufficiently formal for dinner-and-theatre... topped off with a wide berth of sheer organza. One of many after-five-o'clock dresses in our collection of made-to-order and ready-to-wear* (NY, Apr. 8, 1933, с. 1).

Вживання іншомовної лексики, наприклад:

(3) *SOIRÉE* *The Silk Irresistible The Silk that has Captivated Two Worlds* (NY, Sep. 25, 1926, с. 53).

Тут на позначення типу шовку використано французьке слово *soirée* (вечірка), яке має ефект “ореолу” в рекламному тексті, виконуючи атрактивний вплив.

Використання атрактивного образу / ситуації реалізується в досліджуваному дискурсі такими різновидами: використання гумористичної ситуації, еротичного образу, образу видатної особистості (висловлювань видатних людей) тощо.

Приєм використання образів видатної особистості (акторів, режисерів, популярних співаків, політичних діячів) заснований не тільки на створенні деякого атрактивного “ореолу”, а й психологічного механізму “ідентифікації”, бажання наслідувати [7, с. 41], наприклад:

(4) *In what better hands could you find Virginia Rounds than those of Russel Crouse and Howard Lindsay? For these are the hands which co-authored “Life with Father” and “State of the Union” and produced “Arsenic and Old Lace”.* (NY, July 19, 1947, с. 5).

У вищеведеному рекламному тексті, що рекламує цигарки “Virginia Round”, здійснюється посилання на зірок кіно Рассела Круза і Говарда Ліндсея з метою привернення уваги адресата. За допомогою

питальної конструкції: *In what better hands could you find Virginia Rounds than those of Russel Crouse and Howard Lindsay?* (У яких кращих руках ви могли б знайти цигарки “Virginia Round”, ніж у Рассела Круза і Говарда Ліндсея?) здійснюється прихований вплив на споживача.

(16) *Тактика створення позитивних емоцій і гарного настрою у адресата, наприклад:*

(5) *Smile! You are in SPAIN.* (NY, May 12, 2008, с. 51);

(6) *CHARMING! Delicate colors in a modernistic soap AN ADORABLE GIFT...* (NY, Dec. 6, 1930, зворот обкладинки).

У вищенаведених прикладах створення позитивних емоцій у адресата досягається шляхом використання лексичних одиниць з позитивною емотивно-оцінною конотацією: *Smile!* (Посміхнись!), *Charming!* (Чарівне!), *delicate colors* (ніжні кольори), *adorable gift* (чудовий подарунок).

(1в) *Тактика мовної гри* представлена в американському комерційному журнальному рекламному дискурсі за допомогою стилістичних прийомів: алітерації, рими, каламбуру, телескопі змів, алюзії, метафори, порівняння.

Використання алітерації. Розглянемо приклад.

(7) *Introducing Alitalia's Sea-and-Sun Season. In Sicily and Sardinia. Sicily. Sardinia. Saving. Scuba. Sailing. Scenery. Shopping. Season. Stroll. Specialist help. Send in the coupon for full details or contact us* (NY, May 31, 1976, с. 53).

У цьому прикладі повтор початкової букви *s* у словах є різновидом мовної гри.

Використання рими, наприклад:

(8) *The world agrees on “Gilbey's please!”* (NY, Sep. 25, 1948, зворот обкладинки).

У вищенаведеному прикладі мовна гра здійснюється за допомогою римованих лексем: *agrees* (згоден), *please* (будь-ласка).

Використання каламбуру, наприклад:

(9) *GET AWAY IN A BIG WAY. GUARANTEED* (NY, Sep. 28, 1987, с. 52).

Тут лексеми *away* (геть) і *way* (шлях) є паронімами і виконують функцію каламбуру і рими в рекламному тексті.

Використання телескопізмів. Розглянемо приклади.

(10) *Flatter his he-go ... give him fresh, rugged fragrant snuff by Schiaparelli* (NY, Dec. 15, 1951, с. 5).

У цьому прикладі телескопізм *he-go* легко декодується із слів *he* (він) і *ego* (его, я), надаючи рекламному тексту експресивності, і є елементом мовної гри.

Використання алюзії, приміром:

(11) *Merry Clinique* (NY, Dec. 16, 1996, с. 9).

У цьому прикладі у прецедентному висловлюванні *Merry Christmas* (3 Різдвом) відбувається заміна слова *Christmas* на слово *Clinique*, яке є ключовим у рекламному тексті.

Використання метафори-персоніфікації. Розглянемо приклади.

(12) *Five Great Whiskies WEDDED into One!* (NY, June 8, 1940, зворот обкладинки).

У вищенаведеному прикладі, як елемент мовної гри, використано метафору: *whiskies wedded* (віскі одружилися), за допомогою якої товар наділяється людською здатністю одружуватися.

Використання порівняння, наприклад:

(13) *Shalimar Exotic as an Indian Love Song. Provocative as the Orient itself...* (NY, May 29, 1926, с. 41).

У рекламі парфумів порівняльні конструкції *Exotic as an Indian Love Song. Provocative as the Orient itself* (Екзотичний, як індійська пісня про кохання. Провокаційний, як сам Схід) виконують роль мовної гри, надаючи рекламованим парфумам екзотичних особливостей.

(2) *Псевдокооперативна підстратегія*, названа нами таким чином, оскільки в її основі лежить нещирість. Вона представлена в американському комерційному журнальному рекламному дискурсі тактиками: (2а) етикетною, (2б) піклування про адресата, (2в) підлабузництва.

(2а) *Етикетна тактика* реалізується у використанні етикетних формул, наприклад:

(14) *It is with the greatest of pleasure that I am able to endorse the excellence of ... preparations* (NY, Feb. 20, 1926, с. 53);

(2б) *Тактика піклування про адресата* має такі різновиди: демонстрування обізнаності й інтересу до проблем адресата, показ спільності поглядів, демонстрування щирих намірів адресанта, залучення адресата до співпраці, виявлення солідарності з адресатом, моделювання інтересів адресата, обіцянки. Розглянемо приклад:

(15) *YOUR COMFORT – OUR SUCCESS. We simply must give you the best that modern methods have devised* (NY, Sep. 25, 1926, с. 64).

У цьому прикладі паралельна конструкція *your comfort – our success* (ваш комфорт – наш успіх) демонструє солідарність адресанта з адресатом.

(2в) *Тактика підлабузництва* реалізується у використанні лестощів на адресу адресата, наприклад:

(16) *Yardley's radiant new perfume. Flair was created – and named – for women of flawless taste and memorable distinction* (NY, Oct. 10, 1953, с. 13).

У вищенаведеному прикладі словосполучення *women of flawless taste and memorable distinction* (жінки з бездоганим смаком і незабутньою оригінальністю) є лестощами для адресата, що використовуються адресантом з маніпулятивною метою.

(3) *Підстратегію резонансу* використовують для рекламування товарів, під час вибору яких основними є ірраціональні мотиви. У такій рекламі часто знаходять відображення актуальні проблеми соціального, економічного, політичного і культурного життя суспільства, які не лишаять байдужою людину. Фахівці рекламної справи намагаються апелювати до ціннісних понять споживача, щоб наділити товар психологічно значущим змістом.

(3) *Підстратегія резонансу* представлена у тактиках: (3а) апеляції до системи цінностей адресата, (3б) апеляції до потреб і мотивів адресата.

(3а) *Тактика апеляції до системи цінностей адресата*, реалізується за допомогою використання аксіологем і лексем з позитивною конотацією. Аксіологеми – лексичні одиниці, що виконують завдання співвіднесення рекламованого товару/послуги з відповідним еталоном, розміщуючи властивості товару на релевантній аксіологічній шкалі. Аксіологеми здійснюють імплікативну аргументацію [8, с. 111-112]. Розглянемо приклади.

(17) *My life. My card. AMERICAN EXPRESS* (NY, Feb. 14, 2005, с. 54);

(18) *NURSES AIDES ARE NEEDED You can work for victory by serving in your local hospital as a Nurses Aide. Ask your Red Cross chapter for full details of this patriotic service.* (NY, Sep. 18, 1943, с. 12).

У вищенаведених прикладах лексеми: *life* (життя), *victory* (перемога), *patriotic* (патріотичний) виконують функцію аксіологем, називаючи поняття, які є цінними для адресата.

(3б) *Тактика апеляції до потреб і мотивів адресата*. Серед них: прагнення належати до вищої соціальної групи, досягнути важливої мети, відчувати емоційну безпеку, самоповагу, свободу, фінансову незалежність, особисте задоволення, пошук нових відчуттів, а також бажання як найдовше залишатися молодим, здоровим, гарним і успішним.

У рекламі ексклюзивних товарів – коштовних автомобілів, годинників, котеджів, біжутерії, косметичних засобів тощо – головною виступає потреба у визнанні, повазі, статусі. У цьому випадку предмети виступають свого роду символами достатку, і для споживача здійснення купівлі товару означає віднести себе до привілейованого соціального класу, наприклад.

(19) *Enter Howard Miller's world More than clocks, a lifestyle. Howard Miller's world is where you want to live.* (NY, May. 9, 1988, с. 12);

(4) *Підстратегія створення іміджу товару*. Створення іміджу марки – це стратегія, розрахована на психологічну диференціацію людей. При її використанні товар стає символом певного психологічного типу споживача, реклама символічно закріплює за тою чи іншою маркою яскравий образ людини, її світ, коло предметів або природне оточення тощо [9, с. 35, 55-61].

Підстратегія створення іміджу представлена в американсько-комерційному журнальному рекламному дискурсі трьома тактиками: (4а) зосередження уваги адресата на емоційно насичених образах, (4б) ідентифікації, (4в) імунізації.

(4а) *Тактика зосередження уваги адресата на емоційно насичених образах.* Розглянемо приклад.

(20) *SAAB vs Vivaldi Can a car compete with a musical composition? The 'Four Seasons' by Antonio Vivaldi is as good a test as you'll get. Concerto no.1. 'Spring'. The top comes down, a sense of freedom floods in. 'Summer' arrives and calls the road to come play. The turbo engine proves more than its equal. Fast forward to 'Autumn'. An aerodynamic body keeps the wind at bay. 'Winter' comes on with a vengeance. Front-wheel drive responds. The triple-layer insulated top, heated front seats and heated glass rear window all do their jobs. Vivaldi meets his match. Let the music play.* (NY, June 12, 2000, реверсна сторона обкладинки).

У вищенаведеному рекламному тексті адресант створює новий образ для рекламованого автомобіля SAAB, порівнюючи його з музичним твором А. Вівальді “Пори року”. Асоціації, прив’язані до товару, утворюють міцне зчеплення і виникають кожен раз, коли споживач зустрічається з цим брендом.

(4б) *Тактика ідентифікації*, що становить собою прояв емоційного зв’язку з іншою особою. У рекламній практиці ідентифікацією називають явище, коли споживач подумки ставить себе на місце зображеного в рекламі персонажа і при цьому бажає бути на нього схожим. Іноді тільки за допомогою цього механізму рекламі вдається переконати споживача у високій якості того чи іншого товару, в наявності у нього необхідних функціональних характеристик [2, с. 127].

Тактика ідентифікації представлена в досліджуваному дискурсі двома різновидами: наслідування і “соціальний доказ”.

Наслідування. Дорослі люди часто наслідують авторитету не автоматично, а свідомо. У рекламі створення умов для наслідування найбільш ефективно тоді, коли рекламується те, що для людини престижно, обумовлено ціннісними орієнтаціями, а також мотивацією і потребами, бажанням бути схожим на успішну, багату людину [2, с. 118], наприклад:

(21) *President Conrad Hilton wears a ROLEX.* (NY, Nov. 4, 1950, с. 57).

“Соціальний доказ” – різновид тактики ідентифікації є найбільш ефективним у тому випадку, коли людина невпевнена в ситуації прийняття рішення (вибору). Люди часто орієнтуються на те, чому вірять чи на те, що роблять в аналогічній ситуації інші люди [10, с. 153], і хочуть бути з тими, хто становить більшість. Відбувається некритичне прийняття оцінок, поглядів [11, с. 126], наприклад:

(22) *American good taste and judgment have created a nation-wide demand for these light, smooth, fine-flavored whiskies... Calvert's 'Reserve' and 'Special'. They are whiskies you, too will drink appreciatively...* (NY, Oct. 15, 1938, с. 52);

У вищенаведеному прикладі за допомогою структури *nation-wide demand* (загальнонаціональний попит) акцентується увага на тому, що більшість людей (ціла нація) бажають скористатися рекламованим товаром. Адресат, уподібнюючи себе з більшістю, може без жодних зусиль прийняти рішення про купівлю товару. Аналогічну функцію може виконувати займенники: *everyone, everybody* (кожний).

(4в) *Тактика імунізації* означає посилення на авторитети і полягає у наведенні універсальних висловлювань або у цитуванні висловлювань осіб, які мають високий авторитет у суспільстві. Це один із найбільш популярних методів надання товару додаткових психологічних цінностей. Досліджувана тактика реалізується в американській комерційній журнальній рекламі такими різновидами: свідчення знаменитих людей, свідчення спеціалістів, свідчення пересічної людини, наприклад:

(23) *Helen Lynd is most attractive, and not the least part of her charm is her flower-like skin. "Fust a little intelligent care will do so much for your skin. I find that Lux Toilet Soap keeps my skin ever so smooth and soft".* (NY, Sep. 28, 1929, с. 55).

Тут наводяться міркування кінозірки Хелен Лінд, яка рекламує туалетне мило “Люкс”. Імідж кінозірки маніпулятивно пов’язується з рекламованим товаром.

(5) *Підстратегія подання хибної інформації* представлена в досліджуваному дискурсі двома тактиками: (5а) викривлення інформації, (5б) неправди.

(5а) *Тактика викривлення інформації*. Від адресата приховується наявна інформація, і він не може правильно оцінити ситуацію, наприклад:

(24) *The grace of the Packard is symbolic of the car's supreme performance – its smooth, rapid acceleration – the ease with which it reaches and maintains unsurpassed speeds – the comfort of its luxuriously roomy interior* (NY, Oct. 9, 1926, зворот обкладинки).

У вищенаведеній рекламі автомобіля висвітлюються краса, витонченість, комфорт: *the grace of the Packard* (елегантність “Пакарда”), – *the comfort of its luxuriously roomy interior* (комфортабельність його розкішно просторого інтер’єру), а його технічні дані замовчуються.

(5б) *Тактика неправди* американському комерційному журнальному рекламному дискурсі представлена гіперболізацією. У перебільшенні, іноді навіть абсурдному, присутня суб’єктивна оцінка, що поволи нав’язується адресату [12, с. 94]. Перебільшення реалізується за допомогою

вживання суперлативів, цифрових даних тощо, які мають здатність маніпулювати споживачем. Розглянемо приклад.

(25) *More than 85% of women saw improvement in skin's tone, texture and radiance.* (NY, Feb. 14, 2005, с. 49);

Отже, маніпулятивна стратегія має прихований характер і апелює до емоцій адресата. Тактики маніпулятивної стратегії скеровані наділити маловідомий товар ідеалізованим образом (іміджем), який стає символом престижу й успіху та будується на емоційному й асоціативному сприйнятті, а також створити позитивні емоції і гарний настрій у адресата.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні американського комерційного журнального рекламного дискурсу в когнітивному аспекті.

Список використаних джерел:

- 1 Пели Е. Коммуникативно-прагматический анализ коммерческих газетных/журнальных реклам : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Пели Ева. – М., 2003. – 157 с.
- 2 Лебедев-Любимов А. Н. Психология рекламы / А. Н. Лебедев-Любимов. – СПб. : Питер, 2003. – 368 с.
- 3 Медведева Е. В. Рекламная коммуникация / Е. В. Медведева. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 280 с.
- 4 Мокшанцев Р. И. Психология рекламы : учеб. пособ. / Р. И. Мокшанцев ; науч. ред. М. В. Удальцова. – М. : ИНФРА-М ; Новосибирск : Сибирское соглашение, 2008. – 230 с.
- 5 Сивулка Дж. Мыло, секс и сигареты / Дж. Сивулка ; пер. с англ. под ред. Л.А. Волковой. – СПб. : Питер, 2002. – 576 с.
- 6 Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : учеб. для вузов / И. В. Арнольд. – М. : Флинта, Наука, 2002. – 384 с.
- 7 Феофанов О. А. Реклама: новые технологии в России : учеб. пособ. / О.А. Феофанов. – СПб. : Питер, 2000. – 384 с.
- 8 Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К. : ИИА “Астрей”, 1997. – 311 с.
- 9 Martineau P. Motivation in advertising / P. Martineau. – New York : McGraw-Hill, 1957. – 217 p.
- 10 Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. – СПб. ; М. ; Х. ; Минск : Питер, 1999. – 270 с.
- 11 Шерковин Ю. Психологические проблемы массовых процессов / Ю. Шерковин. – М. : Мысль, 1973. – 215 с.
- 12 Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000-2005 років) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Дмитрук Ольга Вікторівна. – К., 2005. – 242 арк.

ПЕРСПЕКТИВИ АМЕРИКАНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ "ОПЕРАЦІЙ ВПЛИВУ" (INFLUENCE OPERATIONS)

ОЛЕКСІЙ СИЩУК

*асистент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

***Анотація.** У статті розглянуто специфіку, ключові характеристики та можливості використання (адаптації) операцій впливу у зоні тривалого військово-політичного конфлікту на території Східних регіонів України. Звернено увагу, що системність комунікаційної діяльності передбачає використання спеціальних стратегій, адаптацію генерованого контенту для задоволення потреб громадян, а також достатній рівень комунікаційної компетентності вищої ланки керівництва та профільних спеціалістів.*

***Ключові слова:** комунікація, уряд, вплив, координація, стратегія, операція.*

***Summary.** The article deals with the specifics, key features and possibilities of using (adapting) influence operations in the area of long-term political and military conflict in Eastern Ukraine. Attention is paid to systematic communication activity, which involves the use of specific strategies, content adaptation to meet the needs of citizens and a sufficient level of communication competence of senior management and core specialists.*

***Key words:** communication, government, influence, coordination, strategy, operation.*

Проблема "гібридної війни" на Сході України актуалізувала вивчення вітчизняними науковцями і практиками безпекової сфери Західних підходів до комунікаційного компоненту військово-політичного протистояння. У нашій статті ми розглянемо американську концепцію "операцій впливу" й перспективи їхнього практичного застосування, зокрема, в українських реаліях. Зазначаємо, що наразі у вітчизняному експертному середовищі України відсутнє системне бачення шляхів реагування на інформаційно-психологічну агресію північного "сусіда".

Серед західних учених, які активно досліджували цю проблематику, виділимо Дж. Аркіллу [1], Ф. Хоффмана [3], Т. Хельмуса [2], К. Пейна [10], Е. Ларсона [6], Т. Маккулоха [7], М. Ніта [8] та інших. Грунтовні наукові розробки зробили експерти неприбуткової дослідницької організації RAND Corporation (детальніше див.: [2], [6]). Їхня ключова теза: з кінця Холодної війни збройні сили Сполучених Штатів можуть перемагти будь-якого ворога або союз супротивників у звичайних (conventional) бойових діях. Викликом стане забезпечення миру на території протистояння, який залежить не стільки від військової могутності, а можливості використовувати різні форми "м'якої сили" (soft power) через вплив на цільові аудиторії.

Поява цих та подібних праць пов'язана з серйозними репутаційними проблемами США у мусульманському світі, бажання вплинути на вороже

ставлення місцевого населення, не повторювати допущені в Іраку та Афганістані помилки в частині налагодження стосунків з місцевими елітами, забезпечення стабільного й ефективного врядування у післявоєнний період. Схожі проблеми негативного ставлення частини населення Сходу України до центральної влади та Збройних Сил, хоча й інші за природою, але також потребують вирішення, зокрема, через комунікаційні дії.

Науковці визначають “операції впливу” як “координоване, інтегроване та синхронізоване використання національних дипломатичних, інформаційних, військових, економічних та інших можливостей у мирний час, кризу, конфлікт і пост-конфліктний період для впливу на ставлення, поведінку та рішення іноземних аудиторій, що сприяють інтересам і цілям США” [6, р. 2].

На наш погляд, базовим елементом даної роботи, окрім власне узгодження повідомлень між різними суб’єктами, є залучення комунікаційних спеціалістів до реалізації військово-політичної політики в регіоні вже на етапі розробки тих чи інших рішень.

Складовою ефективності таких фахівців вважаємо рівень комунікаційної компетентності – навичок ефективної взаємодії, розуміння процесу комунікації, особливостей сприйняття інформації аудиторією, впливу емоцій та інтерактивних елементів на результативність комунікації як керівника відомства, так і спеціалістів комунікаційних підрозділів центрального органу виконавчої влади. Серед характеристики оптимального рівня комунікаційної взаємодії О. І. Матяш виділяє такі:

- наявність широкого репертуару комунікаційних дій (вербальних і невербальних);
- уміння адаптувати їх до конкретного завдання, тобто вибрати конструктивні дії, що ведуть до досягнення результату;
- побудова лінії поведінки відповідно до моделі поведінки партнерів;
- вміння передбачити наслідки комунікаційних дій;
- креативність: можливість генерувати ресурси, знаходити нестандартні рішення та втілювати їх, здатність трансформувати, створювати нову реальність;
- здатність оцінити ситуацію (систему стосунків), ухвалити самостійне рішення: входити в цю систему стосунків, залишатися в ній, або, якщо система неефективна, – вийти з неї [11, с. 121].

Іншим вагомим компонентом є, власне, створення/підтримка мережі каналів комунікації, які транслюватимуть релевантний для цільової аудиторії контент. Його психологічний вплив пов’язаний із комунікацією, що подається як суб’єктно-суб’єктне чи суб’єктно-об’єктне спілкування звичайних громадян, хоча насправді ініційоване професійним комунікатором.

Усі аспекти впливу узагальнюють у розробленій комунікаційній стратегії. Вона має відповісти на питання: які форми і методи комунікації

будуть оптимальними для конкретної ініціативи та визначених цілей комунікації; за допомогою яких каналів та в якій часовий проміжок доцільно проводити ці комунікаційні сесії; з якою інтенсивністю інформувати цільову аудиторію; як визначити ефективність такої комунікації й реакцію цільової аудиторії, зокрема, її інтерпретацію повідомлення тощо.

Загальна модель підготовки операцій впливу (див., зокрема: [6, XV–XVI]) значною мірою лише деталізує ці складові. Так, більш чітко визначаються найвпливовіші для результатів політико-військової діяльності суб'єкти та групи, характер цього впливу. Окрім того, на основі аналізу повідомлень, що вже отримує аудиторія, досліджується структурованість і стабільність її позиції (ставлення) до релевантних питань.

На наш погляд, така концепція планування суб'єктно-об'єктної комунікації є вкрай спрощеною та не враховує динамічний характер протистояння з іншою стороною, що також активно працює в інформаційній сфері. За таких обставин не можна розраховувати на “автоматичне” (обов'язкове) сприйняття інформації аудиторією визначеним наперед чином.

Комунікаційна діяльність у рамках “гібридної війни” передбачає масований психологічний вплив через емоційний, а не логічний спосіб подачі інформації. Мова йде про зміщення акцентів із сутності повідомлення на форми комунікаційної взаємодії, за яких головним завданням є пошук ефективних шляхів такої подачі, формування потрібних асоціацій і образів. Очікувана реакція від аудиторії – це, насамперед, радикалізація, блокування інших, альтернативних версій реальності на підсвідомому рівні. Іншим бажаним наслідком є низький рівень довіри й емоційна спустошеність (ще більше пасивність) населення, яке є отримує “конфліктні наративи” обох сторін конфлікту й відмовляється критично аналізувати будь-яку інформацію. Велику роль при цьому відіграють когнітивні можливості отримувача, домінуючі в його соціальному середовищі погляди, оцінки “лідерів думок”.

Скажімо, на окупованих територіях Донбасу представники ДРН та ЛНР успішно позиціонують себе в ролі захисників, а свого суперника – військових і політичну владу України в цілому – в образі агресора, ворога. Це значно ускладнює пошук стратегій впливу в умовах, коли існує стабільне, наперед негативне сприйняття будь-яких дій української сторони.

Інші проблемні фактори включають недовіру до проукраїнських каналів ЗМК, відсутність практики розбудови комунікаційних центрів, організаційно схожих на модель російського каналу LIFENEWS, які на місці готуватимуть релевантний для аудиторії Донбасу відео- й аудіо контент. Основна його частина має стосуватися ситуації в регіоні, гуманітарних та інших заходів центральної влади з відновлення мирного життя, а не лише інформації про військові дії.

Ускладнюють реалізацію операцій впливу у зоні конфлікту та прилеглих територіях також нормативні (зокрема, відсутність комплексних

законодавчих актів, що регулюють державну комунікаційну політику України, бюрократичні перепони для оперативного створення комунікаційних центрів, порядку взаємодії комунікаційних спеціалістів із керівництвом владних та військових органів при ухваленні державних рішень), організаційні (відсутність вільного доступу на тимчасово окуповані регіони), ресурсні (потреба бюджетних коштів), технічні (перепони в трансляції теле- й радіосигналу), а також етичні фактори (неможливість вдаватися до відвертої брехні та маніпуляцій).

Австралійський дослідник У.Хатчінсон наголошує на обмежених можливостях “м’яких технік” операцій впливу для завоювання підтримки, оскільки їх можуть нейтралізувати такі матеріальні події, як бомбардування цивільних осіб, поява інформації про застосування тортур чи інших злочинів [4].

Використовуючи дезінформацію та ефективну систему поширення слухів, супротивнику українських військових на Донбасі вдалося навіть без матеріального підтвердження (або через фальсифікацію доказів) створити емоційний фон, який сформував/поглибив стійкі переконання у частини місцевого населення про жорстокі, нелюдські злочини Нацгвардії, присутність у зоні АТО військовослужбовців країн-членів НАТО, “касетні” бомбардування мирного населення тощо. Які інформаційні контр-заходи української сторони зможуть вплинути на стійке вороже ставлення жителів окремих регіонів Луганської та Донецької областей, потребує ґрунтовних соціально-психологічних досліджень.

У будь-якому разі, ставлення до цільової аудиторії в зоні конфлікту як пасивного об’єкта для сприйняття повідомлень, обумовить невдалий результат операцій впливу (або цілковиту відсутність взаємодії, якщо людина навіть не звернула на певну інформацію увагу) вже на етапі початкового контакту з повідомленням.

Як підкреслює О. І. Матяш, у нинішній період для вивчення різних аспектів такого суб’єктно-суб’єктного контакту слід використовувати модель комунікації як трансакції, що акцентує увагу на її динамічності – “одночасній активності обох партнерів комунікації відносно один одного, взаємоперехідності ролей відправника та отримувача” [11, с. 39]. Це, своєю чергою, актуалізує потребу, підвищення комунікаційної компетентності як військових так і цивільних спеціалістів, що братимуть участь в операціях впливу. Не менш важливим є завдання вищого керівництва ідентифікувати й аналізувати “комунікаційну цінність” будь-яких (навіть не пов’язаних із спілкуванням) дій влади, як органічної частини планування й прийняття рішень на всіх державних рівнях.

Замість малоєфективних репресивних методів (закриття сепаратистських ЗМК) доцільно здійснювати системну роботу з адаптації комунікаційних повідомлень для Сходу України, розширити мережу російськомовних теле- і

радіоканалів. Наприклад, про ефективність комунікації у Російській Федерації для своєї внутрішньої аудиторії свідчить те, що 76% росіян довіряють і лише 14% не довіряють тому, як державні ЗМІ висвітлювали події в Україні. Західним ЗМІ довіряють тільки 5%, а не довіряють – 45% (дані компанії Gallup, отримані в червні 2014 р.).

Натомість в Україні в 2014 році рівень недовіри до ЗМІ вперше за роки незалежності перевищив рівень довіри. За результатами опитування Інституту соціології НАН України, у жовтні 2014 р. ЗМІ цілком або переважно довіряли 25% дорослого населення України, а повністю або переважно не довіряли 45%. У 2013 році цей показник становив 37% і 29% відповідно.

Пов'язуємо цей показник не лише з недовірою населення східних регіонів до нинішньої влади, але й відсутністю в публічному просторі (у парламенті, у виконавчій владі, у рейтингових ЗМІ) загальнонаціональних проукраїнських лідерів думок, які репрезентують Донбас і яким довіряє ця аудиторія, неадаптованістю “патріотичного медіа-контенту” до її запитів.

Список використаних джерел:

1. Arquilla J. *Insurgents, Raiders, and Bandits: How Masters of Irregular Warfare Have Shaped Our World* / John Arquilla. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2011. – 336 p.
2. Helmus T. *Enlisting Madison Avenue: The Marketing Approach in Earning Popular Support in Theatres of Operations* / T. C. Helmus, C. Paul, R. W. Glenn. – Santa Monica: RAND Corporation, 2007. – 211 p.
3. Hoffman F. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars* / F. G. Hoffman. – Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. – 72 p.
4. Hutchinson B. *Influence Operations: Action and Attitude*. Proceedings of 11th Australian Information Warfare Conference, Australia [Electronic resource] // Edith Cowan University. – 02.02.2010. – Reference: <http://ro.ecu.edu.au/isw/33/>. – Accessed: 18.01.2015.
5. *Information Strategy and Warfare: A Guide to Theory and Practice* / [ed. by John Arquilla, Douglas A. Borer]. – New York: Routledge, 2007. – 248 p.
6. Larson E. *Foundations of Effective Influence Operations A Framework for Enhancing Army Capabilities* / E. V. Larson et al. – Santa Monica: RAND Corporation, 2009. – 201 p.
7. McCulloh T. *Hybrid Warfare : [report] Joint Special Operations University / Timothy McCulloh, Richard Johnson* // JSOU Report. – 2013. – № 13–4. – 137 p.
8. Neate M. C. *The Battle of the Narrative : [monograph]* / Mark C. Neate. – Kansas: School of Advanced Military Studies, 2010. – 59 p.
9. Paul C. *Strategic communication: origins, concepts, and current debates* / Christopher Paul. – Santa Barbara: ABC-CLIO, 2011. – 242 p.
10. Payne K. *Waging Communication War* / Kenneth Payne // *Parametres*. – 2008. – Vol. 38 (2). – P. 31–51.
11. *Межличностная коммуникация: теория и жизнь* / О. И. Матьяш, В.М. Погольша, Н. В. Казаринова, С. Биби, Ж. В. Зарицкая. – [науч. ред. О.И. Матьяш]. – СПб. : Речь, 2011. – 560 с.

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ США У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

ВІТАЛІЙ ТЕРЕЩУК

*кандидат політичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри міжнародних відносин, інформації та бізнесу
Університету економіки та права “КРОК”*

Формування зовнішньополітичної інформаційної стратегії США розпочалось паралельно зі становленням країни як незалежної держави. Вже у 1750-х роках до Англії був відряджений Бенджамін Франклін – відомий політик, журналіст, вчений, який у 1757–1762 та у 1765–1775 роках у Лондоні представляв американські колонії, захищаючи та “про-суваючи” ідеали американської революції. Він використовував різноманітні пропагандистські методи – книги, статті в газетах, памфлети, політичні карикатури, нерідко вдаючись до “сірої” (тобто анонімної) пропаганди. Враховуючи, що ця діяльність відбувалась у відверто ворожому інформаційному середовищі. коли британська преса активно поширювала направлену проти американців дезінформацію, тогочасна інформаційна стратегія американців може трактуватись як контрпропаганда.

Після проголошення у 1776 році Сполученими Штатами незалежності Франклін як перший американський дипломат був направлений у Францію, де також продовжив діяльність, направлену на усунення хибних уявлень про США та формування серед європейської громадськості прихильного ставлення до нової держави. З цією метою під Парижем ним була створена друкарня, в якій продукувались пропагандистські листівки та брошури. Ще однією зовнішньополітичною задачею, яка вирішувалась Франкліном, було приваблення в Америку нових поселенців – у своїх публікаціях Франклін описував переваги своєї країни – “хороший клімат, родючі ґрунти, здорове повітря, вільний уряд, мудрі закони, свобода, гарні люди, привітний прийом” (цит. за [1, с. 59]). Фактично це була перша американська іміджева кампанія у форматі, який нині традиційно називають публічною дипломатією.

Наступним етапом еволюції зовнішньополітичної інформаційної стратегії США став період Війни за незалежність США, під час якої американський уряд реалізовував інформаційні кампанії, направлені як на зарубіжну громадськість, так і на війська противника. Зокрема, був реалізований т.зв. “План Джеферсона-Франкліна”, який передбачав ведення активної пропаганди дезертирства серед німецьких (гессенських) найманих

військ, що воювали на боці Великої Британії. Іншим напрямом інформаційних зовнішньополітичних акцій у цей період було формування серед британців негативного ставлення до війни з США. З цією метою, зокрема, були підготовлені фальшиві випуски американських газет, в яких були надруковані статті, що розповідали про те, що британський губернатор у Канаді платив союзникам-індіанцям за скальпи американців, у т.ч. жінок і дітей. Ця пропагандистська акція, також організована Б. Франкліном, мала величезний резонанс у британській громадській думці, і значною мірою вплинула на те, що вже в наступному 1783 році був підписаний Паризький договір, в якому Велика Британія визнавала незалежність північноамериканських колоній.

Новий поштовх розвитку зовнішньополітичної інформаційної стратегії США надала Перша Світова війна. Саме тоді, відразу після оголошення 6 квітня 1917 року Конгресом війни Німеччині, з метою координування офіційної інформаційної діяльності США у війні президентом Вудро Вільсоном 13 квітня був створений Комітет з публічної інформації (Committee on Public Information, CPI) – перша в історії пропагандистська урядова установа США. Це ознаменувало початок інституціоналізації зовнішньополітичної інформаційної діяльності країни та засвідчило велике значення, яке приділяло керівництво країні інформаційній пропагандистській діяльності. Очолив комітет журналіст Джордж Кріл, і тому комітет також увійшов в історію під назвою “Комітет Кріла”. Хоча головною метою створення комітету був вплив на громадську думку в США щодо участі країни у Першій Світовій війні, тим не менш комітет активно займався зарубіжною пропагандою, просуваючи ідеї американізму. Сам Дж. Кріл у своїх працях пізніше так описував мету діяльності іноземного відділу комітету: “Першорядного значення мало проповідання рішучості й військової моці Америки, впевненості у перемозі, але також необхідним було пропагувати мотиви, цілі та ідеали Америки” [2, с.237]. Після завершення війни діяльність CPI було згорнуто.

Наступна урядова установа – Офіс воєнної інформації (Office of War Information, OWI) – була створена під час Другої Світової війни, 13 червня 1942 року. Головною метою установи було інформування населення США про хід війни, а також патріотична пропаганда. Крім того, OWI здійснював зарубіжні інформаційні та пропагандистські кампанії, направлені на війська та населення противника – використовуючи радіомовлення, друковані матеріали (газети, журнали, листівки), т.зв. “спеціальні предмети” (мило, сірники тощо), здійснювався деморалізуючий вплив та, натомість, пропагувались американська міць, цінності та спосіб життя. Діяльність OWI було припинено після завершення війни, 15 вересня 1945 року, і його функції передані Державному департаменту США.

Подальше формування американської системи зовнішньополітичної пропаганди (публічної дипломатії) пов'язане із періодом “Холодної війни” між соціалістичним табором на чолі із СРСР та “західним світом” на чолі із США. Основою американської пропагандистської діяльності став Закон США про інформаційний та освітній обмін 1948 року (US Information and Educational Exchange Act), також відомий як Закон Сміта–Мундта (Smith–Mundt Act). Зокрема, цим законом у тому ж 1948 році була утворена Дорадча комісія з питань інформації (Advisory Commission on Information), що замінила собою Дорадчу комісію з радіопрограм (Advisory Committee on Radio Programming), яка існувала у 1946–48 рр. У 1977 році Дорадча комісія з питань інформації була об'єднана з Дорадчою комісією з освітніх та культурних питань (Advisory Commission on Educational and Cultural Affairs) у Дорадчу комісію з питань публічної дипломатії (Advisory Commission on Public Diplomacy) – урядовий орган, відповідальний за здійснення нагляду за діяльністю уряду Сполучених Штатів, направлену на забезпечення розуміння, інформування та впливу на зарубіжну аудиторію. Зокрема, до завдань комісії входила оцінка політики та програм Департаменту США, дипломатичних місій за кордоном, інших установ у сфері публічної дипломатії. 16 грудня 2011 року Комісія припинила свою діяльність, оскільки її повноваження не були продовжені Конгресом.

Ще одним наслідком ухвалення закону Сміта–Мундта було створення в Сполучених Штатах 1 серпня 1953 року спеціальної урядової установи – Інформаційного агентства США (United States Information Agency, USIA), на яке покладалась функція роз'яснення зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки для світової громадськості та інформування про національні інтереси та цінності, поширенні діалогу між американцями, американськими інституціями та їх партнерами за кордоном.

Основною змістовною складовою “Холодної війни” було інформаційно-пропагандистське протиборство між СРСР та США. Відповідно, пропагандистський вплив на Радянський Союз і країни Центральної та Східної Європи, а також використання для цього технічних можливостей радіомовлення, займало важливе місце в американській зовнішньополітичній стратегії того часу. Активно використовувались створена ще в часи Другої світової війни радіослужба “Голос Америки” (“Voice of America”, VOA) та створені вже в повоєнний час радіослужби “Радіо Вільна Європа” (“Radio Free Europe”, RFE) та “Радіо Свобода” (“Radio Liberty”, RL). Як зазначалось в одній з тогочасних доповідей Конгресу США, “Радіомовлення є найбільш цінним засобом заохочення зовнішньої політики” (цит. за [3]).

Подальший етап трансформації зовнішньополітичної інформаційної стратегії США відбувся у 1990-х – початку 2000-х років роках і пов'язаний з новими реаліями як міжнародних відносин, так і міжнародного інформаційного простору. Одним із наслідків адаптації зовнішньополітичної інформаційної стратегії США до нових умов стала ліквідація 1 жовтня 1999 року Інформаційного агентства США й передача його функцій безпосередньо зовнішньополітичному відомству країни.

На сьогоднішній день в структурі Державного департаменту США функціонує низка структурних підрозділів, підзвітних заступнику державного секретаря з питань публічної дипломатії та громадських справ, яку складають організаційну структуру механізму реалізації зовнішньополітичної інформаційної стратегії США:

1) Бюро громадських справ Державного департаменту США (Bureau of Public Affairs) виконує функції інформування громадян Сполучених Штатів про діяльність зовнішньополітичного відомства держави, роз'яснення цілей та завдань зовнішньої політики та організації зворотного зв'язку від громадян до творців політики.

2) Бюро міжнародних інформаційних програм (Bureau of International Information Programs) розробляє, розвиває та реалізує різноманітні інформаційні ініціативи та стратегічні комунікаційні програми, включаючи друковані публікації та публікації в мережі Інтернет, створення та підтримку інформаційних ресурсів тощо. Діяльність Бюро спрямована на ключові міжнародні аудиторії, такі, як засоби масової інформації, урядові посадовці, лідери думок та широка громадськість у більш як 140 країнах світу.

3) Бюро у справах освіти та культури (Bureau of Educational and Cultural Affairs) здійснює управління освітніми та культурними програмами обміну Держдепартаменту, а також програмами лідерства. Ці обміни охоплюють культурну, спортивну, наукову та професійну галузі і залучають громадян з більш як 160 країн світу. Метою цих програм є сприяння “порозуміння між народом Сполучених Штатів і народами інших країн з метою сприяння дружнім і мирним відносинам” [4, с. 15].

4) Відділ політики, планування та ресурсів для публічної дипломатії та громадських справ (The Office of Policy, Planning, and Resources for Public Diplomacy and Public Affairs) забезпечує довгострокове стратегічне планування та оцінювання ефективності діяльності в галузі публічної дипломатії та громадських справ. Відділ також надає поради заступнику держсекретаря щодо найкращого способу використання ресурсів для досягнення поставлених цілей.

5) Відділ залучення приватного сектору (Office of Private Sector Outreach) працює із американськими приватними підприємствами,

такими, як комерційні компанії, університети та фонди, які мають міжнародне представництво, залучаючи їх до ініціатив Державного департаменту у сфері публічної дипломатії.

Висновки. Інформаційна стратегія США у зовнішньополітичній сфері завжди мала яскраво виражений прагматичний характер, будучи повністю підпорядкованою поточним імперативам зовнішньої політики: утвердження як незалежної країни (XVIII–XIX ст.), перехід від політики ізоляціонізму до активної участі у міжнародних справах (I Світова війна), пропагандистська підтримка участі у II світовій війні, протистояння із соціалістичним табором, забезпечення домінування у постбіполярному світі. Інституційно реалізація міжнародної інформаційної політики США еволюціонувала від ad hoc проєктів до повної інтеграції у структуру зовнішньополітичного відомства країни, символізуючи, таким чином, визнання вагомості ролі технологій м'якої влади у зовнішній політиці країни.

Список використаних джерел:

1. Encyclopedia of Media and Propaganda in Wartime America / Ed. Martin J. Manning, Clarence R. Wyatt. – Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2011. – 860 p.
2. Creel G. How We Advertised America [Електронний ресурс] / George Creel. – New York: Harper & brothers publishers, 1920. – 467 p. – Режим доступу: <http://archive.org/details/howweadvertameri00creerich> (переглянуто 13 квітня 2015 року)
3. Price M. The Transformation of International Broadcasting [Електронний ресурс] / Monroe Price // Razón y Palabra. – 2001. – № 23. – Режим доступу: http://www.razonypalabra.org.mx/anteriores/n23/23_mprice.html (переглянуто 13 квітня 2015 року)
4. Assessing U.S. Public Diplomacy: A Notional Model [Електронний ресурс] / The United States Advisory Commission on Public Diplomacy. – 2010. – 151 p. – Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/149966.pdf> (переглянуто 13 квітня 2015 року)

НАЦІОНАЛЬНИЙ БРЕНДИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ: ДОСВІД США ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ КРАЇН ЦСЄ

МАРИНА ТЕРЕЩУК

аспірант

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

В сучасному світі імідж держави є базовим елементом її стратегічного капіталу. Він впливає на всі сторони функціонування держави як суб'єкту міжнародних відносин, як економічного гравця в системі глобальної конкуренції, як об'єкту для інвестицій, як політичного гравця на світовій арені тощо. В наш час провідні країни світу використовують технології національного брендингу для управління сприйняттям країни. Це дозволяє перейти до свідомого конструювання позитивного іміджу держави, його цілеспрямованого впливу на громадську думку.

Ключовим моментом при визначенні стратегії просування бренду країни на світовому ринку є його конфігурація, тому національний брендинг повинен починатися з вибору форми бренду країни, що найбільш чітко й повно відповідає характеру зовнішнього позиціонування держави-нації та ментальності її населення.

Поняття “бренд” досить часто використовується коли мова йде про позиціонування образу держав. Бренд країни – це комплекс думок, відчуттів, асоціацій та уявлень, які виникають у людини, коли вона наприклад, бачить, чує назву країни чи купує товар вироблений у цій країні тощо; це ім'я, що має силу впливу на конкретних людей завдяки певній сталій репутації країни та закладеній в ім'я ідентичності. Обидві складові є важливими: з одного боку, бренд, на відміну від іміджу, обов'язково містить певні конкретні зрозумілі для цільових аудиторій ідеї та цінності, з іншого – за брендом має стояти реальна практика реалізації цих ідей, втілення задекларованих цінностей у життя. Приміром, визначене ще на світанку зародження державності США т.зв. “американське кредо” – позиціонування себе як “країни свободи, рівності, індивідуалізму, представницької влади та приватної власності” (формулювання С. Хантінгтона, цит. за [1, с.50]) та неухильне слідування йому визначило той бренд США, що й донині залишається надзвичайно привабливим у світі, при тому що окремі аспекти іміджу країни – зокрема, зовнішня політика, – є досить неоднозначними.

Важливість формування потужного бренду країни вже давно належним чином оцінені на державному рівні у багатьох країнах світу,

а брендингові технології посіли чільне місце у державних зовнішньополітичних стратегіях.

Потужний бренд країни може стати запорукою позитивного сприйняття зовнішньополітичної діяльності держави – певних ініціатив та акцій на міжнародній арені, позиції країни з того чи іншого питання міжнародного життя, та сприяти діяльності дипломатичної служби країни закордоном. В цьому контексті політику національного брендингу слід розглядати як складову т.зв. “м’якої влади”. Автор цього поняття американський вчений Джозеф Най тлумачить “м’яку владу” держави як здатність привабити кого-небудь завдяки ціннісному змісту зовнішньої політики, на противагу матеріальним важелям впливу – військовим та фінансовим потужностям, природним ресурсам, які були ним віднесені до “жорсткої сили”. Іншими словами, “м’яка сила” є силою приваблення, що спирається на привабливість певного набору ідей або на здатність встановлювати політичний порядок денний, який формує уподобання інших [2, с. с.7–8]. Дж. Най виокремив три компоненти, за допомогою яких держава здатна здійснювати вплив: культура (там, де вона популярна, як у випадку американської поп-культури), цінності (причому не лише їх декларування, але й слідування ним) та зовнішня політика. Як можна побачити, до “м’якої сили” входять обидва компоненти, з яких формується бренд країни: по-перше – ідеї та цінності, по-друге – репутація, яка складається внаслідок слідування цінностям.

Національні інтереси країни, на загал – це сукупність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, які виражають потребу країни в прогресивному розвитку. В умовах фактично вже існуючого глобального інформаційного простору люди мають доступ до величезної кількості джерел, включаючи транскордонні засоби масової комунікації, інформація з яких – свідомо чи підсвідомо – впливає на формування іміджу країни. Відповідно, використання технологій побудови потужного бренду країни, який би забезпечував апіорі позитивне ставлення до країни та нейтралізував негативні меседжі про країну у міжнародних інформаційних потоках, можна вважати одним із ключових аспектів, що визначають роль національного брендингу як інструмента реалізації національних інтересів на міжнародній арені.

Америка природним чином сприймається як нація-бренд. З самого початку США турбувалась про власний імідж та репутацію. Згідно з даними одного з найавторитетніших щорічних рейтингів брендів країн світу Anholt-GfK Roper Nation Brands Index, започаткованого визнаним фахівцем в галузі брендингу країн та територій Саймоном Анхольтом, Сполучені Штати Америки упродовж п’яти років – з 2009 по 2013 –

займала перше місце за цінністю свого бренду, і лише у 2014 опустилась першим місцем Німеччині [3].

Для аналізу національного брендингу США та перспектив використання американського досвіду в країнах Центрально-Східної Європи використаємо популярну схему визначення вартості національних брендів, розроблену згаданим вище С. Анхольтом (т.зв. “шестикутник Анхольта”) – модель, згідно з якою сприйняття будь-якої держави формується характеристиками країни по шести факторам:

1. Експорт країни – визначає імідж товарів та послуг кожної країни в світі. Тут важливим є те, щоб на кожному продукті було чітко зазначено де він був вироблений.

Для США цей вектор є одним із найбільш розвинених, особливо в такій сфері як інформаційні технології. Перед країнами ЦСЄ стоїть задача популяризації та рекламування брендів своїх товарів та послуг (лише в поодиноких випадках – відродження брендів, як, приміром, бренд богемського скла) в умовах високо конкурентного європейського та світового ринків. Як приклад у сфері ІТ можна навести успіх естонського програмного продукту для ІР-телефонії Skype.

2. Зовнішня та внутрішня політика – характеризує уявлення громадської думки про керівництво країни, а також погляди на глобальні питання, такі, як демократія, правосуддя, соціальна політика, захист навколишнього середовища. На загал, це політичний курс, рішення що ухвалюються керівництвом країни.

Для США вектор зовнішньої політики має вкрай дуалістичний характер: з одного боку, США є єдиною наддержавою в світі, яка значною мірою визначає порядок денний світової політики; з іншого – величезна критика та невдоволення з боку інших держав американською гегемонією та відверто антиамериканські настрої населення багатьох країн світу (зокрема, ісламських країн) викликають потребу більш активного використання технологій публічної дипломатії і т.п. Для країн ЦСЄ головним викликом є утвердження “свого голосу” насамперед у Європейському союзі, в умовах політичного та економічного домінування “старих членів”. Проблеми ж внутрішньої політики є менш істотними в контексті брендингу з огляду на те, що і США, і країни ЦСЄ є демократичними, з ринковою економікою та відповідними стандартами захисту прав людини.

3. Інвестиції та імміграція – визначають ступінь привабливості країни для проживання, роботи чи навчання в ній, а також демонструють її привабливість для зовнішніх інвесторів та соціальну ситуацію в країні.

Зацікавленість в інвестиціях притаманна будь-якій країні. Щодо імміграції, то тут у США та країн ЦСЄ є як спільні риси та проблеми,

так і істотні розбіжності. З одного боку, має місце спільна проблема напливу іммігрантів, які розглядають ці країни (США чи Східну Європу) як краще та перспективніше (у порівнянні зі своєю країною) місце для проживання, навчання чи роботи. З іншого боку, країни ЦСЄ мають специфічну проблему відтоку своїх громадян у країни Західної та Північної Європи, що спричиняє брак кадрів, а отже – стимулює активну міграційну політику.

4. Культура та традиції – оцінка світовою спільнотою рівня сучасної культури країни: живопис, музика, кінематограф, спорт, література, а також глобальне сприйняття культурної спадщини країни в світі.

На сьогодні культурне домінування Сполучених Штатів є очевидним, і активно критикованим. Для східноєвропейських націй просування своєї культурної ідентичності навіть в рамках досить строкатої Європи є надважким завданням – як огляду на їх подібність між собою, так і з огляду на певне “зверхне” та вкрай стереотипізоване ставлення до цих культур з боку “старої” Європи.

5. Люди – є виміром іміджу країни в таких галузях, як знання, освіта, гостинність населення тощо. Ключовим елементом тут є народ, що проживає в даній країні: видатні лідери нації, зірки естради та спорту, вихідці з загальної маси населення; як вони ведуть себе за кордоном та як зустрічають гостей у себе вдома.

Для ілюстрації відмінностей у цьому векторі скористаємось порівнянням американців та європейців, наведене у праці Діка Мартіна “Відновлення бренду Америка”: “Навіть Європа, з якою так багато американців мають спільну культурну й генетичну спадщину, має виразно інші цінності. За великим рахунком, американці цінують особисту автономію; європейці вважають себе взаємозалежними. Американці шукають особистого багатства; європейці, як правило, підкреслюють якість свого життя. Американці роблять акцент на економічному зростанні як показнику прогресу; європейці більш стурбовані сталістю розвитку. Американці похваляються тим, як важко вони працюють; європейці прагнуть дозвілля. Американці переважно є релігійними; європейці мають демонстративно мирський характер” [4, с.219].

6. Туризм – вимірюється ступенем зацікавленості до відвідування країни та привабливості туристичних атракцій. Ключовим елементом тут є розвиток в країні індустрії туризму та досвід, який люди отримують відвідуючи дану країну як туристи або під час ділових візитів. Часто туризм є дуже важливим аспектом в формуванні бренду окремої держави, оскільки індустрія туризму зазвичай має один з найбільших бюджетів та кращих менеджерів.

Цей вектор для країн ЦСЄ може бути найбільш перспективним навіть у порівнянні із США, у яких з історичних причин практично

немає середньовічних пам'яток. Велика кількість пам'яток історії на теренах Східної Європи плюс вільне пересування людей в рамках Шенгенської зони створюють досить вагомі можливості для залучення туристів.

Висновки. Національний брендинг в умовах становлення і утвердження своєї ідентичності країнами ЦСЄ після падіння “залізної завіси” є вкрай актуальною та перспективною технологією, що, поряд із дипломатичними та PR-зусиллями може стати засобом забезпечення просування та захисту національних інтересів. Для США, не зважаючи на її потужний та назагал привабливий бренд, брендингові технології також є актуальними з огляду на послаблення довіри до країни з боку світової громадськості, а також в умовах трансформації міжнародних відносин в зв'язку з появою нових “центрів тяжіння”.

Список використаних джерел:

1. Анхольт С. Бренд Америка / Саймон Анхольт, Джереми Хильдрет. – М.: Добрая книга, 2010. – 232 с.
2. Nye J. S., Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics / Joseph S. Nye, Jr. – N.Y.: PublicAffairs, 2004. – 191 p.
3. Germany knocks USA off top spot for 'best nation' after 5 years [Електронний ресурс] / GfK. – 2014. – 12 лист. – Режим доступу: <http://www.gfk.com/us/news-and-events/press-room/press-releases/Pages/Germany-knocks-USA-off-top-spot-for-%E2%80%98best-nation%E2%80%99-after-5-years.aspx> (переглянуто 25 квітня 2015 р.)
4. Martin D. Rebuilding Brand America : What We Must Do to Restore Our Reputation and Safeguard the Future of American Business Abroad / Dick Martin. – N.Y.: AMACOM, 2007. – 296 p.

IV. СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА США

СЕКЦІЯ 7

THE PECULIARITIES OF MIDDLE SCHOOL HEALTH PROMOTION IN THE UNITED STATES OF AMERICA: THE LESSONS THE UKRAINIANS CAN LEARN FROM THE AMERICAN POSITIVE EXPERIENCE

OLESIA DMYTRIIEVA

*PhD, Senior Lecturer
Donbass State Pedagogical University*

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей процесу формування здорового способу життя учнів середньої школи в Сполучених Штатах Америки та виявленню шляхів впровадження позитивного американського досвіду в навчально-виховний процес українських шкіл. На основі комплексного аналізу психолого-педагогічних американських та вітчизняних наукових джерел з'ясовано теоретичні й історичні питання формування здорового способу життя американських підлітків 11-14 років; охарактеризовано основні чинники, які негативно впливають на процес формування здорового способу життя американських підлітків; розкрито особливості взаємодії американської школи, сім'ї та громади як однієї з умов ефективного формування здорового способу життя школярів; окреслено шляхи практичного застосування ідей прогресивного американського досвіду з формування здорового способу життя підлітків в Україні.

Ключові слова: здоров'я, формування здорового способу життя, учні середньої школи, сім'я, громада, Сполучені Штати Америки.

Summary. The article is devoted to the research of the peculiarities of the middle school health promotion in the United States of America and to the determination of the ways of implementation of the positive American experience in academic and educational process of schools in Ukraine. On the basis of complex analysis of the psychological and pedagogical American and Ukrainian scientific sources the theoretical and historical questions of health promotion among the American teenagers of 11-14 years old are revealed; the main factors which negatively influence the process of forming of healthy lifestyles of the middle school students in the United States of America are characterized. The process of health promotion among American middle school students is analyzed; the features of co-operation of school, family and community as one of the terms of the effective school health promotion among the middle school students in the United States of America are discovered; the ways of

practical application of the ideas of the American positive experience in the school health promotion among the teenagers in Ukraine are determined.

Keywords: *health, health promotion, middle school students, family, community, the United States of America.*

There is an increasing awareness among government administrators, researchers, doctors and educators in Ukraine that the current state of physical, mental and social health of school students needs improvement. This should lead to major changes in the approaches, designs and implementation of the school health programs and policies as well as to adoption of the successful experiences of the other countries. In the context of the present question it is considered to be beneficial to study the progressive international experience in field of health promotion among the children and young people, in particular of the United States of America as one of highly developed countries of the world, where the effective system of health care and health promotion has been created.

The foundation of the systematic research into health promotion has been laid by such foreign scientists as N. Anderson, C. Whitbeck, J. McKenzie, D. Marks. The psychological and pedagogical factors of school health in the United States have been analyzed by D. Allenswort, R. Blum, E. Marx, C. Fisher. The following researches have examined the influence and role of family in forming the healthy lifestyles of the school students: S. Armstrong, c. Edelman, W. Larimore and others. The fundamental theoretical research on the question of interaction of school, family and community in the process of school health promotion has been carried out by American scholars such as J. Epstein, H. Kreider, N. Heidelbach.

The following Ukrainian scholars (T. Andruschenko, V. Goraschuk, S. Omelchenko, V. Orzhekhovska, N. Zymivetsk and others) have investigated the question of health and health promotion at schools and families in Ukraine. Some aspects of health promotion of American youth have been revealed in the works of the Ukrainian researches Y. Belmaz, V. Zhukovskiy, O. Zarva, M. Krasovnitkiy and others.

Based on the research of the American and Ukrainian scientists, who have interpreted the health concept as “dynamic state”, “ability”, “sum of physical, mental and sociological components”, “biological functioning”, we explain the phenomenon of **health** as a *dynamic state of well-being, characterized by physical, mental and social potential which satisfies the needs of life according to age, culture and personal responsibility.*

The **health promotion** term we understand as *human activity, directed on achievement of the optimal state of physical, mental and social health of the population.* It has been well-proven that efficiency of this process depends on the complex of terms, in particular awareness of importance of maintenance

and strengthening of the one's health and the health of those, who surround them; the availability of clear recommendations for organization of effective co-operation of family, school, and community in the process of health promotion; the change of the behavior of the school students that would not only prevent the emergence of diseases but also to achieve the harmonious unity of all components of health. [9, p.39].

It is obvious that in order to make the Ukrainian school students healthier and to improve our approaches to school health we have much to learn from the proficient and experienced school health experts from all over the world, from the American ones in particular. But it is also evident that the school administration and staff as well as communities and parents of the middle school students in the United States of America had to face and overcome many challenges in the sector of school health promotion in order to be able to share their valuable experiences in this area.

According to the annual report "America's Children in Brief: Key National Indicators of Well-Being, 2014" in 2013 among more than 322 million of Americans about 73,6 million of children and adolescents ages 0-17 (accounting for 23,3% percentage of the population) lived in the United States. The racial and ethnic diversity of the America's children is considered to be one of the peculiarities of the Nation that influences the choice of the approaches to the realization of the school health programs.

So, the largest ethnic and racial groups of the young generation in 2013 were the following: 52,4% – the White, non-Hispanic; 24,1% – the Hispanic and 13,8% – the Black, non-Hispanic. The Asian, the American Indian or Alaska Native and the Native Hawaiian or Other Pacific Islanders composed 4,6%, 0,9% and 0,2% accordingly. It is important to underline that the special attention of the American scholars was paid to the account of cultural peculiarities, traditions and mentality of the different ethnic groups of the American population while developing and implementing the school health programs and policies.

The statistics provided in the report concerning the health state of the young Americans stated that 5% of the children ages 4-17 were reported by a parent to have emotional and behavioral difficulties; 9% of the youth ages 12-17 had a past-year Major Depressive Episode; 9% of the youth ages 0-17 had asthma; 19 % of the children 6-17 were obese [1, p.2-5].

According to the eighth annual survey of top health concerns conducted by the C.S. Mott Children's Hospital National Poll on Children's Health in 2014, where the adults rate health concerns for kids in their local communities as well as for kids across the United States, the childhood obesity was at the top of the list of the health problems for the children in their communities (29%) as well as the children across the United States (55%). Among other health problems of the children across the country the following problems

were rated: bullying (52%), drug abuse (49%), school violence (44%), internet safety (40%), and teen pregnancy (37%) [3]. The American researcher J. Dryfoos, an expert in the question of the adolescence antisocial behavior prevention and health promotion, defined so called “big four adolescent problems” that were of great prevalence in the United States of America: violence, drugs, sex and depression” [4, p. 540].

Thus, in the review of the reports and specific literature on health state of the American children and youth in the beginning of the XXI century [3; 4] the scholars stressed out that there were many different health issues that limited the opportunities of the young generation to succeed in academic as well as in personal life. The above listed health concerns revealed the broad and diverse range of the questions related to the health promotion in the United States of America. However, taking into consideration that we investigate the school health among middle school students we would focus on those ones that are peculiar to the adolescents of 11-14 years old or the middle school students, namely the obesity (physical level of health), the depression (mental level of health) and the bullying (social level of health).

It is obvious that the school can play vital roles in establishing the healthy behavior patterns among school students that they can carry into adulthood. So about 54 million of American school students are provided a daily opportunity to learn theory about health and healthy lifestyles and a chance to practice the gained knowledge by participating in regular physical activity and eating healthy and nutritious food at school canteen. The availability of the **School Health Councils** at many American schools provides possibilities to focus on health promotion questions and on early prevention of the risk behavior among the school students. The School Health Councils consists not only of the school students and the teachers. Also the parents and the representatives of the community work on the improvement of the school policies and programs that are connected with health and health promotion practices.

To single out one more peculiarity of the middle school health promotion in the United States of America it is necessary to focus on the partnership between school, family and community in the process of school health promotion. In 1997 the National Parent Teacher Association together with the National Network on Partnership Schools developed the **National Standards for Parent/Family Involvement Program**, which consists of such components: regular **Communicating** between family and school; promotion and supporting of the **Parenting skills**; integral role of the parents in **Student Learning**; **Volunteering** and assistance of the parents at school; parents' **School Decision Making and Advocacy** at schools; parents and school **Collaborating with Community**. These Standards were applicable to any kind of school programs, including the health promotion ones.

As it was mentioned earlier, special attention of the American educators is paid on the building of the close relationships between school, parents and community. This peculiarity originated from the colonial times of the history of the United States of America when the colony and sometimes even the local communities were responsible for the curriculum and the finance support of the school. In the modern American society the education is controlled and financed on the federal, state and local levels but the partnership of three most influential institutions in the life of a student (school, family and community) in the academic and educational process as well as health promotion is of relevant importance [6; 5].

Thus, the American scholars A. Henderson, K. Mapp, V. Johnson distinguished four types of involvement of parents and community into the work of school, namely: **Fortress School** – the school policy is focused on the protection of the school from any “outside invasions” in the persons of parents or community members; **Come-if-We-Call School** – the school administration underlines that the parents are welcomed at school only if invited by the school staff; **Open Door School** – the school is open for parents and community engagement but the school plays the dominant role in the realization of the activities; **Partnership School** – the school, family and community are equal partners while they work together for the improvement of the life of students [7]. Based on the research of the foreign scientists, the Partnership School type is recognized as the most appropriate and effective for the implementations of the school health promotion programs and activities as well as the National Standards for Parent/Family Involvement Program.

Another chief distinction of the American school health to the preventable health problems of the school students in the beginning of XXI century is a complex approach to the realization of the health promotion at schools unlike the previous attempts to face and solve the health concerns of the youth separately. So, in order to improve the students’ health and academic achievements the modern middle schools in the United States implement the comprehensive, school-wide system designed to connect health with education. In 1987 the American researchers D. Allensworth and L. Kolbe developed the **Coordinated School Health Program** that consisted of the following components: **Health Education, Physical Education, Health Services, Mental Health and Social Services, Nutrition Services, Healthy and Safe Environment, Family and Community Involvement and Staff Wellness** [2]. Almost all schools in the United States and Ukraine include some of the above mentioned elements in the academic and educational process. However, the long awaited result (the improved students’ health) is achieved only when the individual components work together regularly and systematically through a coordinated approach.

One more peculiarity of the effective approach for the health promotion among the school students in the United States of America is the work of

School-based Health Centers (SBHC) which originated in 1970. The SBHCs offer a combination of primary care, mental health, dental health, nutrition health, health education and promotion, etc. It should be underlined that the services provided by the SBHC are determined by the local school, families and community, based on the health needs of the school students and their families who live on a specific area. Thus, the priorities of the SBCH located in the county with large African-American population are different from the ones located in the area where the majority of the Asian-Americans live. In other words, the SBCH focus on specific health promotion issues of the school students taking into account the mentality and the dominant health problems of the locals. The **Family Resource Centers** attached to the school work with the families of the students and provide medical and mental assistance, health education and health promotion programs, healthy and nutritious food for the poor families, etc. [8].

It is important to stress out that the strategy focusing on eight interrelated elements is also recommended and supported by the Centers for Disease Control and Prevention, the American leading national public health institute which is under the Department of Health and Human Services. The students who go to schools where the Coordinated School Health Program is being realized to improve health knowledge, skills and behavior as well as educational and social outcomes.

Thus, in order to prevent or reduce risk behavior and to improve the health status of the Ukrainian children it is important to adopt the experience in school health of the United States of America. Despite the fact that there are many differences in the history, politics, and economics as well as in mentalities, health concerns and the financial support of the health promotion of the two nations we have distinguished the following ways of implementation of the effective American approaches to school health promotion.

The relevance of the raised question concerning the school health to Ukraine is based on the fact the population of Ukraine has been declining starting from 1990 and for the beginning of 2014 was estimated to be about 45 million. It is important to add that more than 100 different nationalities live in Ukraine, but the largest ethnic groups are the Ukrainians and Russians. The major health problems Ukraine face today are the tuberculosis epidemics and HIV/AIDS but talking about the health concerns among the middle school students we should point out the diseases of organs of breathing, digestion, endocrine system, eyes and the nervous system of the children [10, p. 10-11]. Among the problem issues in the social sphere of the modern Ukrainian youth we can underline the use of alcohol and drugs, smoking.

Also, it is important to stress out that although in theory the Ukrainian schools declare their collaboration with parents and the local communities in practice it is mostly realized through Fortress School and Come-if-We-Call

School approaches. In other words, Ukrainian middle school students “live” in three different worlds (family, school and community) that never or rarely overlap. However, in the aspect of health promotion the partnership between these social institutes plays the crucial role.

Thus, based on the experience in school health of the United States we recommend the following ways of implementation of the effective American experience in the academic and educational process of the schools in Ukraine:

1) Partnership between Ukrainian school, parents and community in the process of health promotion:

- **establishment of the professional organizations** that would unite the efforts of school administration, parents and representatives of community for arrangement of collaboration between school, family and community in school health promotion of the Ukrainian pupils,

- **development and realization of the Ukrainian State Standards for Family/Community Involvement in School Health Programs** that would define the rights and obligations of the involved Parties on the condition of the partner relationships between them.

2) Improvement of the Ukrainian school strategy concerning the health promotion:

- **establishment of the School Health Councils** at the Ukrainian schools;

- **realization of the adopted Coordinated School Health Program**, consisted of eight components.

3) Use of the new approaches to school health promotion:

- establishment of **School-Based Health Centers** and **Family Resource Centers** attached to the school.

Thus, it is necessary to stress on importance of the widely recognition of the innovative ways of the health promotion as well as disease prevention among children and youth all over the world. The American health providers take into account the racial and ethnic peculiarities of the mentality and the health problems of the children while developing school health programs and policies. Among the peculiarities of the middle school health promotion in the United States of America we can distinguish the availability of the School Health Councils that focus on health promotion concerns at schools as well as the School-Based Health Centers and the Family Resource Centers which provide medical assistance as well as health education and free healthy food. The other characteristic traits of the American approaches to the effective realization of the health promotion among the middle school students are the implementation of the National Standards for Parent/Family Involvement Program and the Coordinated School Health Program. The above mentioned peculiarities can be adopted by the Ukrainian schools and help to improve the health status of the school students in Ukraine.

References:

- 1 America's Children in Brief : Key National Indicators of Well-being, 2014 / Federal Interagency Forum on Child and Family Statistics. – Washington, D.C. : U.S. Government Printing Office, 2014. – 6 p. – http://www.childstats.gov/pdf/ac2014/ac_14.pdf
- 2 Allensworth D. Defining a comprehensive school health program : an interim statement / D. Allensworth, J. H. Wyche. – Washington, D.C. : National Academy Press, 1997. – 512 p.
- 3 C. S. Mott Children's Hospital National Poll on Children's Health. Ann Arbor, MI : University of Michigan, Child Health Department Evaluation and Research Unit, 2014. – V. 22, № 1. – 2 p. – http://mottnpch.org/sites/default/files/documents/081114_top10.pdf
- 4 Dryfoos J. Schools as places for health, mental health, and social services / Joy G. Dryfoos // Teachers College Record. – 1993. – V. 94, № 3. – P. 540–567.
- 5 Education in the United States : a brief overview / U.S. Department of Education, International Affairs Staff. – Washington, D.C. : U.S. Government Printing Office, 2005. – 42 p.
- 6 Eulina de Carvalho M. Rethinking family-school relations : a critique of parental involvement in schooling (sociocultural, political, and historical studies in education series) / Maria Eulina de Carvalho. – London ; New York : Routledge, 2000. – 176 p.
- 7 Henderson A. Beyond the bake sale: the essential guide to family-school partnerships / A. T. Henderson, K. L. Mapp, V. R. Johnson. – New York : The New Press, 2007. – 338 p.
- 8 School health services and programs / ed. Julia Graham Lear, Stephen L. Isaac, James R. Knickman. – Jossey-Bass, 2006. – 542 p.
- 9 Дмитрієва О. В. Формування здорового способу життя учнів середньої школи в Сполучених Штатів Америки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дмитрієва Олеся Вікторівна. – Луганськ, 2014. – 272 с.
- 10 Солопчук Д. М. Формування здорового способу життя молодших підлітків у позаурочній фізкультурно-спортивній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Солопчук Дмитро Миколайович. – К., 2007. – 206 с.

СУЧАСНІ ФОРМИ ТА ЗАВДАННЯ МЕНТОРСТВА В УНІВЕРСИТЕТАХ США

НАТАЛІЯ ДОЛІНСЬКА

*асистент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Вступ

Реформування системи вищої освіти в Україні є затребуваним, природним та неповоротним процесом, котрий зумовлює появу нових форм взаємовідносин та співпраці у професорсько-викладацькому колективі сучасних вищих навчальних закладів. Це викликано передусім пріоритетністю сталого професійного розвитку та формування необхідних професійно-педагогічних компетентностей викладачів вищої школи. Вивчення світової освітньої практики є ключовим елементом ефективної реалізації такої співпраці. Адже під впливом сучасних соціально-економічних та організаційно-технологічних чинників, питання постійного підвищення якості освіти та кар'єрного росту є центральною темою освітніх дебатів у США. У вищій школі США центральним компонентом професійного розвитку та ефективного педагогічного співробітництва вважається менторство (наставництво) (mentoring).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблема забезпечення дієвого менторства як такого та запровадження продуктивних та ефективних менторських програм є однією із ключових в сучасному освітньому дебаті у США. За останні роки форми, підходи та способи реалізації менторських програм, а також саме поняття менторства, стали предметом значної кількості наукових досліджень у галузі освіти в США: Коллінз Н. В. (Collins N.W.), Голл Р. М. (Hall R. M.), Сендлер Б. Р. (Sandler B. R.), Ковар С. (Kovar, S.), Міллер А. (Miller A.), Мерріам С. (Merriam S.), Берк Р. А. (Berk R. A.) досліджували поняття менторства у багатьох його тлумаченнях, а також проблеми формування та втілення менторських програм.

Сьогодні пропонується значна кількість дефініцій понять ментор (mentor) та опікуваний викладач (mentee), підходів до менторства, а також розробляються новітні менторські програми (mentoring programs) та пропонуються нетрадиційні підходи до забезпечення їх ефективності. Поняття “ментор” набуло численних значень та способів використання у сфері освіти (і не тільки) з часу своєї появи більш ніж 2600 років тому в гомерівській “Одісеї”. З середини 70-х років минулого століття в американському освітньому дебаті з'явилося більше двадцяти різних визначень

понять “ментор” та “менторство”. Однак в основі усіх цих підходів лежить прагнення до забезпечення ефективності та успішне виконання головних функцій менторських (наставницьких) взаємовідносин: 1) зорієнтованість на досягнення та здобуття знань; 2) наявність трьох обов’язкових компонентів: емоційна та психологічна підтримка, безпосередня допомога у кар’єрному та професійному розвитку, взірць для наслідування; 3) взаємовигідність: і наставник і опікуваний отримують емоційні чи матеріальні вигоди від такої співпраці; 4) міжособистісність та безпосереднє спілкування; 5) ґрунтування на найбільших здобутках ментора та його впливовості у певній організації. [1, с.66] Очевидно, що ефективне менторство забезпечує професійне спілкування, сприяє кар’єрному росту та професійному розвитку молодого викладача, покращує продуктивність праці професорсько-викладацького складу, залучає до активності досвічених педагогів та надає їм можливість поділитися своїм досвідом. Не зважаючи на те, що існує широке розмаїття менторських програм, основною їхньою складовою є розбудова успішних взаємовідносин між ментором та опікуваним викладачем. У зв’язку з цим, традиційно, внаслідок насиченого професійного та особистісного спілкуванням, такі взаємовідносини набувають певної неформальності. Цей та інші аспекти традиційних менторських програм зазнають критики у сучасних педагогічних дослідженнях. Як результат, з’являються нові парадигми трактування менторства та підходи до реалізації менторських програм. Таким чином, *метою* даного дослідження є виявлення першочергових завдань традиційних менторських програм для молодих викладачів та характеристика функціонального менторства як одного з альтернативних підходів та нетрадиційних способів реалізації менторських програм.

Виклад основного матеріалу

У вищій школі США існують різні підходи до менторства: одні університети пропонують орієнтаційні зустрічі, інші призначують досвідченого викладача ментором для кожного нового викладача, ще інші дозволяють новачкам самим підбирати собі ментора. Частина університетів пропонує молодим викладачам формальне менторство у вигляді обов’язкових менторських програм, в той час як інші сприяють неформальному менторству: дружньому професійному спілкуванню. У будь-якому разі, всі визнають, що ті молоді викладачі, котрі співпрацюють з ментором чи менторами значно швидше стають ефективними членами педагогічно-викладацького складу та легше інтегруються у нове середовище. Менторство загалом спрямовано на надання підтримки і практичних рекомендацій, а також, забезпечення ресурсної бази для ознайомлення з політикою та методологією викладання. Очікуваним результатом успішного менторства є кар’єрний ріст молодого викладача, в результаті

котрого, в ідеалі, він/вона отримує постійну посаду (tenure) в університеті. Окрім того, досвід показує, що самостійні та досвічені викладачі, котрі у свій час отримали кваліфіковану менторську підтримку, самі невдовзі стають успішними менторами. [7]

Зразком традиційного підходу до реалізації менторства є програма котру практикує *Відділення освіти вчителів Університету штату Мічиган*. Згідно з політикою університету, до кожного нового члена педагогічно-викладацького складу університету, котрий ще не отримав постійної посади (tenure), але перебуває на посаді, що може передбачати її отримання (tenure-track/tenure-stream position), прикріплено щонайменше одного ментора з числа викладачів відділення, котрі займають постійну посаду (tenured faculty member). Передбачається, що ментор(и) співпрацюватиме з молодим викладачем протягом щонайменше перших трьох років або, бажано, аж до моменту отримання викладачем постійної посади. [8]

Як альтернативу такому традиційному форматові менторства пропонується так зване *функціональне менторство (functional mentoring)* в основі якого лежить більш короткотермінова співпраця між викладачами, спрямована на ефективну реалізацію того чи іншого проекту та ґрунтується на досвіді та компетентності ментора у даній сфері. На відміну від традиційного підходу, котрий ґрунтується на успішних взаємовідносинах між ментором та опікуваним викладачем та більш стратегічних цілях, цілі функціонального підходу є конкретно визначеними та спрямованими на досягнення чіткого результату. Таким чином, ефективність такої співпраці визначається досягнутими результатами спільних зусиль. Роль ментора полягає у керуванні діяльністю опікуваного викладача в процесі його роботи над конкретним завданням чи проектом: вони спільно визначають цілі, методи і межі проекту, а також, узгоджують графік зустрічей. Ментор зобов'язується надавати відгуки та рецензії на роботу опікуваного викладача, а також допомагати йому. Оцінка ефективності програми відбувається шляхом анкетування та самоконтролю. [9] Унікальність такого підходу до менторства вбачаємо в першу чергу, в його цілеспрямованості та зорієнтованості на конкретному завданні. Необхідність виконання певного проекту зумовлює вибір ментора та визначає напрям співпраці. Таким чином, стратегічною перевагою функціонального менторства є його спрямування на досягнення результату через успішне виконання поставленого завдання чи проекту.

В той час як функціональний підхід до менторства забезпечує виконання виключно короткотермінових цілей та не передбачає формування основи для тривалою співпраці, завдання традиційної менторської програми є значно більш різнобічними та охоплюють усі аспекти успішного професійного розвитку опікуваного молодого викладача, ефективного

процесу самореалізації та передачі професійного досвіду ментора, а також раціональної та продуктивної організації навчального процесу університету. Зокрема, традиційні менторські програми є *корисними для молодих викладачів* у наступних аспектах:

- Сприяють ознайомленню зі структурою та культурою факультету чи відділення університету;
- Розбудовують широку мережу професійного спілкування;
- Сприяють залученню у нове середовище;
- Забезпечують конструктивну критику та надають практичні рекомендації щодо викладання та науково-дослідної роботи;
- Забезпечують поради щодо професійних обов'язків та пріоритетів;
- Сприяють розробці стратегічного довготермінового планування педагогічної кар'єри;
- Уможливають колективні проекти;
- Надають інформацію про гранти та сприяють їх отриманню.

Для менторів:

- Відчуття самореалізації та задоволення від допомоги у професійному розвитку та кар'єрному рості молодого викладача;
- Співпраця та спілкування з молодим викладачем;
- Широке коло знайомств з колегами-менторами та молодими викладачами.

Для університету:

- Підвищення продуктивності праці викладачів та їх відданості університетові;
- Підвищення результативності співпраці між колегами;
- Покращення взаєморозуміння та взаємоповаги між викладачами. [6]

Висновки

Багаторічний позитивний досвід університетів США у сфері забезпечення можливостей для професійного розвитку викладачів вищої школи та сприяння розвитку ефективної співпраці відображається значною мірою у численних програмах кар'єрного росту. Менторство та менторські програми є одним із центральних складових процесу успішної інтеграції молодих викладачів у нове професійне середовище. Запропонована характеристика завдань та підходів до реалізації таких програм свідчить про їх цінність як механізму створення позитивного та успішного професійно-педагогічного середовища. Зважаючи на пропозицію значної кількості та різноманітності менторських програм в американських університетах, першочерговим залишається завдання вивчення їх емпіричного та

теоретичного досвіду. Запозичення такого досвіду безсумнівно сприятиме вдосконаленню та урізноманітненню професійних компетентностей та розвитку професорсько-викладацького складу сучасних українських університетів.

Список використаних джерел:

1. Berk, R. A., et al. Measuring the effectiveness of faculty mentoring relationships. // *Academic Medicine*, Vol. 80, No.1, 2005.
2. Collins, N. W. *Professional women and their mentors*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1983.
3. *Getting the Most from the Search Committee Process* // Uwide Policy Library, University of Minnesota – офіційний сайт: http://policy.umn.edu/Policies/hr/Hiring/RECRUITFACPA_APPD.html
4. *Faculty Development in Higher Education* // The National Academy for Academic Leadership – офіційний сайт: <http://www.thenationalacademy.org/readings/faculty.html>
5. Leon, D. J. *Mentoring minorities in higher education: Passing the torch*. Washington D.C.: National Education Association, 1993.
6. *Mentoring* // Washington State University – офіційний сайт: <http://faculty.wsu.edu/mentoring/>
7. *Mentoring New Faculty Members* // Chancellor's Doctoral Incentive Program, The California State University – офіційний сайт: <http://teachingcommons.cdl.edu/cdip/facultyservice/Mentoringnewfaculty.html>
8. *Resources on Faculty Mentoring* // Center for Research on Learning and Teaching, University of Michigan – офіційний сайт: <http://www.crlt.umich.edu/faculty/facment>
9. Thorndyke, L. E. et al. Functional mentoring: A practical approach with multilevel outcomes. // *Journal of continuing education in the health professions*, 28 (3), pp. 157-164, 2008.

АВТОНОМНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ШКОЛАХ США

ОЛЕНА КОВАЛЬЧУК

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Луцького національного технічного університету*

Анотація. В статті розглянуто особливості автономного шкільного менеджменту, як інноваційної моделі модернізації управління загальноосвітніми навчальними закладами у США. Схарактеризовано основні складові функціонування закладів шкільної освіти на засадах автономії та деякі моделі автономного шкільного менеджменту.

Ключові слова: прийняття рішень, автономний шкільний менеджмент, шкільна автономія, децентралізація, фінансова самостійність.

Summary. The article describes the features of school-based management as an innovative mode of governance in US secondary schools. The author determines basic constituents of autonomy schools functioning as well as some models of autonomous school management.

Keywords: decision making, SBM, school autonomy, decentralization, financial independence.

У процесі інтеграції України до європейського та світового освітнього простору національна система шкільної освіти вимагає значної модернізації, що зумовлює необхідність розв'язання низки складних завдань. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти (2002), до них належать, передусім, такі: підвищення якості освіти, здійснення моніторингу ефективності діяльності освітньої системи на національному рівні; децентралізація управління освітою шляхом розширення державно-громадського партнерства у соціальній сфері; структурна перебудова освітньої системи відповідно до потреб забезпечення автономії навчальних закладів; формування готовності вчителів та навчальних закладів до інноваційної діяльності; розвиток ринку освітніх послуг тощо. Серед пріоритетів розвитку освіти в Україні визначено реформування галузі у напрямі зростання автономності навчальних закладів.

Для впровадження змін важливо створити наукове підґрунтя, основою якого мають стати порівняльно-педагогічні дослідження перевірених позитивних зарубіжних здобутків. Значний досвід виведення закладів середньої освіти на рівень децентралізації існує в США, де державні заклади середньої освіти функціонують на засадах автономного шкільного менеджменту (school-based management (SBM) – шкільний менеджмент або школо-базований менеджмент). Децентралізаційні

реформи шкільної освіти, що відбулися у Сполучених штатах у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., привели до зміни пріоритетів розвитку галузі. Аргументом на користь запровадження автономного шкільного менеджменту (АШМ) стало те, що децентралізоване прийняття рішень розширює повноваження для батьків та громади, стимулюючи попит і гарантуючи, що школи здатні забезпечити ті соціальні та економічні переваги, які найкраще відображають пріоритети і цінності місцевих громад.

Децентралізація у галузі освіти передбачає не лише передачу деяких повноважень згори-вниз, мова йде про передачу відповідальності за прийняття управлінських рішень тим, хто напряму пов'язаний з наданням освітніх послуг. Така децентралізаційна політика, що дає школам більшої автономії в управлінні називається **автономний шкільний менеджмент** (*англ.* school based management – SBM). Серед варіантів назв автономного шкільного менеджменту зустрічаємо: “менеджмент на місцях” (Site based management), “шкільне управління” (School-based Leadership), “адміністративна децентралізація” (Administrative Decentralisation) “місцевий контроль” (Local Control) [3, с.19], “спільне управління” (Shared Governance), “надання школам владних повноважень” (School Empowerment), “відповідальна автономія” (Responsible Autonomy), “децентралізована влада” (Decentralized Authority), “концепція автономної школи” (The Autonomous School Concept) та ін. [11, с.12]. Варіанти назв програм SBM лише підкреслюють різноманіття і широкий зміст цілей автономного шкільного менеджменту проте всі вони, за словами А. Граува, відносяться до аналогічної тенденції самостійності шкіл у прийнятті управлінських рішень щодо формування людських, матеріальних і фінансових ресурсів [7, с.271]. Протягом усього дослідження ми будемо вживати термін “автономний шкільний менеджмент” (SBM) у спектрі таких підходів.

Звернемось до трактувань SBM у працях світових науковців – експертів з питання автономного шкільного менеджменту (див. табл. 1).

В таблиці представлені визначення лише зарубіжних дослідників, оскільки комплексний підхід до визначення зазначеного явища залишається досі не охопленим увагою вітчизняних науковців. Варто взяти до уваги і той факт, що термін SBM – school based management досі не має українського еквіваленту, як і немає в українській освіті аналогічних програм трансформації традиційних централізованих підходів до управління школою. Такі ідеї лише починають набувати свого розголосу в Україні, в той час як європейська школа вже давно перейшла від “зовнішнього” управління школою до “школобазованого менеджменту” [1, с. 10].

**Визначення поняття автономного шкільного менеджменту
у світових освітніх джерелах (автор)**

АВТОР	ВИЗНАЧЕННЯ
К.Лейтвуд та Т.Мензіс [9]	SBM – децентралізоване прийняття рішень, що розширює повноваження для батьків та громади, стимулюючи попит і гарантуючи здатність школи забезпечити ті соціальні та економічні переваги, які найкраще відображають пріоритети і цінності місцевих громад
Вольстеттер С та ін. (Wohlstetter, et al. 1994, p.4) [12]	SBM являє собою організаційний підхід до здійснення шкільної реформи. Головною його ознакою найчастіше є створення шкільної ради та надання їй управлінських повноважень.
Д. Мерфі, Л. Бек (Murphy J. Beck L., 1995, p. 15-16) [11].	Програми SBM можуть спрямовуватися на чотири різних типи цілей, що не завжди добре узгоджуються одна з одною, а тому потенційно можуть надавати цій реформаційній стратегії досить суперечливого характеру. По-перше SBM розглядається як політичний важіль змін в освітній сфері. В центрі уваги у даному контексті знаходиться формальна зміна управлінської структури. По-друге. SBM є засобом розвитку демократії, залучення до громадської діяльності верств населення, що раніше не брали в ній участі. У цьому контексті від демократизованої управлінської структури очікують як впливу на якість діяльності школи, так і слугування прикладом демократичного суспільного інституту для учнів, які отримують можливість взяти участь в його роботі. По-третє, SBM стосується змін менеджменту навчального закладу, функцій його керівництва запровадження колегіального прийняття рішень. По-четверте SBM є не тільки засобом, процесом досягнення структурних змін, а самостійною цінністю, що має моральний аспект. Слід вести мову про три виміри цього аспекту: по-перше, повноцінне залучення до діяльності школи всіх зацікавлених сторін є важливим незалежно від інструментальних його результатів; по-друге, викладання як вид діяльності має моральний вимір, тому повинне бути підконтрольним учительському колективу школи; по-третє, SBM є моральною доктриною, що здійснює вплив на поведінку учнів.
І Абу-Духау (Абу – Duhou 1999) [3, с. 5)	SBM-реформа, пов'язана з реструктуризацією системи громадської освіти у мережу самокерованих шкіл, які організовані відповідно до положень центральної політики, у поєднанні з автономією школи щодо управління освітнім середовищем і розподілом ресурсів
Е.де Граув (A.Grauwe (2005, p.271) [7]	SBM– це зміни структури управління, як одна з форм децентралізації, що визначає школу як головну ланку покращення рівня освіти. Ця концепція ґрунтується на перерозподілі повноважень у прийнятті рішень, що є стимулом заохочення школи до вдосконалення та впровадження досягнутих змін.
Б.Колдвел, (Caldwell, B., 2005, p.1) [5]	SBM – це децентралізація прийняття рішень на рівні школи в рамках місцевої, регіональної чи національної політики та керівних принципів держави.
Ф. Барера-Озоріо і Т. Фазі (F. Barrera-Osorio & T. Fasih , 200), [6, с.4]	Форма децентралізації, яка робить школу центральним елементом покращення навчальних досягнень учнів та покладається на перерозподіл відповідальності як основний спосіб досягнення покращень.

Отже, ключовими елементами концепції автономного шкільного менеджменту є:

- децентралізація певного кола владних повноважень на шкільний рівень, здійснення якої має адміністративний, політичний, демократичний і моральний аспекти;
- створення ради школи (опікунської ради), членами якої стають, як правило представники учительського колективу, представники місцевих органів освіти, батьків учнів, членів місцевої громади, представників місцевих бізнес кіл, учнів старших класів, директора школи та інших зацікавлених у результатах роботи школи осіб;
- спільне прийняття рішень адміністрацією та радою школи що до питань діяльності навчального закладу, відповідальність за як передана на шкільний рівень в рамках децентралізації повноважень від вищих владних структур;
- запровадження внутрішньої та зовнішньої звітності школи.

Перший згадки про автономний шкільний менеджмент відносяться до 1909 року, коли на території Сполучених Штатів Америки з'явився освітній рух учительських рад (*Teacher Council Movement* – ТСМ), згідно якого вчителі визнавались домінуючими суб'єктами управління школою та мали право надавати рекомендації адміністрації школи щодо формування освітньої політики. До 1930 року цей рух було реорганізовано у рух демократичного адміністрування *Democratic Administration Movement* (DAM), який представляв інтереси вчителів, учнів, батьків і громад у процесі демократичного управління школою. У середині 1960-х рух трансформувася на рух громадського контролю (*Community Control Movement* – ССМ) що дозволило залучити різноманітних зацікавлених осіб, у тому числі лідерів громадських організацій і груп меншин батьків до прийняття рішень щодо організації роботи школи [4]

На початку 80-х ХХ століття політика автономного шкільного менеджменту стає популярною ініціативою реформування шкільної освіти США. Після проголошення у 1983 році урядом Рональда Рейгана серйозного занепокоєння “Нація під загрозою” (*“Nation at Risk”*) щодо рівня навчальних досягнень учнів у країні, Національна комісія з питань покращання розвитку освіти (*National Commission on Excellence in Education*) почала розглядати SBM як державну стратегію втручання урядом у процес поліпшення якості освіти державних шкіл, що особливо яскраво проявилось у штаті Іллінойс. Шкільна реформа 1988 року зобов'язала загальноосвітні навчальні заклади США створити на базі школи шкільні ради, до функцій якої належало – прийняття рішень щодо бюджетування, методів викладання та навчання, використання ресурсів та підбір кадрів, задля задоволення потреб і сподівань громадян у покращенні якості управління освітою.

Звичайно, реалізація державних ініціатив щодо покращання менеджменту шкіл була здійснена по країні неоднаково. Децентралізація управлінських повноважень “з гори на рівень шкіл” сприяла посиленню конкурентоздатності шкіл та розвитку програм освітнього вибору, серед яких ключовими є:

- чартерні школи, створення яких на законодавчому рівні було підтримано практично у кожному американському штаті. Такі школи є державними навчальними закладами з автономними менеджментом, управління в яких може здійснюватися як радою школи, так і передаватися приватним фірмам. Чартерні школи створюються, як правило, вчителями, батьками, освітніми менеджерами, дослідниками тощо з метою задоволення освітнього попиту. Періодично чартери звітується перед навчальним округом або організацією з якою укладено договір, за якість своїх навчальних результатів. Якщо якість не відповідає договірним умовам, держава перестає фінансувати навчальний захід [8]

- ваучерне навчання. Ваучери – це своєрідні талони оплачені державою, власникам яких мають бути надані освітні послуги у будь-якому навчальному закладі за умови наявності у претендентів необхідного рівня навчальної підготовки. Для забезпечення мобільності володарів ваучерів у межах країни була започаткована програма збільшення прозорості та посилення узгодженості між освітніми закладами різних рівнів та спеціалізацій. І все це для того, що учням не доводилось розпочинати все спочатку – дублювати навчальні курси, втрачати рік або кілька при переході з одного навчального закладу до іншого [2].

- школи-магніти, що являють собою спеціалізовані навчальні заклади, які передбачають можливість навчання здібних дітей різного расового та соціального походження на високому рівні якості [10];

- домашнє навчання, яке дозволяє здобувати освіту за індивідуальною програмою, відповідно до навчальних потреб конкретного учня [10];

Загальна тенденція до створення так званого менеджменту шкіл, тобто надання управлінських повноважень в освіті педагогам і громаді, у кожному штаті була прийнята по-різному. Так, у штаті Кентуккі створені шкільні ради, до складу яких входять троє вчителів, двоє батьків та директор школи, наділяються суттєвими фінансовими і політичними повноваженнями. У штатах Меріленд та Техас у школах створено управлінські команди, кількість членів яких законодавчо не обмежено і не наділено значними повноваженнями (подібно до штату Кентуккі). У штаті Цинциннаті деволуція владних повноважень відбулась на користь директора школи відтак і відповідальність за прийняття управлінські рішення було покладено на шкільного очільника. Найбільшої досконалості

впровадження державних ініціатив щодо покращенні якості управління освітою набуло у штаті Чикаго. Законодавство штату визначило структуру ради школи та її повноваження. Згідно нормативних документів до складу органів шкільного менеджменту повинно входити: шестеро батьків, двоє представників місцевої громади, двоє вчителів і директор школи.

Принципово важливим є питання про аспекти діяльності школи, що функціонує на засадах автономного менеджменту. У контексті адміністративної децентралізації владних повноважень у кожному з штатів обсяги набутої автономії суттєво варіюються. Американські науковці Д. Девід, Д. Мерфі та Л. Бек [11] визначають можливі чотири напрями децентралізації управлінських повноважень: 1) управління фінансами; 2) менеджмент навчального процесу, 3) менеджмент кадрів; 4) стратегічний та організаційний менеджмент. Зміст кожного з напрямів відображено у таблиці 2.

Таблиця 2

**Напрями децентралізації управлінських повноважень
у галузі шкільної освіти США**

Управління фінансами	Розроблення програми розвитку школи. Забезпечення фінансування на виплату зарплат. Фінансування ресурсного забезпечення. Фінансування програм підвищення кваліфікації кадрів.
Менеджмент навчального процесу	Розподіл учнів за видами навчальної діяльності. Організація навчального процесу. Вибір підручників. Визначення змісту навчальних програм додаткових предметів Обрання методів навчання вчителями.
Менеджмент кадрів	Обрання та звільнення директора школи. Підбір та звільнення вчителів. Розроблення схеми і умов оплати праці. Визначення обов'язків вчителя. Визначення графіка програм підвищення кваліфікації.
Стратегічний та організаційний менеджмент.	Створення або закриття школи. Вибір програм для організації діяльності школи. Визначення змісту навчальних курсів. Призначення форм контролю для відстеження навчальних досягнень.

Усю сукупність існуючих американських моделей автономного шкільного менеджменту дослідники Д. Мерфі та Л. Бек об'єднують у три групи відповідно до рівня відповідальності та здійснення контролю за діяльністю навчального закладу. Такими моделями є:

1) адміністративний менеджмент, який полягає у передачі владних повноважень від вищих органів управління освітою директору школи.

Шкільна рада за таких умов набуває дорадчих функцій при директорі. Першочерговою метою адміністративної моделі автономного шкільного менеджменту є підвищення ефективності використання ресурсів, організація звітності навчального закладу перед вищими освітніми інстанціям.

2) професійний менеджмент, в рамках якого владні повноваження надаються колективу професіоналів, що утворює переважну більшість у шкільній раді. Головною метою запровадження такої моделі є підвищення ефективності діяльності педагогічного колективу та школи в цілому. Прикладом запровадження такої моделі американські дослідники називають програму, що втілена у графстві Дейд (Dade County), штат Флорида.

3) Громадський менеджмент, в рамках якого в здійсненні управлінських повноважень головну роль відіграють представники батьківської і місцевої громад, що може забезпечити гнучке врахування місцевих потреб у змісті освіти. Прикладом застосування такої моделі стали реформаційні програми, запроваджені в навчальному окрузі м. Чикаго [11];

4) відповідальність перед усією громадою за навчальні досягнення учнів (суспільна відповідальність або ринкова ефективність) [167, с. 94].

Дослідники шкільної автономії К. Лейтвуд і Т. Мензіс, окрім трьох названих визначають ще одну модель – збалансованого контролю, згідно якої педагоги-професіонали та батьки відіграють однаково важливу роль, будучи рівно представленими у шкільній раді [9]

У висновку зазначимо, що основними результатами впровадження автономного шкільного менеджменту, які позитивно вплинули на ефективність роботи шкіл США, вважаємо такі:

- запровадження фінансової автономії в управлінні шкільними ресурсами і як наслідок підвищення економічної ефективності роботи шкіл, здешевлення “одиниці продукції”, розширення можливостей залучення коштів громади та бізнес структур при формуванні шкільного бюджету;

- активізація участі батьків, представників місцевої громади у прийнятті управлінських рішень щодо організації роботи шкіл, що дозволяє навчальному закладу більш гнучко реагувати на конкретні освітні потреби, перетворює громаду, школу і батьків на соціальних партнерів, які взаємодіють для подолання фінансових та адміністративних перешкод;

- залучення педагогічного персоналу до участі у прийнятті спільних управлінських рішень, що має на меті підвищення зацікавленості в їх реалізації, відповідальності за них;

- усунення бюрократичних перешкод у ефективному управлінні навчальним закладом, що забезпечує більш ефективне використання всіх видів шкільних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Громовий В. В. Шлях до інноваційної моделі розвитку школи: від “надлишково керованої організації” до школобазованого менеджменту / В.В.Громовий // Постметодика. – 2007.- № 4 (75). – С. 6 – 16.
2. Ковальчук О. С. Автономний шкільний менеджмент у країнах Західної і Північної Європи : монографія / О. С. Ковальчук. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2014. – 396 с.
3. Abu-Duhou I. School-based management / Ibtisam Abu-Duhou. – Paris: ПЕР/ UNESCO, 1999.- 134 p.
4. Ayeni A. J. A Conceptual Model for School-Based Management Operation and Quality Assurance in Nigerian Secondary Schools / A. J. Ayeni & W. O. Ibukun // Journal of Education and Learning. – 2013. – Vol. 2. – №. 2. – P. 36-43.
5. Caldwell, B. J. Beyond the Self-Managing School / B. J. Caldwell & J. M. Spinks. – London : Falmer Press, 1988. – 245 p.
6. Decentralized Decision-Making in schools. The Theory and Evidence on School-based Management / F. Barrera-Osorio, T. Fasih, H. A. Patrinos, L. Santibanez. – Washington D.C.: The World Bank, 2009. – 146 p.
7. Grauwe A. Improving the quality of education through school-based management: learning from international experiences / Antony de Grauwe. – Springer, 2005. – P. 269-287.
8. Hassel B.C. The Charter school Challenge. Avoiding the pitfalls, fulfilling the promise. – Washington, D.C.: The Brookings Institution Press, 2000. – 194 p.
9. Leithwood K. Forms and effects of school-based management: A Review / K. Leithwood, T. Menzies // Educational Policy. 1998. – № 12(3). – P. 325-347.
10. Levin B. Reforming education^ From origin to outcomes. – London: Routledge Falmer, 2001. – 224 p.
11. Murphy J. Restructuring through school-based management insights for improving tomorrow’s school / J. Murphy // Restructuring and quality issue for tomorrow’s school / J. Townsend. – London: Routledge, 1997. – P. 35-60.
12. The principals’ Role in school based management [Electronic resource] / Priscilla Wohlstetter, Kerri L. Briggs. – 1994. – URL.: <http://www.usc.edu/dept/education/cegov/focus/leadership/publications/journals/The%20Principal’s%20Role%20In%20School-Based%20Management.pdf>

НАПРЯМИ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В США ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СТАЖУВАННЯ В РАМКАХ ПРОГРАМИ FEP

ТЕТЯНА КУЦЬ

кандидат економічних наук, доцент

кафедри статистики та економічного аналізу

Національного університету біоресурсів і природокористування України

Нині успішний розвиток вітчизняної університетської освіти неможливий без розширення міжнародного співробітництва з провідними вищими навчальними закладами світу, яке сприяє підвищенню науково-педагогічного рівня та удосконаленню програм дисциплін згідно світових стандартів у сфері освіти.

Вагомим напрямом реалізації цих заходів є стажування в рамках Програми обміну педагогічним досвідом (англ. Faculty Exchange Program (FEP)) Міністерства сільського господарства США (англ. The United States Department of Agriculture (USDA)), яка була започаткована у 1994 році.

Загальною метою Програми FEP є встановлення стійких американсько-українських відносин з метою підвищення якості надання освітніх послуг шляхом поширення науково-педагогічного, освітнього та культурного досвіду серед колег аграрних вузів. Програма була розроблена у співпраці з ведучими університетами США, де викладають аграрні економічні дисципліни. Вона фокусується на поглибленні знань учасників, вдосконаленні їх професійної підготовки у викладанні навчальних дисциплін з аграрної економіки, агробізнесу та маркетингу в сучасних умовах.

За результатами даного стажування можна зробити ряд узагальнень. Одним із важливих пріоритетів розвитку сучасного аграрного сектору США є забезпечення глобальної продовольчої безпеки за умови конкуренто-спроможного і екологічного розвитку сільськогосподарського виробництва. Зусилля американських науковців і практиків спрямовані на підвищення якості та рівня безпеки продуктів харчування, ефективності виробництва органічної продукції в контексті стабільного природокористування та раціонального використання природних і водних ресурсів. Відповідно до даних запитів суспільства, американська аграрна освіта передбачає оволодіння студентами ґрунтовних знань про взаємозв'язок довкілля, виробництва та здоров'я людини для вирішення проблем продовольчого та енергетичного забезпечення, сталого розвитку сільського господарства.

Лідером у розвитку вищої сільськогосподарської освіти США стала система ленд-грант університетів (англ. Land Grant University), які були створені ще у 1862 р. та відомі своїм вагомим внеском у розвиток сільського господарства та технічних знань. В цілому вища аграрна освіта США базується на інтеграції трьох складових – навчання, наукова діяльність та дорадництво.

Методика навчання та викладання предметів в американських вузах досить багатогранна. Вона передбачає: вивчення теоретичних засад дисциплін у поєднанні з практичними прикладами з бізнесу; роботу студентів в групах для обґрунтування та прийняття колективних рішень; командну роботу над проектами (case study); запрошення гостей-практиків для обговорення сучасних проблем бізнесу та соціально-екологічних наслідків його ведення.

Заслуговує на увагу співпраця студентів з викладачами при проведенні спільних наукових досліджень та підготовці статей та доповідей, при використанні інтерактивних методів і технологій навчання. У результаті проведених навчальних семінарів обговорюються засади функціонування сільськогосподарських підприємств та ринків в сучасних умовах, а також розглядаються особливості організації діяльності ряду сільськогосподарських служб, зокрема статистичної, маркетингової, страхової, дорадницької, тощо.

Практичне спрямування навчання реалізується через вивчення особливостей ведення агропромислового виробництва на практиці. З цією метою студенти відвідують провідні компанії та фермерські господарства, що дають можливість побачити сучасні технології вирощування сільськогосподарських культур, виробництва молочної продукції та м'яса, ознайомитися із засадами організації та управління бізнесом.

Традиційними для навчального процесу є проведення сільськогосподарських виставок університету, зокрема, “The Annual Ag Day” в університеті штату Колорадо (англ. Colorado State University), які відображають досвід співпраці між аграрними університетами, дорадчими службами, дослідницькими центрами, фермерами та громадянськістю.

Американська модель служби дорадництва сільськогосподарських університетів заснована на тісному співробітництві з різними освітніми та науково-дослідними організаціями, підприємствами та державними установами. До штату працівників з дорадництва входять агенти і фахівці, які працюють дистанційно, а також волонтери. Вони проводять освітні програми (у тому числі семінари), розробляють та реалізують науково-дослідні проекти і надають консультації відповідно до галузей знань. Разом з тим, у ході співпраці виникає зворотній

зв'язок між товаровиробниками і академічними центрами для вирішення їх практичних завдань. Наприклад, служба дорадництва університету штату Колорадо розробляє і реалізує освітні програми з наступних напрямків: розвиток конкурентоспроможних сталих систем у сільському господарстві; проекти з відновлюваної енергії; ряд молодіжних освітніх програм; проекти з раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища; розвиток домогосподарств, тощо.

Американці відрізняються активною громадською роботою, зокрема 66 % студентів університету Колорадо приймали участь у громадських роботах або були волонтерами.

Таким чином, сучасна аграрна економічна освіта поєднала важливі складові, що забезпечують її конкурентоспроможність, а саме – навчання доповнюється активними науковими дослідженнями та вивченням практичного досвіду діяльності аграрних підприємств. Такий симбіоз перелічених напрямків освіти є передумовою лідерства та підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ В ПРАЦЯХ УЧЕНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США ХХ-ХХІ СТ.

БОГДАНА СКОРИК

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри культурології та МВКД

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Дослідження проблеми зумовлене, по-перше, важливою роллю вчених української діаспори в дослідженні розвитку української освіти Козацької доби, продовженні традицій попередників; по-друге, потребою заповнити прогалину, яка утворилася в суспільній свідомості внаслідок замовчування низки питань пізнання й самопізнання українства, особливо тієї його частини, яка в силу різних проблем змушена була проживати за межами України. Грунтовне дослідження внеску українських учених діаспори в формування та розвиток освіти козаччини, самопізнання й самовдосконалення особистості в цей період має велике значення для розуміння етнонаціональних процесів українського суспільства, налагодження гармонійних міжнаціональних відносин.

Однією з проблем, яку доводиться долати, на думку Сергія Плохія, досить є обмежена джерельна база досліджень. Вивчення історії народних мас або цілого народу, що не мав власної держави та впорядкованої архівної служби і чий власні архіви не збереглися, завжди створює для дослідника додаткові труднощі. Насамперед це стосується історії уявлень, стереотипів та ідентичностей, адже за обставин відсутності або обмеженості творених досліджуваною соціальною групою джерел дуже важко відтворити її погляд на себе та навколишній світ. Саме такою “німою” чи, радше, “напівнімою” соціальною групою є українське козацтво, про яке ми тільки частково довідуємося з гетьманських листів та універсалів (збережених, переважно, у чужих архівосховищах), а здебільшого покладаємося на джерела позаукраїнського походження [1].

До усвідомлення феномену Козаччини зверталися дослідники української діаспори США. Першим Іван Лисак-Рудницький – історик української суспільно-політичної думки, політолог, публіцист, у 1956-1967 роках викладав історію у Ла Саль Коледж (Філадельфія); в 1967-1971 роках – в Американському університеті Вашингтону. З 1971 року працював у Канаді – професор Альбертського університету, член Наукового товариства імені Т. Шевченка та Української вільної академії наук. Був одним із засновників Канадського Інституту Українських Студій при Альбертському університеті. Йому належать праці з історії

України, української політичної думки XIX-XX ст. та теорії нації, такі як “Роль України в сучасній історії” (1963), “Нариси з історії нової України” (1991) та ін. [4].

Зенон-Євген Когут – відомий дослідник історії України XVIII століття та історіограф. Навчався в Філадельфії. 1966 р. закінчив Лассаль-коледж, де його викладачем історії був Іван Лисяк-Рудницький. У 1970 здобув магістерський ступінь у Пенсильванському університеті за фахом “Історія Росії та Східної Європи нової доби”. Тоді ж його залучає до наукової та організаційної роботи Омелян Пріцак, відкривши 1971 р. Український науковий інститут Гарвардського університету, де Когут редагує два спеціалізованих україно- та “советознавчих” журнали. Наукові праці: “Російський централізм і українська автономія. ліквідація гетьманщини, 1760–1830”, “Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України” та ін.

Професор історії у Гарварді Сергій Плохій став третім, хто займає посаду “Mykhailo Hrushevsky Professor of Ukrainian History” після Омеляна Пріцака та Романа Шпорлюка. Один із провідних фахівців з історії Східної Європи. Наукові праці: “Козацький міф: історія та національне питання в епоху імперій”; “The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine” та ін. [4].

Омелян Пріцак – українсько-американський історик, мовознавець, філолог-орієнталіст, організатор української науки у світі, засновник і довголітній директор Українського наукового інституту Гарвардського університету, співзасновник Міжнародної асоціації українців, редактор низки наукових часописів. Праці “The origins of the Old Rus’ weights and monetary systems: “From Kievan Rus’ to modern Ukraine: Formation of the Ukrainian nation (with Mykhailo Hrushevski and John Stephen Reshetar)” та ін.

Орест Субтельний – канадський історик українського походження, викладацьку кар’єру розпочав на історичному факультеті Гарвардського університету (1973–1975), доктор філософії, далі з 1982 року – професор кафедри історії та політичних наук Йоркського університету (Торонто, Онтаріо). Праці “Україна: історія”; “Cossacks”, in *The World Book Encyclopedia* (1997); “Ukraine”, в енциклопедії *Encarta* (1997) та ін. Праці викликають інтерес передусім нетрадиційною концепцією української історії, прагненням до наукової об’єктивності, неупередженістю позиції, зваженістю оцінок, а головне – своєю наскрізною ідеєю – ідеєю національного відродження України.

Усі ці автори в своїх працях стверджують про запорізьких козаків, та їхню роль в історії українського народу є чимало даних – художніх і наукових, великого й малого формату, про них згадували середньовічні хронічки і літописи, вони оспівані у народних піснях і

думах. Згадки про героїчну козацьку добу зберегли для нащадків численні пам'ятки своєрідного національного суспільно-культурного феномена – козацького бароко. Перша школа на землях “вольностей війська запорозького” була відкрита “за наполяганням” Коша в 1576 р. (у деяких джерелах – близько 1576 р.) [3]. Недалеко від нинішнього Новомосковська Дніпропетровської області, у фортеці, спорудженій запорожцями на острові, оточеному з трьох боків р. Самарою та її рукавом Самарчуком, було збудовано невелику дерев'яну “церквицю”, а при ній – “шпиталь” та “загальну” школу. У школі могли навчатися всі бажаючі, малолітні й дорослі, хлопчики і юнаки. У 1602 р. при самарській церкві засновано козацький Пустинно-Миколаївський монастир. З того часу школа стала називатися “монастирською”, а козацька освіта набула характеру монастирського усамітнення для досягнення високого рівня духовності, пізнання і гартування кращих фізичних якостей особистості козака як освіченої людини, войовничого християнина і лицаря.

Перша школа на Січі була зразком для виникнення осередків освіти на всій території козацьких вольностей. 1750 р. в монастирській школі двоє вчителів навчали 87 учнів. На той час це було значне число [4].

У запорозьких монастирських школах освіту здобували хлопці – діти батьків, які жили на землях Січі і належали до різних станів. Проте слід підкреслити, що запорозька сірома, наймити, голота, які працювали у багатих козаків та старшини, не вчили своїх дітей, головною перешкодою на шляху до освіти були тяжкі матеріальні умови, бідність. Навчалися у школі також хлопчики католиків та євреїв, яких “за старим звичаєм” запорожці привозили на Січ з походів і усиновляли з метою зробити з них воїнів і “навернути” до православної віри. Значна частина учнів приходила на Запоріжжя з різних кінців України, Росії, Польщі та інших місць, щоб здобути освіту й опанувати військову справу, деяких привозили на Січ родичі запорожців [3], а найчастіше самі козаки брали хлопчиків на Січ “по родству, чи з іншої нагоди” й віддавали їх “до науки”. Переважна більшість учнів запорозьких шкіл, про що свідчать документи та очевидці, була дітьми багатих козаків, старшини, їхніми “хрещениками”, дітьми “багатих родичів” тощо [3]. За багатьма свідченнями, запорожці з любов'ю ставилися до дітей – своїх “хрещеників”, і методика роботи в їхніх школах мала гуманний характер. У навчально-виховній роботі козаки цінували позитивний приклад з боку вчителя та дорослих, умовляння, роз'яснення, а також “самовільне каяття” та “словесне катування” [1; 2; 3].

Як підкреслює О. Субтельний, рушійною силою православного відродження на новостворюваних землях України була стародавня

Києво-Печерська лавра. У 1610-х роках її архімандрит Єлисей Плетенецький, виходець із галицької знаті, згрупував навколо себе освічених священнослужителів, переважно галичан, зокрема Іова Борецького, Тарасія Земку, Захарію Копистенського, Памву Беринду та Лаврентія Зизанія. Придбавши друкарський верстат, Плетенецький узявся здійснювати грандіозний видавничий проект, за яким протягом 15 років було опубліковано близько 30 книг головним чином релігійного змісту. Це перевищувало загальну кількість усіх книг, надрукованих в Україні до того часу. В 1615 р., отримавши гроші, заповідані багатою православною шляхтичкою Єлизаветою Гулевич, знать, міщани та духовенство Києва, натхненні цим прикладом, заснували при Богоявленській церкві братство. Це братство підтримувало тісні взаємини із запорожцями [3].

У працях названих вище істориків знаходимо підтвердження того, що боротьба між православними та греко-католиками спричинялася до такого хаосу, що врешті-решт у 1632 р. в неї втрутився польський уряд, нав'язавши компроміс. Православна ієрархія отримувала офіційне визнання, а власність, що викликала суперечки, ділилася між двома церквами. Одним із головних “архітекторів” цього компромісу став митрополит Петро Могила – провідний український релігійний діяч XVII ст. [1]. Нащадок знатного молдавського роду, Могила, як і багато його співвітчизників, дістав початкову освіту у Львівській братській школі. Закінчивши навчання в Парижі, він повернувся на Україну, щоб зробити кар’єру священника. В 1627 р., у 31-річному віці, він стає архімандритом Києво-Печерської лаври, а через п’ять років – митрополитом київським. Скориставшись із відносного спокою, що настав після 1632 р., Могила проводить конче необхідні реформи у православній церкві, її культурних та учбових закладах. Разом із групою освічених богословів і письменників, яку часом називали Могилянським Атенеумом, він систематизував православні догми та обряди й підготував до друку перший православний Катехізис. Об’єднавши засновану ним у Києво-Печерській лаврі школу зі школою Київського братства, Могила заклав підвалини так званої Могилянської колегії, яка згодом стала одним із найважливіших учбових закладів слов’янського світу.

Попри руйнування і спустошення під час повстання 1648 р. та за доби Руїни на Україні продовжувало розвиватися культурне життя, охоплюючи все ширші верстви населення. Як писав у 1655 р. араб-християнин Павел Алеппський, мандруючи Україною по дорозі до Москви: “Навіть селяни в Україні вміли читати й писати... а сільські священники вважали своїм обов’язком навчати сиріт, не дозволяючи тим тинятися вулицями, як бродягам” [3]. Багато сільських громад наймали

вчителів-вихованців братських шкіл, а випускники Київської академії (“бакаляри”) часто служили репетиторами у заможних людей. Навіть у найстрашніше лихоліття вищу освіту давала Київська академія та її філії у Вінниці, а згодом і в Гощі на Волині. За 40 років, що минули від реформ Петра Могили, в академії сформувалася чітка 12-річна програма навчання, яка на різних стадіях зосереджувалася на оволодінні латинською, грецькою, церковнослов’янською мовами, риторикою, поетикою, а також (для найсумлінніших) філософією та теологією. Викладалися також астрономія, географія, математика, що свідчило про зростання інтересу до природничих наук [1; 2; 3]. Переважна більшість студентів академії походила з середовища козацької старшини чи багатого міщанства, хоч нерідко туди потрапляли сини простих козаків і навіть селян. Продовжувалася також давня практика посилати молодь по науку до західноєвропейських університетів; навіть опинившись під владою Росії лівобережні українці не поривали тісних зв’язків із європейською й особливо польською культурою. Відкритість українців у стосунках з іноземцями помітив ще Павло Алеппський, який писав, що українці “всі були дружелюбними й не вбачали в нас чужинців” [3].

Отже, українські вчені в еміграції на основі різноманітних джерел досліджували освітній потенціал козацької доби, намагалися якомога об’єктивніше оцінювати події, аргументувати наукові висновки та забезпечували збереження і примноження національних традицій.

Список використаних джерел:

- 1 Plokhi S. The Cossacks and religion in early Modern Ukraine / Serhii Plokhi. – Oxford University Press, 2001. – 401 p.
- 2 Pritsak O. From Kievan Rus’ to modern Ukraine: Formation of the Ukrainian nation (with Mykhailo Hrushevski and John Stephen Reshetar) / Omelyan Pritsak – Cambridge, Mass.: Ukrainian Studies Fund, Harvard University, 1984.
- 3 Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний; [пер. з англ. Ю. Шевчука ; вступ. ст. С. В. Кульчицького]. – Вид. 3-тє, переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1993. – 718 с.
- 4 http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eiu/part17/1703.htm

HIGHER EDUCATION IN THE UNITED STATES: CURRENT CHALLENGES AND INNOVATIVE TRENDS

SERGII TEREPIHCHYI

*Lecturer at Department of Social Philosophy and Philosophy of Education
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv*

The article is devoted to scientific analysis related national and higher education in the United States.

Methodological basis of research is defined approach that is based on the principles of objectivity and integrity. In particular, the paper used, the method of historicism and hermeneutics; dialectical method; method of system analysis; comparative method.

Today, higher education in the United States is a priority not only as cultural but also as economic issue. According to the International Trade Administration, education and training rank among the top 10 U.S. services exports. Higher education remains one of America's most sought-after services [3].

Furthermore, the Position Paper on Education Post-2015, estimates that reflections on education beyond 2015 must take into consideration the link between education and development [5].

The reason for this is the emergence of a “knowledge economy” as a resource base of modern capitalism. Based on the research of leading scientists in the field of education and globalization, the author identifies the key trends in the market of educational services. The course is drawing attention to dialectical relationship between “global and local” as the structure of education and in the social system of modernity in general.

Using theoretical experience of American researcher Carnoy M. [2], research substantiates the three main reasons reforming the educational sector. The drive competitiveness aimed at increasing productivity. It is, above all, the decentralization of educational institutions that can more quickly and efficiently adapt to the needs of the labor market.

Secondly, there is a unifying and improving educational standards, that, on the one hand, provides the ability of trained personnel to move, and on the other, improves the quality of educational services, creating conditions for competition between universities. The second drive reform – finance, it is characterized by engagement of the revenue-cost education opportunities and outcomes. In modern terms for each state is extremely

important to maintain a healthy “business climate” in society. One of the main features of the climate is the availability of skilled personnel, which is able to adapt to express changes in production without sacrificing performance.

Therefore, education is again a priority investment field among the leading countries that claim to be the biggest economic contributors. Moreover, funding for education should be optimized and shifted toward the private sector, with differentiated sources of capital inflows. Recently driven educational reform is “justice reform.”

They are associated with an attempt to put as much as possible the percentage of people in a situation of equal economic opportunities, where every member of society should have a fighting chance for success. Formation of equality of educational opportunities has a double value – both moral and potentially profitable. Because the main resource – of information capitalism – competing qualified personnel.

One of the clearest examples of this vector is the study of American researcher A. Appadurai that in his work unfolds original theory of globalization culture [1].

There are several reasons for popularizing regular “knowledge economy” in this macroeconomic situation.

- First, is the fact that knowledge is the main resource of post-industrial economy.
- Second is that post-industrial economy produces more wealth than industrial.
- Finally, the evidence on which knowledge is not a static resource, and it must be realized quickly and replenished. In such realities education is a kind of resource industry information economy. And acquiring evidence sectors of the economy, it becomes a full-fledged object exports.

However, specific features of education as a sector of the economy is the fact that it is exported from one side through to move beyond deployment, and the other through import limits on deployment potential carriers of knowledge from abroad. An important aspect of this is that the student movement causes the circulation of knowledge which is forcing the development of technology. Therefore, there is a natural increase in profitability of export of educational services.

Based on studies of K. Olds and S. Robertson [4], we have identified four educational strategies of export: a way to “cross-border provision” way “consumption abroad” way “commercial presence” and “presence of natural persons”.

As a result, education in the context of globalization is an important tool of national policy in the United States. It is not a secret that in

the structure of information capitalism, knowledge and knowledge support is one of the priority items of income not only businesses, but also individual countries and regions.

References:

- 1 Appadurai A. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization* / Appadurai A; Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. –229 p.
- 2 Carnoy M. *Globalization and educational reform: what planners need to know* / M. Carnoy; – Paris.: Unesco, 1999. – 99 p.
- 3 *Education as a Top Service Export* // Official blog of the International Trade Administration. – [URL]: <http://blog.trade.gov/2012/09/04/education-as-a-top-service-export/>
- 4 Olds K., Robertson S.L. *Globalizing Higher Education and Research for the Knowledge Economy* / K. Olds, S.L. Robertson; – B.:“Coursera”, 2014. – [URL]: <https://www.coursera.org/course/globalhighered>
- 5 *Position Paper on Education Post-2015* // Official Portal of the UNESCO Organisation; – [URL]: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002273/227336E.pdf>

ЗМІСТ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ГУМАНІТАРНОЇ СКЛАДОВОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В АМЕРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

СВІТЛАНА ФЕДОРЕНКО

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

Анотація. У статті висвітлено особливості куррикулумів із загальної гуманітарної підготовки студентів у Вірджинському політехнічному та Пенсільванському університетах на основі опису змісту цієї складової вищої освіти та окреслення передбачуваних кінцевих освітніх досягнень студентів. З'ясовано, що гуманітарна підготовка студентів у США поєднується із прищепленням студентам системи загальнолюдських цінностей, формуванням відповідальних громадян своєї країни, вихованням у них стійких морально-етичних норм поведінки і навчанням їх цивілізованому співіснуванню в глобальному суспільстві.

Ключові слова: вища освіта США, гуманітарна культура студентів, загальна гуманітарна підготовка, освітні результати.

Summary. The article highlights the features of the curriculum of general (liberal arts) education of students in Virginia Polytechnic University and the University of Pennsylvania on the basis of the description of the contents of this component of higher education and final learning achievements of students. It is shown that the general (liberal arts) education of students in the US is combined with instilling universal values in students, shaping them as responsible citizens of the country, educating them as personalities of high moral and ethical standards and training them for civilized coexistence in the global society.

Keywords: US higher education, liberal culture of students, general (liberal arts) education, learning outcomes.

У кожному з 50 американських штатів є, як мінімум, один державний університет і зазвичай кілька державних коледжів. Університети штатів, відіграючи важливу в економічному, культурному і суспільному розвитку своєї громади, належать також до числа основних науково-дослідницьких закладів США, які беруть участь у міжнародних програмах різних країн світу [1, с. 4]. Університети штатів пропонують широкий обсяг навчальних програм професійної підготовки, у тому числі в кожному з них протягом перших двох років навчання студенти бакалавріату вивчають дисципліни загальноосвітнього спрямування.

Розглянемо особливості змісту загальної гуманітарної складової державного сектору вищої школи США на прикладі Вірджинського політехнічного та Пенсільванського університетів.

Університет штату Пенсільванія. Загальноосвітня гуманітарна підготовка студентів у Пенсільванському університеті сприяє вихованню грамотних, відповідальних громадян та слугує підґрунтям розвитку в них гуманітарної культури, що в подальшому забезпечує успішне оволодіння обраною спеціальністю [2].

Куррикулум загальної гуманітарної освіти в Університеті штату Пенсільванії має на меті *навчати студентів*:

- здобувати знання шляхом критичного збору інформації з різноманітних джерел та використовувати їх у практичній діяльності;
- критично аналізувати й оцінювати набуті знання;
- відповідально ставитися до прийняття рішень;
- піклуватися про власне здоров'я;
- ефективно спілкуватися в письмовій та усній формах;
- ділитись знаннями у співпраці з іншими;

та *надати їм уявлення* про:

- глобальну взаємозалежність людей та культурне різноманіття у світі;
- роль креативності й естетичного досвіду в їхньому житті [2].

Інтегрований куррикулум з гуманітарної підготовки студентів у цьому університеті охоплює **5 навчальних сфер** [Penn StateThe Baccalaureate]:

1. Сфера розвитку комунікативних навичок (28 курсів з усної та письмової комунікації, серед яких “Контекстуальна інтеграція комунікативних стратегій у технічній сфері”, “Ораторське мистецтво”, “Риторика в суспільному житті”, “Письмова комунікація в гуманітарній сфері”, “Письмова комунікація в науково-технічній сфері”, “Етика ведення дебатів та дискусії” та ін.) **та основ кількісної аргументації** (56 курсів – “Основи програмування”, “Програмування для інженерів”, “Статистичний аналіз у суспільних науках”, “Концептуальні стратегії вирішення проблем”, “Обчислювальні технології”, “Основи біостатистики” та ін.);

2. Сфера гуманітарного знання:

1) *здоровий спосіб життя та фізична активність* (84 курси з теорії та практики щодо біологічних, соціальних і поведінкових аспектів здорового способу життя: “Звички харчування і здоров'я”, “Вплив цінностей на спосіб життя і здоров'я”, “Безпека особистої та професійної життєдіяльності”, “Гра в гольф” та ін.);

2) *науково-природничі науки* (курси в цій галузі надають студентам уявлення про структуру навколишнього світу та його різноманіття);

3) *мистецтво* (курси спрямовані на те, щоб навчити студентів розпізнавати комплексну роль мистецтва як засобу вираження соціо-

культурних цінностей суспільства разом із засвоєнням термінології, пов'язаної з різними видами мистецтва);

4) *власне гуманітарна галузь – література, історія і культура, іноземна мова, філософія* (курси зорієнтовані на розвиток у студентів здатності до критичної оцінки сенсу життя у соціокультурному контексті на підвалинах гуманістичних цінностей);

5) *галузь соціальної поведінки людей* (основною метою цих курсів є надання студентам теоретичного обґрунтування взаємозв'язку факторів, що визначають організацію соціальних інститутів, динаміку індивідуальної та групової поведінки людей тощо, а також процеси і функції людського спілкування);

3. Сфера розвитку крос-культурної грамотності та глобальної компетентності включає навчальні курси з вивчення культури США та різних культур народів світу (“Афро-американські жінки”, “Афро-іспанська цивілізація”, “Крос-культурна перспектива співіснування народів світу”, “Ацтеки, майя, інки”, “Соціокультурне життя і здоров'я”, “Раса, гендер, наука”, “Африка: геологічні та кліматичні зміни”, “Культура і політика”, “Американське мистецтво”, “Арабська мова і культура”, “Архітектура, мистецтво і культура Японії”, “Мистецтво Візантії” та ін.);

4. Міждисциплінарне академічне письмо передбачає інтеграцію письмової комунікації в навчальну програму, що вербалізує когнітивний досвід студентів та розвиває в них розуміння специфіки дисциплінарних шляхів пізнання, критичного мислення та навичок ефективного спілкування, зокрема в письмовій формі (“Аерокосмічні технології”, “Інженерія в архітектурі”, “Основи археологічного аналізу”, “Антропология гендера”, “Міжнародний бізнес і суспільство”, “Стратегічне бізнес-планування”, “Біологія: розвиток і функціонування організмів”, “Класична драма”, “Етика спілкування”, “Китайська література і культура” та ін.);

5. Курси-семінари для першокурсників, які проходять у формі семінарських занять та орієнтовані на активне залучення студентів до навчально-виховного процесу та життя університету в цілому (загальна кількість – 138 курсів; тематика цих навчальних курсів-семінарів для студентів першого року навчання охоплює різноманітні сфери соціокультурного життя людини, а саме: “Основи мистецької освіти”, “Устої та цінності американської культури”, “Основи афро-американської культури”, “Сучасні проблеми у галузі біотехнологій”, “Ідеї як візуальні образи”, “Шляхи особистісного зростання”, “Біоінженерія”, “Успішне студентське життя”, “Ораторське мистецтво”, “Традиції американської літератури” та ін. [3].

Вірджинський політехнічний університет, відомий також як **Вірджинія Тек**, є державним вищим навчальним закладом у м. Блексбургі, до складу якого входить школа магістерської і докторської підготовки та 8 коледжів – сільськогосподарський, інженерний, архітектурний, гуманітарний (містить військову аерокосмічну школу), екологічний, науково-природничий, коледж ветеринарної медицини та коледж бізнесу [4].

Освітяни цього навчального закладу переконані, що саме глобальна взаємозалежність вирізняє життя людей на початку XXI століття. Проблеми та перспективи, з якими стикається людство, фактично не можуть бути адресовані якійсь одній культурі чи групі людей. Тому обізнаність з широким колом питань соціокультурного контексту на підвалинах вивчення студентами загальноосвітніх гуманітарних дисциплін є невід’ємною складовою їхньої успішної життєдіяльності. З огляду на це “Вірджинія Тек бере на себе безпосередню відповідальність за навчання студентів творчому і конструктивному реагуванню на соціальні, міжнародні, міжкультурні та екологічні проблеми сучасності” [4].

Куррикулумом із загальної гуманітарної підготовки студентів у Вірджинія Теку передбачене вивчення 14 навчальних курсів за вибором студентів із **7-и навчальних сфер** (по 2 курси з кожної сфери):

- 1) письмо та дискурс;
- 2) уявлення, культурні традиції та цінності;
- 3) суспільство і людська поведінка;
- 4) наукове пояснення та відкриття;
- 5) кількісна та символічна аргументація;
- 6) креативність та естетичний досвід;
- 7) критичні проблеми у глобальному контексті [4].

Розглянемо детальніше кожен із зазначених сфер навчання студентів-бакалаврів упродовж перших двох років у Вірджинія Теку.

1. Перша зі згаданих вище навчальних сфер “Письмо та дискурс” передбачає інтегративну дисциплінарно-академічну комунікативну підготовку студентів, яка є невід’ємною складовою інших шести сфер. Залежно від форм комунікації ця підготовка включає: 1) усну дисциплінарно-академічну комунікацію; 2) письмову дисциплінарно-академічну комунікацію; 3) дисциплінарно-академічну комунікацію за допомогою технологій.

До **результатів навчання** в цій сфері відносять:

– здатність до вмілого використання слів як основних інструментів логічного вираження думки у різних жанрах письмової комунікації;

- здатність до ефективного використання методів словесного дискурсу, які є центральними для університетського рівня академічної діяльності (аргументація, інтерпретація, аналіз та оцінка);

- здатність до аналітичного планування етапів письмової комунікації та критичної оцінки текстів, ідей тощо в усній і письмовій формах [4].

2. Основними цілями курсів академічної сфери “Уявлення, культурні традиції та цінності” є:

- дослідження культурних традицій, що сформували західне суспільство;

- вивчення класичних та сучасних творів, їхній вплив на розвиток західної культури;

- розгляд тенденцій західної культури, які неоднозначно трактувалися впродовж того чи іншого історичного періоду розвитку західного суспільства (гендер, етнічні меншини, расові відмінності тощо);

- критичний аналіз ролі мистецтва та технологій з точки зору їхнього соціокультурного впливу;

- ознайомлення з історичним контекстом суспільного розвитку та гуманістичними методами його дослідження й інтерпретації;

- розгляд впливу філософських, етичних та релігійних систем на людське життя;

- розвитку у студентів здатності до толерантного сприйняття інших культур [4].

Центром уваги курсів цієї сфери виступає сфера сутності людського буття та загальнолюдські цінності на підвалинах вивчення таких дисциплін, як філософія, література, крос-культурна комунікація, історія, релігієзнавство, мистецтво, що звільняє студентів від поверхневих, миттєвих захоплень та позбавляє обмеженого, вузького кругозору (наприклад, “Історія архітектури”, “Історія та культура будівництва”, “Антична грецька та римська міфологія”, “Огляд британської літератури”, “Природа та цінності американського суспільства” та ін.). До цієї навчальної сфери також входять також курси з іноземних мов, які, в свою чергу, ґрунтуються на дослідженні студентами соціокультурного середовища тієї чи іншої мовної спільноти [4].

3. Завданнями навчальних курсів сфери “Суспільство і людська поведінка” передбачено:

- опанування методами соціологічного дослідження;

- вивчення процесів, які впливають на організацію суспільства та відносини між індивідумом і суспільством;

- розгляд особливостей побудови та функціонування соціальних інститутів влади, сім'ї, економіки, освіти, науки, релігії тощо та вплив ідеології на суспільний розвиток;
- аналіз альтернативних теорій щодо еволюції людського суспільства;
- дослідження різних підходів до соціальної класифікації суспільства з огляду на расову, класову, гендерну тощо приналежність людей.

Загалом навчальні курси цієї академічної сфери ґрунтуються на вивченні закономірностей поведінки людини в усіх сферах її життєдіяльності (“Введення в світову політику”, “Історія європейської дипломатії”, “Урбанізація та суспільний розвиток”, “Сімейні стосунки”, “Психологія особистості”, “Соціальні проблеми”, “Колективна взаємодія” та ін.) [4].

4. Результатами навчання студентів у ході вивчення курсів академічної сфери “Наукове пояснення та відкриття” є:

- здатність до конструктивного застосування методів наукового пізнання світу;
- здатність до оцінки ймовірності правильного і неправильного використання наукової інформації;
- усвідомлення важливості гіпотез у науці як чинників її саморегулятивного процесу шляхом випробування цих гіпотез на практиці;
- здатність до узагальнення й систематизації наукової інформації з використанням числових, графічних та символічних методів для класифікації, аналізу й інтерпретації явищ і процесів;
- здатність до виявлення взаємозалежності між соціальною приналежністю та етичним аспектом функціонування тих чи інших розробок у сфері науки і техніки.

Для всіх студентів Вірджинія Теку загальною гуманітарною підготовкою передбачене вивчення природничих наук шляхом емпіричного експериментування в лабораторних умовах через спостереження, наукове пояснення та відкриття. Серед навчальних курсів цієї академічної сфери є такі: “Загальна біологія”, “Введення в хімію”, “Основи фізики”, “Основи екології”, “Фізична геологія” та ін. [4].

5. Основними завданнями навчальних курсів академічної сфери “Кількісна та символічна аргументація” є:

- підвищення рівня знань студентів щодо кількісної аргументації у вирішенні проблем у різних сферах життя;
- опанування фундаментальними принципами аргументації на основі математики та логіки;

– дослідження сфер застосування кількісної та символічної аргументації.

Сьогодні математика слугує основною мовою природничих і соціальних наук. Окрім того, вона також є корисним інструментом дослідження і в гуманітарних науках. Відтак, технологічне застосування кількісної аргументації і споріднених форм символічного аналізу має велике значення для людського суспільства. Більше того, історія кількісної та символічної аргументації пов'язана з філософією, мистецтвом та іншими аспектами людської культури.

Таким чином, зазначене вище обґрунтовує важливість цих двох форм аргументації, які одночасно функціонують як основні методи мислення та інтелектуальні вміння (“Математика з позицій гуманітарних наук”, “Статистика з позицій гуманітарних наук”, “Комп’ютерні науки з позицій гуманітарних наук”, “Матриці та моделювання”, “Мова і логіка”, “Статистичні методи дослідження”, “Біологічна статистика” та ін.) [4].

6. Цілі вивчення навчальних курсів сфери “Креативність та естетичний досвід” включають:

- активну участь студентів у культурних заходах та художньо-естетичній діяльності в аудиторний та позааудиторний час;
- дослідження сутності креативного процесу в різних сферах життєдіяльності людини;
- вивчення впливу мистецтва на розвиток суспільства, включаючи внески різних груп населення, таких як жінки та етнічні меншини;
- критичний аналіз класичних творів образотворчого та прикладного мистецтва.

Кероване знайомство з мистецтвом створює фундамент для подальшої креативної діяльності студентів у всіх сферах їхнього життя та сприяє адекватному сприйняттю різних форм мистецтва за межами освітнього закладу (“Мистецтво та суспільство”, “Основи дизайну”, “Історія західного мистецтва”, “Бароко та рококо в мистецтві й архітектурі”, “Флористика”, “Основи акторського мистецтва”, “Сутність креативного процесу”, “Основи креативного письма” та ін.) [4].

7. Завданнями навчальних курсів сфери “Проблеми світу в глобальному контексті” є:

- дослідження питань історичного, економічного, політичного, культурного характеру, вплив яких поширюється на весь світ та США в тому числі;
- розвиток здатності студентів усвідомлювати й адекватно оцінювати проблеми сьогодення (расизм, етичні упередження, демографічні

проблеми, економічна конкуренція, релігійні конфлікти тощо), використовуючи інформацію з різних джерел;

– формування соціальної відповідальності, морально-етичних принципів у студентів щодо розгляду та вирішення проблем у таких сферах, як технологічний розвиток, політичні стратегії тієї чи іншої країни, навколишнє середовище, соціальні та економічні моделі розвитку в сучасному світі.

Усі навчальні курси цієї академічної сфери (“Релігія та наука”, “Законодавча база в сфері екології”, “Енергетичні ресурси планети”, “Глобалізація сучасного світу”, “Екологічні проблеми, населення та суспільний розвиток”, “Введення в світову політику” та ін.) стосуються ключових проблем, які мають вирішальне значення для глобалізованого суспільства сьогодні [4].

Таким чином, усе викладене вище дозволяє дійти висновків, що зміст загальної гуманітарної підготовки в американських державних університетах у цілому є подібним, охоплюючи природничу, соціальну, власне гуманітарну сфери знань і мистецтво, та орієнтованим на розвиток гуманітарної культури студентів. Ґрунтовна загальноосвітня підготовка поєднується із прищепленням студентам системи загальнолюдських цінностей, формуванням відповідальних громадян своєї країни, вихованням у них стійких морально-етичних норм поведінки і навчанням їх цивілізованому співіснуванню в глобальному суспільстві.

Список використаних джерел:

- 1 Bruininks R. H. Public Universities in the United States [Electronic resource] // Robert H. Bruininks // eJOURNAL USA : Society & Values. – 2005. – Vol. 10. – № 2. – P. 4–5. – Mode of access : <http://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-english/EJ-college-1105.pdf>.
- 2 What is general education? [Electronic resource]. – Mode of access : <http://bulletins.psu.edu/undergrad/generaleducation/>.
- 3 Penn State.The Baccalaureate Degree General Education Program [Electronic resource]. – Mode of access : <http://bulletins.psu.edu/undergrad/generaleducation/generalEd2>.
- 4 VirginiaTech Curriculum for Liberal Education Guides [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cle.prov.vt.edu/guides/>.

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ТРЕТЬОГО ВІКУ У США

НАТАЛІЯ ЧАГРАК

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Анотація. Освіта людей третього віку у США сьогодні є одним з важливих напрямів державної політики. Це зумовлено низкою факторів, серед яких демографічне старіння населення, вищий освітній рівень людей, що досягають пенсійного віку, і, відповідно, потреба їх подальшого особистісного розвитку та самореалізації, необхідність адаптації літніх людей та залучення їх до активного суспільного життя, реалізація концепції освіти упродовж життя та активного і позитивного старіння. Протягом багатьох років у США успішно діють різноманітні освітні програми для людей третього віку. Досвід цієї країни викликає значний інтерес і може стати важливим джерелом творчого використання його позитивних ідей та досягнень.

Ключові слова: *активне і позитивне старіння, Елдерхостел, Інститути навчання на пенсії, освіта людей третього віку, освіта упродовж життя, освітні програми для людей третього віку.*

Summary. *Education of the people of the third age in the USA is one of the important areas of the public policy. This is due to several factors, including demographic aging population, higher educational level of people reaching retirement age, and, therefore, their need for further personal development and self-realization, the need to adapt the elderly and their involvement in active social life, as well as realization of the concept of lifelong learning and active and positive aging. For years, the United States have been successfully operating a variety of educational programs for older people, and this experience is of great interest and can be an important source of the creative use of its positive ideas and achievements.*

Keywords: *active and positive aging, Elderhostel, Institutes for Learning in retirement, education of the people of the third age, lifelong learning, educational programs for older people.*

Забезпечення освіти людей третього віку у багатьох країнах світу є не тільки викликом часу, але, насамперед, – результатом зростаючого впливу демографічних і соціальних факторів на розвиток суспільства. У Сполучених Штатах Америки особлива значущість освіти людей третього віку зумовлена демографічним старінням населення та реалізацією концепції “освіти впродовж життя”, що є характерною особливістю освіти в інформаційному суспільстві, для якого стає необхідністю забезпечити людям третього віку соціальну адаптацію та сприяти активному і позитивному старінню.

Оскільки освіта сьогодні розглядається як запорука поступу суспільства, розвитку людського капіталу, то залучення людей третього віку до освітньої діяльності є одним із стратегічних напрямів державної політики США. У цьому контексті вивчення американського досвіду розвитку та функціонування освітніх програм для людей третього віку викликає значний інтерес і може стати важливим джерелом осмисленого використання його позитивних ідей, що доводиться статусом США як високорозвинутої країни, у якій освіта й соціальне забезпечення є одними з пріоритетів державної політики; наявністю значних педагогічних досягнень та добре розвинених інституцій освіти людей третього (похилого) віку зі сформованими суспільними традиціями; високоякісними науковими дослідженнями у сфері освітньої геронтології (Д. Джеймс (D. James), Дж. Фішер (J. Fisher), Р. Кафарелла (R. Caffarella), Г. Мак-Класкі (H. McClasky), Р. Мангеймер, (R. Manheimer), С. Мерріам (S. Merriam), М. Ноулз (M. Noels), Дж. Роу (J. Row), В. Садлер (W. Sadler), М. Вулф (M. Wolf) та ін.), результативність яких доведена у практичній реалізації освіти людей третього віку в багатьох країнах світу.

Швидкі темпи старіння населення у більшості розвинених країн світу, зокрема й у США, призводять до стрімкого зростання у суспільстві сегмента осіб третього віку (55+). За прогнозами Інституту демографії США, до 2050 р. кількість людей віком понад 65 років у країні подвоїться – з 40 млн. до 88 млн. осіб [3, с. 5]; сьогодні кожному п'ятому американцю – за 55, і до 2030 р. це число зросте вдвічі [13]. Такі демографічні зміни безумовно впливатимуть на скорочення робочої сили, зростання частки пенсіонерів, значне збільшення витратків на охорону здоров'я та забезпечення якісних умов їх проживання – і все це на фоні глобальної економічної нестабільності.

Ці фактори закликають американське суспільство до переосмислення ролі людей третього віку в соціально-економічному та культурному розвитку держави. Тому одним з пріоритетних напрямів національної політики Сполучених Штатів є забезпечення реалізації концепції активного і позитивного старіння – подолання соціальної ізоляції людей похилого віку, їх адаптація та реадaptaція, створення умов для подальшого особистісного розвитку, залучення до активного суспільного життя.

Як показують численні дослідження в галузі геронтології, дієвим чинником активного і позитивного старіння є навчання людей третього віку [7; 8; 12; 14]. Водночас вчені доводять, що бажання і потреба вчитися не знижується з віком; навчальна діяльність у пізньому віці сприяє інтелектуальному, емоційному і духовному розвитку людей, підвищує відчуття суспільної корисності та значущості, розширює можливості для самореалізації і адаптації до нових соціальних ролей, пов'язаних з

виходом на пенсію, появою вільного часу, який можна заповнити творчою діяльністю, дозвіллям, навчанням чи волонтерською роботою [6; 7; 8].

Науковці стверджують, що процес старіння людини визначається не настільки генетичним складом, як способом життя, який передбачає можливості подальшого особистісного розвитку, який пов'язаний з безперервною освітою. П. Ласлетт (P. Laslett) зазначає, що третій вік – це не період часу, а тип якості життя [10]. Згідно досліджень Д. Гарвіна (D. Garvin), “люди, життя яких ілюструє розвиток, – це наполегливі учні, а їхнє навчання – не просто стимулювання розумової діяльності з отриманням нової інформації, а застосування знань для позитивного способу життя” [2, с. 163]. Обґрунтовуючи взаємозв'язок благополучного життя і навчальної активності протягом періоду третього віку, Р. Мак-Нейл (R. MacNeil) наголошує, що “... здорові, активні люди, які продовжують свою розумову діяльність у старості, ілюструють сталість і навіть підвищення різних вимірів когнітивного функціонування”. Б. Грумбрідж (B. Groombridge) довів, що роль освіти у зменшенні соціальної залежності людей похилого віку, яке через певні демографічні чинники стрімко зростає, значно посилюється [2, с. 163].

Останніми роками у США помітно зросла кількість людей третього віку, які прагнуть продовжувати навчання. Серед основних мотивацій – стимуляція розумової активності; бажання бути в соціумі, спілкування та підтримка; підвищення самоповаги і самореалізація; можливість духовного відновлення [9, с. 215]. Зазначимо, що у Сполучених Штатах освітні програми для осіб похилого віку (55+) (Older learner programs) є складовою концепції освіти упродовж життя (Lifelong Learning), яка набула розвитку у 1980-ті рр. з прийняттям “Акту освіти упродовж життя” (Lifelong Learning Act, 1976), що забезпечив доступ до вищої освіти людям похилого віку і визнавав освіту їх базовим правом [15].

Ретроспективний аналіз становлення освіти людей третього віку у США показує, що освітні програми для старших розвиваються під впливом домінуючих національних ідеологій, що стосуються культури, освіти, пенсії та старіння, і залежать від економічної системи країни. Значне розширення освітніх можливостей для цієї когорти людей, яке спостерігається у Сполучених Штатах протягом останніх двадцяти років, зумовлено безпрецедентним демографічним старінням американської нації, головними факторами якого є зростання тривалості і якості життя, краще медичне і пенсійне забезпечення, низький рівень народжуваності, а також збільшення сегмента людей третього віку з вищою освітою [3].

На думку вчених, сильною стороною таких програм у США є їхня різноманітність, відносна автономія і диференційований та творчий підхід [11]. Однак, на відміну від інших країн, де освітні програми для людей третього віку координуються на урядовому рівні, зокрема

міністерством освіти, у Сполучених Штатах вони більш диверсифіковані і не мають єдиного координаційного центру.

Основними приймаючими закладами, (host institutions), що забезпечують освітні можливості для людей третього віку у США є університети, коледжі, школи, бібліотеки, музеї, рекреаційні центри, в яких успішно реалізовується так званий концепт “уповноваження” (“empowerment”), впроваджений у науковий обіг Р. Мангеймером у 1995 р., – надання можливості та відповідальності учасникам освітніх програм самостійно складати навчальний план, обирати предмети, форми, методи навчання і навіть читати лекції чи вести курс. “Уповноваження означає не надання людям влади, а можливість для них спробувати свої власні сили” [4]. У такий спосіб старші люди отримують досвід викладання, адміністрування і лідерства.

Основними інститутами, що забезпечують формальну освіту людей третього віку, є університети і чотирирічні коледжі. Здобувачі мають можливість відвідувати заняття за зниженою вартістю навчання, однак, для здобуття кредитів і ступеня вищої освіти необхідно оплачувати повну його вартість. Варто зауважити, що до 1990-х рр. інтерес університетів і коледжів до старших студентів “радіше обговорювався, а не реалізовувався” [7], але ситуація змінилася зі зростанням когорти людей третього віку в американському суспільстві.

Аналіз наукової літератури з проблем освітньої геронтології засвідчує, що вивчення освіти людей третього віку як педагогічної проблеми (1990-ті рр.) відбувалося через виявлення її взаємозв’язків з іншими сферами суспільного життя, через визначення об’єктивних соціально-економічних чинників, які зумовлюють розвиток освіти людей третього віку на певних історичних етапах розвитку суспільства, через розкриття її соціальних функцій. Важливо, що освіту визначають окремою компонентою серед видів діяльності людини на пенсії, визнаючи таким чином не тільки право осіб похилого віку на освіту, як було задекларовано “Актом освіти упродовж життя” 1976 р., а й вагомим і необхідним видом їх зайнятості [11].

За минулі два десятиріччя вищі навчальні заклади США зосередилися на забезпеченні умов і позитивного клімату для навчання людей третього віку, розширюючи існуючі та створюючи нові (кредитовані і не-кредитовані) освітні програми для цієї категорії студентів. Однак, незважаючи на великий вибір традиційних і дистанційних курсів, у системі вищої освіти на кредитованих програмах навчається незначна кількість студентів старших 50 років – близько 5% від загальної кількості здобувачів, причому приблизно половина з них відвідують дворічні професійні коледжі, чверть – державні чотирирічні вищі навчальні заклади, решта – приватні [3]. Водночас у Сполучених Штатах очікується зростання відсотка людей третього віку, які будуть здобувати вищу освіту, оскільки

до цієї вікової категорії підходить так зване покоління “бєбібумерів”, народжених у період 1946 – 1964 рр.), у яких вищий рівень освіти і краще пенсійне фінансове забезпечення. У чотирьохрічних вищих навчальних закладах навчання на кредитованих програмах для осіб старшого віку відбувається за загальними правилами разом з іншими віковими групами з обов’язковими екзаменами. Навчання за некредитованими програмами у цих закладах здійснюється через вечірні та дистанційні курси, публічні лекції, кореспонденцію, програми безперервної освіти, які пропонують академічні, професійні та загального розвитку заняття для широкого загалу людей. Вартість таких програм значно нижча і частково може покриватися завдяки політиці “наявність вільного місця” в коледжі.

Більшість людей третього віку залучені до навчальної діяльності у місцевих двохрічних професійних коледжах, які пропонують широкий вибір програм, часто розроблених спеціально для старших. Групи зазвичай менші, заняття проводяться як у самому коледжі, так і на підприємстві, що з ним співпрацює [3].

Інститути навчання на пенсії (Learning in Retirement Institutes, LRI), Інститути освіти упродовж життя (Lifelong Learning Institute, LLI), Інститути освіти упродовж життя фундації Бєрнарда Ошєра (Osher Lifelong Learning Institute, OLLI), Центри для літніх студентів при коледжі, Коледжі для людей похилого віку, Академії для людей похилого віку, Центри Шеферда та ін. – найбільш відомі та популярні освітні програми для осіб третього віку у Сполучених Штатах. Більшість Інститутів навчання на пенсії є членами мережі Road Schollar / Elderhostel і поєднують особливості організації навчання і за французькою, і за британською моделями Університету Третього Віку. Кожен інститут встановлює власні правила своєї діяльності, але усі дотримуються трьох основних принципів:

1. Інститут спонсорується і підтримується хост-університетом чи коледжем щоб забезпечувати академічну цілісність. Таким чином, члени інституту можуть користати з матеріальних та інтелектуальних можливостей кампусу.

2. Студентів третього віку заохочують до “права власності” на Інститут навчання на пенсії, який вони відвідують, шляхом оплати членських внесків для підтримання функціонування цього закладу.

3. Членів інституту залучають до волонтерської діяльності, що сприяє розвитку почуття спільноти серед людей похилого віку [2, с. 164].

Основною метою *Інституту навчання на пенсії* є не так створення умов для здобуття літніми людьми професійних умінь, як їх особистісний розвиток. Освітні програми в інститутах, які функціонують на базі закладів вищої освіти, плануються і здійснюються професійним персоналом та викладачами хост-університету чи коледжу, натомість в інститутах, що працюють на засадах членства (права власності), програми складають і

ведуть самі слухачі з допомогою штату приймаючого університету або коледжу. Зауважимо, що немає встановленої моделі Інституту навчання на пенсії, кожна освітня програма такого виду “має свій особливий характер, місію і функціонування у своїй спільноті” [14]. Також не існує визначеного навчального плану чи обов’язкових курсів, тестів чи кредитів. Програму розробляють за потребами слухачів, включаючи академічні та професійні заняття, подорожі, культурні та спортивні заходи.

“*Road Schollar*” / “*Elderhostel*” – загальнодержавна мережа освітніх некредитованих програм для осіб старших 55 років. Програми переважно спонсоруються університетами та коледжами із залученням дослідницьких, галузевих та конференційних центрів. Заняття зазвичай тривають протягом тижня і включають проживання у готелях чи гуртожитках та харчування. Курс учасникам, які не можуть дозволити собі оплатити програму, покривають за рахунок спеціального фонду (*Hostelship Fund*). “*Road Schollar*” пропонує широкий вибір навчальних предметів та курсів, які охоплюють академічні курси, подорожі, професійні навички, театр і тематичні тижні. Основною метою таких освітніх програм є інтелектуальний і творчий розвиток старших людей [5].

“*Cepvic для старших дорослих та інформаційна система*” (*Older Adult Services and Information System, OASIS*) – спільний проект бізнес- і неприбуткових організацій, освітня програма для осіб від 55 років, яка забезпечується мережею універмагів “*The May Company*” та системою охорони здоров’я *BJS* і відбувається в універмагах, лікарнях, школах та інших громадських закладах, є переважно безоплатною і пропонує курси з гуманітарних наук та мистецтва, охорони здоров’я та життя, фітнес, подорожі та волонтерські роботи. Форми навчання різноманітні: лекції, дискусії, екскурсії, культурні заходи [15].

Освітні програми громадських організацій *Центри для людей похилого віку*, *Центри Шефєрда* (*Shepherd’s Centers*) – неприбуткові організації, які утримуються самими учасниками, бізнесом, громадськими та релігійними організаціями і державним коштом. Центри плануються і створюються їх слухачами, програми пропонують великий вибір предметів та курсів, які проводять на волонтерських засадах [12].

Таким чином, важливим напрямом державної політики США є освіта людей третього віку, частка яких у країні стрімко зростає. Протягом останнього десятиріччя в американському суспільстві відбулося переосмислення пенсійної фази життя людини, проблем старіння і старості, ролі людей третього віку в суспільному, економічному та культурному житті. Збільшується й кількість старших, що мають бажання та можливості навчатися. Освіту визнано важливою формою зайнятості у літньому віці, дієвим чинником активного і позитивного старіння. Сьогодні у США успішно діють різноманітні освітні програми для людей третього віку, які

пропонують різні форми і методи навчання, зосереджуючись в основному на забезпеченні подальшого особистісного розвитку старших людей. Більшість таких освітніх програм створюються та реалізуються на базі вищих навчальних закладів і підтримуються державою, громадськими організаціями та бізнесом. Однак, на думку науковців, американське суспільство і його старші громадяни загалом користатимуть більше, якщо буде створено координовану загальнонаціональну політику освіти людей третього віку, яка “підвищить усвідомлення необхідності подальшого освітнього розвитку серед старших дорослих і разом з тим розширить можливості доступу до освіти у пізньому віці, забезпечить набуття нових умінь і взаємозв’язок поколінь” [15, с. 81].

Список використаних джерел:

1. Дем’яненко Н. Освіта дорослих: світові тенденції другої половини ХХ – початку ХХІ ст. // Педагогічні науки. Зб. наук. праць. – Полтава, 2011. – № 2. – С. 39–44.
2. Чаграк Н. І. “Час другого зростання”: можливості та перспективи освіти людей похилого віку в умовах демографічних і соціальних викликів // Вища освіта України: теор. та наук.-метод. часопис. – К., 2013. – № 3. (дод.2). – С. 161–165.
3. American Council on Education. Mapping New Directions: Higher Education For Older Adults. Second report // Reinventing in the Third Age: Older Adults add Higher Education. – Washington: MetLife Foundation, 2008. – 48 p.
4. Cusack S. Building a community of leaders: Research and development of a program to train seniors as empowering / Cusack S., Thompson W. // Canadian Journal for the Study of Adult Education. – 1996. – No. 10(2). – P. 19–36.
5. Elderhostel, Inc. (2005). What is Elderhostel?, http://www.elderhostel.org/about/what_is
6. Groombridge B. Learning, education and later life // Adult Education. – 1982. – No. 54. P. 314–325.
7. Fisher J., Wolf M. Using learning to meet the challenges of older adulthood. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1998.
8. Hodkinson P. Retirement as a learning process / Hodkinson P., Ford G., Hodkinson H., Hawthorn R. // Educational Gerontology. – 2008. – No. 34. – P. 167–184.
9. Lamb R. Participation in lifelong learning institutes: what turns members on? / Lamb R., Brady E. // Educational Gerontology. – 2005. – No. 31(3). – P. 207–224.
10. Lasslett P. Das Dritte Alter. Historische Soziologie des Alterns. – Weinheim, 1995.
11. Manheimer R. Transforming older adult education: an emerging paradigm from a nationwide study / Manheimer R., Moskow-McKenzie D. // Educational Gerontology. – 1995. – No. 21(6). – P. 613–633.
12. Merriam S., Caffarella R. Learning in adulthood: a comprehensive guide. – San-Francisco: Jossey-Bass, 1999.
13. Old-age dependency ratios, <http://www.economist.com>
14. Swindell R. An International Prospective on the Third Age / R. Swindell, J. Thompson // Educational Gerontology. – 1995. – No.21 (5). P. 429–447.
15. Young K. Lifelong Learning in the United States and Japan / Young K., Rosenberg E. // The LLI Review. – 2006. – Fall. – P. 69–84.

Наукове видання

***Сполучені Штати Америки
у сучасному світі:
політика, економіка, право, суспільство***

Збірник матеріалів
II міжнародної науково-практичної конференції
(15 травня 2015 року, м. Львів)

(Частина 1)